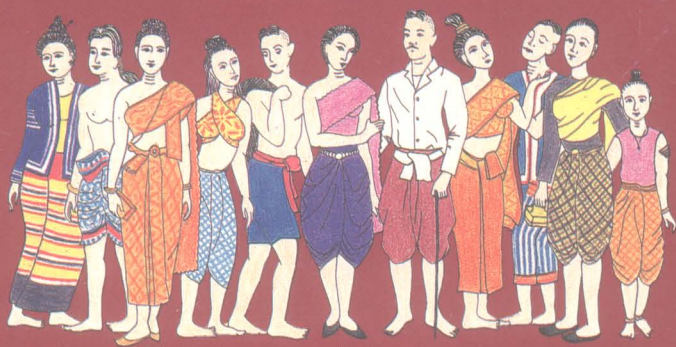

สังคมไทย กับการพัฒนาที่ก่อปัญหา

ศ.เสน่ห์ จามริก

สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา

เสน่ห์ จามริก

Thai Society and Development Problematique

by Prof. Saneh Chamarik

Publication of this book was made possible by support of the White Line publishing house.

Kobfai's Publishing work is funded by CIDA (Canadian International Development Agency), the Obor Foundation and the DOEN Foundation, The Netherlands.

สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา จัดพิมพ์ขึ้นโดยได้รับทุนอุดหนุนจากสำนักพิมพ์ไวไลยา

โครงการจัดพิมพ์คบไฟ ได้รับทุนดำเนินงานจาก CIDA (Canadian International Development Agency), the Obor Foundation และ the DOEN Foundation, The Netherlands.

ISBN 974-89169-7-9

สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา

เสนห์ จามริก

พิมพ์ครั้งแรก มีนาคม 2537

ดำเนินการผลิตโดย

โครงการจัดพิมพ์คบไฟ

113-115 ถนนเฟื่องนคร (ตรงข้ามวัดราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200

โทร. 2259536-40 ต่อ 21 โทรสาร 2225188

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

สำนักงานชั่วคราว : กรมวิทยาศาสตร์การแพทย์ อาคาร 2, 693 ถนนบำรุงเมือง

บ่อนปราบ กรุงเทพฯ 10100 โทร. 2236713, 2257293, 2266373

โทรสาร 2264718

วสันต์ วิมานรัตน์ : ออกแบบปก อิฐ ทายาทัย : ภาพประกอบ

จัดจำหน่ายโดย

สายส่งสีกมิต บริษัทเคสดีไทย จำกัด 117 ถนนเฟื่องนคร เขตพระนคร

กรุงเทพฯ 10200 โทร. 2259536-40 โทรสาร 2225188

สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา

เสน่ห์ จามริก

พ.ศ. 2537

โครงการจัดพิมพ์คปไฟ

มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา

กระทรวงมหาดไทย ออกใบอนุญาตให้เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2536
เลขทะเบียนลำดับที่ กท.218

คณะกรรมการ

1. ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ประธาน
2. ศาสตราจารย์ระพี สาคริก กรรมการ
3. อาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ กรรมการ
4. ดร.ชัยวัฒน์ คุประตกุล กรรมการ
5. ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ กรรมการ

ผู้อำนวยการโครงการจัดพิมพ์คปไฟนานาชาติ

นายไอแวน แคทส์

คณะทำงานฝ่ายจัดการ/บรรณาธิการ

ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์
อนพรพรรณ สิทธิสุนทร
สุณีย์ วงศ์ไวยวรรณ
นุชนาฏ ศิริชยาพร

คำนำโครงการจัดพิมพ์คปไฟ

คนเราจุด “คปไฟ” ด้วยเจตนาอันหลากหลาย แต่ที่สำคัญที่สุดเห็นจะจุดเพื่อขับไล่แมลงร้ายและความมืด คปไฟมิใช่แสงเทียน เพราะจุดเทียนขึ้นเล่มหนึ่งแม้อาจเห็นตัวหนังสือได้บ้าง แต่คงขับไล่แมลงร้ายไปได้ไม่มากนัก

โครงการจัดพิมพ์ “คปไฟ” เกิดขึ้นจากความร่วมมือของผู้คนที่ตระหนักว่าความไม่รู้ก็เปรียบเสมือนความมืดบอดนั่นเอง และความมืดบอดในยุคที่สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วโดยผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงแบบต่าง ๆ ส่งผลสะท้อนถึงแทบทุกปริมณฑลแห่งชีวิตของมนุษย์ ความรู้จึงเป็นสิ่งจำเป็นเร่งด่วนที่มนุษย์ในทุกสังคมจำต้องใช้เพื่อสามารถดำรงตนอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เทคโนโลยีฯ และจิตวิญญาณของผู้คน

ในสังคมไทยขณะที่ปริมาณหนังสือในตลาดมาก แต่ที่มุ่งคุณภาพจริงจึงเห็นจะยังน้อยและที่มุ่งขยายขอบเขตปรีชาญาณของคนในสังคมนี้ก็ดูจะมีน้อยกว่าโครงการจัดพิมพ์ “คปไฟ” เกิดขึ้นโดยมุ่งมันจะขยายขอบเขตการรับรู้ในเชิงความคิดของผู้คนในสังคมนี้ โดยย้ำเน้นที่ประเด็นความรู้ความเห็นต่าง ๆ ที่จะส่งเสริมสิทธิของมนุษย์ การพัฒนาที่รอบด้านอันตระหนักถึงความสำคัญและศักยภาพของมนุษย์ตลอดถึงสันติภาพในสังคมทั้งการอยู่ร่วมกันโดยสันติระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม

งานของโครงการจัดพิมพ์คปไฟในช่วงเริ่มต้นนั้น เน้นการเลือกเฟ้นต้นฉบับหนังสือจากต่างประเทศที่มีเนื้อหาดีเยี่ยม สอดคล้องกับเป้าประสงค์ของโครงการ แล้วจึงนำมาเรียบเรียงถ่ายทอดเป็นไทย ต่อมา ก็ได้ริเริ่มขยาย

ขอข่างานออกไปจากงานแปล สู่ผลงานที่รังสรรค์ขึ้นมาในบริบทของสังคม วัฒนธรรมไทย โดยนักคิดนักเขียนเรื่องนามของสังคมไทย ดังปรากฏ ผลงานออกมาเป็นระยะ ๆ

หนังสือ **“สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา”** เล่มนี้ก็เช่นกัน เป็น ผลงานที่กลั่นมาจากภูมิปัญญาและประสบการณ์พินิจพิเคราะห์พัฒนาการ เป็นไปของสังคมไทยจากแง่มุมต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องยาวนาน โดยศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก กอปรด้วยผลงานศึกษาวิจัย บทความทางวิชาการ บท ปาฐกถาครั้งสำคัญ ๆ ซึ่งครอบคลุมมิติทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม พุทธศาสนา การศึกษา และวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี

นอกจากนี้ **“สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา”** ยังนับเป็นผลงาน ความร่วมมือครั้งที่สาม ระหว่างโครงการจัดพิมพ์คบไฟกับสถาบันชุมชน ท้องถิ่นพัฒนา ที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการจรรโลงแนวทางการพัฒนา ที่ยั่งยืน ชนิดที่เคารพศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ผลงานที่จัดพิมพ์ร่วมกัน นั้น จึงมุ่งเสนอทางเลือกการพัฒนา การอนุรักษ์ และฟื้นฟูทรัพยากร ธรรมชาติ ด้วยแนวทางที่สร้างสรรค์ให้แก่สังคมไทย

เราได้พยายามจุด “คบไฟ” ขึ้นแล้ว หวังว่าท่านผู้อ่านคงได้รับ ประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ เพื่อจะได้ร่วมกันจรรโลงสังคมไทยให้ปลอดพ้นจาก แผลงร้ายและความมืด โครงการจัดพิมพ์ “คบไฟ” ขอปวารณาตนทำหน้าที่ ในส่วนของการให้การศึกษาแก่สาธารณชน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าท่านคง ติดตามผลงานของ “คบไฟ” ในอันดับต่อไป

ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์

กรรมการโครงการจัดพิมพ์คบไฟ

ธันวาคม 2536

คำชี้แจงในการพิมพ์

“สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา” นี้ เป็นผลการคัดสรร รวบรวมงานศึกษาวิจัย บทความทางวิชาการ บทปาฐกถาของศาสตราจารย์ เสน่ห์ จามริก ในช่วงเวลา 20 ปีที่ผ่านมา โดยจำเพาะมุ่งแสดงให้เห็น ถึงสภาพการณ์เป็นไปของสังคมไทยในมิติต่างๆ อาทิ สังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา ตลอดจนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ผลงานที่คัดสรรตีพิมพ์ในครั้งนี้ ได้จัดเรียงลำดับเวลานับเนื่องมา ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2516 ซึ่งเริ่มด้วยการวิวาทะทางวิชาการระหว่าง 2 สำนักศึกษา ทางรัฐศาสตร์ คือสำนักพฤติกรรมศาสตร์ กับสำนักปรัชญา เข้าสู่การ แสวงหาความหมายของการปฏิวัติตุลาการ 2516 สะท้อนภาพปัญหาหลักกัน ขัดแย้งในการพัฒนา แรงกดดันเรื่องสิทธิมนุษยชนในประเทศไทยมุ่งสู่การ แสวงหาแนวทางพัฒนาการศึกษา เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยมีชุมชนท้องถิ่นและมนุษยธรรมเป็นที่ตั้ง กระทั่งถึงปี พ.ศ. 2535 อัน เป็นวาระครบรอบ 60 ปีประชาธิปไตยไทย และครบศตวรรษแห่งการ ปฏิรูป ร.5 หนังสือเล่มนี้จึงเป็นเสมือนสมุดบันทึกเล็กๆ ทางประวัติศาสตร์ ความคิด ความเคลื่อนไหวทางสังคมของไทยเล่มหนึ่งซึ่งจารึกโดยผ่านภูมิ ปัญญา ประสบการณ์ และการสังเคราะห์อันลุ่มลึกของศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก

ในตอนท้ายเล่ม คณะผู้จัดพิมพ์จึงได้ผนวกชีวประวัติ ภารกิจ

การงานของผู้เขียนเข้าไปด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าใจบริบททางสังคม-วิชาการที่แวดล้อมผลงานแต่ละเรื่องที่น่ามาจัดพิมพ์ในที่นี้ และเป็นแนวทางในการศึกษาค้นคว้าผลงานอื่น ๆ ของผู้เขียนที่ยังมิได้นำมารวบรวมไว้ในเล่มนี้.

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา
โครงการจัดพิมพ์คืบไฟ
ธันวาคม 2536

คำนำ

ในช่วงปี 2519 ได้เคยมีการตีพิมพ์รวบรวมบทความของผมมาครั้งหนึ่งแล้ว ในชื่อเรื่อง **ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย** ภายใต้ “โครงการหนังสือเล่ม” ของสังคมศาสตร์ปริทัศน์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย โดยคุณสุชาติ สวัสดิ์ศรี เป็นบรรณาธิการ แต่เผอิญออกมาประจวบกับเกิดเหตุการณ์ตุลาหิมพ (6 ตุลาคม 2519) พอดี เข้าใจว่าหนังสือทั้งหมดถูกยึดและทำลายไปพร้อม ๆ กับหนังสืออื่น ๆ อีกจำนวนมากภายในครั้งนั้น จึงไม่ได้มีโอกาสออกมาสู่ท้องตลาดเลยตราบนานนับนี้

หนังสือรวบรวมบทความในชื่อเรื่อง **สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา** นี้ จัดได้ว่าเป็นการรวบรวมความคิดและประสบการณ์อีกส่วนหนึ่งต่างหากออกไป แต่ก็มีความต่อเนื่องกัน ในส่วนของ **ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย** ได้ชี้แจงไว้ในคำนำถึง “ความมุ่งมาดปรารถนาที่จะเรียนและค้นคิดแสวงหาความรู้ความเข้าใจ เพื่อประโยชน์แก่การสอนเป็นสำคัญ (ซึ่ง) ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงพ้นระบอบทางสังคมไปได้” มาในส่วนของ **สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา** นี้ ก็คงเป็นเรื่องของเจตนารมณ์ที่จะเรียนรู้ และแสวงหาความรู้ความเข้าใจเช่นเดียวกันนั่นเอง หากแต่เมื่อถึงช่วงเวลาที่เราเริ่มห่างเหินจากงานสอนประจำ และในที่สุดได้มีโอกาสสัมผัสกับแวดวงวิชาการและกิจกรรมสังคมภายนอกกว้างขวางขึ้น รวมทั้งชีวิตของความเป็นจริง โดยเฉพาะสภาพปัญหาของชุมชนชนบท สมภูมิต้องของปัญหายุ่งยากทั้งหลายทั้งปวง ก็ดูเป็นที่ชัดเจนขึ้นพอสมควร และเชื่อว่า เพียงพอที่น่าจะนำเอามาบอกเล่ากำลัปให้เป็นที่ตระหนักรับรู้

กันตามพันธะรับผิดชอบทางสังคมดังกล่าวข้างต้น

ข้อเขียนทั้งหลายที่รวบรวมขึ้นนี้ เป็นการนำเสนอในวาระโอกาส และช่วงเวลาต่าง ๆ กันไป แล้วก็เกี่ยวข้องกับประเด็นทางสังคมและวิชาการ ที่ค่อนข้างหลากหลาย แต่เมื่อประมวลเนื้อหาสาระโดยรวมแล้ว ก็ให้เห็น ได้ว่า อันว่าวิชาความรู้ทั้งหลายทั้งปวงที่ต้องมาถูกแบ่งถูกแยกออกเป็นสาขา วิชาการหรือศาสตร์ต่าง ๆ นั้น โดยรากฐานแล้วล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องเกี่ยว ข้องกับชีวิตและระบบความสัมพันธ์ร่วมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสรรพสิ่ง ทั้งหลาย ทั้งคนและธรรมชาติแวดล้อม ประเด็นสำคัญอยู่ที่หลักความคิด ของเราเองว่าจะชัดเจนต่องันหรือไม่เพียงใดในเอกภาพชีวิตที่ว่านี้ ดัง ที่บทความเรื่อง “พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน” ได้นำเอาคำของศาสตราจารย์มาซาโอะ อาเบ แห่งมหาวิทยาลัยนารา กรุงเกียวโต เตือนให้เรา ระวังและเข้าใจ “มนุษยชาติ” ในฐานะเป็น**หลักความคิดเชิงคุณภาพ** กล่าว คือ ในฐานะเป็นหน่วยอันหนึ่งอันเดียวกัน เพื่อที่ว่าเราจะได้สามารถร่วมกัน “สร้างสรรค์สังคมมนุษย์ที่ลึกซึ้งและอุดมสมบูรณ์ แม้सानไปด้วยเสรีภาพ ของบุคคล และลักษณะเฉพาะของบรรดาเชื้อชาติ และวัฒนธรรมต่าง ๆ และเป็นที่ที่คนทั้งปวงดำรงชีวิตอย่างผสมผสานกลมกลืน” โดยนัยทำนอง เดียวกัน “หลักความคิดเชิงคุณภาพ” ที่ว่านี้ พึงเป็นที่ยึดถืออยู่ในจิตสำนึก และความเข้าใจของบรรดานักวิชาการทั้งหลายไม่ว่าจะอยู่ในสาขาหรือ ศาสตร์แขนงใดก็ตาม บทความเรื่อง “สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก” นับ เป็นความพยายามเบื้องต้นส่วนหนึ่งที่จะทำความเข้าใจในเรื่องฐานะความ เป็นเอกภาพของมวลวิชาความรู้ทั้งหลาย

การที่นำเอาข้อเขียนเกี่ยวกับคุณค่าและความหมายของวิชาความรู้ มาสอดแทรกไว้ในที่นี้ อย่างน้อยก็เพื่อสะท้อนให้เห็นว่าในการวิเคราะห์ ปัญหาเรื่องราวของสังคม รวมทั้งการแสวงหาคำตอบนั้น ไม่ใช่เป็นการกิจ ที่เป็นกลาง ปลอดภัยจากค่านิยมอย่างที่ชอบอ้างกัน หากแต่โดยแท้จริงแล้ว เป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับฐานความคิดของคนเราเองทั้งสิ้น แม้แต่ในแวดวงวิทยา- ศาสตร์ธรรมชาติ ความเป็นจริงในข้อนี้ ก็เป็นที่ยอมรับกันอยู่ ในช่วงสอง ทศวรรษเศษที่ผ่านมาได้มีการพูดกันมากถึงเรื่องที่ โทมัส คูน (Thomas Khun) เรียกว่า “กระบวนทัศน์” (Paradigm) กล่าวคือ ระบบรวมความ

เชื่อ ค่านิยมและความรู้เทคนิคทั้งหลาย ซึ่งเป็นตัวกำหนดจิตใจและการกระทำของคนเรา เรื่องของวิชาความรู้ก็เป็นในทำนองเดียวกัน จะเป็นไปในกระแสทิศทางอย่างไร จะชัดเจนใน “หลักความคิดเชิงคุณภาพ” หรือไม่เพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับกระบวนทัศน์ที่ว่ามี

รวมความแล้ว การสำรวจตรวจสอบกระบวนทัศน์อันเป็นแหล่งกำเนิดของวิชาความรู้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญและจำเป็น โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสังคมไทยและสังคมโลกที่สามอื่น ๆ ซึ่งกำลังถูกครอบงำอยู่ด้วยวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยม และหลักวิชาการที่ฝึกสอนให้มองและเข้าใจชีวิตอย่างแยกส่วน และเพราะฉะนั้น จึงสวนทางกับวิถีชีวิตตามความเป็นจริงดังกล่าวแล้ว วิกฤตและปัญหายุ่ยกทั้งหลาย ทั้งในด้านของคนและของธรรมชาติแวดล้อม อุบัติขึ้นอย่างต่อเนื่องกันมา และนับวันจะยิ่งทวีความร้ายแรงรุนแรงขึ้นตามลำดับ ก็เพราะความยึดติดในกระบวนทัศน์อันขัดต่อกระบวนชีวิตที่เป็นจริงที่ว่ามันนั่นเอง และจะไม่มีวันแสวงหาคำตอบได้อย่างสัมฤทธิ์ผล ตราบเท่าที่อวิชาและมิจฉาทิฐิเช่นว่านี้ ยังครอบงำจิตใจและการกระทำของคนเราอยู่

จุดใหญ่ใจความของรวมบทความครั้งนี้ ก็คือ เรื่องของ “การพัฒนาที่ก่อปัญหา” ดังที่ใช้ตั้งเป็นชื่อหนังสือเล่มนี้ ข้อเขียนต่าง ๆ พยายามวิเคราะห์ประเด็นปัญหา จากมิติต่าง ๆ หลากหลาย ตามโอกาสที่ผู้เขียนได้เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้อง แต่ทั้งหมดต่างอยู่ในเจตนารมณ์ร่วมในการพยายามสำรวจตรวจสอบกระบวนทัศน์ หรือรากความคิดอันเป็นต้นตอของการกระทำของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นในระดับวิชาการ หรือระดับการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาก็ตาม ในประการสำคัญ จากความพยายามเรียนรู้และสำรวจตรวจสอบและทำความเข้าใจกับ “หลักความคิดเชิงคุณภาพ” นี้เองที่ทำให้ตระหนักแน่ชัดถึงความเป็นเอกภาพของมวลวิชาความรู้แขนงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในด้านการเมือง สังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การศึกษา ศาสนา ตลอดจนวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี แนนอนโดยลำพังพื้นฐานภูมิปัญญา และประสบการณ์ของผู้เขียนเอง คงจะไม่สามารถวิเคราะห์เรียนรู้อย่างลึกซึ้งในเรื่องต่างๆ เหล่านี้ได้ แต่ถ้าวรวมบทความนี้จะมีส่วนส่งเสริมให้ผู้อ่านและผู้รู้ทั้งหลายได้ตระหนักเห็นถึงความสำคัญและ

ความจำเป็นในการเรียนรู้และเข้าใจ “หลักความคิดเชิงคุณภาพ” ร่วมกัน
ก็น่าจะเป็นที่หวังได้ว่า เป็นจุดตั้งต้นไปสู่การวิเคราะห์สภาพปัญหา และ
แสวงทางเลือกที่สร้างสรรค์สอดคล้องต่อความเป็นจริงของชีวิต เป็นอิสระ
จากอวิชชา และวัฒนธรรมการเรียนรู้แบบครอบงำทำลายดังเช่นที่เป็นอยู่

เสน่ห์ จามริก

สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

พฤษภาคม 2536

แต่...

อาผู้หญิง - อาผู้ชาย

ผู้สอนให้มีความรักในมนุษยชาติ

สารบัญ

	หน้า
คำนำโครงการจัดพิมพ์คปไฟ	5
คำชี้แจงในการพิมพ์	7
คำนำ	9
สารบัญ	15
1. รัฐศาสตร์ : ปรัชญา VS พฤติกรรมศึกษา ?	17
2. การเมืองไทยกับประวัติศาสตร์	33
3. พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน	57
4. สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก	87
5. ข้อคิดบางประการว่าด้วยการปกป้อง และ ส่งเสริมสิทธิมนุษยชน	101
6. ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมืองไทย	121
7. สังคมศาสตร์ไทยจะ何去何 ?	167
8. ภูมิภาคศึกษากับพัฒนาการสังคมศาสตร์	177
9. แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง	191
10. บทบาทของวัฒนธรรมในการพัฒนา	215
11. เศรษฐกิจการเมืองเรื่องวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี	241
12. แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย : บทวิเคราะห์เบื้องต้น	295
13. รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย	359

	หน้า
14. 60 ปีประชาธิปไตยไทย	377
15. ศตวรรษแห่งการปฏิรูป ร.5	403
เชิงอรรถ	421
ภาคผนวก	451
ประวัติและผลงานผู้เขียน	

รัฐศาสตร์ : ประชญา VS พฤติกรรมศึกษา ?

พิมพ์ครั้งแรกใน รัฐศาสตร์สาร ปีที่ 1 ฉบับที่ 2 (มกราคม-กุมภาพันธ์
2516), หน้า 58-76.

รัฐศาสตร์ : ปรัชญา VS พฤติกรรมศึกษา ?

บทเขียนสั้น ๆ นี้ เป็นการสนองเจตนารมณ์เสริมการแลกเปลี่ยนทัศนะเกี่ยวกับ “ปัญหาแนวการศึกษา รัฐศาสตร์” ซึ่งเริ่มขึ้นมาด้วยบทความ 2 เรื่องใน รัฐศาสตร์สาร (ฉบับที่ 1 ปีที่ 1 พฤศจิกายน 2515) คือ เรื่อง “ปรัชญาการเมืองและรัฐศาสตร์” ของ ดร. สมบัติ จันทรวงศ์ และ เรื่อง “วิธีการศึกษาแบบพฤติกรรมในรัฐศาสตร์” ของ ดร. สุกิต บุญบัง การปัญหาได้แย้งระหว่างปรัชญาการเมืองกับพฤติกรรมศึกษา โดยสาระเป็นผลสืบเนื่องของความเจริญก้าวหน้าทางปัญญาความรู้ของตะวันตก และเป็นเรื่องทู่เถียงกันมาช้านานและค่อนข้างเผ็ดร้อน เฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักรัฐศาสตร์ในสหรัฐอเมริกา ซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่าพัฒนาเหนือที่อื่นใด¹ ผู้เขียนเองต้องยอมรับว่ารู้สึกสับสนและพิศวงงงงวยมาากเหมือนกัน แต่ในขณะที่ถกเถียงกันการโต้เถียงเหล่านี้ต้องนับว่าเป็นแรงกระตุ้น และบันดาลใจให้เกิดความพยายามแสวงหาปัญญาความคิด อันเป็นแก่นสารแท้จริงของประชาคมวิชาการ ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าเราจะมองปัญหากันเพื่ออะไร อย่างไร

ผู้เขียนให้ความสนใจในปัญหาเรื่องนี้เฉพาะแต่ด้านสร้างสรรค์ ไม่ใช่ในแง่ของการประชันหน้าเป็นเชิงหักล้าง และเพราะฉะนั้นจึงขอแสดงความไม่เห็นด้วยกับข้อวินิจฉัยของบรรณาธิการรัฐศาสตร์ไว้ก่อนที่ว่า “...ผู้เขียนท่านหนึ่งมองแนวการศึกษาไปด้านหนึ่ง อีกท่านหนึ่งมองไปอีกด้านหนึ่ง เป็น ปัญหาที่ขัดแย้งกันอยู่ ในปัจจุบันนี้ ถ้าอ่านให้ตลอดแล้วเราจะทราบได้ว่าปัจจุบันนี้นักวิชาการทางรัฐศาสตร์ มีความขัดแย้งกัน อย่างไรในการศึกษาวิชารัฐศาสตร์...” (รัฐศาสตร์สาร ฉบับที่ 1 หน้า (?) ตัวเอนเน้นโดยผู้เขียน) ที่ไม่เห็นด้วย ไม่ใช่เพราะจะมาตั้งตัวเป็นกลางประนีประนอมอมมอมอะไรทำนองนั้น หากด้วยเหตุผลของสังัจจธรรมและแนวโน้มทางวิชาทางความรู้ซึ่งชี้ให้ผู้เขียนตระหนักเห็นว่า เรากำลังพูดถึงและเกี่ยวข้องในเนื้อหาสาระทางวิชาการทางรัฐศาสตร์ที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน กล่าวคือปรากฏการณ์เกี่ยวกับระบบสัมพันธในเชิงอำนาจของสังคมมนุษย์ เท่าที่ผู้เขียนพอจะทำได้ในที่นี้ก็คือโดยหยิบยกประเด็น และแนวความคิดเบื้องต้นบางประการที่เชื่อว่าจะเป็นประโยชน์แก่การใคร่ครวญศึกษากันต่อไป

เท่าที่สังเกตดู จุดได้เถียงมักจะเพ่งเล็ง แบ่งแยก กันอยู่ตรงที่ว่าปรัชญาการเมืองเป็นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาค่านิยม กล่าวคือ เป็นเรื่องของการศึกษาและถกเถียงกันในประเด็น “อะไรควรไม่ควร” ส่วนพฤติกรรมศึกษามุ่งแสวงหาความรู้ถึงสถานะที่เป็นจริง กล่าวคือ “อะไรเป็นอะไร” โดยอาศัยวิธีการสังเกตและทดสอบจากข้อมูลตามแบบวิทยาศาสตร์ จากแง่ของนักรัฐศาสตร์ “สมัยใหม่” ปรัชญาการเมืองเป็นเพียงวิธีการศึกษาแบบเก่า หรือ “แบบจารีตนิยม” (ดร. สุธิต หน้า 25) เป็นเรื่องของค่านิยมอันขึ้นอยู่กับความชอบไม่ชอบของบรรดานักคิดซึ่งย่อมไม่ตรงกัน และเพราะฉะนั้นจึงให้ความรู้ที่เป็นกฎหรือทฤษฎีขึ้นเป็นหลักเป็นฐานอะไรไม่ได้ ต่างกับพฤติกรรมศึกษาซึ่งใช้วิธีการของวิทยาศาสตร์ที่ทันสมัยสามารถอธิบายกำหนดกฎเกณฑ์กันได้แน่นอนและแม่นยำ ตลอดจนพยากรณ์ปรากฏการณ์ทางการเมืองได้ด้วย (ดร. สุธิต หน้า 30-31) บทความทั้งสองที่กล่าวถึงแม้จะแสดงถึงการยอมรับฐานะเกี่ยวข้องปรัชญาการเมือง กับพฤติกรรมศึกษาอยู่ แต่โดยสาระต่างก็สะท้อนถึงความไม่ลงรอยในทำนองเดียวกันกับที่เป็นมาในหมู่นักรัฐศาสตร์ตะวันตก โดยเฉพาะบทความของ ดร. สมบัติ ถึงกับสรุปสถานะสัมพันธในเรื่อง

นี้ไว้อย่างค่อนข้างรวบรัดว่า

“ในฐานะของปรัชญา และปรัชญาการเมืองในปัจจุบันนี้ยังคงต่ำลงก็เพราะสังคมศาสตร์...ในปัจจุบันได้ยอมรับเอา *ข้ออ้างของวิทยาศาสตร์* มาเป็นข้ออ้างและบรรทัดฐานของตน กล่าวคือสังคมศาสตร์ปัจจุบันถือว่าความรู้ทางสังคมศาสตร์ที่มีหลักเกณฑ์อย่างทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Knowledge) เท่านั้นที่เป็น *ความรู้* อย่างแท้จริง...” (หน้า 10-11 ตัวเอนเน้นโดยผู้เขียน)

ข้อความนี้อาจชวนให้อ่านกันในแง่ของความเป็นปฏิกิริยาระหว่างปรัชญากับวิทยาศาสตร์ ซึ่ง ดร. สมบัติเองก็คงไม่หมายให้เป็นเช่นนั้น ตรงกันข้ามผู้เขียนเชื่อว่า ปรัชญาเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาการเมืองโดยธรรมชาติเป็นสิ่งที่ควบคู่ไปกับวิทยาศาสตร์ และวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่มิแต่จะเสริมปรัชญาให้แข็งแกร่ง ทัดเทียมกับกาลสมัยขึ้น ถ้าหากปรัชญาการเมืองจะไม่ต่อต้านความรู้ทางวิทยาศาสตร์ หรือ *จำกัดอาณาความนึกคิด* โดยไม่จำเป็นดังเหตุผลที่จะได้พูดถึงต่อไป อิทธิพลของความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์เป็นภาวะที่ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในวงการสังคมศาสตร์ อย่างที่ ดร. สมบัติก็ยอมรับ

“ย่อมเป็นที่เห็นได้ชัดว่า การนำเอา *วิธีทางวิทยาศาสตร์* หรือแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) มาใช้ในรัฐศาสตร์นี้ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และปัญหาอันเกี่ยวข้องกับ *เนื้อหาของวิชา* รัฐศาสตร์อย่างใหญ่หลวง...” (หน้า 13 ตัวเอนเน้นโดยผู้เขียน) ซึ่งความจริงเป็นเช่นนั้นและนี่ต้องนับเป็นส่วนดีของปรัชญาวิทยาศาสตร์ positivism ที่เป็นแรงบันดาลใจของพฤติกรรมศึกษา กล่าวคือหลักความคิดที่ว่าความรู้ตามที่แท้จริง หรือตามสภาวะวิสัย (Objective knowledge) เกี่ยวกับสิ่งที่บังเกิดขึ้นจริง ๆ ในชีวิตการเมืองอาจกำหนดสร้างขึ้นได้โดยวิธีการของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ในแง่นี้ผู้เขียนจึงอยากจะมอง “การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง” ว่าเป็นนิมิตที่ดีเฉพาะอย่างยิ่งผลในด้านมาตรฐานระดับความเข้มงวดรัดกุมในวิธีการศึกษาและการประสานความรู้จากสาขาวิชาต่าง ๆ ให้กระชับเข้ากัน ดังเช่นที่ ดร. สัจจิต อ้างถึง (หน้า 35)²

ข้อที่ดูจะโต้เถียงกันไม่มีที่สิ้นสุด ได้แก่ปัญหาการแยกแยะระหว่างค่านิยมกับข้อเท็จจริง พฤติกรรมศึกษาสะท้อนปรัชญาแนว Positivism

ในความพยายามที่จะเชิดชูสถานะของสังคมศาสตร์ให้ขึ้นสู่ความเป็นศาสตร์
เยี่ยงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และด้วยวิธีการศึกษาอันเข้มงวดนี้เองที่กลายเป็น
จุดอ่อนเปิดช่องให้มีการโจมตีวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างกว้างขวาง ทั้ง ๆ ที่ยอมรับ
ความเป็นจริงที่ว่าวิชารัฐศาสตร์ยังต้องเกี่ยวข้องกับค่านิยม แต่ก็ถือเสียว่าเป็น
เรื่องสนใจเฉพาะของ “นักปรัชญาทางรัฐศาสตร์แบบ Traditional...และเป็น
ปัญหาที่ผู้ที่ศึกษาทางด้านพฤติกรรมไม่สามารถให้คำตอบได้ ปัญหาอะไรดี
หรือไม่ดี ซึ่งเป็นเรื่องของจิตใจของแต่ละคนไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้
โดยวิธีการของวิทยาศาสตร์” (ดร. สัจจิต หน้า 43 ตัวเอนเน้นโดยผู้เขียน)

เป็นธรรมดาที่การศึกษารัฐศาสตร์แบบปราศจากการประเมินค่า
นียม ย่อมไม่อาจเป็นที่ยอมรับกันได้จากแก่นของนักศึกษาทางปรัชญาการเมือง
(ดร. สมบัติ หน้า 11-13) “วิธีการของวิทยาศาสตร์” มีส่วนเสริมในเชิงของ
มาตรฐานความถูกต้องแม่นยำ แต่ก็ก็เป็นผลกระทบจำกัดขอบเขตและเนื้อหา
ของการศึกษารัฐศาสตร์ลงไป (ดร. สมบัติ หน้า 13) ยิ่งกว่านั้น ข้อจำกัด
ของพฤติกรรมศึกษาเอง ยังเปิดช่องให้เกิดความกังขาในสถานการณ์ทาง
วิชาการที่ว่า

“นักศึกษาด้านพฤติกรรมมีจุดมุ่งหมายในประการแรกที่จะ
อธิบายพฤติกรรมทางการเมืองของมนุษย์ ภายใต้ *ข้อสมมติฐาน* ที่เฉพาะ
เจาะจง และ ภายใต้สภาพที่บังคับได้ คือผู้ที่ทำการศึกษจะต้องวางขอบข่าย
การวิเคราะห์ให้ชัดเจนและควบคุมตัวแปร (Variables) ต่าง ๆ ได้ และ
ในประการที่สองต้องการที่จะคาดคะเนถึงพฤติกรรมของมนุษย์ว่าจะเป็นอย่างใด
ภายใต้สภาพหนึ่ง ๆ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่านักรัฐศาสตร์ด้านพฤติกรรมต้องการ
การอธิบายและคาดคะเนพฤติกรรม ตามแบบวิทยาศาสตร์...” (ดร. สัจจิต
หน้า 38-39 ตัวเอนเน้นโดยผู้เขียน)

ข้อจำกัดเช่นนี้ดูจะให้ความเข้าใจเป็นว่า พฤติกรรมศึกษาเป็น
เทคนิคหรือวิธีการศึกษาสิ่งที่อยู่ใน *สภาวะคงที่* และ *ควบคุมได้* ประหนึ่งการ
สังเกตทดสอบและทดลองทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ถึงตรงนี้คำถามที่พอเห็น
กันได้อย่างสามัญสำนึกผุดขึ้นมาทันที ชีวิตมนุษย์และปรากฏการณ์ของสังคม
มนุษย์เป็น *ธรรมชาติ* ที่เปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง ความพยายามใด ๆ ที่จะ
กำหนดข้อสมมติฐานให้เฉพาะเจาะจงก็ดี หรือที่จะกำหนดสภาวะที่บังคับ

ควบคุมได้ดี ผู้เขียนสงสัยอย่างยิ่งว่าจะเท่ากับเป็นการฝันสภาวะที่เป็นจริง (Objectivity) ของชีวิตมนุษย์และสังคมเป็นผลบั่นทอนจุดประสงค์ของการศึกษาค้นคว้าเพื่อแสดงความรู้ตามสภาวะวิสัย ทศนะเช่นว่านี้ไม่ได้ปฏิเสธคุณค่าของพฤติกรรมศึกษาที่จะ “อธิบายและคาดคะเน” หรือแม้ความสำคัญของพฤติกรรมศึกษาในขั้นที่จะสร้างแบบอย่างทฤษฎีหรือกฎทั่วไป เป็นแต่ว่าความพยายามเลียนแบบอย่างของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ถ้าหากขาดความระมัดระวังจำกัดให้อยู่ในขอบข่ายที่เข้ากับประเด็นเรื่องราวของชีวิตสังคมมนุษย์ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตเสียแล้ว ผลที่จะพึงมีพึงได้จากพฤติกรรมศึกษาก็จะพลาดเป้าหมายไปอย่างช่วยไม่ได้³ ในกรณีใดก็ตาม ในความสังเกตของผู้เขียน พฤติกรรมศึกษาปัจจุบันก็ได้ทุ่มเทความสนใจในด้านของ การเปลี่ยนแปลง มากยิ่ง ๆ ขึ้นตามลำดับ “วิธีการแบบวิทยาศาสตร์” (Scientific method) ค่อย ๆ มีการปรับให้ยืดหยุ่นเข้ากับสภาวะที่เป็นจริง ไม่กระด้างตายตัว วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ในตัวเองไม่ใช่สิ่งผิดแปลก หากโดยแท้จริงกลับจะเป็นเครื่องส่งเสริมให้การศึกษาด้านรัฐศาสตร์และสังคมศาสตร์ทั่ว ๆ ไป เป็นระเบียบแบบแผนมีกฎเกณฑ์ สร้างองค์ความรู้เป็นหลักฐานมั่นคงขึ้น แต่ถ้ายึดมั่นถือมั่นเอาแต่ “วิธีการ” เป็นใหญ่โดยขาดหรือโดยไม่คำนึงถึง ประเด็นและปัญหา ที่เหมาะสม พฤติกรรมศึกษาก็จะกลายเป็นเครื่อง “จำกัดขอบเขตและเนื้อหาของรัฐศาสตร์” ลงไปอย่างที่ ดร. สมบัติ ตั้งข้อห้วงใยไว้ (หน้า 15) ปัญหาเหล่านี้จะแก้ไขตกลงกันได้ไม่ยากนัก ถ้าหากช่วยกันมองให้ดีกว่าอะไรควรมาก่อนมาหลัง เนื้อหาหรือวิธีการ

เมื่อพูดมาถึงตรงนี้แล้ว ย่อมจะเห็นได้ว่าประเด็นเรื่อง “ข้อจำกัดของวิธีการศึกษาแบบพฤติกรรม” (ดร. สุกิต หน้า 38-43) จึงไม่เชิงเป็นเรื่องของข้อจำกัดด้าน วิธีการ ที่จะเลียนแบบมาจากวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ หากโดยสาระเป็นเรื่องของข้อจำกัดในลักษณะ ธรรมชาติ ของพฤติกรรมศึกษาเอง ในสถานการณ์ทางวิชาการของตะวันตก โดยเฉพาะในสหรัฐอเมริกา ปรัชญาการเมืองจะเป็นตัวตั้งตัวตีตอบโต้การขยายตัวของพฤติกรรมศึกษาในระบอบทศวรรษ ค.ศ. 1950 และต้นทศวรรษ ค.ศ. 1960 ประเด็นถกเถียงคงวนเวียนอยู่ในปัญหาระหว่างคำนิยามกับข้อเท็จจริงดังที่บทความของ ดร. สมบัติ และของ ดร. สุกิต แสดงให้เห็น แต่จากทศวรรษ ค.ศ. 1960 มา พฤติกรรม

ศึกษาเองยังต้องเผชิญกับวิกฤตใหญ่หลวงที่เรียก ๆ กันว่า “การปฏิวัติหลังยุคพฤติกรรมศึกษา”(Post-behavioural revolution) เป็นยุคของการรื้อฟื้นปรัชญาวิทยาศาสตร์แนว Relativism และ Historicism ขึ้นมาตอบโต้ปรัชญาวิทยาศาสตร์แนว Positivism อันเป็นพื้นฐานของหลักความคิดและความเชื่อในพฤติกรรมศึกษา⁴

ประเด็นโต้เถียง “หลังยุคพฤติกรรมศึกษา” นี้กินความหมายและความสำคัญลึกไปถึงปัญหาของหลักวิธีการและพื้นฐานของความรู้ (Epistemology) ที่เดียว และในทัศนะของผู้เขียนเข้าใจว่าเป็นการก้าวหน้าออกไปอีกขั้นหนึ่งในการแสวงหาความรู้ของมนุษย์เรา ปรัชญาวิทยาศาสตร์แนว Positivism ในฐานะเป็นศาสตร์ของการทดสอบและพิสูจน์ (Empirical sciences) นอกเหนือไปจากพยายามแยกข้อเท็จจริงออกจากค่านิยม (ดร.สุจิต หน้า 27) แล้ว ในประการสำคัญยังมุ่งพยายามค้นคิดและแสดงหลักการทั่วไปในรูปของกฎและทฤษฎีจากภาวะ ซึ่งปรากฏการณ์บังเกิดขึ้น หลักการทั่วไปเหล่านี้ถือเป็นรากฐานของการอธิบายและพยากรณ์ กฎทางวิทยาศาสตร์เป็นสิ่งที่ทดสอบกันได้ด้วยหลักฐานข้อเท็จจริงจากประสบการณ์ (Experiences) และ “ในฐานะที่หลักการวิทยาศาสตร์มีรากฐานตามสภาวะวิสัย (Objective) จากประสบการณ์แห่งอายตนะ (Sensory experience) หลักการเช่นว่านี้ ย่อมเป็นจริงได้โดยอิสระต่างหากจากกาลเทศะและสภาวะการณ์ แม้ว่าอาจจะต้องขึ้นอยู่กับกาแก้ไขเปลี่ยนแปลงตามประสบการณ์ภายหลังอยู่เสมอก็ตาม”⁵

คุณสมบัติและความสัมพันธ์ในเรื่องประสบการณ์กับความเป็นจริงอย่างสมบูรณ์นี้เองที่เป็นจุดโจมตีจากปรัชญาวิทยาศาสตร์แนว Historicism หรือ Relativism ด้วยเหตุผลที่ว่าประการแรกข้อเท็จจริงทั้งหลายไม่ใช่สิ่งที่เข้ามาสู่ความรู้สึกนึกของคนเราโดยตรง บรรดาข้อมูลของประสบการณ์ได้ถูกแปรรูปมาก่อนแล้ว ในความนึกคิดของคนเรา และการแปรรูปโฉมข้อมูลของประสบการณ์ เป็นไปในเรื่องของคนและสังคมได้มากกว่าในเรื่องของโลกวัตถุ ประการที่สองในแง่ของประวัติศาสตร์ โลกทัศน์ กล่าวคือ ความคิดอ่านเกี่ยวกับสภาวะโลกมิได้มีอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากอาจมีแตกต่างกันออกไปได้ ความรู้ทั้งปวงเป็นไปตามทรรศนะที่สร้างสรรค์ขึ้นของสังคมและบุคคล ไม่ใช่

เกิดขึ้นจากการค้นพบสภาวะที่แท้จริงของธรรมชาติ และประการที่สามไม่อาจมีความจริงแบบสมบูรณ์ (Final truth) หากความจริงเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับปัจจัยแวดล้อม (Relativity) จากการแสดงออกและสร้างสรรค์ของมนุษย์ตามโลกทัศน์ของยุคหรือวัฒนธรรมซึ่งคนเป็นส่วนหนึ่ง⁶

อันที่จริง เสียงโจมตีปรัชญาแนว Positivism ในวงการวิทยาศาสตร์ธรรมชาติก็ได้ปรากฏขึ้นแล้ว ในขณะที่วงการรัฐศาสตร์มารับเอาแบบอย่างของ Positivism เข้ามาเป็นหลักคิดค้นทางพฤติกรรมศึกษา⁷ หลักเหตุผลแบบ Relativism ของปรัชญาแนว Historicism ดังกล่าวไปไกลถึงขั้นที่ได้แย้งว่าความรู้ที่แท้และสมบูรณ์ทางวิทยาศาสตร์ เป็นสิ่งเป็นไปไม่ได้ทั้งในทางหลักการและทางปฏิบัติ⁸ ประเด็นตรงนี้อาจจะยังไม่มีความสำคัญนักในที่นี้ และการที่พฤติกรรมศึกษาต้องเป็นการปฏิบัติ “ตามหลัง” วิทยาศาสตร์ธรรมชาติก็อาจไม่ใช่เป็นของผิดแปลกอะไร แต่ข้อที่น่าจะเป็นบทเรียนจากกาลเวลาที่ผ่านมาก็คือว่าสังคมศาสตร์จำเป็นต้องปลดแอกตนเองออกจากการเลียนแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติทั้งในเนื้อหาและวิธีการ เพราะผลที่สุดแล้วพฤติกรรมของมนุษย์แตกต่างจากเรื่องปรากฏการณ์ทางวัตถุ วิธีการศึกษาย่อมจำต้องแตกต่างออกไปจากที่ปฏิบัติกันในวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ประเด็นอยู่ที่จะต้องสร้างความเข้าใจในสภาวะเป็นจริงของสังคม จากความหมายของ “การกระทำ” ของมนุษย์ซึ่งดำเนินชีวิตและอาศัยประสบการณ์ร่วมกันอยู่ในกรอบของวัฒนธรรมและในประการสำคัญวัฒนธรรม หรือโลกชีวิต “เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไม่อยู่คงที่ซึ่งก็หมายความว่า (โลกชีวิต) มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ (Historical) โดยที่มีวัฒนธรรมต่าง ๆ กันในประวัติศาสตร์ จึงย่อมมีโลกชีวิตแบบต่าง ๆ กันไป”⁹ ในแง่นี้อย่างน้อยที่สุด หลักคิดในแนวของ Relativism แสดงให้เห็นว่า สภาวะเป็นจริงของสังคม คือการกระทำของมนุษย์เป็นปรากฏการณ์อันประกอบด้วยมิติสลับซับซ้อน เฉพาะอย่างยิ่งมิติด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ Jung กล่าวถึงน่าจะเป็นข้อสังวรณอย่างดีแก่วงการพฤติกรรมศึกษา เปรียบเทียบการจัดประเภท การสร้างรูปแบบ (Models) และในที่สุดการคิดค้นทฤษฎีหรือกฎทั่วไป

ในกรณีใดก็ตาม ผู้เขียนยังคงเข้าใจว่าหลัก Positivism มีคุณค่าต่อการศึกษารัฐศาสตร์และเพราะฉะนั้นจึงไม่ลืมนึกจะคล้อยตามข้อวินิจฉัยของ Miller

ที่ว่า “...แม้พฤติกรรมศาสตร์ยังคงเป็นแนวการศึกษาที่แพร่หลายอยู่ในวงการรัฐศาสตร์อเมริกัน แต่รากฐานทางหลักความรู้ (Epistemological) ของพฤติกรรมศาสตร์ก็ได้ถูกจู่โจม...อย่างหนักจากบรรดาผู้ไม่เห็นด้วยกับหลักแนว Positivism จึงไม่เป็นที่แน่นอนว่าหลักแนว Positivism...จะยังคงอำนาจหลักนำไปแก่การศึกษาคิดค้นทางรัฐศาสตร์อยู่ต่อไปอีกได้หรือไม่...”¹⁰ เพราะในที่สุดแล้ว Miller เองคงยอมรับว่าหลักแนว Relativism หรือ Historicism ก็ไม่อาจให้คำตอบที่น่าพอใจได้เหมือนกัน ในทฤษฎีของผู้นี้เขียน จุดสำคัญเป็นเรื่องของความระมัดระวังรอบคอบของวงการรัฐศาสตร์ในการแสวง และใช้คุณประโยชน์จากความรู้ของวิทยาศาสตร์ สถานการณ์โต้แย้งทางปัญญาความคิดของปรัชญาวิทยาศาสตร์ฝ่าย Positivism และ Historicism ดังที่ Miller พรณนาให้เห็นยิ่งน่าจะเป็นประโยชน์ช่วยเป็นเครื่องยับยั้งชั่งใจในเรื่องการเลียนแบบวิทยาศาสตร์ธรรมชาติยิ่งขึ้น

ฐานะการณ์ในปัจจุบันที่น่าสนใจ ท่ามกลางปัญหารวนระไม่แน่นอน ในปรัชญาความรู้อันเป็นผลของการโต้แย้งระหว่าง Positivism และ Historicism ก็คือการรื้อฟื้นความสนใจในแนวการศึกษาแบบ “จารีตนิยม” ของปรัชญาการเมืองอันมีจุดมุ่งหมายเพื่อความรู้ถึง “ธรรมชาติของสิ่งการเมืองและระเบียบทางการเมืองที่ถูกต้อง” (ดร.สมบัติ หน้า 5) ในทัศนะของ Miller คุณค่าของปรัชญาการเมือง “อาจจะมีข้อขาดตกบกพร่อง อย่างไรก็ตามก็ตามแนวการศึกษาแบบเก่าในปรัชญาการเมือง เฉพาะอย่างยิ่งแนวการศึกษาแบบโบราณหรือคลาสสิก ได้ช่วยส่งเสริมการศึกษาที่ให้ข้อแตกต่าง (Discriminating) เกี่ยวกับคนและการเมือง ในขณะที่เดียวกับที่ส่งวนรักษาความรู้ที่เป็นหลักเป็นฐานนามที่พึงเป็นไปได้ ดังนั้น การศึกษาปรัชญาการเมืองในรูปเก่า จึงอาจมีส่วนเสริมต่อการวางรูปแบบวิธีของการคิดค้นทางรัฐศาสตร์ ซึ่งจะทำให้ความเป็นธรรมแก่ความมั่นคงหมายที่ถูกต้องเหมาะสมของหลักแนว Positivism และ Historicism ในขณะเดียวกับที่เสี่ยงหลุมพรางเฉพาะของหลักแนวทั้งสอง”¹¹

ฐานะบทบาทของปรัชญาการเมือง ดูเป็นที่คลุมเครือในสมัยตั้งแต่ “การปฏิวัติ” ของยุคพฤติกรรมศึกษา การตอบโต้เป็นในลักษณะที่ดูประหนึ่งเป็นการแบ่งแยกตีตัวออกห่างออกจากกัน แต่ครั้งเมื่อพินิจพิเคราะห์ให้ดี ๆ แล้ว

หาเป็นเช่นนั้นทีเดียวไม่ จากทัศนะของ ดร.สุจิต “...การศึกษาแบบพฤติกรรม จึงมีได้ต้องการที่จะล้มล้างการศึกษาแบบ Traditional เป็นแต่เพียงต้องการ เสริมการศึกษาวิชารัฐศาสตร์ให้สมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น วิชารัฐศาสตร์ยังจำเป็นต้องมี ทั้งการศึกษาตามแบบพฤติกรรมและตามแบบ Traditional อยู่และการ ศึกษาทั้งสองแบบนี้จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน” (หน้า 43) จากอีก ทัศนะหนึ่งของ ดร.สมบัติ “...ปรัชญาเมธีไม่อาจใช้ประโยชน์จากหลักเกณฑ์ ทางวิทยาศาสตร์ได้เลยหรือ คำตอบก็คือว่า ปรัชญาเมธีย่อมใช้หลักเกณฑ์ทาง วิทยาศาสตร์ให้เป็นประโยชน์ได้เท่าที่จะทำได้ ในการแสวงหาความจริงเกี่ยว กับการเมือง... ปรัชญาเมธีอาจให้หลักเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์เป็นเครื่องตัดสิน ความผิดถูกเกี่ยวกับข้อเท็จจริง อย่างไรก็ตามก็ดีย่อมมีอยู่จุดหนึ่งที่ปรัชญาเมธีต้องใช้ ความรู้ที่เกิดขึ้นเอง (Intuition)...” (หน้า 21 ตัวเอนเน้นโดยผู้เขียน)

ดร.สมบัติ ยังยืนยันต่อไปถึงปัญหาบรรทัดฐานของความจริงในสิ่งที่ ปรัชญาเมธีค้นพบโดยอาศัย “ความรู้ที่เกิดขึ้นเอง” ผู้เขียนเห็นด้วยว่า เรื่อง บรรทัดฐานของความจริงเป็นปัญหาเชิงปรัชญา แต่ปัญหาการที่จะกำหนด กฎเกณฑ์กันว่าบรรทัดฐานของความจริงคืออะไร ดังที่ ดร.สมบัติเรียกร้อง (หน้า 22) นั้น ก็คงจะเห็นกันมาแล้วแต่ต้นถึงปัญหาโต้แย้งเกี่ยวกับทฤษฎี ความรู้ซึ่งยังคงตกอยู่ในสภาวะชะงักงัน แม้ในวงการปรัชญาวิทยาศาสตร์ เพราะ ฉะนั้นผู้เขียนจะผ่านไป ในเรื่องนี้หากใครจะเสริมความต่อไปอีกสักเล็กน้อย ในประเด็นเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาการเมืองกับวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ โดยหวังว่าบางทีอาจจะทำให้มองเห็นฐานะบทบาทของปรัชญาการเมืองใน รัฐศาสตร์กระจ่างขึ้นมาบ้างในสมัยปฏิวัติหลังยุคพฤติกรรมศึกษา

ปรัชญาการเมืองเช่นเดียวกับปรัชญาอื่น ๆ ทั้งหลาย เป็นที่รู้จักกันใน แ่งของการคิดค้นเอาเอง (Speculative thought) วิธีของการแสวงหาความรู้ ในปรัชญาจึงดูประหนึ่งอยู่ในสภาพที่ Bertrand Russell เรียกว่า “No Man’s Land” กล่าวคืออยู่กลาง ๆ ระหว่างศาสนา (Theology) ซึ่งแสวง แร่งบันดาลปัญญาความรู้จากสิ่งเหนือธรรมชาติ (Supernatural) และ วิทยาศาสตร์ซึ่งอาศัยประสบการณ์และการพิสูจน์ทดสอบ¹² แต่กระนั้นก็ดี กล่าวโดยเฉพาะถึงปรัชญาการเมือง ผู้เขียนเสนอว่าไม่ใช่เพียงเรื่องของการ คิดค้นเอาเอง หรือเพียงการใช้ “ความรู้ที่เกิดขึ้นเอง” ลอย ๆ อย่างที่มักเข้าใจ

และด้วยเหตุนี้ที่ผู้เขียนเกรงว่าอาจจะต้องแย้งกับ ดร.สมบัติในข้อที่ว่า “นักรัฐศาสตร์ปัจจุบันต้องแยกแยะระหว่างความเข้าใจแบบสามัญสำนึก (Commonsense Understanding) กับความเข้าใจแบบวิทยาศาสตร์ (Scientific Understanding)...” (หน้า 13-14) ความคิดเกี่ยวกับสังคมและการเมืองที่คู่ควรกับสถานะของปรัชญาคือ “ความรักในปัญญา” หรือ “การแสวงหาปัญญา” (ดร.สมบัติ หน้า 2) นั้น เห็นจะไม่ใช่มโนทัศน์ในญาณวิทยาที่แน่นอน ถ้าหากจะย้อนไปดูประวัติศาสตร์ทางความคิด แล้ว¹³ จะเป็นที่น่าสนใจได้อย่างชัดเจนว่าปรัชญาการเมืองยุคทุกสมัยเป็นเครื่องสะท้อนถึงความตื่นตัวและการประดิษฐ์คิดค้นทางปัญญาความคิด ซึ่งควบคู่กันไปกับความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ไม่ว่าเราจะมองไปที่ยุคกรีกโบราณศตวรรษที่ 6-5 ก่อน ค.ศ. กิติ หรือยุคฟื้นฟูวิทยาการคริสต์ศตวรรษที่ 12 หรือ 14-16 กิติ สัมพันธ์ภาพระหว่างการตื่นตัวและเปลี่ยนแปลงของปรัชญากับวิทยาศาสตร์เป็นที่เห็นได้เด่นชัด นักประวัติศาสตร์ไม่ได้ขนานนาม “ยุคมืด” โดยปราศจากความหมายในแง่นี้ หลักคิดสำคัญ ๆ ของปรัชญาการเมือง โดยรากฐานก็ขนานคู่เคียงไปกับหลักคิดของวิทยาศาสตร์ ข้อเท็จจริงที่ว่าปรัชญาการเมืองเริ่มต้นด้วยการถกคิดค้นถึงปัญหาและความหมายของ “ธรรมชาติ” กล่าวคือของมนุษย์และสังคม เป็นเครื่องชี้ถึงความสำคัญของวิทยาศาสตร์ในกระบวนการความคิดทางปรัชญาบรรดาปรัชญาเมธี ซึ่ง Sheldon Wolin จัดเรียกว่า “Epic theorists”¹⁴ ตั้งแต่เพลโต อริสโตเติล เมเคียเวลลี ฮ็อบบส์ ล็อก รุสโซ จนถึงมาร์กซ์ เหล่านี้ต่างก็สร้างหลักทฤษฎีขึ้นจากรากฐานของการวิเคราะห์สภาวะทางสังคมที่เป็นอยู่ก่อนที่มาสู่ข้อเสนอในรูปของกฎหรือทฤษฎีว่าด้วย “ระเบียบทางการเมืองที่ถูกที่ดี” หรืออีกนัยหนึ่ง “อะไรควรไม่ควร” ปรัชญาการเมืองจึงไม่ใช่เพียงให้หลักคุณค่าทางธรรมลอย ๆ โดยปราศจากพื้นฐานของความรู้หรือความพยายามที่จะรู้และเข้าใจถึงสภาวะทางสังคมปรัชญาการเมืองจะเป็นที่น่าสนใจได้อย่างถูกต้องถี่ถ้วน ก็ต่อเมื่อให้ความเข้าใจถึงกระบวนการความคิดทั้งหมด ประกอบเป็นทฤษฎีอันมีจุดมุ่งหมาย เพื่อปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงแก้ไข หรือขจัด “โรคเรื้อรัง” ของสังคม ในแง่นี้ คาร์ล มาร์กซ์ จึงไม่ใช่นักคิดคนแรกที่ต้องการจะเปลี่ยนแปลงโลก แม้จะอ้างกันไว้อย่างไรก็ตาม สิ่งที่บรรดาปรัชญาเมธีเผชิญเป็นปัญหาวิกฤตทางสังคมและการเมือง นักคิดเหล่านี้เผชิญกับปัญหา และ

เสนอแนะทางออกแก้ไข ทั้งนี้ด้วยเหตุผลธรรมดาที่ว่า ปรัชญาการเมืองไม่อาจพอใจเพียงชั้นอธิบาย ปรัชญาการเมืองหรือสภาวะสังคมตามที่¹⁵เป็นอยู่ ในการแสวงหาความรู้ความเข้าใจถึงสภาวะสังคม ปรัชญาการเมืองย่อมไม่อาจปฏิเสธวิทยาศาสตร์ ตรงกันข้ามในสมัยใหม่เมื่อวิทยาศาสตร์เจริญก้าวหน้า ปรัชญาการเมืองต่างรับและอ้างวิทยาศาสตร์อย่างเปิดเผยและใจแจ้งขึ้น¹⁵

ปรัชญาความรู้อาจพยายามอ้างเป้าหมาย อุดมการณ์ คือความจริง “ธรรมชาติ” ที่แท้สูงสุด (ดร. สมบัติ หน้า 2-4) แต่ปรัชญาการเมืองจะยังต้องเผชิญกับปัญหาของสภาวะแตกต่างและแปรเปลี่ยนของ “โลกชีวิต” ต่อไปอีกนานแสนนาน นับตั้งแต่เพลโตเองลงมา ตราบนั้นปรัชญาการเมืองก็เห็นจำต้องรับรู้รับฟังแนวความคิดของ Historicism ในเรื่องข้อจำกัดของความรู้เกี่ยวกับโลกมนุษย์ เฉพาะอย่างยิ่งโลกของการเมือง ในทัศนะของผู้เขียนไม่เห็นเป็นเรื่องของการตกต่ำอย่างทำนองที่ David Easton เข้าใจ¹⁶ David Easton เองเล็งเห็นความสำคัญของความรู้เกี่ยวกับ “กรอบอ้างอิงทางธรรม” (Moral frame of reference) ในการศึกษาวิจัยทางรัฐศาสตร์เฉพาะอย่างยิ่งพฤติกรรมศึกษา¹⁷ แต่นอกเหนือ (หรือลดลง) ไปจากบทบาทฐานะของปรัชญาการเมืองในแง่อำนาจแนวทางเลือก “ทัศนะทางธรรม” (moral views) สำหรับนักศึกษาทางรัฐศาสตร์แล้ว ผู้เขียนอยากจะเสนอว่าปรัชญาการเมืองต้องเน้นจุดสนใจยิ่ง ๆ ขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในประเด็นระดับของปัญหาของ “โลกชีวิต” ตามสภาวะวิสัย ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่มีชีวิตชีวา มีการแปรเปลี่ยนและสลับกันแตกต่างกันออกไปตามกาลเทศะดังกล่าวนี้อาจอ้างได้ เมื่อเป็นเช่นนั้น ปัญหาการศึกษาย่อมจะเข้ารูปเข้ารอยขึ้นตามลำดับ ไม่ว่าจะมองประเด็นระหว่างปรัชญากับวิทยาศาสตร์ หรือระหว่างค่านิยมกับข้อเท็จจริง ปัญหาได้แย้งเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ในสมัยปฏิวัติหลังยุคพฤติกรรมศึกษาตามที่เป็นมา ถ้าหากจะบังเกิดผลให้ลดละทิ้งทางวิชาการได้ การผสมผสานทางวิชาความรู้ก็จะเข้าสู่สภาวะที่สมเหตุสมผลขึ้น ดังทัศนะตอนหนึ่งของ J.P. Nettl ซึ่งขอดีดลงไว้ ณ ที่นี้

“...มีมือความสามารถของนักรัฐศาสตร์หรือนักสังคมวิทยา ส่วนหนึ่งอยู่ ที่การสำนึกถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่กำลังจะมีมา และช่วยให้การเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นเป็นไป ความลับอยู่ที่จะต้องมองเห็นการ

เปลี่ยนแปลงเสียแต่เนิ่น ๆ

แต่ในการแสดงหลักการทั่วไป (generalizations) ทั้งหลาย ทางวิทยาศาสตร์หรือนอกเหนือจากวิทยาศาสตร์ จำต้องอาศัยรากฐานของประจักษ์หลักฐาน (Evidence) อย่างแน่นอน ในเรื่องของสังคม (ตราบเท่าที่เราไม่ได้เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์) นั้น ประจักษ์หลักฐานเป็นเรื่องที่กินเวลาในการสะสมรวบรวม ดังนั้นการแสดงหลักการทั่วไป “ตอนแรก” จึงไม่แตกต่างอะไรจากการค้นคิดขึ้นเอง (Speculation) ระบบที่ทรงอิทธิพลที่สุดของการศึกษาทางสังคมการเมืองแบบพยากรณ์ (Predictive) ในสมัยใหม่ กล่าวคือระบบของมาร์กซ์ เริ่มต้นด้วยในฐานะที่เป็นปรัชญา และจบลงด้วยการชี้เฉพาะเจาะจง โดยอาศัยข้อมูลที่ทดสอบ (Empirical) ในรายละเอียดด้านต่าง ๆ เราต้องประสบกับปัญหาอันเวียนว่ายจำเจอย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้ (เพราะ) ประจักษ์หลักฐานต้องการเวลาที่จะต้องสะสม ต้องเก็บรวบรวมและที่จะต้องมีการย่อย นี่หมายถึงความถ่วงชั่งข้า และความถ่วงชั่งข้าหมายความว่า นักสังคมศาสตร์ไม่ว่าจะชอบหรือไม่ชอบอย่างไรก็ตามจะต้องกลายเป็นนักประวัติศาสตร์

บางครั้ง การจัดรูปความรู้ใหม่ (Reformulations) มีอิทธิพลไม่เฉพาะแต่เพียงจะจับถึงเรื่องอดีตที่เพิ่งผ่านพ้นมาเท่านั้น หากในการกระทำเช่นนั้น ยังเป็นการขยายความคิดเข้าใจออกไปถึงอนาคตอีกด้วย ความสำเร็จถึงแม้จะหาได้ยากยิ่งก็ตาม อาจสนองความพอใจอยู่ในตัวเอง ในกรณีเช่นนั้นข้อพยากรณ์กลายเป็นแผนงานก่อสร้างอย่างในกรณีของมาร์กซ์หรือเคนส์ (Keynes) ข้าพเจ้าคิดว่าคำนิยามที่ดีสำหรับปรากฏการณ์อันหาได้ยากเช่นว่านี้คือปรัชญา ด้วยเหตุนี้ ความแตกต่างระหว่างปรัชญากับประวัติศาสตร์จึงเป็นเรื่องของกาลเวลาเป็นสำคัญ ในขณะที่ประวัติศาสตร์อ่านยคำอธิบายเหตุการณ์ในอดีต ปรัชญาเสนอระบบความรู้ของตนก้าวข้ามเขตแบ่งกันของอดีตอันทดสอบได้ โดยผ่านปัจจุบันอันเป็นเพียงเรื่องอายตนะ (Sensory) ออกไปสู่อนาคต อันยังเป็นปัญหาหรืออย่างดีที่สุดก็น่าจะเป็นไปได้ กาลเวลาจึงไม่ใช่เป็นตัวแปร (Variable) อิสระสำคัญที่สุดอีกต่อไปแล้ว”¹⁸

กล่าวโดยย่อ องค์ความรู้ในทางรัฐศาสตร์อันเกี่ยวข้องกับปรากฏการณ์ของ “โลกชีวิต” จำต้องสัมพันธ์กับความรู้ถึงปัจจัยแวดล้อมตามกาลเทศะ

ปรัชญาการเมืองและพฤติกรรมศึกษาไม่จำเป็นต้องละทิ้งอุดมการณ์อันมีอยู่ร่วมกันใน “ความรักปัญญา” และ “การแสวงหาปัญญา” แต่ในขณะเดียวกัน การพยายามแสวงความรู้ก็จำเป็นต้องคำนึงถึงลักษณะธรรมชาติของโลกชีวิตมนุษย์ ซึ่งเต็มไปด้วยความลักลั่นแตกต่างและแปรเปลี่ยนอยู่เสมอ พฤติกรรมศึกษา มีส่วนเสริมอย่างไม่ต้องสงสัย ต่อการสร้างเสริมความรู้ความเข้าใจในสภาวะ เป็นจริงของสังคม โดยอาศัยความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านอันเป็นผลของการศึกษา และความเจริญก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ปรัชญาการเมือง จำต้องอาศัยวิทยาศาสตร์อย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้ และด้วยอาศัยข้อมูลรากฐาน ความเข้าใจในสภาวะเป็นจริงของสังคมที่เป็นหลักเป็นฐานขึ้น (ซึ่งปรัชญาเมธี สมัยก่อน ๆ จำต้องศึกษาวิเคราะห์เอาเอง) ปรัชญาการเมืองย่อมจะอยู่ในฐานะ ที่ดีขึ้นในการเสนอปัญหาและหลักการ ปัญหาในปรัชญาการเมืองไม่ใช่เรื่องของปัญหาทั่วไปและหลักการทั่วไป หากโดยสาระเป็นปัญหาวิกฤตของยุคและหลักการทั่วไป หากโดยสาระเป็นปัญหาวิกฤตของยุค และหลักการที่เสนอ เป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับปัญหาของยุค ไม่ว่าเราจะพูดถึงถึงเรื่องความยุติธรรม เสรีภาพ สิทธิอำนาจ ฯลฯ เหล่านี้ ปรัชญาการเมืองจะปล่อยให้เป็นหลักการ ที่เลื่อนลอยไม่ได้ ผู้เขียนเชื่อว่าคำเตือน (หรือแดกดัน) ของอริสโตเติล ยังทันสมัยอยู่เสมอในข้อที่ว่า

“...เราจะต้องไม่ถูกคิดว่าเป็นพวกนักคิดประเภทที่ต้องการแต่จะแสดง อัจฉริยภาพของตนเองโดยไม่คำนึงอะไรทั้งหมด หากน่าจะได้รับเอาวิธีการของ เราอันสืบเนื่องมาจากปัญหาบกพร่องซึ่งเราพบเห็นในรูปการณ์ที่เป็นอยู่”¹⁹

ผู้เขียนเห็นด้วยกับความคิดที่ว่า “วิชารัฐศาสตร์จะมีความก้าวหน้าได้ ก็โดยความร่วมมือกันระหว่างผู้ที่ศึกษาทั้งสองแบบ” (กล่าวคือแบบ “traditional” และแบบพฤติกรรม-ตร.สุจิต หน้า 43) แต่ประเด็นอยู่ที่จะต้องทำความเข้าใจให้ถ่องแท้ตามสมควรว่า “ร่วมมือ” ในเรื่องอะไร และอย่างไร ในประการสำคัญ ความก้าวหน้าของวิชารัฐศาสตร์ไม่ใช่เพื่อนักรัฐศาสตร์ หรือ วิชาชีพรัฐศาสตร์เองเป็นแน่ หาก “เป้าหมายและวิถีแห่งชีวิตมนุษย์เป็น เรื่องของมนุษย์ทุกคน...ในการศึกษารัฐศาสตร์ เราจึงควรจะทำให้ความสำคัญแก่ ปัญหาของมนุษย์ไม่น้อยกว่ามาตรฐานของนักรัฐศาสตร์อาชีพ เพราะทราบ เท่าที่เรายอมรับว่าโลกมนุษย์ต้องการรู้วิธีการดำรงชีวิตที่ดีมากกว่านักรัฐศาสตร์

ที่ดีแล้ว เมื่อนั้นเราก็ยังต้องการปรัชญาการเมือง” (ดร.สมบัติ หน้า 24) ผู้เขียนเพียงใคร่เสริมลงในที่นี้ว่า ปรัชญาการเมืองเองก็ต้องการวิทยาศาสตร์ เพื่อแสดงความรู้ในสภาวะที่เป็นจริง และเพื่อให้รู้แนวทางไปสู่วิถีการดำรงชีวิตที่ดีของโลกมนุษย์ในอนาคต ถ้าเห็นพ้องกันในแง่แล้ว พฤติกรรมศึกษาย่อมมีความหมายและสำคัญควบคู่กันไปได้อย่างสัมฤทธิ์ผลกับปรัชญาการเมือง

หมายเหตุ : การพูดพาดพิงถึงพฤติกรรมศึกษาในบทความนี้ ขอบอกกล่าวเสียก่อนว่าเป็นไปตามแนวของข้อคิดเห็นทางวิชาความรู้ ผู้เขียนพยายามหลีกเลี่ยงอย่างที่สุดไม่ขอเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมศึกษาที่อาจจะมองกันจากแง่ที่เป็น “สมบัติ” เฉพาะของสาขาวิชานั้น สาขาวิชานี้ หรือแม้กระทั่งเป็นของ ๆ คนนั้นคนนี้ ผู้เขียนเองก็เพิ่งมาได้ยินได้ฟังว่ามันมีทางเหมือนกันที่จะคิดจะเข้าใจกันไปได้อย่างนั้น นี่อาจจะเป็นวิวัฒนาการใหม่เอี่ยม ซึ่งผู้เขียนไม่มีทางอื่นใดนอกจากจะสารภาพว่ายังตามไม่ทัน แต่ก็เชื่อว่าคงจะมีโอกาสได้ติดตามเรียนรู้ขึ้นบ้าง แม้ภายในวงการแคบ ๆ อย่างมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

การเมืองไทยกับประวัติศาสตร์

พิมพ์ครั้งแรกใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม 2517),
หน้า 160-180.

การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม

บทความนี้ตั้งใจใช้คำว่า “ปฏิวัติ” เพื่ออธิบายความหมายและความสำคัญของเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ 6-15 ตุลาคม 2516 โดยแท้จริงแล้ว การกระทำและเหตุการณ์เป็นไปของเหตุการณ์นี้แตกต่างสับสนจากการปฏิวัติอื่น ๆ ที่เข้าใจกัน ขบวนการที่เกิดขึ้นย่อมต้องมีการวางแผนนัดหมายกันอย่างรัดกุมโดยไม่ต้องสงสัย เฉพาะอย่างยิ่งในช่วงตั้งแต่เช้าวันที่ 9 ตุลาคม เมื่อกลุ่มนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์กระทำการบีบบังคับให้มหาวิทยาลัยงดสอบและพากันชุมนุมโจมตีรัฐบาล แล้วก็เห็นได้ชัดว่า เป็นปฏิบัติการที่ย่อมต้องนำไปสู่การประจันหน้ากับทางการรัฐบาลอย่างไม้อาจหลีกเลี่ยงได้ในข้อนี้บรรดาผู้ก่อการก็จะต้องถกเถียงประเมินเส้นทางและผลสะท้อนกันมากพอควรทีเดียว แต่ถึงกระนั้นจะมีใครสักกี่คนที่จะคิดไปถึงชั้นล้มล้างรัฐบาลเพื่อขึ้นเถลิงอำนาจปกครองบ้านเมืองเสียเองตามแบบฉบับของนักปฏิวัติทั้งหลาย จะอย่างไรก็ตาม ขบวนการตุลาคมไม่อยู่ในฐานะที่จะกระทำเช่นนั้นอย่างแน่นอน ไม่ว่าจะมองจากแง่ของการจัดระเบียบองค์การ ยุทธศาสตร์ หรือ

บุคลิกภาพผู้นำ การใช้กำลังในตอนเข้าตรูของวันที่ 14 ตุลาคม เป็นเรื่องของเหตุบังเอิญเสียมากกว่า ไม่ว่าตามข้อเท็จจริงฝ่ายใดจะเป็นผู้เริ่มกระทำก่อนก็ตาม ในตอนดึกของวันที่ 13 นั้นเอง เมื่อรู้สึกว่าสถานการณ์เข้าที่คับขัน สิ่งที่คุณำคุมขบวนประท้วงปฏิบัติก่อนสิ่งอื่นใดคือ สังเคื่อนขบวนไปสู่สวนจิตรลดา “เพื่อหวังเอาพระบารมีเป็นที่พึ่ง”¹ การปะทะต่อสู้หลังจากนั้นก็เป็นลักษณะของเรื่องราวปัญหาเฉพาะหน้า การบุกรุกเผาทำลายสถานที่ดูเจาะจงแน่ชัดเฉพาะที่เป็นสัญลักษณ์ของการใช้อำนาจกดขี่และอิทธิพลชั่วร้าย อย่างเช่นสำนักงาน ก.ต.ป. สำนักงานกองสลากกินแบ่ง ฯลฯ ข้อที่น่าสังเกตก็คือ ตลอดเวลาของการต่อสู้ ขบวนการตุลาคมพยายามอิงสถาบันประเพณีและวิธีการวิหิงสาซึ่งตนประกาศไว้ตั้งแต่ต้น เหตุการณ์ 6-15 ตุลาคมจึงเป็นภาพที่ระคนไปด้วยมาตรการรุนแรง และวิธีการสันติสลับกันไป²

ถึงแม้ขบวนการตุลาคมจะไม่ใชขบวนการปฏิวัติ แต่เหตุการณ์เดือนตุลาคมนับได้ว่าส่ง *ผลปฏิวัติ* ผลักดันระบบชีวิตการเมืองไทยให้เข้าสู่ช่วงการเปลี่ยนแปลงสำคัญอีกช่วงหนึ่งหลังจากปฏิวัติปี 2475 เหตุการณ์ตุลาคมเริ่มต้นด้วยกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญเพียงไม่กี่คน แต่ขยายลูกกลมกระตุ่นให้เกิดการตื่นตัวและสนับสนุนของนักเรียน นักศึกษา และประชาชนครั้งก่อนล้วนร่วมชุมนุมกันในท้องถนนกรุงเทพมหานคร รวมทั้งนักเรียน นักศึกษา ประชาชนในท้องที่ต่าง ๆ เกือบทั่วประเทศ³ ความพร้อมเพรียงพร้อมใจของมวลชนซึ่งอุบัติขึ้นอย่างฉับพลันทันใดในช่วงระยะเวลาอันสั้นเช่นนั้นเป็นปรากฏการณ์ที่ควรจะบอกอะไรได้มาก เฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ยังเชื่ออยู่ว่าประชาชนคนไทยยังไม่พร้อมที่จะต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพ อันเป็นเรื่องเกี่ยวข้องถึงปัญหาปากท้องของตนเองโดยตรง⁴ ความตื่นตัวและตระหนักสำนึกในส่วนได้ส่วนเสียอันเป็นผลมาจาก “วีรกรรม” เดือนตุลาคม ก็ดี การสลายตัวของรัฐบาลชุติณอม-ประภาส ก็ดี เหล่านี้เป็นการปลดปล่อยพลังเศรษฐกิจสังคมและปัญหาขัดแย้งต่าง ๆ ซึ่งถูกกดเอาไว้ด้วยระบบการอันฝืนกับสภาพที่เป็นจริงของสังคม เหตุการณ์เดือนตุลาคมเปลี่ยนรูปการเมืองของอภิสิทธิ์ชนมาสู่ยุคการเมืองของมวลชน ปฏิวัติ 14 ตุลาคม จะเป็นที่เข้าใจได้ดีขึ้นก็ในแง่ที่เป็นช่วงหนึ่งในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมการเมืองไทย แต่โดยที่การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องกระทบถึงอำนาจและผลประโยชน์ จึงเป็น

ธรรมดาที่ย่อมจะต้องมีทั้งผู้สนับสนุนและต่อต้าน ทำนองเดียวกับที่ย่อมจะต้องมีทั้งผู้นิยมชมชอบ และผู้ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงภายหลังเหตุการณ์เดือนตุลาคม ชีวิตการเมืองของไทยกำลังยืนอยู่ ณ จุดของการขัดแย้งสำคัญ อีกวาระหนึ่ง คือพลังเรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงและพลังต่อต้าน⁵ อีกวาระหนึ่งที่ระบบค่านิยมและโครงสร้างสังคมไทยกำลังถูกทดสอบความสามารถที่จะปรับเปลี่ยนในสภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมที่กำลังแปรเปลี่ยน

วิกฤตการเปลี่ยนแปลง

ห้าเดือนเศษให้หลังปฏิวัติเดือนตุลาคม สภาพบรรยากาศทางการเมืองของไทย เห็นจะพอประมวลได้จากคำถามคำตอบอันยังความวุ่นในจิตของคนจำนวนไม่น้อยอย่างเช่นที่ว่า

“...หลังจากที่เราได้ร่วมแรงร่วมใจกันขับไล่จอมทรราชย์ทั้งสามออกนอกประเทศไปแล้ว โครงสร้างที่เลวทรามของสังคมเรานั้น มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปบ้าง ทรราชย์เล็กทรราชย์น้อยก็ยิ่งเข้าเกาะกุมอำนาจอยู่เช่นเดิม กลุ่มนายทุนก็ทำการขูดรีดอย่างหนักมือขึ้น...โครงสร้างของระบบราชการเรามีอะไรดีขึ้นมาบ้างไหม ความเป็นอภิสิทธิ์ชนของคนบางกลุ่มได้ลดน้อยลงไปบ้างหรือไม่

เปล่าเลย อุปกรณ์และเครื่องมือ หรือกลไกต่าง ๆ ที่คอยทำความเดือดร้อนให้กับประชาชน ก็ยังมีอยู่ครบครันเช่นเดิม ยังเอื้ออำนวยให้ผู้ที่จะเข้ามารับตำแหน่งต่อกลายเป็นทรราชย์ได้ดังเช่นแต่ก่อน แม้ว่าเราจะได้รัฐบาลใหม่ก็ตาม แต่เมื่อรัฐบาลใหม่ก็ยังยืนหยัดอยู่ในนโยบายแบบเดิมทุกประการ เหมือนกับที่สามทรราชย์ใช้กันมาแล้ว มันจะมีความหมายอะไรกับการได้รัฐบาลใหม่...”⁶

หรือว่าอย่างเช่นในกรณีกลุ่มนายตำรวจโต้แย้งเรื่องการแต่งตั้งนายพลทหารนักการเมืองให้เป็นอธิบดีและผู้ช่วยอธิบดีตำรวจซึ่ง “...อาจจะกล่าวได้ว่า เป็นเพราะเหตุการณ์วันมหาวิปโยคไม่ได้เปลี่ยนสังคม และค่านิยมของคนไทยยังไม่กระทบกระเทือนต่อระบบราชการแบบดั้งเดิม...”⁷

ฯลฯ

ฯลฯ

ความจริงเสียงวิพากษ์วิจารณ์ระบบราชการ ไม่ใช่เป็นของใหม่อะไร

เป็นแต่ว่าปฏิวัติเดือนตุลาคมมีส่วนเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดความหวังและความมั่นใจอย่างสูงส่งพร้อม ๆ กับที่ปลดปล่อยพลังขัดแย้งทางเศรษฐกิจ และสังคมใหม่ ๆ ออกมาให้ปัญหาปรากฏเด่นชัดขึ้น และในประการสำคัญสภาพลัทธิเส้นสีอมทราของระบอบราชการ กำลังเริ่มถูกเฟื่องเสียงโจมตีในชั้นโครงสร้างอำนาจ ระบอบราชการถือเป็นหลักนำในระบบชีวิตความเป็นอยู่ของชนชาวไทยมาช้านาน เป็นจุดรวมศูนย์ของค่านิยมและพลังการเมืองการบริหารทั้งมวล แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างราชการกับมวลชนถูกกำหนดอยู่ด้วยค่านิยมประเพณีซึ่งเสนอสนองความต้องการมูลฐาน คือ ความรอดอยู่ และความมั่นคงของชาติ “ประวัติศาสตร์ชาติไทย” ให้ความหมายในแง่ของประวัติศาสตร์การต่อสู้เพื่อความรอดอยู่ คุณสมบัติของผู้นำคือความเป็นนักรบ ค่านิยมของราชการซึ่งเป็นหลักนำประชากรชาวจีนคือ *ค่านิยมแบบทหาร* เพื่อดำรงคุณค่าสูงสุดอันได้แก่เอกราช และความมั่นคงของประเทศชาติ ฐานะสัมพันธ์ในระบบโครงสร้างค่านิยมเช่นนี้ โดยรากฐานเป็นการแบ่งชั้นแบ่งชั้นกันระหว่างผู้นำกับผู้ตาม กล่าวคือเป็นรูปความสัมพันธ์ที่เป็นไปทางเดียว

สถานภาพของระบอบราชการแบบเป็นเจ้าคนนายคนคงสืบเนื่องตลอดมาจนปัจจุบัน “ยุคประชาธิปไตย” มิได้เปลี่ยนแปลงค่านิยมทัศนคติ และการประพฤติปฏิบัติทางการเมืองการปกครองเช่นว่านี้ ปฏิวัติ 2475 โดยแท้จริงเป็นการปฏิวัติของข้าราชการ เป็นการต่อสู้ของชนรุ่นใหม่กับชนรุ่นเก่า กระบวนการต่อสู้ทางการเมือง จำกัดตัวอยู่ภายใต้กลุ่มอิทธิพลและผลประโยชน์ของข้าราชการโดยเฉพาะ รวมความก็คือเป็นการเมืองของอภิสิทธิ์ชน ซึ่งแบบแผนของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไม่ได้มีความหมายอะไรมากไปกว่าการแบ่งพวกแบ่งกลุ่มเปลี่ยนมือเปลี่ยนอำนาจระหว่างกันเอง⁸ ในช่วง 41 ปีระหว่าง พ.ศ. 2475-2516 การเมืองไทยมีการเปลี่ยนรัฐบาลถึง 34 ชุด รวมทั้งชุดรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ปัจจุบันมีตัวบุคคลดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมา 12 คน ในจำนวนนี้เป็นพลเรือนถึง 8 คนก็จริง แต่เมื่อนับระยะเวลาของการครองอำนาจแล้ว นายกรัฐมนตรีพลเรือน (พระยามโนฯ-ควง-ทวี-เสนีย์-ปรีดี-ธำรง-พจน์) ครองอำนาจอยู่เพียง 4 ปีเศษในระยะ 41 ปีที่ผ่านมา เกือบตลอดเวลาการเปลี่ยนและครองอำนาจการเมืองกระทำโดยวิธีการใช้อำนาจและอิทธิพลสนับสนุนทางทหาร ระบบการเมือง

ที่อาศัยอิทธิพลทางกำลังอาวุธ จะสามารถสร้างเสริมเสถียรภาพได้เพียงใดนั้น ขึ้นอยู่กับว่าจะดูความหมายของเสถียรภาพกันเช่นไร ที่แน่นอนก็คือทำให้ การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ยากที่จะกระทำได้โดยสันติวิธี เหตุการณ์เดือนตุลาคม อย่างน้อยก็สะท้อนถึงปัญหาสำคัญยิ่งยวดข้อนี้ ซึ่งจะยิ่งทวีความสำคัญและ ความสลับซับซ้อนขึ้นในยุคหลังปฏิวัติตุลาคม

ระบบการเมืองของอภิลิทธิชนเช่นว่านี้เป็นเสมือนเกาะคุ้มกันที่ดี ของระบอบราชการ และตามความจริงก็เป็นเช่นนั้น เพราะผลที่สุดแล้ว ระบอบ ราชการเป็นฐานคำสั่งสนับสนุนสำคัญในฐานะเป็นแหล่งทรัพยากรทางปัญญา ความคิด และวิทยาการในการปกครองและการบริหารอิทธิพลผลประโยชน์ มีอยู่ร่วมกัน และแบบแผนค่านิยมประเพณีอันวยส่งเสริมให้เป็นเช่นนั้น ยิ่งมาในช่วงระบอบทหารสมัย สฤชต์-ถนอม-ประภาส ตั้งแต่ “ปฏิวัติ” ปี 2501 สถานภาพอำนาจของระบอบราชการถึงขีดสุด การพิจารณาความดี ความชอบเลื่อนขั้นเลื่อนตำแหน่งในวงข้าราชการประจำ เริ่มกลายเป็นบันได ขึ้นไปสู่สถานภาพทางการเมือง ดังจะเห็นได้จากหลักนิยมตั้งตัวบุคคลจาก ตำแหน่งปลัดกระทรวงขึ้นเป็นรัฐมนตรี เมื่อพิจารณาดูส่วนประกอบทาง คณะรัฐมนตรี ในสมัยระบบทหารแล้ว เห็นได้ว่าแทบไม่ผิดอะไรกับคณะ รัฐมนตรีสมัยพระยามโนฯ เมื่อปี 2475-2476 รัฐบาลสัญญาธรรมศักดิ์ ปัจจุบันก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน กล่าวคือประกอบไปด้วยข้าราชการประจำ และข้าราชการบ้านาญเป็นหลัก

ในรูปการณ์เช่นนี้ซึ่งระบอบราชการเป็นเวทีรับรองการต่อสู้และ แบ่งกลุ่มทางการเมือง ทศนคติและหลักประพฤติดิปฏิบัติของข้าราชการเฉพาะ อย่างยิ่งในระดับสูง ซึ่งย่อมบ้ายเบนไปที่ศูนย์ของอำนาจและอิทธิพล ซึ่งใน ขณะเดียวกันเต็มไปด้วยความไม่แน่นอน แต่ก็สามารถให้คุณให้โทษแก่ ฐานะทางวิชาชีพของข้าราชการได้อย่างเนกอนันต์^๙ ผลที่ตามมาก็คือ ระบอบ ราชการค่อย ๆ แยกตนเองจากโลกภายนอกประกอบขึ้นเป็นสังคมที่กำหนด จุดมุ่งหมายในชีวิตของตนเอง มีแบบแผนความคิดความประพฤติ กฎ จรรยาบรรณ และความจงรักภักดีเฉพาะภายในของตนเอง ประกอบเป็น ชนชั้นซึ่งสืบทอดค่านิยม อุดมการณ์ และทัศนคติแบบเจ้าคนนายคนตั้งตน อยู่เหนือสามัญชนส่วนใหญ่¹⁰ นโยบายคำขวัญที่ว่า “เข้าถึงประชาชน” ซึ่ง

ท่องจำกันขึ้นใจในยุคอำนาจยิ่งใหญ่ของระบบราชการสมัยระบอบ สฤษดิ์-ถนอม-ประภาส นั้นในตัวเองแสดงถึงสถานภาพที่อยู่เหนือของระบบราชการ และโดยรากฐานสะท้อนให้เห็นถึงช่องว่างระหว่างราชการกับประชาชน แต่แล้วอย่างดีที่สุดที่ระบอบทหารจะคิดทำได้ก็คือ อาศัยระบบราชการนั้นเองให้เป็นสื่อที่จะ “เข้าถึงประชาชน” ในช่วงที่มีรัฐธรรมนูญและรัฐสภา ปี 2512-14 พรรคฝ่ายรัฐบาล คือพรรคสหประชาไทย จะเคยประกาศความพยายามที่จะใช้พรรคการเมืองเป็นเครื่องมือสร้างสัมพันธ์กับประชาชนโดยจัดตั้งสำนักงานสาขาพรรคขึ้นตามท้องที่ต่าง ๆ แนวความคิดนี้ดูจะแหวกวงจำกัดแคบ ๆ ของระบบราชการออกไป แต่แล้วเมื่อดูจากลักษณะการจัดระเบียบองค์การของพรรค แบบแผนและแนววิธีดำเนินงานตลอดจนบุคลิกภาพของทั้งผู้นำและบรรดาพลพรรคก็เห็นได้ชัดว่า ไม่มีทางคิดอ่านสร้างสรรค์และปฏิบัติให้หลุดพ้นออกไปจากความเป็นเจ้าขุนมูลนายได้ และในที่สุดเพราะเหตุของความไม่เป็นเจ้าขุนมูลนายนี้เองที่ทำให้ไม่อาจคงความอดทนต่อการทำงานร่วมกับรัฐสภาต่อไปได้ทั้ง ๆ ที่ตามรัฐธรรมนูญฉบับปี 2511 ประกอบกับอิทธิพลอันฟุ้งเฟ้อมหาศาลของ “ฝ่ายบริหาร” แล้ว รัฐสภาชุดปี 2512-14 ก็เปรียบประดุจลูกไก่อยู่ในกำมือไม่มีทางควบคุมหรือเล่นงาน “เสถียรภาพ” ของ “ฝ่ายบริหาร” ได้เลย¹¹

ระบบสัมพันธ์ทางการเมืองในรูปลักษณะดังกล่าวมานี้ อันที่จริงแล้วอาจจะดำรงคงอยู่ตลอดไปโดยไม่มีปัญหายุ่งยาก ถ้าหากว่าไม่มีการเปลี่ยนแปลงในพื้นฐานโครงสร้างทางเศรษฐกิจสังคม แต่สังคมไทยก็เช่นเดียวกับสังคมมนุษย์อื่น ๆ ทั้งหลาย ย่อมจะหนีกฎของการเปลี่ยนแปลงไปไม่พ้น และระบบราชการของไทยก็ต้องได้รับผลกระทบอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เช่นกัน ปัญหาอยู่ที่จะต้องพยายามเข้าใจลักษณะและแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงให้ถ่องแท้ แต่แล้วก็อีกเช่นเดียวกัน ระบบข้าราชการไทยยังคงขึ้นอยู่กับการโลกเฉพาะของตนเอง ไม่สามารถปรับตนเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมอันกำลังเปลี่ยนแปลงไป เพราะจุดมุ่งหมายจำกัดอยู่แต่เพื่อครองความเป็นใหญ่และคุ้มครองอิทธิพลผลประโยชน์ของสมัครพรรคพวกและบริวารภายในวงแคบอะไรที่ดูเป็นพิษเป็นภัยต่ออำนาจและอภิสิทธิ์ของตนแล้ว นั่นก็คือภัยคุกคามต่อความมั่นคงของชาติ ผลก็คือไม่รู้จักแบ่งแยกอะไรส่วนตัว อะไรส่วนรวม

ศาสตราจารย์ลิเซทเคยตั้งข้อสมมติฐานทางทฤษฎีไว้ถึงเรื่องเสถียรภาพของรัฐบาลว่า ประกอบด้วยปัจจัยทางด้านประสิทธิภาพ (Effectiveness) และด้านการยอมรับนับถือของมหาชน (Legitimacy)¹² ฐานะของระบอบทหารต้องเสื่อมถอยลงในปัจจัยเหล่านี้ เมื่อเผชิญกับปัญหาเปลี่ยนแปลง ในสภาพการณ์เช่นนี้ ระบอบราชการจึงตกเป็นเป้าของการโจมตีอย่างช่วยไม่ได้ในฐานะเป็นส่วนของโครงสร้างอำนาจ¹³

เป็นที่เห็นได้ว่า ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา พื้นฐานเศรษฐกิจสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ประชากรเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัวจาก 21.5 ล้านในปี 2496 เป็นเกือบ 40 ล้านในปี 2516 อัตราที่เพิ่มขึ้นกว่าร้อยละ 3 ในปัจจุบันเป็นสัญญาณว่า ปัญหาวิกฤตในเรื่องปัจจัยทั้งสี่จะยิ่งทับถมทวีคูณ นอกเหนือไปจากปัญหาความแออัดและการตกงานเฉพาะอย่างยิ่งในเมือง ในโครงสร้างเศรษฐกิจ เกษตรกรรม เคยเป็นแหล่งผลิตคิดเป็นมูลค่าถึงครึ่งของผลผลิตรวมภายในประเทศในปี 2494 (คือ 14,100 ล้านบาทต่อ 28,200 ล้านบาท) มาในปี 2513 ลดลงเหลือไม่ถึงร้อยละ 30 (คือ 40,100 ล้านบาทต่อ 135,300 ล้านบาท) อัตราเพิ่มผลผลิตโดยเฉลี่ยระหว่างปี 2510-14 ทางภาคเกษตรกรรมเพิ่มเพียงร้อยละ 4.1 ต่อปี ต่ำกว่าอัตราเพิ่มของผลผลิตทั้งหมด ซึ่งเท่ากับร้อยละ 7.2 ต่อปี ตรงกันข้ามกับภาคเศรษฐกิจอื่น ๆ ซึ่งอัตราเพิ่มเฉลี่ยสูง ซึ่งแสดงว่าอัตราการเจริญเติบโตเป็นไปอย่างรวดเร็ว เฉพาะอย่างยิ่งในด้านประดิษฐกรรม การก่อสร้าง การขนส่งและคมนาคม การค้า การเงิน การธนาคาร ยิ่งกว่านั้นในภาคเกษตรกรรมเอง ข้าวซึ่งเคยเป็นอาชีพเพาะปลูกหลัก มาบัดนี้การเพาะปลูกพืชอื่น ๆ กำลังทวีความสำคัญยิ่ง ๆ ขึ้นในแง่เป็นแหล่งรายได้เงินตราต่างประเทศ โดยเฉพาะยาง ปอ มันสำปะหลัง ระหว่างปี 2493-95 ในจำนวนเนื้อที่เพาะปลูก 40.1 ล้านไร่ เป็นส่วนทำการเพาะปลูกข้าวถึง 35.1 ล้านไร่ มาระหว่างปี 2508-10 เนื้อที่เพาะปลูกข้าวเพิ่มขึ้นเป็น 42.2 ล้านไร่ แต่ที่ที่ใช้เพาะปลูกพืชชนิดอื่น ๆ เพิ่มขึ้นเป็นถึง 20.5 ล้านไร่ จึงอยู่ถ้าจะพิจารณาจากแง่ของการกระจายประชากรในเมืองและชนบท ซึ่งในปี 2513 ประชากรในกรุงเทพฯ-ธนบุรีและเมืองอื่น ๆ ที่มีประชากรกว่า 5 พันคนรวมเท่ากับประมาณร้อยละ 20 อีกประมาณร้อยละ 80 อยู่ตามท้องที่ชนบท หรือ

ว่าจากแง่สถิติคนทำงานในภาคเกษตรกรรมซึ่งเท่ากับร้อยละ 82.9 ของประชากรในวัยทำงานในปี 2503 มาถึงปี 2514 ยังคงเท่ากับร้อยละ 78.1 เหล่านี้จัดได้ว่าสังคมไทยยังคงยึดเกษตรกรรมเป็นหลัก และคงจะต้องเป็นเช่นนั้นต่อไปอีกในอนาคตที่เห็นกันได้ แต่ทว่าโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมแบบเกษตร ปัจจุบันก็มีแนวโน้มที่จะต้องพัฒนาควบคู่กันไปกับทางด้านการค้า การเงิน และอุตสาหกรรม ประเด็นอยู่ที่ว่า ภาคเศรษฐกิจต่าง ๆ เหล่านี้จะอยู่ในฐานะพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันอย่างไร

บทบาทของข้าราชการนักการเมืองที่ร่วมแสวงผลประโยชน์ในวงการธุรกิจ การค้า การเงินและอุตสาหกรรมในรูปของการ “รับเชิญ” เป็นประธานกรรมการ กรรมการ และถือหุ้นเหล่านี้ เป็นเรื่องราวที่รู้กันแพร่หลายพอสมควรอยู่แล้ว¹⁴ เห็นว่าไม่จำเป็นต้องเยาะขำในที่นี้ แต่ประเด็นสำคัญคือว่า หลักนิยมประเพณีปฏิบัติเช่นว่านี้ เป็นผลชักนำเอาระบบราชการเข้าไปผูกพันในฐานะส่วนได้เสียร่วมกับกลุ่มธุรกิจที่เกี่ยวข้องโดยตรง นับตั้งแต่ระบอบ “ปฏิวัติ” ปี 2501 เป็นต้นมา พันธะเชื่อมโยงของอำนาจอิทธิพลทางราชการ กับอภิสิทธิ์ผลประโยชน์ทางธุรกิจยิ่งฝังรากแผ่ขยายออกไปอย่างไพศาล ช่วงระบอบทหาร สฤษดิ์-ถนอม-ประภาส เป็นช่วงที่กิจการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมีส่วนผูกพันแน่นแฟ้นกับอิทธิพลผลประโยชน์ของกลุ่มธุรกิจการเงินทั้งไทยและต่างชาติผูกพันกับความร่วมมือและการช่วยเหลือทางทหารและเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกา และควบคู่ไปกับนโยบายเป็นปฏิปักษ์และเชิงกร้าวต่อฝ่ายคอมมิวนิสต์ ในขณะเดียวกันระบอบทหารเป็นช่วงที่ข้าราชการนักการเมืองสามารถกอบโกยผลประโยชน์เงินทองเข้ากระเป๋าทันทีและบริวารพวกพ้องมากที่สุดเป็นประวัติการณ์ ชาวเปิดเผยเกรี้ยวกราวเรื่องบริบททรัพย์สินสมบัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ แสดงให้เห็นสภาพการบริหารบ้านเมืองของระบอบ “ปฏิวัติ” ได้เป็นอย่างดี ในครั้งนี้มีระบอบถนอม-ประภาส กับคณะช่วยกันประณามจอมพลสฤษดิ์ว่าเป็นเรื่องการกระทำชั่วร้ายของส่วนบุคคล ไม่เกี่ยวกับ “คณะปฏิวัติ” ครั้นมาถึงจอมเผด็จการทั้งสองต้องระเห็จออกนอกประเทศไป เรื่องการทุจริตกอบโกยทำนองเดียวกันก็ครึกโครมตามมาอีก ทำให้มีเหตุอันควรเชื่อได้สนิทว่า ระบบราชการปัจจุบันได้กลายเป็นระบอบอภิสิทธิ์ที่ซ่อนเร้นการกระทำชั่วร้ายอันฝังรกรากแผ่สำนอยู่อย่าง

กว้างขวาง เสถียรภาพของระบอบอำนาจนิยม-ประภาส และของระบบราชการ ในรูปที่เป็นอยู่จึงเป็นปฏิกิริยาอย่างร้ายแรงต่อผลประโยชน์ของมวลชน และในประการสำคัญต่อเอกภาพและความมั่นคงของชาติ

ผลเปลี่ยนแปลงในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้สังคมไทย ผ่านพ้นสภาพที่เคยมีความเป็นอยู่พื้น ๆ ง่าย ๆ สมัครงานกลมกลืนกัน จนผู้ใหญ่น้อย สังคมไทยได้เข้าสู่สภาพแวดล้อมใหม่ซึ่งอาชีพการงานและผลประโยชน์แบ่งแยกแตกต่างกันออกไป ก่อให้เกิดพลังและปัญหาขัดแย้งทางเศรษฐกิจ ทางสังคมใหม่ ๆ อันนับวันจะทวีขึ้น พลังและผลประโยชน์ เหล่านี้ตลอดจนปัญหาของว่างระหว่างคนมี-คนจน ระหว่างเมือง-ชนบท จำเป็นต้องได้สื่อกลางที่สามารถประสานอย่างสัมฤทธิ์ผลและเป็นธรรม ทั้งนี้ หมายถึงว่าจะต้องเป็นระบบโครงสร้างทางการเมืองและสถาบันที่มีแนวความ มุ่งหมายสามารถมองการณ์ไกลและสร้างสรรค์พอที่จะรับปัญหาจากเสียงเรียกร้อง ต้องการของมวลชนซึ่งขัดแย้งแตกต่างกันในฐานะอาชีพและสภาพท้องถิ่น เอกภาพและความมั่นคงของชาติในอดีตอาจต้องการระบบผู้นำที่เป็นศูนย์รวม ความเป็นปึกแผ่นของบ้านเมือง แต่ในสภาพปัญหาของยุคใหม่จำเป็นต้องมี การปรับและพยายามแสวงรูปแบบโครงสร้างอำนาจที่เปิดเวทีให้กับกลุ่มผลประโยชน์ ต่าง ๆ ในสังคมทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ปัญหาเสถียรภาพไม่อาจจำกัด วงอยู่เพียงสำหรับกลุ่มชนผู้ครองอำนาจ หากหมายถึงการรอดอยู่และความเป็น ธรรมสำหรับคนทั้งชาติ

การสลายตัวของระบอบถนอม-ประภาส

“อำนาจทำให้เสื่อมทราม อำนาจเด็ดขาดทำให้เสื่อมทรามอย่าง เด็ดขาด” คติของลอร์ด แอ็คตัน ข้อนี้ดูเหมือนจะใช้ได้ดีกับระบอบ “คณะ ปฏิวัติ” ระหว่างปี 2501-16 จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทำการ “ปฏิวัติ” ขึ้นเถลิงอำนาจในปี 2501 ในฐานะผู้นำปลดปล่อยประชาชนจากรบอบ ดำรงจสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม และการเลือกตั้ง “สกปรก” ปี 2500 รวมทั้งในฐานะผู้นำร่วมกับฝ่ายโลกเสรีต่อต้านจำกัดวงการแผ่อำนาจของ คอมมิวนิสต์ งานริเริ่มสร้างสรรค์ของระบอบสฤษดิ์ คือ การวางแผนพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาติ และการระดมทรัพยากรทุนและวิชาการเพื่อการนี้ จอมพล

สฤณีถึงแก่กรรมตอนปลายปี 2506 ในขณะที่ระบอบอำนาจของตนเอง กำลังเสื่อมถอยด้วยโรครบคของการทุจริตโกงกินดังกล่าว ระบอบถนอม-ประภาสสืบทอดอำนาจรวมทั้งสภาพความเสื่อมถอยของบ้านปลายสมัยจอมพลสฤณี อำนาจใช้เพื่ออำนาจ ซึ่งหมายความว่าฐานะของผู้นำทั้งสองเป็นปฏิปักษ์กับผลประโยชน์ของฝ่ายมวลชนมาแต่เริ่มแรก ต่อแต่นั้นมา จึงไม่เป็นของประหลาดอะไรที่ระบอบถนอม-ประภาส จะทำการบริหารบ้านเมืองเฉพาะภายในกรอบแวดวงจำกัด ของระบบราชการอิทธิพลเสื่อมทรม มีผลตอบแทนซึ่งกันและกันครอบคลุมไปทั่ววงการบริหาร เฉพาะอย่างยิ่งอำนาจฝ่ายปกครอง ซึ่งถืออำนาจบาตรใหญ่ก่อความวุ่นเคืองระส่ำระสายตามท้องที่ต่าง ๆ โดยทั่วไป

จุดเสื่อมถอยสำคัญของระบบถนอม-ประภาส อีกประการหนึ่ง คือ ปัญหาแตกแยกภายใน “คณะปฏิวัติ” เมื่อสิ้นจอมพลสฤณีก็ต้องตกอยู่ในฐานะชะงักงัน เพราะการขัดเคี่ยวคานกำลังอิทธิพลกันระหว่างกลุ่มต่าง ๆ ลักษณะของการแบ่งแยกปรากฏให้เห็นได้ชัด ตอนช่วงมีรัฐธรรมนูญและรัฐบาลปี 2512-14 โดยการแบ่งกลุ่มแบ่งสายขัดเคี่ยวกันเองภายในพรรคสหประชาไทยของฝ่ายรัฐบาล ระบบ “ผู้นำร่วม” โดยมีจอมพลถนอมเป็นนายกรัฐมนตรี คงดำเนินไปอย่างไม่สะดวกราบรื่นนักในขณะที่ต่างฝ่ายต่างพยายามสร้างสมและแสวงกำลังทั้งคนและทรัพย์เพื่อเสริมอำนาจบารมีเฉพาะของตนเองอย่างคึกคักออกหน้าออกตา ระบอบรัฐสภา ปี 2512-14 เป็นเพียงเวทีและเครื่องมือของการสร้างฐานกำลังทางการเมืองภายนอกระบบราชการ สำหรับผู้นำกลุ่มต่าง ๆ เหล่านี้ มิได้มีความหมายอะไรมากไปกว่านี้เลย เพราะในที่สุดแล้วรัฐสภายุติรัฐธรรมนูญ “ประชาธิปไตยแบบไทย” ไม่ได้มีอำนาจควบคุมรัฐบาลแต่อย่างใด หากแต่เป็นเพียงระบบบีบบังคับให้สภากลายเป็น สถาบันลี้ลับบริวารของ “ฝ่ายบริหาร” อย่างเห็นได้ชัด¹⁵

ในกรณีใดก็ตาม การขัดเคี่ยวชิงดีกันภายในกลุ่มผู้กุมอำนาจเป็นไปอย่างไม่ลดละทั้งในที่ลับและที่แจ้ง การแตกแยกโจมตีซึ่งกันและกัน ระหว่างบรรดารัฐมนตรีของคณะรัฐบาลเดียวกันก็ดี แรงบีบบังคับเรียกร้องจากพวกสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของพรรคฝ่ายรัฐบาลเองก็ดี ตลอดจนปัญหาอาชญากรรมและภัยคุกคามคอมมิวนิสต์ตามที่อ้างกันก็ดี เหล่านี้ประกอบกันเป็นสถานการณ์กระตุ้นให้กลุ่มถนอม-ประภาสลงมือทำการ “ปฏิวัติ” ใน

เดือนพฤศจิกายน 2514 ล้มล้างรัฐธรรมนูญรัฐสภา และที่คงจะเป็นเป้าหมายสำคัญ คือ คณะรัฐบาลของตนเอง แต่ทว่าลักษณะองค์ประกอบของคณะปฏิวัติที่จัดตั้งขึ้นในเวลาต่อมา¹⁶ พอลจะทำให้เข้าใจได้ว่ากลุ่มถนอม-ประภาส ไม่ได้มีกำลังสนับสนุนที่เด็ดขาดจริง ๆ หากแต่ยังต้องอาศัยการต่อรองอ้อมอ้อมกันอยู่ต่อไปอีกอย่างน้อยก็ชั่วระยะหนึ่ง อย่างเช่นกรณีพลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์ ซึ่งในเวลาต่อมาก็ถูกขจัดออกไปโดยวิธี “ไม่ต่ออายุราชการ” พันโทณรงค์ กิตติขจร เป็นอีกผู้หนึ่งที่มิบทบาทสำคัญในการ “ปฏิวัติ” 17 พฤศจิกายน ทำให้มีการคาดหมายไปต่าง ๆ นานา ทำนองว่าเป็นตัวแทนของกลุ่มทหารรุ่นหนุ่มที่กำลังขึ้นสู่อำนาจ ซึ่งก็อาจจะมีส่วนถูกอยู่บ้าง แต่ความสำคัญจริง ๆ ของพันโทณรงค์ดูเหมือนจะเป็นในแง่เหตุผลทางครอบครัวมากกว่าอะไรอื่น ส่วนจะไปถึงขั้นต้องการให้เป็นทายาททางการเมืองก็เป็นเรื่องที่กล่าวขวัญกันมาก แต่ที่แน่นอนก็คือว่า ปัญหาเรื่องผู้นำยังคงหาข้อยุติไม่ได้หลังการ “ปฏิวัติ” พฤศจิกายน ดังจะเห็นได้ว่าต่อมาพร้อม ๆ กับที่จอมพลประภาสได้ต่ออายุราชการและเลื่อนขึ้นเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดแทนจอมพลถนอม (ซึ่งก็ได้ต่ออายุราชการเช่นกัน) ตอนปลายเดือนพฤษภาคม 2516 คือ ก่อนหน้าปฏิวัติตุลาคมเล็กน้อย ตำแหน่งคุมกำลังสำคัญ คือ ผู้บัญชาการทหารบกก็ต้องตกแก่ พลเอกกฤษณ์ สีวะราไป

ผลประการสำคัญของการ “ปฏิวัติ” พฤศจิกายน 2514 คือ เป็นการตัดสินใจของระบอบถนอม-ประภาสทวนกลับเข้าสู่กระบวนการกำลังของระบบราชการเช่นแต่ก่อน และทำการปกครองด้วยประกาศคณะปฏิวัติและมาตรา 17 แห่งธรรมนูญปกครองราชอาณาจักร¹⁷ พร้อมทั้งดำเนินมาตรการแข็งกร้าวและเฉียบขาดต่อปัญหาภัยคุกคาม “ความมั่นคงของประเทศ” การตั้งคณะกรรมการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติราชการ (กตป.) เป็นเครื่องแสดงถึงความเรื่องอำนาจของพันโทณรงค์ กิตติขจร ผู้ดำรงตำแหน่งรองเลขาธิการ อิทธิพลบารมีของพันโทณรงค์และสมุนในยุคนี้เป็นที่ประหวั่นพรันพรึงของคนทั้งปวง แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นที่คุกคามต่อกลุ่มผู้ร่วมระบอบอำนาจฝ่ายอื่น ๆ ตลอดจนก่อการกระทบกระทั่งกับแนวนโยบาย และดำเนินงานของหน่วยราชการต่าง ๆ อย่างรุนแรง เช่นในกรณีเรื่องการนัดหยุดงาน บทบาทของ กตป. เริ่มขยายวงออกไปอย่างรวดเร็ว แปรสภาพเป็น

อาณาจักรส่วนตัวของพันโทณรงค์ผู้เป็นลูกและเขยของระบอบถนอม-ประภาสใช้อำนาจและปฏิบัติงานในทางที่รับผิดชอบของหน่วยราชการอื่น ๆ เท่าที่กำลังอิทธิพลสามารถหรืออยากจะทำไปถึง ปี 2515-16 เป็นปีของวิกฤตการขาดแคลนข้าว นับเป็นครั้งแรกที่ได้เห็นภาพคนไทยต้องเข้าคิวซื้อข้าวสารและ กตป. ก็ได้รับมอบอำนาจเด็ดขาดตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญปกครองราชอาณาจักรให้จัดการกับปัญหากักตุนและลักลอบส่งข้าวออกนอกประเทศ ปัญหาวิกฤตหลายอย่าง เช่น ขาดแคลนน้ำตาลก็ตี พฤติการณ์ชวนให้คิดว่าเป็นเรื่องที่กลุ่มอิทธิพลของฝ่ายถนอม-ประภาส-ณรงค์เองสร้างสถานการณ์ขึ้นมาเอง จะอย่างไรก็ตามวิธีการและมาตรการทั้งหลายของระบอบถนอม-ประภาส หลัง “ปฏิวัติ” 17 พฤศจิกายน 2514 แสดงออกชัดถึงอารมณ์อ่อนไหวยิ่งขึ้น ๆ ต่อปัญหาที่กระทบฐานะอภิสิทธิ์ส่วนตนและสมุนบริวารใกล้ชิด อาณาจักรที่แท้จริงของระบอบถนอม-ประภาสเริ่มจำกัดวงแคบลงไป ๆ ยังความระส่ำระสาย และเสื่อมโทรมหนักขึ้นไปอีกต่อภายในวงราชการ

ในขณะเดียวกัน โลกภายนอกอาณาจักรส่วนตัวของระบอบถนอม-ประภาสได้ผันแปรไปอย่างรวดเร็ว พร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมดังกล่าวข้างต้น ความตื่นตัวทางปัญญาความคิดได้ขยายวงออกไปอย่างกว้างขวางในหมู่นิสิตนักศึกษามหาวิทยาลัยต่าง ๆ ความตื่นตัวนี้ไม่จำกัดอยู่แค่คิดกับพูดเท่านั้น แต่ยังขยายไปถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาสังคมในด้านต่าง ๆ ทั้งในเมืองและชนบท นิสิตนักศึกษาเริ่มรู้จักรวมตัวกันอาสาสมัครทำงานทั้งเฉพาะภายในและระหว่างต่างสถาบัน งานเขียนของบรรดาปัญญาชนและนิสิตนักศึกษาแสดงออกให้เห็นถึงความรู้สึกสนใจจริงจังต่อปัญหาทุกซอกทุกมุมเดือดร้อนของคนยากจน ความรู้สึกนึกคิดเช่นนี้ไม่ใช่เพียงเรื่องเพื่อผ่นลอย ๆ อย่างที่มักอยากจะทำใจกัน หากแต่ได้อาศัยประสบการณ์ของบรรดาผู้ที่พยายามเข้าไปคลุกคลีรู้เห็นปัญหาด้วยตัวเอง ในช่วงสี่ห้าปีที่ผ่านมา งานคิดเขียนเป็นจำนวนมากก้าวออกไปสู่ขั้นการกระทำและการเปลี่ยนแปลง แม้โดยทั่วไปจะอาศัยอ้างอิงเรื่องราวของผู้อื่น ๆ อย่างเช่นผลงานของนักคิดนักปฏิวัติแบบโฮชิมินห์ เช กุวารา ฯลฯ เป็นการแสดงความนิยมชมชื่นต่อการเสียสละต่อสู้เพื่อมวลชนและความเป็นธรรม ในสาระสำคัญแล้ว แรงตื่นตัวบันดาลใจของขบวนการความคิดในหมู่นักปัญญาชนและ

นิสิตนักศึกษาเหล่านี้นับว่ามีส่วนสะท้อนถึงสภาพปัญหาของสังคมไทยอยู่
มากที่สุดทีเดียว แต่แล้ว จากทัศนะของบรรดาผู้ทรงอำนาจการเมืองทั้งหลาย กลุ่มคน
และงานคิดงานเขียนพวกนี้ดูเป็นของแปลกปลอม เป็นซ้าย เป็นแดง เป็น
คอมมิวนิสต์ หรือ “มือที่สาม” ไปเสียหมด บรรดา “นักวิชาการ” ชำราชการ
จำนวนไม่น้อยเหมือนกันที่รับใช้ช่วยพอกพูนจุดบอดอันนี้ให้แก่ผู้มีอำนาจ
เหนือหัว¹⁸ ช่องว่างระหว่างกระแสเปลี่ยนแปลงทางปัญญาความคิดและการ
กระทำเหล่านี้กับระบอบถนอม-ประภาส เป็นเรื่องร้ายแรงอย่างยิ่ง แบบแผน
วิธีดำเนินงานด้านเยาวชนของทาง “สำนักทำเนียบ” รวมทั้งหน่วยราชการ
อื่น ๆ แทบไม่ได้ช่วยให้อะไรดีขึ้นมาเลยในข้อนี้ นอกจากจะพยายามแต่ใช้
ยุทธวิธีทู่หมัดทรัพยากรให้แตกแยกในหมู่นิสิตนักศึกษาเสียมากกว่าจะทำอะไร
ให้เป็นการสร้างสรรคขึ้นมา

ความคิดและกิจกรรมเกี่ยวกับปัญหาสังคมดังกล่าวนี้เป็นที่มาของ
กลุ่มต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมายตามมหาวิทยาลัย อย่างเช่น สภาหน้าโดม
กลุ่มเศรษฐธรรม สภากาแฟ ฯลฯ จริงอยู่ ถ้าจะพูดกันในแง่จำนวนส่วนสัด
แล้ว หมูคนที่ร่วมกิจกรรมกลุ่มเหล่านี้ต้องนับว่าเป็นคนส่วนน้อยมาก เท่าที่
สังเกตมา รู้สึกว่านิสิตนักศึกษาส่วนใหญ่อกจะเห็นกลุ่มและกิจกรรมพวกนี้
เป็นของประหลาดเสียด้วยซ้ำไป แต่ทว่าโดยสาระแล้ว กลุ่มคนส่วนน้อยเหล่านี้
นี่แหละที่เท่ากับทำหน้าที่เป็นกระจกเงาส่องสะท้อนให้ได้มองเห็นแนวโน้ม
เป็นไปของบ้านเมืองได้ส่วนหนึ่งที่สำคัญ ถ้าจะไม่วางใจให้ออคติกันจนเกินไป
ในกรณีใดก็ตาม ความเป็นปฏิปักษ์ต่อต้านของระบอบถนอม-ประภาสก็ได้
มีผลหยดย้อยขบวนการทั้งหลายของนิสิตนักศึกษาแต่อย่างใด การประชุมสมาคม
บริการศึกษานานาชาติ (WUS) แห่งประเทศไทย ปี 2512 เป็นแรง
กระตุ้นให้เกิดความคิดและความพยายามที่จะให้มีศูนย์รวมของนิสิตนักศึกษา
ทุกมหาวิทยาลัยขึ้น และในที่สุดก็เป็นผลก่อตั้ง “ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา
แห่งประเทศไทย” ในเดือนกุมภาพันธ์ 2513¹⁹

“ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย” ไม่ใช่ว่าจะเป็นแหล่ง
รวมกลุ่มและกิจกรรมทั้งหมดหรือแม้ส่วนใหญ่ของนิสิตนักศึกษา ยังคงมี
กลุ่มอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมากที่มีแนวคิดและการกระทำที่แตกต่างกันไป
แต่การก่อตั้งศูนย์ฯ ต้องนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญ ที่อำนวยความสะดวกพลังสำหรับ

ปฏิบัติการให้เป็นกลุ่มเป็นก้อนขึ้น บทบาททางการเมืองของศูนย์มาเริ่มเอา
จริงจังก็ตอนธีรยุทธ บุญมีได้รับเลือกเป็นเลขาธิการในปี 2515 บุคลิกและ
ยุทธวิธีดำเนินงานของธีรยุทธนับว่าเป็นแรงสำคัญอย่างน้อยก็ในช่วงวิกฤตนี้
เฉพาะอย่างยิ่งการชุมนุมเดินขบวนประท้วงในท้องถนนโดยเริ่มกระทำในด้าน
กระตุ้นความรักชาติก่อน อย่างเช่น รมรณรงค์ให้คนไทยนิยมใช้เครื่องแต่งกาย
ผ้าดิบ และเรื่องตุลการค้าไทย-ญี่ปุ่น แล้วต่อจากนั้น หลัง “ปฏิวัติ” พฤษจิกายน
2514 ได้พิเศษ ก็เป็นเรื่องของระบอบถนอม-ประภาส ที่มีส่วนช่วยจุดชนวน
ระเบิดขึ้นมาเองด้วยประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 299 อันอื้อฉาว แผนรวม
อำนาจตุลาการนี้เห็นจะเป็นปรอทวัดที่ดีถึงสภาพความเสื่อมถอยของระบอบ
ทหารดังกล่าวข้างต้น เป็นผลผลักดันให้เกิดเสียงพลังต่อต้านของคนเกือบ
ทั้งชาติ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพียงแต่เพื่อเสนอสนองความคิดความต้องการแคบ ๆ
ของบรรดาพวกพ้องบริวารใกล้ชิดเท่านั้น ความหลงผิดและเพราะเหตุที่จมอยู่
ในอำนาจมานานเกินควร ทำให้ยากที่จะสำนึกได้ถึงขีดจำกัดของอำนาจระบอบ
ถนอม-ประภาส ยังคงถลาลึกเรื่อย ๆ ไปอีกกับการวางกลอำนาจบาตรใหญ่
ของเหล่าสมุนบริวารทั้งหลาย ซึ่งแน่ละย่อมจะมีอยู่เต็มบ้านเต็มเมืองอย่าง
ที่รู้เห็นกัน กรณีลัทธิลอบฆ่าสัตว์ในป่าทุ่งใหญ่ในเดือนพฤษภาคม 2516
กลายเป็นจุดเดือดขึ้นมาจากผลของการแสดงทัศนะท่าที ตลอดจนถ้อยคำของ
บรรดาผู้กุมอำนาจซึ่งต้องการแต่จะกลบเกลื่อน ปิดบังการละเมิดกฎหมายอย่าง
โจ่งแจ้งของเหล่าบริวารในเครื่องแบบ มันเป็นการหยาบประชาชนอย่าง
ออกหน้าออกตาที่สุด สร้างความรู้สึกสับสนและดูแคลนในฐานะความชอบ
ธรรมของรัฐบาลโดยทั่วไป²⁰ เสียงกร่ำกรวดเรื่องทุ่งใหญ่ยังไม่ทันจางหายไป
ก็ประดังซ้ำอีกในเดือนต่อมา เพราะคำสั่งลบชื่อนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง
จำนวน 9 คนฐานออกหนังสือมีข้อความถ้อยคำเสียตีสื่อเรื่องทุ่งใหญ่ และ
การต่ออายุราชการของจอมพลประภาส จารุเสถียร²¹ การกระทำหักหาญ
ของอธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหง เพียงเพราะเหตุจงใจทางการเมือง
เช่นนี้ เท่ากับดึงเอาทั้งตนเองและระบอบถนอม-ประภาสออกมาเผชิญหน้า
กับพลังของนิสิตนักศึกษา และมหาชนอีกวาระหนึ่งอย่างช่วยไม่ได้ในระยะ
กระชั้นชิดกัน ยิ่งกว่านั้น การตอบโต้ของฝ่ายรัฐบาลด้วยวิธีสั่งปิดมหาวิทยาลัย
ทุกแห่งในกรุงเทพฯ ก็กลายเป็นผลยั่วยุให้นิสิตนักศึกษาฟุ้งฟุ่กันไปชุมนุม

ประทั่วกันมากมายหลายหมื่นคนเป็นประวัติการณ์ ชื่อน่าสังเกตก็คืออนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ซึ่งมักจะถูกกล่าวขวัญกันในแง่เป็นอนุสรณ์ของความล้มเหลวของระบอบประชาธิปไตย มา ณ บัดนี้ได้กลายเป็นที่หมายสำหรับการชุมนุมเรียกร้องสิทธิความชอบธรรมของมวลชนไปแล้วอย่างเต็มภาคภูมิ

สภาพความตึงเครียดของระบอบถนอม-ประภาส และความคุกรุ่นร้อนแรงของมหาชนเริ่มจากเรื่องเล็กไปหาปัญหาที่ใหญ่ขึ้นอีก คือ การจับกุมกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญซึ่งธีรยุทธ บุญมี เป็นตัวตั้งตัวตีก่อตั้งขึ้นหลังจากสำเร็จการศึกษาในปี 2516 นั้นเอง ในสายตาของระบอบทหาร การเรียกร้องรัฐธรรมนูญในตัวเอง จะมีความหมายเป็นอย่างอื่นไปไม่ได้ นอกจากเป็นการท้าทายอำนาจกันโดยตรง ปฏิกริยาอันแข็งกร้าว เห็นได้ชัดจากคำแถลงของจอมพลประภาส ว่า “...วิธีการออมชอมยอมปล่อยให้คนทำผิดกฎหมายอยู่เรื่อย ๆ เป็นวิธีการที่ใช้ไม่ได้เสียเลย จำเป็นต้องดำเนินการตามกฎหมาย แต่เชื่อว่านิสิตนักศึกษาจะเสียไปราว 2% จากจำนวนเป็นแสน ซึ่งจำต้องเสียสละเพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง...”²² จากนั้นก็เป็นเรื่องของการมุ่งเผชิญหน้าตั้งแต่ตั้งข้อหาจับกุมฐานมั่วสุมชุมนุมทางการเมือง ขยายตัวออกไปเป็นข้อหาบฏภายในราชอาณาจักร การประกาศใช้มาตรา 17 แห่งรัฐธรรมนูญ การปกครองฯ จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์ปะทะกำลังกันถึงล้มตาย และสามจอมเผด็จการต้องออกนอกประเทศไปในที่สุด ในช่วงตั้งแต่เริ่มมีการชุมนุมประทั่วในบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในวันที่ 9 ตุลาคม ไปจนถึงเคลื่อนขบวนอันมหาศาลเป็นเรือนแสนออกสู่ท้องถนนราชดำเนินและอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยในวันที่ 13 ตุลาคม คณะผู้คุมกำลังอำนาจยิ่งใหญ่น่าจะมีที่พ่ายจะพยายามคลี่คลายสถานการณ์เลย ในขณะที่เดียวกับที่ขบวนนักเรียนนิสิตนักศึกษาทยอยเข้าสมทบอย่างล้นหลามทั้งจากในกรุงเทพฯ และจากต่างจังหวัด สำหรับทางด้านประชาชนจากที่เคยให้ความนิยมชมชื่นในขบวนการนักศึกษา มาในกรณีรวมคำแหง การใช้กำลังอาวุธร้ายแรงเข้าเช่นทำลายล้างฝูงชน เป็นภาพที่มีแต่จะชวนให้ประชาชนเกือหนุนการต่อสู้ของนักเรียนนักศึกษา ยิ่งขึ้นเป็นทวีคูณ เป้าหมายและมาตรการ “เสียสละ” ชีวิตเลือดเนื้อนักศึกษา “เพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง” ได้เป็นผลผลักดันให้ประชาชนยืนหยัดอยู่ฝ่ายขบวนการต่อสู้เพื่อความเป็นธรรมอย่างพร้อมเพรียง ตรงกันข้าม

แผนความพยายามของพันเอกณรงค์ ที่ “จะนำทหารมาเดินขบวนบ้าง”²³ ดังที่คิดการไว้ไม่บังเกิดผล และนั่นก็คืออวสานของอำนาจยิ่งใหญ่ของคนทั้งสาม

ปัจจุบัน - อนาคต

การระงับยับยั้งคำสั่งสนับสนุนมาตรการ “เสียสละ (นิสิตนักศึกษา) เพื่อความอยู่รอดของบ้านเมือง” และในที่สุด การตกลงใจจัดการให้ผู้อยู่ใหญ่ ทั้งสามพ้นอำนาจไป นอกจากจะช่วยสกัดกั้นมิให้สถานการณ์ลุกลาม กลายเป็นสงครามกลางเมืองไปแล้ว ยังเป็นการสงวนระบอบราชการในแบบฉบับ อันสืบทอดมาจากระบอบถนอม-ประภาส หากแต่ในสภาพแวดล้อมที่ผันแปร ไป การทุ่มเทพัฒนาเศรษฐกิจอิทธิพลการช่วยเหลือและ “ร่วมมือ” ของ สหรัฐอเมริกาและระบอบอันยาวนาน (2501-16) ของยุคสฤษดิ์-ถนอม-ประภาส ได้สะสมพอกพูนปัญหาความเหลื่อมล้ำต่ำสูงไว้อย่างเนิ่นนานต์ ภายในสังคมไทย²⁴ ทั้งนี้โดยอาศัยระบอบราชการเป็นตัวจักรกลของการแสวง และสงวนรักษาอำนาจและอภิสิทธิ์เหนือประชาชน ระบบการเมืองของ อภิสิทธิ์ชนซึ่งจำกัดวงการช่วงชิงเปลี่ยนมืออำนาจกัน เฉพาะภายในกลุ่ม ราชการ นักการเมืองตามที่เป็นมาโดยตลอดจนปฏิวัติตุลาคมนั้นเป็นการ เล่นออสองอภิสิทธิ์ผลประโยชน์ตอบแทนซึ่งกันและกันและกันเป็นอย่างดี ในแง่นี้ ระบบการเปลี่ยนอำนาจด้วยวิธีรัฐประหารจึงเท่ากับทำหน้าที่เป็นกระแฉักกัน สังคมอภิสิทธิ์ชนเหล่านี้ และในที่สุดปิดประตูให้กับสังคมภายนอก²⁵ อภิสิทธิ์ ทางการเมืองเริ่มส่งผลกระทบปัญหาปากท้องทุกข์สุขของมวลชนโดยตรง ในเมื่อการแสวงอภิสิทธิ์ผลประโยชน์ ขยายวงออกไปสู่วงการธุรกิจการเงิน และอุตสาหกรรมในยุค “เร่งรัดพัฒนา” ดังกล่าวข้างต้น ขบวนการข้างต้น ทั้งหลายโดยพื้นฐานแล้ว เป็นกำลังสะท้อนถึงการเรียกร้องต้องการความเป็นธรรมธรรมดา ๆ อันเป็นปัญหาเกี่ยวกับสวัสดิภาพและการทำมาหา เลี้ยงชีพแท้ ๆ ของคนส่วนใหญ่ จนในที่สุดต้องประสบกับแรงต่อต้านผลักดัน ออกไปเป็นการต่อสู้ เพื่อสิทธิเสรีภาพ และความเสมอภาคในรูปของขบวนการ เรียกร้องรัฐธรรมนูญ ภาพของการร่วมมือร่วมใจพร้อมเพรียงของมวลชน ทั่วทั้งประเทศในเดือนตุลาคม น่าจะช่วยให้เข้าใจถึงสภาพปัญหากดดัน ประชาชนได้ตามสมควร แต่แล้วในสายตาของผู้มีกำลังอำนาจ ภาพเช่นนั้น

ดูไม่ผิดอะไรนักจากภาพของเหล่า “ผู้ก่อการร้าย” ตามหัวเมืองซึ่งก็โดยรากฐาน
อีกเช่นกัน เป็นผลจากการกดขี่ และมาตรการปราบปรามโดยพลการของ
อำนาจส่วนกลาง

ปฏิวัติตุลาคม เป็นแรงผลักดันขบวนการทางปัญญาความคิดออกไป
สู่ปัญหา และสภาพความเป็นอยู่ของมวลชน และโดยประการฉะนี้จึงแตกต่าง
ห่างไกลจากลักษณะและความหมายของขบวนการประท้วง “การเลือกตั้ง
สกปรก” เมื่อปี 2500 ซึ่งมีผลกระทบต่อบริบทต่อสู้ขัดแย้งภายในสังคม
ราชการเท่านั้น ขบวนการตุลาคมมุ่งโจมตีระบบโครงสร้างอำนาจของอภิสิทธิ์ชน
โดยตรง และผลของการต่อสู้ก็คือ ปลดปล่อยพลังเศรษฐกิจสังคมต่าง ๆ ซึ่ง
ก่อตัวขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา และแน่นอนว่า
มีแนวโน้มที่จะเติบโตขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ ระบบราชการหลังปฏิวัติตุลาคม
อาจจะยังคงสามารถครองอภิสิทธิ์อิทธิพลของตนต่อไปอีกนาน แต่จะค่อย ๆ
ตกเป็นเป้าของการควบคุมและจำกัดขยับยั้งของมวลชนยิ่งขึ้นเป็นสำคัญ เพราะ
ผลที่สุดแล้ว ระบบราชการย่อมไม่อาจดำรงอำนาจเป็นใหญ่เหนือมวลชน
โดยคุณสมบัติทางดั่งเช่นแต่ก่อน หากจะต้องปรับเปลี่ยนไปในสภาพแวดล้อม
ของกลุ่มพลังอื่น ๆ ทั้งหลายภายนอกสังคมราชการ เรื่องของการรวมตัวกลุ่ม
อาชีพและผลประโยชน์ต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ยังจะต้องติดตามสังเกตและประเมิน
กันต่อไป แต่จากเหตุการณ์ตุลาคม ประชาชนคนไทยเริ่มเรียนรู้ถึงอำนาจ
ของกำลัง “จำนวน” และข้อนี้เป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญยิ่งต่อการคลี่คลาย
ระบบการเมืองแบบจำกัดของอภิสิทธิ์ชนออกไปในวงกว้าง

ปัญหาอยู่ที่ว่า จะปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางอำนาจการเมืองและ
สถาบันให้สัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมอย่างไร กล่าวคือโครงสร้างสถาบันซึ่ง
สามารถเชื่อมโยงระหว่างราชการบริหารกับพลังของมวลชน และในขณะ
เดียวกันเป็นแหล่งประสานผลประโยชน์ขัดแย้งแตกต่างอันทวีขึ้นตามสภาวะ
เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม เป็นของแน่นอนว่า พลังการเปลี่ยนแปลง
หลังปฏิวัติตุลาคม จะต้องประสบกับแรงตอบโต้ของกลุ่มอภิสิทธิ์อิทธิพลทั้งหลาย
กลุ่มพวกหลังนี้ยังอาจมีทางเลือกตัดสินใจเอาได้ระหว่างการใช้ร่วมในกระบวนการ
การเมืองของมวลชน หรือขัดขวางพัฒนาการไปสู่รูปโครงสร้างใหม่นี้ แต่ไม่ว่า
ในกรณีใด ย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงพลังของมวลชนได้ ปัญหาเสถียรภาพของ

บ้านเมือง จำเป็นต้องคำนึงถึงพลังของการเปลี่ยนแปลงควบคู่กันไปตาม
สภาวะแวดล้อมซึ่งไม่อยู่คงที่ และโดยธรรมชาติแล้วปัญหาทั้งสองด้านเป็น
เรื่องของกระบวนการอันหนึ่งอันเดียวกัน เสถียรภาพเป็นปัญหาดุลสังคม
ที่จะต้องปรับเปลี่ยนไป²⁶ ปฏิวัติตุลาคม เป็นประสบการณ์สด ๆ ร้อน ๆ
ของปัญหาหลักกันขัดแย้งระหว่างโครงสร้างอำนาจกับสภาพแวดล้อมภายใต้
ระบบอภิสิทธิ์ซึ่งปิดเวทีทางการเมืองต่อสังคมภายนอก ดุลและเสถียรภาพ
ไม่อาจถูกต้องซึ่งกันและกันอยู่ตลอดไปได้ ในเมื่อเกิดการแปรเปลี่ยนในพื้นฐาน
สังคมเศรษฐกิจ แม้ก่อนหน้าปฏิวัติตุลาคม สถานภาพทางอำนาจของระบบ
ราชการก็เท่ากับแบ่งแยกออกไปเป็นการร่วมระหว่างอำนาจราชการและ
อิทธิพลใหม่ของธุรกิจการเงิน ปฏิวัติตุลาคมเป็นการท้าทายของพลังมวลชน
ต่อระบบการเมืองแบบปิดนี้

ในสภาพการณ์ปัจจุบัน ปัญหาความอยู่รอดของบ้านเมืองจึงไม่อาจ
ขึ้นอยู่กับโครงสร้างอำนาจและค่านิยมแบบเก่าต่อไปอีกได้ หากจำเป็นต้องมีการปรับ
เปลี่ยนไป แต่ในกระบวนการปรับเปลี่ยนนี้เอง ย่อมจะต้องก่อให้เกิดปัญหา
ขัดแย้งใหม่ ๆ อันไม่อาจขัดใจไปได้ด้วยคำสั่งอำนาจพลกรายอย่างที่ระบอบ
ถนอม-ประภาสพยายามกระทำมา การสลายตัวของระบอบถนอม-ประภาส
เป็นผลให้สังคมไทยผ่านช่วงอันยาวนานของระบบอำนาจที่แตกแยกและ
ชะงักงันมาสู่สภาพช่องว่างอำนาจ กล่าวคือสภาพอันปราศจากโครงสร้างสถาบัน
ที่เปิดรับพลังสังคมใหม่ ๆ และเป็นแหล่งประสานปัญหาขัดแย้งใหม่ ๆ ระบบ
ราชการในสภาพที่สืบทอดค่านิยมหวงแหนอภิสิทธิ์อิทธิพลจากระบบเก่า
ย่อมไม่อยู่ในฐานะทำหน้าที่เช่นนี้ได้ ระบอบถนอม-ประภาส พยายามใช้ระบบ
อภิสิทธิ์ให้เป็นสื่อ “เข้าถึงประชาชน” มากมาแล้วโดยเปล่าประโยชน์ รัฐบาล
สัญญา ธรรมศักดิ์ ตกอยู่ในฐานะรับช่วงระบบที่แตกแยกและชะงักงันนี้
ในขณะเดียวกันก็ต้องเผชิญปัญหาคัดค้านจากพลังมวลชนต่าง ๆ ที่ได้รับ
ปลดปล่อย ความเคารพเชื่อถือของมหาชนในรัฐบาล “ชุดพระราชทาน”
เป็นพลังทางใจสำคัญในการแก้ปัญหาขัดแย้งเฉพาะหน้าตามฐานะ “ชั่วคราว”
ของรัฐบาลใหม่ แต่ประเด็นสำคัญอยู่ที่ว่าจะต้องสร้างระบอบการที่สามารถดึง
ประชาชนคนไทยให้เข้าสู่โครงสร้างสถาบันตั้งแต่ระดับกลุ่มและท้องถิ่น
อันเป็นพื้นฐานขึ้นไปจนถึงส่วนกลาง หลักความคิดนี้ไม่ใช่หลักการเพื่อผัน

เลื่อนลอย ไม่ใช่ปัญหาการสร้างของใหม่ หากแต่เป็นการปรับและส่งเสริม
สิ่งที่ปฏิบัติอยู่แล้ว รวมทั้งที่จะก่อตัวขึ้นมาใหม่ เริ่มต้นด้วยกลุ่มอาชีพหรือ
สมาคม และหน่วยท้องถิ่นย่อย ๆ ซึ่งมวลชนสามารถเข้าถึงและร่วมกิจกรรม
ได้โดยตรง เวลาพูดถึงถึงปัญหาเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองประเด็นหนึ่ง
มักพ่วงถึงกันเป็นพิเศษคือ ปัญหาผู้นำ ซึ่งก็มักจะคิดกันในเชิงแสวงหา
ตัวบุคคลที่มีคุณสมบัติเลิศ และควรมีความสามารถความซื่อสัตย์สุจริต ฯลฯ²⁷
แต่คุณสมบัติของผู้นำไม่ใช่เรื่องที่เราจะคิดค้นหาเอาได้จากสุญญากาศ ระบอบ
อำนาจการเมืองโดยข้าราชการที่ผ่านมา มุ่งแต่ลิตรอนช่องทางสร้างผู้นำที่
จะพึงมีมาจากมวลชน สังคมไทยจึงกลายเป็นสังคมที่ยากไร้ผู้นำตลอดมา
จนบัดนี้ และนี่ก็เป็นสภาพการณ์หลังปฏิวัติตุลาคมนเป็นปัญหาของกระบวนการ
การเมือง ที่เปิดโอกาสให้กลุ่มพลังทั้งหลายได้เข้าถึงและใช้สิทธิใช้เสียงของตน
โดยตรง ทั้งนี้ทั้งนั้นเพื่อเป็นช่องทางให้เกิดพลังสร้างสรรค์ระบบผู้นำที่
สนองตอบปัญหาความต้องการของสังคมในวงกว้าง เน้นอนบุคลิกภาพและ
คุณสมบัติของผู้นำย่อมเป็นสิ่งสำคัญ ไม่ว่ายุคใดสมัยใดแต่ในสภาพพลังสังคม
ที่กำลังจะทวีความแตกแยกยิ่ง ๆ ขึ้นไปตามลำดับนั้นจำเป็นต้องอาศัยกลุ่มผู้นำ
เป็นแหล่งรวมและประสานผลประโยชน์ และปัญหาขัดแย้งเพื่อการอยู่ร่วมกัน
โดยสันติ

ในสภาพช่องว่างอำนาจ และในกระบวนการปรับเปลี่ยนไปสู่ระบบ
การเมืองของมวลชน สถาบันพระมหากษัตริย์มักจะเป็นที่กล่าวขวัญถึงกัน
มากในปัญหาเรื่องวิกฤตผู้นำเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยระบอบถนอม-ประภาส
ซึ่งเต็มไปด้วยพฤติกรรมกดขี่เหยียบย่ำประชาชน ระบอบอำนาจที่อาศัยกำลัง
ปฏิวัติครั้งแล้วครั้งเล่านั้น เป็นผลทำให้สถาบันพระมหากษัตริย์ภายใต้
รัฐธรรมนูญต้องตกอยู่ในฐานะหมิ่นเหม่อย่างที่สุด ไม่ใช่เป็นระบบ
วิธีการที่จะช่วยให้ตั้งพระองค์เป็นกลางและอยู่เหนือการเมืองได้อย่าง
มั่นคงเลย แล้วก็ได้ส่งเสริมให้เกิดเสถียรภาพของบ้านเมืองขึ้นมาได้จริงจัง
แต่อย่างใดตรงกันข้าม ในระบอบอำนาจที่แยกตัวเป็นคนละฝ่ายกับประชาชน
อย่างระบอบถนอม-ประภาส สถาบันพระมหากษัตริย์จำต้องมีการขัดแย้งกับ
รัฐบาลโดยเปิดเผยเกือบทุกครั้งอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้อย่างน้อยก็เป็นผล
ให้สามารถธำรงรักษาความเชื่อถือทางใจในหมู่ประชาชนส่วนใหญ่ แล้ว

ความจริงเมื่อพิจารณาถึงพระราชจริยาวัตรภารกิจและทัศนะทางการเมืองที่ทรงปฏิบัติและแสดงออกตลอดมาแล้ว ระบอบการที่เรียกว่า “ราชประชาสมาศัย”²⁸ นั้นได้เกิดขึ้นและเป็นมาช้านาน โดยสภาพการณ์ บทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์ระหว่างปฏิวัติสุลต่านมกิดีและภายหลังกิดี โดยแท้จริงเป็นพฤติกรรมต่อเนื่องจากสายสัมพันธ์ที่สร้างสมขึ้นมาทั้งในทางทฤษฎีและปฏิบัติ แรงสถานการณ์ปฏิวัติสุลต่านมกิดีทำให้ขบวนการนักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนต่างทุ่มความมุ่งหวังไปที่สถาบันสูงสุดนี้โดยธรรมชาติ แต่ผลสำคัญก็คือการที่สถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามามีบทบาทกระทำการโดยตรงต่อการเปลี่ยนอำนาจ และจัดตั้งรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ สมัชชาแห่งชาติ และในที่สุดสภานิติบัญญัติแห่งชาติ

แต่ปัญหาที่จะมีมาต่อไปก็คือระบอบราชประชาสมาศัยโดยสภาพการณ์นี้ จะจัดให้เข้ารูปสถาบันการเมืองอย่างไรหรือไม่ ความเห็นในข้อนี้ย่อมจะมียุ่แตกต่างกัน ร่างรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2517 ที่คณะรัฐมนตรีเสนอต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ แสดงถึงแนวโน้มที่ต้องการให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีบทบาททางการเมืองมากขึ้น เฉพาะอย่างยิ่งบทบัญญัติที่ให้คณะองคมนตรีเป็นผู้จัดทำบัญชีรายชื่อผู้ที่จะมีสิทธิ์ได้รับเลือกเป็นสมาชิกวุฒิสภา (มาตรา 105) ให้มีพระราชอำนาจให้ประชาชนออกเสียงแสดงประชามติเกี่ยวกับร่างพระราชบัญญัติ (มาตรา 94) และเกี่ยวกับร่างรัฐธรรมนูญแก้ไขเพิ่มเติม (มาตรา 220) แต่ในอีกแง่หนึ่งก็เป็นที่น่าคิดเหมือนกันว่า สมควรจะให้สถาบันพระมหากษัตริย์เข้าไปใช้พระราชอำนาจ อันอาจกระทบถึงปัญหาความรับผิดชอบทางการเมืองโดยตรงหรือไม่ การจัดรูปสถาบันให้สถาบันพระมหากษัตริย์ดำรงความเป็นกลางทางการเมืองและอยู่เหนือการเมืองโดยเคร่งครัด ไม่หมายความว่า จะทำให้สถาบันสูงสุดนี้ไร้ประโยชน์ เพราะในที่สุดแล้วก็ยังคงอยู่ในฐานะทำหน้าที่ “บอกกล่าว เตือน และให้คำปรึกษา” แก่รัฐบาลเป็นการภายในอยู่แล้ว ตามระบอบพระมหากษัตริย์ภายใต้รัฐธรรมนูญ และในขณะเดียวกันก็ทรงดำรง “ราชประชาสมาศัย” ตามสภาพการณ์ที่เป็นจริง ปัญหาสำคัญอยู่ที่สถาบันพระมหากษัตริย์จะต้องมีบทบาทในฐานะเป็นสถาบันหลักยึด²⁹ ให้ผลการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองเป็นไปได้ ทั้งนี้ ก็โดยเป็นสถาบันที่อยู่เหนือพ้นจากปัญหาข้อขัดแย้งเฉพาะเรื่องเฉพาะราย ยิ่งใน

สภาพการณ์หลังปฏิวัติตุลาคม สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์ในท่ามกลาง แรงกดดันของกลุ่มพลังต่าง ๆ ที่ได้รับปลดปล่อยทั้งในเมืองและชนบท ฐานะ ความเป็นกลางที่ยังธรรมกียังมีความหมาย และมีความสำคัญขึ้นเป็นทวีคูณ และเป็นสิ่งที่ทุกกลุ่มทุกฝ่ายต่างมุ่งหวังในสังคมปัจจุบัน

ปฏิวัติตุลาคมอุบัติขึ้นจากการเผชิญหน้า ระหว่างเผด็จการกับ ขบวนการมวลชน ฝ่ายแรกครองอำนาจมายาวนานยึดมั่นมัวเมาในลาภยศ สมบัติพัสดุสถานของตนเอง และวงศ์เครือญาติมิตรบริวารแผ่ครอบคลุมไปทั่ว ชีวิตเศรษฐกิจของชาติ ฝ่ายหลังเป็นการรวมพลังของคนหนุ่มสาว ปราศจาก สิ่งที่จะต้องสูญเสีย อาจมุ่งมั่นต่อสู้ด้วยพลังแรงของความเชื่อความใฝ่ฝันที่จะ เห็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง แต่แล้วก็มีชีพพลังที่จะให้ทางเลือก ของการเปลี่ยนแปลงแก่บ้านเมือง ขบวนการต่อสู้ของคนหนุ่มสาวนี้ ในที่สุด ด้วยปัจจัยแวดล้อมกลายเป็นสัญลักษณ์ของเสียงเรียกร้องต้องการเป็นธรรม ของมวลชนกลุ่มใหญ่แน่นอน กิจกรรมและการรวมตัวของคนหนุ่มสาวนี้ เป็นการคุกคามโดยตรงต่อปราสาทอำนาจสมบัติของระบอบถนอม-ประภาส และบริวาร ซึ่งมีปฏิกิริยาโต้ตอบไม่ต่างอะไรจากแผนและปฏิบัติการ “ปราบ แดง” อันเป็นอาวุธรักษาปรากฏการเผด็จการทหาร มาตั้งแต่หลังสงครามโลก ครั้งที่สอง

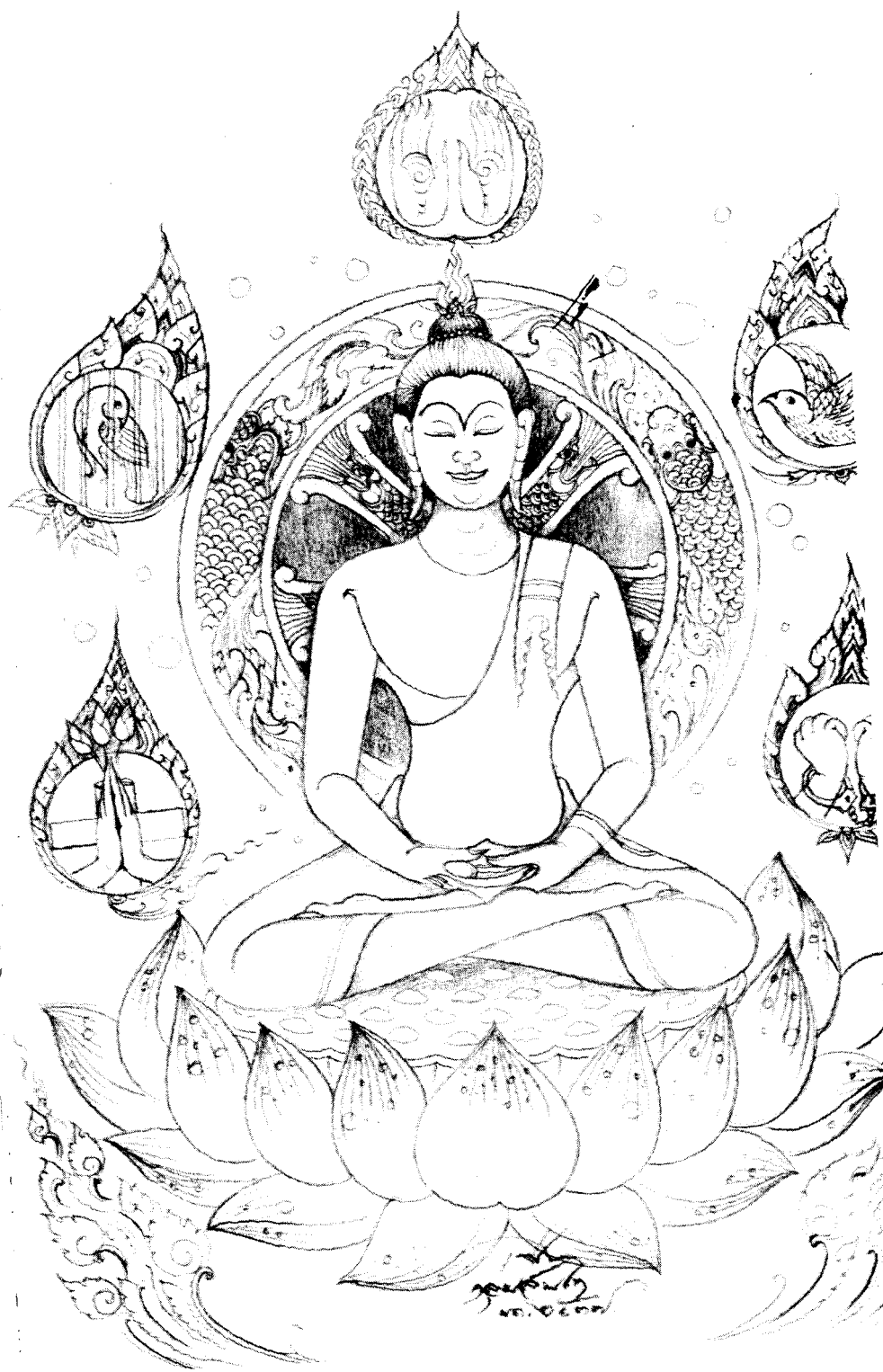
ผลที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาอันสั้น เป็นสิ่งที่ไม่ได้คาดหมายกันมาก่อน หากอาศัยปัจจัยแวดล้อมจากพลังแรงของมวลชนและการประเมิน ตัดสินใจ และการกระทำอันผิดพลาดของกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง แต่โดยในสาระ สำคัญแล้ว การเสื่อมถอยและสิ้นสุดของระบอบถนอม-ประภาสเป็นผลสืบเนื่อง มาจากสภาพและปัญหาความลึกล้ำขัดแย้งภายในโครงสร้างของสังคมไทย ซึ่งตกอยู่ในช่วงของการแปรเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว ระหว่างสองทศวรรษที่ผ่านมา ระบอบเผด็จการทหารขาดความสามารถในการปรับเปลี่ยนโครงสร้างอำนาจ และค่านิยมในสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป พลังของการเปลี่ยนแปลง ไม่อยู่ในฐานะที่จะกำหนดชะตาของบ้านเมือง แต่ปฏิวัติตุลาคมเป็นผล ปลดปล่อยพลังเศรษฐกิจสังคมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามสภาพของการเปลี่ยนแปลง ดังกล่าวมา ผลปลดปล่อยนี้ก่อให้เกิดสภาพและปัญหาขัดแย้งใหม่ ๆ ทั้งระหว่าง ระบบราชการกับสังคมภายนอก และระหว่างกลุ่มพลังเศรษฐกิจสังคม ซึ่ง

เริ่มมีการรวมตัวตามแนวโน้มของสังคมสมัยใหม่ สภาพการณ์เช่นนี้นำสังคมไทยมาสู่จุดหัวเลี้ยวหัวต่อของการปรับเปลี่ยนที่สำคัญยิ่งอีกวาระหนึ่ง เป็นปัญหารากฐานของการสร้างดุลระหว่างเสรีภาพ และการเปลี่ยนแปลง บทเรียนของระบอบเผด็จการทหารในอดีตที่ผ่านมาพิสูจน์ให้เห็นถึงความล้มเหลวที่จะนำการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองให้เป็นไปได้โดยสันติ ปฏิวัติตุลาการเปลี่ยนโฉมหน้าการเมืองไทยจากระบบของอภิสิทธิ์ชนมาสู่ช่วงพัฒนาการไปสู่ระบบของมวลชนในท่ามกลางพลังขัดแย้งต่าง ๆ ปัญหาอนาคตของสังคมไทยขึ้นอยู่กับความสามารถของสังคมไทยที่จะสร้างกระบวนการเมือง ซึ่งเปิดประตูให้กับพลังเศรษฐกิจสังคมพื้นฐานเหล่านี้

พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน

แปลจาก “Buddhism and Human Rights” บทความเสนอต่อที่ประชุม
“The Place of Human Rights in Cultural and Religious Traditions” จัดโดย
องค์การยูเนสโก, กรุงเทพฯ ระหว่างวันที่ 3-7 ธันวาคม 2522.

พิมพ์ครั้งแรกใน รวมบทความ : ก้าวต่อไปของสังคมไทย. กรุงเทพฯ :
คณะกรรมการนักศึกษาคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.

พุทธศาสนา กับสิทธิมนุษยชน

ก่อนอื่น ขอเริ่มจากสภาพปัญหาของสิทธิมนุษยชนซึ่งอาจสรุปได้
จากข้อสังเกตของ โซดัจัตโมโก (Soedjatmoko) ดังนี้

เป็นเรื่องสำคัญสำหรับบรรดาผู้รักเสรีภาพที่จะต้องสำนึกถึงว่าล้าพัง
แต่ความรักเสรีภาพนั้นหาเป็นการเพียงพอไม่ แต่ว่าเสรีภาพยังอาจ
ต้องขึ้นอยู่กับความสามารถของเรา ที่จะเข้าใจโดยถ่องแท้ในความ
สลับซับซ้อนของค่านิยมทั้งหลายอันขัดแย้งในสภาวะทางสังคม
เศรษฐกิจ และการเมือง ซึ่งทำให้เสรีภาพเป็นไปได้ การไผ่หา
อย่างเด็ดเดี่ยวเพื่อค่านิยมอย่างหนึ่งหรือเป้าหมายอันหนึ่งโดยเฉพาะ
นั้นเป็นศัตรูร้ายกาจที่สุดต่อเสรีภาพ จากบรรดาคนที่ไม่เพียงแต่
ต้องการจะยืนหยัดเพื่อสิทธิของตนเท่านั้น หากเพื่อสิทธิของเพื่อน
บ้านของตนด้วย การต่อสู้ (เพื่อเสรีภาพ) นี้ต้องอาศัยความกล้า
และความมุ่งมั่นอดทนแล้วก็เหนือสิ่งอื่นใด สติปัญญาที่จะรู้ว่าจะ
ทำการต่อสู้เพื่อเสรีภาพกันอย่างไรโดยไม่พลอยเป็นการทำลาย

เสรีภาพไปด้วยในขณะเดียวกัน...¹

อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนในปัจจุบัน กำลังตกอยู่ในที่นั่งลำบาก ทำนองเดียวกับประชาธิปไตย หรือป้ายชื่ออุดมการณ์ทางสังคมการเมืองอื่น ๆ ทั้งหลาย กล่าวคือ กลายเป็นอุดมการณ์ที่ถูกตีความ และนำไปใช้ปฏิบัติขัดแย้งกันจนเป็นผลทำให้เกิดการเผชิญหน้ากันทั่วโลก แต่เราก็ควรจะปล่อยให้ปัญหาแบบนี้ผ่าน ๆ กันไป หรือไม่ซำร้ายก็ยอมรับกันไปแต่โดยดี ยิ่งกว่านั้นได้กลายเป็นกฎปฏิบัติที่เห็นดีเห็นงามกันไม่ว่าสำหรับบุคคลก็ดี หรือชนชั้นหรือประชาชาติที่ดีที่จะเทศนาเรื่องสิทธิมนุษยชน ครั้นแล้วก็กลับกระทำการเป็นปฏิปักษ์ต่อสิทธิมนุษยชน และประพฤติดูปฏิบัติกันเช่นนี้ จากความรู้สึกอันแรงกล้าของทุก ๆ ฝ่ายถือว่าตนเป็นฝ่ายถูกต้อง แต่สิ่งที่อยู่ภายใต้ความลึกลับ เช่นว่านี่ในพฤติกรรมของมนุษย์ก็คือ สิทธิและผลประโยชน์ของชนชั้นและของประชาชาติซึ่งขัดแย้งซึ่งกันและกันไปทั่วโลก ภัยคุกคามจากสิ่งเหล่านี้ต่อชีวิตและศักดิ์ศรีของมนุษย์ย่อมเป็นที่เห็นกันได้และน่าสะพรึงกลัวในรูปของการแข่งดีและกดขี่ทางเศรษฐกิจและทางการเมือง ลัทธิการทหาร และการสร้างสมกำลังอาวุธ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นภัยอย่างมหันต์ต่อมนุษยชาติทั้งมวล โลกทุกวันนี้ตกอยู่ในทางเดินที่เป็นอันตรายอย่างยิ่ง

ถ้อยคำของโชดจ์จัตโมโกฮางตันนี้น่าจะถือเป็นข้อสังวรกันให้มาก สำหรับบรรดาผู้ที่กังวลสนใจ (บางทีก็มากจนเกินไป) กับปัญหาของสิทธิมนุษยชน ถ้อยคำเหล่านี้ได้ปรากฏออกมาในยามที่เกิดความจำเป็นยิ่งยวดที่จะต้องคิดทบทวนกันอย่างหนัก ซึ่งควรจะทำกันมานานแล้วในเรื่องหลักความคิดเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนเอง ปัญหาและความลึกลับขัดแย้งไม่อาจจบสิ้นลงไปได้ด้วยเพียงแต่อาศัยการระบुरายชื่อสิทธิมนุษยชนให้รู้เห็นกันอย่างครบถ้วนอย่างเช่นในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน กติกาสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม และว่าด้วยสิทธิทางแพ่งและทางการเมือง เอกสารเหล่านี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นผลเกิดจากแรงความพยายามอันมีเจตนาดีเพื่อแก้กรณีปัญหาต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นมาในอดีต แต่ก็ดูจะขาดโลกทัศน์ส่วนรวม ซึ่งจำเป็นต้องพิจารณากันในสภาวะเป็นจริงของการแข่งอำนาจการเมืองทั้งภายในและระหว่างชาติทุกวันนี้ ก็คงจะต้องใช้เวลาอีกนานโขทีเดียวกว่าที่ปัญหาขัดแย้งใหญ่ ๆ ทางความคิดและผลประโยชน์

โยชนะจะพอบรรณาสงรอยกันไปได้บ้าง แต่ก่อนจะถึงจุดนั้นและก่อนที่จะได้มีการคิดค้นสร้างสรรค์ทางสังคมและสถาบันที่มีความหมายใด ๆ ขึ้นมาก็จะต้องมีจุดเริ่มต้นกัน นั่นก็คือจะต้องพิจารณาที่กันเสียใหม่เกี่ยวกับพื้นฐานทางธรรมและจิตใจของหลักการและการปฏิบัติในเรื่องสิทธิมนุษยชน บางทีคงจะไม่ใช่เป็นเหตุบังเอิญที่ขณะนี้เองก็ได้เกิดมีผู้แสดงข้อกังขาอย่างจริงจังขึ้นมาทั้งในตะวันออกและตะวันตก ถึงความสมบูรณ์ถูกต้องของหลักความคิดแบบเสรีนิยมเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ซี.จี. วีราแมนตริ (C.G. Weeramantry) อดีตผู้พิพากษาศาลสูงสุดแห่งศรีลังกา นับเป็นตัวอย่างเด่นชัด ท่านผู้นี้พูดถึงปัญหา “ความไม่ถูกต้องเหมาะสมของแนวความคิดแบบตะวันตก” และมองเห็นว่าความไม่เสมอภาคเป็นประเด็นที่ตรงต่อปัญหา และความต้องการของบรรดาประเทศโลกที่สามมากที่สุด และด้วยเหตุนี้จึงย้ำถึงความจำเป็นที่จะต้อง “เสาะแสวงหาทัศนคติเรื่องความเสมอภาคที่ให้ความหมายมากไปกว่าการคงสภาพความไม่เสมอภาคอยู่ตลอดไป (กล่าวคือ) ทัศนคติเรื่องความเสมอภาคที่มีแก่นสารยิ่งไปกว่าที่จะหมายความว่าความเท่าเทียมกันที่แท้จริงจะคงอยู่ในฐานะไม่เท่าเทียมกันอีกต่อไป”² ข้อคิดเห็นนี้ทำให้นึกถึง จอห์น สเตรชี (John Strachey) ผู้เคยตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับลัทธิทุนนิยมซึ่งเป็นพลังแรงในประวัติศาสตร์ของลัทธิเสรีนิยมว่ามี “แนวโน้มเอียงอยู่ในตัวเองที่จะก่อให้เกิดความไม่เสมอภาคอย่างแรงและนับวันจะมีมากขึ้นเรื่อย ๆ”³ นอกจากนี้ฟูอัด อาจามี (Fouad Ajami) แห่งมหาวิทยาลัยปรีนซ์ตันยังตั้งข้อสงสัยใน “ความเที่ยงธรรมหรือความครบถ้วนสมบูรณ์” ของหลักความคิดเสรีนิยม และชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นยิ่งยวดที่จะต้องมีการเมืองแบบมุ่งต่อความรักและเมตตาจิต” แทนที่การเมืองแบบมุ่งเพื่ออำนาจซึ่งเคยปฏิบัติกันมา แต่ทว่าบัดนี้เสื่อมความยอมรับนับถือลงไปแล้ว⁴

เมื่อพิจารณาประกอบกับแนวของโฮดจ์จัตโมโกที่ใช่มองปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาและเสรีภาพดังกล่าวแล้ว ทั้งหมดนี้ช่วยให้เกิดความรู้สึกโล่งใจขึ้นเป็นอย่างมาก มันคงจะไม่เป็นแค่เพียงความพยายามอันเปล่าประโยชน์เป็นแน่ที่จะลองคิดและประพฤติปฏิบัติกันในแนวของ “การเมืองแบบมุ่งต่อความรักและเมตตาจิต” และด้วย “สติปัญญาที่จะรู้ว่าจะทำการต่อสู้เพื่อเสรีภาพกันอย่างไรโดยไม่พลอยเป็นการทำลายเสรีภาพไปด้วยในขณะเดียวกัน” โดย

มาตรฐานของการเมืองแบบมุ่งเพื่ออำนาจทุกวันนี้เราคงจะพอมองภาพได้ว่า
จะเกิดผลเป็นการปฏิบัติขนาดไหน ถ้าหากความรัก เมตตาจิต และสติปัญญา
ได้มาใช้เป็นแนวทางสำหรับการประพฤติปฏิบัติทางสังคมและการเมืองจริง ๆ
ขึ้นมา แต่ที่ตรงนี้เองที่เป็นแก่นของปัญหา ความจริงอันน่าเศร้ามีอยู่ว่า จิตใจ
มนุษย์ไม่ได้ห่อหุ้มไว้ด้วยความรัก เมตตาจิต และสติปัญญาเสมอไป ไม่ว่าเรา
จะชอบหรือไม่ก็ตาม จิตใจเป็นสิ่งที่อยู่เหนือวัตถุอยู่เสมอ ในความหมายที่ว่า
พฤติกรรมและการกระทำทั้งปวงของมนุษย์โดยรากฐานเป็นผลสืบเนื่องมา
จากจิตใจ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตระหนักเป็นอย่างดีในหลักธรรม
คำสั่งสอนของพระองค์ที่ว่า “ละเว้นจากความชั่ว ทำความดี ทำจิตใจให้
ใสสะอาด” ทั้งนี้เพราะเหตุว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่
สำเร็จแล้วด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจชั่ว พุทก็ตาม ทำก็ตาม ย่อมผิดพลาด และ
ชั่วไปด้วย ถ้ามีใจดี จะพูดจะทำก็ดีไปตามกัน” หลักความคิดและการปฏิบัติ
เรื่องสิทธิมนุษยชนก็เป็นในทำนองเดียวกัน อาจโน้มน้าวถึงการทำความดี
หรือทำความชั่วได้ตามสภาวะของจิตใจของบุคคลของชนชั้น และของประ-
ชาชนชาตินั้น ๆ เอง และเช่นเดียวกับจิตใจมนุษย์ หลักความคิดเรื่องสิทธิ-
มนุษยชนก็จำเป็นต้องได้รับการชำระให้ใสสะอาดจากอคติอันคับแคบและ
แบ่งฝักแบ่งฝ่าย เพื่อที่จะได้สามารถละเว้นจากการทำความชั่ว และมุ่งทำความดี
อันเป็นปัญหาขั้นรากฐานที่สุดในพุทธศาสนา

การพูดถึงทัศนะทางพุทธศาสนาในที่นี้ ไม่ใช่เรื่องของการเสนอ
ลัทธิขึ้นมาอีกลัทธิหนึ่ง เพื่อเป็นทางเลือกหรือเสริมสำนักความคิดต่าง ๆ
(เสรีนิยม สังคมนิยม รวมทั้งฟาสซิสต์) ซึ่งล้วนแต่เข้าสู้รบกันอย่างโหดเหี้ยม
ในนามของประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน เพราะถ้านั่นก็จะเท่ากับยิ่ง
เติมเชื้อไฟให้กับบรรดาความเกลียดชังขัดแย้งต่าง ๆ อันยังผลเสื่อมเสียต่อสิทธิ-
มนุษยชนอยู่แล้วอย่างมหาศาล แต่ในท่ามกลางลัทธิและพลังทั้งหลายซึ่งไม่มี
ทางลดราวาศอกแก่กันและกันเช่นในทุกวันนี้ พุทธศาสนาน่าจะมีคุณประ-
โยชน์ช่วยเป็นจุดผสานทางความคิดเชื่อมโยงค่านิยมด้านสร้างสรรค์ของประเพณี
ธรรมทั้งด้านเสรีนิยมและเสมอภาคนิยม พร้อมด้วยหลักธรรมของพุทธศาสนา
เอง ในทัศนะของ คริสตัส ฮัมฟรีย์ (Christmas Humphrey) นี้ “ไม่ใช่
เป็นการออมชอมอย่างขอไปที หากแต่เป็นความสมเหตุสมผลอันนุ่มนวล

หลีกเลี่ยงทั้งความคลั่งคลั่งและความเฉื่อยชาด้วยความระมัดระวังเท่า ๆ กัน แล้วก้าวเดินต่อไปโดยปราศจากความเร่งร้อนซึ่งก่อให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้าน แต่ทว่า (เป็นการก้าวเดินต่อไป) โดยไม่หยุดยั้ง”⁵ ในแง่นี้ พุทธศาสนา จึงให้ความหมายที่เป็นศาสตร์ของการดำรงชีวิตมากกว่าลัทธิความเชื่อถือทาง ศาสนา กล่าวคือเป็นศาสตร์ซึ่งคนเราอาจใช้เรียนรู้ เพื่อดำเนินชีวิตของตน ด้วยความเข้าใจตามภาวะวิสัยและด้วยสติปัญญาที่จรรู้⁶

ว่าด้วยจุดประสงค์และความก้าวหน้าทางสังคม

แต่แม้ในแง่ที่เป็นศาสตร์ของการดำรงชีวิต โดยที่พุทธศาสนามักจะ ได้รับการอธิบายและปฏิบัติกันโดยมุ่งแต่เพื่อความหลุดพ้นของแต่ละคนโดย ลำพังเป็นใหญ่ จึงเห็นจะต้องพิจารณากันเป็นเบื้องต้นในที่นี้ถึงความหมาย ด้านสังคมและวัฒนธรรมของพุทธศาสนา นี่เป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้เราได้แนวทาง ที่ถูกต้อง ผู้เขียนเองไม่อาจกล่าวอ้างได้ว่าเป็นผู้รู้ในทางพุทธศาสนา หากต้อง อาศัยอ้างอิงแหล่งงานศึกษาต่าง ๆ ซึ่งได้ทำกันไว้อย่างเป็นระบบและละเอียด ถี่ถ้วน ในฐานะเป็นผู้สนใจศึกษาเรื่องราวทางสังคมและการเมือง ผู้เขียน หาญเข้ามาจับเรื่องนี้ก็โดยอาศัยที่ได้อ่านมาบ้าง และการที่มาคิดไตร่ตรอง ถึงเรื่องอย่างนี้ก็เพราะความกังวลสนใจในปัญหาประจำวันนั่นเอง โดยเฉพาะ อย่างยิ่งปัญหาอันเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อันว่าการเปลี่ยนแปลงนี้ ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบก็ตาม มันเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนเราชีวิตใน ตัว เองก่อให้เกิดทุกข์และตามมาด้วยปัญหา จุดสำคัญอยู่ที่ว่าเราจะทำให้การ เปลี่ยนแปลงเป็นไปเพื่อชีวิตที่ดีขึ้นหรือว่าเลวลงเพื่อให้ทุกข์มากขึ้นหรือว่า น้อยลง โดยประสบการณ์ในประวัติศาสตร์ ศาสนาอาจมีบทบาทสำคัญยิ่งในแง่นี้ คริสต์ศาสนาได้เคยแสดงให้เห็นมาแล้วถึงพลังสร้างสรรค์ใหม่ ๆ ในรูปของ ขบวนการปฏิรูปทางศาสนาอันยิ่งใหญ่ ถ้าหากเราจะเชื่อในความก้าวหน้าทาง สังคม (ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป) ว่าเป็นเกณฑ์วัดวิวัฒนาการของมนุษย์ไปสู่สังคม ที่ดีกว่าและชีวิตที่ดีกว่า โดยมีเสรีภาพและความยุติธรรมแล้วไซ้⁷ ผู้เขียนมี ความเห็นว่า พุทธศาสนาจะเป็นเครื่องชี้ทางที่แท้จริง โดยที่เริ่มต้นมาจากเป็น ขบวนการปฏิรูปสังคม พุทธศาสนาเองจึงมีทัศนคติที่ทรงพลังเกี่ยวกับชีวิต และมีศักยภาพยิ่งใหญ่สำหรับการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ แต่ในทางตรงข้าม

พุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสถาบันก็อาจถดถอยลงไปกลายเป็นเพียงหลักคำสอนที่ไม่สามารถยืนหยัดต่อการท้าทายใหม่ ๆ กล่าวคือ วิกฤตการเปลี่ยนแปลงได้ดังเช่นที่คริสต์ศาสนาเคยเป็นมาแล้วในยุคกลาง แล้วถ้าเป็นไปเช่นนั้นแล้วไซร้ก็จะเป็นอันตรายที่พุทธศาสนาจะมุ่งแต่รับใช้สถานภาพเดิมและอำนาจที่เป็นอยู่แทนที่จะรับใช้มนุษยชาติซึ่งเป็นแก่นสารที่แท้จริงของพุทธศาสนายิ่งกว่านั้นอันตรายประการต่อไปก็คือ พุทธศาสนาอาจจะเสื่อมถอยกลายเป็นเครื่องมือบังคับและกดขี่ แทนที่จะส่งเสริม “มรรควิธี” อันนำไปสู่การหลุดพ้นของมนุษย์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา และถ้าหากเป็นไปอย่างนั้นจริง ๆ พุทธศาสนาก็เช่นเดียวกับศาสนาอื่น ๆ ย่อมจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงของตนเองเพื่อให้เป็นการรับใช้มนุษยชาติอย่างแท้จริง ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะต้องมีคนจำนวนมากที่รู้สึกขัดใจกับความกังวลใจแบบนี้ แต่ข้อสังเกตที่กล่าวมา ก็เป็นการสอดคล้องกับหลักความไม่ประมาทสำหรับพุทธศาสนิกชนที่ดีอยู่แล้ว และดูจะไม่ห่างไกลจากสภาพความเป็นจริงเท่าใดนัก ช่องว่างห่างไกลระหว่างอุดมการณ์กับการปฏิบัติเช่นนี้ ถ้าหากปล่อยทิ้งไว้ก็ยิ่งแต่จะเป็นผลบ่อนทำลายต่อชีวิตสังคมและมนุษย์

อีกประการหนึ่ง เรากำลังดำเนินชีวิตอยู่ในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็วและมีความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจอันทวีความสลับซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ ในภาวะแวดล้อมใหม่ ๆ เช่นนี้ จึงจำเป็นต้องมีการพัฒนาทิศทางด้านสังคมของพุทธศาสนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับและให้บังเกิดผลในภาคปฏิบัติ เราได้รับการสั่งสอนกันมามากพอแล้วว่า ควรประพฤติตัวให้ถูกต้องตามศีลธรรมกันอย่างไร ที่กล่าวเช่นนี้ไม่ใช่จะปฏิเสธความจริงที่ว่า การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องศีลธรรมเป็นสิ่งพึงปรารถนาและมีคุณประโยชน์ แต่ถ้าจะใคร่ครวญกันให้ถ่องแท้ขึ้นแล้ว ก็จะตระหนักเห็นความแตกต่างกันอย่างมหาศาลระหว่างการปฏิบัติถูกต้องตามศีลธรรมจากทัศนะส่วนตัวของแต่ละคน กับการปฏิบัติตนโดยมองจากแง่ของสังคม ทั้งสองด้านมีส่วนเกี่ยวข้องกันอยู่บ้าง แต่ถ้าเป็นจริงดังที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าจากพัฒนาการในประวัติศาสตร์ พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทของเรามุ่งเน้นหนักไปทางด้านอุดมการณ์เฉพาะตัวของแต่ละคนยิ่งกว่าอุดมการณ์ด้านสังคมและวัฒนธรรมตามที่เน้นให้ฝ่ายมหายานแล้ว⁸ เราก็จำเป็นต้องก้าวให้พ้นออกมาจากการแบ่ง

แยกอันผิวเผินของอดีตเพื่อแสวงหาแก่นสารและจุดมุ่งหมายที่จริง แต่อย่างไรก็ตาม โชคดีที่การแยกแยะข้อแตกต่างเช่นว่านี้ได้มีอยู่จริง ๆ หากตามความเป็นจริงแล้ว ความสนใจต่อคุณค่าทางสังคมและจริยธรรมถือเป็นหลักการมูลฐานในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตลอด ดังที่พระศรีวิสุทธิโมลี (ปัจจุบันเป็นพระราชวรมนี) ยืนยันในข้อนี้ไว้ว่า

“พระพุทธธรรมมองเห็นชีวิตด้านในของบุคคลโดยสัมพันธ์กับค่าด้านนอก คือทางสังคมด้วย และถือว่าคุณค่าทั้งสองด้านนี้เชื่อมโยงต่อเนื่องถึงกัน ไม่แยกจากกัน และสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”^๙

ประการสุดท้าย ในด้านสังคมศึกษาอย่างเช่นในเรื่องสิทธิมนุษยชน หรือเรื่องอื่น ๆ อีกหลายเรื่องด้วยกัน เรายังอาจจะได้กรอบทางความคิดที่เข้ากับทฤษฎีและตรงกับเรื่องเป็นอย่างมากทีเดียว จากระบบความคิดทางพุทธศาสนาซึ่งมักจะถูกมองข้ามกันไปอย่างน่าเสียดาย แนวความคิดทางพุทธศาสนาเริ่มต้นจากหลักอสังขาร ง่าย ๆ คือเป็นแนวการมองเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตประจำวันและเสนอทัศนะท่าทีทางความคิดที่อาจใช้เป็นรากฐานตามพฤติการณ์ที่เป็นจริงสำหรับการค้นคว้าอย่างเป็นเหตุผลได้ ตามถ้อยคำของท่านผู้รู้ทางพุทธศาสนาอีกท่านหนึ่ง กล่าวว่า

พุทธปรัชญาเป็นเรื่องของคนเป็นแก่นของปัญหา และไม่ส่งเสริมการคิดค้นแบบอภิปรัชญาในปัญหาที่ไม่เกี่ยวกับกิจกรรมของมนุษย์ และการบรรลุถึงการตรัสรู้ อย่างเช่นปัญหาที่ว่า โลกนี้มีที่สิ้นสุดหรือไม่ที่มีที่สิ้นสุด หรือว่า กายกับวิญญาณเหมือนกันหรือต่างกัน หรือว่า ตายไปแล้วเกิดเป็นคนอีกหรือไม่

เมื่อทรงเห็นว่าทุกสิ่งล้วนเป็นอนิจจัง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงไม่ประสงค์ที่จะยอมรับการมีอยู่ของเนื้อหาทางอภิปรัชญาใด ๆ ทั้งสิ้น ทัศนคติเช่นนี้ โดยตรรกวิสัยก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากจุดยืนชั้นมูลฐานของพระพุทธองค์นั่นเอง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงถือเอาสิ่งต่าง ๆ ทั้งกายและวิญญาณเป็นเพียงพลัง การเคลื่อนไหว หน้าที่ และกระบวนการ และทรงยอมรับแนวความคิดอันทรงพลังของสภาพความเป็นจริง ชีวิตนี้ไม่ใช่อะไรอื่นเลยนอกจากเป็นช่วงปรากฏการณ์ของการเกิดและการดับ ชีวิตเป็นกระแสของภาวะการ

กลับกลายและการเปลี่ยนแปลง¹⁰

แน่นอน เราจะต้องระวังไม่นำเอาหลักความคิดทางพุทธศาสนา มาใช้จนเลยเถิดไปในการศึกษาทางสังคม โดยไม่ต้องคำนึงถึงมิติด้านโลกุตระ (คือเหนือโลก) สำหรับปัญหาของมนุษย์ ซึ่งเป็นจุดหมายสูงสุดของพุทธศาสนา ในฐานะที่เป็นศาสนา และซึ่งอยู่นอกเหนือขอบเขตของการศึกษาวิจัยทั้งใน วิทยาศาสตร์และสังคมศาสตร์ เราก็อาจจะเรียนรู้ซึ่งถึงธรรมชาติและปัญหา ความสัมพันธ์ของมนุษย์ได้มากทีเดียวจากแนวความคิดของพุทธศาสนา สำหรับจุดประสงค์ในที่นี้ นับเป็นเรื่องสำคัญที่เราจะต้องเพ่งพินิจลงไปให้ ตรงกับภาววิสัยยิ่ง ๆ ขึ้นถึงพลังและกระบวนการตามที่เป็นจริงของภาวะ การกลับกลายและการเปลี่ยนแปลง วิธีการศึกษาทางสังคมในปัจจุบันมุ่ง ความสำคัญอย่างกว้างขวางและเข้มข้นต่อบัจจัยด้านเทคโนโลยี ด้านสังคมและ บัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ นอกจากนั้น ก็ยังมีการพยายามทางด้านจิตวิเคราะห์ สมัยใหม่เพื่อเพิ่มความรู้ความเข้าใจถึงโลกประสบการณ์ภายในของคนเรา แต่ทว่าพุทธศาสนาให้ความหมายขึ้นในแง่ของจุดมุ่งหมายเป็นการเพิ่มพูน ความเข้าใจขึ้นเกี่ยวกับหลักความคิดเรื่องความก้าวหน้าในวิวัฒนาการของ มนุษยชาติ ทฤษฎีวิวัฒนาการเน้นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีโดยถือว่าเป็น บัจจัยสำคัญที่ทำให้มนุษย์เป็นอิสระจากพลังธรรมชาติยิ่ง ๆ ขึ้นโดยลำดับ แต่กระนั้น ก็ด้วยความรู้และความชำนาญทางเทคโนโลยีเดียวกันนี้เองที่อาจ ทำให้มนุษย์เป็นอิสระหรือตกอยู่ภายใต้อำนาจของมนุษย์ด้วยกันก็ได้ ด้วย เหตุนี้จากแง่ของทฤษฎีวิวัฒนาการ “การหลุดพ้นจากพลังของธรรมชาติและ จากอำนาจครอบงำของอิทธิชนหรือกลุ่มอิทธิชนจึงต้องไปด้วยกันถึงจะเป็น เครื่องแสดงถึงความก้าวหน้าของมนุษยชาติ”¹¹

หลักการหลุดพ้นนี้สอดคล้องกับแนวความคิดทางพุทธศาสนาอย่าง เห็นได้ชัด เป็นแต่ว่าพุทธศาสนาก้าวไปไกลยิ่งกว่าทฤษฎีวิวัฒนาการ โดย สืบสาวเข้าไปถึงต้นเหตุรากเหง้าของทุกข์และปัญหาทั้งปวง ซึ่งควบคู่อยู่ใน ธรรมชาติของชีวิตเอง ทั้งนี้เพราะว่า ที่เป็นเรื่องมูลฐานเสียยิ่งกว่าข้อจำกัดทาง สังคม ก็คือว่าชีวิตเองนั้นเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับภาวะผันผวนทางกายภาพจาก การเกิดขึ้นของชีวิตเอง กล่าวคือจากการเกิด แก่ เจ็บ และตาย พุทธศาสนา มองเห็นสองด้านคือ ด้านส่วนบุคคลและด้านสังคม ซึ่งมีส่วนพัวพันกันอยู่

เป็นประจำในกระบวนการกลับกลายและการเปลี่ยนแปลง และมองไปที่คน
เหนือสิ่งอื่นใดที่จะเป็นผู้ให้คำตอบที่แท้จริงและในบั้นปลายแก้ปัญหาทั้งหลาย
กล่าวโดยย่อ การหลุดพ้นและเสรีภาพที่แท้ก็คือ การหลุดพ้นและเสรีภาพที่มา
จากภายในของคน และในความสัมพันธ์ต่อเพื่อนมนุษย์ของตนนั่นเอง

ว่าด้วยธรรมชาติและคุณค่าของคน

การที่เน้นเป็นพิเศษที่ตัวคนนี่เองมักชวนให้เกิดความหลงเข้าใจ
ไปว่า พุทธศาสนาเป็นเรื่องของปัจเจกนิยมแท้ ๆ และความเข้าใจในแนวนี้
ก็ก่อให้เกิดการประทุติปฏิบัติกันไปในทางที่ขัดต่อหลักความประพฤติทาง
พุทธศาสนา แม้ในหมู่ของประชาคมที่เรียกตัวเองว่าพุทธศาสนิกชนในความ
หมายทางพุทธศาสนาดังที่จะได้เห็นต่อไป คนไม่ได้เป็นจุดมุ่งหมายในตัวเอง
และทั้งคนก็ไม่ได้เป็นเครื่องวัดสำหรับสรรพสิ่งทั้งปวงหากแต่เป็นผู้ที่จะต้องถูก
วัด ทศนคติเช่นนี้เกิดจากแนวความคิดเกี่ยวกับคนและความเป็นจริงสูงสุด
ซึ่งมองธรรมชาติและปัญหาการหลุดพ้นและเสรีภาพของมนุษย์แตกต่างใน
ขั้นมูลฐาน จากทศนคติของทฤษฎีกฎธรรมชาติอันเป็นสำนักความคิดที่ถือกันว่า
เป็นแหล่งที่มาทางประวัติศาสตร์และแรงบันดาลใจสำหรับอุดมการณ์และ
หลักปฏิบัติเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนในปัจจุบัน ที่กล่าวพาดพิงถึงนี้ไม่ได้หมายถึง
ที่จะมาตัดสินเอาว่าอะไรดีกว่าหรือด้อยกว่ากันหาได้ การที่จะมีความคิด
แบบโอ้อวดเช่นนั้นย่อมจะขัดกับคติทางพุทธแน่นอน ผู้เขียนเองมีความรู้สึก
จะผิดหรือจะถูกก็ตาม คือไม่อยากจะพูดถึงสิ่งหนึ่งว่าเป็นของตะวันตก และอีก
สิ่งหนึ่งเป็นของตะวันออก ในแง่ของความก้าวหน้าของมนุษยชาติดังที่ได้กล่าว
มาข้างต้น พุทธศาสนาและสำนักกฎธรรมชาติ แม้จะแตกต่างห่างไกลกันใน
ทางความคิด แต่ก็อาจมองเห็นกันได้ถึงส่วนสัมพันธ์ที่ต่างทำหน้าที่เสริม
ซึ่งกันและกันในด้านหนึ่ง ความสำเร็จและผลกระทบทั้งในประวัติศาสตร์
และทางความคิดของสำนักกฎธรรมชาติเป็นสิ่งที่ไมอาจประเมินค่าได้ จริง ๆ
แล้วแนวความคิดนี้ได้ก้าวมาไกลโซที่เดียวนับตั้งแต่เริ่มเกิดเป็นความคิดใน
สมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17-18 ซึ่งใช้ตอบโต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิและการ
ใช้อำนาจแบบพลการ และยกเอาสามัญชนขึ้นมาเป็นรากฐานของสิทธิอำนาจ
ทางการเมืองแทนที่ทฤษฎีเทวสิทธิ์ แต่ในอีกด้านหนึ่ง หลักความคิดเรื่อง

กฎธรรมชาติดึงดูดใจเป็นส่วนใหญ่มากกับปัญหาของการที่คนตกอยู่ใต้อาณัติอำนาจของคนด้วยกัน ซึ่งเป็นปัญหาที่เพียงแต่เรียกร้องต้องการให้มีหลักประกันภายนอกและหลักประกันทางสถาบัน รวมทั้งการถ่วงดุลอำนาจกันเท่านั้นแน่นอนเราไม่อาจปฏิเสธความสำคัญใหญ่หลวงของทฤษฎีกฎธรรมชาติในแง่นี้ได้ขอให้ดูประจักษ์พยานของผลสำเร็จอันจารึกในประวัติศาสตร์อย่างเช่นปฏิญญาอิสรภาพของอเมริกา ปฏิญญาสิทธิของชนและราษฎรของฝรั่งเศส และมาในระดับระหว่างประเทศปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนได้แรงบันดาลใจจากทฤษฎีกฎธรรมชาติด้วยกันทั้งสิ้น แต่ถึงกระนั้น ทั้งหมดที่หลักความคิดกฎธรรมชาติดึงดูดใจได้ก็คงเป็นเพียงคำตอบสำหรับปัญหาบางส่วนเท่านั้น กล่าวคือ เฉพาะแต่ในส่วนที่เกี่ยวกับมิติภายนอกของปัญหาการหลุดพ้นและเสรีภาพของมนุษย์ ยังคงเหลือปัญหาอีกแง่มุมหนึ่งที่ยังมิได้รับคำตอบ สำหรับข้อนี้ เป็นที่เชื่ออย่างหนักแน่นว่าเราอาจแสวงหาความกระจ่างได้จากพุทธศาสนา

แนวความคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับคนไม่ได้เกิดขึ้นในสูญญากาศ หากแต่โดยแนวทางของความคิดทางสังคมและการเมืองทั่ว ๆ ไปแล้ว ย่อมอาศัยและสัมพันธ์อยู่กับประสบการณ์และปัญหาจริง ๆ ของมนุษย์ แนวความคิดกฎธรรมชาตีก็นับเป็นเช่นนี้ นักคิดเด่น ๆ ที่ถือเป็นตัวแทนของสำนักความคิดนี้ก็ได้แก่ ฮอบส์ ล็อก และรูสโซ ซึ่งต่างก็อ้างอิงสมมติฐานที่ว่าคนเรามีเสรีภาพและความเสมอภาคอย่างสมบูรณ์ในสภาวะธรรมชาติ สมมติฐานข้อนี้ได้มีการสรุปไว้เป็นอย่างดีในมาตราแรกของปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนว่า “มนุษย์ทั้งปวงเกิดมาเป็นเสรีและเสมอภาคในเกียรติศักดิ์และสิทธิ มนุษย์ทั้งปวงได้การประทานมาซึ่งเหตุผลและมโนธรรม และควรปฏิบัติต่อกันด้วยเจตนารมณ์แห่งภราดรภาพ”

ข้อพึงสังเกตก็คือ เดิมทีเดิวนั้น สมมติฐานเหล่านี้ก็ไม่เชิงเป็นสากลอย่างที่เข้าใจกัน หากโดยแท้จริงแล้วมักเกิดจากแรงกระตุ้นของสภาพการณ์แวดล้อมมากกว่า อย่างเช่นฮอบส์ซึ่งมีทัศนะต่ำเอนามาก ๆ เกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ ถือว่าการกระทำและพฤติกรรมของคนเราถูกกระตุ้นมาจากความกลัวและความไม่ปลอดภัยแต่ฝ่ายเดียว จนถึงกับคนที่จะต้องพยายามทำลายและกดหัวซึ่งกันและกันสถานการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดความกังวลจนเกินขอบเขตกับ

กฎหมายและความสงบเรียบร้อย และความจำเป็นตลอดไปที่จะต้องมี “กำลัง อำนาจร่วมคอยกำราบคนทั้งปวงให้อยู่ในความเกรงกลัว”¹² ส่วนลัทธิซึ่งถือกันว่าเป็นบิดาแห่งลัทธิเสรีนิยม เห็นว่า เสรีภาพหมายความว่าแต่เพียงถึงการเป็นเสรีที่จะทำอะไรตามที่ตนชอบ แต่ผลที่สุดแล้วความคิดเสรีนิยมของลัทธินี้จะมุ่งสนใจอยู่กับความมั่นคงและการคุ้มครองสิทธิในทรัพย์สิน¹³ ด้วยเหตุที่มีชนชั้นกลางเกิดขึ้นมาในสมัยของลัทธิคนนั่นเอง

คงไม่มีความจำเป็นต้องขยายความในประเด็นเรื่องนี้อีก เพราะจะออกไปนอกขอบข่ายของบทความนี้ เท่าที่นำมาชี้ให้เห็นโดยย่อในที่นี้ก็เพื่อย้ำเปรียบเทียบให้เห็นถึงความไม่ยึดมั่น และลักษณะความเป็นสากลของแนววิธีคิดทางพุทธศาสนา แนวคิดกฎธรรมชาติดอกเบี้ยอย่างร่วมกันอยู่กับพุทธศาสนาในแง่ที่ปฏิเสธสิ่งเหนือธรรมชาติและให้ศรัทธาในตัวคน แต่ก็เพียงเท่านั้นเอง รุสโซ่จะใกล้เคียงกับพุทธศาสนาขึ้นมาบ้างที่เห็นว่า “คนเกิดมาเป็นเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งคนตกอยู่ในเครื่องจองจำ”¹⁴ แต่ว่าตามทัศนะทางพุทธศาสนา สิ่งที่เกิดขวางมิให้บรรลุถึงเสรีภาพจริง ๆ นั้นไม่ได้สำคัญอยู่ที่ “เครื่องจองจำ” หรือข้อจำกัดขัดขวางทางสังคมและประเพณีเท่ากับอัตราของคนเราเองและอกุศลมูลสามประการ คือ โภคะ โภคะ หลง ดังนั้น จึงตรงกันข้ามกับที่ถือกันโดยทั่วไป จริง ๆ แล้วคนไม่ได้เกิดมาเป็นเสรีแต่อย่างใด แม้แต่เพียงว่า คนเกิดมาในโลกของความทุกข์และความโศกเศร้า อยู่กับการเกิด แก่ เจ็บ และตายเท่านั้น คนเรายังตกอยู่ภายใต้อัตตานิยม ซึ่งเป็นกรรมส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ และฝังรากลึกอยู่ในธรรมชาติของคน อีกทั้งคนเราก็ไม่ได้เกิดมาเท่าเทียมกันทั้งในด้านร่างกายและจิตใจดังเช่นที่ฮ็อบส์อยากจะทำให้เราเชื่อ ทั้งนี้เพราะว่าคนเราอาจหรืออาจจะไม่สามารถทัดเทียมกันที่จะเรียนรู้ละชั้นสู่เหนืออัตราของแต่ละคนเพื่อที่จะได้เป็นเสรี

ที่กล่าวนี้คือความเป็นจริงสากลเกี่ยวกับภาวะของมนุษย์ตามที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” หรือกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงอันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ชีวิตโดยธรรมชาติเป็นทุกข์ก็เพราะถูกแวดล้อมอยู่ด้วยสิ่งทั้งปวงอันไม่เที่ยงแท้ การดำรงอยู่ของมนุษย์เองก็ไม่ถาวรยั่งยืน หากเป็นแต่เพียงองค์ประกอบขึ้นด้วยชนชั้นทั้งห้า และเพราะฉะนั้น

ทุกสิ่งทุกอย่างจึงเป็นอนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจัง ชันธห้า

คือ กาย เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็นทุกข์ ทั้งหมดเป็นอนัตตา ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนแท้ ทั้งหมดเป็นสิ่งที่ปรากฏโดยปราศจากตัวตนหรือความเป็นจริง ไม่อาจเกิด มีปัจจัยภาพขึ้นมาได้โดยไม่ต้องนำเอาส่วนต่าง ๆ มาประกอบเข้ากัน และนี่ก็เป็นกระบวนการของภาวะการกลับกลายอยู่เสมอ ไม่อาจเกิดภาวะการกลับกลายได้โดยปราศจากการกลับกลายแตกต่างกันออกไป ไม่อาจเกิดภาวะการกลับกลายแตกต่างกันออกไปโดยปราศจากการดับสลาย กล่าวคือ การดับสูญหรือเสื่อมสิ้นไป ซึ่งไม่ช้าก็เร็ว ก็จะต้องเกิดขึ้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้¹⁵

พิจารณาสังขารมรสากลเกี่ยวกับชีวิตดังกล่าวนี้แล้ว หลักความคิด กฎ และสิทธิธรรมชาติโดยทั่วไปแล้วดูจะสนใจอยู่กับสิ่งต่าง ๆ ที่ล้วนเป็นเรื่องอัตตา หรืออย่างดีที่สุดก็ไม่พ้นไปจากอัตตาเท่าไรนัก กล่าวคือ เรื่องของชีวิต สุขภาพ ผลประโยชน์ทางกายและทางวัตถุ สิ่งเหล่านี้พิจารณาในแง่ของคุณประโยชน์ย่อมมีความสำคัญอยู่อย่างไม่มีปัญหา แต่ในแง่นี้ก็ประโยชน์ที่ให้ความหมายในเชิงปริมาณเป็นสำคัญ แทบไม่มีความหมายในเชิงคุณภาพอยู่เลย ดังนั้น จึงไม่ยากที่จะมองเห็นปัญหาหมิ่นเหม่ทางสังคมและการเมืองจากแนวความคิดอันค่อนข้างฉาบฉวยเช่นนี้ ดังเช่นที่เห็นเป็นตัวอย่างชัดเจนในพัฒนาการเป็นมาของลัทธิเสรีนิยมในรูปของระบบปล่อยเสรีซึ่งประสบผลสำเร็จอย่างงดงามที่ก่อให้เกิดการทุจริตและการใช้กำลังอำนาจครอบงำเพื่อนมนุษย์กันเองทั่วไปทั้งโลก อาจมีข้อกล่าวแค้นได้เหมือนกันว่านั่นเป็นเพียงรูปแบบที่ถูกบิดเบือนของลัทธิเสรีนิยม แต่ปัญหาก็ได้เกิดขึ้นมาแล้ว และโชคร้ายที่ดูเหมือนจะไม่มีทางจบสิ้นเสียด้วย ภายในบรรดาระบอบประชาธิปไตยของตะวันตกเองเล่า ก็มีกรณีที่พวกชนกลุ่มน้อยและผู้อยู่ในฐานะเสียเปรียบถูกกดขี่รอนเกิดขึ้นมากมายด้วยกัน ทั้งหมดเหล่านี้แสดงให้เห็นชัดถึงด้านเสื่อมของสิ่งที่เคยยกย่องกันว่าเป็น “ส่วนดีโดยเปรียบเทียบของตะวันตกฝ่ายเสรีนิยม”¹⁶ ดังนั้นจึงเป็นการตรงกันข้ามกับสิ่งที่เคยคาดหวังกัน เพราะมนุษย์เราโดยแท้จริงแล้วดูจะห่างไกลจากที่ได้การประทาน “เหตุผลและมโนธรรม” แล้วก็ได้ประพฤติปฏิบัติต่อกันด้วย “เจตนารมณ์แห่งภราดรภาพ” เสมอไปด้วย ปรากฏการณ์เช่นนี้ไม่อาจมองข้ามกันไปว่า เป็นเพียง

อุบัติเหตุทางประวัติศาสตร์ แล้วก็ไม่อาจยอมปล่อยให้เป็นเรื่องของความไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ทางประวัติศาสตร์ซึ่งทั้งลัทธิทุนนิยมและลัทธิมาร์กซิสต์คงจะพากันอ้างแขนรับด้วยความยินดี เรื่องราวทั้งหมดขึ้นอยู่กับว่าสติปัญญาและเหตุผลของมนุษย์จะถูกชักจูงไปสู่จุดมุ่งหมายอะไร และอย่างไรกัน ความจริงมีอยู่ว่า แนวความคิดเรื่องเสรีภาพและสิทธิมนุษยชนจนถึงบัดนี้ยังมีได้ให้ความหมายอะไรมาไต่อย่างกว้างรับใช้สิ่งซึ่งโดยมาตรฐานทางพุทธศาสนาเป็นเพียงเสรีภาพและสิทธิในความทะยานอยากและช่วงชิงสิ่งต่าง ๆ อันเป็นอนิจจังและลวงตาเท่านั้นเอง ผลที่เกิดขึ้นก็คือสิทธิและเสรีภาพที่ต่างคนต่างยึดถือกันเอาเองคงได้แต่ถูกชักนำไปด้วยแรงสัญชาตญาณของความอยากและหวนแทนและดังนั้นจึงเป็นแรงเหตุผลที่หลงผิดมุ่งเพียงเพื่อจุดประสงค์ที่จะสงวนรักษาตนเอง (รูสโซ) หรือกระทำการสิ่งต่าง ๆ และใช้สิ่งที่ตนมีอยู่ตามที่ต้องการ (ล๊อคค) หรือที่ร้ายที่สุดก็คือทำลายหรือกดหัวเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเอง (ฮ็อบส์)

พุทธศาสนาไม่ใช่เป็นเรื่องปล่อยชีวิตไปตามยถากรรมหรือมองชีวิตไปในทางลบ หากมิได้เลย หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเพียบพร้อมไปด้วยพลังทางศีลธรรมและสติปัญญา ธรรมะของพุทธศาสนาไม่ได้พอใจอยู่แต่ที่ “ธรรมชาติ” ของคนเท่าที่ปรากฏให้เห็นเท่านั้น หากแต่พยายามแสวงหาคุณค่าอันแท้จริงของคนซึ่งเป็นอิสระจากอัตตาและตัณหา และนี่เองที่เป็นหัวใจสำคัญของเรื่องนี้ พุทธศาสนามีได้ปฏิเสธความสำคัญของตัวตนไปเสียทั้งหมด เป็นแต่เพียงว่าพุทธศาสนาถือว่า “ตัวตนไม่อาจชี้ไปที่สิ่งใด ๆ ที่มีอยู่ภายนอกเราไม่อาจเข้าใจถึงตัวตนในแง่ที่เป็นสิ่งที่มีรูปร่างหรือมีอยู่ในโลกภายนอก เราจะรู้จักตนเองได้ก็ต่อเมื่อเรากระทำตามหลักสากลเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ เมื่อเราประพฤติปฏิบัติด้วยศีลธรรมตัวตนที่แท้จริงก็จะปรากฏให้เห็นออกมา...”¹⁷ เราคงไม่ต้องก้าวไปไกลถึงขั้นอธิบายทฤษฎีเรื่องอนัตตาทันอย่างละเอียดถี่ถ้วนซึ่งเป็นเรื่องสูงเกินกว่าคนธรรมดาสามัญทั้งหลายรวมทั้งผู้เขียนเองที่จะเข้าใจได้ หากแต่เพียงใครจะเน้นไว้ ณ ที่นี้ถึงคุณค่าและความหมายของความรู้ในฐานะเป็นหลักการแก้ปัญหา พุทธศาสนามีได้เป็นปรัชญาของความสิ้นหวังหรือลัทธิทำลายแต่อย่างใด เนื่องด้วยความศรัทธาอันไม่มีวันสิ้นสุดของพุทธศาสนาที่มีต่อความใฝ่ในความดีและเมตตาธรรมของตน คุณธรรมคือความรู้อันเป็นแนวทางนำไปสู่ตัวตนที่แท้จริงและ

คุณค่าของคน นั่นก็คือว่าความรู้หรือการตื่นขึ้นเห็นลัทธิจะเป็นอนัตตา หรือความเป็นอนิจจังของทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งชีวิตเอง การตื่นขึ้นมารู้จักตนเองเป็นก้าวแรกที่สำคัญยิ่งที่จะแผ้วถางให้ตนออกไปจากอัตตาหรือการยึดมั่นในตนเอง โดยนัยนี้เท่านั้นที่คนเราจะดำรงชีวิตอย่างอิสระ กล่าวคือชีวิตของความรู้และปัญญาโดยไม่ต้องตกอยู่ใต้อำนาจของตัณหาและโมหะ โดยนัยนี้เท่านั้นที่คนเราจะได้เรียนเข้าถึงเหตุผลอันบริสุทธิ์และต้องด้วยภาววิสัยแทนเหตุผลแบบอัตวิสัย¹⁸ และในประการสุดท้ายโดยนัยนี้เท่านั้นที่สิทธิและอิสรภาพส่วนบุคคลจะได้ถูกชักนำไปในทิศทางที่สร้างสรรค์อย่างแท้จริง ซึ่งจะนำไปสู่การหลุดพ้น ความก้าวหน้า ความยุติธรรม และสันติสุข

ว่าด้วยปัจเจกภาพ เสรีภาพ และประโยชน์ส่วนรวม

ในการพิจารณาปัญหาเกี่ยวกับตัวตนและความรู้ นั้น พระพุทธเจ้าต่างจากเพลโต ที่มีได้ทรงมองไปในทางแบ่งแยกออกไปเป็นส่วนใหญ่กว่า และส่วนที่ด้อยกว่า เพื่อว่าในการที่คน ๆ หนึ่งจะเป็นนายของตนเองได้ก็โดยให้ส่วนหนึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของอีกส่วนหนึ่ง การแยกแยะออกไปเช่นนี้ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องดีโวหารกันเล่น ๆ หากเป็นประเด็นสำคัญยิ่งต่อปัญหาเกี่ยวกับคุณค่าและฐานะของบุคคลในสังคม ความจริงนั้น เพลโตยกเอาธรรมชาติและปัญหาของบุคคลมาใช้เป็นเครื่องอุปมาอุปไมย และเป็นแบบจำลองในการคิดค้นแสวงหารัฐที่ยุติธรรมหรือรัฐในอุดมคติ แต่สมมติฐานของเพลโตเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ ชี้ให้เห็นปัญหาชั้นรากฐานหลายประการที่ดูจะเข้ากับเนื้อเรื่องที่พูดกันอยู่นี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพลโตพูดถึงตอนหนึ่งซึ่งเห็นควรนำมาพิจารณากัน ณ ที่นี้ คือว่า

...ภายในตัวคนเราเอง คือภายในวิญญาณนั้น มีทั้งส่วนที่ดีกว่า และส่วนที่เลวกว่า คนเราจะเป็นายของตัวเองก็ต่อเมื่อส่วนที่ดีกว่าโดยธรรมชาติได้ส่วนที่เลวกว่าอยู่ภายใต้การควบคุมนี้ยอมเป็นการอันควรแก่การสรรเสริญ แต่กลับจะถือเป็นเรื่องอัปยศถ้าเมื่อใดเพราะเหตุที่ชาติพันธุ์แล้ว หรือเพราะอยู่ในหมู่คนเลว ส่วนที่ดีกว่ากลับถูกกลืนด้วยจำนวนผู้ชน คนในสภาวะเช่นนั้นได้

ชื่อว่าตกเป็นทาสของตนเองและไม่รู้จักพอประมาณ

และอีกตอนหนึ่งว่า

เป็นความจริงอีกเช่นกันว่า บรรดาความใคร่ใฝ่อยาก ความรู้สึก
สุขสำราญ และความรู้สึกเจ็บปวดทรมานนั้น จะพบได้ว่า เกิดขึ้น
ส่วนใหญ่ในหมู่เด็ก ๆ สตรีและทาส และในหมู่คนที่เหมือนกันว่า
เสรีชน กล่าวคือในหมู่ฝูงชนชั้นต่ำ แต่ส่วนความต้องการแบบง่าย ๆ
และรู้จักพอประมาณ ซึ่งเกิดจากการไตร่ตรองพิจารณาโดยอาศัย
เหตุผลและความเชื่ออันถูกต้องนั้นเราจะพบได้ในคนไม่กี่คน และ
บรรดาคนที่ไผ่ติมาแต่กำเนิด และคนที่มีการศึกษาดีที่สุด
ท่านเห็นว่าสภาพการณ์เช่นนี้จะมิอยู่ในจักรภพของท่านหรือไม่
กล่าวคือ เป็นจักรภพซึ่งความต้องการของฝูงชนชั้นต่ำจะถูกควบคุม
โดยความต้องการและปัญญาของคนส่วนน้อยที่ประเสริฐกว่า ด้วย
เหตุฉะนี้ ถ้ารัฐใดจะได้อิสรภาพเป็นนายของตนเอง และสามารถควบคุม
ความรู้สึกสำราญและความต้องการต่าง ๆ ได้แล้ว นั่นก็เป็นรัฐของ
เรา¹⁹

ข้อความดังกล่าวนี้ฟังดูน่าเป็นห่วง และกลืนอายุของลัทธิ
อำนาจนิยมของคำพูดนี้ก็สะท้อนออกให้เห็นกันมาในประวัติศาสตร์ทุกยุค
ทุกสมัย ที่แล้วมาเราให้ความกังวลสนใจในเรื่องจุดอ่อนและข้อขาดตกบกพร่อง
ของลัทธิเสรีนิยม ตามแนวความคิดของกฎธรรมชาติและลัทธิธรรมชาติซึ่ง
แม้จะน่ายกย่องอย่างไรก็ตาม แต่ก็ปรากฏผลเป็นลัทธิปัจเจกนิยมอันแข็งกร้าว
ซึ่งเป็นตัวก่อให้เกิดการสูญเสียเสรีภาพของมนุษย์ขยายกว้างขวางยิ่ง ๆ ขึ้นโดย
ยังมองไม่เห็นหัวแวงที่จะมีทางแก้ไขปัญหาได้เลย แนวความคิดอย่างเช่นของ
เพลโตก็สร้างปัญหาในลักษณะที่ต่างออกไปอีกแบบหนึ่ง พุดกันโดยทั่วไปแล้ว
แนวความคิดแบบนี้เป็นเครื่องแสดงถึงทัศนคติและอคติอันมีมาช้านาน ซึ่งยาก
แก่การยอมรับได้ด้วยหลักเหตุผล แม้ว่ายังคงทรงอิทธิพลอยู่อย่างสูงและไม่ควร
ประมาทกัน แต่เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปอีกทฤษฎีแบ่งแยกระหว่างส่วน
ที่เหนือกว่าและส่วนที่ต่ำด้อยกว่านี้ ยังอาจนำมาใช้อ้างให้ดูว่าเป็นไปเพื่อส่งเสริม
เสรีภาพได้เหมือนกัน เป็นแต่เพียงว่ามันกลายเป็นเรื่องของการสูญเสียเสรีภาพ
เพื่อแลกเปลี่ยนกับเสรีภาพ “ใหม่” หรือไม่ก็เพื่อจุดหมายปลายทาง “ขึ้น

สุดท้าย” ในอนาคตอันแสนไกล มันกลายเป็นเรื่องของความจำเป็น “โดยธรรมชาติ” หรือ “โดยประวัติศาสตร์” ที่ทุกคนจะต้องยอมให้ตนเองอยู่ภายใต้กลุ่มผู้ที่ประเสริฐกว่าหรือ “ผู้ซึ่งรู้ดีกว่า” เพื่อว่าตนจะได้เป็นนายของตนเอง หรืออย่างที่รุสโซใช้ถ้อยคำว่า มันเป็นเรื่องของความจำเป็นที่คน “จะต้องถูกบังคับให้เป็นเสรี” ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็นไปในนามของ “เหตุผลและความเชื่ออันถูกต้อง” ความยุ่งยากที่เรากำลังเผชิญอยู่ทุกวันนี้ ซึ่งอาจจะมียุ่ต่อไปอีกนานในอนาคต ก็คือว่า ปมแบ่งแยกส่วนที่เหนือกว่า-ส่วนที่ด้อยกว่านี้เอง ได้กลายเป็นนิสัยเคยชินกันมาช้านานทั้งในหมู่ “กลุ่มชนส่วนน้อยผู้ประเสริฐกว่า” และในหมู่ “ฝูงชนผู้ด้อยกว่า” แล้วก็รวมทั้งในหมู่นักปฏิวัติและนักต่อต้านด้วยเช่นเดียวกัน แต่โดยมาตรฐานทางพุทธศาสนาแล้ว ปมเช่นว่านี้เป็นส่วนหนึ่งของข้อจำกัดในทางส่วนตัวและส่วนสังคม ซึ่งก็คือทุกข์ที่มนุษย์จะต้องขจัดออกไป

จะอย่างไรก็ตาม สมมติฐานแบ่งแยกส่วนที่เหนือกว่า-ส่วนที่ด้อยกว่า เป็นการตั้งปัญหาเกี่ยวกับมรรคและผล ซึ่งมีความหมายอย่างสำคัญต่อคุณค่าของบุคคลและความหมายของเสรีภาพ ตรงกันข้ามกับแนวความคิดของเพลโตและของรุสโซ พุทธศาสนาให้ศรัทธาอย่างที่สุดในความสามารถที่จะบรรลุถึงความสมบูรณ์ของมนุษย์โดยไม่มีการแบ่งแยกในเรื่องชนชั้น เชื้อชาติ และเพศ พุทธศาสนายังให้คุณค่าต่อคุณธรรมของความรู้จักพอประมาณ กล่าวคือทางสายกลางแต่ที่แน่นอนก็คือ พุทธศาสนาไม่ได้มองปัญหาในแง่ที่ส่วนหนึ่งของตัวเอง (วิญญาณ) เป็นนายหรือทำการควบคุมอีกส่วนหนึ่ง พุทธศาสนามุ่งถึงการดับทุกข์เป็นมูลฐาน และการออกไปจากตัวตน ซึ่งจริง ๆ แล้วเป็นเพียงอนิจจัง และดังนั้นจึงไม่มีอยู่อย่างแท้จริง ที่สำคัญยิ่งกว่านี้ก็คือ การหลุดพ้นจากตัวตนเพื่อแสวงหาตัวตนที่แท้จริงนั้น จะกระทำสำเร็จได้และบรรลุผลได้ก็แต่โดยความพยายามและกรรมของแต่ละคนเองโดยไม่จำเป็นต้องอาศัยการบังคับบัญชา หรือการควบคุมจากภายนอก หรือว่าราชาปราชญ์ของเพลโตหรือเจตจำนงทั่วไปของรุสโซเหนือเจตจำนงของบุคคล อย่างมากที่สุด คนเราอาจต้องการก็แต่เพียงการแนะนำทางปัญญาความคิด หรือมรรคซึ่งไม่ได้ทำหน้าที่อะไรมากไปกว่าชี้แนวทางเพื่อแสวงหาการพัฒนาความคิดจิตใจของตนเองเท่านั้น²⁰ สิทธิบังคับไม่ว่าในรูปแบบใดเป็นที่รังเกียจสำหรับ

พุทธศาสนา แม้แต่คำสอนของพระพุทธเจ้าเองก็จะต้องไม่รับฟังกันง่าย ๆ หากแต่จะต้องพิจารณาพิเคราะห์ด้วยความพยายามของตนเองตามแนวทางของเหตุผล กล่าวโดยสรุป หลักการพึ่งตนเองเป็นหัวใจของคุณธรรมของแต่ละบุคคล ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระธรรมเทศนาสุดท้ายของพระองค์ว่า “จงเป็นประทีปส่องทางให้กับตนเอง จงเป็นที่พึ่งของตนเอง จงอย่าหาที่พึ่งอื่นภายนอกให้แก่ตนเอง จงยึดมั่นพระธรรมเป็นที่พึ่งของตนเอง จงอย่าพึ่งผู้อื่นนอกจากตนเอง”²¹

ดังนั้นในทัศนะทางพุทธศาสนาแล้ว บุคคลจึงไม่ใช่เป็นเพียงมรรควิธีหรือเครื่องมือของใครเท่านั้น จุดนี้จะทำให้เราเข้าใจถึงความหมายอันลึกซึ้งของหลักความเสมอภาค ถึงแม้ว่ามนุษย์เกิดมาจะมีได้ “เป็นเสรี” แต่มนุษย์ก็เท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีและสิทธิที่จะบรรลุถึงการหลุดพ้นหรือเสรีภาพ จากแนวทัศนะเช่นนี้เท่านั้นที่เราจะได้รับความหมายที่แท้จริงของวรรคแรกในอารัมภบทของปญญาสากกล่าวด้วยสิทธิมนุษยชนที่ว่า

“โดยการยอมรับนับถือในศักดิ์ศรีอันติดตัวมา และในสิทธิอันเท่าเทียมกันและไม่อาจเพิกถอนได้ของบรรดาสมาชิกทั้งปวงในครอบครัวมนุษย์ เป็นรากฐานของเสรีภาพ ความยุติธรรมและสันติสุขของโลก” (เน้นโดยผู้เขียนเอง)

และทั้งบุคคลก็มีได้เป็นจุดมุ่งหมายในตัวเองเช่นกัน การเน้นถึงคุณธรรมของการพึ่งตนเอง และกฎแห่งกรรมไม่ได้หมายถึงเป็นเช่นนั้นเลย ดังที่พระศรีวิสุทธิโมลีกล่าวไว้อย่างแนบคายว่า

“ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ สัจธรรมส่วนหนึ่งกับจริยธรรมส่วนหนึ่งแล้วกำหนดความหมายขึ้นใช้ในที่นี้โดยเฉพาะ โดยกำหนดให้สัจธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะ หรือรูปลักษณะตัวจริง และให้จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด ก็จะเห็นว่าสัจธรรมในพุทธศาสนาย่อมหมายถึงคำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั่นเอง ส่วนจริยธรรมก็หมายถึงการถือเอาผลประโยชน์จากความรู้จักความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้จักกฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์...”²²

ทั้งสองด้านของพุทธธรรมดังกล่าวนี้ร่วมสรุปอยู่ในคำสอนของพระพุทธเจ้าว่า

ด้วยอริยสัจ 4 ประการ อันแสดงถึงการศึกษาคิดค้นเข้าไปถึงสถานการณ์ของมนุษย์และการแก้ไขปัญหา กล่าวคือ ทุกข์ เหตุ แห่งทุกข์ การดับทุกข์ และในที่สุดแนวทางหรือมรรคเพื่อนำไปสู่การดับทุกข์ อริยมรรค 8 ประการ ได้แก่ ความเห็นชอบ ดำริชอบ วาจาชอบ การกระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และตั้งจิตชอบ อริยสัจ 4 ประการและอริยมรรค 8 ประการ ทั้งหมดเหล่านี้โดยรากฐานเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความประพฤติของมนุษย์และเมื่อรวมไปถึงหลักคำสอนเรื่องไตรสิกขา 3 ประการ คือ การปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ตามลำดับแล้วก็ประกอบเป็นกรอบแนวทางที่แต่ละคนใช้ดำเนินชีวิตของตนไปสู่การบรรลุเป้าหมายอันได้แก่การรู้จักตัวตนที่แท้จริง

นี่คือกุญแจไขปัญหาเกี่ยวกับสัมพันธภาพระหว่างจิตใจกับการกระทำที่พูดถึงไว้ในตอนต้น ๆ แทนที่จะพึ่งการควบคุมความประพฤติจากภายนอกซึ่งเป็นลักษณะแนวทางของทั้งฝ่ายเสรีนิยมและฝ่ายเสมอภาคนิยม พุทธศาสนาเน้นหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนากลไกควบคุมภายใน²³ ความสามารถในการควบคุมภายในตนเองเป็นเงื่อนไขปัจจัยสำคัญยิ่งยวดต่อการที่จะคิดค้นสร้างกลไกภายนอกและสถาบันอันอาจจำเป็นต้องมีขึ้น ดังนั้น ในความหมายอันลึกซึ้ง เสรีภาพจึงไม่ใช่เป็นแต่เพียง “สิ่ง ๆ” หนึ่ง (ชีวิต สุขภาพ อิสรภาพ กรรมสิทธิ์ ฯลฯ) เท่านั้นเอง หากเป็นกระบวนการชีวิตแบบรับรู้ซึ่งช่วยขยายขอบเขตความคิดและจิตใจของบุคคลให้กว้างขวางยิ่ง ๆ ขึ้นอยู่เสมอ²⁴

ในความหมายที่เป็นมรรคสำหรับบุคคลแสวงแนวทางดำเนินชีวิตไปสู่เป้าหมายดังกล่าวข้างต้นนี้เองที่พุทธศาสนาเข้าลักษณะเป็นจริยธรรม กล่าวคือ เป็นหลักการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์อันแฝงอยู่ในความหมายที่แท้ของกฎแห่งกรรม ตรงกันข้ามกับที่มักเข้าใจผิดกันโดยทั่วไปว่า พุทธศาสนาสอนให้คนเราสนใจเฉพาะแต่เรื่องฐานะและการหลุดพ้นของตนเท่านั้น

โดยสาระแล้ว ‘มรรค’ เป็นแนววิถีที่บรรลุเป้าหมายอันหนึ่ง เมื่อเราพูดถึงถึงเป้าหมาย จุดมุ่งหมาย ผล หรืออุดมการณ์ เราก็เท่ากับพูดในอีกแบบหนึ่งถึงหลักการกระทำอันมีจุดมุ่งประสงค์ ซึ่งในทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่ได้มาจากการดำรงชีวิตร่วมกับคนอื่น ๆ และถูกกำหนดขึ้นภายในจิตใจโดยการอาศัยการเรียนรู้ จุดมุ่งหมายที่แต่ละบุคคลพยายามบรรลุถึงความหมายทั้งในด้านส่วน

บุคคลหรือเฉพาะตัว และในด้านส่วนสังคมหรือวัฒนธรรมความหมายทั้งสองด้านส่งผลกระทบต่อกัน เพราะเหตุว่า ความหมายในด้านแรกไม่ได้เกิดขึ้นมาในสุญญากาศหรือปราศจากเหตุอ้างอิงถึงการกระทำต่อกันทางสังคมแล้วความหมายด้านที่สองก็เกิดขึ้นจากบรรดาคนทั้งหลายที่ประพฤติปฏิบัติต่อกันนั่นเอง²⁵

ในด้านหนึ่ง พุทธศาสนาเน้นไว้เป็นหลักการในเรื่องความรับผิดชอบของบุคคลต่อบรรดากรรมและการกระทำของตน แม้ว่าจะเป็นการและการกระทำที่เกิดมาจากการกระทำที่เกิดมาจากตัวตนอันเป็นอนิจจังก็ตาม เพราะถึงจะเป็นตัวตนอันเป็นอนิจจัง แต่ก็ไม่ได้หมายถึงความไม่มีตัวตนเอาเสียเลยอย่างเด็ดขาด ดังที่เข้าใจกันในวงการศาสนาเองบางสำนัก หลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเกี่ยวกับสติปัญญาฐานสูตร คงจะช่วยให้ความกระจ่างในประเด็นข้อนี้ที่ว่า

ภิกษุพิจารณาเห็นกายในกายภายใน (= ของตนเอง) อยู่บ้าง
พิจารณาเห็นกายในกายภายนอก (= ของคนอื่น) อยู่บ้าง พิจารณา
เห็นกายในกายทั้งภายในและภายนอกอยู่บ้าง พิจารณาเห็นธรรม
คือความเสื่อมสิ้นไปในกายอยู่บ้าง พิจารณาเห็นธรรม คือความ
เกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นไปในกายอยู่บ้าง ก็แล เธอมีสติปรากฏ
ชัดว่า ‘กายมีอยู่’ เพียงพอเป็นความรู้และพอสำหรับระลึกเท่านั้น
แลเธอเป็นอยู่อย่างไม้อ้างอิงอาศัยและไม่ยึดมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก²⁶

แล้วก็นิอีกด้านหนึ่ง พุทธศาสนายังสอนให้คำนึงถึงความสัมพันธ์ของบรรดากรรมและการกระทำของคนทั้งปวง ตลอดจนของชนชั้นและประชาชนชาติทั้งปวง ซึ่งล้วนแต่จะต้องมีส่วนกระทบซึ่งกันและกันดังที่คริสต์ อัมพริย์ อธิบายไว้อย่างน่าฟังว่า

สิ่งทั้งปวง คนทั้งปวง และเหตุการณ์ทั้งปวงล้วนมีส่วนสัมพันธ์ต่อกัน
และ ‘ส่งผลแผ่กระจายระหว่างกัน’ ชีวิตทั้งปวงเป็นอันหนึ่งอันเดียว
แม้ว่ารูปแบบอันเสื่อมสลายได้มีอยู่มากมายด้วยกันไม่ว่า ‘ชีวิต’
เช่นว่านี้จะเป็นที่เข้าใจว่าเป็นเช่นนั้นเช่นนั้นก็ได้ หรือเป็นความ
ว่างเปล่าก็ดี หรือเป็นแก่นสารของจิตใจก็ดี แต่ชีวิตก็คือปัจจัยร่วม
สำหรับรูปแบบทั้งปวงอยู่นั่นเอง ดังนั้น รูปแบบทั้งปวงเหล่านี้จึงมี

ส่วนสัมพันธ์ต่อกันอย่างแนบแน่น ไม่ว่าจะมองดูถึงสิ่งเชื่อมโยง
ในแง่เป็นความเป็นเหตุ-ความเป็นผล กล่าวคือว่า เหตุทุกเหตุย่อม
ต้องมีผลกระทบรูปแบบอื่น ๆ ทุกรูปแบบ หรือว่าในแง่เป็นเรื่องของ
กรรมธรรม ...ซึ่งเกิดขึ้นจากเปลวไฟแห่งปัญญาในหัวใจของแต่ละ
คน ซึ่งรู้จักชีวิตทั้งปวงว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และประพฤติ
ปฏิบัติไปตามความรู้นั้น...²⁷

จากที่กล่าวมานี้ ความหมายทางสังคมและการเมืองเป็นที่เห็นได้ชัด
กฎแห่งกรรมไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของความเป็นเหตุและความเป็นผลของแต่ละ
บุคคลโดยเฉพาะ หากยังส่งผลกระทบไปถึงบรรดาเพื่อนมนุษย์ ชนชั้น และ
ประชาชาติอื่น ๆ อีกด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นผลกระทบต่อนุชนชาติทั้งมวล
การกระทำก่อให้เกิดปฏิกิริยาในทำนองเดียวกัน การขูดรีดและการกดขี่ ย่อม
ก่อให้เกิดการแข็งข้อ ต่อด่าน และการปฏิวัติ ลัทธิมาร์กซิสต์ก็เช่นเดียวกับลัทธิ
เสรีนิยม ก่อนหน้านั้นก็ได้อุบัติขึ้นมาในสุญญากาศ แล้วลัทธิมาร์กซิสต์-
เลนินิสต์ก็สร้าง “ชนชั้นใหม่” ขึ้นมาในนามของ “เผด็จการของชนชั้น
กรรมกรชีพ” การทำการเหยียบย่ำอิสรภาพทางแพ่งและทางการเมืองในนาม
เสมอภาค ผลก็คือการแบ่งค่ายกันระหว่างเสรีนิยมและเสมอภาคนิยม และผล
ก็คือ การละเมิดสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพจากทั้งสองค่ายไปทั่วโลก

ลักษณะความเป็นเอกภาพและสากลในสัมพันธภาพของมนุษย์เป็น
ที่ยอมรับโดยแจ้งชัดในแนวความคิดทางพุทธศาสนา นั่นก็คือ สัมพันธภาพ
ระหว่างกระบวนการชีวิตภายในของบุคคลและคุณค่าทางสังคมในการแสวงแนว
ทางของตนเพื่อให้บรรลุถึงการรู้จักตัวตนที่แท้จริง สิ่งที่ยังกระทำไม่เข้าใจว่า
เป็นเพียงแต่ถือทัศนคติและประพฤติปฏิบัติตัวกันอย่างชนิดขอไปทีเท่านั้น
หากพึงตั้งใจอย่างจริงจังช่วยกันสร้างเสริมประโยชน์ส่วนรวม แม้กระทั่งการ
ปฏิบัติในเรื่องสัมมาสติหรือระลึกรู้ชอบ มีวัตถุประสงค์ทางสังคมอย่างเห็นได้ชัด
ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนสาวกของพระองค์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อรักษาดนก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่น (ด้วย) เมื่อรักษา
ผู้อื่นก็ชื่อว่ารักษาดน (ด้วย)

“เมื่อรักษาดนก็ชื่อว่ารักษาผู้อื่นนั้นอย่างไร ด้วยการหมั่นปฏิบัติ
ด้วยการเจริญธรรม ด้วยการทำให้มาก อย่างนี้แล เมื่อรักษาดนก็ชื่อว่ารักษา

ผู้อื่น (ด้วย)

“เมื่อรักษารักษาผู้อื่น ก็ชื่อว่ารักษาดนนั้นอย่างไร ด้วยขันติ ด้วยยวิหิงสา ด้วยความมีเมตตาจิต ด้วยความเอ็นดูกรุณาอย่างนี้แล เมื่อรักษารักษาผู้อื่น ก็ชื่อว่ารักษาดน (ด้วย)

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อคิดว่า ‘เราจะรักษาดน’ ก็พึงใช้สติปัญญาน เมื่อคิดว่า ‘เราจะรักษารักษาผู้อื่น’ ก็พึงต้องใช้สติปัญญาน เมื่อรักษาดนก็ชื่อว่ารักษารักษาผู้อื่น (ด้วย) เมื่อรักษารักษารักษารักษาดน (ด้วย)”²⁸

ดังนั้นเป้าหมายอันสูงส่งเพื่อ “รู้จักตนเอง” จึงไม่ใช่เรื่องที่มุ่งแต่ด้านเดียว หากแต่หมายถึงทั้งสองด้านควบคู่กันไป กล่าวคือ ชีวิตและฐานะของตนเองด้านหนึ่ง และของคนอื่น ๆ ด้วยอีกด้านหนึ่ง ทั้งนี้โดยระลึกถึงเสมอว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง เป็นของไม่เที่ยง การรู้จักตนเองนี้มีความหมายมากกว่าคติแบบ “ประโยชน์นิยม” ซึ่งยึดถือหลักที่ว่า “ความสุขยิ่งใหญ่ที่สุดของคนจำนวนมากที่สุด” อันเป็นหลักความคิดที่อิงอยู่กับความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบ อันเป็นของไม่จีรังยั่งยืนของแต่ละบุคคลเป็นใหญ่ นั่นก็คือ ความเพลิดเพลียนยินดี และความเจ็บปวด อุดมการณ์ทางพุทธศาสนามุ่งที่จะเสริมสร้างแบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมอันตั้งอยู่บนรากฐานของหลักศีลธรรม ซึ่ง “เป็นผลและข้อสรุปจากความรู้ที่อาศัยรากฐานของเสรีภาพ”²⁹ สิ่งที่เป็นพื้นฐานของหลักศีลธรรมเช่นว่านี้ก็คือ ทศณคัตติที่มุ่งต่อการสร้างสรรค์ต่อกันและกันในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตามหลักพรหมวิหาร 4 ประการ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา แล้วก็ด้วยสติปัญญาและความสามารถทางจิตใจที่จะรู้ และมองเห็นทะลุความจริงเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์นี้เองที่เป็นเครื่องกำหนดความหลุดพ้นที่แท้จริงของแต่ละบุคคลและคุณค่าที่เขามีร่วมอยู่ในสังคม ดังที่พระพุทธานุศาสน์ตอนหนึ่งยืนยันถึงหลักจริยธรรมในการอยู่ร่วมกันว่า

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันหนึ่ง เมื่อเกิดขึ้นในโลกย่อมเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์สุขแห่งชนเป็นอันมาก เพื่อความต้องการ เพื่อความเกื้อกูล เพื่อความสำราญแห่งชนเป็นอันมาก ทั้งเทวดาและมนุษย์”³⁰

ส่งท้าย

เราได้พิจารณาถึงเรื่องเสรีภาพและสิทธิมนุษยชนมาโดยอาศัยพื้นฐานจากทฤษฎีวิวัฒนาการเกี่ยวกับความก้าวหน้าและความหลุดพ้น ข้อเสนอแนะมีอยู่ว่าหลักความหลุดพ้นเป็นแนวความคิดที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนไม่ได้มองคุณค่าของมนุษย์เพียงในแง่ของการอยู่รอดเพื่อการอยู่รอด ซึ่งในตัวเองแล้วก็ไม่ได้ทำให้มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์อื่น ๆ เท่าใดนัก ทั้งสองแนวความคิดต่างให้ความหมายอันสร้างสรรค์ในแง่จุดประสงค์ในวิวัฒนาการของมนุษย์ กล่าวคือ ความก้าวหน้าและเสรีภาพข้อแตกต่างระหว่างสองแนวความคิดต่างกันในระดับมากกว่าที่จะถือเป็นคนละประเภท แต่กระนั้นก็เป็นความแตกต่างที่สำคัญขั้นมูลฐานทีเดียว หลักความหลุดพ้นเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการหลุดพ้นของมนุษย์จากแอ่งของพลัทธิธรรมชาติ และ (เช่นเดียวกับพุทธศาสนา) จากแอ่งอำนาจครอบงำของมนุษย์ เพียงแต่ว่าหลักความคิดเกี่ยวกับวิวัฒนาการของสังคมมองเห็นปัญหาเรื่องอำนาจครอบงำของมนุษย์ในเชิงของการขัดแย้งระหว่างบุคคล กลุ่มชน ชนชั้น เชื้อชาติ รัฐ ประชาชาติ ฯลฯ ในทางสังคมศาสตร์สมัยใหม่นี้ก็คงมองปัญหาไปในแนวทำนองเดียวกันนี้ แต่พุทธศาสนาก้าวออกไปไกลกว่าและลึกซึ้งกว่า เข้าไปถึงโลกภายในของมนุษย์เอง กล่าวคือ มองเข้าไปถึงปัญหาของความหลุดพ้นจากตัวตนอันเป็นอนิจจังไปสู่ตัวตนที่แท้จริง ข้อเสนอแนะยังได้สืบอีกด้วยว่า แนวการมองปัญหาแบบพุทธศาสนาน่าอย่างยิ่งที่จะนำมาใช้ผสมผสานไปกับการอบความคิดในการศึกษาค้นคว้าทางสังคมของเราต่อไป

บทความนี้ยังได้กล่าวถึงกระแสความคิดสำคัญ ๆ บางประการที่เกี่ยวกับปัญหาเสรีภาพและสิทธิมนุษยชน กล่าวคือ ทฤษฎีกฎธรรมชาติและแนวความคิดแบบฉบับของเพลโตเรื่องชนชั้นผู้เป็นนายหรือผู้ปกครองเป็นที่สังเกตว่าแนวทางของทฤษฎีเหล่านี้บรรลุสำเร็จเป็นอย่างดียิ่งในการส่งเสริมให้เกิดการขูดรีดและการครอบงำของมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกันเอง สำนักกฎธรรมชาติดูจะไปด้วยกันได้กับทางพุทธศาสนาที่ให้ความเชื่อและศรัทธาในตัวคนในฐานะเป็นบุคคลหากแต่สำนักกฎธรรมชาติดำเนินโดยอาศัยความจริงแต่เพียงบางส่วนเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ บทความนี้ยังชี้อีกด้วยว่าพุทธศาสนาอาจเติมช่องโหว่นี้ได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนามีจุดมุ่งประสงค์และหลักศีลธรรมทางสังคมอันแจ่มชัด ซึ่งไม่ได้เพียงแต่อาศัยอยู่กับ

สัญชาตญาณของความใคร่ได้ยากและการทำลายอย่างที่ถือกันในสำนักกฎ-
ธรรมชาติ หากแต่โดยสาระแล้ว ตั้งอยู่บนรากฐานของทำที่และทัศนคติเพื่อ
ประโยชน์ส่วนรวมของคนเราอันเป็นผลเกิดจากการหลุดพ้นของตนเองโดย
อาศัยความรู้³¹

ถึงตอนนี้ ผู้อ่านคงคิดตั้งคำถามอยู่ในใจว่า จริง ๆ แล้วเรากำลัง
พูดกันถึงเรื่องเดียวกัน คำนิยามเรื่องเสรีภาพและสิทธิมนุษยชนอย่างเดีย
วกันหรือเปล่า ? คำตอบจะเป็นทั้งใช่และไม่ใช่ ที่ว่าไม่ใช่เพราะสำนักความคิด
ต่าง ๆ ต่างก็มองเห็นปัญหาในระดับและในแนวทางที่ต่างกันออกไปบางอย่าง
เช่นสำนักกฎธรรมชาติดูเห็นคนและพฤติกรรมของคนตามที่ปรากฏมาแล้ว
ก็ถือเอาว่าเป็นความจริงเช่นนั้นบรรดานักสังคม “ศาสตร์” ทุกวันนี้ก็จัดอยู่ใน
ประเภทแบบนี้เช่นเดียวกัน หากแต่ว่าโดยรากฐานแล้วมันเป็นทัศนะแบบ
หยุดนิ่งเกี่ยวกับธรรมชาติและปัญหาของมนุษย์ ดังเช่นที่เห็นกันในแนววิธี
ศึกษาแบบโครงสร้าง-หน้าที่ แนววิธีเช่นนี้ก็เห็นว่าป็นอันตรายอยู่แล้วใน
ประเทศที่มี “ประเพณีเสรีนิยม” ครั้นเมื่อนำมาใช้อย่างงู ๆ ปลา ๆ ในประเทศ
โลกที่สาม จึงเท่ากับเป็นการช่วยเสริมพลังและทัศนะทำที่ทางปัญญาความคิด
แบบถอยหลังเข้าคลองหนักขึ้นไปอีก แต่เวลานี้ก็เป็นทางออกที่ง่ายและสะดวก
ที่สุดสำหรับระบบวิธีการศึกษาที่เรียกกันว่า “แบบทดลองสังเกต” และ “แบบ
พฤติกรรม” นอกจากนี้ยังมีพวกอื่น ๆ อีกจำนวนมากที่เข้าอยู่ในประเภทสำนัก
ความคิดยกย่องชนชั้นผู้เป็นนายของทั้งฝ่ายขวาจัดและฝ่ายซ้ายจัด ซึ่งต่างก็
อ้างถึงแนวความคิดที่นิยมการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับคนและประวัติศาสตร์
และมองปัญหาของเสรีภาพของมนุษย์อย่างสว่างไสวไกลออกไปในอนาคต
แต่ครั้นแล้วจะรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม พวกเหล่านี้กลายเป็นพลังที่กดมนุษยชาติ
ลงเป็นทาสอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดอยู่ในทุกวันนี้

แต่คำตอบก็ยังคงเป็นว่า “ใช่” ได้เหมือนกัน ถ้าหากเป็นที่ยอมรับ
กันว่าทัศนะที่แตกต่างกันเป็นเพียงส่วนต่าง ๆ ของเรื่องราวส่วนรวมทั้งหมด
เรื่องนี้ก็เปรียบเสมือนนิทานในพุทธศาสนาเรื่องพวกคนตาบอดคลำช้าง คือว่า

คน ๆ หนึ่งให้คลำลูกหัวของช้าง อีกคนหนึ่งคลำก้นส่วนอีกคน
ต่อ ๆ ไปเป็นงา งวง เท้า หลัง หาง และชนปลายหางแล้วก็บอก
แต่ละคนว่านั่นคือช้าง แล้วคนเหล่านั้นก็เริ่มทะเลาะกัน ต่างเถียง

กันว่า ไซบ้างไม่ไซบ้าง ‘ช่างไม่เป็นเช่นนั้น’ ‘ไม่สิ ช่างเป็น
อย่างนั้น’ เป็นไปเช่นนั้น จนกระทั่งต่างเข้าชกต่อยกันเพราะเรื่อง
ช่างนั่นเอง...

เช่นเดียวกันกับพวกแบ่งค่ายต่าง ๆ เหล่านั้นซึ่งเป็นนักจรรจัดตาบอด
ไม่เห็นอะไร ไม่รู้จักความจริง แต่ต่างฝ่ายก็เถียงคอบเป็นเอินว่า
เป็นอย่างนั้น ๆ³²

ซึ่งก็เช่นเดียวกันกับทัศนะของค่ายต่าง ๆ เหล่านั้นในเรื่องของ
เสรีภาพและสิทธิมนุษยชนในขณะนี้เอง อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนต้อง
ประสบเคราะห์กรรมมีอันเป็นไปมาช้านานแล้ว เพราะพวกที่มีความคิด
ความเข้าใจอันคับแคบ และแบ่งค่ายต่าง ๆ กัน ทั้งนี้โดยไม่ต้องพูดถึงพวกที่
มุ่งแต่จะเป็นปฏิปักษ์อย่างเหี้ยมเกรียมต่อความก้าวหน้าและศักดิ์ศรีของมนุษย์
พุทธศาสนาเสนอความพยายามในการสร้างเสริมแนวความคิดและความเข้าใจ
เพื่อที่จะได้มองเห็นความจริงส่วนรวมทั้งหมดเพื่อชี้แนวทางเดินไปตามความ
เป็นจริงนั้น พุทธศาสนาไม่ได้มองชีวิตแบบปล่อยตามยถากรรม หากแต่
มองออกไปไกลกว่าที่สิ่งที่ปรากฏให้เห็นว่าเป็นธรรมชาติและลักษณะนิยมชม
ชอบของมนุษย์ กล่าวคือโดยมองลึกเข้าไปถึงศักยภาพอันสร้างสรรค์ภายในตัว
คนตั้งแต่จากขั้นตอนแรกถึงขั้นตอนสุดท้ายของการแก้ปัญหาของมนุษย์ ซึ่ง
ทั้งหมดเหล่านี้ประกอบเป็นขอบเขตและความหมายของความหลุดพ้นของ
มนุษย์และสิทธิมนุษยชน

ด้วยแนวความเข้าใจดังกล่าวมานี้ บทความนี้นับเป็นความพยายาม
ส่วนเล็ก ๆ อันหนึ่งภายใต้ข้อจำกัดทั้งในด้านเนื้อที่และภูมิรู้ของผู้เขียนเองใน
อันที่จะคิดค้น แสวงหาความหมายและจุดประสงค์ที่แท้จริงของพุทธศาสนา
จากแง่ของมนุษยชาติสากล ซึ่งต่างจากการมองจากแง่ที่เป็นสถาบันศาสนา
ของรัฐ แล้วการเสนอเรื่องนี้ก็ไม่ใช่เพียงเป็นการสดุดีศาสนาอันยิ่งใหญ่
ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันในฐานะที่เป็นมรรควิธีหนึ่ง ไม่ใช่ข้อกำหนดทางลัทธิ ซึ่งมัก
จะมุ่งส่งเสริมแต่ศรัทธาที่ลุ่มหลงและไสยศาสตร์ ตลอดจนความคลั่งชาติให้
อยู่เหนือสังขาร วิชาปัญญา และการรู้แจ้งเห็นจริง ความหลุดพ้นและ
สันติสุขของมนุษย์และเพราะฉะนั้นความก้าวหน้าเป็นหัวใจของพุทธศาสนา
โดยตลอด แต่ถึงอย่างไรก็ดี ในที่สุดแล้วพุทธศาสนาปล่อยให้เป็นเรื่องของการ

เลือกของแต่ละคนเองว่า จะเลือกเดินในแนวทางของเหตุผลและศักดิ์ศรีด้วยความกล้าแข็งและมานะอดทน หรือว่าจะแยกไปสู่วางเดินของความเขลาและผลประโยชน์แบบตาบอด เสรีภาพในการเลือกเช่นนี้อาจถือได้ว่าเป็นทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนของพุทธศาสนา แต่นี่ก็เป็นเรื่องของทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนที่มีอยู่ในธรรมชาติมนุษย์เรานั่นเอง ซึ่งถูกทำให้เลวร้ายลงไปจากการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และการพัฒนาที่ผิดทิศทางมาแต่อดีต ถึงกระนั้นก็ตาม พุทธศาสนาก็น่าจะพยายามมองคนในแง่ดีอยู่เสมอ สำหรับความดีในความดีและเมตตาธรรม ซึ่งจะโน้มน้าวคนให้ไปสู่วางเดินที่ถูกต้อง ตามความจริงแล้ว ความรู้สึกในแง่ดีนี้ดูเหมือนจะเป็นที่เห็นพ้องต้องกันเป็นจำนวนมากขึ้น ๆ ในหมู่คนที่ต่อสู้เพื่อเสรีภาพ แต่ในการที่จะทำให้เกิดการต่อสู้เกิดความหมายและสร้างเสริมอย่างแท้จริง กล่าวคือ ต่อสู้ “ด้วยสติปัญญาที่จะรู้จักว่าจะทำการต่อสู้เพื่อเสรีภาพอย่างไรโดยไม่พลอยเป็นการทำลายเสรีภาพไปด้วยในขณะเดียวกัน” นั้นก็จำเป็นต้องเลือกแนวทางกัน และในการเลือกนี้ สิ่งแรกที่มาก่อนสิ่งอื่นใดก็คือจะต้องมีการยอมรับในคุณค่าสูงสุดของมนุษยชาติ แทนที่จะเป็นคุณค่าสูงสุดของวัตถุสิ่งของซึ่งโดยส่วนใหญ่กลับมาเป็นเครื่องจองจำจิตใจและการกระทำของมนุษย์ในยุคอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีในสมัยปัจจุบันนี้

มนุษยชาติ ! คำ ๆ นี้ช่างเป็นคำเรียกยิ่งใหญ่เสียจริง ๆ แต่ก็คลุมเครือและเอามาใช้กันในทางที่ผิดกันเสียโดยมาก ขึ้นอยู่กับว่าเราจะมองเห็นและเข้าใจกันอย่างไรเท่านั้น เราจะมองเห็นความหมายของมนุษยชาติแต่เพียงเป็นหน่วยปริมาณอย่างหนึ่งอย่างหนึ่งที่มักจะพูดกันถึงหน่วยรวมของเชื้อชาติหรือประชาชาติต่าง ๆ เท่านั้นหรือ ? ทัศนะแบบนี้ก็คงจะเห็นดีเห็นงามไปกับการแบ่งแยกและการเลือกปฏิบัติระหว่าง “คนกลุ่มน้อยที่ประเสริฐกว่า” และ “ฝูงชนส่วนใหญ่ที่ด้อยกว่า” ตามความหมายแบบของเพลโต และเพราะฉะนั้นก็ย่อมจะเห็นดีเห็นงามไปด้วยกับอำนาจครอบงำของมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกันตลอดไป แต่โชคร้ายที่ว่าในยุคอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีเดียวกันนี้เอง การแบ่งแยกและการครอบงำดังกล่าวหมายถึงว่า จะต้องเกิดการขัดแย้ง ความวุ่นวายและการรุนแรง ไม่ว่าจะเป็นในทางใดก็เป็นอันตรายต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์และสังคมด้วยกันทั้งสิ้น ดังนั้นจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความคิดที่เข้ากับภาวะวิสัยให้มากขึ้นเกี่ยวกับมนุษยชาติ ดังที่เชนที่

ศาสตราจารย์มาซาโอะ อาเบ (Masao Abe) แห่งมหาวิทยาลัยนารา เกียวโต
ให้ความกระจ่างในเรื่องนี้ไว้ว่า

สิ่งสำคัญสูงสุดในปัจจุบันนี้คือ จะต้องรำลึกและเข้าใจ ‘มนุษยชาติ’
ในฐานะเป็นหลักความคิดเชิงคุณภาพ เราจะต้องเข้าใจมนุษยชาติ
ในฐานะเป็นหน่วยอันหนึ่งอันเดียวกัน มีชีวิตและมีความสำนึก
ในตนเอง เพราะถ้ามีฉะนั้นแล้ว เราไม่อาจจะเอาชนะการขัดแย้ง
ระหว่างประชาชาติ ซึ่งเรากำลังจะเผชิญอยู่และเราไม่อาจจะนำ
สันติสุขมาสู่โลกได้ ถ้าไม่ทำเช่นนั้น เราจะไม่สามารถสร้างสรรค์สังคม
มนุษย์ที่ลึกซึ้งและอุดมสมบูรณ์แผ่ซ่านไปด้วยเสรีภาพของบุคคล
และลักษณะเฉพาะพิเศษของบรรดาเชื้อชาติและวัฒนธรรมต่าง ๆ
และเป็นที่ ๆ คนทั้งปวงดำรงชีวิตอย่างผาสุกกลมกลืน³³

นี่เองคือแนวทางของเหตุผลอันเป็นแบบฉบับของพุทธศาสนา ภารกิจ
ในการรำลึกและเข้าใจ “มนุษยชาติ” ในแง่เป็นหลักความคิดเชิงคุณภาพ
ไม่ใช่สิ่งที่ทำกันได้ง่ายอย่างแน่นอน ข้อเรียกร้องทางปรัชญาของศาสตราจารย์
อาเบอาจจะมียุทธวิธีอันแบบเดียวกันกับหลักความคิดของชูเมเกอ์ (Schuma-
cher) ในเรื่องเศรษฐกิจแบบพุทธ ซึ่งมีผู้ได้ว่า “มีจุดอ่อนตรงที่ว่า เป็นแนว
ความคิดที่อาศัยการแปลความหมายอุดมการณ์ทางพุทธศาสนาเอาเสียมาก
กว่าจะอิงความรู้เกี่ยวกับประสบการณ์จริง ๆ ของบรรดาผู้ถือศาสนาพุทธเอง
ซึ่งจะต้องปรับอุดมการณ์เหล่านี้ให้เข้ากับการกระทำในทางปฏิบัติ”³⁴ ก็อาจ
เป็นเช่นนั้นจริง แต่โดยประวัติศาสตร์และแม้ในขณะนี้เองก็เป็นปัญหา
ทางสองแพร่งที่เกิดขึ้นไม่ว่าสำหรับอุดมการณ์ใด ๆ ก็ตามที่ให้ความสนใจ
เกี่ยวข้องกับปัญหาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อฟื้นฟู
และส่งเสริมการยอมรับนับถือ คักดีศรีของมนุษย์และสิทธิมนุษยชน ข้อ
เท็จจริงยังมีอีกว่า อย่างน้อยที่สุดพลังทางปัญญาความคิดและจิตใจของอุดม-
การณ์นี้กำลังเกิดขึ้นและเติบโตขึ้น และในยามที่มีปัญหาช่องว่างและความ
เหลื่อมล้ำต่ำสูงอันกำลังขยายกว้างขวางขึ้น ปัญหาความขัดแย้งและการใช้
กำลังรุนแรงอยู่ในปัจจุบันนี้ ข้อเรียกร้องทางจิตใจเช่นนี้น่าจะเป็นเครื่องสังวร
เป็นอย่างดีสำหรับบรรดาอภิสิทธิ์ชนและผู้มีอำนาจทั้งหลาย ที่จะต้องคิดอ่าน
ริเริ่มการต่าง ๆ ขึ้นตามแนวทางของเหตุผลและความก้าวหน้า โดยเฉพาะ

อย่างยิ่งคนเหล่านี้อยู่ในฐานะที่ดีที่จะทำการเรียกร้องที่เห็นการณ์ไกลเพื่อให้ “การหยุดยั้งความไม่เสมอภาค”³⁵ บังเกิดขึ้นมาโดยสันติวิธี นี่ก็อีกเช่นกันเป็นเรื่องของการเลือกทางของมนุษย์ แต่นอกเหนือไปจากการคิดอ่านและการกระทำในด้านเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว ทนทางที่แท้จริงและในระยะยาวที่จะไปสู่การรำลึกและเข้าใจมนุษย์ในแง่เป็นหลักความคิดเชิงคุณภาพที่ดี และสติปัญญาที่จะรู้ว่าจะทำการต่อสู้เพื่อเสรีภาพอย่างไรโดยไม่พลอยเป็นการทำลายเสรีภาพไปด้วยในขณะเดียวกันก็ดีนั้น ย่อมชี้ไปถึงความสำคัญของการศึกษาเป็นเรื่องแรก และในข้อนี้ได้มีการแสดงออกอย่างชัดแจ้งในปณิญาเกียโต จากการประชุมระหว่างประเทศของผู้นำทางวิทยาศาสตร์และศาสนาเมื่อเร็ว ๆ นี้ว่า

4. การเปลี่ยนแปลงขั้นรากฐานในระบบการศึกษาปัจจุบันเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อให้เด็ก ๆ เกิดความรับผิดชอบยิ่ง ๆ ขึ้นต่ออนาคต เพื่อจุดมุ่งหมายในข้อนี้ เราขอเรียกร้องว่าการศึกษาควรตั้งอยู่บนคุณค่าที่แท้จริงซึ่งเน้นในศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกันของมนุษย์ การเคารพต่อชีวิตและธรรมชาติและ การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของสรรพสิ่งทั้งปวง คุณค่าทางศาสนา ควรได้รับการบรรจุอยู่ในการสอนในส่วนที่จะเป็นไปได้³⁶

พุทธศาสนาอาจมีส่วนเสริมได้อย่างแน่นอนสำหรับจุดมุ่งประสงค์อันสร้างสรรค์ทางการศึกษาและวัฒนธรรมเช่นว่านี้ แต่ในเรื่องนี้มีประเด็นหนึ่งที่จะต้องให้เป็นที่ยกแย้งขัดกันในฐานะเป็นศาสตร์ของการดำรงชีวิต พุทธศาสนามุ่งอยู่เสมอที่จะแสดงสัจธรรมสากลเกี่ยวกับชีวิตและการดำรงอยู่ และปัญหาของมนุษย์โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความหลุดพ้นและความก้าวหน้า แต่ด้วยเจตนารมณ์แห่งเสรีภาพและสันติธรรมโดยแท้จริง พุทธศาสนาไม่ปรารถนาจะตั้งตนเป็นศาสนาเหนือศาสนาหรือรวมศาสนา และบทความนี้ก็ไม่ได้หมายความว่ากระทำเช่นนั้นด้วย ทั้งด้วยเจตนารมณ์ทางพุทธศาสนาเช่นกัน เราจะต้องระวังไม่ทำตัวเราเองให้กลายเป็นเจ้าลัทธิแบ่งแยก หรือเป็น “นักจรจัด ตาบอด ไม่เห็นอะไร ไม่รู้จักความจริง” ขึ้นมาอีกประเภทหนึ่ง กล่าวโดยย่อพุทธศาสนาโดยรากฐานชี้แนวทางสายกลางระหว่างเอกภาพและความแตกต่างหลากหลาย ซึ่งประกอบกันเป็นมนุษยชาติที่แท้จริง และซึ่งจะต้อง

เป็นที่ยอมรับนับถือกันดังที่ โจเซฟ เอ็ม. กิตะกาวา (Joseph M. Kitagawa) กล่าวเตือนใจเราไว้ว่า

...โดยรากฐานแล้วศาสนาทั้งปวงล้วนมุ่งไปในเรื่องการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วยกันทั้งนั้น และในฐานะเช่นนั้นทุกศาสนาต่างให้ความสนใจร่วมกันกับเรื่องมนุษยชาติสากล ถึงกระนั้นก็ตาม ศาสนาทั้งหลายก็จะต้องมุ่งถึงเรื่องการดำรงชีวิตของมนุษย์ไม่ใช่ในเชิงนามธรรม แต่เป็นเรื่องของคนในสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งโดยเฉพาะด้วยความเชื่ออย่างแน่วแน่ว่ามนุษยชาติหนึ่งมีแนวทางเป็นไปได้ต่าง ๆ นานัปการภายในตนเองซึ่งอาจเกิดขึ้นได้ในรูปแบบต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ของบรรดาสังคมและวัฒนธรรมรูปแบบของสังคมและวัฒนธรรมทั้งหมดเหล่านี้จะต้องได้รับการยอมรับนับถืออย่างจริงจังยิ่งกว่านั้น ศาสนาทั้งปวงไม่ว่าแนวทางจะมีลักษณะเป็นสากลเพียงใดก็ตาม ย่อมมีฐานะทางสังคมของตนเอง กล่าวคือประชาคมทางศาสนาซึ่งแต่ละประชาคมต่างมีลักษณะเฉพาะของตนเอง³⁷

และก็เช่นเดียวกัน ด้วยเจตนารมณ์แห่งเสรีภาพและขันติธรรมเช่นว่านี้ ที่ เป็นจุดหมายของการเสนอบทความนี้

สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก

แปลเรียบเรียงจาก “Social Science in a Non-Western Milieu”
บทความเสนอในการสัมมนาเรื่อง “Western Ideas and Higher Education in
Southeast Asia” จัดโดย สถาบันอุดมศึกษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ASAIHL)
กรุงเทพมหานคร อินโดนีเซีย ระหว่างวันที่ 26-28 มิถุนายน 2523.

พิมพ์ครั้งแรกใน *สังคมศาสตร์ (มช.)* ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (ตุลาคม 2523-
มีนาคม 2524), หน้า 1-12.

১৯৫৮
শ্রী. চন্দ্রনাথ.

สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก

บทความนี้มีจุดประสงค์สำคัญเพื่อเชิญชวนให้มาช่วยกันพิจารณาปัญหารากฐานบางประการเกี่ยวกับบทบาทของสังคมศาสตร์และการอุดมศึกษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากผู้เขียนเองมีประสบการณ์ค่อนข้างจะคับแคบ บรรดาข้อคิดเห็นและการตีความต่าง ๆ จึงจำเป็นต้องอาศัยอ้างอิงเอาจากสถานการณ์และแนวทางของไทยเป็นพื้น และก็ได้แต่เพียงหวังว่าแนวการพิจารณาคงจะเข้ากับสภาพเรื่องราวโดยทั่วไปของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บ้าง บทความนี้จะใช้คำว่า “สังคมศาสตร์” ในความหมายที่เป็นเอกพจน์โดยตลอด ทั้งนี้ด้วยเหตุผลซึ่งจะเป็นที่กระจางชัดขึ้นจากข้อคิดเห็นต่อ ๆ ไปในบทความนี้เอง

ประการแรกทีเดียว เห็นสมควรจะต้องพูดกันถึงบ้างเกี่ยวกับสถานะของสังคมศาสตร์เอง ทักษะของบทความนี้มีอยู่ว่า ในอาณาของความรู้และการคิดค้นเกี่ยวกับศาสตร์นั้น ไม่สู้จะมีเหตุผลเท่าไรนักที่จะมาแบ่งแยกกันระหว่างสิ่งที่เป็นตะวันตกกับที่ไม่เป็นตะวันตกหรือจะแยกประเภทเรียกกัน

อย่างไรก็ตาม ภารกิจหลักของสังคมศาสตร์ในความพยายามเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคม ตามทัศนะของ Friedrich Hayek และ Karl Popper ก็คือ “เพื่อค้นหากฎต่าง ๆ ที่บรรดาสังคมทั้งหลายทั้งมวลพัฒนาขึ้นมา และโดยอาศัยรากฐานของกฎแห่งพัฒนาการทางประวัติศาสตร์เหล่านี้เอง ที่จะทำให้การพยากรณ์ไปถึงอนาคต”¹ ในลักษณะอันเป็นสากลเช่นว่านี้เอง แม้ว่าสังคมศาสตร์จำเป็นจะต้องสัมพันธ์อยู่กับสภาพแตกต่างหลากหลายทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมอยู่ก็ตาม แต่บรรดาการพยายามคิดค้นเกี่ยวกับศาสตร์ทั้งปวงย่อมจะมีจุดมุ่งหมายและค่านิยมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นศาสตร์ทางสังคมหรือทางกายภาพ ไม่ว่าจะเป็นตะวันตกหรือไม่เป็นตะวันตกก็ตาม

โดยประวัติศาสตร์และจากพื้นฐานของผลความสำเร็จทางวิชาชีพเป็นธรรมดาอยู่เองที่ตะวันตกย่อมจะต้องเป็นที่ยอมรับกันอย่างเต็มภาคภูมิในฐานะเป็นแหล่งทั้งในด้านแรงบันดาลใจทางปัญญาความคิด และในด้านเนื้อหาสาระของวิชาความรู้ นี่เป็นเรื่องของข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์อยู่แล้ว แต่ถึงกระนั้นก็ดี โดยธรรมชาติของศาสตร์เอง เราคงไม่อาจพูดได้ว่าศาสตร์เป็นสมบัติโดยเฉพาะของกลุ่มคนในภาคภูมิศาสตร์หรือวัฒนธรรมอันหนึ่งอันใด แนวความคิดเห็นเช่นนี้ไม่ได้มุ่งหมายที่จะมาสำแดงเรื่องความรักชาติ หรือแอนด์ตีตะวันตกอะไรในที่นี้หาได้ ประเด็นที่จะต้องพิเคราะห์ก็คือว่า สิ่งที่เกี่ยวข้องจริง ๆ นั้นมีความหมายสำคัญยิ่งไปกว่าเพียงแต่ดู ๆ กันว่า ความคิดตะวันตกมีอะไรกัน แล้วก็นำเอามาหาทางปรับใช้ให้เข้ากับสภาพของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ซึ่งรู้สึกจะเป็นแนวมุ่งหมายของการสัมมนา) ในฐานะที่เป็นวิชาชีพ และเพื่อให้ตรงต่อเจตนารมณ์ของความพยายามคิดค้นในเรื่องของศาสตร์อย่างแท้จริง นับเป็นความจำเป็นยิ่งยวดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่นักสังคมศาสตร์ชาวพื้นเมืองที่ร่ำเรียนกันมาจากตะวันตก ในอันที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในทัศนะวิธีวิทยาวิชาการรวมทั้งจะต้องมีการคิดค้นใหม่ ๆ ทางหลักความคิดให้สนองตอบปัญหาและความต้องการของสังคมของตนเอง แนวทัศนะของ Eugene F. Miller เกี่ยวกับรัฐศาสตร์ให้คิดที่นำคิดอย่างยิ่งในข้อนี้ กล่าวคือ

รัฐศาสตร์ที่ควรแก่การเชื่อถือนั้นจะพิเคราะห์ดูโลกเสียใหม่ และกระทำการให้บรรลุจินตนาการใหม่ของตน รัฐศาสตร์จะทำหน้าที่

เป็นเสมือนหนึ่งเป็นตัวจี๋ไซ่ เป็นฝ่ายปฏิบัติระบบและสภาพ-
การณ์ที่เป็นอยู่ เมื่อปฏิบัติได้เช่นนั้น รัฐศาสตร์ก็จะทำหน้าที่เป็น
การเพิ่มพูนความรู้ของเราด้วยการเผยให้เห็นถึงบรรดาศักยภาพ
และข้อจำกัดของชีวิตการเมือง และทั้งยังเป็นการสร้างคุณค่าสำหรับ
มนุษย์ให้แก่เรื่องของการเมืองด้วยการขยายขอบข่ายสำหรับการ
กระทำที่สร้างสรรค์ให้กว้างขวางออกไป²

ถ้อยคำเหล่านี้สะท้อนถึงส่วนหนึ่งของบรรดาประเด็นที่ถกเถียงกัน
ขณะนี้ในหมู่นักวิชาการตะวันตกเกี่ยวกับทฤษฎีความรู้ว่าด้วยธรรมชาติของ
การศึกษาค้นคว้าทางรัฐศาสตร์ในยุคหลังพหุติกรรมศาสตร์ สิ่งที่พูดถึงรัฐศาสตร์
นี้อาจใช้กับศาสตร์ว่าด้วยสังคมโดยทั่วไปได้เป็นส่วนใหญ่ทีเดียว โดยไม่ต้องพูด
ถึงปัญหาด้านการกระทำ ซึ่งอาจถือว่าอยู่นอกขอบข่ายความสนใจของที่ประชุม
นี้ เราคงพอจะตระหนักเห็นได้ถึงความหมายและจุดประสงค์อันแท้จริงของ
การศึกษาค้นคว้าทางสังคม ซึ่งโชคดีที่เพิ่งจะผ่านพ้นยุคพหุติกรรมศาสตร์
เมื่อสิบกว่าปีที่แล้วมา กล่าวคือเป็นยุคที่ยึดถือข้อมูลที่ใช้ทดสอบได้เป็นสรณะ
ที่กล่าวเช่นนี้ก็มิได้หมายความว่าละคุณค่าความสำคัญของแนววิธีการศึกษาแบบ
Positivism หรือแบบสังเกตทดสอบในเรื่องของสังคม แนววิธีการศึกษาแบบ
นี้ยังจะต้องอยู่ในความสนใจทางวิชาการของเราอีกต่อไปอย่างแน่นอน เพราะ
ในที่สุดแล้ว แนวความคิดทางทฤษฎีก็จะต้องได้รับการทดสอบจากการสังเกต
และทดลองด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้ประกอบกันขึ้นเป็นศาสตร์ ยิ่งกว่านั้น มันมี
อันตรายอยู่เสมอสำหรับการยึดถือทฤษฎีหรือหลักการทั่วไป ซึ่งขาดรากฐาน
ของข้อเท็จจริง³

ในเรื่องของสังคมศาสตร์ แนวและวิธีการศึกษาไม่ใช่เป็นแต่เพียง
เทคนิคหรือความชำนาญการเท่านั้น หากโดยสาระเป็นเครื่องแสดงถึงแนว
ทัศนคติอย่างหนึ่ง กล่าวคือ เป็นแนวทางเสนอแนะทางความคิดด้วย พหุติ-
กรรมศาสตร์ก็ตกอยู่ในข่ายทำนองเดียวกันนี้เองไม่ว่าจะอ้างความเป็นศาสตร์
อย่างไรก็ตาม ดังที่ได้มีผู้ให้ข้อสังเกตถึงว่า ตามแบบฉบับของพหุติกรรมศาสตร์
นั้น “สมมติฐานในเรื่องของคนและสังคม ซึ่งใช้เป็นเครื่องขึ้นนำการศึกษา
วิจัยทางพหุติกรรมศาสตร์เป็นสิ่งที่ได้มาจากหลักอุดมการณ์ทางการเมืองที่ครอง
อำนาจอยู่ ผลที่ตามมาก็คือ ความดีหรือความเป็นปกติธรรมดาของระบบที่เป็น

อยู่ถูกกำหนดเอาไว้ก่อนเสียแล้วในการศึกษาวิจัย และในการสร้างทฤษฎี เช่นเดียวกัน”⁴ จากข้อสังเกตนี้จึงไม่ใช่เป็นของยากอะไรนักที่จะมองเห็นกันได้ว่าโดยพื้นฐานมันเป็นเรื่องของทัศนะเกี่ยวกับชีวิตแบบหยุดนิ่ง และปล่อยตามยถากรรม ซึ่งตามความเห็นของ Wolin แล้ว “ไม่ได้เสนอทางเลือกหรือการวิเคราะห์ประเมินอะไรที่สำคัญเลยเกี่ยวกับคุณภาพ หรือทิศทางหรือชะตากรรมของชีวิตส่วนรวม”⁵ ชองโหว่และอันตรายของพฤติกรรมศาสตร์จำเป็นต้องย้าถึงไว้ในที่นี้ก็เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่า มันยังคงเป็นที่นิยมชมชอบกันอยู่มากในหมู่นักสังคมศาสตร์จำนวนไม่น้อยซึ่งเพราะเหตุที่ไม่มีอะไรที่ดีกว่านั้นก็รักแต่ที่จะมองดูสิ่งต่าง ๆ เพียงจากแง่ของแบบวิธีการและกรอบทางความคิดบางอย่างเท่านั้นเอง แนวทัศนะทางความคิดเช่นนี้เองที่มีส่วนทำให้การศึกษาเกี่ยวกับสังคมค่อนข้างจะแห้งแล้งและไร้ความหมาย แนนอน สถานการณ์ยิ่งจะเลวร้ายหนักขึ้นไปอีกในสภาพแวดล้อมแบบเก่า ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในทางตรงกันข้าม โดยเนื้อหาแล้วก็มีมิติทางประวัติศาสตร์ที่จะต้องคำนึงถึงกัน Hwa Yol Jung พูดถึงความเป็นอยู่ทางสังคมในแง่ที่เป็นโลกชีวิต กล่าวคือ เป็นโลกของประสบการณ์จากการดำรงชีวิต ซึ่งจะใช้เป็นพื้นฐานของการสร้างแนวความคิดในทางปรัชญาหรือวิทยาศาสตร์และนั่นย่อมหมายถึงโลกของการเรียนรู้ทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย “บรรดาสัมพันธภาพทั้งหลายอันมีชีวิตและสลับซับซ้อนของคนที่มีต่อคนด้วยกันในวัฒนธรรม ในสังคม ในประวัติศาสตร์ และในเมือง” ยิ่งไปกว่านั้น โลกชีวิตโดยธรรมชาติยังเป็นสิ่งที่ “ไม่หยุดนิ่งและมีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งหมายความว่า โลกชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ และโดยที่มีวัฒนธรรมอยู่ต่าง ๆ กัน โลกชีวิตจึงย่อมมีแบบต่าง ๆ กันออกไปได้”⁶ ดังนั้นความเข้าใจถึงมิติทางประวัติศาสตร์จึงเป็นสิ่งจำเป็นยิ่งต่อแนวทัศนะที่ถูกต้องตามภาวะวิสัยเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงและการศึกษาค้นคว้าเรื่องสังคม Donald G. MacRae กล่าวยืนยันถึงความสำคัญของสัมพันธภาพทางประวัติศาสตร์อันพึงเป็นที่ต้องการและคาดหวังจากสังคมศาสตร์ไว้ว่า.-

ผลงานที่มีส่วนเสริมสร้างสังคมศาสตร์ทุกชิ้น ในขณะเดียวกัน เป็นทั้งเอกสารบันทึกและเครื่องอธิบายถึงสถานการณ์ทางโครงสร้าง และวัฒนธรรมในกาลและเทศะของมัน...ผลงานค้นพบทั้งหลายอัน

เป็นงานคิดค้นใหม่ ๆ ในทางสังคมศาสตร์เท่ากับเป็นการรองรับ
ค่านิยมใหม่ ๆ เพราะฉะนั้นจึงไม่มีทางที่จะถือได้ว่า เราได้จบสิ้น
ลงแล้ว หรือแม้แต่ว่าได้รวบรวมเอาความพยายามคิดค้นและความรู้
เกี่ยวกับอดีตไว้อย่างสมบูรณ์เต็มที่แล้วด้วยผลงานของเราเอง ⁷

ข้อพิจารณาทั้งหมดเหล่านี้ ควรนับเป็นพื้นฐานสำหรับวินิจฉัย
คุณค่าทางวิชาการของงานศึกษาทางสังคม แต่ทว่า ความเป็นไปได้และความ
สามารถในการศึกษาค้นคว้าแบบวิทยาศาสตร์นั้น ในทางที่เป็นจริงแล้ว มี
ความหมายที่อยู่นอกเหนือไปจากความพยายามและพลังทางปัญญา ความคิด
ส่วนบุคคล สังคมศาสตร์ไม่ได้เกิดขึ้นหรือเป็นอยู่ในสุญญากาศแน่ ๆ หากแต่
มีรากเป็นมาทางปัญญาความคิดในค่านิยมทางสังคมและวัฒนธรรมบางอย่าง
ไม่น้อยไปกว่าในทางวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในแง่นี้จึงเห็นจะต้องกล่าวโยง
ไปถึงพื้นแพทางสังคมซึ่งแตกต่างกันระหว่างสังคมตะวันตกสมัยใหม่กับวัฒนธรรม
แบบประเพณีของสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในงานศึกษาเปรียบเทียบ
เกี่ยวกับหลักความคิดเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาค C.G. Weeramantry
อดีตผู้พิพากษาศาลสูงสุดแห่งศรีลังกา ได้ให้ข้อคิดน่าสนใจเมื่อพูดท้าวไปถึง
การเปลี่ยนแปลงขั้นรากฐานของสังคมตะวันตกภายหลังขบวนการปฏิรูปทาง
ศาสนา และการฟื้นฟูวิทยาการ ซึ่งก่อให้เกิด.-

การยกปัญหาเกี่ยวกับระบบอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือ
ยืนหยัดเหนียวแน่นอยู่อย่างใดก็ตาม เกิดแรงกระตุ้นอันเป็นผล
กระทบอย่างฉับพลันทันใดต่อวัฒนธรรมโบราณ มีการเปิดโลก
ใหม่ ๆ ซึ่งปลดปล่อยทั้งจิตใจและสังคมออกไปจากหลักยึดถือเก่า ๆ
ทั้งหมดเหล่านี้เป็นผลทำให้รูปแบบการจัดระเบียบสังคมโบราณ
ในยุโรปต้องแตกสลายไป ทำให้เป็นการปลดปล่อยปัจเจกบุคคลออก
จากกลุ่ม และเชิดชูหลักความคิดเกี่ยวกับเสรีภาพส่วนบุคคลและ
ความเสมอภาคอันเป็นมรดกตกทอดมาสู่ยุคหลัง ๆ จากนั้นเป็นต้นมา ⁸
จุดเชื่อมโยงทางความคิดจิตใจของขบวนการทางประวัติศาสตร์
เหล่านี้ ที่มีต่อการตื่นตัวทั้งในทางปรัชญาและวิทยาศาสตร์ในโลกตะวันตก
เป็นที่เห็นกันได้ชัด แล้วต่อจากนั้นก็ตามติดมาด้วย ยุคของความรู้แจ้ง ยุค
แห่งเหตุผล และทำนองเดียวกันกับในยุคกรีกโบราณ จิตใจของมนุษย์เริ่มต้น

ขึ้นมาตั้งคำถามและพยายามศึกษาคิดค้นลงไปถึงธรรมชาติและปัญหาของ
คนและสังคม

เห็นได้ชัดว่า บรรดาสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไม่เคยประสบ
กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างใหญ่หลวงเช่นนั้น ถึงจะ
เคยตกอยู่ใต้ลัทธิอาณานิคมและการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยมา แต่สังคม
เหล่านี้ก็ยังคงดำรงความรู้สึกนึกคิดต่อเนื่องอยู่อย่างหนักแน่นกับ “หลักยึดถือ
เก่า ๆ” ของอดีต สังคมศาสตร์ (ถ้าคิดว่าคำ ๆ นี้อาจจะพอใช้เรียกกันได้ใน
สถานการณ์เช่นนั้น) เข้ามามีบทบาทก็เนื่องมาจากการริเริ่มพยายามของ
ชนชั้นผู้นำทางการเมืองที่จะใช้เป็นแรงผลักดันการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย
แต่พื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมอันจะอำนวยต่อความคิดอ่านและทัศนคติ
แบบวิทยาศาสตร์ซึ่งจำเป็นสำหรับการศึกษาคิดค้นอย่างเป็นเหตุเป็นผลนั้น
แทบจะไม่มีอยู่เลย กระบวนการพัฒนาแบบกำหนดลงมาจากเบื้องบนสู่เบื้องล่าง
เช่นนี้ย่อมมีอิทธิพลต่อสภาพลักษณะและปัญหาของสังคม “ศาสตร์” ใน
ปัจจุบันด้วย โดยทางข้อเท็จจริงแล้ว สภาพของสังคมศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีส่วนเกี่ยวข้องกับอย่างใกล้ชิดกับการอุดมศึกษา ซึ่งทำหน้าที่ในเบื้องแรก
เพื่อส่งเสริมการฝึกฝนอบรมทางเทคนิคตลอดจนการถ่ายทอดมรดกความรู้และ
ค่านิยมแบบประเพณี ระบบอุดมศึกษาของไทยเป็นตัวอย่างเด่นชัดในข้อนี้
จุดเน้นมุ่งอยู่ที่การใช้วิชาความรู้ภาคปฏิบัติซึ่งนำมาเสนอ (หรือว่าลอกเลียน
มาจากต่างประเทศเสียมากกว่า) และหยิбыื่นให้ในลักษณะสำเร็จรูป ผู้เขียน
เชื่อว่า สำหรับประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สภาพการณ์ก็คงเป็น
ไปในทำนองเดียวกันนี้ ในประเทศไทย อาจกล่าวได้ว่า การอุดมศึกษาเริ่มต้น
ขึ้นด้วยการตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนหลังจากเลิกโรงเรียนมหาดเล็กในปี
พ.ศ. 2453 และ ต่อมาจึงได้ยกฐานะขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยอีกหกปี
ต่อมา หลักสูตรการศึกษาเป็นเรื่องเกี่ยวกับการบริหารรัฐกิจเป็นหลักใหญ่
และมีลักษณะวิชาเศรษฐศาสตร์ การคลัง ฯลฯ ประกอบบ้างเล็กน้อย เพื่อให้
เป็นการฝึกสอนสำหรับไปประจำปฏิบัติงานหน้าที่หน่วยต่าง ๆ ของทางราชการ⁹
รวมความแล้ว จุดมุ่งหมายอันดับแรกของการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยโดยพื้นฐาน
แล้ว ก็ยังคงเป็นแบบเดิมเช่นเดียวกันกับในสมัยโรงเรียนมหาดเล็กนั่นเอง
กล่าวคือ เป็นการผลิตคนรับราชการ เป็นแต่ว่ามีขอบข่ายและจำนวนกว้างขวาง

ขึ้นและฝึกสอนวิชาความรู้หลาย ๆ อย่างขึ้นเท่านั้น การรับราชการอาจจะไม่ใช่เป้าหมายอย่างเดียวของการอุดมศึกษาในสมัยปัจจุบันนี้ ซึ่งมีตำแหน่งหน้าที่ การงานและวิชาความรู้เพิ่มขึ้นมาอย่างมากมายและเป็นที่ต้องการทั้งในภาค รัฐบาลและในภาคเอกชน แต่ทว่า จุดมุ่งแบบเก่าในเรื่องทางเทคนิคและ ภาควิชาปฏิบัติโดยรากฐานก็ยังคงเป็นอยู่เช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ทั้ง ๆ ที่สภาพ แวดล้อมกำลังเปลี่ยนแปลงไป สถานการณ์ไม่ได้ช่วยอะไรให้ดีขึ้นมาเลย หาก ยังอาจจะซ้ำร้ายลงไปอีกเนื่องจากระบบการฝึกสอนให้เกิดความรู้ความชำนาญ พิเศษเฉพาะด้าน ซึ่งกำลังทวีจำนวนมากขึ้น และเพราะฉะนั้น ก็เท่ากับเป็น การแยกแยะแบ่งกันสภาพความเป็นจริงทางสังคมออกไปเป็น “แขนงวิชา” ต่าง ๆ อันเป็นอาการโรคของการพัฒนาการศึกษาที่ผิดทิศทาง โดยเฉพาะ อย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับหลักสูตรปริญญาตรี ปัญหาข้อนี้ยังจะได้พูดกันถึงอีก ในภายหลัง

สภาพการณ์ดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นถึงปัญหาพื้นฐานอีกประการหนึ่ง เกี่ยวกับบทบาทของการอุดมศึกษาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพของปัญหาการ พัฒนาซึ่งสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กำลังประสบอยู่ ภารกิจจริง ๆ ของมหาวิทยาลัยตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป (ไม่ใช่ในแง่ของตะวันตกเท่านั้น หากในแง่ของวิชาการแท้ ๆ) ได้แก่การสร้างความรู้แก่หัวหน้าและเผยแพร่ วิชาความรู้ แต่ในข้อนี้เองก็จะต้องมีคำถามตามมาอยู่เสมอว่า จะมุ่งในวิชา ความรู้แบบไหนกันแน่ เพื่อที่จะให้เป็นการส่งเสริมการกระทำที่สร้างสรรค์¹⁰ แนววิธีและความคาดหวังทางการศึกษาแบบที่อ้างถึงข้างต้น อาจจะสนอง ความต้องการบางอย่างที่เกิดขึ้นในช่วงแรก ๆ ของการสร้างรัฐประชาชาติ แต่ ครั้นเมื่อชีวิตและสัมพันธภาพทางสังคม และการเมืองได้เปลี่ยนแปลงสลับ ซับซ้อนมากขึ้น ๆ และมีปัญหาใหม่ ๆ เกิดขึ้นมา ก็ย่อมจะต้องบังเกิดความ ต้องการใหม่ ๆ เกี่ยวกับกำลังคนที่ได้รับการศึกษาในแบบที่แตกต่างกันออกไป และก็หมายความว่า จำเป็นจะต้องมีแนวทางใหม่ ๆ สำหรับการศึกษาทาง สังคมในบรรดาสถาบันอุดมศึกษาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถ้าหากจะหวัง ให้เกิดความเข้าใจถึงสภาพความเป็นจริงทางสังคมของตนเองซึ่งกำลังเปลี่ยน แปลงไป L.A. Coser คงอยากจะเตือนให้เราตระหนักถึงความสำคัญในข้อ ที่ว่า.-

--ถ้าจิตใจถูกจองจำอยู่แต่กับความต้องการเฉพาะหน้าเพื่อผลปฏิบัติทันทีทันใดแล้วไซ้ร จิตใจย่อมสูญเสียความเป็นอิสระ ซึ่งหากขาดไปเสียแล้ว ก็จะเป็นเพียงเครื่องจักรธรรมดาสำหรับ 'ทำสิ่งต่าง ๆ' เท่านั้นเอง¹¹

นี่คือแก่นของปัญหา ถ้าหากปราศจากเสียซึ่งความเป็นอิสระของจิตใจ การที่จะพูดถึงสังคมศาสตร์อันควรแก่การเชื่อถือ ก็จะเป็นแต่เพียงความเพ้อฝันเท่านั้น และผู้เขียนยังอยากจะคิดเห็นต่อไปด้วยว่าสภาพการณ์ก็คงจะเป็นทำนองเดียวกันในด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ และมนุษยศาสตร์ ตรงนี้เองเป็นประเด็นเรื่องเสรีภาพทางวิชาการเข้ามามีบทบาทสำคัญ เพื่อให้เป็นไปตามจุดประสงค์ที่กำลังพูดถึงในที่นี้ เราจะให้ความสนใจ ไม่ใช่เพียงแต่ในด้านของความพอใจทางปัญญาความคิดเป็นส่วนตัวของบรรดาผู้มีอาชีพสอนหนังสือเท่านั้น หากจะเพ่งเล็งโดยเฉพาะถึงช่วงเวลาการศึกษาชั้นปริญญาตรี อันเป็นขั้นตอนสำคัญยิ่งที่คนระดับชั้นนำของเราแล้วรุ่นเล่าต่างผ่านการศึกษอบรมกันมาในแขนงวิชาต่าง ๆ แต่ทว่าเป็นช่วงกระบวนการศึกษาที่ไม่ได้ฝึกความคิดจิตใจให้ต้องการเฝ้าหาความรู้ตามความเป็นจริง ปัญหาสองด้าน คือการเรียนและการสอนเป็นเรื่องสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันอย่างใกล้ชิด ใน การที่จะมองเห็นและเข้าใจสภาพเป็นจริงทางสังคมโดยถ่องแท้ ในเบื้องต้นทีเดียว ทั้งการเรียน และการสอนจะต้องแสดงให้เห็นถึง "ข้อคิดเห็นที่ได้รับถ่ายทอดมา" ซึ่งประกอบเป็นส่วนหนึ่งขององค์วิชาความรู้เกี่ยวกับสังคมแล้วก็นำเอาข้อคิดเห็นเหล่านั้นมาศึกษาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์กัน¹² ในด้านการสอน รู้สีกว่าก็ได้มีความพยายามยับยั้งในเสรีภาพทางวิชาการในลักษณะเป็นการสร้างสรรค์เช่นว่านี้อยู่โดยทั่วไป ทั้งนี้คงจะเป็นปรากฏการณ์ของยุคสมัยใหม่ซึ่งบรรดานักวิชาการทั่วโลกล้วนแต่ได้รับประสบการณ์จากวิธีคิดแบบวิทยาศาสตร์กันมาไม่มากนักน้อย ในแง่นี้สังคมศาสตร์ ในความหมายที่เป็นการศึกษาในเชิงวิพากษ์วิจารณ์จึงนับเป็นส่วนหนึ่งของชีวิต กล่าวคือเป็นปรากฏการณ์ตอบโต้ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่ง ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบมันก็ตาม ในวงการปัญญาชนของไทยก็เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นแนวโน้มทำนองเดียวกันนี้ แม้ว่าจะยังคงอยู่ในขั้นเริ่มต้น แต่ปรากฏการณ์เช่นว่านี้ ยังชี้ให้เห็นถึงลักษณะทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ซึ่งฝังอยู่ในธรรมชาติของ

การศึกษาทางสังคมดังที่ได้กล่าวข้างต้น ในขณะที่เกี่ยวกับที่แนววิธีการศึกษาใน “แขนงวิชา” ที่นิยมเรียนกันอย่างเช่น เศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์ยังคงพอใจจำเจอยู่กับพวกศัพท์แสงวิชาการและปัญหาตัน ๆ ทั้งหลายอยู่ในขณะนี้ก็ได้เริ่มปรากฏการณ์ให้เห็นขบวนการทางปัญญาความคิดออกมา ซึ่งอาจจะกระจัดกระจาย แต่ก็มุ่งเข็มที่จะตั้งข้อสงสัยเป็นส่วนรวมเกี่ยวกับความถูกต้องสมบูรณ์ในวิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นทางสังคมการเมืองหรือเศรษฐกิจ ตัวอย่างในเรื่องนี้จะเห็นได้จากทั้งนักวิชาการตะวันตกและนักวิชาการไทย ซึ่งถือได้ว่าเป็นแนวใหม่ของกิจกรรมทางวิชาการในปัจจุบัน¹³

แนววิธีการศึกษาแบบเสรีในเชิงวิพากษ์วิจารณ์ดังกล่าวนี้ เป็นสิ่งจำเป็นที่จะขาดเสียมิได้ ถ้าหากสังคมจะมุ่งหวังอย่างจริงจังให้หลุดพ้นจากข้อผิดพลาดในอดีต แต่ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือปัญหาในการที่จะสร้างโครงการศึกษาให้บังเกิดผลขึ้นมาจากแนวความคิดและความตื่นตัวแบบวิทยาศาสตร์ที่กำลังเกิดขึ้นนี้ ประเด็นอยู่ที่จะต้องปล่อยให้มีการแลกเปลี่ยนทางความคิดกันอย่างเต็มที่ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในสภาพที่เป็นจริง ไม่ใช่ให้เป็นแต่การยอมรับเอา “ข้อคิดเห็นที่ได้รับถ่ายทอดมา” ซึ่งก็เป็นเช่นที่ Bertrand Russell ได้ตั้งข้อสังเกตไว้เกี่ยวกับระบบการศึกษาส่วนใหญ่ กล่าวคือ เป็นเรื่องที่ถูกระงับและกำหนดขึ้นมาจากเหตุฉงนใจทางการเมือง ซึ่ง—

“แทบจะไม่ได้ทำอะไรให้เป็นการสร้างเสริมการเจริญเติบโตภายในจิตใจและความนึกคิด โดยแท้จริงแล้ว บรรดาผู้ที่ได้รับการศึกษามากที่สุดกลับมักจะจบชีวิตของตนในทางความคิดและจิตใจ ขาดแรงกระตุ้นและคงมีแต่ความถนัดชัดเจนบางอย่างแบบเครื่องจักรซึ่งเข้ามาแทนที่ความคิดที่มีชีวิต”¹⁴

แน่นอนเหลือเกินว่า ปัญหาของความเสื่อมทางจิตใจจะยิ่งทวีคูณในด้านการศึกษาเกี่ยวกับสังคม ซึ่งจะต้องประสบกับความอ่อนไหวและการบีบบังคับทางการเมืองเป็นพิเศษ จากลักษณะธรรมชาติในตัวของการศึกษา เช่นนี้ ประกอบกับไม่ได้มีพลังของขบวนการปฏิรูปทางศาสนาและการฟื้นฟูวิทยาการเป็นแรงหนุนอย่างเช่นในสังคมตะวันตก ภารกิจของนักสังคมศาสตร์ในอันที่จะส่งเสริมให้เกิดการศึกษาทบทวนในเชิงวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับ

“ข้อคิดเห็นที่ได้รับถ่ายทอดมา” จึงย่อมจะผิวนกับคลื่นลมมหาศาลในบรรยากาศที่ค่อนข้างเป็นปฏิกิริยาทางปัญญาความคิดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ไม่ว่าจะเป็นในทางการเมือง วัฒนธรรม หรือแม้แต่ลักษณะนิสัยใจคอ ด้วยเหตุนี้จึงก่อให้เกิดแนวความคิดที่แบ่งแยกกันในจุดประสงค์และความคาดหวังทางวิชาการ สภาพการณ์เช่นนี้ในแง่หนึ่งก็เท่ากับเป็นการสะท้อนถึงวิกฤตทางเอกลักษณ์ ดังจะเห็นได้จากแนวหลักสูตร แนววิธีการศึกษา และการสอนซึ่งเต็มไปด้วยความลึกลับ ขัดแย้งกันอยู่ในปัจจุบันนี้

แต่ไม่ว่าจะเป็นเพราะสภาพจำกัดทางวัฒนธรรมและการเมืองอยู่อย่างไรก็ตาม ความสับสนและความลึกลับทั้งหลาย เป็นผลสืบเนื่องไม่น้อยเลยมาจากความขาดการมองการณ์ไกลภายในประชาคมทางวิชาการเอง ถึงจะไม่ทั้งหมด แต่ก็ส่วนใหญ่ที่เดียวตกอยู่ภายใต้สภาพจำกัดกันในอีกแบบหนึ่ง กล่าวคือ โรคความชำนาญการพิเศษ ผู้เขียนเองไม่แน่ใจเหมือนกันว่า มันเป็นเพราะการลอกเลียนแบบอย่างตะวันตกโดยไม่ลืมหูลืมตา หรือว่าเป็นเพราะสภาวะของวิชาความรู้ในปัจจุบันเอง ดังที่ J. Robert Oppenheimer ได้วิจารณ์ไว้อย่างน่าฟังว่า—

“ถ้าหากเราจะพิจารณาดูสิ่งที่รู้ สัดส่วนของสิ่งที่รู้ โดยกลุ่มชำนาญการพิเศษจะใหญ่โตมาก แต่สัดส่วนที่กลับเข้ามารวมอยู่ในความรู้ร่วมกันเกี่ยวกับคน จะเล็กน้อยมาก...ดังนั้น เราจึงมีสิ่งแปลกใหม่ อยู่โดยทั่วไป พร้อมกับ ๗ กับที่ขาดความรู้ร่วมกัน หรือว่าอย่างน้อยที่สุด เรามีความรู้แบบเชี่ยวชาญพิเศษที่ได้เติบโตขึ้น แต่มันไม่ใช่ความรู้ที่ทรงพลังและมีชีวิต”¹⁵ ผลที่ตามมา ก็คือไม่แต่เพียงว่าศาสตร์เกี่ยวกับสังคมต้องมาถูกแบ่งแยกกันอย่างผิวเผินออกไปเป็นแขนงวิชาต่าง ๆ เท่านั้น แม้แต่ภายในแต่ละแขนงวิชาก็ยังมีการแยกแยะกันออกไปให้ซับซ้อนยิ่ง ๆ ขึ้นไปอีกในหลักสูตรการศึกษา แต่ละแขนงหรือแต่ละลักษณะวิชาที่ยึดถือกันเป็นสัจธรรมของตัวเอง โดยแทบไม่ได้มีความพยายามที่จะเชื่อมโยงหรืออ้างอิงถึงอะไรอื่นนอกไปจากนั้นเลย พวกนักศึกษาปริญญาตรีซึ่งนับวันจะทวีจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ ก็ถูกปล่อยปละละเลยให้ช่วยตัวเองไปตามเรื่องตามราวในอันที่จะคิดค้นเรื่องของโลก (ถ้าเขาเกิดจะสนใจขึ้นมา) แต่สิ่งที่ถือว่านักศึกษาจะต้องให้ความสนใจโดยเฉพาะก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าการทดสอบและการสอบไล่ รวมทั้งงานการที่จะต้องหาทำกันใน

โอกาสต่อไป ครั้นการอุดมศึกษาขยายตัวอย่างรวดเร็ว โครงการสอนระดับปริญญาตรีจึงเกิดเป็นปัญหายุ่งยากมากขึ้น ๆ และถูกปล่อยให้ตกต่ำลงไปยิ่งกว่าในสมัยก่อน ๆ แนวโน้มที่ชอบทำกันโดยทั่วไปก็คือ หันไปทุ่มเทความสนใจกับระดับปริญญาสูง ๆ ขึ้นไปอีก อันเป็นทางออกที่สะดวกที่สุดในการแก้ปัญหาการอุดมศึกษา แต่วิธีการเช่นนี้ก็เท่ากับเป็นการส่งเสริมระบบให้การศึกษาแบบหาความเชี่ยวชาญพิเศษที่ยิ่งคับแคบลงไปอีก เพราะเหตุที่ขาดฐานทางปัญญาความคิดที่กว้างซึ่งควรจะได้เรียนรู้มาจากระดับปริญญาตรี

ทั้งหมดเหล่านี้ เป็นเรื่องที่เราเห็นกันดีอยู่แล้ว แต่ประเด็นสำคัญมีอยู่ว่า ค่านิยมและแนวความคิดทางวิชาการเช่นนั้นไม่สามารถจะไปได้เทียมทันกับปัญหา และความต้องการที่แท้จริงและเรื้อรังของสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในการนี้ สังคมศาสตร์มีบทบาทที่จะช่วยได้เป็นอย่างดี แต่นี้ก็หมายถึงว่าจะต้องมีการคิดค้นหาแนวทางและความคิดใหม่ ๆ ที่จะสามารถจัดการกับสถานการณ์ยุ่งยากของเราให้ได้ อันที่จริงสภาพปัญหาและความต้องการของสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้เคยเป็นที่รับรู้กันเป็นอย่างดีเมื่อกว่าสิบปีมาแล้ว ดังที่ปรากฏในรายงานขององค์การยูเนสโก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วนที่เกี่ยวกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองกับชนบท¹⁶ ซึ่งกลับยิ่งขยายกว้างขวางห่างไกลขึ้นไปอีกในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ลักษณะของปัญหาเหล่านี้มีความหมายโดยเฉพาะสำหรับการจัดโครงการศึกษาและการสอน ซึ่งจะสอดคล้องเป็นอย่างดีกับแนวทางแบบเสรีและวิพากษ์วิจารณ์ดังที่กล่าวถึงข้างต้น แต่การศึกษาตรวจสอบในเชิงวิพากษ์วิจารณ์เกี่ยวกับ “ข้อคิดเห็นที่ได้รับถ่ายทอดมา” นั้น ก็ไม่ใช่จุดมุ่งหมายในตัวเอง หากเพื่อใช้เป็นแนวทางความคิดไปสู่ความเข้าใจที่ถ่องแท้ขึ้นเกี่ยวกับสภาพเป็นจริงทางสังคม นอกเหนือไปจากนั้นก็ยังสามารถให้แนวความคิดเห็นทางปรัชญาในลักษณะที่ว่าในกระบวนการศึกษาค้นคว้าไปถึงอดีตและปัจจุบันนั้น เราก็อาจเรียนรู้เกี่ยวกับทิศทางของการเปลี่ยนแปลงสำหรับอนาคตได้บ้าง¹⁷ ไม่ใช่แต่เพื่อผลในด้านการศึกษาแบบเสรีเท่านั้น แม้ในด้านการฝึกทางวิชาชีพเอง สังคมศาสตร์ยังอาจสนองความต้องการด้านกำลังคนที่ตรงกับสภาพเป็นจริงขึ้นโดยการสร้างสรรค์นักบริหารและนักสังคมสงเคราะห์ที่สามารถเข้าใจซาบซึ้งได้ถึงพื้นฐานทางสังคมในการพัฒนาอย่างเช่นในเรื่อง

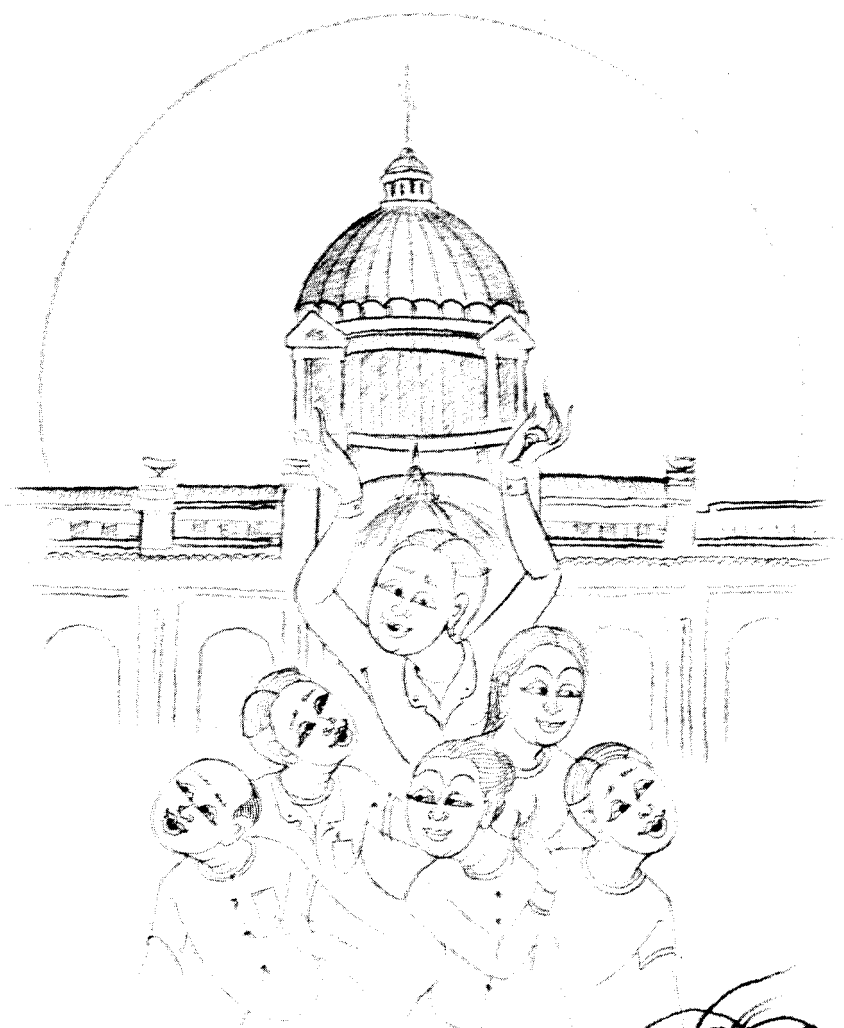
ความเป็นธรรมทางสังคม เป็นต้น¹⁸ สถาบันอุดมศึกษาไม่อาจเพิกเฉยต่อสภาพความเหลื่อมล้ำต่ำสูงทางสังคมและเศรษฐกิจได้ตลอดไป แต่ในการที่จะสามารถมีบทบาทต่อการคิดค้นทางแก๊ที่สร้างสรรค์สำหรับปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น สถาบันเหล่านี้จึงต้องตื่นตัวขึ้นมาและเปลี่ยนเข็มความมุ่งหมายทางวิชาการของตน ซึ่งแทนที่จะแตกแยกกระจัดกระจายอยู่ขณะนี้ และแล้วก็ต้องปรับปรุงจัดโครงการการศึกษาให้เป็นไปตามเข็มความมุ่งหมาย เช่นว่านั้น การแบ่งแยกเนื้อหาวิชาการในปัจจุบันอาจอำนวยความสะดวกแก่การเรียนรู้ หรือการบริหารอยู่บ้าง แต่ก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนเสียใหม่ให้อยู่ภายในขอบเขตที่จะไม่บั่นทอนความเข้าใจถึงความไม่เป็นเอกภาพของสังคมศาสตร์ ซึ่งมองเห็นชีวิตและปัญหาทางสังคมในแง่เป็นหน่วยรวมทั้งหมด ไม่ใช่ในแง่ของการดำรงชีวิตที่แบ่งแยกออกไปเป็นส่วนต่าง ๆ กัน¹⁹

ข้อสุดท้ายที่ควรจะตระหนักกันก็คือว่า การที่เน้นถึงมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมตามที่กล่าวมานี้ไม่ใช่เพื่อสนับสนุนให้เกิดความคิดอ่านที่คับแคบ หรือว่าระบบการศึกษาแบบที่มองแต่เรื่องของตัวเอง เพราะนั้นจะเป็นการทำลายจุดมุ่งหมายของสิ่งที่ได้พูดมาทั้งหมด สารของสังคมศาสตร์คือการส่งเสริมให้เกิดทัศนคติแบบวิทยาศาสตร์ และความสามารถในการศึกษาค้นคว้าอย่างเป็นเหตุเป็นผล แต่ทั้งนี้ก็ไม่หมายความว่าการศึกษาจะเป็นแต่เรื่องของงานอาชีพเพื่อฝึกปัญญาความคิดล้วน ๆ ย่อมไม่มีสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะอยู่ในฐานะพุ่มเฟิยเช่นนั้นได้ ความต้องการในด้านวิชาความรู้ทางเทคนิคและภาคปฏิบัติเพื่อ “ทำสิ่งต่าง ๆ” ยังคงมีความสำคัญอยู่แน่ ๆ เป็นแต่ว่าเราจำเป็นต้องมุ่งความสนใจให้มากขึ้น และจริงจั่งขึ้นในเรื่องความรู้ทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม และในขณะเดียวกันจะต้องเริ่มให้ความสำคัญกับการฝึกให้รู้จักตั้งคำถามมากกว่าการตอบคำถามในกระบวนการเรียนรู้ ด้วยวิธีนี้เท่านั้นที่จะเป็นทางปูพื้นฐานสำหรับการมีส่วนสร้างเสริมที่ใหม่และสร้างสรรค์ต่อแหล่งรวมของความรู้ ซึ่งหาไม่แล้วก็จะมีแต่ถูกเอินเอียงและครอบงำไปด้วยอคติทางการเมืองไม่ว่าทางใดก็ทางหนึ่งอยู่ร่ำไป สิ่งสำคัญก็คือจะต้องทำให้วิชาการเป็นวิชาการโดยแท้จริง และเป็นไปในทางสร้างสรรค์อย่างแท้จริงด้วย

ข้อคิดบางประการว่าด้วยการปกป้อง และส่งเสริมสิทธิมนุษยชน

แปลจาก “Some Thoughts on Human Rights Protection and Promotion” บทความเสนอในที่ประชุมใหญ่ครั้งที่ 18 ของ “ขบวนการสหพันธ์โลก” ที่ ริชโซโก ไชโก, โตเกียว วันที่ 24-30 กรกฎาคม 2523 แปลโดย รศ.ธงทอง จันทรางศุ.

พิมพ์ครั้งแรกใน วารสารธรรมศาสตร์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 (มีนาคม 2524), หน้า 59-72.

Handwritten signature
và DÊNH.

ข้อคิดบางประการ ว่าด้วยการปกป้องและส่งเสริม สิทธิมนุษยชน

คำกล่าวนำ

(กลุ่มสนทนาที่ 3, 28 กรกฎาคม 2523)

ท่านประธาน

เพื่อนกลุ่มสหพันธ์โลก

สภาพสตรีและสุขภาพบุรุษทั้งหลาย

ในการเสนอเรื่องต่อไปนี้ ข้าพเจ้าตระหนักดีว่า มันอาจไม่ให้อะไรใหม่นักสำหรับที่ประชุมนานาชาติแบบนี้ เพราะท่านทั้งหลายคงจะคุ้นเคยกับเรื่องอย่างเช่นการปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนกันดีอยู่แล้วแทบทุกเรื่อง อาจถือได้ว่าเป็นสิ่งที่ยึดถือกันอยู่โดยเฉพาะสำหรับท่านที่มีโอกาสได้เติบโตขึ้นมาในสังคมเสรี แต่เชื่อข้าพเจ้าเถิดว่า ปัญหาเหล่านี้กำลังเป็นปัญหาวิกฤตการณ์อย่างยิ่งในบรรดาประเทศโลกที่สามและจะยังคงเป็นปัญหา

ต่อไปอีกนาน ดังนั้น ข้าพเจ้าจึงขอให้ท่านอดทนสักเล็กน้อยในการพยายามเข้าใจและตระหนักถึงปัญหาเหล่านี้ อย่างน้อยที่สุดก็ในแง่ของสิ่งที่จำเป็นต้องทำ ทั้งในด้านภายในและด้านระหว่างประเทศตามสภาพการณ์จริง ๆ เวลานี้หลังจากที่เราได้ฟังเรื่องนโยบายสูง ๆ และแนวทางการกระทำที่แสดงออกน่าประทับใจในช่วงสองสามวันที่ผ่านมา บัดนี้ถึงเวลาที่ข้าพเจ้าใคร่ขอให้ท่านก้าวลงมาสู่สภาพความเป็นจริงร่วมกับข้าพเจ้าสักขณะหนึ่ง กล่าวคือก้าวจากระดับของการคิดและยุทธวิธีที่ครอบคลุมทั่วทั้งโลก ลงมาสู่สิ่งที่อาจจะเป็นเรื่องพื้น ๆ สำหรับท่าน แต่ก็เป็นเรื่องจริงที่ปรากฏแพร่หลายในระดับประชาชนส่วนใหญ่ และนี่เองเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งที่ นาย Gordon Feller ได้กล่าวถึงไว้เมื่อวันก่อนว่าเป็น “มติด้านความคิดจิตใจ” (ตัวข้าพเจ้าเองอยากจะมองว่าเป็นพื้นฐานด้านความคิดจิตใจมากกว่าในที่นี้) ของระเบียบระหว่างประเทศที่พึงปรารถนา กล่าวคือ ปัญหาของจินตนาการทางการเมืองและความเป็นจริงทางจิตวิทยา* ทั้งนี้ภายในวงกรอบของอำนาจรัฐในปัจจุบัน และทุกสิ่งเหล่านี้เองจะมีผลกระทบที่สำคัญอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ต่อแง่มุมต่าง ๆ ของระเบียบระหว่างประเทศ “แบบใหม่” ที่เราพูดกันอยู่ในเรื่องนี้ ศาสตราจารย์ Nobuya Banba ได้ชี้ประเด็นที่ตีสื่อมในการเน้นสหสัมพันธ์ระหว่างสันติภาพของโลกกับสิทธิมนุษยชน** เรื่องหลังนี้เองคือสิ่งที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึง

เมื่อพิจารณาไตร่ตรองดูแล้ว คงพอจะกล่าวว่าความเจริญและพัฒนาการของสิทธิมนุษยชนมีรากฐานของมันอยู่ในธรรมชาติมนุษย์เอง ไม่ว่ามนุษย์จะเกิดมาเสรีและเสมอภาคกันหรือไม่ก็ตาม (อันที่จริง ข้อความนี้ก็มีข้อสิ่งที่ปราศจากข้อสงสัยเสียทีเดียว) แต่ทุกคนก็มีความไฝฝั่นในทางใดทางหนึ่งตามสถานการณ์ของตนเอง ข้อแตกต่างเป็นเรื่องของระดับมากน้อยเท่านั้น การกล่าวเช่นนี้ไม่ใช่เพียงการเล่นคำหรือพูดซ้ำซาก เพราะช่างโชคร้ายจริง ๆ ที่แม้แต่สังคมพื้น ๆ เช่นนี้ก็ยังไม่เป็นที่รับรู้กันดีเท่าที่ควร ที่ร้าย

* กลุ่มสนทนาที่ 2 “ระเบียบระหว่างประเทศแบบใหม่” 26 กรกฎาคม 2523.

** กลุ่มสนทนาที่ 3 “การปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชน” 28 กรกฎาคม 2523.

ยิ่งกว่านั้น ในโลกของการเมืองแห่งอำนาจ-ภายในหรือระหว่างชาติ-มันก็มีกฎกลิตรอนกันอยู่แทบทุกเมื่อเชียววันรวกับของเป็นพิษภัยและบ่อนทำลายซึ่งต้องขจัดเสีย ไม่ว่าด้วยวิธีการใด และจะต้องสูญเสียสักเท่าใดก็ตาม ความไฝฝันถึงเสรีภาพของมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการชีวิตทางสังคมและการเมือง มันเป็นเรื่องของการที่จะตอบสนองต่อปัญหานี้อย่างไรเท่านั้นที่ให้ความหมายและเป็นเครื่องวัดระบบและอำนาจหน้าที่ทางการเมือง บางที่ทัศนะจากประสบการณ์ของไทยอาจช่วยให้เราเห็นเรื่องนี้ชัดเจนขึ้น

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ทรงทราบแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชหฤทัย *liberal* อย่างเอก ได้เคยทรงสนทนากันมาก่อนเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วในเรื่อง *form of government* ย่อมทรงตระหนักพระราชหฤทัยอยู่ว่า รูปการปกครองอย่างที่ดีนั้นก็คือที่เหมาะสมที่สุดสำหรับบ้านเมืองโดยกาละ ถึงแม้ว่าในเวลาที่ยังจำเป็นต้องคงใช้รูปการปกครองโดยอาญาสิทธิ์ อาญาสิทธิ์นั้นก็จะต้องให้เป็นอย่าง *liberal* อย่างยิ่ง จึงจะทรงอยู่ตัวได้ แต่วันล่วงไปก็ยังมีคนที่ได้การศึกษา มีความรู้มากขึ้นจะต้องคิดการไว้เตรียมรับ *emancipation* ซึ่งจะเกิดขึ้นโดยลำดับ¹

นั่นคือแนวความคิดของกรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย และประธานองคมนตรี ผู้ทรงอำนาจอย่างสูงในสมัยของท่านตามที่แสดงไว้เพียงห้าปีก่อนปฏิวัติ 2475 ซึ่งเป็นผลทำลายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อเปรียบกับปฏิกิริยาของรัฐบาลที่มีต่อการเรียกร้องเสรีภาพทางการเมืองในที่อื่น ๆ แล้ว อาจกล่าวได้ว่า ความคิดที่กล่าวมานี้ฟังดูสุภาพและมีเมตตาธรรมอย่างมากทีเดียว นอกจากนี้ ยังบอกถึงความเข้าใจอย่างลึกซึ้งต่อสิ่งที่กำลังเป็นไปภายนอกหอคอยแห่งอำนาจ ถึงกระนั้นมันก็ยังมิมีแบบของอนุรักษนิยมอยู่ไม่น้อย ซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งและเหตุแทรกซ้อนต่าง ๆ ในเรื่องสิทธิมนุษยชนและเสรีภาพ คำว่า “*emancipation*” ที่ใช้ในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ตอนนี้มิใช่เหตุบังเอิญเสียทีเดียว แต่ในความหมายสำคัญยังเป็นเครื่องสะท้อนโดยสัญชาตญาณเกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น ซึ่งทั้งนี้ทำให้เราระลึกถึงข้อสังเกตทางทฤษฎีประการหนึ่งของ Wertheim เกี่ยวกับวิวัฒนาการของมนุษย์ได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ

แนวโน้มที่แฝงอยู่ในตัวมนุษย์เองที่จะดิ้นรนต่อสู้เพื่อให้หลุดพ้นไม่แต่จากพลังของธรรมชาติเท่านั้น หากแต่เพื่อหลุดพ้นจาก “การครอบงำโดยบุคคลและกลุ่มอภิสิทธิ์” ด้วย ซึ่งทั้งหมดประกอบกันเป็นความก้าวหน้าที่ของมนุษย์²

สภาพการณ์ของโลกที่สาม

ดังนั้น ความใฝ่ฝันถึงเสรีภาพของมนุษย์จึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องจินตนาการหรือการนึกคิดทางปรัชญาอย่างลอย ๆ หากแต่เป็นปรากฏการณ์เชิงประจักษ์จริง ๆ เป็นข้อเท็จจริงของชีวิต อย่างไรก็ตามถึงแม้จะเป็นเช่นนั้น ความก้าวหน้าของมนุษย์ในแง่วิวัฒนาการและในเชิงคุณภาพเช่นนี้ก็มักถูกทั้งกลุ่มปฏิกิริยาฝ่ายขวาและกลุ่ม “ปฏิวัติ” ฝ่ายซ้ายพากันเพ่งเล็งไปในทางร้าย แม้แต่ฝ่ายที่เรียกกันว่า เสรีตะวันตก ก็มีได้ยกเว้น เช่นที่ Ramsey Clark อธิบดีรัฐมนตรียุติธรรมของสหรัฐฯ ได้กล่าวอย่างอาจหาญถึงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสหรัฐฯ ที่เป็นมานานแล้วว่า : “เรา (สหรัฐฯ) ได้พร่ำสอนประชาธิปไตยที่บ้าน แต่สนับสนุนการกดขี่ในต่างประเทศ ...เราพูดกันถึงเสรีภาพแต่แล้วก็นั่งเียบในขณะที่ยกคนนับพัน ๆ ถูกทรมานและถูกทารุณกรรม”³ ดูราวกับว่า ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นพลังชักจูงสำหรับความก้าวหน้าของสังคมได้ถูกมองว่าเป็นสิ่งแปลกปลอมและเป็นบาปมหันต์ตั้งแต่นั้นแล้ว ในขณะที่สิ่งที่เรียกว่าระเบียบที่มีอยู่แล้ว สมควรจะต้องคงสถิตอยู่อย่างเหนียวแน่นต่อไป ทั้ง ๆ ที่มันก็ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าป็นตัวบีบคั้นกดขี่อย่างไม่เป็นธรรมและไร้มนุษยธรรม นำไปสู่ความรุนแรงและทุกข์ทรมานกับทุกฝ่ายในที่สุด ในศัพทวิชาการเองทุกวันนี้ เรายังรู้สึกได้ถึงอคติบางอย่างในทางสังคมวิทยาและจิตวิทยา ทั้งโดยรู้ตัวและไม่รู้ตัว เมื่อความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงมีแนวโน้มที่จะถูกมองและสร้างเป็นแนวคิดตามสมัยนิยมในแง่ที่เป็น “ภาวะปฏิกิริยาส่งต่อสิ่งที่เป็นอย่างอยู่” (Radical Antithesis) ซึ่งตรงกันข้ามกับ “ภาวะอนุรักษ์สิ่งที่เป็นอยู่” (Conservative Thesis) อันมีความหมายเท่ากับการดำรงสถานะเดิมนั่นเอง⁴ ประเด็นก็คือว่า จริง ๆ แล้วความจริงอาจเป็นในมุมกลับได้เหมือนกัน อย่างน้อยก็จากแง่ของวิวัฒนาการสำหรับบรรดาผู้ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาเพื่อสันติและระเบียบระหว่างประเทศแบบใหม่ก็คงจะต้องทำอะไรกันบ้างกับสภาพของความรู้เช่นนี้ใน

เรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้งของมนุษย์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ข้อนี้ทำให้เราเข้าสู่ปัญหาที่เป็นเชิงปฏิบัติมากขึ้นว่า สิทธิมนุษยชน จะได้รับการส่งเสริมให้เข้าสู่ระบบหนึ่ง ที่สามารถได้รับการปกป้องได้อย่างไร ในแง่ที่โดยทั่วไปแล้วจุดสนใจจะอยู่ที่ปัญหาต่าง ๆ ของบรรดาประเทศโลก ที่สาม เหตุผลก็ดูง่าย ๆ เพราะดูเหมือนประเทศเหล่านี้กำลังเผชิญกับแนว ทางแบ่งแยกระหว่างกระแสอุดมการณ์หลักสองอย่างของโลกที่หนึ่งกับโลกที่ สองซึ่งปะทะกันอยู่ แต่กระนั้นก็ยังมีความหวังอยู่ว่า ยังคงมีที่ว่างสำหรับ ทางเลือกของพวกเขาเอง ซึ่งจะเป็นทางสร้างสรรค์และเหมาะสมมากกว่า ด้วยแต่แรกทีเดียวมีความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจปัจจัยแวดล้อมอันแท้จริงที่ เกี่ยวข้องอยู่ให้ดีขึ้นเพื่อจะป้องกันแนวโน้มที่จะใช้อารมณ์กับประเด็นปัญหา หรือความเฝ้าหวงในทางแก้ไขที่เป็นสูตรสำเร็จ ตรงจุดนี้ คงเป็นการสมควร ที่จะไต่ตรองสักครู่หนึ่งถึงคำเตือนของ J.F. Lalive ในสมัยที่เป็นเลขาธิการ คณะกรรมาธิการนิติศาสตร์ระหว่างประเทศ (International Commission of Jurists)

“เป็นการร่ายเงาไปที่จะพิจารณาแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนกับ เสรีภาพขั้นพื้นฐาน และปัญหาหลักนิติธรรม ซึ่งเป็นเรื่องสัมพันธ์ใกล้ชิด กันในแง่ที่เป็นหลักความคิดทางนามธรรมและทางทฤษฎี หรือเป็นเพียง สูตรทางการเมือง อันที่จริง เรากำลังเกี่ยวข้องกับหลักความคิดที่มีชีวิตในเชิง ปฏิบัติอันสื่อด้วยความหมายและความเป็นจริงเชิงบวก ซึ่งโดยธรรมชาติของ มันนั้น มีผลกระทบโดยตรงต่ออนาคต และชีวิตประจำวันของเรา...”⁵

สิ่งที่ทำให้ต้องนึกถึงทันทีเกี่ยวกับ “ความเป็นจริงเชิงบวก” ก็คือ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิด “หลักความคิดที่มีชีวิต ในเชิงปฏิบัติ” ของสิทธิมนุษยชนในตะวันตก ซึ่งต่างจากวัฒนธรรมที่ผูกพัน อยู่กับชนบประเพณีในสังคมต่าง ๆ ที่ไม่ใช่ตะวันตก เรื่องนี้เป็นที่รู้จักกันดีอยู่ แล้ว แต่อีกครั้งหนึ่งที่เรากำลังระวังไม่ให้ข้อพิจารณานี้ปิดกั้นการรับรู้ของเรา ถึงสภาพกิจกรรมของมนุษย์ที่แท้จริง ในประการสำคัญ การขาดธรรมเนียม “แบบเสรี” อย่างที่เห็นได้จากประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์อันเป็นรูปธรรม มิใช่จะขัดขวางมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นชาวตะวันตกหรือไม่ก็ตามไม่ให้สำนึกถึง และต่อสู้เพื่อความเคารพในตนเองและศักดิ์ศรีของพวกเขา ต่อการกดขี่ทั้ง

จากภายในและภายนอก ที่สำคัญที่สุด มันมิได้หมายความว่าควมคู่ไปกับการขาดภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันนั้นจะไม่มีพื้นฐานเกื้อหนุนและพัฒนาสิทธิมนุษยชนกับเสรีภาพเลย นี่เป็นทัศนคติที่ยังคงยึดติดกันอยู่ในวงวิชาการจำนวนมากทีเดียว เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้ เราต้องแบ่งแยกอย่างชัดเจนระหว่างแนวคิดและหลักการสิทธิมนุษยชนในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์สากลกับฐานะที่เป็นคุณค่าเชิงปฏิบัติใช้ ในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์สากลและเป็นเชิงประจักษ์ เราทุกคนได้เห็นประจักษ์กันถึงกระแสเสียงและการต่อสู้อย่างไม่ลดละเพื่อสิทธิและอิสรภาพอย่างกว้างขวาง ดังเช่นในกรณีของ Benigno Aquino ในฟิลิปปินส์ หรือ Alexander Solzhenitzin กับ Andrei Sakharov ในสหภาพโซเวียต ส่วนในฐานะที่เป็นคุณค่าเชิงปฏิบัติใช้ สิ่งที่ยึดมั่นและปฏิบัติกันอยู่ในโลกตะวันตก โดยคนตะวันตกนั้นก็มิใช่ว่าจะปราศจากข้อบกพร่องอันสำคัญยิ่งอย่างแน่นอน ทั้งในด้านแนวคิดและการปฏิบัติ⁶

อย่างไรก็ดี ถึงแม้จะมีข้อจำกัดในการประยุกต์ใช้ แต่ประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์และแบบแผนทางวัฒนธรรมของตะวันตกก็ยังคงช่วยความเข้าใจของเราได้มาก เกี่ยวกับกระบวนการเจริญและพัฒนาของสิทธิมนุษยชน มันอาจช่วยในฐานะที่เป็นทางหนึ่งในการเรียนรู้บางสิ่งได้ดีขึ้นโดยเปรียบเทียบเกี่ยวกับสถานะเงื่อนไขต่าง ๆ ของโลกที่สาม ถึงแม้ว่าจะเป็นในมุมกลับ C.G. Weeramantry อดีตผู้พิพากษาศาลสูงแห่งศรีลังกาได้กล่าวเน้นไว้อย่างชัดเจนถึงการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ของสังคมตะวันตก หลังยุคปฏิรูปและยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ดังนี้

การตั้งคำถามในเรื่องสิทธิอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์หรือที่ดำรงมั่นอยู่อย่างดีแล้วอย่างไรก็ตาม แรงกระตุ้นของผลกระทบต่อวัฒนธรรมโบราณอย่างฉับพลันทันใดก็ดี การเปิดโลกใหม่ซึ่งปลดปล่อยทั้งจิตใจและสังคมออกจากหลักผูกพันของประเพณีที่ดี สำหรับยุโรปทุกอย่างเหล่านี้ได้ทำลายระเบียบสังคมแบบโบราณและปลดปล่อยปัจเจกบุคคลให้ออกจากกลุ่ม และผลักดันแนวคิดเรื่องเสรีภาพส่วนบุคคลและความเสมอภาคให้ก้าวหน้าไป กลายเป็นมรดกของยุคนั้นสำหรับยุคอื่น ๆ ทั้งปวงในยุโรป⁷

ด้วยเหตุนี้ จุดแบ่งแยกทางจิตใจและวัฒนธรรมกับระบบศักดินา จึงแผ้วถางทางสำหรับการปฏิวัติทางปรัชญาและอุดมการณ์ของคริสต์ศตวรรษ ที่สิบเจ็ด และสิบแปด แทนที่หลักเทวสิทธิ์ได้เกิดมีหลักความคิดใหม่เกี่ยวกับ กฎธรรมชาติและสิทธิธรรมชาติ ซึ่งมุ่งเน้นเฉพาะสามัญชนและเสรีภาพส่วนบุคคลกับการยินยอมในฐานะที่เป็นบ่อเกิดและพื้นฐานของสิทธิอำนาจทาง การเมือง ในที่นี้คงไม่จำเป็นต้องกล่าวละเอียดถึงผลกระทบของการเปลี่ยน- แปลงอันรุนแรงนี้ของสังคมตะวันตก นอกจากจะชี้ถึงความหมายและฐานะ ของระบอบรัฐธรรมนูญซึ่งต่อเนื่องมาในระบบการเมืองตะวันตก เมื่อเปรียบ กับในสภาพของโลกที่สาม งานวิเคราะห์ชั้นเยี่ยมเกี่ยวกับรัฐธรรมนูญประเทศ อังกฤษของ A. V. Dicey ได้ให้ความรู้เป็นอย่างดี เมื่อเขาให้ข้อสังเกตอย่าง ล้ำลึกว่า

รัฐธรรมนูญอังกฤษถูกแทรกเติมไปด้วยหลักนิติธรรม โดยอาศัย พื้นฐานที่ว่า บรรดาหลักการทั่วไปของรัฐธรรมนูญ (อย่างเช่นสิทธิ ในอิสรภาพส่วนบุคคล หรือสิทธิในการประชุมสาธารณะชน) นั้น เป็นผลลัพธ์จากการตัดสินพิพากษา กำหนดสิทธิส่วนบุคคลใน กรณีเฉพาะต่าง ๆ ซึ่งนำมาสู่ศาล แต่ส่วนภายใต้รัฐธรรมนูญของ ต่างประเทศจำนวนมาก ความมั่นคง (เช่นที่เป็นอยู่) ซึ่งให้กับ สิทธิของปัจเจกบุคคลนั้นเป็นผล...มาจากหลักการทั่วไปของ รัฐธรรมนูญเอง⁸

ข้อเขียนนี้ให้ความหมายชัดเจนในเรื่องสถานะของสิทธิมนุษยชน กับเสรีภาพที่เผชิญหน้ากับสิทธิอำนาจของรัฐ ต่างกับประเทศเสรีตะวันตก ซึ่งถือว่า สิทธิและอิสรภาพต่าง ๆ แฝงเร้นอยู่ในธรรมชาติมนุษย์และไม่อาจ แยกออกจากกันได้ และด้วยเหตุนี้ จึงเป็นพื้นฐานสำหรับความดำรงอยู่ของ รัฐธรรมนูญและสิทธิอำนาจของรัฐบาลในรัฐที่ไม่ใช่ตะวันตก สิ่งเหล่านี้เป็น เพียงสิ่งที่ฝ่ายปกครองมอบให้กับฝ่ายที่ถูกปกครอง สำหรับในตะวันตก “... สิทธิและเสรีภาพเหล่านี้เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่อย่างสมศักดิ์ศรีของ มนุษย์ และยังคงรอดพ้นจากการถูกกลืนเพราะเหตุอ้างทางวิกฤตการณ์ ใน แ่งของหลักการพื้นฐานของเรา มันไม่จำเป็นต้องมีการล่วงละเมิดสิทธิและ เสรีภาพนี้เลย แม้ในยามฉุกเฉินก็ตาม”⁹ แต่ในประเทศที่ไม่ใช่ตะวันตก

สิทธิและเสรีภาพยังคงตกอยู่ภายใต้กฎอัยการศึก และประกาศภาวะฉุกเฉิน ไม่ว่าจะมีการผ่อนปรนกันอย่างไรก็ตามในแต่ละระบอบ¹⁰

ปัญหาเรื่องอิสรภาพเชิงลบและเชิงบวก

ในทางปฏิบัติ นี่หมายความว่า ระบอบรัฐธรรมนูญในประเทศไทย ที่สามส่วนใหญ่ (ถ้าไม่ทั้งหมดทีเดียว) ขึ้นอยู่กับการปกครองแบบพลการ ซึ่งเป็นสิ่งที่ถูกตอบโต้จากแนวคิดและความหมายทั้งหมดของสิทธิมนุษยชน กับเสรีภาพ โดยสาระแล้ว ข้ออ้างเหตุผลก็เหมือน ๆ กัน แม้ว่าจะอยู่ในรูปแบบแปลกปลอมต่าง ๆ กันไป เป็นแต่เพียงว่า แทนที่หลักทฤษฎีของยุคโบราณ การใช้เหตุผลสนับสนุนระบอบอำนาจนิยมสมัยใหม่เป็นไปในนามของอธิปไตย และเอกภาพของชาติ แต่ข้อถกเถียงก็มีแนวทางใหญ่ ๆ ที่พัวพัน ๆ กันอยู่ ทั้งหมดชี้ให้เห็นถึงความไม่เหมาะสมและใช้การไม่ได้ของหลักความคิดของสิทธิมนุษยชนและอิสรภาพแบบตะวันตก อันที่จริงเรื่องนี้ก็ถูกต้องในระดับหนึ่ง แต่ก็ยังจำเป็นต้องพินิจพิเคราะห์อย่างวิพากษ์วิจารณ์เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นไปได้ในเชิงทฤษฎีมากขึ้นในอันที่จะนำไปสู่การเคารพตนเอง และความก้าวหน้าของมนุษย์ ตามแนวทางของเหตุผลและหลักเมตตาธรรม

ข้อถกเถียงประการหนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวข้องอยู่กับปัญหาการสร้างรัฐชาติ ความเสี่ยงและอันตรายของความแตกแยกทางการเมืองอย่างปราศจากสิ่งเหนี่ยวรั้งเป็นเรื่องที่พอเข้าใจกันได้สำหรับช่วงระยะแรก ๆ หลังจากเป็นเอกราช แน่แน่นอนว่ารัฐใหม่ ๆ เหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐแบบพหุภาพ (pluralistic) ย่อมมีความจำเป็นอย่างมากที่จะระดมพลังทั้งปวงที่มีอยู่มาใช้ภายใต้แนวอุดมการณ์อันหนึ่งอันเดียวเพื่อต่อสู้กับอดีตยุคอาณานิคม บรรดาขบวนการเพื่อเอกราชได้รับความสำเร็จเป็นจำนวนมาก เพียงเพราะเชื่อกันว่าพวกเขายาจจะสนับสนุนให้มีเสรีภาพและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ สิ่งนี้ก็เป็นจริงเช่นเดียวกันสำหรับการปฏิวัติทางการเมือง ที่กระทำในนามของเสรีภาพและประชาธิปไตย แต่เรื่องเศร้าก็คือว่า ขบวนการเหล่านี้เองแม้จะได้ตั้งตัวกันมาเป็นเวลายาวนาน แต่ก็มักแปรผันไปเป็นปฏิปักษ์กับเสรีภาพ และประชาธิปไตยเสียเองในการจัดระเบียบทางสังคมและการเมืองต่อ ๆ มา ดังนั้น จึงเกิดมีข้ออ้างต่าง ๆ นานาของชนชั้นปกครองที่ต้องการจะใช้ระบบ

พรรคเดียว¹¹ หรือถ้าไม่อาจทำได้ ก็อ้างอำนาจฉุกเฉินที่ทำให้ต้องระงับสิทธิและอิสรภาพต่าง ๆ เอาไว้ แนนอนว่าย่อมมีความพยายามที่จะบรรจุเอาความสะดวกต่าง ๆ เหล่านี้เข้าไว้ในประมวลและหลักปฏิบัติทางกฎหมายและรัฐธรรมนูญ ซึ่งบางอย่างก็ดูขัดแย้งในตัวเอง ที่กลับนำเอาคำพิพากษาตัวอย่างตาม “กฎหมาย” เก่า ๆ ในสมัยอาณานิคมมาใช้กันอีก¹² ตราบเท่าที่เกี่ยวกับกับสามัญชนในท้องถิ่น เรื่องทั้งหมดนี้ก็ไม่มีอะไรมากไปกว่าเพียงแค่เปลี่ยนจากอยู่ใต้เจ้าอาณานิคมแบบหนึ่งมาเป็นอีกแบบหนึ่งเท่านั้นเอง อย่างไรก็ตามอย่างไรก็ดีสักวันหนึ่งย่อมมาถึงเมื่อสภาพการณ์เช่นนั้นจะต้องถูกตั้งคำถามเอาด้วยว่าบรรดาผู้นำเหล่านี้และการประกาศถึงเอกภาพและผลประโยชน์ของชาตินั้นเป็นไปเพื่ออะไรกันแน่ กล่าวคือว่า เพื่อพวกตนเองจะได้มีอภิสิทธิ์ในการปกครองอย่างถาวร หรือเพื่อเสรีภาพและประโยชน์ของประชาชนส่วนใหญ่ ? คำถามพื้นฐานข้อนี้มีบางสิ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาการสร้างสถาบันด้วย ซึ่งจะได้อธิบายต่อไป

ยังมีข้อถกเถียงอีกประการหนึ่งที่ควรแก่การสนใจเป็นพิเศษในตอนนี้ถึงแม้ว่ามันจะสัมพันธ์กับปัญหาในการมองการเมืองจากแง่ของชนชั้นนำดังกล่าวยาวขึ้น เรื่องนี้เกี่ยวพัน (หรืออย่างกันเองเสียมากกว่าว่าเกี่ยวพัน) กับปัญหาทางเลือกระหว่างสิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมืองในด้านหนึ่ง กับสิทธิทางสังคมและเศรษฐกิจในอีกด้านหนึ่ง ในทัศนะของผู้เขียนเองเห็นว่า ปัญหาทางเลือกนี้จริง ๆ แล้วเป็นเรื่องของการคิดเห็นกันมากกว่าจะเป็นเรื่องของความเป็นจริง และทั้งสิทธิมนุษยชนในทั้งสองด้านนี้ก็มีส่วนสัมพันธ์ประกอบเป็นสิ่งที่หนึ่งสิ่งเดียวกันจริง ๆ แล้วเป็นที่น่าสงสัยเหลือเกินว่า เสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์จะได้รับการปกป้องและส่งเสริมโดยปราศจากสิทธิทั้งสองด้านได้อย่างไร เมื่อถึงทัศนะเช่นนี้ เราต้องคำนึงอย่างเต็มเปี่ยมถึงความแตกต่างอันลึกซึ้งระหว่างจุดยืนแบบของเสรีตะวันตกกับของคอมมิวนิสต์ การรวมเอาสิทธิทั้งสองด้านเข้าไว้ด้วยกันอันเป็นท่าทีของการประนีประนอมทางการเมืองในปณิญาสากล่าวด้วยสิทธิมนุษยชน ปี ค.ศ. 1948 นั้นไม่อาจแก้ปัญหานี้ในทางปฏิบัติใด ๆ เลย¹³ เวลาได้ล่วงเลยไปเกือบสามทศวรรษกว่าที่องค์การสหประชาชาติจะสามารถจัดการให้เป็นไปตาม “ขั้นที่สอง” ของกฎบัตรว่าด้วยสิทธิได้ ซึ่งก็ไม่ใช่ในลักษณะที่มี

บูรณภาพ หากแต่เป็นกติกาสัญญาสองฉบับแยกจากกันในปี ค.ศ. 1976 คือ กติกาสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิทางเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรม กับกติกาสัญญาระหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิของพลเมือง และสิทธิทางการเมือง อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเรื่องของการเมืองระหว่างประเทศในขณะนี้และไม่มีเหตุผลทางตรรกใด ๆ ที่จะมองสิทธิทั้งสองด้านนี้เป็นเรื่องขัดแย้งต่อกัน อันที่จริงข้อแตกต่างนี้เป็นมรดกทางประวัติศาสตร์ของความล้มเหลวในอดีต ของระบอบการปกครองแบบเก่าเช่นเดียวกับที่เป็นปัญหาของระบอบเสรีนิยม แบบตะวันตกซึ่งมักจะมองไม่เห็นปัญหาเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่และความ ยากแค้นของสามัญชนทั่วไป

เพราะฉะนั้น จึงไม่น่าแปลกใจที่เวลานี้มีการตั้งข้อสงสัยอย่างจริงจัง กับความสมเหตุสมผลและความสามารถที่จะนำมาใช้ได้ของแนวคิดตะวันตก เรื่องสิทธิมนุษยชน C.G. Weeramantry ซึ่งเคยกล่าวถึงมาแล้ว ได้กล่าว ไว้ในการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอิสรภาพและความเสมอภาคโดยย้ำ ถึง “ความไม่เหมาะสมของแนวคิดตะวันตก” และยกประเด็นปัญหาความ ไม่เสมอภาคว่าสอดคล้องกับความต้องการและปัญหาที่แท้จริงของโลกที่สาม มากที่สุด โดยลักษณะขอบเขตและความอ่อนไหวของสถานการณ์ มีความ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง “เสาะหาทัศนะเรื่องความเสมอภาคที่ให้ความหมาย มากกว่าการคงไว้ซึ่งความไม่เสมอภาคตลอดกาล กล่าวคือ ทัศนะเรื่องความ เสมอภาคอันมีสาระมากกว่าที่หมายถึงสิทธิอันเสมอภาคที่จะดำรงอยู่ใน ฐานะอันไม่เสมอภาคระหว่างกัน”¹⁴ และด้วยความรู้สึกทำนองเดียวกันเมื่อ Found Ajami แห่งมหาวิทยาลัยปรินซ์ตัน ได้ตั้งคำถามกับความไม่ลำเอียง หรือ “ความถูกต้องสมบูรณ์” ของแนวคิดเรื่องเสรีนิยม เขาก็แสดงความ ใฝ่หาถึง “การเมืองแห่งความรักและเมตตาธรรม” อันเป็นสภาวะตรงกันข้าม กับการเมืองแบบ “ใฝ่อำนาจ” ซึ่งครอบงำอยู่โดยทั่วไป¹⁵ โดยถือว่าการต่อสู้ เพื่ออำนาจในตัวเองนั้นยิ่งใหญ่ที่สุด

เมื่อพิจารณาถึงความยากจนที่มีอยู่ดาษดื่นและเรื้อรัง ตลอดจน ความไม่สมดุลระหว่างเมืองกับชนบทในโลกที่สามแล้ว ดูจะเป็นธรรมดาที่ ว่าสิทธิทางสังคมและเศรษฐกิจจะเป็นสิ่งสำคัญอันดับแรกโดยเฉพาะ ในทาง ตรงข้ามสิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมืองกลับดูกันว่าเป็นของที่ออกจะ

ฟุ่มเฟือยและไม่ให้ความหมายอะไรกับปัญหาความไม่เท่าเทียมและความ
อดอยากที่รุนแรง นี่คือการเป็นจริงอันเห็นกันจะแจ้งในโลกปัจจุบันของเรา
ถึงกระนั้นก็ตาม ความผิดหวังในระบบเสรีนิยมแบบตะวันตกก็ไม่ควรทำให้
มาปิดหูปิดตาของเราเองในเรื่องแนวความคิดทางศีลธรรมและทางการเมือง
ไปด้วย จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมองธรรมชาติมนุษย์และปัญหาความสัมพันธ์
ทางการเมืองในแนวทางที่เหมาะสมเพื่อเราจะไม่พลอยสุดโต่งไปทางฝ่ายสำนัก
นิยมการปล่อยเสรีอย่างสุดเหวี่ยง หรือไม่ก็ไปทางฝ่ายเผด็จการเบ็ดเสร็จ
เพราะในท้ายที่สุดแล้วทั้งสองต่างก็เป็นการกดขี่เสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์
ด้วยกันทั้งนั้น

แน่นอนว่า เป็นการดีที่รัฐบาลจะสนับสนุนสวัสดิการทางสังคม
และเศรษฐกิจสำหรับประชาชนของตน ไม่มีอะไรผิดเลยในเรื่องนี้ เนื่องจาก
ความเป็นอยู่ที่ดีทางวัตถุไม่เพียงเป็นสิ่งที่พึงปรารถนาเท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่ง
จำเป็นยิ่งในแง่ที่เป็นอิสรภาพเชิงบวกสำหรับความเจริญและชีวิตที่ดีขึ้นของ
มนุษย์ด้วย แต่แม้แต่เรื่องที่อยู่เรียบง่ายเช่นนี้ ก็ยังมีข้อแตกต่างอย่างมากระหว่าง
แนวการมองประชาชนสองแนว กล่าวคือว่า ประชาชนอาจถูกมองว่าเป็นผู้
ที่มีความมุ่งหมายและสามารถดำรงชีวิตอยู่ตามความมุ่งหมายของตนเองได้
หรือเขาอาจถูกมองว่าเป็นเพียงผู้พึ่งพิงที่ต้องได้รับการดูแล และชักนำไปสู่
แนวทางการดำเนินชีวิต “ที่แท้จริงโดยเฉพาะ” แต่เพียงแนวทางเดียว แนว
คิดหลังนี้ เสนอแนวทัศนะทางการเมืองแบบที่กำหนดเป้าหมายและวางแบบ
ผังสร้างไว้ให้อย่างพร้อมสรรพ ซึ่งดูจะเป็นแนวทัศนะที่เข้ากันเป็นอย่างดีกับ
ความคิดแบบฟอปปกครองลูกในหมู่ผู้นำโลกที่สาม นอกจากนี้ มันยังเหมาะ
กับเป้าหมายของการสร้างให้ทันสมัยและการพัฒนาของพวกเขา ซึ่งเป็นที่
เข้าใจกันโดยพื้นฐานในรูปของการพัฒนาเศรษฐกิจ สิ่งที่ตามมาคือความ
ยุ่งเหยิงทั้งหลายทั้งปวงในเรื่องการวางแผนและการบริหารการพัฒนาซึ่งทั้ง
หมดถูกบงการและควบคุมลงมาจากศูนย์ทางราชการและเทคนิคโดยเฉพาะ
แน่นอนว่าทุกอย่ำนนี้ก็มิได้มองข้ามความจำเป็นที่จะแก้ไขความไม่สมดุลและ
ความอยุติธรรมทางสังคม แต่กระนั้นทั้ง ๆ ที่เห็นประโยชน์ทั้งปวงอย่างเด่น
ชัด เราก็จะต้องระมัดระวังด้วยอย่างที่ว่า Isaiah Berlin ชอบที่จะเตือนให้
ระลึกถึงเหตุผลที่แท้จริง ซึ่งผลักดันเราให้กระทำการต่าง ๆ เพื่อผู้อื่น รวมทั้ง

ที่ปกป้องพวกเขาจากความอยุติธรรมทางสังคม¹⁶

ด้วยเหตุนี้ เมื่อมองให้ลึกลงไปแล้ว ความต้องการสิทธิทางสังคมและเศรษฐกิจ จึงมิได้เป็นเพียงเรื่องของการสนองความต้องการทางวัตถุเท่านั้น แต่ยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับปัญหาพื้นฐานที่ว่าจะจัดตั้งองค์กรปกครองที่รับผิดชอบต่อการดำเนินงานให้บรรลุจุดมุ่งหมายเช่นว่านี้ได้อย่างไร รัฐบาลมักเป็นที่คาดหวังให้ทำสิ่งต่าง ๆ มากมาย แต่คำถามแรกที่จะต้องถามกันก็คือว่าพวกเขาเป็นอะไร และเป็นใครกัน ? ลัทธิผู้นำนิยมอย่างผู้ปกครองแบบของเพลโต หรือ “แนวทางของชนกรรมาชีพ” ของคอมมิวนิสต์ พร้อมทั้งอุดมการณ์ที่ยกตนเป็น “ผู้ประเสริฐกว่า” ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนมีแนวโน้มในตัวเองที่จะกำหนดให้ประชาชนอยู่ภายใต้อุดมการณ์และแนวทางชีวิตอย่างหนึ่งโดยเฉพาะ และผลที่ตามมาก็คือ หลักเสรีภาพจะถูกบิดเบือนให้กลับกลายเป็นการบีบบังคับและกดขี่ ผลลัพธ์ก็คือ

ความหลากหลาย สีสัน และลักษณะแตกต่างของการเมืองย่อมจะสูญสิ้นไปพร้อม ๆ กับศักดิ์ศรีของมนุษย์เรา ถ้าหากมีการแสวงหาอิสรภาพตามอุดมคติเชิงบวกกันอย่างเอาเป็นเอาตายจนเกินไป การแสวงหาเช่นนี้หรืออื่นใดก็ตามในฐานะที่เป็นสิ่งเดียวที่ดีแท้สำหรับทุกคน ย่อมเป็นการลดทอนการเมืองของโลกเรา เป็นการลดทอนปัญหาทางการเมืองลงไปเป็นเพียงปัญหาทางเทคนิค¹⁷

ข้อพิจารณาอย่างภาวีสยนี้ ทำให้เราหันกลับไปสู่ปัญหาความล้มพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างอิสรภาพเชิงลบกับบวกอีกครั้ง แน่่อนว่าความสำคัญของสิทธิทางสังคมและการเมืองมิได้ทำให้มันเป็นจุดหมายของทุกสิ่งโดยแก่นแท้แล้ว อิสรภาพเชิงลบจะสนับสนุนในฐานะที่เป็นคุณค่าพื้นฐานในการปกป้องเสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์ ซึ่งมีรกรากอยู่ในความสามารถที่จะเลือกเป้าหมายให้กับตัวเองได้¹⁸ แม้ระเบียบทางสังคมจะเป็นสิ่งจำเป็นอยู่เสมอก็ตาม แต่ฐานะที่เป็นผู้มีความมุ่งหมาย

“เรามีชีวิตอยู่กับความหลากหลายของจุดมุ่งประสงค์ต่าง ๆ ที่ขัดแย้งกัน แต่เราต้องวางโครงสร้างสังคมของเรา เพื่อที่เราจะได้รับการปกป้องในบรรดาทางเลือกของจุดมุ่งประสงค์เหล่านี้...

“ทุกสิ่งที่ต้องการสำหรับชีวิตทางสังคม ก็คือ ข้อตกลงในเรื่อง

เงื่อนไขจำเป็นของความเป็นพลเมืองซึ่งประกอบกันเป็นพื้นฐาน...”¹⁹

ปัญหาการสร้างสถาบัน

ดังนั้น จากการกดขี่เอารัดเอาเปรียบ ลัทธิทหารและความทุกข์ยากทั้งปวงอันเป็นผลตามมา ซึ่งเกิดขึ้นรอบ ๆ ตัวเรา ทำให้ถึงเวลาแล้วที่เราจะต้องคิดทบทวนอย่างหนักเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน การทำเช่นนั้นคงต้องอาศัยแนวทางการพิจารณาและการสร้างแนวคิดที่ครอบคลุมกว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นภาระที่จะอยู่ในใจเราตลอดเวลาของการประชุมนานาชาติครั้งนี้ อาจเป็นการดีที่จะพิจารณาให้ถ่องแท้ขึ้นถึงปัญหาเฉพาะหน้าในเรื่องความไม่เสมอภาคและความยากจนของโลกที่สาม ที่ประกอบเป็นคนส่วนใหญ่จำนวนไพศาลของมนุษยชาติอย่างที่ Weeramantry เสนอไว้ แต่แน่นอนว่าเราจะไม่มุ่งสนใจแต่เรื่องนี้เพียงอย่างเดียว โดยละเลยสิทธิของพลเมืองและสิทธิทางการเมืองไป ซึ่งหากปราศจากสิทธิประการหลังนี้แล้วไซ้ร สิทธิทางสังคมและทางเศรษฐกิจเองก็ยากจะได้รับการประกันและส่งเสริม ในขณะเดียวกัน เราจะไม่พยายามตอบกันอย่างง่าย ๆ ว่า อะไรเป็นทางออกของโลกที่สาม ราวกับว่าโลกตะวันตกไม่ได้ข้องเกี่ยวกับด้วยเลย ความจริงก็คือว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทบทวนตรวจสอบตัวแนวคิดในประเพณีของตะวันตกเองโดยถี่ถ้วนอีกครั้ง มันเคยเป็นผลิตผลของยุคสมัยของมันเองในอดีต และก็ยังคงเป็นเช่นนั้นอยู่มากด้วย บรรดานักคิดเรื่องสิทธิอิทธิธรรมชาติของคริสต์ศตวรรษที่สิบแปดไม่ได้รู้จักกับสิทธิทางสังคมและเศรษฐกิจกันในทางปฏิบัติ เพราะหลักความคิดเรื่องนี้ได้เกิดขึ้น (ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และปรัชญา) ในฐานะที่เป็นอุดมการณ์ของบรรดาผู้ที่มีและผู้บังคับ กล่าวคือชนชั้นกลางที่กำลังเติบโตขึ้นมา²⁰ เราจำเป็นต้องปรับปรุงแนวคิดเสรีนิยมแบบตะวันตกเสียใหม่ ทั้งนี้มิใช่เพราะบาปโดยกำเนิดของตะวันตกเองที่แสวงความยิ่งใหญ่กับตัวเองในอดีต รวมทั้งปัจจุบัน หากแต่เพราะลักษณะธรรมชาติของปัญหาต่าง ๆ และทางแก้ไขอันมีขอบข่ายกว้างขวางทั่วทั้งโลกและเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน

นี่เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ควรพิจารณาด้วยในการประชุมอันสำคัญครั้งนี้ เรื่องที่จะกล่าวถึงโดยย่อเป็นตอนสุดท้ายของการเสนอรายงานนี้เกี่ยว

กับแนวทางที่กลไกทางสถาบันควรได้รับการพัฒนา เพื่อการปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนอย่างสัมฤทธิ์ผล เพื่อการนี้ จะขอยกเอาประสบการณ์ทางการเมืองและรัฐธรรมนูญบางอย่างของตะวันตกขึ้นมาเป็นแนวทางพิจารณาแน่นอนว่าหลักปฏิบัติทางการเมืองและรัฐธรรมนูญไม่ใช่สิ่งที่รับจากภายนอกเข้ามาได้ง่าย ๆ นี่เป็นเรื่องที่เห็นได้ชัดทั่วไป ในการมองปัญหาเรื่องนี้ ผู้เขียนยอมรับว่ามีความสามารถอันจำกัด แต่ก็ด้วยความเชื่อมั่นว่าเงื่อนไขทางสถาบันบางอย่างเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งและต้องได้รับการตอบสนอง หากเรายอมรับนับถือเสรีภาพและศักดิ์ศรีของมนุษย์ และต้องการให้มีผลบังคับใช้ตามกฎหมายอย่างจริงจัง สำหรับวิธีที่จะบรรลุถึงจุดหมายทางสถาบันเหล่านี้ย่อมต้องการความพยายามในการเปลี่ยนแปลงอย่างมากที่สุดสำหรับทุกคนที่เกี่ยวข้อง ในอันที่จะตรวจสอบถึงทรัพยากรและความสามารถภายในสังคมของตนเองทั้งที่มีอยู่จริง และที่จะสร้างขึ้นมาได้ คุณค่าทางศาสนา ดังเช่นพุทธศาสนาที่ผู้เขียนใช้เป็นหลักดำเนินชีวิต เป็นตัวอย่างที่ดีอันหนึ่ง²¹ นั่นคือเหตุผลว่า ทำไมเส้นทางสู่จุดมุ่งประสงค์ร่วมของเสรีภาพและความก้าวหน้าของมนุษย์จึงอาจแตกต่างกันไปตามสภาพทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม

นอกเหนือจากภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และสังคมดังกล่าวมาแล้ว อย่างน้อยที่สุดยังมีปัจจัยจำเป็นทางสถาบันเพื่อการพัฒนาสิทธิมนุษยชนอย่างสันติและสัมฤทธิ์ผลอยู่สองประการใหญ่ ๆ ถึงแม้ว่าสิ่งเหล่านี้จะได้มาจากตัวแบบการพัฒนาของตะวันตก แต่มันก็คงจะให้ความเข้าใจอันลึกซึ้งเกี่ยวกับความเป็นเหตุและความเป็นผลอยู่บ้าง ประการแรกเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับระบบกฎหมายและกระบวนการจัดทำกฎหมาย ในแง่นี้ สิ่งที่ Richard P. Claude ได้เน้นไว้เกี่ยวกับระบบกฎหมายที่มั่นคงและมีระเบียบแบบแผนช่วยให้ความเข้าใจอย่างเด่นชัด เขากล่าวไว้ว่า

...ขั้นแรกสำหรับการเคลื่อนไหวใด ๆ ก็ตามเพื่อพัฒนาสิทธิมนุษยชน จำต้องมีการเสริมสร้างโครงสร้างของระบบกฎหมายที่ใช้ปฏิบัติให้มั่นคงเสียก่อน ถ้าระบบกฎหมายไม่มั่นคง ก็จะทำให้เกิดภาวะของความรุนแรงซึ่งพลังอำนาจจะเป็นเครื่องกำหนดความหมายเหมือน ๆ กันตามอำเภอใจและอย่างไม่อาจคาดหมายได้ระหว่าง

ธรรมกับอธรรม เมื่อปราศจากกฎหมายและผู้รักษากฎหมาย ทั้ง
ความมั่นคงและเสรีภาพก็ไม่อาจเป็นไปได้²²

นี่คือพื้นฐานที่ใช้ปฏิบัติสำหรับหลักนิติธรรม อันเป็นหลักตรงข้าม
กับการใช้อำนาจปกครองส่วนตัวโดยพลการทุกรูปแบบ ความมั่นคงของระบบ
กฎหมายมิได้หมายความว่า “กฎหมายและระเบียบ” เท่านั้นอย่างที่
สำนักนิติศาสตร์บางสำนักในบรรดาประเทศโลกที่สามอ้างกันอยู่บ่อย ๆ โดย
สาระหลักการนี้หมายถึงแก่นของความหมายของมันอยู่ที่กระบวนการพิจารณา
อันเที่ยงธรรม กล่าวคือเป็นธรรมและเที่ยงตรง ซึ่งจะเป็นสิ่งปกป้องต่อต้าน
การใช้อำนาจตามอำเภอใจ หรือความเห็นแก่พวกพ้อง ในแง่นี้อาจกล่าวได้
ว่า ความมั่นคงของระบบกฎหมายย่อมสำคัญและมาก่อนอิสรภาพ ในขณะที่
เดียวกัน ความมั่นคงนั้นก็มิได้หมายถึงเพียงการรักษาสถานะเดิม แต่ต้อง
สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงได้ ไม่ว่าจะเป็นด้าน
เศรษฐกิจ สังคม หรือการเมือง ประเด็นนี้นำเราเข้าสู่ประเด็นที่สองของ
ปัญหาการสร้างสถาบัน

แนวการศึกษาของบทความนี้ได้มาจากหลักนำเสนอประการของ
Dicey ซึ่งเกี่ยวข้องใกล้ชิดกันในการวิเคราะห์ปัญหาทางรัฐธรรมนูญ กล่าว
คือ หลักอธิปไตย หรืออำนาจสูงสุดของรัฐสภากับหลักนิติธรรมหรืออำนาจ
สูงสุดของกฎหมาย²³ ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่สัมพันธ์กับแง่มุมกฎหมายและการศาลจึง
เป็นแง่ทางการเมือง ซึ่งเกี่ยวกับปัญหาที่ว่าใครคือบ่อเกิดของกฎหมาย อย่างไร
ก็ตาม ความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมาย-การเมือง เช่นนี้ก็ไม่ได้รับการเห็นพ้อง
เสมอไป เช่นที่ Joseph Raz ได้โต้ไว้อย่างแข็งขันว่า

...จะต้องยืนยันไว้ด้วยว่า หลักนิติธรรมเป็นเพียงคุณธรรมอย่างหนึ่ง
ซึ่งระบบกฎหมายอาจมีและเป็นสิ่งที่ใช้ได้ แต่จะต้องไม่เอาไปสับสน
กับเรื่องของประชาธิปไตย ความยุติธรรม ความเสมอภาค (ต่อหน้า
กฎหมายหรืออื่น ๆ) สิทธิมนุษยชนทุกประเภทหรือว่าเรื่องของ
การนับถือบุคคลหรือศักดิ์ศรีของคน ระบบกฎหมายที่ไม่เป็นประชาธิปไตย
ที่อยู่บนพื้นฐานของการปฏิเสธสิทธิมนุษยชน ความยากจน
อันดาษดื่น การแบ่งแยกเชื้อชาติ ความไม่เสมอภาคทางเพศ และ
การกดขี่ทางศาสนานั้น โดยหลักการแล้ว อาจสอดคล้องกับหลัก

เกณฑ์ของนิติธรรมดีกว่าระบบกฎหมายใด ๆ ของประเทศตะวันตก ที่ก้าวหน้ามากกว่า แต่ไม่ได้หมายความว่า มันจะดีกว่าประเทศ ประชาธิปไตยตะวันตก มันย่อมจะเป็นระบบกฎหมายที่ลวกง่ายกว่า มากทีเดียว แต่มันจะล้ำหน้าในแง่หนึ่ง คือความสอดคล้องกับ หลักนิติธรรม²⁴

เห็นได้ชัดว่า หลักนิติธรรมเป็นเรื่องที่อาจตีความได้กว้างหรือแคบ หรือแม้แต่ขัดแย้งกันได้ คงเป็นการดีกว่าที่จะละเรื่องนี้ไว้ให้พวกนักกฎหมาย อาชีพถกเถียงกันเอง อย่างไรก็ดี トラบเท่าที่เกี่ยวกับปัญหาการปกป้อง และส่งเสริมสิทธิมนุษยชน ก็ดูเป็นไปไม่ได้ที่จะไม่พิจารณาปัญหาอย่าง ประชาธิปไตย หรือความยุติธรรม หรือความเสมอภาคในเมื่อกล่าวถึงเรื่อง หลักนิติธรรม เพราะในท้ายที่สุดแล้วความมั่นคงของระบบกฎหมายและ กระบวนการทางศาล อันเป็นแก่นสารของหลักนิติธรรมย่อมจะต้องขึ้นอยู่กับ กระบวนการทางการเมืองที่สอดคล้องกันด้วย

การศึกษาวិเคราะห์พัฒนาการของประชาธิปไตยในระยะหลัง ๆ นี้ ดูจะเสนอช่วงที่สำคัญอย่างหนึ่งในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ของปัญหา เรื่องนี้ ตรงนี้มีประเด็นหนึ่งที่จำเป็นต้องเน้น กล่าวคือ เราจะต้องมองปัญหา ของประชาธิปไตยในฐานะที่เป็นกระบวนการพัฒนาอย่างหนึ่ง เพื่อให้ได้ เห็นแนวทางประวัติศาสตร์ที่เป็นเชิงประจักษ์ชัดเจนขึ้น ไม่ใช่มองแต่เพียง ในแง่คำนิยามอันครอบคลุม ดังที่ปฏิบัติกันอยู่ในตะวันตกปัจจุบัน ตัวอย่าง เช่น ขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “ขั้นตอนการตัดสินใจ” (decision phase) ของ Rustow²⁵ หรือ “ขั้นตอนการแข่งขันทางการเมือง” (public contestation) ของ Dahl²⁶ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการระงับข้อขัดแย้งต่าง ๆ ในหมู่ชนชั้นนำ ซึ่งการประนีประนอมจะก่อให้เกิดการสร้างกฎเกณฑ์แบบ ประชาธิปไตยขึ้นมาส่วนหนึ่ง “ขั้นตอนการตัดสินใจ” ของ Rustow ตก อยู่ในช่วงระหว่าง “ขั้นตอนเตรียมการ” (preparatory phase) ที่บรรดา ชนชั้นนำฝ่ายต่าง ๆ ยังคงต่อสู้กันอย่างยืดเยื้อ (ขั้นตอนนี้ยังคงเป็นปัญหา ของบรรดาประเทศในโลกที่สาม) และ “ขั้นตอนพักตัว” (habituation phase) ซึ่งกฎเกณฑ์การแข่งขันทางการเมืองได้ขยายออกไปรวมถึงการเข้า มีส่วนร่วมของพลเมืองอย่างกว้างขวางมากขึ้น ขั้นตอนสุดท้ายนี้พอจะเปรียบ

ได้กับ “การขยายตัว” หรือการมีส่วนร่วมของ Dahl ซึ่งทั้งสองจะตามมาหลังช่วงของการแข่งขันทางการเมืองในหมู่ชนชั้นนำที่จะนำไปสู่ความมีขันติต่อฝ่ายตรงข้าม นี่คือลักษณะการที่วัฒนธรรมทางการเมืองจะพัฒนาไปในหมู่ชนชั้นนำเอง แล้วขยายวงออกมาก่อนที่กระบวนการสร้างประชาธิปไตยจะเกิดขึ้นจริง ๆ ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจ

ลักษณะเฉพาะอย่างหนึ่งในบรรดาประเทศโลกที่สาม (อาฟริกา เวียดนาม อินเดีย) คือ การขาดความเห็นพ้องร่วมกันในกฎเกณฑ์ของการแข่งขันทางการเมือง การทดลองประชาธิปไตยในอินเดียทุกวันนี้ยังคงเป็นไปอย่างลุ่ม ๆ ดอน ๆ อยู่ อาจเป็นจริงที่ว่า ประเทศเหล่านี้ยังคงอยู่ในกระบวนการสร้างรัฐและด้วยเหตุนี้ “ในแง่ประวัติศาสตร์” จึงยังมาไม่ถึงขั้นของการประนีประนอมอันจำเป็นสำหรับบรรจบความขัดแย้งทางการเมือง²⁷ อย่างไรก็ตาม นี่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของเรื่องทั้งหมด สิ่งที่มีส่วนอยู่ด้วยมากก็คือ แรงกดดันและการกำกับจากภายนอก ซึ่งมีผลกระทบสำคัญยิ่งต่อกระบวนการทางการเมืองในบรรดาประเทศโลกที่สาม นอกไปจากปัจจัยจำกัดทั้งหมดนี้แล้ว ประเด็นซึ่งต้องเน้นในที่นี้เกี่ยวกับปัญหาการสร้างสถาบันก็คือว่า ความหวังที่เป็นไปได้นั้น (อย่างน้อยที่สุดก็ในขั้นตอนปัจจุบันของการพัฒนาทางการเมือง) ขึ้นอยู่กับคุณภาพของชนชั้นนำอยู่มากทีเดียว ไม่ใช่อยู่ที่ประชาชนส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตามก็วิพากษ์การหลายคนชอบกล่าวอ้างกัน แน่หนอนว่า การพูดเช่นนั้นมิได้ช่วยเสริมสร้างอะไรขึ้นมา แต่อย่างน้อยที่สุด ก็ช่วยชี้ให้เห็นว่าอุปสรรคสำคัญนั้นอยู่ที่ไหน และจะต้องจัดการแก้ไขปัญหายังไร ถ้าหากปราศจากการเห็นพ้องต้องกันในระดับพื้นฐาน กล่าวคือ มีกฎเกณฑ์ทางกฎหมายและการเมือง และจิตใจแบบประชาธิปไตย ยอมรับที่จะขัดแย้งแตกต่างกันได้แล้ว ไซร์ ก็ย่อมไม่อาจก้าวหน้าไปสู่ระบอบรัฐธรรมนูญที่จะช่วยให้การพัฒนาสิทธิมนุษยชนเป็นไปได้ ทั้งในทางลบและบวก

ปัจจัยมลพิษ

การปกป้องและส่งเสริมสิทธิมนุษยชนเป็นเรื่องเกี่ยวพันกับปัญหาต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง นี่เป็นเรื่องของแรงบันดาลใจของมนุษย์เพื่อเสรีภาพ และศักดิ์ศรีที่ไม่อาจยับยั้งได้ ถึงแม้จะไม่มีภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของการ

แปรเปลี่ยนทางสังคมอย่างรุนแรงแบบตะวันตกก็ตาม แนวการวิเคราะห์ของบทความนี้ก็คือว่า ประชาธิปไตยเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อช่วยเป็นฐานสำหรับสิทธิมนุษยชน และถึงแม้จะมองจากแง่เอกภาพและความมั่นคงของชาติก็ตาม ประชาธิปไตยภายในชาติช่วยให้เป็นไปได้สำหรับผู้นำและประชาชนที่จะอยู่ร่วมกันในชุมชนทางสังคมและการเมืองเป็นหนึ่งเดียวกัน ในอีกแง่หนึ่ง ก็มีมิติของปัญหาระดับโลกซึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาที่กล่าวในเมื่อโลกต้องมีการพึ่งพาอาศัยกันมากขึ้นเรื่อย ๆ และในทางปฏิบัตินั้นชาติทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็นชาติใหญ่หรือเล็ก ได้ถูกดึงเข้ามาอยู่ในวงการเมืองแห่งอำนาจอันหนึ่งอันเดียวกัน²⁸ ในแง่หนึ่งจึงเป็นการดีที่จะมองปัญหาสิทธิมนุษยชน อย่างเช่นที่เคยเสนอกันในญัตติของที่ประชุมสหพันธ์โลก ณ กรุงโคเปนเฮเกน ปี ค.ศ. 1978 เกี่ยวกับเรื่องสันติภาพความมั่นคง และความเป็นธรรมทางสังคม ในแง่มุมที่กว้างขวางขึ้นภายใต้ระบียบอำนาจของโลก²⁹ แต่ก็อย่างเช่นที่ Lucille Mair เลขาธิการทศวรรษสำหรับสตรีแห่งสหประชาชาติได้เตือนเราไว้ด้วยว่า “--กระบวนการนานาชาติย่อมมีข้อจำกัดของมันอยู่มันมีคุณค่าไพศาลในแง่ที่สามารถวางมาตรฐานต่าง ๆ แต่ยุทธวิธีระดับโลกก็ไม่อาจเป็นมากไปกว่ายุทธวิธีระดับโลกได้ มันไม่ใช่สิ่งที่ทดแทนยุทธวิธีของชาติ...ควบคู่กับแผนการกระทำระดับโลกก็จะต้องอาศัยแผนการกระทำระดับชาติ เราไม่สามารถบงการรัฐบาลต่าง ๆ ได้ว่าควรทำอะไร”³⁰ นี่เป็นเรื่องที่ท้าทายความคิดของทุกคน แต่ก็ไม่จำเป็นต้องปล่อยให้มาเป็นเครื่องยับยั้งการแสวงหาอุดมคติของเสรีภาพ ความยุติธรรม และสันติภาพของโลกได้

ปัญหาการพัฒนาในสภาพ การเมืองไทย

แปลจาก “Problems of Development in Thai Political Setting”
บทความเสนอต่อที่ประชุมทางวิชาการระหว่างประเทศว่าด้วยไทยศึกษา ณ
กรุงเคสึ เอเคีย ระหว่างวันที่ 25-27 กุมภาพันธ์ 2524 แปลโดย ดร.กรินทร์
เฟื่องเกษม.

พิมพ์ครั้งแรกใน รัฐศาสตร์สาร. ปีที่ 8 ฉบับที่ 3 (กันยายน-ธันวาคม
2525), หน้า 1-52.

ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมืองไทย

(2525)

ดังที่ชื่อเรื่องชี้ให้เห็น บทศึกษานี้เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับทั้งเศรษฐกิจและการเมือง การที่ต้องมายุ่กันถึงข้อนี้ก็เพราะการตัดสินใจทางเศรษฐกิจในเมืองไทยเรามักจะได้รับการกล่าวอ้างอยู่เสมอว่าเป็นเรื่องที่แยกออกจากการเมือง¹ กล่าวคือว่า เกี่ยวข้องอยู่บ้างนิดหน่อยหรือไม่มีอะไรเกี่ยวข้องเลยกับข้อพิจารณาทางการเมือง แต่จะอย่างไรก็ตาม ความจริงธรรมดา ๆ คงมีอยู่ว่า ทั้งสองเรื่องต่างมีส่วนสัมพันธ์ต่อกันเสมือนด้านหัวด้านท้ายของเหรียญอันเดียวกัน คำว่า “การพัฒนา” เองในแง่ที่เป็นหลักความคิดของการวางแผนเศรษฐกิจ เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจซึ่งย่อมจะต้องมีความหมายทั้งด้านเศรษฐกิจและทางด้านการเมือง เพราะในที่สุดแล้วไม่ว่าเราจะทำการตัดสินใจทางเศรษฐกิจลงไปอย่างไรก็ตาม มันไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องทางเทคนิคล้วน ๆ ที่จะปล่อยให้เป็นที่ลืมนึกของผู้ที่ถือกันในวงวิชาชีพว่ารู้ “ดีกว่า” เรื่องเหล่านี้อาจทั้งคู่เป็นทางเทคนิคอย่างไรก็ตามแต่การตัดสินใจทางเศรษฐกิจทั้งมวลยังก่อให้เกิดผลสะท้อนทางด้านการจัดสรรผลประโยชน์อีกด้วยว่า “ใคร

ได้อะไร เมื่อไร และอย่างไร” ซึ่งย่อมเป็นเรื่องภายในขอบข่ายของการเมืองอย่างแน่นอน ปัญหาการพัฒนาควรเป็นที่สนใจ โดยเฉพาะสำหรับสาธารณชนโดยทั่วไป เพียงเพราะเหตุว่ามันเป็นเรื่องที่มีความหมายระยะยาวและจริงจังต่อความผาสุก และความมั่นคงในอนาคตของสังคมไทยเป็นส่วนรวม ประเด็นขึ้นอยู่กับว่า “ความมั่นคง” จะเป็นที่เข้าใจและคิดเห็นกันอย่างไรในกระบวนการกำหนดนโยบายการพัฒนาและก็เพื่อจุดมุ่งหมายเช่นว่านี่เองที่เป็นความพยายามของบทศึกษา

ในวาระดิถีขึ้นปีใหม่ (2524) พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรีได้แถลงนโยบายสำคัญ ซึ่งมีความตอนหนึ่ง ดังนี้

...ปัญหาที่เป็นพื้นฐานระยะยาวและสำคัญยิ่งยวดก็คือปัญหาชนบทของเรา ซึ่งจำเป็นต้องมีการทบทวนและกำหนดแนวทางที่เหมาะสมและถูกต้อง ก่อนอื่นเราจะต้องยอมรับสภาพความเป็นจริงว่า สังคมของเราเป็นสังคมเกษตร...ดังนั้น เป้าหมายหลักของนโยบายและแผนพัฒนาที่ถูกที่ควรจึงจะต้องมุ่งบูรณะสร้างเสริมขีดความสามารถของเกษตรกร ผู้ที่ได้ชื่อว่าเป็นกระดูกสันหลังของชาติ...การพัฒนาประเทศในระยะ 20 ปีที่ผ่านมา...ปรากฏว่าผลประโยชน์จากการพัฒนาที่รวดเร็วนี้ตกอยู่ในเขตเมืองเป็นส่วนใหญ่...แต่ชาวชนบทส่วนใหญ่ยังได้รับประโยชน์จากการพัฒนาน้อยมาก หรือบางส่วนก็แทบจะไม่ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเลย...จากข้อมูลเท่าที่เรา มีอยู่ชี้ให้เห็นว่าชาวชนบทที่จัดว่าอยู่ในฐานะยากจนมีอยู่ถึงกว่า 10 ล้านคน...

...รัฐบาลตระหนักดีกว่า ชนบทไทยคือหัวใจของประเทศชาติถ้าชนบทอยู่ไม่ได้ ประเทศชาติก็อยู่ไม่ได้ รัฐบาลนี้จึงถือว่า การพัฒนาชนบทเป็นภาระหน้าที่ที่พี่น้องประชาชนชาวไทยทุกกลุ่ม ทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นในภาครัฐบาลหรือเอกชน จะต้องร่วมมือร่วมใจกันทำให้บังเกิดผลอย่างจริงจังและต่อเนื่องตลอดไปอย่างน้อยก็ในระยะ 10 ปีข้างหน้า ผมจึงตั้งความหวังไว้ว่าแนวทางการพัฒนาชนบทใหม่นี้จะเป็นการเปิดศักราชของทศวรรษแห่งการพัฒนาชนบท อันจะเป็นการสร้างหลักประกันให้เกิดเสถียรภาพและสันติสุขให้แก่พี่น้อง

ทั้งหลายและประเทศชาติอันเป็นที่รักของเราสืบไป^๒

นี่เป็นช่วงโอกาสอันเหมาะที่ผู้นำการเมืองไทยทั้งหลายจะได้พิจารณา ทบทวนสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นมาตั้งแต่เริ่มประกาศแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แห่งชาติฉบับที่หนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2504 การเอ่ยอ้างถึงประสบการณ์ของการ พัฒนาประเทศในรอบ 20 ปีที่ผ่านมาอันมีความสำคัญมาก พุดง่าย ๆ ก็คือเท่ากับการเป็นการยอมรับถึงข้อผิดพลาดในอดีตและความจำเป็นอัน เร่งด่วนที่จะต้องตั้งหลักกันเสียใหม่ และทั้งหมดเหล่านี้ก็ต้องอาศัยความ เด็ดเดี่ยวและพลังซึ่งจะยังเป็นปัญหาอยู่มากในสภาพเงื่อนไขทางการเมือง ของไทยแน่นอนทัศนคติในเชิงลบเช่นนี้มีโทษจะปราศจากเหตุผลที่ยืนยันได้จาก ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ๆ เพราะเมื่อสิบกว่าปีที่แล้วมานี้เอง เราก็เคย มองว่าตอนช่วงทศวรรษ 2510 สะท้อนปัญหาหัวเลี้ยวหัวต่อทำนองเดียวกัน ของการเปลี่ยนแปลงจากการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาสู่การพัฒนา การประกาศรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2511 ส่อให้เห็นความหวังว่าจะเป็นช่องทาง การเมืองอันอำนวยต่อการที่ปัญหาเศรษฐกิจและสังคมจะถูกหยิบยกขึ้นมา ถกกันได้อย่างเสรีจากแง่มุม (ปัญหาความต้องการ) ของภูมิภาคและชนชั้น ต่าง ๆ³ ตอนนั้นจึงเป็นช่วงอันเต็มไปด้วยความหวัง แต่แล้วก็สูญเสียไปใน ไม่ช้าเมื่อเกิดการรัฐประหารในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2514

โดยรากฐาน ปัญหาการเปลี่ยนแปลงจากการจำเริญเติบโตไปสู่การ พัฒนายังคงมีอยู่เช่นเดิมสำหรับทศวรรษ 2520 หากแต่มีข้อได้เปรียบขึ้นมา ประการหนึ่ง เมื่อสองทศวรรษที่ผ่านมา อาจกล่าวได้ว่าขาดแนวความคิด อันผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในเรื่องการพัฒนากล่าวคือ “ยังไม่สามารถ กำหนดขอบเขตการพัฒนาสังคมอย่างแจ่มชัดและไม่อาจชี้ความแตกต่างว่า สิ่งใดเป็นเหตุ สิ่งใดเป็นผล สิ่งใดสำคัญมากกว่าหรือน้อยกว่ากัน...ผลก็คือ การพัฒนาเศรษฐกิจก่อให้เกิดผลร้ายต่อการพัฒนาสังคมและนำไปสู่ปัญหา สังคมอันไม่น่าพึงปรารถนาหลายประการ”⁴ อย่างไรก็ดี “แนวความคิดอัน ผสานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” ก็มีใช่เป็นเพียงเรื่องของเทคนิคการวางแผน เท่านั้น หากแต่โดยรากฐานเป็นปัญหาของเจตนารมณ์ ความแน่วแน่ และ ความมุ่งมั่นทางการเมือง แต่ภารกิจเช่นนี้ก็มิใช่เป็นเพียงเรื่องของการตัดสินใจ และความพยายามส่วนบุคคลเท่านั้นหากเป็นเรื่องเกี่ยวกับกลไกบริหารของ

รัฐบาลทั้งหมดด้วย ดังนั้น นอกเหนือไปจากการแสดงความตั้งใจที่จะปรับปรุง รัฐบาลในโอกาสปีใหม่ของนายกรัฐมนตรีดังกล่าวแล้ว เรายังจะต้องพิจารณา ถึงศักยภาพของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและการเมือง ซึ่งจำเป็นต้องประเมิน เอาจากแนวที่เคยเป็นมาทางประวัติศาสตร์

ภูมิหลังโดยสังเขป

ปี พ.ศ. 2500 ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงภายในที่สำคัญอย่างน้อย สองประการ ประการแรก ในด้านการเมืองและการทหารได้มีการเปลี่ยน อำนาจการปกครอง จากจอมพล ป. มาสู่ จอมพลสฤษดิ์ การสับเปลี่ยน อำนาจนี้โดยรากฐานแล้วแสดงถึงการต่อเนื่องของอำนาจสูงสุดทางการทหาร และระบอบอำนาจนิยมในวัฒนธรรมการเมืองไทย แต่ทว่ามีความแตกต่าง อย่างสำคัญในแง่ของภูมิหลังทางความคิดและทัศนคติ ตลอดจนแบบวิธีของ ความเป็นผู้นำ ระบอบจอมพล ป. เป็นแบบของชนรุ่น “ผู้ก่อการ 2475” ทั้งฝ่ายพลเรือนและทหาร ซึ่งต่างมีประสบการณ์ทางการศึกษาและความใฝ่ฝัน ทางการเมืองตามแบบอย่างตะวันตก ทั้งที่จึงเกลียดชังและใช้มาตรการ ปราบปรามศัตรูทางการเมือง แต่ก็อาจพูดได้ว่าจอมพล ป. ไม่เคยทำการ ปกครองโดยไม่มีรัฐสภา⁵ แบบวิธีทางรัฐสภาภายใต้ระบอบจอมพล ป. นั้น จะต้องเป็นสภาที่คุมได้สะดวก ในขณะที่เดียวกันก็แสดงให้เห็นรูปโฉมบาง อย่างที่เป็นประชาธิปไตย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นสภาเดียวซึ่งประกอบด้วย ผู้แทนสองประเภท ประเภทหนึ่งมาจากการแต่งตั้ง และอีกประเภทหนึ่ง มาจากการเลือกตั้งโดยประชาชน ภายใต้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 ระบบนี้ เดิมทีก็มีจุดมุ่งหมายจะให้ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อไปสู่ประชาธิปไตยอย่างเต็มที่ ในขั้นต่อ ๆ ไปของการพัฒนาทางการเมืองไทย แต่แล้วความหวังเช่นนั้น ก็ต้องสูญสิ้นไปเพราะความขัดแย้งและการต่อสู้ขัดเคืองทั้งในเรื่องอุดมการณ์ และเรื่องส่วนตัว อย่างไรก็ตาม ระบบนี้ก็คงจะรับใช้จุดมุ่งหมายของจอมพล ป. เองเป็นอย่างดี จนทำให้ท่านหวนกลับไปใช้ระบบนี้อีก เมื่อกลับเข้าสู่ อำนาจในครั้งที่สอง และเป็นครั้งสุดท้ายหลังจากการรัฐประหารปี พ.ศ. 2490 ซึ่งเป็นการล้มล้างรัฐบาลพลเรือนภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ

ในทางตรงกันข้าม ระบอบของจอมพลสฤษดิ์ได้เลิกล้างทำที่แบบ

ประชาธิปไตยเหล่านี้ทั้งหมด ในฐานะผู้บัญชาการทหารบก จอมพลสฤษดิ์ เป็นฝ่ายมีชัยในการขับเคี่ยวช่วงชิงอำนาจ ซึ่งยังผลให้ระบอบอำนาจช่วงสิบปี ของจอมพล ป. สิ้นสุดลง และหนึ่งปีหลังจากรัฐประหารเดือนกันยายน 2500 และพร้อมด้วยความสนับสนุนอย่างแน่นชัดจากสหรัฐฯ⁶ จอมพลสฤษดิ์ก็ทำการ ปฏิวัติตามแบบฉบับของตนเองในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 และก้าวขึ้น สู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในครั้งนี้ไม่เพียงแต่ทำการล้มล้างรัฐธรรมนูญและ ห้ามการจัดตั้งพรรคการเมืองเท่านั้น แต่ยังเป็นการเริ่มต้นระบอบการ ปกครองอันยาวนานภายใต้กฎอัยการศึก และประกาศคณะปฏิวัติอีกด้วย⁷ กลุ่มฝ่ายค้านทั้งหลายถูกจำกัดและโหมหน้ำท่ำที่ประชาธิปไตยถูกปลงออกไป ในทางตรงข้ามอำนาจเด็ดขาดของนายกรัฐมนตรีได้รับการสถาปนาขึ้นเป็น สถาบันรองรับตามกฎหมายเพื่อทำการ “ระงับหรือปราบปรามการกระทำ อันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือ การกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายก่อวินหรือคุกคามความสงบ”⁸ แทนที่ รัฐสภาซึ่งมาจากการเลือกตั้งส่วนหนึ่งนั้นก็ได้มีการแต่งตั้งสมานิติบัญญัติขึ้น เพื่อทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่และทำหน้าที่เป็นองค์กรนิติบัญญัติ ชั่วคราว ดังที่ได้ทราบกันดีแล้วว่า รัฐธรรมนูญฉบับใหม่นี้ใช้เวลานานถึง สิบปีกว่าที่จะร่างเสร็จในปี พ.ศ. 2511 ในช่วงเวลานั้นทั้งคณะรัฐมนตรีและ สภาร่างรัฐธรรมนูญประกอบไปด้วยข้าราชการเกือบโดยสิ้นเชิง ทั้งฝ่ายพลเรือน และฝ่ายทหาร ซึ่งคัดเลือกมาโดยเฉพาะจากระบบราชการอันทรงอำนาจ ยิ่งใหญ่ โดยสรุป ความพยายามของจอมพล ป. ในช่วงหลังที่อยู่ตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี ที่จะสร้างฐานอำนาจจากประชาชนนอกระบบราชการ (แม้จะ ด้วยเหตุจำเป็นทางการเมือง) เป็นต้นว่า สหภาพกรรมกร⁹ ก็เป็นอันถูก ระงับไป ในทางตรงกันข้าม จอมพลสฤษดิ์และบรรดาผู้สืบอำนาจต่างมุ่ง อาศัยแต่พลังภายในระบบราชการเป็นเครื่องค้ำจุนอำนาจของตน

ทัศนภาพทางการเมืองดังกล่าวนี้เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลง อีกด้านหนึ่งในทางเศรษฐกิจ ในตอนปลายของรัฐบาลจอมพล ป. นั้นได้มีการ เปลี่ยนจุดเน้นหนักในนโยบายการพัฒนา แนวความคิดใหม่ถือตามรายงาน ของธนาคารโลก ซึ่งตำหนิบรรดารัฐวิสาหกิจอย่างรุนแรงในเรื่องความไร้ ประสิทธิภาพ การจัดการงานอย่างผิดพลาด ตลอดจนการสร้างภาระให้กับ

การคลังของประเทศ รัฐบาลไทยถูกขอร้องให้หันมาส่งเสริมการประกอบ การและการลงทุนของเอกชน และมุ่งให้บริการทางเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจน บริการขั้นพื้นฐาน อย่างเช่นการขนส่ง การคมนาคม พลังไฟฟ้า และการ ชลประทาน¹⁰ แนวทางใหม่นี้แตกต่างอย่างชัดเจนจากที่รัฐบาลเคยปฏิบัติ มาแต่ก่อน โดยเข้าไปเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันในการลงทุนและการจัดการด้าน อุตสาหกรรม จากแง่ของกลุ่มผู้ปกครองแล้วแนวทางใหม่นี้เข้ากันได้เป็นอย่างดี ด้วยเหตุผลดังที่ ดร. อิงแกรม ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ว่า “ได้เกิดระบบวิธี ออมชอมขึ้นมาช่วยให้บรรลุดัตุประสงค์สำคัญสองประการคือ บรรเทาความ กลัวเรื่องอิทธิพลครอบงำอุตสาหกรรมจากคนจีนและคนต่างชาติ และเปิด ช่องทางให้ข้าราชการบางพวกได้มีส่วนร่วมในผลกำไรที่มาจากธุรกิจใหม่ ๆ เหล่านี้”¹¹ ด้วยเหตุฉะนี้ จึงเกิดหลักปฏิบัติทางการเมืองขึ้นโดยแต่งตั้งข้าราชการ ที่ทรงอิทธิพลเข้าไปร่วมในคณะผู้อำนวยการของบริษัทใหม่ ๆ “ความกลัว การครอบงำจากคนจีนและคนต่างชาติ” นี้ไม่ว่าจะด้วยเหตุผลประการใดก็ตาม หลักปฏิบัติทางการเมืองแบบใหม่นี้เข้ากันได้ดียิ่งกับระบบวิธีแบบอุปถัมภ์ ในการดำเนินกิจการของรัฐภายใต้ประเพณีการเมืองไทย ในกระบวนการนี้ อำนาจและอิทธิพลของกลุ่มข้าราชการนักการเมืองจึงเข้าไปผูกพันกับผล- ประโยชน์ของกลุ่มธุรกิจและอุตสาหกรรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้¹² และกลุ่ม ธุรกิจและอุตสาหกรรมเหล่านี้จะขึ้นมามีบทบาทอย่างเด่นชัดต่อการพัฒนา ประเทศในช่วงก่อนศตวรรษต่อมา แม้ว่าจะคงอยู่ภายใต้การอุปถัมภ์ของกลุ่ม ข้าราชการนักการเมือง

ดังนั้น ก่อนเริ่มต้นแผนพัฒนาฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 จึงได้ เกิดมีฐานอำนาจเศรษฐกิจการเมืองแบบสามเส้าขึ้นแล้ว ระหว่างฝ่ายทหาร ฝ่ายข้าราชการนักวิชาการกับฝ่ายธุรกิจและอุตสาหกรรม ซึ่งจะประกอบกัน เป็นตัวชี้ขาดกำหนดสู่ทางการพัฒนาของประเทศไทย ความคิดที่แพร่หลาย ในขณะนั้นได้แก่ แนวทางการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แนวความคิดนี้ ได้มาจากงานเขียนของ เอ. โอ. เฮิร์ชแมน เรื่อง *ยุทธศาสตร์การพัฒนา ทางเศรษฐกิจ* (A.O. Hirschman, *The Strategy of Economic Development*) ตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1958 เป็นการเสนอแนะแนวความคิด เรื่องการจำเริญเติบโตแบบไม่สมดุล ความคิดนี้มีความหมายต่อยุทธศาสตร์

และการวางแผนพัฒนาของประเทศไทยอย่างเห็นได้ชัด ดังที่ ดร. อำนวย วีรวรรณ ที่ปรึกษาทางเศรษฐกิจของจอมพลสฤษดิ์ในสมัยนั้นได้เคยอธิบายไว้เป็นอย่างดีว่า

...กระบวนการพัฒนาที่แท้จริงประกอบด้วยความรวดเร็วหรือความไม่สมดุลในภาคหนึ่งของระบบเศรษฐกิจ หรือในอุตสาหกรรมหนึ่งในบริษัทหนึ่ง ความไม่สมดุลอันสืบเนื่องมาจากการที่ภาคใดภาคหนึ่งหรืออุตสาหกรรมหนึ่ง หรือบริษัทหนึ่งเจริญก้าวหน้าเร็วกว่าภาคอื่น ๆ พยายามจะเจริญรอยตามเพื่อที่จะแก้ไขความไม่สมดุลนี้ ก็หมายความว่า ความก้าวหน้าในภาคหนึ่งของระบบเศรษฐกิจจะแผ่ขยายไปยังภาคอื่น ๆ กระบวนการพัฒนานั้นไม่ราบรื่นแต่ประกอบด้วยความไม่สมดุลต่าง ๆ ซึ่งจะตามมาด้วยความพยายามที่จะแก้ไขมันให้ดีขึ้น¹³

อาการแทรกซ้อนของการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ตามความคิดของ เฮิร์ชแมน ซึ่งถ่ายทอดโดย ดร. อำนวย วีรวรรณ นั้น ปัญหาหลักสำหรับประเทศด้อยพัฒนาซึ่งรวมถึงประเทศไทยก็คือ การขาดความตั้งใจแน่วแน่ที่จะพัฒนาให้รวดเร็วพอ แต่ทั้งนี้ก่อนอื่นจะต้องมีความเข้าใจอย่างถูกต้องถึงกระบวนการพัฒนาหรือ “แนวทางการจำเริญเติบโต”¹⁴ เสียก่อน ความไม่สมดุลซึ่งก่อให้เกิดขึ้นนั้นจะจัดการแก้ไขในตัวเองได้ โดยอาศัยกลไกธรรมชาติ ดังคำกล่าวของ ดร.อำนวย ที่ว่า

...ความไม่สมดุลหรือการขาดดุลซึ่งเกิดขึ้นแล้วจะช่วยสร้างพลังฝ่ายตลาด (หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง อำนวยโอกาสให้ผู้ประกอบการเอกชน คำกำไร) และจะทำให้เกิดพลังในฝ่ายที่อยู่นอกตลาด (หรือ มติมหาชนหรือการบีบบังคับทางการเมือง) พลังฝ่ายตลาดจะกระตุ้นและส่งเสริมให้ผู้ประกอบการฝ่ายเอกชนริเริ่มและขยายกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในขณะที่พลังฝ่ายนอกตลาดจะกระตุ้นและบีบบังคับให้เจ้าหน้าที่รัฐบาลดำเนินการเพื่อแก้ไขความไม่สมดุลดังกล่าว¹⁵

นี่คือแก่นของปัญหาทั้งหมด ความจริงก็คือว่า บรรดาสิ่งที่เรียกว่า พลังถ่วงดุล กล่าวคือ พลังตลาดและพลังนอกตลาดนั้น เป็นปรากฏการณ์

ที่พบได้ยากยิ่งหรือไม่อาจพบได้เลยในสังคมและการเมืองไทย กลุ่มผลประโยชน์นั้นไม่ขาดแคลนอย่างแน่นอนและก็กำลังขยายตัวขึ้นและแตกแขนงออกไปอย่างรวดเร็วภายใต้กระบวนการเร่งรัดพัฒนาหลังจาก “การปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ นี่ก็เป็นไปตามธรรมชาติของสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกที่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงอย่างไม่หยุดยั้ง ประเทศไทยก็ไม่ต่างไปจากประเทศอื่น ๆ ในแง่นี้แต่ข้อที่สำคัญอยู่ที่ว่า กลุ่มผลประโยชน์เหล่านี้ทำหน้าที่ในฐานะอะไรและอย่างไรกัน พุดโดยทั่วไปแล้วกลุ่มเหล่านี้อาจเป็นเพียงส่วนขยายอำนาจของรัฐออกไปภายใต้ระบบควบคุมเบ็ดเสร็จของรัฐ หรือเป็นกลุ่มอิสระที่รวมตัวกันขึ้นเองด้วยความสมัครใจเพื่อดำเนินบทบาทเกี่ยวกับผลประโยชน์ โดยเฉพาะของตนและทำการเรียกร้องต่อรัฐบาล

สังคมไทยดูเหมือนจะได้ดำเนินมาในแนวผสมผสานระหว่างแบบแผนความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมืองสองรูปแบบดังที่กล่าวมา และนี่ก็มีส่วนกำหนดลักษณะของการกระทำและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลingsตลาดกับพลingsนอกตลาดในแบบอย่างที่แตกต่างกันไป และตรงกันข้ามกับสิ่งที่เฮิร์ชแมนและ ดร. อำนวย ได้ตั้งสมมติฐานเอาไว้ เพื่อความกระจ่างในประเด็นนี้จึงขออธิบายเพิ่มเติมอีกสักเล็กน้อย ประการแรกทีเดียวดังที่ได้สังเกตเห็นมาอย่างถูกต้อง “กลุ่มผลประโยชน์ (ในสังคมไทย) มักจะเติบโตขึ้นมาจากฐานะเป็นส่วนย่อยของกลุ่มผู้ปกครอง และถูกปล่อยให้เติบโตขึ้นมารบเท่าที่กลุ่มผู้ปกครองเห็นว่ายังไม่เป็นการทำลายอำนาจของตน”¹⁶ ควรจะกล่าวเพิ่มเติมด้วยว่า สภาพเช่นนี้มีได้เป็นลักษณะเฉพาะสำหรับระบอบที่ทหารเป็นใหญ่เท่านั้น แต่ยังเป็นการสืบทอดประเพณีอำนาจควบคุมเศรษฐกิจของรัฐอันมีมาแต่เริ่มแรกประวัติศาสตร์ของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในเรื่องนี้นักวิชาการไทยคือ ดร.มนตรี เจนวิทย์การได้ชี้ให้เห็นถึงการขาดลักษณะความแตกต่างหลากหลายในพื้นฐานของการจัดระเบียบสังคมไทยมาตั้งแต่ครั้งอดีตกาล ข้อสังเกตนี้สอดคล้องกับสิ่งที่ นอร์แมน เจคอบส์เรียกว่า สังคมแบบราชการ (อันแตกต่างไปจากสังคมฟิวดัล) ซึ่งเนื่องจากขาดกลุ่มที่เป็นเอกเทศต่อกันหลาย ๆ กลุ่มจึงมีแนวโน้มอย่างแรงที่จะมีการรวมศูนย์อำนาจและการควบคุม นี่คือการรากฐานของแบบแผนความสัมพันธ์แบบศูนย์กลางและบริวาร หรือผู้นำกับผู้ตาม อันแฝงไว้ด้วยความไม่ไว้วางใจต่อกลุ่มสมาคม

ต่าง ๆ รวมทั้งนโยบายที่ต้องการจะควบคุมกลุ่มเหล่านี้ด้วย ภายใต้การปกครองแบบราชการนี้ กลุ่มผลประโยชน์ก็จะถูกลดบทบาทและการเคลื่อนไหวทางการเมืองลงไป¹⁷

จะอย่างไรก็ตาม เนื่องจากมีการเปลี่ยนแนวนโยบายและการบริหารการพัฒนาตั้งแต่ทศวรรษ พ.ศ. 2500 ทิศนคติของรัฐบาลที่มีต่อกลุ่มผลประโยชน์ก็ได้เปลี่ยนแปลงไปบ้าง นี่ก็เป็นผลของยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศแบบใหม่ซึ่งอาศัยความร่วมมือระหว่างรัฐบาลและเอกชนตามแนวความคิดที่เรียกกันว่านโยบายปล่อยเสรี นั่นก็คือ รัฐบาลจะจำกัดบทบาทลงเฉพาะแต่ในด้านอำนาจสาธารณูปโภคและกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของชาติ ในขณะที่สนับสนุนและส่งเสริมการลงทุนและการจัดการโดยฝ่ายเอกชนทั้งไทยและต่างประเทศ (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่สอง พ.ศ. 2510-2514 คำนำของจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรี)

ในการเน้นถึงความจำเป็นของการดำเนินธุรกิจเอกชนและความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจนี้ ปัญหาเรื่องความเสมอภาคและเรื่องการปฏิบัติอันไม่เป็นธรรมไม่ว่าจะถูกมองข้ามไป อย่างน้อยก็ในถ้อยแถลงนโยบายต่าง ๆ แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ แล้ว ปัญหาเช่นนี้มักจะเป็นเรื่องห่างไกลจากความสนใจใฝ่อยู่เสมอ เพราะในสภาพเงื่อนไขการเมืองของไทยย่อมไม่เป็นการยากเลยที่จะมองเห็นกันได้ว่า “แนวทางการจำเริญเติบโต” จะเข้ามามีบทบาทอย่างไร ดังที่ได้เห็นกันมาแล้ว เงื่อนไขทางอุดมการณ์ของแนวทางนี้ขึ้นอยู่กับแหล่งตลาดสองด้าน คือเศรษฐกิจและการเมือง หรือระหว่างพลังตลาดกับพลังนอกตลาดตามคำนิยามของเฮิร์ชแมน และ ดร. อำนวย กลยุทธ ของแนวทางนี้ก็คือ การจำเริญเติบโตแบบไม่สมดุล ซึ่งคาดกันว่า *ความไม่เสมอภาคที่เกิดขึ้นจากพลังแรกในระบบชีวิตสังคมจะถูกแก้ไขโดยพลังหลังให้ได้เข้าสู่ดุลยภาพ*¹⁸ อย่างไรก็ดี เรื่องนี้ได้พิสูจน์ให้เห็นมาแล้วว่าเป็นแต่เพียงความคิดฝันอันเลื่อนลอย และข้อพิสูจน์เช่นว่านี้ก็มิใช่จะมารู้เห็นกันเมื่อเหตุการณ์ได้ผ่านพ้นไปแล้วเท่านั้น มีเหตุผลพอเพียงที่จะเชื่อได้ว่าเป็นนโยบายจงใจมาตั้งแต่แรกเริ่มที่จะส่งเสริมการจำเริญเติบโต โดยไม่คำนึงถึงผลทางด้านการแบ่งสรรผลประโยชน์และความเป็นธรรม แต่มันจะเป็นไปอย่างอื่นได้อย่างไร

เล่าเมื่อคำนึงถึงสภาพเป็นไปทางการเมืองและโครงสร้างอำนาจที่เปลี่ยนไปมา ดังที่ได้อธิบายแล้วในตอนต้น ?

สภาพการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นมาแล้วในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ในด้านเศรษฐกิจหรือตลาด เป้าหมายและแผนพัฒนาต่าง ๆ ถูกกำหนดขึ้นมาภายในอาณาจักรเฉพาะของพวกข้าราชการนักวิชาการและถูกนำไปใช้ปฏิบัติอย่างเต็มกำลังโดยหน่วยราชการและผู้ประกอบการฝ่ายเอกชน “โอกาสที่จะค้ากำไร” ตามอุดมการณ์อันแนบแน่นอยู่ในแนวทางการจำเริญเติบโตในหมู่ นักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนีโอคลาสสิกนั้นได้รับการสนองตอบอย่างแข็งขันและได้รับการคุ้มครองทางการเมืองเป็นอย่างดีด้วย กิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งหลายก็กำลังขยายตัวอย่างรวดเร็วในภาคสมัยใหม่ อย่างเช่นอุตสาหกรรมการค้า การธนาคาร ตลอดจนบริการด้านอื่น ๆ เกษตรกรรมก็ขยายตัวขึ้นเหมือนกัน แต่ก็จำกัดเฉพาะในเขตท้องที่ภาคกลางและเขตอื่น ๆ ที่มีการควบคุมเรื่องน้ำได้ และมีผลิตภัณฑ์ตอบสนองตลาดสำหรับส่งออกต่างประเทศ กล่าวสั้น ๆ ก็คือ ภาคเศรษฐกิจเก่า ๆ คงทำหน้าที่เป็นเพียงเครื่องมือให้แก่ศูนย์อำนาจและความมั่นคงในเมืองหลวง ซึ่งเป็นผู้ควบคุมตลาดเศรษฐกิจทั้งในประเทศและนอกประเทศ

ในทางตรงกันข้าม ทางด้านการเมืองหรือนอกตลาดนั้น พลังซึ่งจะ “กระตุ้นและผลักดันให้เจ้าหน้าที่รัฐบาลดำเนินมาตรการเพื่อแก้ไขความไม่สมดุล” กลับไม่ถูกปล่อยให้จำเริญเติบโตขึ้น มิหนำซ้ำยังถูกกำราบปราบปรามลงไปถ้าทำได้ ว่าโดยทั่วไปแล้ว ในส่วนที่เกี่ยวกับกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ที่เห็นว่าจะสอดคล้องกับเป้าหมายการจำเริญเติบโตแล้ว เจ้าหน้าที่ของรัฐส่วนใหญ่ยัง “คงมีทัศนคติที่ฝังรากลึก”¹⁹ ไปในทางไม่ไว้นื้อเชื่อใจกลุ่มเอกชนต่าง ๆ เหล่านี้ ในแง่การเมืองด้านการพัฒนา โครงสร้างอำนาจในปัจจุบันของไทยจึงเป็นตัวปัญหาพื้นฐานที่สุดนี้เป็นปัญหาอันเกิดจากสถาบันการมีส่วนร่วมทางสังคมและการเมืองล้าหลังผู้นำการเปลี่ยนแปลงตามสมัยและเป็นปัญหาซึ่งก่อให้เกิดแนวโน้มสามประการคือ การสลายพลังทางสังคม การรวมศูนย์อำนาจและการควบคุม และการสร้างความกลมกลืนทางวัฒนธรรม ทั้งหมดเหล่านี้เป็นผลก่อให้เกิดระบอบอำนาจนิยมและอำนาจเบ็ดเสร็จ²⁰ การปฏิวัติรัฐประหารทั้งหลายเป็นเพียงอาการที่แสดงออกถึงความ

หยุดนิ่งทางสังคมและการเมือง ซึ่งติดเนื่องอยู่ในโครงสร้างอำนาจที่เป็นอยู่ และการปฏิวัติรัฐประหารเหล่านี้ในตัวเองแล้วก็ไม่ได้ช่วยแก้ปัญหาระยะยาวเลย

ถ้าเราจะยกเอาปัญหาการสร้างสถาบันออกไปสักครู่หนึ่ง ตอนนี้นั้นคงเป็นที่เห็นได้ชัดว่าการจำเริญเติบโตแบบไม่สมดุลนั้นนอกจากจะไม่ส่งเสริมให้เกิดพลัง “นอกตลาด” เพื่อมาแก้ไขความไม่สมดุลแล้ว ยังเป็นเรื่องของนโยบายขัดขวางพลังเหล่านั้นด้วย แล้วก็ภายใต้กรอบจำกัดทางสังคมและการเมืองเช่นว่านี้เองที่การพัฒนาดำเนินกันมาในประเทศไทย สิ่งที่เกิดขึ้นจริงนั้นก็เป็นที่ยอมรับกันอย่างเปิดเผยในกลุ่มผู้วางแผนพัฒนาฉบับที่สี่ (2520-2524) แล้วว่า

ในการประเมินผลการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาในรอบสิบปีนั้นเป็นที่ประจักษ์ทั่วไปว่า การขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างไม่สมดุลอย่างมาก จนก่อให้เกิดปัญหาการแผ่ขยายของความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจระหว่างประชาชนกลุ่มต่าง ๆ และระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ที่เป็นเช่นนี้เป็นเพราะการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การจัดสรรแบ่งปันผลผลิตและการเพิ่มพูนกำลังการผลิต เกิดขึ้นแต่ในเฉพาะภาคกลางในขณะที่ภาคอื่น ๆ ยังคงมีโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ล้าหลังมาก สิ่งทั้งหมดนี้นำมาซึ่งปัญหาในโครงสร้างสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจนของบรรดาประชาชนชาวชนบท ซึ่งต้องการบริการทางสังคมที่จำเป็นต่อความเป็นอยู่อย่างใหญ่หลวง สภาพและมาตรฐานการครองชีพของคนส่วนใหญ่ในเขตชนบทกำลังเสื่อมโทรมลงและเผชิญกับความยากจนมากขึ้น ในขณะเดียวกันบริการทางสังคมในรูปของการศึกษา การสาธารณสุข และโภชนาการในเขตชนบทยังมีมาตรฐานต่ำมากและยังไปไม่ถึงท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล²¹

ความไม่สมดุลต่าง ๆ

ทั้งที่แสดงให้เห็นถึงความสำนึกทางสังคมอย่างชัดเจน แต่แผนพัฒนาฉบับที่สี่ ก็ยังขาดตกบกพร่องอยู่มากในเรื่องการจัดลำดับความสำคัญ

และการกำหนดมาตรการที่เป็นรูปธรรมให้ต้องกันกับปัญหาที่เผชิญอยู่ ในประเด็นนี้ก็จะพูดถึงในโอกาสต่อไป ความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งถูกปล่อยให้ขยายตัวออกไปภายใต้แผนพัฒนาทั้งหลายที่ผ่านมา จะเห็นได้จากความลักลั่นขัดกันในกระบวนการเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง ในแง่ของอัตราร้อยละของผลิตภัณฑ์รวมของชาตินั้นแสดงให้เห็นว่า ภาคเกษตรกรรมกำลังลดความสำคัญลงไปเรื่อย ๆ อย่างรวดเร็วเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่น ๆ ในระบบเศรษฐกิจของไทย (ตารางที่ 1) ทั้ง ๆ ที่แรงงานส่วนใหญ่ของประเทศอยู่ในภาคเกษตรกรรม แม้ว่าจะลดอัตราลงจากร้อยละ 82.4 ในปี 2503

ตารางที่ 1

การแจกแจงอัตราร้อยละของผลิตภัณฑ์รวมแห่งชาติในแต่ละภาคเศรษฐกิจตามราคาประจำปี

	2494	2503	2513	2522	% ของการเปลี่ยนแปลง (2503-2522)
เกษตรกรรม	50.1	39.8	28.3	25.8	-14.0
อุตสาหกรรม	18.3	26.2	31.6	34.6	+ 8.4
พาณิชยกรรม	18.0	15.2	19.1	20.0	+ 4.8
บริการ	13.6	18.8	21.0	19.6	+ 0.8
รวม	100.0	100.0	100.0	100.0	0

ที่มา : 1. Ingram (1971 : 234)

2. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

มาเป็นร้อยละ 73.5 ในปี 2521 (ตารางที่ 2) ก็ตาม ภาคอื่น ๆ นอกจากเกษตรกรรมได้ขยายตัวในอัตราที่รวดเร็วกว่ามากมาตลอด แต่ก็ไม่สามารถจะสร้างงานในอัตราเดียวกัน ทั้งหมดนี้ล้วนแต่แสดงให้เห็นถึงข้อขาดตกบกพร่องต่าง ๆ ที่ติดเนื่องมาแต่แรกเริ่มนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนา

ตารางที่ 2

อัตราร้อยละของการจ้างงานในภาคเศรษฐกิจต่าง ๆ

	2503	2513	2521
เกษตรกรรม	82.4	79.3	73.5
อุตสาหกรรม	3.4	4.1	6.7
พาณิชยกรรม	5.6	5.3	7.5
บริการ	8.6	11.3	12.3
รวม	100.0	100.0	100.0

ที่มา : สำนักงานสถิติแห่งชาติ

โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการกระจายผลการพัฒนา²²

อัตราความไม่สมดุลระหว่างภาคเกษตรกรรมกับภาคอื่น ๆ อาจพิจารณาได้จากการดูรายได้ต่อประชากรหนึ่งคนของแต่ละภาคในช่วงปลายแผนพัฒนาที่สาม (2515-2519) ตารางที่ 3 แสดงให้เห็นว่า เกษตรกรรมให้รายได้ต่อประชากรหนึ่งคนต่ำกว่ารายได้เฉลี่ยของบุคคลทั่วประเทศเสียอีก และต่ำกว่าภาคอื่น ๆ หลายเท่า สถานการณ์เช่นนี้เลวร้ายยิ่งขึ้นเนื่องจากภาคอุตสาหกรรมมีอัตราการขยายตัวสูงสุดและกระจุกตัวอยู่แต่เฉพาะในเมืองหลวงและจังหวัดใกล้เคียง²³ นี่ไม่เพียงพอเพียงตัวบ่งชี้อย่างชัดเจนถึงความล้มเหลวของนโยบายพัฒนาอุตสาหกรรมเท่านั้น แต่ที่สำคัญกว่าก็คือสถานการณ์เช่นนี้จะก่อให้เกิดผลร้ายต่อการกระจายรายได้ตามกฎหมายภาคต่าง ๆ ดังที่แสดงให้เห็นชัดในตารางที่ 4

เมื่อพิจารณาจากผลิตภัณฑ์มวลรวมต่อหัวรายจังหวัดของจังหวัดต่าง ๆ จะเห็นว่ากรุงเทพฯ มิได้มาเป็นอันดับหนึ่ง แต่ติดอันดับสามหรือสี่ สิบอันดับแรกจาก 71 จังหวัดก็คือ จังหวัดในภาคกลางและภาคใต้²⁴ ดังจะเห็นได้ชัดในตารางที่ 4 ซึ่งในแง่รายได้ต่อประชากรหนึ่งคนแล้ว ภาคใต้มักจะมา

ตารางที่ 3

รายได้ต่อประชากรหนึ่งคนในภาคเศรษฐกิจต่าง ๆ
(ตามราคาประจำปี พ.ศ. 2519)

	รายได้ต่อประชากรหนึ่งคน (บาท)	ดัชนี
เกษตรกรรม	7,113	100.00
อุตสาหกรรม	45,215	635.65
พาณิชยกรรม	70,339	988.88
บริการ	32,665	459.25
ทั่วประเทศ	7,732	—

ที่มา : แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่สี่ พ.ศ. 2520-2524

อันดับสองรองจากภาคกลาง และตามมด้วยภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นต่ำสุด แต่นอกเหนือไปจากนี้แล้ว ก็ไม่มีอะไรที่จะเทียบเคียงกันได้เลย เพราะแค่เฉพาะภาคกลางซึ่งมีประชากรน้อยกว่าหนึ่งในสามของประเทศเท่านั้น แต่มีส่วนแบ่งในรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้น จากอัตรามากกว่าครึ่งหนึ่งในปี 2503 มาเป็นร้อยละ 60 ในปี 2522 รายได้ต่ำสุดจะตกอยู่เสมอกับภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีประชากรมากกว่าหนึ่งในสาม แต่คงจำต้องผินทอนอยู่กับส่วนแบ่งรายได้เพียงร้อยละ 17 และยังลดลงไปเป็น 14.7% (ยกเว้นจากภาคกลางแล้วส่วนแบ่งของผลิตภัณฑ์รายได้ในภาคอื่น ๆ ทั้งหมดต่างลดลงตลอดช่วงเวลาดังกล่าว) จึงไม่น่าแปลกใจที่รายได้ต่อประชากรระหว่างกลุ่มที่รวยที่สุดในกรุงเทพฯ และกลุ่มที่จนที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจึงห่างออกจากกันเรื่อย ๆ จากอัตราส่วน 5.2 ต่อ 1 ในปี 2503 เป็น 6 ต่อ 1 ในปี 2522

อย่างไรก็ดี ความไม่สมดุลทั้งหลายที่ปรากฏให้เห็นระหว่างภาคต่าง ๆ นั้น ไม่ควรจะบดบังปัญหาแท้จริงที่ลึกซึ้งไปกว่านั้น ดังที่ ดร. เอื้อย มีสุข ได้ค้นพบจากการสำรวจอย่างละเอียดถี่ถ้วนว่า “...ความเหลื่อมล้ำระหว่าง

ตารางที่ 4

การแจกแจงรายได้ตามภูมิภาคต่าง ๆ (2503-2522)

	เหนือ	ตะวันออก เฉียงเหนือ	ใต้	กลาง	กรุงเทพฯ	ทั้งประเทศ
1. % ของประชากร	20.9	34.2	12.4	22.0	10.5	100.0
2. % ของผลผลิตของภูมิภาค (ตามราคาคงที่)						
2503	15.8	17.0	14.1	29.3	23.8	100.0
2513	15.2	16.0	12.8	27.5	28.5	100.0
2522	14.9	14.7	11.8	31.2	27.4	100.0
2. รายได้ต่อประชากร (ราคาประจำปี)						
2503	1,496	1,082	2,700	2,564	5,630	2,106
2513	2,699	1,882	3,858	4,662	11,234	3,849
2522	8,781	4,991	12,683	17,655	30,161	12,067

ที่มา : 1. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

2. กระทรวงมหาดไทย สำนักงานทะเบียนแห่งชาติ 2519

ภูมิภาคส่วนใหญ่แล้วเป็นผลสะท้อนถึงความเหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองกับเขตชนบท จังหวัดใดยังมีลักษณะความเป็นเมืองมากขึ้นเท่าใดก็ยังมีรายได้สูงขึ้น มีมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้น และมีบริการสังคมแก่ประชากรได้ดีขึ้น ในความพยายามที่จะลดความเหลื่อมล้ำโดยทั่วไปแล้วเป็นการผิดที่จะเพ่งเล็งแต่ปัญหาในระหว่างภูมิภาคแทนที่จะเป็นเรื่องของระหว่างเมืองกับชนบท...”²⁵

ถ้าใช้รายได้เป็นตัวเงินมาเป็นเครื่องบ่งชี้ เราอาจวิเคราะห์ความไม่สมดุลระหว่างเมืองกับชนบทได้อย่างน้อยจากแง่มุมของปัญหา 2 ประการที่เกี่ยวข้องกัน กล่าวคือ ประการแรก โดยพิจารณาส่วนแบ่งรายได้ประชาชาติที่มาจากภาคเกษตรกรรมเปรียบเทียบกับส่วนที่มาจากภายนอกเกษตรกรรม และประการที่สอง ได้แก่ ปัญหาความยากจน ในประการแรกนั้นได้เคยอธิบายมาแล้วว่า รายได้ต่อประชากรหนึ่งคนจากภาคเกษตรนั้นเป็นอย่างไรเมื่อเทียบกับรายได้จากภาคอื่น ๆ ตารางที่ 5 มีไว้เพื่อให้ภาพรวมของสถานการณ์ทั้งหมด ว่าโดยส่วนรวม ประชากรชนบทมีอยู่ในอัตราร้อยละ 85 ตลอดช่วงปี 2518-2522 กล่าวคือ ระหว่างช่วงกลางแผนสามและแผนสี่ แต่ส่วนแบ่งของผลิตภัณฑ์รวมของภาคชนบทได้ลดลงอย่างรวดเร็วจากร้อยละ 31.5 เหลือเพียงร้อยละ 25.8 ในทางตรงกันข้าม ภาคนอกเกษตรกรรม ซึ่งมีประชากรเพียงร้อยละ 15 สามารถได้รับส่วนแบ่งของรายได้ประชาชาติเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 68.5 เป็นกว่าร้อยละ 74 ในช่วงเวลาเดียวกัน ตารางที่ 6 ให้ภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้นเกี่ยวกับสถานการณ์รายได้ของชนบท โดยส่วนรวมแล้ว รายได้ต่อประชากรหนึ่งคนในชนบทต่ำกว่าครึ่งของรายได้เฉลี่ยของบุคคลทั่วทั้งประเทศ อัตรานี้ก็รืบก้นกับอัตราการกระจายรายได้ในภูมิภาคที่ร่ำรวยกว่า ซึ่งได้แก่ภาคกลางและภาคใต้ เมื่อเปรียบเทียบกับประชากรเขตชนบทระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ แล้วจะพบว่า รายได้ของภาคกลางเกือบจะเป็นสองเท่าของภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งยากจนที่สุด นี่ก็ชี้ให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำอย่างมากมายภายในภาคเกษตรกรรมด้วยกันเอง ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา รัฐบาลได้ลงทุนอย่างมากในการพัฒนาโครงสร้างขั้นพื้นฐานทางสังคมเพื่อมุ่งสู่ความทันสมัยทางเกษตร การชลประทานเป็นตัวอย่างหนึ่งของความพยายามนี้ แต่รัฐบาลก็มุ่งเน้นแต่เฉพาะโครงการขนาดใหญ่ ซึ่งแน่นอนย่อมเป็นประโยชน์ต่อภูมิภาคที่ร่ำรวยอยู่แล้ว ถึงปี 2521 ในจำนวน

ตารางที่ 5

ส่วนแบ่งของผลิตภัณฑ์รวมภาคเกษตรกรรมและภาคนอกเกษตรกรรม (ตามราคาประจำปี) ปี 2518-2522

ปี	ผลิตภัณฑ์ ขั้นต้นแห่ง อาณาจักร (ล้านบาท)	ประชากร (ล้านคน)	ภาคเกษตรกรรม			ภาคนอกเหนือเกษตรกรรม		
			ผลิตภัณฑ์ รวม (ล้านบาท)	อัตราร้อยละของ ผลิตภัณฑ์รวม (%)	อัตราร้อยละ ของประชากร (%)	ผลิตภัณฑ์ รวม (ล้านบาท)	อัตราร้อยละของ ผลิตภัณฑ์รวม (%)	อัตราร้อยละ ของประชากร (%)
2518	298,816	42	94,063	31.48	85	204,753	68.52	15
2519	337,635	43	104,657	31.00	84.9	232,978	69.00	15.1
2520	393,030	44	110,929	28.22	85	282,101	71.78	15
2521	477,341	45	131,167	27.48	84.4	346,174	72.52	15.6
2522	564,431	46	145,616	25.80	85	418,815	74.20	15

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ การประเมินผลระยะกลางแผนพัฒนาที่ 4 ปี

พ.ศ. 2520-2524 แผนสถิติ หน้า 7

ตารางที่ 6

รายได้ต่อประชากรในชนบทตามภูมิภาคต่าง ๆ ปี 2518/2519

	ขนาดของครอบครัว	รายได้ในชนบท (บาท)		รายได้ทั่วประเทศ	
		ต่อครัวเรือน	ต่อประชากร	2518	2519
ภาคกลาง	5.3	24,432	4,610	10,662	11,368
ภาคใต้	5.3	18,012	3,398	6,560	7,503
ภาคเหนือ	5.1	15,816	3,101	5,106	5,393
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	6.0	15,636	2,606	3,198	3,369
ทั้งประเทศ	5.5	17,784	3,233	7,077	7,732

ที่มา : 1. สำนักงานสถิติ

2. NESDB

พื้นที่ทั้งหมด 22.2 ล้านไร่ ซึ่งอยู่ภายใต้ระบบชลประทานเกือบร้อยละ 60 ของพื้นที่อยู่ในภาคกลาง ซึ่งเทียบเท่ากับร้อยละ 44 ของพื้นที่เพาะปลูกของภาค ในขณะที่กว่าร้อยละ 12 เล็กน้อยของพื้นที่ชลประทานอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งเทียบเท่ากับร้อยละ 6 ของพื้นที่เพาะปลูกของภาค²⁶ นโยบายเลือกปฏิบัติเช่นนี้รวมทั้งปัจจัยอื่น ๆ ยิ่งช่วยซ้ำเติมความเหลื่อมล้ำระหว่างภูมิภาค และระหว่างเมืองกับชนบทซึ่งมีมากอยู่แล้วให้นักยิ่งขึ้นไปอีก

ปัญหาสำคัญต่อไปได้แก่ ปัญหาความยากจน รายงานล่าสุดของธนาคารโลกเมื่อเร็ว ๆ นี้แสดงถึง “การลดลงอย่างน่าตื่นเต้นของความยากจน สภาพความยากจนโดยส่วนรวมกล่าวกันว่าลดลงจากร้อยละ 57 ในต้นทศวรรษ 2500 ลงมาเป็นร้อยละ 39 ในปลายทศวรรษ และเหลือเพียงร้อยละ 31 ในกลางทศวรรษ 2510 ความยากจนในชนบทดูเหมือนจะลดลงจากร้อยละ 61 ลงมาเป็นร้อยละ 43 และเหลือเป็นร้อยละ 35 ในช่วงเวลาดังกล่าว”²⁷ การวิเคราะห์ประเมินที่ว่านี้ไม่ว่าจะอาศัยเหตุผลใด ๆ มาสนับสนุน หรือใช้หลักเกณฑ์ใด ๆ มาวัดก็ตาม²⁸ แต่ทุกคนก็เห็นพ้องต้องกันว่า ความยากจนในประเทศนั้นโดยส่วนใหญ่แล้วก็ยังเป็นปรากฏการณ์ปัญหาของชนบทและกระจุกตัวอยู่ที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและบางส่วนของภาคเหนือ เป็นความจริงที่ว่า ภาคชนบทมีส่วนได้รับผลประโยชน์จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจตลอดมา กระนั้นก็ตาม แม้โดยอาศัยการประเมินผลของธนาคารโลกเองก็ยังพบว่า ในปี 2518-2519 นั้น ประชาชนเกือบ 1 ใน 3 หรือจำนวนมากกว่า 13 ล้านคนยังอยู่ในภาวะยากจนแสนสาหัส และร้อยละ 90 ของคนเหล่านี้อยู่ในเขตชนบท สถานการณ์ดังกล่าวจะรุนแรงยิ่งขึ้นเมื่อคำนึงถึงว่าที่ดินสำหรับขยายการผลิตซึ่งเคยปฏิบัติกันมาในอดีตนั้นกำลังจะหมดไปแล้ว²⁹ ดังนั้น จึงเป็นการยากที่จะหวังให้ความยากจนลดลงไปเรื่อย ๆ ในอนาคต

ตารางที่ 7 ช่วยให้ความกระจ่างได้บ้างเกี่ยวกับสภาพความยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในตารางนี้ครัวเรือนชนบทถูกจัดประเภทตามฐานะรายได้ต่าง ๆ ดังนี้คือ ฐานะยากจน (มีรายได้ต่อประชากรหนึ่งคนต่อเดือนต่ำกว่า 165 บาท) ฐานะค่อนข้างยากจน (166-220 บาท) ค่อนข้างฐานะดี (221-330) และฐานะดี (331 บาทหรือมากกว่านั้น) การสำรวจนี้

ตารางที่ 7
 ปรากฏการณ์ความยากจนของครัวเรือนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 ของไทยปี 2518/2519

	ระดับปาน กลาง	ยากจน	ค่อนข้างจะ ยากจน	ค่อนข้างจะ ฐานะดี	ฐานะดี
1. % ของครัวเรือน	100.0	43.32	27.05	22.30	7.33
2. รายได้ต่อครัวเรือน ต่อเดือน (บาท)	1,346	823	1,192	1,768	3,661
3. รายจ่ายต่อครัวเรือน ต่อเดือน	1,475	1,162	1,432	1,762	2,680
4. รายได้ต่อประชากร หนึ่งคนต่อเดือน	241	120	200	330	810
5. รายจ่ายต่อประชากร หนึ่งคนต่อเดือน	262	170	250	340	610

ที่มา : ดัดแปลงมาจากรายงานของธนาคารโลก เรื่อง *Poverty in Northeast Thailand*

แสดงว่า คริวเรือนที่ยากจนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอัตรามากกว่าร้อยละ 43 ที่ค่อนข้างยากจนมีมากกว่าร้อยละ 27 ที่ฐานะดีและค่อนข้างจะฐานะดีมีร้อยละ 7.3 และ 22.3 ตามลำดับ

ความร้ายแรงของความยากจนในชนบทยังสะท้อนให้เห็นได้จากมาตรการแบบพอช่วยลูกของรัฐบาลที่เรียกว่า “โครงการเงินผันเพื่อสร้างงานในชนบท” ความคิดอันนี้ก็เพื่อยับยั้งการหลั่งไหลของชาวชนบทเข้ามาในเมือง โดยเฉพาะกรุงเทพฯ เพื่อหางานทำในช่วงฤดูแล้ง โครงการนี้เริ่มในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่งเป็นรัฐบาลพลเรือนเลือกตั้งชุดที่สองภายหลังการลุกฮือของประชาชนเมื่อเดือนตุลาคม 2516 ซึ่งล้มรัฐบาลทหารของจอมพลถนอมและประภาส และเป็นครั้งแรกที่เปิดโอกาสให้กลุ่มเสรีนิยมและกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ผู้เสียเปรียบ รวมทั้งกลุ่มกรรมกรและชาวนาได้แสดงออกและตั้งข้อเรียกร้องต่าง ๆ ได้ โครงการเงินผันเริ่มขึ้นในท่ามกลางการประท้วงและเดินขบวนที่มีอยู่อย่างแพร่หลาย ดังนั้น โครงการนี้จึงเป็นวิธีหนึ่งที่จะปิดป้องวิกฤตการณ์ทางการเมืองภายในเมืองโดยโยน “กระดุก”³⁰ ออกไปให้ยื้อแย่งแบ่งสรรกันในเขตชนบท ซึ่งเป็นที่ที่ความยากจนฝังรกรากอยู่และซึ่งจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของรัฐบาล บทความนี้ไม่ใช่ที่สำหรับมาถกเถียงเรื่องเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับโครงการเงินผัน แนนอนโครงการนี้สามารถสนองตอบจุดมุ่งหมายเฉพาะหน้าที่จะแก้ปัญหามืองระยะสั้นเกี่ยวกับการว่างงานในชนบทได้ และก็ป็นโครงการที่ใช้ต่อเนื่องกันมาในชื่อเรียกต่าง ๆ กันภายใต้รัฐบาลชุดต่าง ๆ รวมทั้งชุดปัจจุบันด้วย แต่ทว่าในแง่ที่เป็นนโยบาย การใช้ใช้นโยบายนี้เท่ากับเป็นการยอมรับอย่างชัดแจ้งถึงปัญหาเรื้อรังเกี่ยวกับการว่างงานในชนบท ซึ่งเป็นสิ่งควบคู่กันไปอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้กับปัญหาความยากจนในชนบท

ความหวังสำหรับอนาคต : ปัญหาการจัดตั้งสถาบันการเมือง

เราพอจะเห็นภาพรวมของเหตุการณ์ต่าง ๆ ภายใต้แผนพัฒนาทั้งหลายเท่าที่ผ่านมาสองทศวรรษบ้างแล้ว จึงถึงเวลาที่จะมาทบทวนความหมายของการพัฒนาและอนาคตของการพัฒนาในประเทศไทย ในระยะปลายทศวรรษ 2500 ได้มีนักเศรษฐศาสตร์อย่างน้อยก็หนึ่งคนที่เห็นความแตกต่าง

อย่างชัดเจนระหว่างการจำเริญเติบโตกับการพัฒนา³¹ ซึ่งนับว่าเป็นความรู้ที่หาได้ยากยิ่งจากสาขาศาสตร์ที่แสนจะเข้มงวด พอมาถึงกลางทศวรรษ 2510 ความรู้สึกผิดหวังอย่างแรงก็คืบเข้าไปในวงการราชการเอง ดังที่เห็นได้จากแผนพัฒนาที่สี่ตามที่ได้อ้างมาข้างต้น จากสิ่งที่ได้เกิดขึ้น สิ่งที่เราเรียกกันว่า การพัฒนาในความหมายเพียงลำพังแต่การจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจนั้น ไม่เป็นที่น่าเชื่อถืออีกต่อไป ถึงแม้ว่ายังคงมีอิทธิพลอยู่มากก็ตาม สมมติฐานพื้นฐานเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพลังทางเศรษฐกิจหรือพลังตลาด และพลังทางการเมืองหรือพลังนอกตลาด ซึ่งเป็นข้อสรุปความเชื่อของสำนักนีโอคลาสสิกนั้น³² ไม่ใช่สิ่งที่ยึดถือได้ดังที่พิสูจน์จากประสบการณ์จริง ๆ ที่เกิดขึ้นทั่วโลก ผลที่ตามมาก็คือ เกิดมีหลักเกณฑ์ชุดใหม่ขึ้นซึ่งเน้นถึงเกณฑ์วัดด้านคุณภาพอย่างเช่นที่ ดัดเลย์ ซีแยส์ (Dudley Seers) อธิบายไว้อย่างชัดเจนว่า

...คำถามที่ต้องถามเกี่ยวกับการพัฒนาของประเทศหนึ่ง ๆ ก็คือว่า อะไรได้เกิดขึ้นกับความยากจน ? อะไรได้เกิดขึ้นกับการว่างงาน ? อะไรได้เกิดขึ้นกับความไม่เสมอภาค ? ถ้าทั้งสามอย่างนี้ได้ลดความร้ายแรงลงแล้วไซร้ก็ไม่ใช่สิ่งที่สงสัยเลยว่าประเทศดังกล่าวนั้นได้ผ่านช่วงแห่งการพัฒนามาแล้ว แต่ถ้าหากหนึ่งหรือสองของปัญหาหลักนี้เลวร้ายลงโดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าทั้งสามปัญหาเป็นเช่นนั้น ก็จะเป็นการแปลกประหลาดมากที่จะเรียกผลลัพธ์ว่าเป็น ‘การพัฒนา’ แม้ว่ารายได้ต่อประชากรหนึ่งคนจะสูงขึ้นก็ตาม เกณฑ์ข้อนี้ใช้ได้กับเรื่องของอนาคตด้วย ‘แผน’ ใดที่ไม่บอกถึงเป้าหมายเพื่อการลดความยากจน การว่างงานและความไม่เสมอภาคแล้ว ก็ไม่น่าจะเรียกว่าเป็น ‘แผนพัฒนา’...³³

จริง ๆ แล้วสิ่งที่ได้เกิดขึ้นน่าจะเป็นเครื่องเตือนถึงความยุ่งยากทางสังคมและการเมืองที่จะมีตามมา เพราะว่าปัญหาสำคัญ ๆ ทั้งหมดคือ ความยากจน การว่างงาน และความไม่เสมอภาคในรายได้ กำลังเผชิญหน้าอย่างจริงจัง ๆ กับกรุงเทพฯ อันทรหดอดทนและความมั่นคง ดูราวกับว่ากฎแห่งกรรมตามคตินิพพานศาสนากำลังปรากฏผลให้เห็นกัน สิ่งที่เป็นพยานยืนยันให้เห็นก็คือ ปัญหาที่รู้กันดี แต่แก้ไม่ตก เรื่องการอพยพพลัดถิ่นของชาวชนบทเข้าสู่เมืองหลวงและตัวเมืองใหญ่ ๆ เพื่อให้ตระหนักชัดถึงความรุนแรงของปัญหานี้

ก็ขอให้เพียงแต่ดูที่อัตราการเพิ่มของประชากรเท่านั้นก็พอ โดยผลของความพยายามอย่างจริงจังเกี่ยวกับการวางแผนครอบครัว ทำให้อัตราเฉลี่ยการเพิ่มประชากรของชาติลดลงมาจากกว่าร้อยละ 3 ลงมาต่ำกว่า 2.5 และมีแนวโน้มจะลดลงต่อไป แต่ที่ก็มีใช้เป็นแต่เพียงเกมของตัวเลขเท่านั้น ในกรุงเทพฯ อัตราการเพิ่มเป็นไปในทางตรงกันข้ามและเติบโตสูงขึ้นอย่างสม่ำเสมอจากร้อยละ 5.4 ในช่วงปี 2500-2505 เป็นร้อยละ 4.7 ในปี 2507-2510 เป็นร้อยละ 5.5 ช่วง 2511-2515 และขึ้นไปถึงร้อยละ 8.7 ในช่วง 2516-2520 ผลสรุปที่สอดคล้องกันจากการศึกษาวิจัยต่าง ๆ ชี้ให้เห็นว่าการเข้ามาแสวงหางานทำเป็นเหตุชักจูงใจให้พากันอพยพมาจากชนบท สิ่งก็ตามมาก็เห็นได้ชัด ได้แก่ ปัญหาการว่างงาน การขาดแคลนที่อยู่อาศัย แหล่งเสื่อมโทรม อาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณี และปัญหาอื่น ๆ อีกนับไม่ถ้วน ซึ่งเกี่ยวข้องกับปัญหาความไม่เพียงพอของบริการทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านสาธารณสุขและการศึกษา³⁴ ทั้งหมดนี้มีแต่จะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น โดยยังมองไม่เห็นทางแก้ไขได้ และปัญหาเหล่านี้ล้วนเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความทุกข์ยาก ความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นตลอดจนความยากจนและความไม่เสมอภาค ซึ่งมีอยู่ดาษดื่นในตัวเมืองหลวง

เมื่อวิเคราะห์กันถึงที่สุดแล้ว ทางแก้ปัญหาล้วนขึ้นอยู่กับว่า เรามองปัญหาสังคมและเศรษฐกิจกันอย่างไร พุดในแง่การเมืองแล้ว การแก้ปัญหาแบบตามบุญตามกรรมโดยไม่เข้าไปถึงแก่นของปัญหา อาจจะเป็นวิธีที่สะดวกและนิยมกันมากที่สุด โครงการผันเงินเพื่อการสร้างงานในชนบทก็เป็นตัวอย่างอันหนึ่งในหลาย ๆ เรื่องด้วยกัน ซึ่งดูกล้าหาญและดูเป็นของใหม่ แต่ก็เหมือน ๆ กับนโยบายอื่น ๆ เมื่อถูกมองและนำมาใช้ปฏิบัติกันดูจัดเป็นแผนระยะยาวไปแล้วก็แล้ว แต่ก็เป็นเช่นนั้นจริง ๆ มาถึงตรงนี้ เราคงจะเริ่มมองเห็นความแตกต่างระหว่างการเป็นเพียงนักการเมืองกับความป็นรัฐบุรุษ ระหว่างความคิดแบบชั่วคราวข้ามกับแบบสร้างสรรค์ และระหว่างความฉลาดหลักแหลมทางการเมืองกับความมีปัญญา ซึ่งแต่ละแบบก็ทำให้แต่ละคนมีแนวทางเกี่ยวกับปัญหามันแตกต่างกันออกไป เมื่อวิเคราะห์กันอย่างถี่ถ้วนแล้ว พื้นฐานของนโยบายและการกระทำทั้งหมดของรัฐบาลอยู่ที่ทัศนคติแบบพ่อบุญการปกครอง ซึ่งมักจะคอยบังคับสิ่งต่าง ๆ รวมทั้งประชาชนให้อยู่ในกรอบ และ

ดูแลผลประโยชน์เมืองสามัญเยี่ยงกับผู้ถูกระทำมากกว่าผู้กระทำ นั่นก็คือ เป็นผู้ที่จะต้องได้รับความใส่ใจ แต่ไม่ใช่ผู้ที่รัฐบาลจะต้องรับผิดชอบต่อ และลักษณะข้อนี้ก็สอดคล้องเข้ากันกับความคิดและทัศนคติอันทางตนของบรรดาข้าราชการนักวิชาการส่วนใหญ่ทั้งฝ่ายเศรษฐกิจและฝ่ายอื่น ๆ ภายในกลไกของรัฐบาล

พลังของคติประเพณีนิยมเช่นนี้มีถึงขั้นทำให้ระบบราชการไทยคงความเป็นระบบที่ค่อนข้างจะปิดตามแบบของระบบอุปถัมภ์ ระบบเช่นนี้ตามคำนิยามของนอร์แมน เจคอบส์ เป็นระบบที่ได้แต่รับการเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณเท่านั้น “ภายใต้ข้อจำกัดที่กำหนดไว้โดยเป้าหมายและโครงสร้างพื้นฐานของสังคม”³⁵ สภาพการณ์นี้แตกต่างไปจากระบบฟิวต์ลหรือระบบเปิดอย่างเช่นในญี่ปุ่นและประเทศตะวันตก ซึ่งสามารถรับการเปลี่ยนแปลงเชิงคุณภาพ “ไม่ว่าจะมีข้อจำกัดโดยเป้าหมายหรือโครงสร้างพื้นฐานของสังคมหรือไม่ก็ตาม... (และ) ไม่ว่าจะมีความกระทบต่อเป้าหมายที่มีอยู่หรือวิธีการทำการต่าง ๆ ที่ทำอยู่ก็ตาม...”³⁶

ข้อสังเกตเชิงทฤษฎีของนอร์แมน เจคอบส์ ช่วยให้ความหมายที่ชัดเจนเกี่ยวกับการวางแผนและการบริหารการพัฒนาในประเทศไทย รายงานธนาคารโลกล่าสุดก็ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้อย่างตรงจุดว่า “โครงสร้างทางสถาบันของรัฐบาลเป็นตัวจำกัดความสามารถที่จะดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อเพิ่มรายได้และผลผลิตภาพในชนบท หรือเพื่อปรับปรุงวิถีทางที่จะให้ได้เข้าถึงบริการสังคม ลักษณะการรวมศูนย์อำนาจของฝ่ายรัฐบาลเป็นการแทรกแซงต่อโครงการพัฒนาชนบท และบิดเบือนการกระจายผลประโยชน์ของการพัฒนา... การกระจุกตัวของทรัพยากรและตัวบุคคลในภาครัฐบาลไว้ที่กรุงเทพฯ ทำให้โครงการและงบประมาณรายจ่ายของรัฐบาลโน้มเอียงไปในทางเพื่อตอบสนองความต้องการของเมืองหลวงเท่านั้น...”³⁷ พูดกันอย่างเป็นธรรมดาแล้ว วัตถุประสงค์อื่น ๆ นอกเหนือไปจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจมิได้ถูกละเลยไป แผนพัฒนาทั้งหมดตั้งแต่แผนแรกจนถึงฉบับที่สี่นี้รวมเอาเป้าหมายหลัก ๆ ไว้อย่างครบถ้วน คือ การเพิ่มรายได้ประชาชาติและเสถียรภาพทางเศรษฐกิจในด้านหนึ่ง และในอีกด้านหนึ่ง การกระจายผลประโยชน์ของการพัฒนาและความเป็นธรรมทางสังคม และตามจริงแล้วนักวางแผนทั้งหลายตั้งแต่เริ่มแผน

พัฒนาที่ 2 (2510-2514) เป็นต้นมา ต่างก็ตระหนักถึงความไม่สมดุล ในการพัฒนาระหว่างเศรษฐกิจภาคต่าง ๆ และระหว่างภูมิภาค และความ เหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองและเขตชุมชนตลอดจนความเหลื่อมล้ำภายใน เขตเมืองเอง³⁸ ดังนั้น ทุกอย่างที่กำหนดไว้ในแผนที่สี่จึงไม่ได้แสดงอะไรใหม่ นอกจากจะเน้นหนักถึงปัญหาที่รุนแรงขึ้นและความต้องการอันรีบด่วน “ที่จะ กำหนดขึ้นเป็นครั้งแรกและอย่างมีระบบดังลู่ทางและวิถีทางต่าง ๆ สำหรับ จัดการเรื่องการกระจายรายได้เสียใหม่ และเพื่อการพัฒนาในภูมิภาคและใน ท้องถิ่น และเพื่อบรรลุเป้าหมายนี้จะต้องมีการจัดและปรับปรุงนโยบายและ มาตรการทางเศรษฐกิจเพื่ออุปทางในการแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างเร่งด่วนและ อย่างมีระบบ เพื่อที่จะลดช่องว่างทางเศรษฐกิจและพัฒนาประเทศต่อไป ในแบบที่สมดุล...ซึ่งจะส่งเสริมความยุติธรรมในสังคม ความมั่นคงทางการเมือง และเศรษฐกิจของชาติในระยะยาว”³⁹

แต่กระนั้นก็ดี แม้จะมีการเปลี่ยนแนวความคิดเน้นหนักจากเรื่อง การจำเริญเติบโตมาสู่เรื่องความเป็นธรรม และจากการพัฒนาแบบไม่สมดุล มาเป็นแบบสมดุล แต่ “เจตนารมณ์อันน่ายกย่องของนักวางแผนทั้งหลาย ก็ไม่ได้รับการตอบสนองจากแผนปฏิบัติการอย่างที่จะพึงเป็น” ทั้งนี้ตาม ความเห็นของนักเศรษฐศาสตร์อีกท่านหนึ่งซึ่งอยู่นอกหน่วยงานวางแผนของ รัฐบาล⁴⁰ เหตุผลที่จะอธิบายเรื่องนี้ก็เห็นได้ชัดอยู่เพราะจริง ๆ แล้วนักวางแผน พัฒนามิได้ปฏิบัติการอยู่ในความว่างเปล่า หากแต่ภายในกรอบและสภาพแวดล้อมทางสังคมและการเมืองที่เป็นอยู่ กว่าแผนพัฒนาฯ ที่สี่จะร่างเสร็จ กระบวนการพัฒนาระบอบเสรีนิยมอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการลุกฮือของ ประชาชนในปี 2516 ก็หยุดชะงักลงอย่างกะทันหันในอีกสามปีต่อมาด้วย “การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 อันเป็นการ รัฐประหารขึ้นอีกคำรบหนึ่ง โดยอ้างว่าทำขึ้นเพื่อป้องกันความฉ้อฉลลวนวาย จากฝ่ายซ้ายจัดและฝ่ายขวาจัด รัฐธรรมนูญเสรีนิยมฉบับปี 2517 ได้บรรจุ บทบัญญัติซึ่งจะส่งเสริมการปกครองตนเองในท้องถิ่นไว้โดยให้มีอิสรภาพ ในการกำหนดนโยบาย การเก็บภาษี และการคลังของตัวเองภายใต้ระบบ ผู้แทนที่มาจากการเลือกตั้งทั้งฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ (รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 มาตรา 214-217) นอกจากนั้น ยังมี

บทเฉพาะกาลซึ่งระบุให้บทบัญญัติเกี่ยวกับการปกครองตนเองในท้องถิ่นนี้มีผลบังคับใช้ภายในสองปีนับแต่วันประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับลงวันที่ 7 ตุลาคม 2517 แต่ “การปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน” 6 ตุลาคม 2519 ก็อุบัติขึ้นตรงกันอย่างบังเอิญกับวันสุดท้ายของบทเฉพาะกาลสองปีที่ว่านี้

ดังนั้น โอกาสที่หาได้ยากยิ่งในการพัฒนาระบบบริหารนิยมจึงเป็นอันสูญสิ้นไปอีก มันเป็นโอกาสที่สังคมไทยจะสามารถมีการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพไม่ว่าจะยากเย็นหรือช้านานเพียงใดก็ตาม “...ไม่ว่าจะมีข้อจำกัดใด ๆ ที่กีดกันไว้โดยเป้าหมายหรือโครงสร้างพื้นฐานของสังคม...และไม่ว่าจะมีผลกระทบอย่างไรต่อเป้าหมายและวิธีการที่ทำที่ท่ายู่ก็ตาม...” จึงเป็นอีกครั้งหนึ่งที่สังคมไทยต้องย้อนกลับไปสู่โครงสร้างสถาบันการปกครองที่แก่นแก่นับศตวรรษ ซึ่งการวางแผนและบริหารการพัฒนาทั้งหมดล้วนแต่ออกมาจากศูนย์กลางและเน้นความสำคัญให้กับกรุงเทพฯ และเขตเมือง สภาพปัญหาอันเกิดจากระบบการปฏิบัติงานลงมาจากเบื้องบนจะเห็นได้จากตารางที่ 8 ซึ่งชี้ถึงสภาวะสังคมเศรษฐกิจของจังหวัดต่าง ๆ จำแนกกลุ่มตามระดับรายได้ต่อประชากรกลุ่มที่สถานภาพต่ำสุดส่วนใหญ่ที่เดียวก็กระจุกตัวอยู่ที่บริเวณภาคตะวันออก เฉียงเหนืออีกเช่นเคยและตามมาด้วยภาคเหนือ ส่วนด้านบนสุดก็ได้แก่ภาคกลางตามมาด้วยภาคใต้ เครื่องบ่งชี้ที่เลือกมาแสดงนี้รวมรายการต่าง ๆ อย่างกว้างขวางซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องรายได้ การพัฒนาของเมือง การศึกษา และสาธารณสุข ทั้งหมดเหล่านี้ชี้ให้เห็นความล้มเหลวของรัฐบาลในเป้าหมายเรื่องการกระจายผลประโยชน์ ซึ่งตรงกันข้ามกับผลสำเร็จด้านการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ สิ่งที่ตรงประเด็นกับเรื่องที่เกี่ยวข้องกันในที่นี้ก็คือ สหสัมพันธ์ในทางบวกระหว่างระดับความพัฒนาของเมือง ซึ่งบ่งชี้โดยรายได้ต่อประชากรหนึ่งคนกับระดับการบริการสังคม ซึ่งเป็นข้อสรุปของ ดร. เอื้อย มีสุข ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อพิจารณาข้อมูลเกี่ยวกับผลิตภัณฑ์รวมของจังหวัดต่าง ๆ โดยละเอียดแล้ว จะเห็นว่ามีความแตกต่างมากระหว่างกลุ่มที่ผลิตภัณฑ์ต่ำสุดกับสูงสุด ในปี 2513 ความแตกต่างมีประมาณ 1 ต่อ 20.4 (1,153 บาท ต่อประชากรหนึ่งคนในจังหวัดศรีสะเกษในภาคอีสาน และ 23,482 บาท ในจังหวัดภูเก็ตในภาคใต้) มาในปี 2519 ได้ขยายห่างออกจากกันมากขึ้นเป็น 1 ต่อ 25.7 (1,942 บาท ในจังหวัดศรีสะเกษ ต่อ 49,873

บาท ในจังหวัดสมุทรปราการในภาคกลาง)⁴¹

ยิ่งกว่านั้นไม่แต่เพียงว่าช่องว่างดังกล่าวมิได้ลดลง แต่ความเหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองกับเขตชนบทดูเหมือนจะได้รับการสนับสนุนและส่งเสริมให้เป็นเช่นนั้นเสียด้วย ความรู้สึกเช่นนี้ได้มาจากการพิจารณาลักษณะแบบแผนงบประมาณรายจ่ายของรัฐบาลและมาตรการทางนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังจะเห็นได้ในทำนองเดียวกันว่า ภาคพื้นที่ร่ำรวยกว่าได้รับผลประโยชน์สูงกว่า เมื่อพิจารณาจังหวัดทั่วประเทศแล้ว ความแตกต่างมีในอัตราส่วน 1 ต่อ 6.5 ระหว่างจังหวัดที่รัฐบาลใช้งบประมาณรายจ่ายต่อประชากรในระดับต่ำสุดกับสูงสุด จากนโยบายเช่นนี้ผลที่เกิดขึ้นในระดับภูมิภาคจึงเป็นแบบเดียวกัน กล่าวคือ จังหวัดส่วนใหญ่ที่ได้รับงบประมาณรายจ่ายต่อประชากรต่ำจะอยู่ในภาคอีสานและภาคเหนือ ในขณะที่จังหวัดที่ได้รับงบประมาณรายจ่ายสูงคงกระจุกตัวอยู่ในภาคกลางและภาคใต้⁴²

ข้อจำกัดต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นโดยโครงสร้างรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาล เป็นเพียงส่วนหนึ่งของปัญหาเท่านั้นเอง นอกจากนั้นแล้วยังมีปัจจัยด้านพลังเศรษฐกิจหรือพลังตลาดที่เป็นสาเหตุของความไม่สมดุลระหว่างเขตเมืองกับชนบท ดังได้กล่าวมาแล้วถึงความเหลื่อมล้ำอย่างเด่นชัดทั้งในด้านรายได้ประชากรและส่วนแบ่งของผลิตภัณฑ์รวมภายในระหว่างภาคเกษตรกรรมกับภาคอื่น ๆ (ตามตารางที่ 3 และ 5) แบบแผนของความสัมพันธ์ด้าน “ตลาด” ก็คงเป็นไปในลักษณะเดียวกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศในโลกที่สาม เงินทุนทั้งจากภายในประเทศและต่างประเทศ ตลอดจนเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าประกอบกันก่อให้เกิดสภาพที่ศาสตราจารย์ เจ. พี. เน็ตตล (J. P. Nettl) เรียกว่า “เขตแห่งความทันสมัยระดับสูง”⁴³ ซึ่งเป็นที่กระจุกตัวของอำนาจครอบงำโครงสร้างด้านการตลาดและการเงิน ในด้านการตลาด ภาคสมัยใหม่จะเป็นตัวกำหนดราคาของสินค้าด้านเกษตรและอุตสาหกรรมเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเข้าลักษณะตบมือข้างเดียว จริง ๆ แล้ว ชวนาที่ต้องตกเป็นฝ่ายรับเคราะห์กรรมเข้าทำนองต้องซื้อแพง ขายถูก อย่างที่ได้ยิน ๆ กัน นโยบายการควบคุมราคาของรัฐบาลเท่าที่เป็นมามากจะโน้มเอียงไปทางที่ให้ประโยชน์แก่คนในเมือง โดยบั่นทอนผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ต่อกลุ่มคนในภาคเกษตรกรรม ซึ่งประกอบเป็นประชากรถึงร้อยละ 70

ตารางที่ 8
เครื่องชี้ภาวะสังคมเศรษฐกิจของจังหวัดต่าง ๆ จำแนกกลุ่มตามระดับมูลค่าผลิตภัณฑ์รวม
ของจังหวัดต่อบุคคลปี 2519 (บาท)

	ต่ำกว่า 4,000	4,000- 5,999	6,000- 7,999	8,000- 9,999	10,000 หรือ มากกว่า	กรุงเทพฯ
จำนวนจังหวัด	16	15	22	8	8	1
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	13	2	0	0	0	
ภาคเหนือ	2	8	6	0	0	
ภาคใต้	1	3	6	1	3	
ภาคกลาง-ตะวันออก	0	2	10	7	5	
ร้อยละของประชากร	34	19	24	7	6	10
1. รายได้						
1.1 ผลิตภัณฑ์จังหวัดต่อบุคคลปี 2513 (บาทต่อปี)	1,747	2,485	3,500	4,097	9,893	12,838
1.2 ผลิตภัณฑ์จังหวัดต่อบุคคลปี 2519 (บาทต่อปี)	3,119	4,869	6,741	8,587	22,073	19,154

ตารางที่ 8 (ต่อ)

	ต่ำกว่า 4,000	4,000- 5,999	6,000- 7,999	8,000- 9,999	10,000 หรือ มากกว่า	กรุงเทพฯ
1.3 อัตราเพิ่มของผลิตภัณฑ์จังหวัดต่อบุคคล ปี 2513-2519 (ร้อยละต่อปี)	10.1	11.9	11.5	13.1	14.3	6.9
1.4 รายจ่ายรัฐบาลต่อบุคคลปี 2513 (บาทต่อปี)	196	275	317	412	324	-
1.5 รายจ่ายรัฐบาลต่อบุคคลปี 2519 (บาทต่อปี)	565	712	869	1,119	929	-
1.6 อัตราเพิ่มของรายจ่ายรัฐบาลต่อบุคคล ปี 2513-2519 (ร้อยละต่อปี)	19.3	17.2	18.3	18.1	19.2	-
1.7 รายจ่ายองค์การบริหารส่วนจังหวัด ต่อคนนอกเขตเทศบาลปี 2517/2518 (บาทต่อปี)	25	34	27	36	40	-

ตารางที่ 8 (ต่อ)

	ต่ำกว่า 4,000	4,000- 5,999	6,000- 7,999	8,000- 9,999	10,000 หรือ มากกว่า	กรุงเทพฯ
2. อัตราการพัฒนาของเมือง						
2.1 ร้อยละของประชากรในเขตเทศบาล 2513	3.6	6.3	3.6	9.6	13.9	18.7
2.2 ร้อยละของครัวเรือนเกษตรกรรม 2513	78.2	69.9	61.6	57.7	41.2	6.5
2.3 ร้อยละของประชากรที่ประกอบกร เกษตรกรรม 2513	91.8	85.6	79.7	59.9	59.2	19.9
3. การศึกษา						
3.1 ร้อยละของประชากรที่รู้หนังสือปี 2513	82	80	79	83	85	90
3.2 ร้อยละของประชากรอายุ 6-29 ปี ที่เข้าโรงเรียนปี 2518	28	31	34	33	35	46

ตารางที่ 8 (ต่อ)

	ต่ำกว่า 4,000	4,000- 5,999	6,000- 7,999	8,000- 9,999	10,000 หรือ มากกว่า	กรุงเทพฯ
3.3 ร้อยละที่เข้าโรงเรียนจังหวัดระดับ ประถมต้นปี 2518	116	109	104	109	95	-
3.4 ร้อยละที่เข้าโรงเรียนจังหวัดระดับ ประถมปลายปี 2518	29	31	36	41	42	-
3.5 ร้อยละที่เข้าโรงเรียนมัธยมปี 2518	14	18	22	24	27	40
3.6 จำนวนนักเรียนต่อครู 1 คน	32	32	28	28	28	24
3.7 รายจ่ายดำเนินการของจังหวัดต่อบุคคล ระดับประถมศึกษาปี 2518 (บาทต่อปี)	513	537	609	621	622	-
3.8 รายจ่ายลงทุนของจังหวัดต่อบุคคล ระดับประถมศึกษา 2518 (บาทต่อปี)	105	120	170	194	210	-

ตารางที่ 8 (ต่อ)

	ต่ำกว่า 4,000	4,000- 5,999	6,000- 7,999	8,000- 9,999	10,000 หรือ มากกว่า	กรุงเทพฯ
3.9 รายจ่ายรวมของจังหวัดต่อบุคคลระดับ ประถมศึกษาปี 2518 (บาทต่อปี)	618	657	779	815	832	-
4. การสาธารณสุข						
4.1 ประชากรต่อโรงพยาบาลรัฐบาล 1 โรง ปี 2516	546,345	345,992	273,433	273,090	153,567	374,010
4.2 ประชากรต่อโรงพยาบาล 1 โรง ปี 2516	35,826	20,704	15,412	11,297	7,643	2,272
4.3 ประชากรต่อ 1 เตียงพยาบาลปี 2516	2,075	2,017	1,162	943	358	861
4.4 ประชากรต่อ 1 เตียงพยาบาลจังหวัด ปี 2516	2,378	1,777	1,413	1,090	1,009	579
4.5 ประชากรต่อแพทย์ 1 คน ปี 2516	43,133	27,656	15,515	16,768	8,826	1,863

ตารางที่ 8 (ต่อ)

	ต่ำกว่า 4,000	4,000- 5,999	6,000- 7,999	8,000- 9,999	10,000 หรือ มากกว่า	กรุงเทพฯ
4.6 ประชากรต่อแพทย์รัฐบาล 1 คน ปี 2516	44,448	30,608	17,907	18,515	9,177	2,033
4.7 ประชากรต่อพยาบาล 1 คนปี 2516	15,610	9,039	6,396	5,709	2,796	892
4.8 ประชากรต่อศูนย์อนามัยชั้นหนึ่ง 1 หน่วย ปี 2516	188,036	120,365	108,907	149,568	86,642	-
4.9 ประชากรต่อศูนย์อนามัย 1 หน่วย ปี 2516	8,416	6,871	6,631	5,631	6,968	-
4.10 รายจ่ายสาธารณสุขต่อบุคคลปี 2520 (บาทต่อปี)	51	53	68	68	72	-

ที่มา : Meesook (1978)

ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือ ราคาข้าวและปุ๋ยเคมี ราคาข้าวเปลือกถูกควบคุมให้อยู่ในอัตราต่ำเพื่อประโยชน์ของผู้บริโภคและผู้อยู่อาศัยในเขตเมือง ในขณะที่เดียวกันชาวนาจำต้องซื้อปุ๋ยเคมีในราคาสูงเป็นพิเศษอันสืบเนื่องมาจากการตั้งกำแพงภาษีเพื่อจำกัดปริมาณการส่งเข้าจากต่างประเทศ⁴⁴ ในทำนองเดียวกันนโยบายแรงงานราคาถูกซึ่งยังคงยึดถือกันอยู่และอาจจะหนักมือยิ่งขึ้น เพื่อประโยชน์ในด้านส่งเสริมการลงทุนอุตสาหกรรมขนาดใหญ่สำหรับการขยายตัวทางเศรษฐกิจต่อไปอีก⁴⁵

ขอบเขตและความเข้มข้นของอิทธิพลครอบงำของภาคสมัยใหม่อาจจะเห็นได้ชัดจากตารางที่ 9 ซึ่งแสดงถึงโครงสร้างทางธุรกิจและการเงินในประเทศไทย ภาคการเงินสามารถควบคุมกิจกรรมทางเศรษฐกิจประเภทต่าง ๆ ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการธนาคารซึ่งได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา ช่วงก่อนการลุกฮือของประชาชนในตุลาคม 2516 ธนาคารกรุงเทพ จำกัด เพียงธนาคารเดียว (ในบรรดาธนาคารพาณิชย์ทั้งหมด 16 แห่ง) จอมพลประภาส จารุเสถียร ผู้เป็นประธานสามารถขยายกิจการในอัตราสูงสุดจากร้อยละ 23.4 ของสินทรัพย์ธนาคารทั้งระบบในปี 2500 เป็นร้อยละ 35.3 ในปี 2522 จารุเสถียร 20.6 เงินฝากธนาคาร เป็นร้อยละ 33.8 ของทั้งระบบ และจากร้อยละ 26.8 ของเงินกู้เป็นร้อยละ 38.5 ในช่วงเวลาเดียวกัน⁴⁶ ดังเห็นได้ชัด จากตารางที่ 9 การขยายตัวของภาคธุรกิจและการเงินมีการกระจุกตัวอย่างสูง ธนาคารกรุงเทพเป็นของคนกลุ่มหนึ่ง หรือครอบครัวหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าของบริษัทถึง 80 แห่ง มีมูลค่าสินทรัพย์ถึง 121,769 ล้านบาท หรือเทียบเท่ากับร้อยละ 39.3 ของสินทรัพย์ทั้งหมดของกลุ่มธุรกิจ 12 อันดับแรกของประเทศ (แต่ละกลุ่มมีสินทรัพย์เกิน 10,000 ล้านบาท) หรือเทียบเท่ากับร้อยละ 28.2 ของสินทรัพย์ทั้งหมด ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจและการเงิน 123 กลุ่ม ทั่วประเทศ กลุ่มบริษัท 12 อันดับแรกดังกล่าว มีจำนวนบริษัทเพียงร้อยละ 28 แต่เป็นเจ้าของสินทรัพย์ถึงร้อยละ 71.6 เมื่อรวมกับกลุ่มธุรกิจระดับของลงมาซึ่งแต่ละกลุ่มมีสินทรัพย์ 1,000 ถึง 10,000 ล้านบาทแล้วก็รวมเป็น 46 กลุ่ม หรือ 46 ครอบครัว ซึ่งเป็นเจ้าของบริษัทร้อยละ 70.5 ของจำนวนบริษัทขนาดใหญ่ และร้อยละ 94.5 ของสินทรัพย์

ตารางที่ 9

การกระจุกตัวของธุรกิจและการเงินในประเทศไทย (1978-1979)

สินทรัพย์ (ในวงเงินล้านบาท)	จำนวนกลุ่ม		จำนวนบริษัท		สินทรัพย์	
	จำนวน	%	จำนวน	%	(ล้านบาท)	%
10,000 และมากกว่านั้น	12	9.8	403	27.9	309,536	71.6
1,000-9,999	34	27.6	615	42.6	99,077	22.9
500-999	19	15.4	134	9.3	13,179	3.1
ต่ำกว่า 500	45	36.6	234	16.2	8,234	1.9
ในต่างจังหวัด	13	10.6	57	4.0	1,989	0.5
รวม	123	100.0	1,143	100.0	432,015	100.0

ที่มา : คัดแปลงมาจากรายงานวิจัยของ เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม (2524 : 308-396)

เป็นที่น่าสนใจที่จะดูว่า ยักษ์ใหญ่ทางการเงินเหล่านี้ปฏิบัติงานกันอย่างไร ตามรายงานของธนาคารโลก ธุรกิจการเงินในภาคทางการยังคงรวมกระจุกอยู่รอบ ๆ กรุงเทพฯ และไม่สามารถสนองความต้องการสินเชื่อเงินทุนของฝ่ายเกษตรกรรม กิจกรรมขนาดเล็ก ตลอดจนกิจกรรมผลิตในภูมิภาคต่าง ๆ นอกเขตกรุงเทพมหานคร⁴⁷ และตามคำบอกเล่าของผู้ว่าธนาคารแห่งประเทศไทยคนปัจจุบัน สินเชื่อจำนวนมากกว่า 150,000 ล้านบาทหรือประมาณร้อยละ 70 เป็นสินเชื่อเงินทุนที่ธนาคารพาณิชย์ปล่อยให้กับลูกค้าน้อยกว่า 20,000 ราย ซึ่งอยู่ในวงเงินต่อรายเกินกว่าหนึ่งล้านบาท แนวทางการเงินจึงเห็นได้ชัดจากที่ธนาคารพาณิชย์ยังคงเน้นหนักการให้สินเชื่อแก่กิจการขนาดใหญ่ ซึ่งทำให้ลูกค้ารายย่อยเสียเปรียบ⁴⁸ และที่ชัดเจนไปกว่านั้นก็คือ ภาคเกษตรกรรมซึ่งได้รับสินเชื่อจากธนาคารพาณิชย์เพียงร้อยละ 4.5 เมื่อเปรียบเทียบกับกิจการด้านอุตสาหกรรมซึ่งได้ร้อยละ 20 และธุรกิจขายส่งและขายปลีกร้อยละ 22⁴⁹

จากที่บรรยายมาทั้งหมด ก็น่าจะได้เห็นได้ชัดแจ้งทีเดียวว่า ภาคชนบทต้องอยู่ภายใต้ข้อจำกัดจำเขี่ยอย่างไรบ้าง นี่ก็คือลักษณะที่ “การจำริญโต” ได้ดำเนินมาโดยตลอด การเมืองและเศรษฐกิจพัวพันกันอย่างมากในกระบวนการจำริญโตแบบไม่สมดุล แต่ไม่ใช่ในลักษณะที่ข้าราชการนักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์ตั้งข้อสมมุติฐานกันไว้ ทั้งสองด้านเป็นทั้งเหตุและผลต่อกัน ในด้านหนึ่งระเบียบทางการเมืองเป็นผลสืบทอดมาจาก “เป้าหมายและโครงสร้างพื้นฐาน” จากอดีต ในขณะที่ระเบียบทางเศรษฐกิจเกิดการผันแปรทางโครงสร้างหลุดหน้าออกไป ในกระบวนการเช่นนี้รวมทั้งในความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจ ย่อมเป็นผลให้บังเกิดความไม่สมดุลทางการเมืองขึ้นด้วย ซึ่งไม่เป็นสัญญาณที่ดีเลยสำหรับการเปลี่ยนแปลงในอนาคตจากการจำริญโตบิดทางเศรษฐกิจไปสู่การพัฒนาและความเป็นธรรม ดังนั้น กล่าวโดยส่วนรวมแล้ว สังคมไทยได้มาถึงขั้นตอนที่กำลังเกิดพลังสามเส้าทางสังคมและการเมืองขึ้น ได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจสมัยใหม่ ซึ่งเผชิญหน้ากับภาคชนบทโดยมีระบบราชการภายใต้ระบอบอำนาจนิยมอยู่ระหว่างกลางและซึ่งครองฐานะสูงสุด ในโครงสร้างอำนาจตัดสินใจนโยบาย จากแง่ของ “การพัฒนา” ในฐานะที่เป็นทางเลือกแทนที่ “การจำริญโตทางเศรษฐกิจ” แล้ว ปัญหาสำคัญก็คือ

ภาคที่อยู่นอกกระบวนราชการทั้งสองภาคเหล่านี้ หรืออีกนัยหนึ่งพลัดตลาดและพลัดนอกตลาดในสมมติฐานดวงตาของสำนักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิกได้ดำเนินเป็นมากน้อยอย่างไรและจะเป็นไปอย่างไรในอนาคต ทั้งนี้ภายใต้โครงสร้างและกระบวนการเมืองดังเช่นที่เป็นอยู่

นี่ก็นำเรามาสู่ปัญหาที่พุดกันมากเรื่องการมีส่วนร่วม ประสพการณ์ที่ผ่านมาแสดงให้เห็นว่า ฝ่ายที่เกี่ยวข้องมากที่สุดในกระบวนการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นฝ่ายที่ได้รับผลประโยชน์มากที่สุดและภายใต้โครงสร้างรวมศูนย์อำนาจของรัฐบาลดังที่เป็นอยู่ ผู้ที่มีส่วนร่วมมากที่สุดและได้รับประโยชน์มากที่สุดก็คือ กลุ่มชนส่วนน้อยในเขตเมือง ความเหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองกับชนบทที่ขยายกว้างขึ้นนั้นเป็นประจักษ์พยานของความล้มเหลวของยุทธวิธีพัฒนาจาก “เบื้องบนสู่เบื้องล่าง” ซึ่งทักทักเอาว่า การเพิ่มขึ้นของรายได้ประชาชาติจะไหลรินลงมาโดยอัตโนมัติและอย่างเพียงพอสู่มวลชนในชนบทและจะช่วยแก้ปัญหาลึก ๆ ทางสังคมและการเมืองทั้งหมดได้⁵⁰ เพื่อที่จะต้านหรือเปลี่ยนแนวโน้มที่กำลังเป็นอยู่ ก็คงมีอีกแนวทางเลือกหนึ่งเท่านั้นที่เห็นได้ คือ ส่งเสริมส่วนที่ยากจนและเสียเปรียบในสังคมให้สามารถมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในกระบวนการพัฒนา แนวความคิดเรื่องการพัฒนาชนบทซึ่งกล่าวไว้ในสาส์นปีใหม่ของนายกรัฐมนตรี ดังที่อ้างถึงในตอนต้นของการเสนอบทความนี้ก็เป็ภาพสะท้อนโดยพื้นฐานของยุทธศาสตร์การพัฒนาแบบใหม่ ที่สำคัญกว่านั้นในทางปฏิบัติก็คือยุทธศาสตร์เช่นว่านี้จะต้องอาศัยการปฏิรูปอย่างจริงจังทั้งทางด้านการคลังและด้านสถาบัน เพื่อให้ระบบการตัดสินใจและการควบคุมการดำเนินงานค่อย ๆ กระจายออกจากศูนย์กลางไปสู่ท้องถิ่นในชนบทอย่างมีประสิทธิภาพ จุดมุ่งหมายอันปลายทางก็คือ พัฒนาให้ประชาชนในชนบทสามารถพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง สามารถปรับปรุงคุณภาพของชีวิตและท้ายที่สุดอยู่ในฐานะที่สามารถต่อรองได้ดีขึ้นทั้งในด้านเศรษฐกิจและการเมือง⁵¹

การเปลี่ยนแปลงยุทธศาสตร์การพัฒนาและการปฏิรูปสถาบันจะเป็นจุดสำคัญซึ่งนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของภาคชนบทจากระดับต่ำสุดขึ้นมา แต่การเปลี่ยนแปลงนี้ไม่มีเค้าปรากฏอยู่เลยในกระบวนการเมืองที่เป็นอยู่ ในระดับฐาน ผู้นำและสถาบันส่วนท้องถิ่นโดยทั่วไปยังอยู่ภายใต้

ระบบอุปถัมภ์แบบเดิม ภายใต้สายบังคับบัญชาของระบบบริหารราชการส่วนกลาง ผลประโยชน์และอิทธิพลของพวกเขาเหล่านี้ผูกพันอยู่กับเจ้าหน้าที่ส่วนกลางมากกว่ากับชาวบ้าน และเมื่อกิจการของรัฐบาลขยายตัวมากขึ้นพวกเขาก็ยิ่งถูกกลืนเข้าไปในระบบราชการมากยิ่งขึ้นในด้านการปฏิบัติงาน

ในการเมืองระดับชาตินั้น ภาคชนบทแทบจะไม่มีบทบาทเลย ผลประโยชน์ของภาคนี้ไม่ได้มีอะไรที่เป็นปากเป็นเสียงให้ จะมีก็แต่เพียงในถ้อยแถลงนโยบายอย่างผ่าน ๆ ไปของรัฐบาลและพรรคการเมืองต่าง ๆ เท่านั้น จากการเลือกตั้งผู้แทนที่ผ่านมาสวมครีใน ปี 2512, 2518 และ 2519 เมื่อพิจารณาพื้นฐานด้านอาชีพของผู้ได้รับเลือกตั้งแล้ว อัตราส่วนของชาวเกษตรกรมีเพียงร้อยละ 5.5 ถึง 8.6 ในขณะที่นักธุรกิจได้รับเลือกถึงร้อยละ 29.4 ถึง 45.7 ในแง่ของพื้นฐานด้านการศึกษา มีความเชื่อกันทั่วไปว่า “คุณภาพ” ของผู้แทนราษฎรจะดีขึ้นตามคุณสมบัติด้านการศึกษา ตัวอย่างเช่น มีรายงานว่าระดับการศึกษาของผู้แทนที่สำเร็จปริญญาตรีหรือสูงกว่านั้นเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 41.5 ในการเลือกตั้งปี 2512 เป็นร้อยละ 50.6 ในปี 2519⁵² แต่เมื่อพิจารณาถึงผลประโยชน์ของชาวเกษตรกรแล้ว แนวโน้มดังกล่าวไม่ได้ให้ความหมายอะไรนัก ในประการแรก ภายใต้ระบบการศึกษาของชาติในปัจจุบัน เด็กจากครอบครัวชนบทมีโอกาสน้อยมาก ยิ่งระดับการศึกษาสูงขึ้นไปโอกาสนี้ยิ่งน้อยลง จากบรรดาผู้สำเร็จการศึกษาระดับมัธยมที่สามารถเข้ามหาวิทยาลัยได้ในแต่ละปีนั้น มีเพียงร้อยละ 6-7 เท่านั้นที่มาจากภาคเกษตร และส่วนใหญ่มาจากครอบครัวที่ฐานะดี⁵³ และประการที่สอง เมื่อชนรุ่นใหม่ที่สำเร็จการศึกษาระดับมหาวิทยาลัย ความคิดและพลังด้านสติปัญญามักจะถูกใช้เพื่อเชิบบฐานะของตนเองไปสู่ระดับขั้นที่สูงสุดในสังคมและการเมืองในส่วนกลาง ปรากฏการณ์ทั้งหมดนี้เป็นค่างวดที่ต้องสูญเสียไปกับการศึกษาที่มุ่งผลิตชนชั้นผู้นำ โดยแทบไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ความต้องการทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชาวชนบทเอาเลย

อย่างไรก็ตาม การเลือกตั้งและรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งได้พิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นเพียงของชั่วคราวช่วยยามเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่เป็นปกติวิสัยจากช่วงระยะเวลา 22 ปี หลังจาก “ปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ในเดือนตุลาคม 2501 รัฐสภาที่เลือกตั้งอย่างประชาธิปไตยจริง ๆ มีอายุอยู่ได้ไม่ถึง 2 ปี

ในช่วงปี 2517-2519 รัฐสภาที่เลือกตั้งมาแต่มีอำนาจนิติบัญญัติอย่างจำกัด มีอายุประมาณ 4 ปี ระหว่างปี 2512- 14 และจากปี 2522 จนถึงปัจจุบัน (กุมภาพันธ์ 2524) นอกเหนือไปจากนี้ก็เป็นสภานิติบัญญัติที่มาจากการแต่งตั้ง ตลอดช่วงเวลาทั้งหมดประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองระบอบพลเรือนเพียง 3 ปีระหว่าง พ.ศ. 2516 ถึง 2519 ภายใต้การปกครองระบอบทหารนั้น ในขณะที่พลั้งการเมืองหรือพลังนอกตลาดถูกบั่นทอนบทบาททางการเมืองลงไปนั้น พลังตลาดก็ขยายตัวและเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ไม่เฉพาะทางด้านเศรษฐกิจเท่านั้น แต่ทางด้านการเมืองด้วย อัตราส่วนอันล้นหลามของนักธุรกิจ ข้าราชการและนักวิชาชีพภายในรัฐสภาที่เลือกตั้งมาชี้ให้เห็นว่า ระบบรัฐสภาและกระบวนการเลือกตั้งปัจจุบันสามารถตอบสนองต่อภาคชนบทได้เพียงน้อยนิดและยิ่งน้อยลงไปอีกในสภานิติบัญญัติที่มาจากการแต่งตั้ง⁵⁴

สิ่งที่น่าสนใจมากยิ่งขึ้นก็คือ ฐานะความสำคัญของกลุ่มธุรกิจและการเงินที่มีต่อฝ่ายบริหารประเทศ ลักษณะเช่นนี้อาจจะเห็นได้จากส่วนประกอบของคณะรัฐมนตรีดังที่แสดงไว้ในตารางที่ 10 ก่อนหน้านี้ เราได้พูดถึงความเกี่ยวพันระหว่างอำนาจและอิทธิพลของพลั้งการเมืองและระบบราชการ กับผลประโยชน์ของฝ่ายธุรกิจและอุตสาหกรรมมาแล้ว ข้อที่ควรสังเกตในที่นี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงแผนของสัมพันธภาพทางอำนาจที่มองเห็นได้ชัดโดยที่ฝ่ายหลังดูเหมือนจะมีอิทธิพลเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ในการตัดสินใจภายในวงการระดับสุดยอดของรัฐบาลจากคณะรัฐมนตรี 5 ชุดที่เลือกมาศึกษานั้น สามชุดสุดท้ายมีส่วนประกอบคล้ายคลึงกัน ซึ่งในทัศนะของผู้เขียนชี้ให้เห็นแนวโน้มที่อาจเป็นไปได้มากที่สุดในการบริหารการเมือง กล่าวคือ คณะรัฐมนตรีทุกชุดจะอยู่ภายใต้นายกรัฐมนตรีที่เป็นทหาร รับผิดชอบต่อระบบสองสภา สภาหนึ่งเป็นสภาแต่งตั้ง อันมีเสียงส่วนใหญ่เป็นฝ่ายทหารและอีกสภาหนึ่งมาจากการเลือกตั้ง ลักษณะที่น่าสังเกตที่สุดก็คือ ส่วนประกอบของฝ่ายธุรกิจซึ่งดึงมาจากนอกวงการรัฐสภาและระบบราชการ

เป็นการเพียงพอที่จะสังเกตได้เองโดยไม่ต้องไปอ่านตัวเลขให้ยุ่งยากว่า ขณะนี้มีแนวโน้มที่จะเป็นการส่งเสริมกลุ่มธุรกิจ อำนาจทางการเมืองของกลุ่มนี้แม้ว่าจะไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่ก็มีมากกว่าตัวเลขร้อยละ 21.6

ตารางที่ 10

คณะรัฐมนตรีภายใต้นายกรัฐมนตรีซึ่งเป็นทหารและสถานิติบัญญัติซึ่งมีอำนาจจำกัด (2512-2524)

	นายกรัฐมนตรี	รัฐมนตรี	สมาชิกสภาผู้แทน		ฝ่ายธุรกิจ		ข้าราชการ	
		(จำนวนคน)	จำนวน ⁽¹⁾	อัตราร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
2512-2514	ถนอม	26	—	—	1	3.8	25	96.0
2520-2522 ⁽²⁾	เกรียงศักดิ์ 1	33	—	—	3	9.1	29	88.0
2522-2523	เกรียงศักดิ์ 2	45	9	20.0	2	4.4	31	69.0
2523	เกรียงศักดิ์ 3	38	3	7.9	3	7.9	30	79.0
2523-2524	เปรม 1	37 ⁽³⁾	16	43.0	8	21.6	13	35.0
2524	เปรม 2	40	14	35.0	5	12.5	18	45.0

หมายเหตุ (1) ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว 2512 ส.ส. ไม่อาจดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีและตำแหน่งในสถานิติบัญญัติในเวลาเดียวกันได้

(2) ช่วงระยะเวลาที่มีสถานิติบัญญัติจากการแต่งตั้ง ไม่มีสภาผู้แทนราษฎรจากการเลือกตั้ง

(3) ในบรรดารัฐมนตรีที่มาจากพรรคกิจสังคม 10 คน มี 5 คนที่มีได้เป็น ส.ส. ซึ่งแสดงถึงอิทธิพลของกลุ่มธุรกิจภายในพรรคกิจสังคม รัฐมนตรีจากพรรคชาติไทย 6 คน เป็นตัวแทนของกลุ่มอุตสาหกรรมและกลุ่มธุรกิจในต่างจังหวัด ในขณะที่รัฐมนตรีพรรคกิจสังคมเป็นตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์ด้านการธนาคาร การเงิน และการพาณิชย์

อย่างที่เห็นได้จากรัฐบาลพลเอกเปรมชุดปัจจุบัน ทั้งนี้ด้วยเหตุผล 2 ประการ ประการแรก พิจารณาจากส่วนประกอบกลุ่มธุรกิจและการเงินภายในกลุ่มสมาชิกสภาเอง และประการที่สอง รัฐมนตรีที่ไม่ได้เป็นสมาชิกสภาที่อยู่ในกลุ่มธุรกิจทั้ง 8 คนนั้นมีตำแหน่งสำคัญทางกระทรวงด้านเศรษฐกิจ เช่น กระทรวงการคลัง พาณิชย อุตสาหกรรม และเกษตรกรรม และทั้งหมดนี้ก็มีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจผูกพันอย่างสูงอยู่กับเมืองศูนย์กลางทั้งภายในประเทศและในต่างประเทศ

เงื่อนไขทางการเมืองเหล่านี้ล้วนประกอบกันเป็นสภาพแวดล้อมซึ่งไม่อาจเข้ากันกับความต้องการและปัญหาระยะยาวของของภาคชนบทเลย ความต้องการและผลประโยชน์ของพวกเขาไม่ได้มีผู้เป็นปากเสียงให้เลยภายในฝ่ายบริหารของประเทศ ยกเว้นแต่ในคำขวัญแสดงความเมตตาแบบพ่อลูกหรือในโครงการช่วยเหลือเล็ก ๆ น้อย ๆ ในบางโอกาสเท่านั้น แต่สังคมไทยโดยส่วนรวมกำลังต้องการการเปลี่ยนแปลงอย่างรีบด่วนในทัศนคติทางการเมืองและแนวการดำเนินงานพอที่จะตอบสนองต่อปัญหาที่เผชิญกันอยู่ นั่นก็คือต้องมีการเปลี่ยนแปลงอย่างหนักหน่วงในยุทธศาสตร์การพัฒนา ซึ่งจำต้องประกอบด้วยการจัดสรรทรัพยากรของชาติกันใหม่ พร้อม ๆ กับการปฏิรูปสถาบันเพื่อช่วยให้คนทุกระดับชั้นในสังคมสามารถมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในกระบวนการพัฒนา

บทสรุป

บทความนี้เริ่มต้นด้วยความหวังอย่างสูงส่ง เป็นความหวังที่ชวนให้ความคิดจากถ้อยคำของผู้มีอำนาจระดับสูง ในตัวของมันเองแล้วคำพูดเหล่านี้ไม่มีอะไรใหม่เลย แต่อย่างน้อยก็สะท้อนให้เห็นความจริงบางประการในแนวการมองสาเหตุของปัญหาทางสังคมและการเมือง การเสนอข้อคิดครั้งนี้จึงเป็นไปตามความรู้สึกที่มองโลกในแง่ดีนั่นเอง ดังที่ทราบกันดีแล้วว่า มิติของภารกิจและปัญหาที่เกี่ยวข้องจำต้องอาศัยเจตจำนงและความมุ่งมั่นทางการเมืองอย่างสูง แต่เจตจำนงทางการเมืองไม่ได้เป็นแต่เพียงเรื่องของความตั้งใจดีของคนใดคนหนึ่งเท่านั้น เมื่อวิเคราะห์ถึงที่สุดแล้วมันเป็นปัญหาที่ว่าผู้นำทางการเมืองในปัจจุบันและอนาคตมีความพร้อมเพียงใดที่จะแปล

ความคิดให้กลายเป็นความจริงที่ปฏิบัติได้

การศึกษาครั้งนี้จึงเห็นว่าเป็นการจำเป็นที่จะสำรวจถึงลักษณะความเป็นไปได้ของโครงสร้างอำนาจ ซึ่งกำลังอยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลง พลเอกเปรมเริ่มรัฐบาลชุดแรกตามแบบฉบับจรรยาบรรณอันเป็นลักษณะเฉพาะของงานวิชาชีพทหารของตน นั่นก็คือจะอยู่ “เหนือผลประโยชน์ เหนือพรรค เหนือพวก” ซึ่งก็เป็นแบบอย่างที่ยังคาดหวังจากสมาชิกอื่น ๆ ในคณะรัฐมนตรีด้วย แต่กระนั้นก็ดี บุคคลสำคัญ ๆ ที่ถูกเชิญมาร่วมในคณะรัฐมนตรีต่างก็เคยเกี่ยวข้องในทางใดทางหนึ่งกับการพัฒนาประเทศในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาจนก่อให้เกิดปัญหารุนแรงเกี่ยวกับความไม่สมดุลทางสังคมดังที่เผชิญหน้าเราอยู่ทุกวันนี้ และที่สำคัญไปกว่านั้น บุคคลเหล่านี้และคุณลักษณะนี้ที่ได้รับผลประโยชน์สูงสุดจากยุทธศาสตร์การพัฒนาในปัจจุบัน โดยมุ่งสร้างความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่อย่างเดียวโดยเฉพาะและดังนั้นจึงได้ประสบความสำเร็จในการสร้างฐานะตัวเองขึ้นมาจนมีพลังควบคุมโครงสร้างธุรกิจและการเงินในปัจจุบัน

การพรรณนาถึงปัญหาสังคม ความเหลื่อมล้ำระหว่างเขตเมืองกับชนบท ความยากจนและการว่างงาน และบุคคลผู้ทรงอิทธิพลนั้นมิได้มีความมุ่งหมายตั้งใจจะตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความซื่อสัตย์สุจริตของบุคคลใดทั้งสิ้น โดยแท้จริงแล้วการศึกษานี้อาศัยการมองโลกในแง่ดีและในแง่ความเป็นจริง โดยพิจารณาระบบและโครงสร้าง ตลอดจนตัวละครตามที่เป็นอย่างจริง จุดประสงค์หลักของการศึกษาก็เพื่อนำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มาเสนอในมิติและความหมายที่เป็นจริงของปัญหาที่พุดถึงกัน อำนาจที่เติบโตขึ้นของกลุ่มหรือครอบครัว ธุรกิจและการเงินในอาณาจักรการเมืองนั้นเป็นภาพสะท้อนของพลังความเปลี่ยนแปลงภายในระบบและกระบวนการเมืองไทย เป็นแต่เพียงว่า ความเปลี่ยนแปลงนี้จะนำไปสู่สิ่งที่ดีขึ้นหรือเลวลงจากแง่ของความจำเป็นที่จะต้องแก้ไขความไม่สมดุลทางสังคมที่เป็นอยู่ ก็เป็นเรื่องที่ต้องดูกันต่อไปอย่างน้อยก็เป็นสิ่งหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงกัน

ท้ายที่สุด มันขึ้นอยู่กับลักษณะความเป็นผู้นำภายในระบบราชการ ทั้งฝ่ายพลเรือนและทหารว่า จะกระตุ้นเตือนตนเองและกลไกทั้งหมดให้มุ่งต่อความต้องการและปัญหาระยะยาวของประเทศหรือไม่ และในขอบเขตแค่ไหน

ความยิ่งใหญ่และอำนาจนิยมของระบบผู้นำเช่นนี้ได้ประสบความสำเร็จ
อย่างดีมาแล้วในการสลายพลังทางเศรษฐกิจและการเมืองของมวลชนชาวชนบท
ซึ่งเป็นชนกลุ่มที่พลเอกเปรมเรียกว่า หัวใจของประเทศไทย นอกจากนั้นยังต้อง
ดูกันต่อไปว่า ระบบราชการอันทรงอำนาจจะสามารถตื่นตัวขึ้นมาจากความ
สนใจแคบ ๆ เก่า ๆ มามองโลกภายนอกและเพื่อนร่วมชาติในทิศทางใหม่
หรือไม่ แต่แน่นอนแนวทางเช่นนี้ก็ย่อมต้องอาศัยการเปลี่ยนแปลงจิตใจ
อย่างมากมาย และถ้าจะทำได้จริง ๆ ก็ย่อมหมายถึงการลดอภิสถิธิ์และอำนาจ
หน้าที่ ซึ่งทั้งหมดเหล่านี้ล้วนแต่เป็นเรื่องที่ไม่น่าจะเป็นไปได้นักในสภาพ
สังคมและการเมืองที่เป็นอยู่ และถ้าจะอาศัยประสบการณ์ที่ผ่านมาเป็น
แนวทางแล้ว การศึกษาครั้งนี้ก็ต้องยุติลงด้วยความรู้สึกที่มองโลกในแง่ดี
ลดน้อยถอยลงกว่าตอนที่เริ่มต้นไว้เป็นอย่างมากทีเดียว

สังคมศาสตร์ไทยจะไปทางไหน ?

คำปราศรัยของนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เนื่องใน
การประชุมใหญ่สามัญประจำปี 2526 วันที่ 24 กรกฎาคม 2526.

พิมพ์ครั้งแรกใน *มติชนสุดสัปดาห์* ปีที่ 6 ฉบับที่ 1996 (21-27 สิงหาคม
2526), หน้า 16-18; สยามรัฐ ปีที่ 34 วันที่ 8 สิงหาคม 2526, หน้า 5.

สังคมศาสตร์ไทย จะไปทางไหน

ว่าด้วยวัตถุประสงค์และหลักการของสังคมศาสตร์

ก่อนอื่นใครขอทำความเข้าใจเสียก่อนเป็นเบื้องต้นว่า การพูดถึงสังคมศาสตร์ไทยในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่า จะมีการแบ่งแยกกันได้ระหว่างวิชาการของไทยและที่ไม่ใช่ของไทย หลักความคิดและความหมายของสิ่งที่เรียกกันว่า “ศาสตร์” ในตัวเองย่อมเป็นปรากฏการณ์ศึกษาคิดค้นอันมีเกณฑ์และมาตรฐานสากล และความเป็นสากลที่ว่านี้ก็ไม่ว่าจำเป็นต้องหมายถึงเกณฑ์และมาตรฐานตะวันตกเสมอไป

แม้ว่าโลกตะวันตกจะได้ชื่อว่าเป็นผู้บุกเบิกพรหมแดนของความรู้ศาสตร์ต่าง ๆ อันเป็นที่ยอมรับกันก็ตาม แต่ก็มิมีกฎเกณฑ์คิดและมาตรฐานหลายอย่างหลายประการโดยเฉพาะในทางสังคมศาสตร์ที่อิงอยู่กับบริบทเฉพาะทางประวัติศาสตร์ของโลกตะวันตก แล้วก็นำมาใช้อ้างอิงกันเป็นกฎสากลนำไปสู่การประพฤติปฏิบัติ และแม้กระทั่งประกอบเป็นนโยบายสาธารณะสำหรับในอีกบริบทหนึ่งที่แตกต่างกันทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

ในโลกวิชาการสังคมศาสตร์ของไทยต้องตกอยู่ภายใต้อาณานิคมทางปัญญามาเป็นเวลาช้านาน ยังความสูญเสียสิ้นเปลืองอย่างเนิ่นนานนี้ไม่เพียงแต่ในด้านการศึกษานั้น หากยังมีผลกระทบร้ายแรงต่อทรัพยากรและพัฒนาการของสังคมไทยด้วย

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดความสำนึกในปัญหาผิดพลาดข้อนี้อย่างกว้างขวางขึ้น รวมทั้งได้มีการพยายามศึกษาคิดค้นกันอย่างอิสระเป็นตัวของตัวเองขึ้น ซึ่งนับเป็นปรากฏการณ์และการเคลื่อนไหวทางปัญญาความคิดที่น่ายินดี ควรแก่การสรรเสริญและส่งเสริมอย่างยิ่ง เป็นแต่ว่า เราอาจจะยังพยายามกันไม่พอเท่านั้น

ทางหนึ่งที่เข้าใจว่าน่าจะช่วยให้กิจกรรมทางวิชาการสังคมศาสตร์บังเกิดผลสร้างสรรค์ขึ้นอย่างแท้จริงคือ ขอให้เรามาช่วยกันค่อย ๆ คิดและไตร่ตรองกันให้ชัดเจนถึงวัตถุประสงค์อันเป็นแก่นสารของสังคมศาสตร์

ในข้อนี้ ผมเห็นว่าหลักและขอบข่ายทางความคิดของตะวันตกอาจให้ความหมายอันมีคุณค่าเป็นสากลได้ ถ้าหากเราจะพยายามประสานเชื่อมโยงให้เกิดบูรณาการขึ้นระหว่างกระแสคิดแนวหนึ่งที่มีมองเห็นสังคมศาสตร์เป็นเพียงเพื่อศึกษาหาความเข้าใจเกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคมของบุคคลและสัมพันธ์ภาพทางสังคม และกระแสคิดอีกแนวหนึ่งที่เข้าใจถึงภารกิจของสังคมศาสตร์ในแง่ศึกษาหาความเข้าใจปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อให้สามารถค้นพบกฎต่าง ๆ เกี่ยวกับพัฒนาการเป็นมาของสังคมทั้งมวล และโดยอาศัยความรู้ถึงกฎเหล่านี้ เพื่อพยากรณ์อนาคตอันจะมีมา

หลักความคิดบูรณาการเช่นว่านี้ เป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพการณ์ของสังคมไทยช่วงทศวรรษที่ผ่านมาซึ่งได้เกิดการแบ่งแยกอย่างรุนแรงทางความคิด อุดมการณ์ ผลประโยชน์และวิถีทางของบ้านเมือง

สังคมศาสตร์อันควรค่าอย่างแท้จริงตามนัยแห่งหลักการดังกล่าวจะอยู่ในฐานะสามารถให้ความเข้าใจช่วยคลี่คลายสถานการณ์วิกฤติทางความคิดและความเชื่อที่เป็นอยู่และยังจะค้ำค้ำไว้จริงเป็นอันตรายต่อพัฒนาการในอนาคต ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความรู้ความเข้าใจในพฤติกรรม และสัมพันธ์ภาพทางสังคมตามที่มีอยู่เป็นอยู่นั้นเป็นสิ่งจำเป็นอยู่ในตัวเองและไม่อาจปฏิเสธได้ แต่ทว่าในขณะที่เดียวกันวัตถุประสงค์ในข้อนี้ก็จะต้องไม่ถูกตีความและยึด

มันจนกลายเป็นอนุรักษนิยมสุดโต่งไป ซึ่งเป็นแนวทางที่วงการสังคมศาสตร์ไทยได้เคยถูกสั่งสอนยึดเย็ดมาแล้วจากวิศวกรสังคมตะวันตกในช่วงทศวรรษ 2500-2510 แล้วเราก็รับเอามาโดยดุษฎี ปราศจากการสำรวจตรวจสอบ และยังคงเป็นมรดกตกทอดอยู่จนทุกวันนี้

ในประการสำคัญ สังคมศาสตร์ในฐานะที่เป็นศาสตร์ย่อมไม่อาจยึดมั่นถือมั่นอยู่กับสภาวะที่มีอยู่เป็นอยู่ตลอดไป เพราะในที่สุดแล้วสังคมมนุษย์เป็นสิ่งที่มีชีวิต เพราะฉะนั้นจึงย่อมมีการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดปัญหาเช่นนี้เป็นวัฏจักรชีวิตของสังคม กฎอันเป็นสัจธรรมของชีวิตที่ว่านี้ ความจริงแล้วเราไม่ต้องไปแสวงหาจากที่อื่นไกลเลย พระไตรลักษณ์ในหลักพุทธธรรมที่สอนคุณค่าชีวิตให้กับเราอยู่ทุกเมื่อเชื่อนี้เองที่น่าจะได้เรียนรู้ตระหนักเป็นอย่างดีถึงแก่นสำคัญในอีกมิติหนึ่งของสังคมศาสตร์ นั่นก็คือการเปลี่ยนแปลงและการกิจโดยตรงที่จะต้องพยายามเข้าใจกฎแห่งการเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่ตามมา

วัตถุประสงค์หลักของสังคมศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจกันให้ดีเป็นเบื้องต้น และนี่ก็ไม่ใช่เป็นแต่เพียงเรื่องของ การเรียนรู้ หรือสืบทอดความรู้จากตะวันตกอย่างที่มีมักจะเข้าใจกันเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นในด้านเนื้อหาหรือวิธีการคิดค้นและวิเคราะห์ก็ตาม ภาระที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นอีกก็คือ การกิจที่จะต้องช่วยกันทำการสำรวจตรวจสอบถึงคุณค่าและตรรกวิธีสำหรับคิดค้นแสวงหาความจริงที่มีอยู่กับเรามาเป็นเวลาราวนาน หากแต่ถูกมองข้ามไปอย่างน่าเสียดาย นับตั้งแต่สังคมไทยเข้าสู่ยุคเปลี่ยนแปลงตามสมัยเมื่อกว่าศตวรรษที่แล้วมา

สังคมศาสตร์ไทยในกระแสการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์

ระบบสัมพันธภาพทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งที่มีความกับชีวิตสังคม สังคมศาสตร์ไทยอันเป็นการศึกษาวิเคราะห์หาความเข้าใจกับปรากฏการณ์ทางสังคมเหล่านี้ นับเป็นของใหม่ และในตัวเองเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอย่างหนึ่งซึ่งพัฒนาขึ้นด้วยแรงบันดาลใจของตะวันตก และด้วยปัญหาสืบเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย แม้จะใหม่และเยาว์วัย แต่สังคมศาสตร์ไทยย่อมไม่อาจหลีกเลี่ยงประเด็นปัญหาการเปลี่ยนแปลงอัน

สะสมมาแต่อดีต ซึ่งถือได้ว่ายังคงมีส่วนสำคัญต่อความเข้าใจปัจจุบันและแนวทางสำหรับอนาคต เพื่อประโยชน์ต่อความเข้าใจถึงภารกิจของสังคมศาสตร์ไทยจึงขอเสนอลำดับช่วงการเปลี่ยนแปลงโดยนับจำนวนปีย้อนหลังไปจากปี พ.ศ. 2525 อันเป็นวาระครบรอบสองศตวรรษแห่งรัตนโกสินทร์ ดังนี้-

- พ.ศ. 2398 : เมื่อราว 125 ปีก่อนเริ่มเข้าสู่ยุคเปลี่ยนแปลงตามสมัยหลังการเปิดประเทศ ปัญหาบูรณภาพและการสร้างรัฐประชาชาติ

- พ.ศ. 2475 : ราว 75 ปีต่อมา เมื่อ 50 ปีก่อนเริ่มระบอบรัฐธรรมนูญ จากผลการก่อตัวและพัฒนาการคนชั้นกลาง ปัญหากลุ่มชนชั้นนำรุ่นใหม่ และการเรียกร้องสิทธิเสียงทางการเมือง

- พ.ศ. 2500 : ราว 25 ปีต่อมา เริ่มยุคพัฒนาโดยระบอบ “ปฏิวัติ” สัมกระบวนการทางรัฐธรรมนูญ

- พ.ศ. 2516 : ราว 15 ปีต่อมา ปฏิบัติการต่อระบอบ “ปฏิวัติ” ปัญหาการกระจายผลการพัฒนา และความเป็นธรรม และเรียกร้องสิทธิเสียงของประชาชน

- พ.ศ. 2519 : ปฏิบัติการต่อขบวนการมวลชนในรูปของการ “ปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน”

- พ.ศ. 2521 : เริ่มระบอบประชาธิปไตยครึ่งใบ

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า การแบ่งช่วงการเปลี่ยนแปลงข้างต้นนี้คงจะถูกโต้แย้งจากบรรดาผู้รู้ด้วยเหตุผลแฉ่งมุ่มต่าง ๆ จะอย่างไรก็ตามสิ่งที่ประสงคฺจะเน้นในที่นี้ก็คือ ความจำเป็นที่จะต้องมีการรอบและแนวทางศึกษาวิเคราะห์ที่ให้ความหมายพอแก่การประมวลเป็นองค์ความรู้อันจะนำไปสู่การสร้างกฎหรือทฤษฎีขึ้นเองในวงการสังคมศาสตร์ไทยในที่สุด ข้อสังเกตอีกประการหนึ่งจากเค้าโครงการแบ่งช่วงปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงนี้ก็คือ อัตราจังหวะการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ซึ่งจะถี่เร็วและขยายวงกว้างขึ้น ในช่วง 5 ปีที่แล้วมาที่โครงสร้างเศรษฐกิจ-สังคมเริ่มผันแปรไปเป็นตามลำดับในยุคเร่งรัดการพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้งหมดเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงมิติและขอบข่ายของภารกิจทางวิชาการที่สังคมศาสตร์ไทยจะพึงรับผิดชอบแสวงความเข้าใจ

ว่าด้วยสภาวะทางความรู้

โดยนัยนี้ สังคมศาสตร์จึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพทางสังคมทั้งระบบ และให้ความเข้าใจถึงความหมายของการเปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงแต่ละตอน ตลอดจนพลังปัจจัยที่เกี่ยวข้อง จริงอยู่งานศึกษาค้นคว้าในลักษณะที่จำกัดขอบเขตของสาขาวิชาการ (เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา ฯลฯ) หรือระบบย่อยหนึ่ง ๆ (ภาษี การคลัง การบริหาร การศึกษา ฯลฯ) ยังจะคงมีความสำคัญและจำเป็นอยู่สำหรับการแสวงความเข้าใจเฉพาะด้านเฉพาะเรื่องในระดับเจาะลึก ในวงการสังคมศาสตร์ไทย ปัจจุบันได้ปรากฏผลงานเช่นว่านี้ออกมาเป็นจำนวนมาก และนับวันจะเพิ่มทวีขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศึกษาวิจัยทางประวัติศาสตร์ ถ้าจะพูดว่าในช่วงสิบปีที่ผ่านมาเป็นทศวรรษของการเปิดกรูข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ก็เห็นจะไม่ผิดนัก และทั้งงานวิชาการเหล่านี้ก็ไม่ใช่เป็นเพียงบทพรรณนาความหรือเหตุการณ์เท่านั้น หากยังให้ความรู้และข้อคิดในเชิงเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ สังคมวิทยา และศาสตร์สาขาอื่น ๆ อย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เป็นผลจากการติดต่อสัมผัสกระแสเปลี่ยนแปลงทรศนะและประสบการณ์ในหมู่นักวิชาการต่างสาขาย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน

แต่กระนั้นก็ตาม ดังที่มีผู้ตั้งข้อสังเกตไว้ซึ่งผมออกจะเห็นด้วยว่า เรายังไม่ได้พยายามกันตามสมควรที่จะเชื่อมโยงประเด็นศึกษาเฉพาะเรื่องเฉพาะรายดังกล่าวให้เห็นถึงภาพระบบและกระบวนการสัมพันธ์ภาพทางสังคมเป็นส่วนรวม ซึ่งเรื่องราวที่มุ่งศึกษาโดยเฉพาะเป็นหน่วยย่อยส่วนหนึ่ง

จุดอ่อนในข้อนี้ ส่วนหนึ่งอาจเป็นปัญหาเฉพาะตัวของนักวิชาการเอง แต่โดยรากฐานแล้วเป็นปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับโลกทัศน์ทางการศึกษาที่เรายังถูกจำกัดอยู่ในกรอบของการแบ่งแยกสาขาวิชาเฉพาะด้าน เป็นการสร้างโลกทัศน์ทางวิชาการที่แยกตัวกันค่อนข้างเป็นเอกเทศ ขาดการรับรู้ถึงมิติปัจจัยและปัญหาด้านอื่น ๆ อันเกี่ยวข้องเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกัน ปัญหาอยู่ที่ว่า เราจะสลัดพันธนาการอันถูกครอบงำจากระบบการจัดรูปสถาบันการศึกษาเช่นว่านี้กันอย่างไร

สุดออกไปอีกทางด้านหนึ่ง ได้แก่กระแสวิชาการที่มองประเด็นปัญหาในเชิงเศรษฐกิจการเมืองเพื่อแสวงหาความเข้าใจถึงสัมพันธ์ภาพและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นระบบ

พัฒนาการด้านนี้ต้องนับว่าสืบทอดสำคัญ กระตุ้นให้เกิดการถกเถียงคิดค้น แสวงหาแนวการมองและศึกษาวิเคราะห์สังคมไทยอย่างมีมิติรอบด้านขึ้น ผมเข้าใจว่ากระแสเคลื่อนไหวทางปัญญาความคิดในแนวทางเช่นว่านี้ น่าจะให้คุณค่าอย่างอเนกอนันต์ต่อวงการสังคมศาสตร์ไทย ถ้าหากจะได้รับการพัฒนาให้ก้าวหน้าออกไปจากที่ยังดูโน้มเอียงที่จะยึดติดอยู่กับหลักวิเคราะห์และศัพท์แสงทางนามธรรม อย่างเช่นหลักความคิดเข้าใจเรื่องชนชั้น คักตินา ทุนนิยม ฯลฯ

สิ่งเหล่านี้ในตัวเองเห็นจะไม่อะไรผิด แต่ที่เรายังขาดอยู่ก็คือ ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมและกระบวนการสัมพันธภาพของพลังสังคมที่เกี่ยวข้อง อันเป็นลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงสัมพันธภาพทางสังคมการเมืองอย่างเป็นสภาวะวิสัยและรูปธรรมขึ้น

อีกประการหนึ่ง ที่ผมคิดว่ามีผลกระทบต่อสภาวะทางความรู้ของสังคมศาสตร์ไทยก็คือ นอกจากข้อจำกัดอื่นๆ แล้ว ในท่ามกลางของผลงานศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับสังคมไทยที่เริ่มกระทำกันอย่างกว้างขวางและหลากหลายในแทบทุกระดับสถาบันการศึกษา ทั้งในกรุงและส่วนภูมิภาคนี้ เรายังขาดรายงานสนทนาคณะที่จะเป็นสื่อสัมพันธ์ในหมู่นักวิชาการให้ได้เป็นช่องทางเรียนรู้ผลงานของกันและกัน ซึ่งนอกจากจะช่วยป้องกันมิให้เกิดปัญหาการทำงานซ้ำซ้อนยังความสูญเสียและสิ้นเปลืองแล้ว ยังอาจเป็นแรงกระตุ้นให้ช่วยกันพัฒนา กระบวนการสร้างสมองค์ความรู้ อันเป็นพื้นฐานจำเป็นยิ่งต่อพัฒนาการของสังคมศาสตร์ที่สร้างสรรค์อย่างแท้จริงด้วย เท่ากับเป็นการสร้างประเพณีปฏิบัติอันดีงามภายในประชาคมวิชาการไทย นอกเหนือไปจากอัจฉริยภาพเฉพาะตัวของกลุ่มนักวิชาการส่วนน้อย

ในเรื่องนี้ ผมเองมีความรู้สึกซึ่งอาจจะผิดก็ได้ว่า พวกเรายังไม่สู้จะให้คุณค่าในผลงานทางวิชาการของกันและกันเท่าที่ควร เรายังคงมีปัญหาช่องว่างทางจิตใจกันอยู่ในแง่นี้ และนี่เป็นสมมติฐานประการหนึ่งของความอ่อนแอของสังคมศาสตร์ไทยในปัจจุบัน

ว่าด้วยพันธะทางสังคม

คำถามประการสุดท้ายที่สังคมศาสตร์น่าจะต้องมีคำตอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามที่สังคมไทยเรากำลังเผชิญกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงซึ่งยิ่งนับวันจะยิ่งทวีความยุ่งยากสลับซับซ้อนขึ้นก็คือ เรามีอะไรให้กับสังคมบ้าง

ผมเห็นว่าเราไม่อาจหลีกเลี่ยงคำถามเช่นว่านี้ด้วยวิธีง่าย ๆ อย่างขอไปที หรือแบบกำปั้นทุบดินเพียงว่า เราได้ทำหน้าที่สอนและวิจัยเยี่ยงปราชญ์บุคคลจะพึงประพฤติปฏิบัติแล้ว เป็นอันจบพันธะรับผิดชอบกันเท่านั้น

จากแง่ของส่วนบุคคล ทศนคติทำนองนี้คงไม่มีอะไรต้องมาถกเถียงกันอีก แต่ในที่นี้ผมขอเสนอข้อคิดเห็นจากแง่ของสังคมศาสตร์ ในฐานะเป็นวิชาชีพและเป็นสถาบันสังคมส่วนหนึ่ง และก็ยังขอยืนยันในหลักการที่ว่า บทบาทพันธะหลักของสังคมศาสตร์ ได้แก่การสร้างเสริมองค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางสังคม อันเป็นเป้าหมายทางการศึกษา เช่นเดียวกันกับวิชาการแขนงอื่น ๆ เป็นแต่ว่าเราจะต้องทำความเข้าใจกันให้ถ่องแท้ในเนื้อหาสาระและขอบข่ายขององค์ความรู้ทางสังคมศาสตร์

ในจุดนี้ ประเด็นสำคัญที่เข้ามาเกี่ยวข้องก็คือ เรื่องบทบาทของค่านิยมในสังคมศาสตร์ในข้อนี้เป็นที่ยอมรับรู้กันทั่วไปแล้วว่า ค่านิยมเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ในสังคมศาสตร์ (ความจริงแล้ว ไม่ว่าศาสตร์แขนงใดก็ตาม) เพราะในที่สุดแล้ว สังคมศาสตร์เป็นเรื่องของการศึกษาวิเคราะห์อันมีผลสรุปเป็นการวินิจฉัยคุณค่า แม้งานศึกษาวิเคราะห์ที่ไม่อ้างอิงสัมพันธกับค่านิยมใดๆ ให้ปรากฏในตัวเองก็เป็นผลเท่ากับมีสมมติฐานยอมรับสภาวะสัมพันธภาพทางสังคมที่เป็นอยู่นั่นเอง

ข้อนี้ไม่มีปัญหา เป็นสิทธิโดยชอบของแต่ละบุคคลแต่ละแนวทางการมองประเด็นปัญหา แต่ที่น่าจะคิดใคร่ครวญกันต่อไปก็คือ ปัญหาวิวินิจฉัยคุณค่าในกระแสฝ่ายการมองเรื่องราวของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งผมสังเกตเห็นว่าเรายังมีช่องว่างกันอยู่มากในเรื่องความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลง เราอาจจะดูมันใจกันค่อนข้างมากในข้อที่ว่าสังคมไทยควรหรือไม่ควรจะเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้าหมายอะไร เราพูดและเขียนกันมากมายซ้ำแล้วซ้ำเล่าถึงประชาธิปไตย สังคมนิยม รวมทั้งเป้าหมายการพัฒนาเพื่อให้คนสามารถพึ่งตัวเอง ฯลฯ แต่ก็เพียงเท่านั้นเอง เรายังไม่พยายามที่จะสานต่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงกระบวนการที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่เป้า

หมายที่พึงปรารถนาว่าจริง ๆ แล้วเป็นอย่างไร

เพราะความรู้เกี่ยวกับกระบวนการทางสังคมเช่นนี้จำเป็นต้องอาศัย ข้อมูลความเข้าใจในพลังปัจจัยทางสังคมที่เป็นจริง ทั้งในระดับลึกและใน ขอบข่ายที่สัมพันธ์เชื่อมโยงระดับกว้างอย่างมีบูรณาการดังกล่าวข้างต้น แน่แน่นอน ทั้งหมดเหล่านี้ต้องอาศัยการพยายามศึกษาวิจัยที่สะสมต่อเนื่อง และความ ร่วมมือร่วมใจของบรรดานักสังคมศาสตร์หลาย ๆ สาขา และหลาย ๆ ระดับ

บทบาทและพันธะทางสังคมของนักสังคมศาสตร์ตามที่ว่ามานี้ ผม ใคร่ขอตั้งข้อสังเกตต่อไปอีกสักนิดว่า น่าจะเป็นภารกิจทางวิชาการที่กว้างและ ยืนยาวต่างจากแผนงานแบบวิศวกรรมสังคม และนี่คือความหมายของความเป็น ศาสตร์สำหรับสังคมศาสตร์

ประการแรกทีเดียว สังคมศาสตร์ไม่ได้มุ่งที่จะสื่อความนึกคิดหรือ เป้าหมายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเจาะจงไปที่พลังหรือกลุ่มหรือพรรคการเมืองหนึ่งใดโดยเฉพาะเป็นสรณะ หากทำการศึกษาคิดค้นสร้างความรู้ความ เข้าใจกับปัญหา และกระบวนการเปลี่ยนแปลงโดยอิสระและ “เป็นกลาง” ในท่ามกลางพลังหรือกลุ่ม หรือพรรคการเมือง ทั้งที่เป็นอยู่และที่จะพัฒนา ก่อตัวขึ้น

ประการที่สอง จุดมุ่งหมายที่แท้จริงของสังคมศาสตร์ คือ การบุกเบิก สร้างสรรค์องค์ความรู้ให้กว้างและไกลขึ้นตามสภาวะของข้อมูลและแนวการ ศึกษาวิเคราะห์ ซึ่งจะพัฒนาขึ้นไปเป็นลำดับอย่างสะสมและต่อเนื่องดังกล่าว แล้ว โดยเฉพาะในประเด็นปัญหาพัฒนาการของสังคมไทย

และในประการสุดท้าย สังคมศาสตร์ยึดมั่นในกฎจริยธรรมที่ว่า คุณธรรมคือความรู้ ความรู้ที่แท้จริงย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วน ใหญ่ และโดยตั้งมั่นอยู่บนรากฐานแห่งความรู้ในสัมพันธภาพและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้เองที่สังคมศาสตร์ไทยอาจทำหน้าที่เสนอแนะแนวทางและ ยุทธศาสตร์การพัฒนา อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขของคนส่วนใหญ่และเพื่อ การเปลี่ยนแปลงตามแนวทางแห่งปัญญาและความรู้ ซึ่งหวังว่าจะเป็นที่ยัง พิจารณาของหมู่ชนผู้เจริญแล้วทั้งปวง

ภูมิภาคศึกษากับพัฒนาการ สังคมศาสตร์

คำปราศรัยของนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย เนื่องในการ
ประชุมใหญ่สามัญ ประจำปี 2527 และการประชุมสัมมนาทางวิชาการร่วมกับ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ วันที่ 21 กรกฎาคม 2527.

พิมพ์ครั้งแรกใน วารสารเศรษฐศาสตร์การเมือง ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (กันยายน
2527), หน้า 1-8.

ภูมิภาคศึกษากับ พัฒนาการสังคมศาสตร์

เพื่อนสมาชิกและท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ

ในนามของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ร่วมด้วยสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมขอแสดงความปรารถนาดีและต้อนรับท่านผู้เป็นมิตรทางวิชาการทั้งหลายเข้าสู่การสัมมนาเรื่อง “สถานภาพ ปัญหา และแนวทางการศึกษาวิจัยสภาพเศรษฐกิจการเมืองท้องถิ่น” เหนือสิ่งอื่นใดขอขอบพระคุณวิทยากรทุกท่านที่กรุณาให้เกียรติมาร่วมเสนอบทความในการสัมมนาครั้งนี้ ซึ่งถือได้ว่าเป็นวาระสำคัญยิ่งต่อการสำรวจตรวจสอบถึงสภาวะทางวิชาความรู้ของเราเอง รวมทั้งการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและประสบการณ์เพื่อประเมินแนวทางอันจะพึงเป็นไปในอนาคตเกี่ยวกับแนวเนื้อหาสาระของเรื่องราวที่จะสัมมนากันนี้ ผมคงไม่อยู่ในฐานะที่จะพูดอะไรนัก เนื่องจากขาดความรู้ อีกทั้งก็ได้ท่านผู้รู้โดยตรง คือ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา กรุณารับทำหน้าที่บรรยายนำ ซึ่งเราจะได้รอฟังกันในวาระต่อไป ผมเองเพียงแต่ใคร่ถือโอกาสนี้ตั้งข้อสังเกต และคิดเห็นไว้บ้างในบางประเด็นที่เข้าใจว่า น่าจะมี

ส่วนเกี่ยวข้องอย่างสำคัญต่อพัฒนาการด้านสังคมศาสตร์ อย่างน้อยมองจากแง่ของสมาคมสังคมศาสตร์ฯ อันเป็นชมรมวิชาชีพ มีพันธะหน้าที่ดูแลส่งเสริมให้วิชาความรู้สังคมศาสตร์ของเราได้พัฒนารุดหน้าไปบนรากฐานแห่งชีวิตที่เป็นจริงของสังคมไทย ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ความตื่นตัวสนใจทางการศึกษาวิจัยเรื่องของท้องถิ่นนับเป็นความก้าวหน้าที่สมควรแก่การส่งเสริมสนับสนุน แต่โดยนัยแห่งเจตนารมณ์และหลักการทางวิชาการดังกล่าวนี้เอง เราคงจำเป็นต้องมาช่วยกันคิดใคร่ครวญด้วยการศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นตลอดจนกิจกรรมอื่น ๆ ทางวิชาการนั้นให้ความหมายอะไรแก่เรา รวมทั้งพึงมีจุดมุ่งประสงค์และวิธีการอย่างไร เพื่อเป็นแนวทางให้บรรลุผลทางวิชาการเช่นนั้น

ว่าด้วยความหมายของภูมิภาคและท้องถิ่นศึกษา

คงจะพอจำกันได้ว่า ในช่วง 3 ทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่สอง เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นภูมิภาคที่อยู่ในความสนใจศึกษาวิจัยของบรรดาสถาบันและนักวิชาการตะวันตกอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากสหรัฐอเมริกา ประเทศไทยเราก็คงเป็นเป้าของความสนใจในทำนองเดียวกัน ผลก็คือได้เกิดโครงการศึกษาวิจัย และผู้เชี่ยวชาญในเรื่องภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ออกมามากมาย เราได้เห็นอาจารย์มหาวิทยาลัยในสหรัฐฯ ทำหน้าที่หลากหลายชั้น นอกไปจากงานสอนและวิจัยอันเป็นภาระหน้าที่โดยปกติแล้ว นักวิชาการเหล่านั้นยังรับจ้างเป็นที่ปรึกษารัฐบาล ทำการวิจัยภาคสนามในประเทศที่ตน “เชี่ยวชาญ” และในที่สุดได้รับมอบหมายให้คำปรึกษาแก่หน่วยงานรัฐบาลของประเทศที่เกี่ยวข้อง ไซแต่เท่านั้น ผลของความสนใจเช่นว่านี้ยังมีส่วนสร้างและพัฒนาสถาบันอุดมศึกษาและผลิตนักวิชาการไทยขึ้นมาเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน

ความสนใจศึกษาวิจัยเรื่องของไทยในสภาพการณ์ดังกล่าวนี้ อาจกล่าวได้ในแง่หนึ่งว่าเป็นการพัฒนาทางการศึกษา แต่คำถามที่ตามมาก็คือ ไทยศึกษาในฐานะภูมิภาคศึกษา จริง ๆ แล้วให้ความหมายอะไรแก่บรรดาผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้น คำตอบที่ใกล้เคียงที่สุดเห็นจะเป็นว่า ไม่ได้ให้ความหมายอะไรมากนัก นอกเหนือไปจากความหมายในเชิงยุทธศาสตร์ของการต่อสู้ช่วงชิงทางการเมืองระหว่างประเทศ ประเด็นในที่นี้อยู่ที่ว่าความสนใจศึกษาวิจัย

เรื่องของไทยมีอยู่ และเป็นไปเพื่อสนองนโยบายทางการเมืองและการทหารเป็นสำคัญ ในแง่หนึ่งประเทศในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของภูมิภาคศึกษา จึงมีความหมายเป็นเพียงเครื่องมือเพื่อสนองเป้าหมายอันไม่ใช่วิชาความรู้ที่แท้จริง ในกรณีอย่างนั้น ท่านทั้งหลายลองนึกวาดภาพดูก็แล้วกันว่า อะไรจะเกิดขึ้นกับการศึกษา ผมเองเคยมีประสบการณ์มากับตัวเอง ครึ่งหนึ่งนานมาแล้ว ได้มีโอกาสไปเยือนสหรัฐอเมริกา พบปะสังสรรค์กับอาจารย์ชาวอเมริกันผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยา เคยเสนอรายงานวิจัยร่วมกับอาจารย์ชาวอเมริกันอีกท่านหนึ่งซึ่งเป็นนักรัฐศาสตร์เกี่ยวกับปัญหาความมั่นคงในประเทศไทย ผมได้แสดงความไม่เห็นด้วยกับข้อสรุปและเสนอแนะหลายประเด็นด้วยกันในรายงานฉบับนั้น คำอธิบายที่ได้ทำให้ผมต้องคิดและไม่สบายใจมากที่สุดก็คือว่า รายงานวิจัยที่ว่านั้นเป็นฉบับที่เสนอต่อทางราชการ ส่วนฉบับ “จริง” ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ในกรณีใดก็ตาม รายงานฉบับ “จริง” ที่ว่าเป็นอย่างไร ก็คงยังไม่มีความจำเป็นเอง อีกกรณีหนึ่งดูเหมือนจะก่อน 14 ตุลาคม 2516 ราว 2 ปี ผู้เชี่ยวชาญทางรัฐศาสตร์ชาวอเมริกันคนเดียวกันนั่นเอง ตอนนั้นเข้ามาประเทศไทยในฐานะที่ปรึกษาขององค์การ เอ.ไอ.ดี. นับว่าทำหน้าที่ให้คำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมืองของประเทศไทย ท่านผู้นี้ให้ข้อสรุปกับผมว่า อนาคตของเมืองไทยอยู่ที่กลุ่มข้าราชการรุ่นหนุ่มในกระทรวงมหาดไทย ตอนนั้นเข้าใจว่าเป็นช่วงที่มีอาจารย์มหาวิทยาลัย และข้าราชการรุ่นใหม่ที่เคยเกี่ยวข้องอยู่กับโครงการรัฐประศาสนศาสตร์เข้าไปอยู่ในกระทรวงมหาดไทยหลายท่านด้วยกัน ซึ่งเกิดเป็นความหวังขึ้นมาในสายตาของนักรัฐศาสตร์และรัฐบาลสหรัฐฯ ว่าจะเป็นกลุ่มพลังราชการรุ่นใหม่ที่สามารถนำประเทศไปในแนวทางของ “โลกเสรี” ได้ ด้วยข้อสรุปง่าย ๆ เช่นนั่นเอง ที่มีการลงทุนตั้งโครงการฝึกอบรมขึ้นมาเพื่อส่งข้าราชการชั้นหัวกะทิเหล่านั้นไปรับการฝึกอบรม แต่แล้วไม่ช้าไม่นานเหตุการณ์ 14 ตุลาฯ ก็อุบัติขึ้น ส่วนหนึ่งเกิดจากความผิดพลาดของทางกระทรวงมหาดไทย !

เท่าที่เล่าถึงประสบการณ์เหล่านี้ ก็โดยหวังว่า ท่านทั้งหลายจะได้เล็งเห็นและตระหนักถึงว่า การศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นเป็นเสมือนดาบสองคม ยิ่งกว่านั้นยังอาจสร้างจุดบอดให้เกิดขึ้นได้ ถ้าหากถูกใช้เป็นเพียงเครื่องมือสนองตอบนโยบาย และความต้องการจากภายนอก แล้วในที่สุดก็จะ

บังเกิดผลเสียต่อนโยบายนั้น ๆ เอง เนื่องจากไม่อาจเข้าถึงแก่นของชีวิตความเป็นจริง และนี่เป็นผลของการผันแปรความเป็นนักวิชาการให้กลายเป็นเพียงวิศวกรสังคมใช้วิชาการเพื่อจุดมุ่งหมายอันคับแคบฉันใดก็ฉันนั้น อุทธรณ์ดังกล่าวน่าจะเป็นเครื่องเตือนสติให้ได้หยุดคิดใคร่ครวญกันสักนิดว่า การศึกษาวิชาการเศรษฐกิจการเมืองหรือเรื่องอื่น ๆ ของท้องถิ่นที่เรากำลังพูดกันถึงอยู่นี้จะให้ความหมายอะไร หรือว่าเพื่ออะไรกันแน่ นี่เป็นเรื่องสำคัญ เพราะในทัศนะของผมเชื่อว่ามีความแตกต่างกันอย่างมหาศาลระหว่างการศึกษาวิชาการที่เห็นท้องถิ่นในฐานะเป็นเพียงเครื่องมือของอำนาจหรือผลประโยชน์ภายนอกกับการศึกษาเพื่อแสวงหาและเข้าถึงแก่นของความเป็นจริงอันเป็นคุณค่าทางการศึกษาโดยแท้ จากการสังเกตของผม ผมเกรงว่า ความหมายอันแรกดูจะค่อนข้างมีน้ำหนักอยู่มากในบรรยากาศของการศึกษาวิชาการในปัจจุบัน ทั้งนี้ด้วยเหตุจากโครงสร้างสังคมการเมืองแบบรวมศูนย์อำนาจประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่ง จากแรงครอบงำทางปัญญาความคิดในหมู่นักวิชาการเองที่ผ่านการศึกษาบรมโนมน้าวให้มองเห็นหรือเข้าใจเรื่องของภูมิภาคและท้องถิ่นไม่ต่างอะไรนักกับอาณาเขตที่ต้องเป็นฐานรองรับอำนาจ คักดีศรี และความมั่งคั่งของส่วนกลางอยู่ตลอดไป และด้วยเหตุฉะนี้ จึงไม่น่าประหลาดใจอะไรที่เรามักจะได้ยินได้ฟังอยู่เสมอถึงการตีค่าของคนท้องถิ่นไปในทางที่เป็นแรงงานต่ำ ๆ ถูก ๆ สำหรับรองรับการลงทุนแสวงกำไรของคนภายนอก อย่างเช่นที่ในภาษาทางเศรษฐศาสตร์เรียกกันว่า “Comparative advantage” หรือว่าตีค่าของศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นเพียงเครื่องสนองของอุตสาหกรรมท่องเที่ยว อย่างนี้เป็นต้น

ผมไม่ได้สงสัยเลยว่า ความตื่นตัวสนใจศึกษาวิชาการเรื่องท้องถิ่นมีไม่น้อยทีเดียว ทั้งในอดีตและปัจจุบันที่มุ่งเป็นการแสวงข้อมูลความรู้เพื่อผลทางการศึกษาอย่างแท้จริง แต่ก็ต้องตระหนักกันด้วยว่าเรากำลังอยู่ในกระแสบรรยากาศของการครอบงำทางปัญญาความคิด อย่างน้อยที่สุดก็เพื่อให้เกิดความสำนึกรู้ว่าเรากำลังทำอะไร เพื่ออะไรกันแน่ เมื่อประมวลจากกระบวนการเมืองและการศึกษาในยุคเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ช่วงร้อยปีเศษที่แล้วมา ซึ่งแทบทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปเพื่อสนองสนองความต้องการของศูนย์กลางแล้ว ก็น่าจะคิดว่า ณ บัดนี้เรากำลังย่างเข้าสู่ยุคของการฟื้นฟู และก่อร่างสร้างองค์

ความรู้ใหม่ นั่นก็คือ องค์ความรู้ที่เป็นอิสระจากอิทธิพลครอบงำ และซึ่งพยายามมองเห็นคนและวัฒนธรรมท้องถิ่นในฐานะที่เป็นคุณค่าในตัวของตัวเอง ไม่ใช่เป็นเพียงคุณค่าของอดีตกาล หากแต่เป็นค่าอันก่อปรด้วยพลังและศักยภาพที่สามารถปรับตัวเองกับชีวิตโลกสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ผมมีความเชื่อแน่ว่าประชาคมท้องถิ่นทุกหนแห่งมีอัจฉริยภาพและพลังสร้างสรรค์ของตนเองอยู่เสมอ ในทางตรงกันข้าม การครอบงำรังแต่จะเป็นผลบั่นทอนทำลายอัจฉริยภาพและพลังสร้างสรรค์ที่ว้านี้ ซึ่งในที่สุดย่อมก่อให้เกิดการสูญเสียดุลยภาพอย่างอเนกอนันต์ทั้งในทางสังคมและปัญญาความรู้อย่างที่ปรากฏให้เห็นกันอยู่ทุกวันนี้

ว่าด้วยจุดมุ่งประสงค์

ถ้าหากแนวความเข้าใจที่กล่าวมาข้างต้น พอจะเป็นที่เห็นพ้องต้องกันได้ก็ย่อมหมายความว่า นอกเหนือไปจากที่ปรากฏออกมาเป็นโครงการต่าง ๆ ตามความสนใจของแต่ละคนแต่ละสถาบันแล้ว การศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นยังพึงมุ่งเป็นการฟื้นฟูสร้างสรรค์กระบวนการศึกษาที่มองออกไปจากชีวิตของคนและชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งแตกต่างจากกระบวนการศึกษาที่ปลูกฝังให้เราชินอยู่กับการมองจากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง ผมเชื่อว่าเจตนารมณ์ของความเป็นไททางวิชาการขึ้นอยู่กับความสำนึกและตระหนักในข้อนี้ เพราะเป็นหนทางเดียวที่จะช่วยให้เราอยู่ในฐานะสามารถเข้าถึงชีวิตความเป็นจริงได้ในแง่นี้ บทบาทของนักวิชาการท้องถิ่นจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ถึงอย่างนั้นก็จะประมาทไม่ได้ เพราะภายใต้โครงสร้างการจัดการศึกษาที่เป็นอยู่ บรรดานักวิชาการท้องถิ่นเองยังอาจต้องยึดติดอยู่กับค่านิยมของต้นสังกัดจากส่วนกลางเป็นหลักอยู่ กิจกรรมทางวิชาการจึงอาจถูกเบี่ยงเบนไปตามกำหนดตามความต้องการของภายนอกที่เป็นมาแต่อดีต นักวิชาการท้องถิ่นจึงเปรียบเสมือนยืนตรงทางสองแพร่ง และนี่คือจุดจบของกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมและทางการศึกษา เรา กำลังมาสู่จุดที่จะต้องระมัดระวังรักษาดุลให้ตระหว่างเอกภาพกับความหลากหลายในสังคม ซึ่งผมเห็นว่าเป็นปัญหาท้าทายสำหรับการศึกษาริวิจัยเรื่องท้องถิ่น เมื่อหลายปีมาแล้วทางสยามสมาคมเคยจัดสัมมนาขึ้นเรื่อง “เอกลักษณ์สังคมไทย” ผมได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า ผมไม่ค่อยชอบคำว่า “เอกลักษณ์”

นัก เพราะชวนให้เข้าใจเอาว่า อะไร ๆ ในสังคมไทยเราต้องเป็นหนึ่งอยู่รำไป คล้าย ๆ กับว่าเราจะไม่ยอมรับความแตกต่างซึ่งเป็นเรื่องของธรรมชาติ หรือ ถ้าจะมีความแตกต่าง เราก็จับเอามาทำให้เป็นเรื่องระหว่างผู้ใหญ่-ผู้น้อย หรือ ระหว่างผู้มีอำนาจ-ผู้อยู่ใต้อำนาจเสียหมด ผมคิดว่าการศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นจะ ช่วยประดับประดาประกอบปรับทัศนคติแบบลบเช่นว่านี้ได้ ถ้าหากทำการศึกษากันอย่างจริงจังให้เกิดความรู้ความเข้าใจถึงสภาพวิสัยของชีวิตอันแตกต่างหลากหลายที่มีอยู่ แล้วพิสูจน์ให้เห็นถึงคุณค่าด้านสร้างสรรค์ของความแตกต่าง หลากหลายเหล่านี้

ผลประการหนึ่งที่สำคัญจากการฟื้นฟูสร้างสรรค์กระบวนการศึกษาเพื่อชีวิต ก็คือการฟื้นฟูค่าของคนเป็นเป้าหมายของการศึกษาวิจัย เมื่อคำนึงสภาพ ความเป็นไปของวิชาการสังคมศาสตร์ขณะนี้แล้ว น่าเป็นห่วงอย่างยิ่ง ผมหวัง ว่าผมคงจะไม่ได้มองโลกในแง่ร้ายจนเกินไป แต่ทุกวันนี้ เราได้ยินได้ฟังกัน แต่ถึงเรื่องอัตราเติบโตทางเศรษฐกิจ การลงทุน การส่งออก ดุลการค้า ดุล การชำระเงิน เสถียรภาพ ความมั่นคง ฯลฯ แต่เรื่องของคนแทบไม่ได้อยู่ใน สายตาเราเลย หมายถึงว่าคนในฐานะที่เป็นเป้าหมาย ไม่ใช่เครื่องมือ เครื่อง จักรของการพัฒนาบ้านเมือง สภาวะทางวิชาการและทางปัญญาความคิดอย่างนี้ คงจะเป็นสัญญาณบอกเหตุอะไรสักอย่างหนึ่งเป็นแน่ การฟื้นฟูศึกษาวิจัยเรื่อง ท้องถิ่น น่าจะเป็นเครื่องกระตุ้นช่วยให้เราสัมผัสใกล้ชิดกับเรื่องคนและชีวิต ยิ่ง ๆ ขึ้น ในแง่นี้ กระบวนการศึกษาเพื่อชีวิตที่ว่ามา จึงเท่ากับเป็นการด้าน กระแสวิชาการที่บดบังตัวเองมองไม่เห็นค่าของคน เพราะนักวิชาการระดับ ผู้เชี่ยวชาญนิยมแบ่งภาคของคนออกเป็นส่วน ๆ ตามสาขาที่อ้างว่าฝึกฝนรู้เรียน กันมา อะไรจะเกิดขึ้นกับคนก็ตาม ถ้าไม่เข้าอยู่ในข่ายวิเคราะห์แบบสำเร็จรูป ของตนแล้วก็ไม่ยุ่งเกี่ยว อย่างทำนองที่นักเศรษฐศาสตร์ชั้นนำของเรายืนยันอยู่ เสมอว่า ขอเกี่ยวข้องเฉพาะเรื่องเศรษฐกิจ การเมืองไม่เกี่ยว อย่างนี้เป็นต้น นี่เป็นทุกขลาภจากการศึกษาอันทันสมัยที่เราได้รับมาจากการคบค้ากับโลก ภายนอก ในสภาพการณ์เช่นนี้ ความหวังที่พอจะเห็นกันได้บ้างก็คงจะต้องฝาก ไว้กับบรรดานักวิชาการท้องถิ่นเอง ซึ่งก็กำลังแพร่ขยายตัวกว้างขวาง สร้าง สร้างกิจกรรมทางวิชาการขึ้นมามากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการประวัติ- ศาสตร์ โบราณคดี สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา น่าจะเป็นที่หวังได้ว่า

ผลงานเหล่านี้จะพัฒนามิติด้านชีวิตและการเปลี่ยนแปลงให้มีความหมายในเชิงสัมพันธ์ทางสังคมยิ่ง ๆ ขึ้นตามลำดับ ผมเข้าใจว่าในจุดนี้การศึกษาวิจัยเชิงเศรษฐกิจการเมือง คงจะมีบทบาทช่วยให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องภูมิภาคและท้องถิ่นเข้าสู่ความสมบูรณ์ขึ้น

เมื่อพูดถึงประเด็นคุณค่าของคน ทำให้นึกถึงข้อสังเกตของนักพัฒนาหนุ่มผู้หนึ่งซึ่งปฏิบัติงานภาคสนามในจังหวัดสุรินทร์ ผมได้มีโอกาสร่วมสัมมนากับท่านผู้นี้มาสองสามครั้ง และทุกครั้งจะได้ยินพูดย้ำเสมอถึงศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจของคนชนบท เราเสวนากันถึงปัญหาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ซึ่งก็เป็นทีที่เห็นพ้องกันว่า เท่าที่ปฏิบัติกันอยู่นั้น จริง ๆ แล้ว เป็นการดึงประชาชนให้มาร่วมกับทางราชการมากกว่าเปิดโอกาสให้ผู้คนในท้องถิ่นได้ริเริ่มมีส่วนร่วมกันอย่างจริงจังเพื่อพัฒนาตนเอง จากประสบการณ์ที่นักพัฒนาผู้นี้คลุกคลีอยู่กับชาวบ้านมาหลาย ๆ ปี พบว่าการพัฒนาของรัฐเท่าที่กระทำมา โดยที่มุ่งแต่ผลทางเศรษฐกิจ และการเมือง ดังที่กล่าวมาได้เป็นผลบั่นทอนทำลายศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจของชาวชนบท อันเป็นศักยภาพที่ชุมชนเขาจะสามารถสร้างสรรค์พัฒนาดตนเอง ฐานะสัมพันธ์ในสังคมของเราจึงต้องตกอยู่ในรูปแบบของการพึ่งพาและการครอบงำอยู่ตลอดมาจนเดี๋ยวนี้ จากข้อสังเกตของข้าราชการรุ่นใหม่ที่มีความกระตือรือร้นพยายามเข้าถึงชีวิตและปัญหาของชาวบ้านจริง ๆ ต่างยืนยันตรงกันในเรื่องนี้ ทำให้ผมอดคิดไม่ได้ว่า การศึกษาวิจัยท้องถิ่นจะมีส่วนหรือบทบาทอย่างไรในเรื่องอย่างนี้ ประเด็นคงไม่ได้อยู่ที่ว่า นักวิชาการจะต้องทำตัวเป็นนักพัฒนาช่วยเหลือเกื้อกูลชาวบ้านด้วยหรือไม่อย่างไร ถ้าเราจะไม่ประเมินค่าและความหมายของวิชาการต่ำจนเกินไปแล้ว ผมเชื่อว่าการศึกษาวิจัยในตัวเองคงจะมีส่วนช่วยได้อย่างมากทีเดียว ถ้าเราพยายามและสามารถพัฒนาผลงานวิชาการให้เห็นและเข้าใจท้องถิ่นอย่างประชาคมที่มีชีวิต มีจิตนาการและแรงบันดาลใจที่จะพัฒนาและก้าวหน้า ในแง่นี้ ผลงานวิจัยเองอาจจะมีส่วนเชื่อมโยงความรู้เกี่ยวกับภูมิภาคและท้องถิ่นจากมิติมาสู่ปัจจุบันได้ตามสมควร เพราะในที่สุดแล้ว เราไม่อาจนิ่งดูดายแต่เพียงว่า ศักดิ์ศรีและความภาคภูมิใจของชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นกำลังถูกกลืนรอนลงไป จุดสำคัญอยู่ที่ว่าศักยภาพของประชาคมท้องถิ่นมีพื้นฐานเป็นมาอย่างไร และฟื้นฟูพัฒนาขึ้นมาอย่างไร เพื่อเป็น

แนวทางเลือกวิถีทางของชีวิตสังคม ผมค่อนข้างมั่นใจว่า ในฐานะเช่นนั้น การศึกษาวิจัยเรื่องท้องถิ่นจะมีส่วนช่วยลดอวิชชาที่มีอยู่ในสังคมศาสตร์ปัจจุบัน ลงไปได้อย่างอเนกอนันต์

ว่าด้วยวิธีการ

เป้าหมายการศึกษาวิจัยเพื่อชีวิต ย่อมเป็นไปไม่ได้ ถ้าหากขาดความ เข้าใจและพยายามร่วมกันภายในวงวิชาการเอง เมื่อสิบปีก่อน นักการศึกษา ของเราได้เคยริเริ่มนำเอาหลักความคิดเรื่องการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมทำนอง เดียวกันนี้มาใช้เป็นหลักนำในการปฏิรูปการศึกษาของไทย แต่ท่านทั้งหลาย ก็คงจะได้ทราบกันมาบ้างแล้วถึงความล้มเหลวที่เกิดขึ้นด้วยน้ำมือของนักศึกษา เอง ผมเองอยากจะขอเชื่อในความบริสุทธิ์สุจริตใจในส่วนบุคคลไว้ก่อน แต่ ใครจะชี้ถึงจุดอ่อนอันเป็นเหตุแห่งความผิดพลาด ซึ่งอาจเป็นบทเรียนในแง่ หนึ่งสำหรับการศึกษาวิจัยท้องถิ่น นั่นก็คือปัญหาช่องว่างระหว่างหลักการกับ ปฏิบัติ ข้อที่น่าสังเกตในกรณีนี้มีอยู่ว่าหลักการของการศึกษาเพื่อชีวิต และ สังคมตามที่ประกาศออกมาเป็นแนวนโยบายปฏิรูปศึกษา เมื่อปี พ.ศ. 2517 นั้น โดยแท้จริงเป็นผลมาจากการระดมความคิดทำงานร่วมกันของบรรดา นักวิชาการและปัญญาชนทั้งในและนอกวงราชการ อาจจะกล่าวได้ว่านับ เป็นครั้งแรกที่ทางราชการได้ยื่นมือออกมาแสวงความร่วมมือความคิดกับโลก ภายนอก แต่ครั้นเมื่อถึงขั้นที่จะต้องนำเอาหลักการมาใช้ปฏิบัติ กลับเป็น เรื่องจำกัดอยู่ภายในวงราชการโดยเฉพาะ มิได้มีการพยายามแสวงความเข้าใจ ความร่วมมืออันใดนอกเหนือไปจากนั้น ผลก็คือ หลักการศึกษาเพื่อชีวิตและ สังคมต้องถูกยึดเยียดเข้าไปในโครงสร้างรวมศูนย์อำนาจจัดการศึกษา และ ผลสืบเนื่องที่สำคัญก็คือ เจตนารมณ์ของการกระจายอำนาจจัดการศึกษา อัน เป็นหัวใจของหลักการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมได้อันตรธานหายไปนั่นเอง คงเหลือแต่สิ่งที่ท่านนักการศึกษากล่าวขานอย่างภาคภูมิใจว่า “เอกภาพทาง การบริหารการศึกษา” อันเป็นหลักยึดถือกันมาตราบนานเท่าทุกวันนี้

เมื่อพิจารณาห้วงมองเข้าไปถึงปัญหาช่องว่างทางการศึกษาเช่นนี้แล้ว ผม ก็หวังว่า ท่านทั้งหลายคงจะสังเกตเห็นและตระหนักในความหมายความสำคัญของ การศึกษาวิจัยท้องถิ่น เราอาจไม่จำเป็นต้องไปไกลถึงขั้นเรียกร้องให้มีการ

ปฏิรูประบบบริหารอะไรทำนองนั้น ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่และสลับซับซ้อนดังที่ได้เห็นกันมาแล้ว แม้แต่ภายในกรอบโครงสร้างทางการศึกษาที่เป็นอยู่นี้เอง และในบทบาทของการศึกษาวิชาการทั้งหลาย ผมเชื่อว่า บรรดานักวิชาการเรายังมีช่องทางที่จะทำอะไรได้พอสมควรทีเดียว โดยอาศัยวิธีการศึกษาวิชาการของท่านทั้งหลายเอง ผมคงไม่อาจคิดก้าวล่วงเข้าไปถึงขั้นวิธีการศึกษาวิชาการอันอยู่ในความชำนาญการของแต่ละท่านโดยเฉพาะ แต่ใคร่ตั้งข้อสังเกตสองสามประการที่เข้าใจว่าน่าจะเป็นความเข้าใจและความพยายามร่วมกันทางวิชาชีพของท่านทั้งหลาย ทั้งนี้ทั้งนั้นเพื่อให้การศึกษาวิชาการต้องถื่นได้เป็นไปเพื่อชีวิตและเพื่อชุมชนต้องถื่นโดยแท้จริงตามนัยที่กล่าวมาในตอนต้น

ประการแรกทีเดียว การสร้างกระบวนการศึกษาวิชาการที่ช่วยเชื่อมช่องว่างทางสถาบัน ดังเป็นที่ทราบกันดีว่า บรรดาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยของรัฐในส่วนภูมิภาคล้วนแต่ตั้งขึ้นมาจากการพัฒนาขยายตัวออกไปจากส่วนกลาง ไม่ได้มีรากฐานเติบโตขึ้นมาจากประชาคมท้องถิ่นจริง ๆ สถานการณ์กระตือรือร้นขึ้นมาตามสมควร จากการที่เราเริ่มมีนักวิชาการท้องถิ่นจำนวนมากขึ้น และในประการสำคัญได้เกิดความกระตือรือร้น ความมั่นใจทำการศึกษาวิชาการ สร้างเสริมองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิภาคและท้องถิ่นมากขึ้นตามลำดับ รวมได้เกิดศูนย์หรือสถาบันศึกษาวิชาการเฉพาะในเรื่องนี้ขึ้นแล้วทุกภาค เท่าที่ผมได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์มาบ้าง ก็ค่อนข้างแน่ใจว่าเราพอมีกำลังทางวิชาการอยู่ในขณะนี้พอสมควรทีเดียว แล้วยังจะพัฒนาต่อไปในอนาคตอันใกล้ขึ้นอีกด้วย แต่ทว่าในขณะเดียวกัน กระบวนการศึกษาวิชาการของเราก็ยังคงเป็นไปในลักษณะแบบจรรजरทางเดียวอยู่นั่นเอง กล่าวคือ เป็นการศึกษาจากแง่ของคนภายนอกที่พูดเช่นนั้น ไม่ได้มีเจตนาแม้แต่หน่อยเลยที่จะมาตั้งข้อข้องใจในวุฒิความรู้ความสามารถของท่านทั้งหลาย หากมิได้ ผมเพียงแต่ย้ำในข้อนี้เพื่อชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดทางโครงสร้างการศึกษาของเราเอง ความสนใจทุ่มเทกำลังความคิดและกำลังกายของท่านนักวิชาการจำนวนไม่น้อยขณะนี้ลงไปคลุกคลีสัมผัสกับชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน เพื่อเสาะแสวงความรู้ความเข้าใจอย่างถ่องแท้ นั้นเป็นวิธีการที่ช่วยได้มากทีเดียว แต่ถ้าหากเราจะก้าวออกไปอีกสักนิด ช่วยกันสร้างสิ่งที่ผมขอเรียกในขั้นนี้ก่อนว่า “ผู้รู้ประจำชุมชนท้องถิ่น” ถ้าตั้งใจดีและทำกัน เราคงจะได้ทรัพยากรทางวิชาการที่สัมพันธ์โดยตรงกับเจตนารมณ์

ของภูมิภาคและท้องถิ่นศึกษาอย่างแท้จริง ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าเราออกไปหาชาวบ้านเพื่อขอให้เขาเป็น “ผู้บอกเล่า” ข้อมูลและความเห็นตามความอยากรู้อยากเห็นของเรา เพราะในที่สุดแล้ว คำตอบที่ได้มาเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดหรือวางกรอบอยู่แล้วจากคำถามของเรา อีกครั้งหนึ่งของความรู้ความเข้าใจที่เรายังขาดอยู่ ก็คือ คำถามและคำอธิบายที่ออกไปจากกระบวนการคิดและโลกทัศน์ของชาวบ้านเอง ผมเองก็ยังไม่แจ่มชัดนักว่าจะทำกันได้อย่างไรและเพียงใด ท่านที่เกี่ยวข้องโดยตรงย่อมจะรู้ดีกว่า แต่ถ้าวางได้ เราไม่แต่จะได้ทรัพยากรอันมีค่าทางวิชาการเพิ่มขึ้นมาเท่านั้น แต่ยังเท่ากับช่วยเปิดประตูวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยของเราสู่ชีวิตชุมชนเพื่อเรียนรู้จากอัจฉริยภาพของท้องถิ่น แล้วถ้าเป็นเช่นนั้น วิทยาลัยและมหาวิทยาลัยส่วนภูมิภาครวมทั้งการศึกษาวิชาการของเรา ก็จะไม่เป็นสถาบันและกระบวนการเรียนรู้ที่โดดเดี่ยวและแปลกแยกอย่างที่เป็นอยู่อีกต่อไป

ประการที่สอง เราได้เรียนรู้และตระหนักในความผิดพลาดและความล้มเหลวจากระบบการแบ่งซอยสาขาวิชาหรือความชำนาญเฉพาะด้านมาพอแล้ว การศึกษาวิชาการท้องถิ่นจำเป็นต้องหลีกเลี่ยงเพื่อจะได้ไม่มัวหลงอยู่กับหลักการหรือเป้าหมายที่ไม่สู้จะเกี่ยวกับชีวิตคนเท่าไรนัก หรือในหลายๆ กรณีเป็นปฏิปักษ์ต่อคุณภาพชีวิต แม้การเรียนรู้ การฝึกฝนอบรมตามสายสาขาวิชาเฉพาะด้านยังอาจเป็นสิ่งจำเป็นอยู่ จะด้วยเหตุผลใดก็ตาม แต่ก็ตั้งอยู่บนฐานของความรู้รอบด้าน อันเกี่ยวกับชีวิตและสังคม ที่หนักแน่นตามสมควร ไม่ใช่ทำกันอย่างขอไปอย่างที่บริหาร “หลักสูตรวิชาพื้นฐาน” กันตามมหาวิทยาลัยต่างๆ ในทุกวันนี้ จะอย่างไรก็ตาม แม้ในสภาพอันไม่สู้่อานวยนักในปัจจุบันนี้ เราก็ยังพอแก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้บ้างในเรื่องนี้ เท่าที่มองเห็นก็คือ เราจะต้องช่วยกันสร้างความสำนึกในคุณค่าของคนและชีวิตดังที่กล่าวมาแล้ว ในข้อนี้ท่านนักวิชาการท้องถิ่นน่าจะอยู่ในฐานะได้เปรียบ เนื่องจากอยู่ในสภาพแวดล้อมสัมผัสอยู่กับชีวิตท้องถิ่นจริง ๆ ผิดกับนักวิชาการในกรุงส่วนใหญที่ยังคงหมกมุ่นอยู่กับหลักการและเป้าหมายแค่ระดับนามธรรม และอำนาจวาสนา ความสำนึกในคุณค่าของคนและชีวิตจะเป็นแรงบันดาลใจให้เราทั้งหลายสามารถแหวกวงล้อมของสาขาวิชาและความชำนาญเฉพาะด้าน ออกมาสู่ความเป็นจริงของชีวิตได้ ในประการสำคัญ เราคงจำเป็นต้องรู้จักเรียนรู้

ซึ่งกันและกันให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ทั้งนี้เพื่อเราแต่ละคนจะได้สามารถก้าวข้ามพรมแดนอันจำกัดของสาขาวิชาซึ่งเป็นเพียงสมมติธรรมจากองค์ความรู้ที่แท้จริง ซึ่งเรากำลังมุ่งแสวงหา

ประการสุดท้าย ความตระหนักในเป้าหมายของการศึกษาวิจัยเพื่อชีวิตและสังคม น่าจะช่วยให้แนวทางแก่เราที่จะทบทวนและสำรวจตรวจสอบถึงภาวะทางความรู้ของเราเองว่า ในด้านการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิภาคและท้องถิ่นนี้ เรากำลังอยู่ที่ตรงไหนกันแน่ในทางวิชาการและปัญญา ความคิด และแนวทางการศึกษาวิจัยสภาพ “เศรษฐกิจการเมืองท้องถิ่น” ที่ท่านทั้งหลายกำลังจะได้รับฟังกันต่อจากนี้ไป นับเป็นก้าวหนึ่ง ผมได้พูดมามากถึงนักวิชาการท้องถิ่น แต่ก็ไม่หมายที่จะละเลยมองข้ามบทบาทและความสำคัญของนักวิชาการที่ไม่ใช่คนท้องถิ่น ประเด็นคงไม่ใช่อยู่ที่คนในหรือคนนอก เท่ากับทัศนคติความจริงจังที่มีต่อปัญหาเรื่องราวของภูมิภาคและท้องถิ่น ในทางตรงกันข้าม ผมเชื่อแน่ว่าทั้งสองฐานะต่างมีบทบาททางวิชาการที่จะเสริมซึ่งกันและกัน อย่างน้อยก็ช่วยป้องกันมิให้การศึกษาวิจัยท้องถิ่นตั้งอยู่บนสมมติฐานที่ห่างไกลและแปลกแยกออกไปจากชีวิตที่เป็นจริง แล้วในขณะเดียวกันช่วยป้องกันมิให้จำกัดตัวคับแคบอยู่แต่ภายในวงกรอบเขตแดนของภูมิภาคและท้องถิ่น สภาววิสัยและความสมดุลในการศึกษาวิจัย อาจจะเป็นการแผ้วถางนำไปสู่การสร้างสรรค์ทฤษฎีและยุทธศาสตร์การศึกษาวิจัยที่เหมาะสมและทรงพลังต่อ ๆ ไป และนั่นย่อมหมายถึงพัฒนาการอันพึงปรารถนาของสังคมศาสตร์ไทยในอนาคต

แนวความคิดในการพัฒนา เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

พิมพ์ครั้งแรกใน เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ 2529 “ทิศทางเศรษฐกิจไทยในทศวรรษหน้า” จัดโดย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรม-ศาสตร์ 13-14 กุมภาพันธ์ 2529 ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง

“...The early economists placed their values at the centre of their research, and created a science in order to promote them; today’s economists think they have discovered a science and conceal their values under the guise of this science...”

(George Aseniero, “A Reflection on Developmentalism : From Development to Transformation”, *Development as Social Transformation*, 1985)

“...A scientific analysis of present conditions should not be divorced from an image of a just and free society. For many economists of the past, including Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx, and John Maynard Keynes, such a divorce was never made absolute. Economic theory cannot survive and prosper in a moral vacuum. The history of social science informs us that theory is rarely, if ever, detached from ideology.

“This does not mean that we abandon all claim to science. On the contrary, it means placing science in a human

and social context. Alongside ‘pure’ theory we have to evaluate political and social objectives...”

(Geoff Hodgson, *The Democratic Economy : A New Look at Planning, Markets and Power*, 1984)

ความนำ

ก่อนอื่น ขอแสดงความยินดีกับคณะเศรษฐศาสตร์ที่จัดให้มีการประชุมวิชาการประจำปีอย่างต่อเนื่องมามิได้ขาด นับเป็นการเสริมสร้างประเพณีปฏิบัติอันสร้างสรรค์ทางการศึกษา และควรแก่การเคารพยกย่อง ในปีนี้ดูจากหัวข้อสัมมนาเรื่อง ทิศทางเศรษฐกิจไทย และจากการสังสรรค์กันระหว่างเตรียมงานเป็นที่เข้าใจว่า การสัมมนาจะไม่จำกัดขอบข่ายอยู่แต่การวิเคราะห์อธิบายและพยากรณ์สถานะเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังจะได้พยายามช่วยกันมองและศึกษาลู่ทางอันพึงปรารถนาในอนาคตด้วย อย่างน้อยก็สำหรับทศวรรษหน้า ยิ่งไปกว่านั้น การสัมมนาคราวนี้ยังบรรจุรายการเพิ่มเติมขึ้นมาอีกให้มีการเบิกโรงด้วยการเสนอ “แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง” ก็แปลว่า ประเด็นปัญหาการพัฒนาจะได้รับการพิจารณาวิเคราะห์อย่างมีมิติรอบด้านขึ้น นอกเหนือไปจากด้านเศรษฐกิจ อีกทั้งยังเป็นการริเริ่มมาจากกลุ่มนักเศรษฐศาสตร์เองด้วย จัดว่าเป็นพัฒนาการอีกด้านหนึ่งที่สำคัญและน่ายินดี ที่ว่าสำคัญก็เพราะนอกจากจะเป็นการเปิดโลกทัศน์ทางวิชาการให้ได้ตระหนักเห็นถึงสัมพันธ์ของมิติด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านการเมือง อันประกอบกันเป็นตัวกำหนดแนวทางพัฒนาแล้ว ยังอาจเป็นช่องทางนำไปสู่การหลุดพ้นเป็นอิสระจากกรอบจำกัดในความคิดความเชื่อทางวิชาการ ซึ่งเมื่อพิเคราะห์ดูให้ดีแล้วก็คือ กรอบจำกัดอันประกอบเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างอำนาจในสังคมนั้น ๆ เอง ดังที่จะกล่าวถึงพอเป็นสังเขปในลำดับต่อไป

การพัฒนาเป็นเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม ในการเสนอ “แนวความคิด” ตามที่ได้รับมอบหมายมานี้ก็จะพิจารณาออกไปจากแนวทางที่ยึดถือปฏิบัติกันอยู่ เพื่ออาศัยเป็นฐานอ้างอิงในการประเมินและแสวงหาแนวทางอันจะพึงเป็นไปในอนาคต เรื่องของแนวความคิด หรือทฤษฎี

นั่นมิใช่เป็นเพียงสิ่งที่อุบัติขึ้นมาลอย ๆ จากจินตนาการหรืออุดมการณ์ของส่วนบุคคลโดยเฉพาะ หากโดยรากฐานเป็นผลสะท้อนถึงปัญหาหลักของยุคหนึ่งสมัยหนึ่ง และความพยายามแสวงหาค่านิยมและแนวทางเลือกสำหรับสังคมในอนาคต โดยนัยนี้ แนวความคิดจึงสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับโลกทัศน์และแนวการประเมินสภาวะและปัญหาของสังคมที่เป็นอยู่ จะกว้างแคบหรือตื้นลึกอย่างไรย่อมขึ้นอยู่กับสายตาในการมองประเด็นปัญหาและน้ำหนักคุณค่าของความเป็นเหตุเป็นผล แน่นนอน ย่อมจะต้องมีการแตกต่างลักลั่นกันอยู่เสมอระหว่างแนวความคิดของคนที่อยู่ในระบอบอำนาจและผู้ที่อยู่ภายนอก นี่ไม่ได้หมายถึง การต่อสู้ทางความคิดระหว่างฝ่ายผู้ครองอำนาจและฝ่ายผู้ต่อสู้ให้ได้มาซึ่งอำนาจ อย่างเช่น พรรคฝ่ายรัฐบาลกับพรรคฝ่ายค้าน ที่เราเห็น ๆ กันอยู่ ซึ่งก็ไม่ใช่จะแน่ใจเหมือนกันว่า จริง ๆ แล้วมีแนวทางที่จะต่อสู้กันหรือเปล่าเท่าที่ต้อมาแยกแยะแนวความคิดของคนในและนอกระบอบอำนาจ ก็เนื่องมาจากว่าในการถกเถียงกันในปัญหาการพัฒนาทุกวันนี้ มักมีการอ้างอิงถึงหลักวิชาการ และความเป็นนักวิชาการกันอยู่เนื่อง ๆ ในที่นี้เพื่อความกระจ่างในแก่นสาระของกระแสแนวความคิดในการพัฒนา ก็จะขอแยกแยะระหว่างฝ่ายที่อาจรวมเรียกว่า “ข้าราชการนักวิชาการ” (Technocrats) และนักวิชาการทั่วไป แล้วการจัดแบ่งประเภทอย่างนี้ก็ไม่ใช่ว่าจะต้องวัดจากสถาบันสังกัดเป็นเกณฑ์เสมอไป เพราะจริง ๆ แล้ว ก็มีนักวิชาการในมหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาอื่น ๆ อยู่ไม่น้อยทีเดียวที่ยึดถือเป้าหมาย และแนวทางของทางราชการเป็นสรณะทางวิชาชีพโดยแทบจะไม่มีคำถามหรือข้อสงสัยอะไรเลย ถ้าจะว่าไปแล้ว สภาวะทางวิชาการของเราโดยทั่วไปก็เป็นเช่นนั้น โลกทัศน์วิชาการที่มองออกไปสู่ชีวิตความเป็นจริงของโลกภายนอก ยังนับว่าเป็นพัฒนาการที่เพิ่งจะปรากฏขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง

ในสังคมไทยสมัยก่อน ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎรเป็นไปอย่างค่อนข้างเรียบง่าย ไม่สลับซับซ้อนอะไรนัก การเมืองการปกครองคงจำกัดอยู่ในเรื่องของการบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นหลักใหญ่ ราษฎรต่างทำมาหากินเลี้ยงชีพของตนไปตามประสา รัฐไม่ได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องโดยตรง ในสภาพการณ์อย่างนั้นเศรษฐกิจกับการเมืองย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันเพียงเล็กน้อยเมื่อเทียบกับสมัยใหม่ ซึ่งทางราชการเข้ามามีบทบาทนำผลักดันและกำกับให้

เกิดสิ่งที่เรียกขานกันว่า การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ตลอดมาจนถึงยุคของการวางแผนเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบัน ยังผลให้เกิดการแบ่งภาคและกลุ่มเศรษฐกิจ สังคม หลากหลาย แต่ทว่าผลประโยชน์สัมพันธ์เชื่อมโยงซึ่งกันและกันยิ่ง ๆ ขึ้นตามลำดับ นั่นก็หมายความว่า การเมืองกับเศรษฐกิจย่อมจะสัมพันธ์เป็นเหตุเป็นผลต่อกันขึ้นเป็นเงาตามตัว ในแนวทางและกระบวนการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสังคม กล่าวโดยย่อก็คือ การพัฒนาเศรษฐกิจ โดยสาระเป็นกระบวนการเศรษฐกิจการเมืองอันหนึ่งอันเดียวกัน ความข้อนี้เป็นความจริงที่ประจักษ์ชัดอยู่ในตัวเอง ที่ต้องมาเน้นถึงในที่นี้ก็ด้วยเหตุว่า ในระบบการวางแผนพัฒนาจริง ๆ ปัจจัยด้านการเมืองมักจะถูกกีดกันออกไปให้เห็นหรือเชื่อว่า การพัฒนาหรือการตัดสินใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจเป็นเรื่องของทางเทคนิคหรือวิชาการล้วน ๆ และเพราะฉะนั้นจึงเป็นฐานะหน้าที่ของผู้รู้หรือผู้ชำนาญพิเศษโดยเฉพาะ พฤติการณ์ทำนองนี้ เป็นลักษณะอย่างหนึ่งที่สืออยู่ในระบอบการเมืองแบบอำนาจนิยม ไม่ว่าจะเป็นในประเทศที่พัฒนาในแนวทางสังคมนิยมหรือว่าในแนวทางทุนนิยม อันเป็นแนวทางที่แผนพัฒนาของไทยเราเรียกว่า “เศรษฐกิจแบบเสรีนิยม” ประสบการณ์เรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า ทุนนิยมกับประชาธิปไตยไม่จำเป็นต้องไปด้วยกันเสมอไป

ประเด็นก็คือว่าแนวทาง “เศรษฐกิจแบบเสรีนิยม” ที่ว่านี้จำเป็นจะต้องได้รับการประเมินตามความหมายที่เป็นจริง นั่นก็คือ ในฐานะของระบบและกระบวนการเศรษฐกิจการเมืองในกรอบของระบอบราชการอันสืบทอดมาจาก “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งเริ่มขึ้นในเดือนตุลาคม 2501 แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติถือกำเนิดขึ้นมาในบริบทของระบอบอำนาจนิยม และในสัณตะสำคัญยังคงดำรงอยู่เช่นนั้น จริงอยู่ สถานการณ์การเมืองได้คลี่คลายไปในทางที่เปิดขยายเสรีภาพขึ้นเป็นลำดับมา หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งสะท้อนถึงความรู้สึกเรียกร้องต้องการของชนชั้นกลางใหม่ และในที่สุดมาถึงยุค “ประชาธิปไตยครึ่งใบ” ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญปัจจุบัน ตั้งแต่ปี 2521 ซึ่งเป็นช่วงที่ระบอบรัฐสภามีเสถียรภาพและอายุยืนยาวที่สุด ภายหลังยุคระบอบรัฐธรรมนูญ 2475 แต่ถึงกระนั้น กระบวนการประชาธิปไตยในระบอบรัฐสภาก็ยังมิได้บังเกิดผลจริงจังอันใดต่อระบบและกระบวนการวางแผนพัฒนาประเทศ การกำหนดทิศทางการพัฒนาเคยกระทำกันมา

อย่างไรในอดีตก็ยังคงเป็นไปเช่นนั้น โดยปราศจากการควบคุมทางนิติบัญญัติ อันเป็นหัวใจสำคัญของระบอบประชาธิปไตย

ฐานความเชื่อทางวิชาการ

ที่กล่าวมานี้คือ กรอบทางสังคมการเมืองของการวางแผนพัฒนาตามที่เป็นอยู่ ข้อที่เห็นสมควรพิจารณาต่อไป ได้แก่ คำถามที่ว่ากรอบเช่นว่านี้ อำนวยผลให้เกิดแนวความคิด และแนวทางตลอดจนยุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างไร เรื่องราวของประวัติศาสตร์การต่อสู้ทางการเมืองอันเป็นผลให้พลังทหารและข้าราชการกลุ่มใหม่ขึ้นสู่อำนาจตั้งแต่ปี 2500 ก็ดี นโยบายการสกัดกั้นการแผ่ขยายของขบวนการคอมมิวนิสต์ และการผูกสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองและการทหารเข้ากับฝ่าย “โลกเสรี” โดยเฉพาะสหรัฐอเมริกา ก็ดี รวมทั้งการตั้งเข็มการพัฒนาโดยมุ่งไปในด้านการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลักใหญ่ด้วยการเร่งระดมสร้างอุตสาหกรรมและการลงทุนของเอกชนก็ดี เหล่านี้เป็นเรื่องที่ได้มีการกล่าวขวัญถึงกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้ว จะขอไม่กล่าวซ้ำรายละเอียดอะไรอีกในที่นี้ หากแต่จะขอถือโอกาสนี้ขยายความเข้าใจในระดับของแนวความคิดอันเป็นฐานกำกับลักษณะทิศทางและสาระของการพัฒนาเป็นสำคัญ ในบริบทของสังคมการเมืองไทยพอจะมองเห็นอย่างน้อย 2 ประเด็น ที่น่าจะให้ความสนใจและพิเคราะห์กันดู กล่าวคือ ในเรื่องฐานความเชื่อทางวิชาการ และหลักนโยบายการพัฒนาแบบไม่สมดุล

สำหรับเรื่องของการพัฒนาแบบไม่สมดุลคงพอจะเป็นที่เห็นกันได้ว่า เกี่ยวข้องชัดเจนกับปัญหาแนวทางและยุทธศาสตร์การพัฒนา แต่ในเรื่องฐานความเชื่อทางวิชาการ อาจจะเห็นไปได้ว่าน่าจะเก็บเอาไว้อีกกันในชั้นเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับนักวิชาการประเภทผืนเพื่องเสียมากกว่า ฉะนั้น เพื่อความกระจ่างก็ใคร่ขอชี้แจงโดยย่อเสียก่อนว่า ประเด็นต่าง ๆ ที่จะพูดถึงต่อไปนี้ แม้จะดูค่อนข้างเป็นทางวิชาการเอามาก ๆ แต่ก็มิมีน้ำหนักและอิทธิพลสำคัญยิ่งต่อการตัดสินใจและกำหนดนโยบายพัฒนาในระดับสูง เฉพาะอย่างยิ่ง นับตั้งแต่ยุค “ระดมนักวิชาการสาขาต่าง ๆ มาช่วยงานของชาติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ จนเดี๋ยวนี้ก็มักมีการเอ่ยกันอยู่เสมอถึง “ยุคทองของนักวิชาการ” ซึ่งก็คือยุคของ “ระบอบปฎิวัติ” ดังกล่าวข้างต้น สิ่งหนึ่งที่เป็นการเปลี่ยนแปลง

อย่างสำคัญภายในโครงสร้างระบอบราชการในยุคพัฒนา ก็คือ การก่อและขยายตัวของกลุ่ม “ข้าราชการนักวิชาการ” หรือที่นิยมเรียกทับศัพท์ภาษาฝรั่งว่า เทคโนแครต การปฏิรูประบบบริหารราชการภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสร้างและโยกย้ายองค์กรราชการที่เป็นกำลังสมองและวางแผนพัฒนาให้ขึ้นต่อสำนักนายกรัฐมนตรีตามหลักแนวรัฐประศาสนศาสตร์ เพื่อสถาปนาระบบอำนาจฝ่ายบริหารที่เข้มแข็ง (Strong Executive) ในบรรดาองค์กรเหล่านี้ที่ยังคงทรงอิทธิพลสำคัญในระดับนโยบายเห็นจะได้แก่ สภาพนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และสำนักงบประมาณ ในกระแสการเมืองหลังปฏิวัติตุลาคม 2501 กลุ่มข้าราชการนักวิชาการดังกล่าวนี้ไม่แต่จะมีฐานะบทบาทเป็นกำลังสมองและเครื่องมือกลไกในการวางแผนนโยบายและแผนพัฒนาเท่านั้น แต่ยังได้นำเอาระบบค่านิยมและแบบแผนความคิดความเชื่อโดยเฉพาะเกี่ยวกับหลักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์การพัฒนา “สมัยใหม่” เข้ามาสู่ระบบและกระบวนการวางแผนพัฒนา กล่าวโดยย่อก็คือ ควบคู่กันไปกับการสถาปนาระบอบปฏิวัติและจัดตั้งองค์กรวางแผนพัฒนา ซึ่งอาจรวมเรียกในเชิงเทคโนโลยีว่า Hardware นั้น ในด้าน Software ก็ได้ก่อตัวขึ้นในรูปของหลักแนวความคิดความเชื่อทางปัญญาความคิดซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานและประสบการณ์ทางการศึกษาและวิชาการจากบริบทของเศรษฐกิจ-สังคม และการเมืองแบบทุนนิยมในตะวันตก ในประการสำคัญระบบแบบแผนความคิดความเชื่อทางวิชาการ “สมัยใหม่” เช่นว่านี้ สามารถปรับประยุกต์ให้สอดคล้องเข้ากับบทบาท “ผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย” ในบรรยากาศของระบอบราชการเช่นที่เคยเป็นมาแต่อดีตเป็นอย่างดี กล่าวคือ ในด้านหนึ่ง ความโน้มเอียงที่จะมองไปยังประเทศที่พัฒนาแล้วเป็นตัวแบบกำหนดเป้าหมายและแนวทางการพัฒนา และในอีกด้านหนึ่ง ทักษะคติที่มองภารกิจการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยในแง่เป็นเพียงเทคนิคของการนำเอาแบบอย่างภายนอกมาปรับใช้และถ้าจำเป็นก็โดยการบังคับ โดยนัยนี้หลักความคิดและทฤษฎีวิชาการได้ถูกแปรสภาพให้กลายเป็นแนวอุดมการณ์ทางการเมือง (Ideology) ไม่ว่าจะโดยเจตนาหรือด้วยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็ตาม ซึ่งขอเรียกว่า ง่าย ๆ ในที่นี้ว่า “ความเชื่อทางวิชาการ”

เท่าที่จะพอมองเห็น ความเชื่อทางวิชาการที่ว่านี้ผูกพันอยู่กับประเด็น

ปัญหาวิชาการอย่างน้อย 3 เรื่องซึ่งเกี่ยวข้องกัน คือ ฐานะความเป็น “ศาสตร์” อันปลอดจากค่านิยมของวิชาการเศรษฐศาสตร์ ฐานะความชำนาญพิเศษ และระบบตลาด ในการเสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องเหล่านี้ ใครขอชี้แจงเสียก่อนว่า ไม่ได้มีความประสงค์จะพาดพิงไปถึงปัญหาด้านการเรียนการสอนซึ่งอาจมีเหตุผลอ้างอิงกันได้ระดับหนึ่ง หากแต่ความมุ่งหมายในที่นี้อยู่ที่ปัญหาการประยุกต์หลักวิชาการในระดับการตัดสินใจกำหนดนโยบาย และยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศเป็นสำคัญ กระนั้นก็ดี แม้ในระดับการเรียนการสอน หลักความคิดทั้งสามเหล่านี้ ถ้าหากยึดมั่นถือมั่นจนเกินไปแล้ว ผลที่ได้ก็คงเป็นเพียงความครึ่ง ๆ กลาง ๆ ซึ่งเมื่อนำเอาไปใช้ในระบุนโยบายอันเกี่ยวข้องกับโลกชีวิตที่เป็นจริงแล้ว ย่อมจะบังเกิดผลเสียหลายต่อสังคมอย่างอนงอนนัต์ ประเด็นปัญหาวิชาการดังกล่าวนี้เป็นข้อที่น่าจะมีการคิดค้นถกเถียงกันอย่างกว้างขวางต่อไป สำหรับที่นี้เพื่อความรวบรัด จะขอเสนอเป็นข้อสังเกตโดยย่อดังนี้

- ฐานะความเป็นศาสตร์อันปลอดจากค่านิยมของวิชาการเศรษฐศาสตร์ โดยแท้จริงแล้ว ดังเช่นที่ศาสตราจารย์ T.W. Hutchinson เคยตั้งข้อสังเกตเอาไว้ มิใช่สังคมนิยมโดยสมบูรณ์ หากอิงอยู่กับสภาพแวดล้อมและกรอบทางสังคมการเมืองที่มีสมานฉันท์เป็นที่ยอมรับกันตามสมควร ในเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ปัจจัยแปรด้านการเมืองจึงเท่ากับเป็นตัวกรอบที่กำหนดคงที่ ไม่ส่งผลกระทบสำคัญต่อสัมพันธภาพ และกระบวนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ แต่ความเป็นศาสตร์อันปลอดจากค่านิยมย่อมจะกลายเป็นสมมติฐานที่ขัดกับความเป็นจริงในกระแสการเปลี่ยนแปลง ซึ่งก่อให้เกิดสภาวะลักลั่นขัดแย้งทางสังคมการเมือง ในกรณีเช่นนั้นความพยายามที่จะตรึงค่านิยมหรืออีกนัยหนึ่งความเป็นจริงอีกส่วนหนึ่งออกไป ก็เท่ากับลดฐานะความเป็นศาสตร์ลงไปเป็นเพียงแนวอุดมการณ์ทางการเมืองดังกล่าวข้างต้น ซึ่งในตัวเองคงไม่ใช่สิ่งผิดแปลกอันใด เป็นแต่จะต้องเป็นที่เข้าใจและรู้จักกันในฐานะเช่นนั้น ในทางวิชาการเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ เข้าใจว่ามีการแบ่งกันค่อนข้างเคร่งครัดระหว่าง Normative economics กับ Positive economics เพราะฉะนั้น ถ้าหวังจะให้เกิดองค์ความรู้ที่บรรลุถึงความเป็นศาสตร์อย่างจริงจัง ช่องว่างตรงนี้จำเป็นจะต้องได้รับการแก้ไข และในประการสำคัญหลัก

ความคิดในลักษณะเป็น “Normative” นั้น ก็มีใช้หมายถึงเพียงแนวความ
นิยมอันเลื่อนลอยอย่างที่มีก้อยากจะเข้าใจกัน หากขึ้นอยู่กับปัญญาความสามารถ
ที่จะเข้าถึงปัญหาที่เกี่ยวข้องอย่างเป็นสภาวะวิสัยด้วย

- ความชำนาญพิเศษ อาจเป็นระบบวิธีการจำเป็นสำหรับการเรียนรู้
วิชาการสมัยใหม่ แต่ก็เป็นทำนองเดียวกันกับปัญหาการละทิ้งประเด็นด้านค่านิยม
ถ้าหากยึดถือกันอย่างเข้มงวด และนำเอาองค์วิชาการศึกษาที่เป็นเพียงเครื่องมือ
หรือเทคนิคและทักษะไปใช้ในระดบนโยบายโดยลำพังแล้วไซ้ เครื่องมือ
และวิธีการก็จะกลายเป็นตัวกำหนดคุณค่าและเป้าหมายไปในที่สุด ระบบและ
กระบวนการวางแผนพัฒนาของไทยดูจะเข้าไปในลักษณะเช่นนี้ จะดูว่าเป็นการ
วางแผนพัฒนาในสุญญากาศก็คงไม่ผิดนัก เพราะในวัฏจักรการเปลี่ยนแปลง
ทางการเมือง การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจกับความเป็นผู้นำในเชิงแนวทางของบ้าน
เมืองดูจะไม่ได้ไปด้วยกันเลย ไม่ว่าจะเป็นด้วยการรัฐประหารหรือด้วยกระบวนการ
ประชาธิปไตย สำหรับอำนาจที่ได้มาด้วยวิธีการรัฐประหารนั้นพอจะเข้าใจ
ได้ เพราะกลุ่มผู้ครองอำนาจก็คงอยู่ในแวดวงของระบอบราชการด้วยกัน
มีหน้าซ้ำยังจำเป็นต้องพึ่งพากลุ่มข้าราชการ นักวิชาการเสียอีก ทั้งในแง่เทคนิค
วิชาการและในด้านเสริมสร้างฐานะความชอบธรรมให้แก่กลุ่มอำนาจที่เป็นอยู่
ด้วย แต่การขึ้นสู่อำนาจด้วยวิธีทางประชาธิปไตยก็ดูจะไม่ได้ทำให้อะไรแตกต่าง
ขึ้นมากนักในแง่นี้ ด้วยเหตุว่าการวางแผนพัฒนายังคงเป็นเรื่องภายในของส่วน
ราชการนักวิชาการโดยเฉพาะ ทางด้าน “นักการเมือง” เอง ต่างก็ดูจะยอมปลง
เสียแล้วว่า ไม่รู้ว่าจะเข้าไปเกี่ยวข้องได้อย่างไร ตรงไหน เพราะเป็นเรื่องเทคนิค
และวิชาการเกินไป แล้วก็ยังไม่มีการนำเอามาให้รับทราบหรือขอความเห็นชอบ
จากรัฐสภาด้วย! ในสภาพการณ์เช่นนี้ เมื่อพิเคราะห์ดูๆ ไป ทำให้เกิดความ
ไม่แน่ใจเสียแล้วว่า ใครเป็นนักการเมืองอาชีพ ใครเป็นนักการเมืองสมัครเล่น
กันแน่ ? แต่นี่ก็คือ ภาพด้านหนึ่งของระบบเศรษฐกิจการเมืองแบบไทยๆ
ของเรา

การพัฒนาอย่างไม่สมดุล

ขอแยกเอาเรื่องของระบบตลาดมาพูดในแง่ที่เชื่อมโยงระหว่างฐานความ
เชื่อทางวิชาการและยุทธศาสตร์การพัฒนา หลักความคิดเรื่องกลไกตลาดใน

ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมนั้นก็คงเป็นในทำนองเดียวกับปัญหาเรื่องศาสตร์ที่ปลดอกจากค่านิยม กล่าวคือ มิใช่เป็นเพียงสมมติฐานหรือหลักความคิดที่เลื่อนลอย หากแต่อิงอยู่กับสภาพแวดล้อมและบริบททางสังคมการเมือง ในประการแรก ความเป็นไปได้ของตลาดที่จะทำหน้าที่เป็นกลไกให้เกิดปฏิสัมพันธ์และความสมดุลตามกระบวนการธรรมชาตินั้น ขึ้นอยู่กับระดับความทัดเทียมในฐานะอำนาจและทรัพย์สินสมบัติระหว่างภาคและกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคม และประการต่อมาขึ้นอยู่กับระบอบการเมืองแบบเปิดให้เกิดพลังต้านซึ่งกันและกัน (Countervailing forces) ทั้งในระหว่างกลุ่มและภาคเศรษฐกิจในระบบตลาด และระหว่างพลังตลาดกับพลังนอกตลาด อันหมายถึงพลังทางสังคมและการเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ระบบตลาดเสรีจะเป็นไปได้ก็แต่ในระบบสังคมการเมืองที่เป็นเสรี เพราะในที่สุดแล้วกลไกตลาดมิได้มีอยู่และเป็นไปในสุญญากาศ แม้ระบบทุนนิยมตะวันตกเองก็ไม่ใช่ว่าจะพัฒนาขึ้นมา โดยอาศัยกลไกตลาดแต่ฝ่ายเดียว หากแต่ยังเป็นผลของการแทรกแซงจากอำนาจรัฐดังที่ Adam Smith เองก็ให้การยอมรับ ประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า กระบวนการประชาธิปไตยและกระบวนการเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมนั้น เป็นปัจจัยที่พัฒนาควบคู่กันไป แนวความคิดของนักทฤษฎีตะวันตกอย่างเช่น Rustow ซึ่งเทศนาเรื่องยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจตามขั้นตอนต่าง ๆ จากแบบอย่างของตะวันตกนั้น ก็มีส่วนถูกอยู่แน่นอน แต่ทว่าให้ภาพความจริงเพียงครึ่งเดียว ซึ่งในที่สุดกลายมาเป็นต้นตำรับทางความคิดในการพัฒนาของบรรดาประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายที่มุ่งเข็มไปในแนวทางทุนนิยมรวมทั้งไทยเรา

เป้าหมายและยุทธศาสตร์ที่ตามมาก็คือ การเร่งรัดการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยอาศัยผลผลิตภัณฑ์รวมของชาติเป็นเครื่องวัดและการเร่งสร้างอุตสาหกรรมเป็นสื่อตามแบบฉบับของประเทศอุตสาหกรรมผู้เจริญแล้วอย่างเช่น ในประเทศตะวันตกและญี่ปุ่น นี่คือ เจตนารมณ์หลักของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติมาตั้งแต่ต้น แผนพัฒนาฉบับต่อ ๆ มาอาจเน้นถึงการกระจายรายได้และบริการสังคมบ้าง แต่เจตนารมณ์และเป้าหมายเพื่อการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการสร้างอุตสาหกรรมเป็นพื้นฐานชัดและสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ในกรณีใดก็ตาม ประเด็นคงไม่ใช่อยู่ที่ว่า

ผู้วางแผนหรือตัวแผนพัฒนาจะกำหนดรายการพัฒนาครอบคลุมอะไรหรือว่า ครอบคลุมหรือไม่เพียงใด เพราะถ้าพึ่งแผนในตัวเองคงจะไม่บอกอะไรมาก อย่าง เช่นที่คำแถลงของผู้นำรัฐบาลได้ตั้งเป็นหลักการเอาไว้อย่างสวยงามในแผน พัฒนาฯ ฉบับที่สองว่า :-

แนวทางในการพัฒนาที่สำคัญยิ่ง...ได้แก่ การร่วมมือระหว่างรัฐบาล และเอกชน ประเทศไทยมีระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม รัฐบาลมี นโยบายที่จะสนับสนุนบทบาทเอกชนในการพัฒนาอย่างเต็มที่ ทั้งนี้ โดยยึดหลักการดำรงไว้ซึ่งความเป็นธรรมแก่ประชาชนส่วนรวม เป็นหลัก (เน้นโดยผู้เขียนเอง)

หลักการเรื่องการสนับสนุนบทบาทเอกชน และความเป็นธรรมเป็นข้อ ที่พึงต้องพิจารณากัน และตรงนี้เองที่เป้าหมายและยุทธศาสตร์การ พัฒนาจะเป็นตัวกำหนดว่า “เอกชน” ผู้ใด กลุ่มใด ภาคเศรษฐกิจสังคมใดจะได้รับการ สนับสนุน “อย่างเต็มที่” คำตอบที่พอจะสังเกตเห็นกันได้ไม่ยากก็คือ กลุ่มคนภาค เศรษฐกิจสังคม “สมัยใหม่” ซึ่งอยู่ในฐานะเพียบพร้อมด้วยทุนและวิทยาการ ที่จะสนองหลักนโยบายสร้างอุตสาหกรรม และธุรกิจบริการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ตระกะของแนวทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ว่านี้มีอยู่ว่า ผลประโยชน์ รายได้ทั้งองกองพอกพูนอย่างรวดเร็วจากการนี้ จะค่อย ๆ กระจายไหลลงไป สู่มวลชนส่วนใหญ่ของประเทศ ทั้งนี้เป็นไปตามครรลองของกลไกตลาดตาม กฎทางเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่

อะไรเกิดขึ้นย่อมเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ศาสตราจารย์ Dudley Seers เคยให้ข้อสังเกตไว้น่าสนใจว่า การที่จะวินิจฉัยว่าประเทศ ใดบรรลุผลในการพัฒนาหรือไม่ เพียงใด ขอให้ดูที่อาการปัญหาของสังคม 3 อย่างว่า ดีขึ้นหรือเลวลง กล่าวคือ ความไม่เสมอภาค ความยากจน และการ ไร้งานทำ จะเห็นได้ว่า ประเทศไทยของเรามีอยู่ครบถ้วน ส่วนจะดีขึ้นหรือเลว ลงอย่างไรนั้นสังเกตดูจากสถิติตัวเลขที่สำรวจคำนวณออกมาดูว่า ปัญหาความยาก จนและความไม่เสมอภาคจะกระเดื่องขึ้นในแง่ของตัวเงินรายได้ ก็ยากจะรวม วงแสดงความยินดีไปด้วย ทั้งนี้ไม่ว่าจะแน่ใจว่าตัวเงินรายได้จะเป็นตัวชี้สภาพ ปัญหาเหล่านี้ได้ตรงเป้าเพียงใด สำหรับปัญหาการไม่มีงานทำนั้น ชัดเจน ทุกฝ่ายต่างยอมรับกันว่ากำลังทรุดหนักลง และแผนพัฒนาฉบับที่หกที่กำลังจะ

ออกมาก็ประกาศรับศึกหน้าด่านนี้อยู่ด้วยท่าที่อันดูทะมัดทะแมง แต่ทว่ายังคงติดอยู่ในลู่ทางพัฒนา ซึ่งในตัวเองเป็นเหตุปัจจัยของความไม่เสมอภาค ความยากจน และการไร้งานทำมาแล้วแต่แรกเริ่ม จุดสำคัญอยู่ที่ว่าใคร กลุ่มชนใดในชาติเป็นผู้เสียเปรียบ ยากจนและไม่มีงานทำ คำตอบที่ชัดเจนอีกเช่นกันก็คือ คนในภาคเกษตรและชนบท ซึ่งประกอบเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ

ในการวิเคราะห์ปัญหาเศรษฐกิจสังคมเหล่านี้ ทศนคติทางวิชาการเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง สมควรหยิบยกขึ้นมาพิจารณากันดูบ้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการวิเคราะห์ห่ออธิบาย “ภาพเศรษฐกิจส่วนรวม” (Macro economics) และหลักความคิดเรื่องงาน ประเด็นเหล่านี้ก็ในการทำงานเดียวกัน แนวโน้มเชิงทางวิชาการของเรายังคงถนัดแต่ที่จะรับปัญหาเพียงครั้ง ๆ กลาง ๆ และขาดการพยายามไต่ตรองถึงเหตุปัจจัย ด้วยเหตุฉะนี้ องค์วิชาความรู้ของเราจึงสูญเสียฐานะความเป็นศาสตร์อันเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความเป็นเหตุความเป็นผลไปอย่างน่าเสียดาย แต่ถ้าหากจะยอมรับกันเสียว่า แนวโน้มเชิงทางวิชาการเช่นว่านี้ โดยแท้จริงแล้ว ไม่ได้มุ่งในเชิงความรู้ วิชาการอะไรจริงจึงหากเป็นเพียงผลสะท้อนถึงความเชื่อทางวิชาการซึ่งแอบแฝงอยู่ในแนวอุดมการณ์การเมืองเท่านั้น ก็คงพอจะเป็นที่เข้าใจได้และสาธารณชนก็จะได้แยกแยะออกมาว่า อะไรเป็นความรู้ อะไรเป็นความเชื่อกันแน่

แต่นั้นก็ยังไม่สำคัญเท่ากับว่า แนวโน้มเชิงทางวิชาการที่จะจับปัญหาเพียงครั้ง ๆ กลาง ๆ ดังกล่าวนี้นั้น เมื่อนำขึ้นไปสู่บทบาทหน้าที่ในระดับนโยบาย ก็มีแนวโน้มเอียงอย่างสูงที่จะจับประเด็นนโยบายแก้ปัญหาอย่างครั้ง ๆ กลาง ๆ ไปด้วยเป็นเงาตามตัว และในที่สุดแทนที่จะช่วยแก้หรือผ่อนคลายปัญหา ยังกลับจะเป็นผลสะสมพอกพูนปัญหายุ่งยากขึ้นไปอีกเป็นทวีคูณ ยกตัวอย่างการเสนอ “ภาพเศรษฐกิจส่วนรวมของไทย” เมื่อเร็ว ๆ มาขึ้นของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย (TDRI) จะเห็นได้ว่าภาพและรายการประเด็นปัญหาที่น่าเสนออันได้แก่ ปัญหาภาวะ “ด้านการผลิต การจ้างงาน การส่งออก การนำเข้า การใช้จ่ายในประเทศ ฐานะทางการค้าระหว่างประเทศ ฐานะเรื่องหนี้ต่างประเทศและฐานะทางทุนสำรองระหว่างประเทศ” เหล่านี้ ถ้าจะใช้อุปมาอุปมัยทางการแพทย์แล้ว ก็เป็นเพียงเครื่องชี้สภาวะหรืออาการปวดหัว

ตัวร้อน แต่มีใช้สมมุติฐานของการเจ็บป่วยอย่างแท้จริง จริงอยู่ภาพเศรษฐกิจส่วนรวมที่วุ่นวายถึงเรื่องของคนส่วนใหญ่ในภาคเกษตรอยู่บ้าง แต่ก็ดูกระตือรือร้นไปในแง่ที่เป็นปัญหาระดับรายได้และอำนาจซื้อของคนส่วนใหญ่เพื่อรองรับเป็นตลาดสำหรับสินค้าอุตสาหกรรมและบริการอันเป็นเป้าหมายใหญ่ของแผนนโยบายการพัฒนา ส่วนประเด็นปัญหาว่าเพราะเหตุใดฐานะรายได้และอำนาจซื้อของเกษตรกรจึงตกต่ำจนถึงเกิดความยากจนก็ดี หรือว่าจะทำอย่างไรให้เกษตรกรได้มีปัจจัยผลิตไม่จำเป็นที่ดิน ทุน เครดิต ตลอดจนการศึกษาและเทคโนโลยี เพื่อว่าชุมชนบทจะได้สามารถเพิ่มผลผลิต และขยายกิจกรรมเศรษฐกิจออกไปสู่อุตสาหกรรมด้วยลำแข้งของตนเอง แทนที่จะวุ่นวายแต่อดฉีดเงินทองเพียงเพื่อเพิ่มระดับรายได้ของคนในชุมชน ซึ่งจะต้องรอคอยความเมตตาช่วยเหลือจากส่วนกลางอยู่ร่ำไป หรือในท้ายที่สุดว่า จะทำอย่างไรให้เกษตรกรของเราได้มีอำนาจต่อรองในระบบ “ตลาดเสรี” ขึ้นมาบ้าง นอกเหนือไปจากยกระดับรายได้เพื่อให้มีอำนาจซื้อสินค้าจากภาคเศรษฐกิจสังคมอื่นแต่ฝ่ายเดียว ประเด็นปัญหารากฐานเหล่านี้แทบไม่ได้อยู่ในสายตาของ “ภาพเศรษฐกิจส่วนรวม” และเพราะฉะนั้น “ข้อคิดในการวางแผนนโยบายเศรษฐกิจ” จึงมุ่งเน้นไปในแบบยา “ทัมใจ” แก่ปวดหัวตัวร้อนเพื่อลดอาการไข้นได้แก่ สูตรร่วมยาชุดดังต่อไปนี้ คือการนำเข้าเร่งรัดการส่งออก ปรับนโยบายการเงินการคลัง รมัถระวังในเรื่องการบริหารหนี้ต่างประเทศ ปรับทิศทางนโยบายส่งเสริมการลงทุน และวินัยของธุรกิจภาคเอกชน

แนวคิดและทัศนคติในการมองปัญหาทำนองดังกล่าวนี้ จะมีเหตุผลเทคนิคทางวิชาการอย่างไรก็สุดจะเดาได้ แต่สามัญสำนึกบอกว่า มันไม่ได้สะท้อนถึงความพยายามที่จะเข้าถึงรากฐานและสมมุติฐานของปัญหาอย่างแท้จริง หรือจะมองไปว่า การพัฒนายกฐานะเกษตรกรให้สามารถพึ่งตัวเองได้เป็นเรื่องของการเมือง ก็เหลือที่จะเดาอีก แต่ที่เห็นได้แน่ชัดก็คือว่า ระบบตลาดเสรีนั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในหลักวิชาการทางเศรษฐศาสตร์นั้น ในความเป็นจริงแล้วหาได้มีตัวตนเป็นอยู่อย่างที่ยากจะเข้าใจกันไม่ อันที่จริง “ความเชื่อทางวิชาการ” ทำนองนี้ ดูจะผสมกลมกลืนเข้าด้วยกันเป็นอย่างดีกับแนวอุดมการณ์เศรษฐกิจการเมืองของกลุ่ม “ผู้นำการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย” ของไทยที่เคยเป็นมาแต่อดีต นั่นก็คือ ความที่มุ่งเน้นแต่การผลักดันพัฒนาภาคเศรษฐกิจ

สังคมสมัยใหม่ โดยปราศจากความพยายามใด ๆ ที่จะพัฒนาภาคเกษตรและชนบทให้เกิดพลวัตและความก้าวหน้าควบคู่กันไป หรือให้เป็นฐานของการพัฒนาทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองในฐานะประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ

ในสภาวะวัฒนธรรมทางความคิดเช่นนี้ย่อมเป็นการยากยิ่ง ถ้าไม่สั่งให้เป็นไปไม่ได้ที่โลกทัศน์ทางวิชาการจะมองเห็นหรือเข้าใจพื้นฐานและศักยภาพการพัฒนาดตนเองของสังคมชนบทอันกว้างใหญ่ หากแต่อยู่นอกวงเขตแคบ ๆ ของ “ภาคสมัยใหม่” หลักความคิดความเข้าใจในเรื่องงานก็เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงปัญหาความเชื่อทางวิชาการเช่นนั้น จะสังเกตเห็นได้ว่า เวลาพูดถึงถึงงาน เรามักจะคิดและเข้าใจกันในความหมายของ “การจ้างงาน” (Employment) เป็นหลักใหญ่ซึ่งพอจะเข้าใจได้ในบริบทของสังคมอุตสาหกรรม มีการแบ่งแยกกันค่อนข้างชัดเจนระหว่างนายจ้างกับลูกจ้าง หรือผู้ถือหุ้นกับผู้ใช้งาน แต่ในบริบทของสังคมเกษตรอย่างเช่นของไทย ความหมายของงานย่อมเน้นหนักไปในแง่ที่เป็นงานของตนเองมากกว่าที่จะไปรับจ้างอะไรกับใครอื่น ในกรณีเช่นนี้ ประเด็นปัญหาจึงน่าจะเป็นว่า จะทำอย่างไรในอันที่จะสร้างเสริมกำลังความสามารถในการผลิตให้สูงขึ้น ขึ้นไปตามลำดับบนพื้นฐานการช่วยตนเองที่มีอยู่แล้วเป็นทุนเดิม แทนที่จะมองเห็นกลุ่มชนส่วนใหญ่เหล่านี้เป็นเพียงแหล่งตลาดแรงงานราคาถูก ๆ เพียงเพื่อสนองนโยบายสร้างอุตสาหกรรมหรือว่าสามารถออกไปขายแรงงานในต่างประเทศนํารายได้เข้าประเทศเพียงเพื่อเป็นการแก้ปัญหาดุลการค้า และดุลชำระเงินเท่านั้นเอง

ความจริงมีอยู่ว่า กลุ่มชนภาคเกษตรและชนบทเป็นแต่เพียง “กระดูกสันหลังของชาติ” ซึ่งไม่อยู่ในฐานะเป็นผู้พัฒนาความทันสมัย หากเป็นเพียงผู้ที่จะต้อง “ถูกพัฒนา” โดยอาศัยการนำและชี้ทางของผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยซึ่งเป็นกลุ่มชนส่วนน้อย ประวัติศาสตร์การพัฒนาประเทศในช่วงร้อยกว่าปี นับแต่เปิดประเทศก็เป็นมาเช่นนั้นผลก็คือ ภาคเกษตรและชนบทต้องหยุดอยู่กับที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการผลิต การศึกษาและวิทยาการ ความชะงักงันในความสามารถพัฒนาดตนเองยังต้องมาถูกกระหน่ำซ้ำเติมอย่างหนักเป็นทวีคูณในยุคของการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจในช่วง 25 ปีเศษที่ผ่านมา ไม่เพียงแต่กระบวนการประชาธิปไตยต้องถูกบั่นทอนทำลายลงไปเท่านั้น

อำนาจรัฐในตอนนี้ยังถูกใช้ไปในทางบำรุงส่งเสริมการจำริญเติบโตใหญ่ของกลุ่มธุรกิจการเงินและอุตสาหกรรม ในขณะที่เดียวกันกับที่สกัดกั้นการจำริญเติบโตใหญ่ของกลุ่มเกษตรกรและผู้ใช้แรงงาน เรื่องราวเหล่านี้เป็นที่รู้เห็นและยอมรับกันทั่วไปรวมทั้งในแผนพัฒนาฯ เองอยู่แล้ว จะขอไม่ขยายความอะไรอีก เป็นแต่ต้องการจะเน้นถึงข้อเท็จจริงที่ว่า ในกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” นั้น ปัญหาความไม่สมดุลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็มีสมมูลฐานส่วนสำคัญมาจากนโยบายจิตใจของรัฐนั่นเอง ในประการสำคัญเป็นแนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ตอกย้ำการแบ่งแยกระหว่างภาคสมัยใหม่กับภาคชนบทแบบเก่าภายในโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมไทย เป็นการแบ่งแยกระหว่างภาคที่พัฒนาและภาคที่ด้อยพัฒนา หรืออีกนัยหนึ่งระหว่างชนกลุ่มน้อยผู้ได้เปรียบและกลุ่มชนส่วนใหญ่ผู้เสียเปรียบ แทนที่จะเป็นการพัฒนาให้เกิดความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างทัดเทียมกัน เพื่อเอกภาพและความเป็นปึกแผ่นภายในชาติ รวมทั้งเพิ่มพูนกำลังความสามารถในการผลิตและพัฒนาบนรากฐานของความได้เปรียบเชิงศักยภาพที่แท้จริงของสังคมไทย

สู่การพัฒนาที่สมดุลและเป็นธรรม

ผลร้ายแรงที่บังเกิดขึ้นจากแนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ผ่านมาเป็นแรงกระตุ้นให้มีการคิดทบทวนและถกเถียงกันอย่างกว้างขวาง ในการนี้หลักการคิดเรื่องการจำริญเติบโตทางเศรษฐกิจ (Growth) ดูจะเป็นเป้าหมายโดดเด่นของการวิเคราะห์วิจารณ์ แล้วก็มีตามมาด้วยหลักความคิดเรื่องการกระจายรายได้ (Distribution) เท่าที่สังเกตดู แนวความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับหลักความคิดทั้งสองนี้ค่อนข้างจะมีลักษณะสุดโต่งอยู่ ซึ่งไม่ลู่จะสัมพันธ์กับสภาพความเป็นจริงนัก ในด้านหนึ่ง เป็นแนวโน้มเอียงที่จะมองประเด็นทั้งสองในแง่เป็นทำนองขั้วหัวขั้วลบต่อกัน เพราะฉะนั้น แนวทางการพัฒนาจำเป็นต้องยึดอันหนึ่งอันใดโดยเฉพาะเป็นสรณะ หรือในอีกด้านหนึ่ง เป็นแนวความเชื่อว่าสองเป้าหมายและแนวทางนี้ จำเป็นต้องแลกเปลี่ยนรอมชอมอย่างที่ภาษานักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า Trade-off ซึ่งกันและกัน ซึ่งหมายถึงว่า ถ้าหากจะประยุกต์หลักการทั้งสองในการกำหนดแนวทางพัฒนาแล้ว ก็จำเป็นต้องมีการลดทอนผลของเป้าหมายลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการ

จำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ความเชื่อความเข้าใจดังกล่าว คงมีส่วนของความเป็นจริงอยู่โดยไม่ต้องสงสัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาพการณ์ของการพัฒนาในลักษณะแบ่งแยกแบ่งภาคกันอย่างเป็นอยู่ทุกวันนี้ แต่ผลที่ได้เป็นอย่างไร ก็เป็นที่รู้เห็นกันอยู่ ปัญหาเรื่องการกระจายรายได้ และความเป็นธรรมเริ่มมีการพูดกันมาตั้งแต่ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่สามที่สี่ คือ 15 ปีเศษมาแล้ว รวมทั้งมาตรการปฏิรูปต่าง ๆ แต่ก็ไม่ได้คิดหรือทำอะไรกันจริงจัง ปัญหาจึงสะสมเรื้อรังและพอกพูนมาจนถึงจุดวิกฤตขณะนี้ เป็นผลให้แผนต่อ ๆ ไปต้องคอยแต่เตรียมรับมือปัญหาแทนที่จะมองอนาคตกันอย่างสร้างสรรค์ ภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจการเมืองปัจจุบัน จะมีโอกาสมองอนาคตกันอย่างสร้างสรรค์ หรือไม่เพียงใดนั้น ยังเป็นที่น่าสงสัยอยู่ สภาพความไม่แน่ใจเช่นนี้คงจะอยู่ในความรู้สึกของคนจำนวนไม่น้อย แต่ถึงกระนั้นก็จะขอเสนอข้อคิดบางประการในที่นี้ อย่างน้อยก็เพื่อประโยชน์ต่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันต่อไป

ขอเริ่มด้วยข้อเสนอให้พิจารณาเรื่องของการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และการกระจายรายได้ ไม่ใช่ในเชิงเป็นนโยบายเลือก หากแต่ด้วยความเข้าใจในแง่ที่เป็นกระบวนการพัฒนาอันเกี่ยวข้องต่อเนื่องซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ก็มิใช่โดยอาศัยหลักการอะไรทางนามธรรม หากแต่ด้วยอาศัยความเป็นศาสตร์ หรือ ความเป็นเหตุความเป็นผลทางวิชาการนั่นเอง เพื่อให้การประยุกต์วางแนวทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาเป็นไปบนพื้นฐานความเป็นจริงของสังคมไทย ซึ่งโดยรากฐานเป็นสังคมเกษตร แทนที่จะยึดมั่นถือมั่นอยู่ในแบบอย่างจากภายนอกอย่างที่ยึดประเพณีปฏิบัติกันทุกวันนี้ ที่กล่าวเช่นนี้ได้หมายความว่า แม้แต่ในอดีตรัฐบาลเราไม่ควรดูแบบอย่างของคนอื่น ประเด็นอยู่ที่ว่า ถ้าจะอิงแบบอย่างของประเทศอื่น สังคมอื่น ก็อย่าเพียงแต่อาศัยการจดจำลอกเลียนเปลือกภายนอกของเขา เพียงเพราะความสะดวกง่ายหรือว่าเขาออกเอาใจผู้ทรงอำนาจอิทธิพลเท่านั้น แต่โดยวิธีของความเป็นเลิศทางวิชาการอันเป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาบ้านเมืองด้วยปัญญาและวิชา เรายังจำเป็นต้องพยายามเข้าใจไปถึงสภาพแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรม และประวัติศาสตร์เป็นมาของระบบวิธีการที่ได้มีโอกาสไปพบเห็นมาด้วย ทั้งนี้ก็หมายความว่าต่อไปอีกด้วยว่า การประยุกต์ใช้ระบบวิธีการที่ “เรียนรู้” ซึ่งต่างกันเพียง “จดจำลอกเลียน”

มา ย่อมจำเป็นต้องอาศัยความพยายามเข้าใจสภาพแวดล้อมทางสังคม-วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์เป็นมาของสังคมของเราเองด้วย ถึงจะได้ชื่อว่าปฏิบัติหน้าที่อย่างมีสติมีวิชาและความรู้จักตนเอง การพัฒนาบ้านเมืองมิใช่เพียงเรื่องของการจับจ่ายซื้อของใช้ของประดับตามใจชอบ หากเป็นปัญหาของการใช้ทรัพยากรอันจำกัดให้เกิดประโยชน์มากที่สุดแก่คนหมู่มากที่สุด และในประการสำคัญเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับชีวิตทุกข์สุขของคนทั้งประเทศ แต่จุดมุ่งหมายในข้อนี้จะบรรลุถึงได้ก็ด้วยการรู้จักเข้าใจศักยภาพของสังคมของตนอย่างทั่วถึง ทั้งในระดับกว้างและระดับลึก การพัฒนาโดยขาดการรู้จักตนเองนั้น ถึงจะอ้างอิงอุดมการณ์สูงส่งอย่างไรก็ตาม ก็เป็นแต่เพียงอุดมการณ์แห่งอริวิชา แน่พอน ในที่สุดแล้ว อำนาจ อิทธิพล และผลประโยชน์อันประกอบกันเป็นระบบการเมืองจะเป็นตัวกำหนดทิศทางความเป็นไปของชีวิตสังคม แต่อย่างน้อยที่สุด เป้าหมายและยุทธศาสตร์การพัฒนาจะต้องได้รับการประเมินเพื่อเป็นเกณฑ์วัดฐานะความชอบธรรมของระบบการเมืองนั้น ๆ

การจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจในตัวเองไม่ผิดหรือเสียหาย แต่กลับจะเป็นสิ่งจำเป็นและพึงปรารถนา ถ้าหากเราจะหวังพัฒนากำลังความสามารถและคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ แต่ประเด็นอยู่ที่ว่า จะจำเริญเติบโตกันอย่างไรต่างหากที่เราจะต้องพิจารณาเลือก ซึ่งจริง ๆ แล้วคงจะไม่ใช่เพียงการเลือกเอาระหว่างแนวทางทุนนิยม หรือแนวทางสังคมนิยม หรือว่าจะเปิดหรือปิดประเทศ ราวกับเลือกเอาระหว่างขาวกับดำ ฉะนั้นปัญหาเรื่องเหล่านี้โดยรากฐานเป็นผลมาจากความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ ไม่ว่าสังคมจะกำลังอยู่แนวทางอะไรก็ตาม คำถามที่หยิบยกขึ้นมานี้ก็ย่อมจะต้องมีตามมาอยู่ดี อย่างในกรณีของสังคมไทย เมื่อโดยประวัติศาสตร์เป็นมาผูกพันอยู่ในแนวทางทุนนิยม และระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม เราก็อาจอาศัยกรอบเศรษฐกิจการเมืองนั้น ๆ ตั้งประเด็นคำถามให้ความกระจ่างในเป้าหมายและยุทธศาสตร์วิธีการในการพัฒนาให้สอดคล้องเข้ากับสภาพความเป็นจริงของสังคม โดยไม่จำเป็นต้องเสียเวลาให้กับทฤษฎีใหญ่ ๆ โต ๆ ทั้งหลาย ซึ่งอาจไม่ช่วยให้เกิดความเข้าใจในตัวของเราเองเท่าไรนัก

แต่ก่อนอื่นทีเดียว เราจำเป็นต้องแยกแยะให้ตริระหว่างอะไรเป็นเป้าหมาย อะไรเป็นเครื่องมือ หรือวิธีการ หรือว่าอะไรเป็นมรรคอะไรเป็นผล การ

คิดอ่านวางแผนพัฒนาเท่าที่กระทำกันมาจนบัดนี้ เรายังคงแบ่งภาคกันเป็นภาคเศรษฐกิจ ภาคสังคม และว่ากันไปตามความชำนาญพิเศษของแต่ละด้าน ๆ ไป โดยปราศจากเป้าหมายรวมที่จะประสานให้เป็นกระบวนการพัฒนาอันหนึ่งอันเดียวกัน ผลก็คือ มาตรการต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้นกลายเป็นเป้าหมายไปในตัวเอง ซึ่งแน่นอนย่อมจะกระจัดกระจายจนหาสาระสำคัญไม่ได้ ในสภาพการณ์อันปราศจากเป้าหมายหรือนโยบายหลักเช่นนั้น ผลที่ตามมาก็คือ การวางแผนต้องดำเนินไปภายใต้การครอบงำของการเรียกร้องต้องการทางเศรษฐกิจ ซึ่งได้แก่การจำเรี่ยเติบโตทางเศรษฐกิจบนฐานของการสร้างอุตสาหกรรม มาตรการเศรษฐกิจเช่นว่านี้กลายเป็นจุดหมายปลายทางสูงสุดเหนือสิ่งอื่นใด ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพราะความหมายของการพัฒนาได้ถูกนิยามและตีกรอบสำเร็จรูปมาแล้วจากฐานความเชื่อทางวิชาการ และกระบวนการตัดสินใจกำหนดนโยบายภายใต้ระบอบราชการดังกล่าวมาข้างต้น

ที่กล่าวนี้คือ ภาพเศรษฐกิจการเมืองของการวางแผนพัฒนาในปัจจุบัน จุดที่ประสงค์จะเน้นในที่นี้คือว่า สิ่งที่เราเรียกว่าเป้าหมายนโยบายการพัฒนานั้นไม่ใช่เป็นเพียงประเด็นปัญหาทางเทคนิคที่จะมาถกเถียงกันว่า ควรเป็นอะไรกันแน่ หากแต่โดยรากฐานเป็นเรื่องเกี่ยวกับกระบวนการทางการเมือง การบริหารที่จะเป็นตัวสะท้อนเชิงประจักษ์ให้เห็นสภาพและปัญหาของคนและสังคมอย่างทั่วถึงและรอบด้าน ข้อที่พึงระลึกก็คือว่า นโยบายเป้าหมายมิใช่เทคนิควิชาการ แต่เทคนิควิชาการจะต้องรับใช้นโยบายเป้าหมายเพื่อคนและสังคม ซึ่งจะเป็นไปได้ก็โดยอาศัยกระบวนการทางการเมือง การบริหารที่ต่างออกไปจากระบบราชการที่เป็นอยู่ ที่กล่าวเช่นนี้ ไม่ใช่เพื่อเป็นการวิพากษ์ระบบราชการอย่างที่ชอบเข้าใจกัน แต่เป็นเรื่องของความเป็นจริงอีกด้านหนึ่ง ที่มักจะมองข้ามกันไป กล่าวคือ กรอบทางการเมืองของตัวระบบทุนนิยมและเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมเอง ได้กล่าวมาแล้วในตอนต้นถึงสัมพันธภาพและปฏิสัมพันธ์ระหว่างพลังตลาดหรือเศรษฐกิจกับพลังนอกตลาด หรือการเมือง ซึ่งประกอบกันด้านและถ่วงดุลซึ่งกันและกันช่วยป้องกันมิให้ภาคเศรษฐกิจสังคม หรือกลุ่มชนใดพัฒนาล้ำหน้ากลุ่ม หรือภาคอื่น ๆ จนเกิดปัญหาช่องว่างและความเหลื่อมล้ำต่ำสูงในระดับคุกคามต่อการดำรงคงอยู่ร่วมกันในสังคม ในเรื่องของการตัดสินใจกำหนดนโยบายเป้าหมายของรัฐก็คงเป็นในทำนองเดียวกัน

นั่นเอง ดังที่เราจะได้เห็นจากการทำงานของกระบวนการประชาธิปไตยในประเทศตะวันตกอันเป็นต้นแบบของระบบทุนนิยม และเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม กระบวนการพรรคการเมือง และการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย จะเรียกว่าเป็นกระบวนการวางแผนพัฒนารูปแบบหนึ่งก็คงไม่ผิดนัก ต่างกันอย่างสำคัญจากที่ประเพณีปฏิบัติอยู่ในระบอบราชาธิปไตยก็คือว่า เขาเอาแผนพัฒนาที่ว่ามีข้อเสนอขอความเห็นชอบต่อประชาชนในรูปของนโยบายพรรคต่าง ๆ ข้อสำคัญอีกประการหนึ่งคือ มีแนวทางให้ประชาชนได้วินิจฉัยเลือกเอาได้ตามสภาพฐานะและปัญหาของกลุ่มชนที่เกี่ยวข้อง ไม่ใช่มีอยู่แนวทางเดียวตาม “ความถูกต้องทางวิชาการ” ของกลุ่มผู้ชำนาญพิเศษ แต่ทว่าปราศจากภาพสะท้อนเชิงประจักษ์ให้เห็นสภาพและปัญหาของคนและกลุ่มชนต่าง ๆ ภายในสังคม

ดังนั้น ควบคู่กันไปกับปัญหาของการแสวงหาเป้าหมายและแนวทางตลอดจนยุทธศาสตร์การพัฒนาจึงเป็นปัญหาว่า ทำอย่างไรจึงจะให้การวางแผนพัฒนาเป็นไปตามกระบวนการประชาธิปไตยด้วยในขณะเดียวกัน ในแง่นี้คำตอบก็คงจะขึ้นอยู่กับระดับความสำนึกและกำลังสติปัญญาความสามารถของบรรดานักการเมือง และพรรคการเมืองทั้งหลาย ในอันที่จะบันดลให้สถาบันรัฐสภาและกระบวนการเลือกตั้งทำหน้าที่อย่างถูกต้องสมบูรณ์หรือไม่เพียงใดในฐานะอำนาจนิติบัญญัติควบคุมนโยบายบริหารของรัฐบาล ทั้งนี้ นอกเหนือไปจากเพียงให้ความสนใจในเรื่องทักษะความสามารถที่จะแสวงหาฐานะอำนาจโดยอาศัยคะแนนนิยมของประชาชน

ขึ้นอยู่กับความเป็นไปได้ของกระบวนการประชาธิปไตย และในฐานะเป็นเพียงผู้แสดงข้อคิดเห็นคนหนึ่ง ก็จะขอเสนอแนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไว้เป็นกรอบหลักการกว้าง ๆ ดังนี้

- นโยบายเป้าหมายหลักของการพัฒนา คือ การพัฒนาคนและสังคม อันหมายถึงการเพิ่มพูนกำลังความสามารถพึงและพัฒนาตนเองในการผลิตและดำรงชีวิต แผนพัฒนา ถ้าจำเป็นจะต้องมีถือเป็นเรื่องของการกำหนดแนวทางและมาตรการเศรษฐกิจสังคม เพื่อให้บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาคนและสังคม

- ในสภาพปัญหาและความต้องการของสังคมไทย ซึ่งเป็นสังคม

เกษตรและชนบทโดยรากฐาน สภาพปัญหาและยุทธศาสตร์เศรษฐกิจส่วนรวม ย่อมจะต้องมุ่งไปที่เป้าหมายการพัฒนาเพื่อการสร้างงานเป็นหลักใหญ่

- ในแนวทางการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งมุ่งเพื่อการสร้างงาน เช่นว่านี้ ย่อมจะต้องมีการรื้อฟื้นเปลี่ยนแปลงแนวนโยบายเกี่ยวกับการจ้างงาน และการจ้างอุตสาหกรรมเสียใหม่

- แต่ก่อนอื่นทีเดียว ภาคเกษตรและชนบทจำเป็นจะต้องมีการพัฒนาอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ในฐานะเป็นแหล่งรองรับการขยายการมีงานทำ ทั้งที่เป็นการจ้างงานและงานของตนเอง

- ในกรณีเช่นนั้น จำเป็นต้องมียุทธศาสตร์ส่งเสริมให้เกิดความหลากหลาย และการพัฒนาก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในภาคเกษตรกรรม นี่คือการสำคัญของการพัฒนาชนบท ซึ่งเป็นแนวทางตรงกันข้ามกับที่ดำเนินมาทุกวันนี้ คือ การมุ่งสร้างอุตสาหกรรมแบบลงทุนสูง และทอดทิ้งให้เกษตรกรรมหยุดอยู่กับที่และล้าหลัง

- เพื่อให้บรรลุผลพัฒนาก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในภาคเกษตรกรรม จะต้องมีการทุ่มเทลงทุนพัฒนาในด้านการศึกษา การวิจัยเครดิต และการตลาด รวมทั้งมาตรการต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือและปกป้องคุ้มครองชาวไร่ชาวนารายย่อย

- บนรากฐานของความสำเร็จในภาคเกษตรกรรม จะเป็นช่องทางให้สังคมชนบทพัฒนาขยายกิจกรรมเศรษฐกิจออกไปสู่อุตสาหกรรมที่เชื่อมโยงกับเกษตรกรรม รวมทั้งอุตสาหกรรมและบริการที่สนองความต้องการของประชาคมชนบท

- ในด้านนโยบายอุตสาหกรรม การจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจโดยเน้นการสร้างงาน หมายถึง จะต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนอย่างจริงจังต่อบรรดาอุตสาหกรรมขนาดย่อมทั้งหลายอันเป็นวิธีสัมฤทธิ์ผลที่สุดที่จะขยายการจ้างงานออกไป

- หลักนโยบายทั้งหมดเหล่านี้ไม่ขัดกับเป้าหมายการส่งออกเพื่อเสริมสร้างการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในด้านหนึ่ง การเพิ่มรายได้ในภาคเกษตรกรรมจะเป็นการช่วยเพิ่มขยายการจ้างงานในภาคอุตสาหกรรมโดยอาศัยอุปสงค์ การออมและการลงทุนที่เพิ่มขึ้นและในอีกด้านหนึ่ง กำลังซื้อที่เพิ่มขึ้น

ในภาคเกษตรกรรมจะทำให้ตลาดขยายตัวขึ้นภายในประเทศ เป็นการรองรับสินค้าผลผลิตอุตสาหกรรมที่เน้นการใช้แรงงาน และซึ่งจะเป็นการปูพื้นฐานสำหรับการส่งออกในที่สุด

แน่นอน แนวทางเช่นที่วุ้นี้ในแง่หนึ่งอาจดูเท่ากับทวนกระแสทิศทางของแนวทางการพัฒนาที่ดำเนินอยู่ ข้อนี้ตอบได้ว่ามีส่วนจริงโดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับหลักนโยบายส่งเสริมอุตสาหกรรมแบบลงทุนสูง ๆ อาศัยเทคโนโลยีระดับสูงและเครื่องจักร วัตถุดิบ ตลอดจนการร่วมทุนและกู้หนี้ยืมสินจากต่างประเทศ ซึ่งล้วนแต่ผูกโยงอนาคตทางเศรษฐกิจการเมืองของประเทศไว้กับภายนอก โดยไม่เปิดช่องทางที่จะเป็นตัวของตัวเองได้ และในประการสำคัญยิ่งก็คือ ไม่สนองตอบปัญหาการมีงานทำซึ่งขยายตัวไปอย่างกว้างขวาง เป็นที่รู้เห็นกันอยู่ว่าปัญหาการว่างงานและความยากจนกระจุกตัวอยู่ในภาคเกษตรและชนบทเป็นส่วนใหญ่ แต่ “ทางราชการ” ก็ดูจะพยายามจับประเด็นปัญหาที่พอมองเห็นใกล้ ๆ ตัวเสียเป็นหลักใหญ่ แล้วก็ฝากความหวังไว้กับโครงการอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ แพง ๆ อย่างเช่นเคย แต่ทว่านับวันจะผูกโยงไม่แต่ในด้านทุน เทคโนโลยี สินค้าทุนและวัตถุดิบเท่านั้น แม้แต่ในระดับอำนาจและอิสรภาพในการตัดสินใจกำหนดนโยบายของรัฐเอง ก็จะไม่ค่อยไปขึ้นอยู่กับ “มิตรประเทศ” ตามลำดับ แล้วก็อีกเช่นกับบทบาทของกลุ่มข้าราชการนักวิชาการจะไม่เพียงจำกัดแต่ทำหน้าที่เป็นสมอง และผู้ชำนาญพิเศษให้กับทางราชการเท่านั้น แต่จะค่อย ๆ ขยายอำนาจอิทธิพลออกไปในรูปของการทำหน้าที่เป็นเจ้าของคุมโครงการระดับพันล้าน หมื่นล้าน ทั้งนี้โดยปราศจากการตรวจสอบควบคุมขององค์กรหรือสถาบันอื่นใดของรัฐ

ในทางตรงกันข้าม แนวทางเลือกที่เสนอข้างต้นเป็นการเปิดทิศทางออกไปสู่การสร้างฐานเศรษฐกิจการเมืองภายในให้เข้มแข็งเป็นตัวของตัวเอง โดยเริ่มจากฐานทรัพยากรคนและธรรมชาติของเราเองเป็นหลัก และอาศัยฐานการพัฒนาเกษตรและชนบท ทั้งในด้านเป็นตลาดรองรับและเป็นแหล่งออมและลงทุนในการสร้างอุตสาหกรรม ซึ่งในที่สุดจะสามารถพัฒนาขยายตัวออกไปโดยธรรมชาติทั้งในด้านทดแทนการนำเข้า และการส่งออกโดยนัยนี้เป้าหมายของการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจและของกระจายรายได้จะสามารถประสานกลมกลืนกันไปในกระบวนการพัฒนา โดยไม่จำเป็นต้องลักลั่นขัดแย้ง

หรือต้องเป็นเรื่อง “Trade-off” ระหว่างกัน

ประการสุดท้าย เป็นที่แน่นอนว่า แนวทางเลือกเช่นว่านี้เป็นเรื่องระยะยาวที่ต้องอาศัยนโยบายและยุทธศาสตร์ในการปรับทิศทางและโครงสร้าง และนี่คือ ปัญหาท้าทายใหม่ต่อสติปัญญาและความรู้ความเข้าใจของเรา ซึ่งนอกเหนือไปจากจะมองเห็นและสรุปว่า ควรทำอะไรแล้ว ยังเป็นพันธะหน้าที่ทางวิชาการด้วยว่า จะทำได้อย่างไร ประเด็นจริง ๆ คงจะขึ้นอยู่กับว่า สังคมไทยของเราควรค่าแก่การที่จะมีทางเลือกบ้างหรือไม่ อย่างน้อยก็ในทัศนะของวงวิชาการ

สรุป

บทความนี้ไม่ได้เสนอการวิเคราะห์ประเมินแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติโดยตรง หากแต่มุ่งการพิจารณาตรวจสอบไปที่โครงสร้างพื้นฐาน อันเป็นตัวกำหนดเจตนารมณ์ และทิศทางตลอดจนยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ในการวางแผนพัฒนาประเทศ โครงสร้างพื้นฐานนี้ประกอบด้วยระบบอำนาจภายใต้ระบอบราชาธิปไตยในฐานะเป็นผู้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยด้านหนึ่ง กับอีกด้านหนึ่ง ได้แก่ ฐานความเชื่อทางวิชาการหรือวัฒนธรรมทางความคิด ซึ่งรับใช้ระบอบราชาธิปไตย ทั้งในแง่เทคนิควิธีการและในแง่เสริมสร้างฐานความชอบธรรม ในประการสำคัญ โดยอาศัยสื่อเชื่อมโยงของกลุ่มข้าราชการนักวิชาการ ฐานความชอบธรรมของระบอบราชาธิปไตยได้ขยายฐานะสัมพันธ์ออกไปสู่ภาคเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ ทั้งภายในและภายนอก ทั้งหมดเหล่านี้ประกอบกันเป็นเหตุปัจจัยของการพัฒนาอย่างไม่สมดุล อันยังผลให้เกิดปัญหาความลักลั่นขัดแย้งต่าง ๆ ภายในสังคม

จุดใหญ่ใจความของการเสนอ “แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง” ในที่นี้ คงมุ่งไปที่ประเด็นเกี่ยวกับฐานความเชื่อทางวิชาการเป็นสำคัญ ประการแรกเพราะเห็นว่า เรื่องราวของโครงสร้างสัมพันธ์ภาพและพฤติกรรมทางอำนาจ เป็นที่รู้เห็นกันอยู่โดยทั่วไปไม่จำเป็นต้องนำมากล่าวซ้ำหรือขยายความอะไรนัก ประการที่สอง ที่สำคัญก็โดยตระหนักถึงปัญหาความสับสนปนเปกันระหว่าง “ความรู้” และ “ความเชื่อ” ทางวิชาการซึ่งต่างมีเจตนารมณ์และจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ประเด็น

ไม่อยู่ที่ว่าอะไรถูก อะไรผิด หากแต่ว่าจำเป็นจะต้องให้เป็นທີ່กระจ่างชัดกันตามสมควร อย่างน้อยเพื่อให้สามารถแยกแยะฐานะความแตกต่างไม่เพียงแต่ในตัวแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเท่านั้น หากในฐานะหรือวัฒนธรรมทางความคิดด้วยในขณะเดียวกัน

แนวความคิดที่เสนอออกมาในรูปของกรอบหลักการดังกล่าว ก็เป็นแนวทางเลือกแนวทางหนึ่งในอีกหลายๆ แนว หลายๆ กรอบ หลักการที่อาจเป็นไปได้ นี่ก็อีกเช่นเดียวกัน ประเด็นไม่ใช่เป็นปัญหาที่จะต้องเลือกเอาระหว่างแนวที่เป็น Normative หรือแนวที่เป็น Positive ทั้งสองจะต้องประกอบกันเพื่อเปิดทางให้เราได้เข้าสู่โลกทัศน์ของความเป็นจริง และเพื่อที่ว่า “วิชาการ” จะสามารถดำรงคงอยู่และเป็นไปเพื่อชีวิตและเพื่อสังคมอย่างแท้จริง

บทบาทของวัฒนธรรม ในการพัฒนา

บรรยายในการสัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ณ ห้องประชุม
สาธารณสุขุมูลฐาน มหาวิทยาลัยมหิดล ศาลาชา วันที่ 19 มกราคม 2532.

พิมพ์ครั้งแรกใน จดหมายข่าวมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษย-
ศาสตร์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มีนาคม 2532 หน้า 5-15.

บทบาทของวัฒนธรรม ในการพัฒนา

ความนำ

ก่อนอื่น ขอขอบคุณที่กรุณาให้เกียรติและโอกาสได้มาร่วมเสนอข้อคิดเห็นในการสัมมนาี้ กับทั้งขอแสดงความชื่นชมยินดีในการที่จัดให้มีการระดมความคิดอ่านกันจากแวดวงที่กว้างขวางหลากหลายตามสมควร ซึ่งหวังว่าจะช่วยให้การสัมมนาเกิดความหมายในเชิงสร้างสรรค์ยิ่งขึ้นด้วย ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ประเด็นปัญหาที่หยิบยกขึ้นมาพูดกันนี้ กล่าวคือ “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ย่อมจะมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อพัฒนาการในอนาคตของสังคมไทยเรา ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นไปในแง่ของความสำเร็จหรือความล้มเหลวก็ตาม ล้มเหลวในความหมายที่ว่า เส้นทางพัฒนาการของสังคมก็จะคงถลาลึกเข้าไปในกระแสการครอบงำทำลายของวัฒนธรรมอุตสาหกรรมสมัยใหม่ยิ่ง ๆ ขึ้น ดังเช่นที่เป็นมาและกำลังเป็นอยู่ตลอดช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา หรือถ้าจะสำเร็จก็ในความหมายที่ว่า สังคมไทยจะได้เป็นตัวของตัวเองสามารถสกัดกั้นกระแสการครอบงำทำลายจากภายนอก และในขณะเดียวกันได้มีโอกาสบูรณะฟื้นฟูและ

ปรับพัฒนาภูมิปัญญาอันสั่งสมจากประสบการณ์ในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนท้องถิ่นให้ทัดเทียมกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ถ้าหากแนวคิดวัฒนธรรมจะให้ความหมายในเชิงบวกและสร้างสรรค์อันใดแล้ว นั่นก็คือ บทบาทหน้าที่ของการแสวงหาทางเลือกการพัฒนาอันเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมไทยเราเองเป็นหลัก

แน่นอน ทุกคนในที่นี้ย่อมจะมีความมุ่งหวังไปในด้านความสำเร็จด้วยกันทั้งนั้น รวมทั้งผู้เขียนเองก็มีศรัทธาเชื่อมั่นในอัจฉริยะสามารถของสังคมวัฒนธรรมไทยในอันที่จะปรับปรุงตนเอง ถ้าหากแนวคิดวัฒนธรรมได้รับการคิดค้นแสวงหาและประยุกต์อย่างมีประสิทธิภาพ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องเป็นที่ยอมรับร่วมกันในที่นี้ด้วยว่า เรื่องของวัฒนธรรม เป็นเรื่องกว้างใหญ่และละเอียดอ่อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิ่งที่เรียกขานรวม ๆ กันว่า “แนววัฒนธรรมชุมชน” นั้น โดยแท้จริงมิใช่สิ่งดำรงอยู่โดดเดี่ยวในจินตนาการหรือประสบการณ์เฉพาะตัวของเรา หากแต่ประกอบไปด้วยมิติสัมพันธ์อันซับซ้อนและรอบด้านในโลกของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ แล้วในยุคของการปฏิวัติอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเสียด้วย ในประการสำคัญ “วัฒนธรรมชุมชน” เองยังต้องตกอยู่ภายใต้ผลกระทบของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้านจากภายนอก ระดับความรุนแรงของผลกระทบที่ว่านี้ คงพอจะอนุมานได้จากที่มีกรกล่าวขวัญกันอย่างกว้างขวางถึงสภาวะการล่มสลายของชุมชนชนบทรวมทั้งปัญหาสืบเนื่องที่ตามมา อย่างเช่น ความยากจน การทิ้งถิ่นฐาน ครอบครัวแตกแยก ความเสื่อมทางจริยธรรมและศาสนา ตลอดจนความสำคัญผูกพันภายในชุมชนท้องถิ่นเองเหล่านี้ เป็นต้น รวมความแล้วความมุ่งหวังและความเป็นไปได้ที่ “แนววัฒนธรรมชุมชน” จะบรรลุผลในการชี้นำการพัฒนานั้น จึงไม่ใช่เรื่องพื้น ๆ ธรรมดาเลย หากเป็นปัญหาและภารกิจอันยิ่งใหญ่ที่ต้องอาศัยการคิดค้นแสวงหาและการกระทำอย่างจริงจังเป็นกิจจะลักษณะและต่อเนื่อง ในประการสำคัญ คงต้องอาศัยการผนึกกำลังความรู้และความเข้าใจร่วมกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็นนักพัฒนาทั้งจากภาคราชการและภาคเอกชน นักวิชาการหรือแม้ผู้นำตัวแทนชุมชนท้องถิ่นเอง อันจะยังผลเท่ากับเป็นการพัฒนาสร้างวัฒนธรรมทางวิชาการขึ้นใหม่ในกระบวนการแสวงหา นอก

เหนือไปจากวัฒนธรรมวิชาการกระแสหลักซึ่งครอบงำและกำกับการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทยอยู่ทุกวันนี้

อีกประการหนึ่ง ในกระแสความพยายามแสวงหาทางเลือกที่ว่านี้ ย่อมไม่อาจอิงอาศัยสูตรสำเร็จใดเป็นคำตอบอย่างครอบคลุมครบถ้วนได้ แต่ละวัฒนธรรมชุมชนคงมีข้ออ่อนข้อแข็งของตนเอง ในเชิงของการพัฒนาขึ้นอยู่กับบริบทเฉพาะเรื่องเฉพาะรายไป ดังที่โครงการสัมมนานี้จะได้พยายามเจาะเฉพาะลงไปให้ได้เห็นถึงสภาพความแตกต่างหลากหลายของแต่ละภูมิภาคในสังคมไทย กฎความจริงของความแตกต่างหลากหลายจึงเป็นหลักการมูลฐานประการแรกของ “แนววัฒนธรรมชุมชน” ในความพยายามแสวงหาทางเลือกการพัฒนาแนวใหม่ กระนั้นก็ตาม ในท่ามกลางความหลากหลายนี้เอง ก็คงมีประเด็นปัญหาทั่วไปบางประการที่คิดว่าควรแก่การรับรู้และพิจารณาร่วมกันในขั้นนี้ เป็นที่ตระหนักดีว่า ลำพังข้อเขียนนี้ในตัวเองคงไม่อาจให้ความกระจ่างหรือคำตอบอะไรที่น่าพอใจได้เท่าที่พอจะมุ่งหวังได้ก็คงเพียงเป็นการเสนอข้อคิดข้อสังเกตเพื่อประกอบแนวทางของการแสวงหาร่วมกันต่อไป

วัฒนธรรมกระแสหลักกับปัญหาความชอบธรรม

เพื่อให้ภาพปัญหาชัดเจนขึ้น ขอเริ่มจากด้านตรงข้ามกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กล่าวคือ วัฒนธรรมกระแสหลักซึ่งเป็นตัวกำกับแนวทางการพัฒนาในปัจจุบัน ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น วัฒนธรรมชุมชนมิใช่สิ่งดำรงอยู่โดดเดี่ยวแยกออกจากโลกภายนอก หากแต่มีปฏิสัมพันธ์อยู่กับวัฒนธรรมกระแสหลัก ดังทำนองข้อสังเกตทางมานุษยวิทยาซึ่งแยกแยะเอาไว้ระหว่าง “ประเพณีใหญ่” และ “ประเพณีย่อย” อันเป็นลักษณะของบรรดาสังคมประเพณีทั้งหลาย ในทำนองเดียวกัน เราคงจะพูดได้ในขั้นนี้ถึงการแบ่งแยกระหว่างวัฒนธรรมกระแสหลักที่อยู่ภายใต้การยึดกุมของกลุ่มชนชั้นนำ และวัฒนธรรมกระแสรองซึ่งครอบคลุมวิถีชีวิตของกลุ่มชนส่วนใหญ่ ความเข้าใจถึงพัฒนาการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมกระแสหลักจากในฐานะของ “ผู้ปกครอง” มาสู่ฐานะของพลังเศรษฐกิจการเมืองมีบทบาทหน้าที่ทำการผลักดันการสร้างอุตสาหกรรมและการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ น่าจะช่วยให้การประเมินตรวจสอบเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนเป็นไปอย่างมีภาวะ

วิสัยทัศน์ อย่างน้อยเพื่อให้ได้มองเห็นถึงปัญหาช่องว่างทางความคิดและจิตวิญญาณพอที่แนววัฒนธรรมชุมชนจะสามารถสนองตอบในฐานะเป็นทางเลือกการพัฒนาแนวใหม่ได้ในที่สุด ยิ่งไปกว่านั้น ในขณะนี้ที่สังคมไทยกำลังเข้าสู่ยุคของพัฒนาการประชาธิปไตย ปัญหาความสัมฤทธิ์ผลของแนววัฒนธรรมชุมชนย่อมจะมีความหมายสำคัญยิ่งต่อปัญหาความเป็นไปได้ที่ประชาธิปไตยจะพัฒนาจากด้านรูปแบบไปสู่ด้านเนื้อหา นั่นก็คือการปกครองตนเองของชุมชนท้องถิ่นรากฐานของวัฒนธรรมชุมชนข้อพึงสังเกตในที่นี้ ก็คือว่า トラบเท่าที่ระบอบประชาธิปไตยยังคงคิดอยู่แต่ในด้านรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นในรูปของ “ครึ่งใบ” หรือ “เต็มใบ” ก็ตาม トラบนั้นพลังอำนาจเศรษฐกิจการเมืองก็ย่อมจะจำกัดอยู่ในแวดวงของชนชั้นนำโดยเฉพาะ ในกรณีเช่นนั้น ความหมายของการมีส่วนร่วม ไม่ว่าจะเป็นไปในกระบวนการทางการเมืองหรือกระบวนการพัฒนาก็ดี สำหรับกลุ่มชนส่วนใหญ่แล้วก็คงเป็นไปเพียงในฐานะของ “ผู้ถูกกระทำ” มากกว่าที่จะเป็นการใช้สิทธิใช้เสียงอย่างแท้จริง และในกรณีเช่นนั้นอีกเช่นกัน อำนาจเงินย่อมจะเป็นตัวกำหนดชี้ขาดสถานะความเป็นไปทางการเมือง รวมทั้งแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจด้วยเพราะผลที่สุดแล้ว แหล่งที่มาของอำนาจการเมืองภายใต้ระบอบที่เป็นอยู่ อันได้แก่กลุ่มอำนาจเงินทั้งหลายนั้น โดยแท้จริง ก็คือ ผลพวงจากกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจในกรอบของวัฒนธรรมกระแสหลักนั่นเอง และโดยกลับกันกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้โครงสร้างอำนาจเช่นว่านี้ก็ย่อมจะดำเนินอยู่ในแนวทางเช่นที่เคยเป็นมาโดยไม่เปลี่ยนแปลงในหลักการสาระสำคัญ

ถึงตรงนี้ คงจะต้องขยายความขึ้นเล็กน้อย ถึงธรรมชาติความหมายและผลกระทบของการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้วัฒนธรรมกระแสหลักดังกล่าว โดยแท้จริงแล้ว กล่าวได้ว่าแนววัฒนธรรมที่ว่ามีต้นตอทางประวัติศาสตร์มาจากลัทธิเสรีนิยมของตะวันตก อันเป็นผลสืบเนื่องจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในคริสต์ศตวรรษที่ 18 ดังที่ศาสตราจารย์คาร์ล โปแลนด์ และผู้รู้ท่านอื่น ๆ ได้ตั้งข้อสังเกตทางประวัติศาสตร์ไว้ถึงชะตากรรมของประชาชนชาวบ้านทั้งหลายที่ต้องถึงกับบ้านแตกสาแหรกขาดจากผลของการปฏิวัติอุตสาหกรรมแน่นอนเทคโนโลยีใหม่ ๆ ยังผลให้การผลิตประสิทธิภาพสูงขึ้นอย่างมากมาย

เศรษฐกิจโดยรวมเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว เกิดชนกลุ่มเศรษฐกิจใหม่ขึ้นมีพลังสามารถอาศัยใช้สิทธิเสรีนิยมเป็นอาวุธต่อสู้จนได้มาซึ่งอำนาจการเมืองในที่สุด หากแต่ถ้าระบอบเสรีนิยมกระแสดังกล่าวนี้ หาใช่เป็นหลักอุดมการณ์สากลอย่างที่มักเข้าใจกันไม่ โดยแท้จริงแล้ว คงเป็นเพียงอาวุธต่อสู้เพื่ออำนาจและผลประโยชน์ของชนกลุ่มใหม่เป็นสำคัญ และด้วยเหตุดังนี้ จึงถูกใช้เป็นเครื่องมือกดขี่ขูดรีดประชาชนภายในประเทศพร้อมทั้งแผ่ขยายอำนาจเศรษฐกิจการเมืองของตนออกไปสู่โลกภายนอกซึ่งด้อยพัฒนา

เรื่องราวของจักรวรรดินิยมตะวันตกและชะตากรรมของประชาชนชาวบ้านทั้งในเมืองขึ้นและกึ่งเมืองขึ้น เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป ไม่จำเป็นต้องสาธยายอะไรต่อไปอีก แต่ข้อที่ควรเน้นไว้ ณ ที่นี้ ก็คือลักษณะแบบแผนของวัฒนธรรมการพัฒนาที่ตกทอดแก่สังคมด้อยพัฒนาทั้งหลาย รวมทั้งไทยเราที่ต้องขีดเส้นใต้คำว่า “วัฒนธรรม” ก็เพื่อชี้ให้เห็นถึงลักษณะแกนร่วมของกระแสเศรษฐกิจการเมืองและการพัฒนาภายใต้วัฒนธรรมอุตสาหกรรม ซึ่งครอบงำโลกอยู่ในปัจจุบัน พิจาระหนึ่ในแง่หนึ่งแล้ว ทั้งลัทธิทุนนิยมและคอมมิวนิสต์ แม้จะแตกต่างกันไกลกันในเรื่องอุดมการณ์ แต่ก็ตรงและร่วมกันเป็นอย่างมากที่ต่างก็สืบทอดอารยธรรมอุตสาหกรรมแบบบังคับครอบงำมาด้วยกัน และต่างก็พร้อมที่จะกำราบทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่ขวางทางการสร้างและขยายตัวเติบโตของอุตสาหกรรม ดังเช่นที่ประชาชนชนบทและผู้ใช้แรงงานได้ประสบมาแล้วอย่างหนักหน่วงภายใต้ระบอบเศรษฐกิจการเมืองทั้งสอง นี่คือปมปัญหาของวัฒนธรรมการพัฒนากระแสหลักซึ่งยึดมั่นถือมั่นในอุตสาหกรรมเป็นใหญ่ขาดความคำนึงและเข้าใจในปัญหาของการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาของการแปรเปลี่ยนจากขั้นตอนของสังคมเกษตรมาสู่ขั้นตอนของเศรษฐกิจสังคมที่พัฒนาก้าวหน้าขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ ชุมชนชนบทต้องถูกบั่นทอนทำลายลงไปรวมทั้งศักยภาพของวัฒนธรรมชุมชนในอันที่จะพัฒนาตนเองด้วย

ที่กล่าวมาโดยย่อนี้ คงจะพอช่วยให้ได้ภาพชัดเจนขึ้นเกี่ยวกับแนวและแบบแผนพฤติกรรมของการพัฒนาในสังคมไทย ในยุคเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยและพัฒนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งนับตั้งแต่เริ่มมีแผนพัฒนาทั้งในช่วงสาม

ทศวรรษมานี้ เป็นผลผลักดันให้กลุ่มชนชั้นนำกับมวลชนได้เข้ามามีปฏิสัมพันธ์ต่อกันโดยตรงนี้เป็นลำดับ พร้อมกับที่กระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมสมัยใหม่แผ่ขยายตัวเข้ามาสู่เศรษฐกิจสังคมไทย ในจุดนี้เองที่สถาบันราชการอันประกอบเป็นชนชั้นนำหลักได้เริ่มเปลี่ยนโฉมหน้าและบทบาทหน้าที่จากฐานะของผู้ปกครอง “บำบัดทุกข์ บำรุงสุข” มาสู่ฐานะของ “นักพัฒนา” โดยมีเป้าหมายหลักอันสอดคล้องกับกระแสวัฒนธรรมใหม่คือการระดมสร้างอุตสาหกรรมและการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ ในนามของเศรษฐกิจเสรี ตรงนี้ขอให้สังเกตความหมายของ “เสรีนิยม” ให้ดีดังที่ได้กล่าวถึงไว้แล้วข้างต้น ผลที่เกิดขึ้นจึงแทบไม่ต่างอะไรกับที่เคยบังเกิดมาแล้วในประวัติศาสตร์การพัฒนาของโลกตะวันตก กล่าวคือ ในขณะที่กลุ่มชนใหญ่ ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมได้รับการส่งเสริมและพัฒนาให้เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วขึ้น ภาคเกษตรและชนบทอันประกอบเป็นกลุ่มชนส่วนใหญ่กลับต้องตกอยู่ในภาวะของความด้อยพัฒนาล้าหลังและยากจน ตามความเป็นจริงแล้ว ดังเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไป กระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจตามที่เป็มาภายใต้การวางแผนของทางราชการนั้น หาได้เป็นไปในระบบและบรรยากาศที่เสรีแต่อย่างใดไม่ เพราะมาเริ่มยุคพัฒนากันด้วย “ระบอบปฏิวัติ” ทำการลิดรอนปิดกั้นสิทธิเสรีภาพและโอกาสของกลุ่มชนส่วนใหญ่ ในอันที่จะพัฒนาก้าวหน้า และเติบโตขึ้นตามอัตภาพ เรื่องของการใช้อำนาจเผด็จการทางเศรษฐกิจการเมืองไม่ใช่ประเด็นที่มุ่งถึงโดยตรงในที่นี้ เพียงแต่ต้องการจะเน้นให้เห็นถึงบรรยากาศอำนาจนิยมของยุคเร่งรัดพัฒนา ซึ่งกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมแบบบังคับครอบงำในร่างของ “เสรีนิยม” สามารถเข้าสอดคล้องกันได้เป็นอย่างดี และในยุคนี้เองที่ “ระบอบปฏิวัติ” ได้ทำการ “ระดมกำลังนักวิชาการสาขาต่าง ๆ มาช่วยงานของชาติ” อย่างเข้มแข็งและจริงจัง รวมทั้งได้สร้างกำลังคนนักวิชาการทั้งเป็นมรดกตกทอดทางวัฒนธรรมไว้ในแวดวงวิชาการทั้งในส่วนราชการ และมหาวิทยาลัยอยู่จนถึงทุกวันนี้ กระแสเหตุการณ์อย่างเช่น 14 ตุลาคม 2516 อาจยังผลให้บรรยากาศคลี่คลายเป็นเสรีขึ้นบ้าง ภายในแวดวงวิชาการและการวางแผนพัฒนาเอง เริ่มมีการกล่าวขวัญกันถึงปัญหาความเป็นธรรม ปัญหาความยากจน ปัญหาการกระจายรายได้ ปัญหาการพัฒนาชนบท ตลอดจนปัญหาสุขภาพแวดล้อม

และคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นปัญหารากฐานเหล่านี้ ก็ยังคงดำรงเป็นปัญหาให้อภิปรายสัมมนากันอยู่ต่อไป พร้อมด้วยกรอบและแบบแผนวัฒนธรรมทางความคิดความเชื่อและ “วิชาการ” ตามที่เคยยึดถือกันมาแต่เดิมไม่เปลี่ยนแปลง

ประเด็นที่จะต้องพูดถึงต่อไป ก็เห็นจะเป็นเรื่องของสถานภาพทางวิชาการอย่างน้อยก็เพื่อให้ได้เห็นช่องโหว่และแนวโน้มเชิงของกรอบและวิธีการศึกษาวิเคราะห์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางเศรษฐ “ศาสตร์” ผู้เขียนเจตนาหลีกเลี่ยงไม่ใช่คำว่า “นิโคลาสสิค” ในที่นี้ เพราะเท่าที่สังเกตดู มักจะชวนให้เข้าใจไขว่ไขว่ไปว่าเป็นเพียงเรื่องของการถกเถียงล่องวิชากันในเชิงสำนักหรือทฤษฎีเลื่อน ๆ ลอย ๆ แต่โดยแท้จริงแล้วเป็นกรอบและวิธีการศึกษาวิเคราะห์ซึ่งผูกพันอยู่โดยตรงกับวัฒนธรรมทุนนิยมอุตสาหกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ต้องเป็นที่ยอมรับว่า ถ้าว่ากันในเชิงเทคนิคแล้ว เป็นระบบและวิธีการที่ทรงพลังและประสิทธิภาพอย่างสูง มีส่วนสร้างสรรค์ให้เกิดความรู้ความเข้าใจในกลไกการทำงานโดยเฉพาะของระบบตลาดอย่างกว้างขวางและลึกซึ้งทั้งในระดับมหภาคและจุลภาค แต่ทว่าโดยพื้นฐานทางวัฒนธรรมของการเรียนรู้แล้ว เป็นฐานวิชาการที่ยากแก่การดำรงตนอยู่ในความเป็นศาสตร์และเป็นกลางได้อย่างแท้จริง รวมทั้งระบบตลาดและการแข่งขันเสรีก็คงเป็นไปได้แต่เพียงสมมติฐานซึ่งถูกปฏิเสธเกือบโดยสิ้นเชิงจากตัวระบบและกลไกของทุนนิยมอุตสาหกรรมเอง ดังเช่นที่เห็นประจักษ์กันอยู่โดยทั่วไปในขณะนี้

รวมความแล้วการพัฒนาบนพื้นฐานของวัฒนธรรมกระแสหลักเป็นเพียงเรื่องของการสนองความต้องการขยายพลังอำนาจของกลุ่มชนส่วนน้อยเพื่อครอบงำเหนือกลุ่มชนส่วนใหญ่ และนี่คือความหมายที่แท้จริงของการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ค่าของคนขึ้นอยู่กับกฎแห่ง “ความอยู่รอดของผู้แข็งแรง” แต่ละคนจึงเปรียบเสมือนอนุหนวยหนึ่ง มีค่าเท่าเทียมกันขึ้นอยู่กับว่าใครจะสามารถทำตัวให้แข็งแรงกว่ากันเท่านั้น ในบรรยากาศปัจเจกนิยมสุดโต่งนี้เอง การแข่งขันช่วงชิงจึงเป็นไปอย่างสุดเหวี่ยงถึงขั้นทำลายล้าง ทั้งนี้ในนามของการแข่งขันเสรีและประสิทธิภาพในแบบฉบับของวัฒนธรรมเช่นว่านี้จิตวิญญาณหรือความสำนึกในความเป็นชุมชนร่วมกันจึงไม่อาจมีตัวตน

อยู่ได้ ในจุดสำคัญตรงนี้ บังเอิญผู้เขียนเองได้มีโอกาสเรียนรู้มาสองเรื่องเมื่อคราวไปร่วมประชุมวิชาการประจำปีของ “สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย” (ทีดีอาร์ไอ) เมื่อกลางเดือนธันวาคมที่เพิ่งผ่านมานี้เอง และทั้งสองเรื่องดูจะช่วยเหลืออธิบายสิ่งที่ได้พูดมาเป็นอย่างดี แต่ก็ขอชี้แจงเสียก่อน ณ ที่นี้ว่าเท่าที่พูดมาและที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้นั้น ไม่ใช่จะมุ่งวิพากษ์วิจารณ์ หรือวินิจฉัยหักล้างถูกผิดอะไร หากแต่มีจุดประสงค์เพียงให้เป็นการอธิบายถึงว่าอะไรเป็นเหตุอะไรเป็นผลเป็นสำคัญ และประเด็นในที่นี้มีอยู่ว่า พื้นฐานวัฒนธรรมการเรียนรู้จะเป็นตัวอธิบายระบบและวิธีการศึกษาวิเคราะห์ รวมทั้งข้อสรุป และเสนอแนะทาง “วิชาการ” และทั้งสองกรณี ตัวอย่างนี้ก็มาจากนักเศรษฐศาสตร์แนวนีโอคลาสสิกซึ่งหัวก้าวหน้ามองประเด็นปัญหากว้างขวาง แล้วที่สำคัญคือ มองเห็นมนุษย์ แต่ถึงกระนั้นก็คงติดอยู่ในกรอบที่น่าสนใจ และถกคิดให้ดีแล้วดูจะเป็นประเด็นท้าทายสำหรับบรรดานักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนด้วยในขณะเดียวกัน

กรณีแรก เป็นเรื่องจากการสนทนาสวนตัว ระหว่างนักเศรษฐศาสตร์กับนักมานุษยวิทยาเกี่ยวกับประเด็นข้อที่ว่า “ชุมชน” คืออะไรกันแน่ และจะนำมาเป็นหน่วยวิเคราะห์ทางวิชาการอย่างไร ? การตอบได้ดำเนินไปอย่างน่าตื่นเต้น และยาวนานพอสมควร แต่ก็ไม่มีข้อยุติที่ชัดเจน จะอย่างไรก็ตาม ที่น่าสนใจกว่านั้น ก็คือ ข้อยืนยันจากทางด้านนักเศรษฐศาสตร์ว่าการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์คงจับภาพได้เพียงระหว่างหมู่บ้านกับตลาดเป็นหลัก แต่ไม่สามารถจับภาพของความเป็นชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมได้ และเพราะฉะนั้น จึงไม่อาจนำมาศึกษาวิเคราะห์ได้อย่างเป็นระบบ โดยสรุปก็คือ ชุมชนไม่ได้มีตัวตนอยู่ในระบบการศึกษาวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ แต่ทั้งนี้ ก็ไม่ว่าจะถือเป็นเรื่องประหลาดอันใดในเมื่อในโครงสร้างกลไกการทำงานของระบบตลาดในกรอบวัฒนธรรมทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้นคงปรากฏแต่ปัจเจกบุคคลและหน่วยประกอบการโดยมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงอุปสงค์อุปทานและกำไรขาดทุนเท่านั้นเป็นเหตุผลหลัก ย่อมไม่อาจรับรู้ถึงการดำรงคงอยู่ของความเป็นชุมชนซึ่งผูกพันอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีอันตรงกันข้ามกับกฎเกณฑ์ความสัมพันธ์ตามแนวเหตุผลของอุปสงค์อุปทานและกำไรขาดทุน และยังไปกว่านั้น เมื่อมองจากแง่ของตรรกะการขยายพลังอำนาจของ

ทุนนิยมอุตสาหกรรมแล้ว วัฒนธรรมประเพณีและวิถีการผลิตของชุมชนชนบทต่างหากที่เป็นอุปสรรคกีดขวางการขยายตัวและเติบโตทางเศรษฐกิจ

กรณีที่สอง เป็นเรื่องของการเสนอผลงานวิจัยเกี่ยวกับปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้ ซึ่งสรุปแล้วได้ความว่า ช่องว่างรายได้เลวลง แต่สถานการณ์ความยากจนกระตือรือร้น เหตุปัจจัยที่ช่วยให้อัตราจำนวนคนจนลดลงตามรายงานวิจัยนี้เข้าใจว่าน่าจะเป็นจุดสำคัญอีกประการหนึ่งจากแง่ของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กล่าวคือ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่ผู้คนพากันย้ายถิ่นฐานออกจากเขตพื้นที่ยากจนไปสู่ที่ที่มีฐานะร่ำรวย จึงช่วยให้ได้งานทำมีรายได้เพิ่มขึ้น ถึงตรงนี้ ตรรกะของนโยบายแก้ปัญหาก็คงขึ้นอยู่กับว่าจะมองอะไรเป็นเป้าหมายของการพัฒนา กล่าวคือ จะเป็นตัวภายในชุมชนเองหรือว่าแหล่งเสี่ยงโชคชีวิตตามย่านธุรกิจอุตสาหกรรมต่าง ๆ ภายนอกข้อเสนอแนะของรายงานวิจัย ก็เป็นไปตามตรรกะของวัฒนธรรมทุนนิยมอุตสาหกรรมอย่างสมบูรณ์ นั่นก็คือว่ารัฐควรมีนโยบายส่งเสริมให้มีการย้ายถิ่นฐานออกจากแหล่งยากจนไปหาแหล่งร่ำรวยให้มากขึ้น หากไม่แล้ว ปัญหาร้ายแรงจะเกิดขึ้น อันได้แก่ ประการแรก คนในชนบทจะเพิ่มมากขึ้น ประการที่สอง อัตราเนื้อที่ที่ดินต่อหัวจะลดน้อยลง และประการที่สาม ผลผลิตรายได้ต่อหัวก็จะลดลงไปด้วยเป็นเงาตามตัว รวมความแล้วไม่ต้องการวิเคราะห์ตรวจสอบถึงสมมุติฐานที่มาของปัญหาความยากจน ไม่มีการวิจัยถึงโอกาสช่องทางที่จะพัฒนาขีดความสามารถของคนชนบทได้เพิ่มผลผลิตด้วยความรู้และเทคโนโลยีทันสมัย และในประการสำคัญ มองไม่เห็นชุมชนชนบทเป็นแหล่งความหวังใดๆ ในชีวิต นอกจากจำเป็นต้องพึ่งพาข่ายหน้าไปหาแหล่งร่ำรวยภายนอก โปรดสังเกตว่า ในช่วงที่สี่ห้าปีมานี้มีการพูดกันมากถึงนโยบายกระจายอุตสาหกรรมออกไปสู่ภูมิภาคและชนบทซึ่งคงจะฟังดูดี เกรงแต่ว่าจะเป็นผลกระจายกระแสพลังการครอบงำทำลายชุมชนชนบทเสียมากกว่าอะไรอื่น และถ้าเป็นเช่นนั้น ปัญหาสำหรับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก็ย่อมจะหนักหน่วงขึ้นเป็นทวีคูณ

ปัญหาและบทบาทของ “แนววัฒนธรรมชุมชน”

ข้อเท็จจริงตามที่กล่าวมานี้ คงจะพอแสดงให้เห็นว่า เรื่องของ

วัฒนธรรมกับการพัฒนานั้น เป็นปรากฏการณ์สังคมอันเปรียบเสมือนปัญหาของเหรียญสองด้าน คือด้านหัวด้านก้อย ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ประเด็นไม่ใช่เพียงปัญหาใครได้ประโยชน์ ใครเสียประโยชน์เท่านั้นซึ่งเป็นปลายเหตุ เพราะถ้าหากคิดกันได้เพียงแค่นั้น เราก็จะไม่มีวันได้มองเห็นหรือวินิจฉัยปัญหากันได้อย่างชัดเจนพอ ดังเช่นที่เวลานี้มีการพูดกันหนาหูขึ้นถึงการกระจายรายได้ การกระจายแหล่งธุรกิจ การเงินและอุตสาหกรรมออกไปสู่ภูมิภาค การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หรือแม้กระทั่งการพัฒนาชนบทเอง ทั้งหมดเหล่านี้ก็ฟังดูดี อย่างน้อยก็แสดงว่าเกิดความสำนึกรับรู้ในปัญหาที่กว้างขวางขึ้น แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็คงขึ้นอยู่กับว่านโยบายและมาตรการเหล่านี้มุ่งเพื่อสนองความต้องการอะไรกันแน่ เพราะพลังทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้นพร้อมและต้องการอยู่เสมอที่จะบุกเบิกขยายตัวออกไปเพื่อแสวงตลาด วัตถุดิบ และแรงงานตลอดจนที่ดินอยู่แล้ว อีกประการหนึ่ง ประเด็นก็ไม่ใช่เพียงเรื่องของผลประโยชน์ของเหรียญด้านหนึ่งให้ความกรุณาปรานีต่ออีกด้านหนึ่ง ดังเช่นที่ผู้นำรัฐบาลชุดที่แล้วใช้วิธีการเรียกร้องวิงวอนต่อ “ภาคเอกชน” อยู่ตลอดเวลาซึ่งเป็นวิธีทำงานสะดวกดีด้วยกันทุกฝ่าย หรืออย่างที่กำลังเกิดความคิดแยกค่ายขึ้นมาในห้วงองค์กรพัฒนาเอกชนนี้เองเสนอแนะให้บริษัทเอกชนช่วยเป็นหูเป็นตาดูแลหมู่บ้านกันสัก 10 หมู่บ้านโดยเฉลี่ยต่อบริษัทในฐานะที่ชำนาญในเรื่องตลาด การผลิตและการจัดการสมัยใหม่ แนววิธีคิดและทำทั้งหมดทำนองนี้เป็นไปจุดประหนึ่งว่าชุมชนชนบทนั้นมีค่าเท่ากับสูญ ว่างเปล่า ไม่มีอะไรที่ช่วยตัวเองได้เลย และนี่คือปัญหาทัศนวิสัยอันมืดมัวของผู้นำในวัฒนธรรมกระแสหลัก

ข้อเขียนนี้ไม่ต้องตั้งคำถามหรือปฏิเสธการมีอยู่ดำรงอยู่ของวัฒนธรรมกระแสหลัก แต่จำเป็นต้องตั้งปัญหาถึงฐานะความชอบธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในส่วน of สถาบันราชการไทย กระแสทุนนิยมอุตสาหกรรมสมัยใหม่นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ แม้ขยายเข้าสู่เศรษฐกิจสังคมไทย โดยอาศัยสื่อชักนำของทางราชการ แต่แล้วจะเป็นด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์หรือเพราะผลประโยชน์ร่วมกันก็ตามที่สถาบันราชการเองดูจะค่อนข้างคล้อยตามไปกับกระแสการครอบงำทำลาย ซึ่งปรากฏให้เห็นประจักษ์มาแล้วในประวัติศาสตร์ทั้งที่สังคมไทยเราก็ไม่เคยตกเป็นอาณานิคมของใครมาก่อนเลย แบบแผนวิธี

ชีวิตเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมย่อมดำรงความเป็นตัวตนและพลวัต
สร้างสรรค์ของตนเอง แต่แล้วในชั่วสามทศวรรษที่รัฐเข้ามาจัดการกับการ
พัฒนาเศรษฐกิจ คุณค่าและชีวิตของคนส่วนใหญ่ต้องกลายเป็นเพียงมรดกหรือ
เครื่องมือของกลุ่มคนส่วนน้อย ในนามของการพัฒนาก้าวหน้า แต่ทว่ายังผล
ให้เกิดความทุกข์ยากแร้นแค้น ความไร้ความสมดุลและเสื่อมทรมานในสัมพันธ-
ภาพทางสังคม ตลอดจนความเสื่อมโทรมในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
และที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ก็คือ วัฒนธรรมกระแสหลักซึ่งเคยยึดอยู่
ในหลักความสัมพันธ์อันเครือญาติ และทั้งตั้งมั่นอยู่ในหลักการปกครองด้วย
หลักธรรมแห่งพุทธศาสนา ก็ต้องโน้มเอียงไปสู่กระแสการครอบงำทำลาย
จากทุนนิยมอุตสาหกรรมภายนอก ลักษณะและพฤติกรรมของการครอบงำ
ทำลายนี้เองเป็นตัวชี้ถึงความเสื่อมถอยในฐานะความชอบธรรม กล่าวคือ
ความชอบธรรมที่จะกำหนดและกำกับแบบแผนการพัฒนาและวิถีชีวิตของ
ประชาชนคนไทยส่วนใหญ่

สภาพปัญหาความเสื่อมถอยในฐานะความชอบธรรมของวัฒนธรรม
กระแสหลักดังกล่าวนี้ ในแง่หนึ่งเป็นเครื่องสะท้อนถึงข้อจำกัดของกระแสทุน
นิยมอุตสาหกรรม ซึ่งทั้งสองด้านในความเข้าใจของผู้เขียน น่าจะมีนัยสำคัญ
ต่อแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน ขอให้ลองพิจารณาเปรียบเทียบดูกับผลกระทบ
ของการปฏิวัติอุตสาหกรรมในสังคมตะวันตกเองก็จะเป็นว่า กระแสการ
ครอบงำทำลายนั้นค่อนข้างเบ็ดเสร็จ ด้วยเหตุที่การปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยี เป็นกระแสพลังอันอุบัติขึ้นภายในสังคมตะวันตกเอง และ
ในที่สุดทุนนิยมอุตสาหกรรมสามารถขึ้นเป็นใหญ่ครอบครองอำนาจการเมือง
การปกครอง ในกรณีของสังคมไทย สถาบันราชการยังคงเป็นสถาบันอำนาจ
หลัก กลุ่มทุนชาติยังเป็นเพียงกลุ่มทุนฟุ้งฟ้างทั้งในด้านทุนและเทคโนโลยี
จากภายนอก และยังคงต้องอาศัยสถาบันประเพณีทั้งทางสังคมและการเมือง
ในการแผ่ขยายพลังอำนาจของตน แน่นนอน ข้อจำกัดเหล่านี้ย่อมจะคลี่คลาย
ไปในที่สุดด้วยความเกื้อหนุนของสถาบันราชการดังกล่าวมาแล้ว ประเด็นใน
ที่นี้อยู่ที่ว่าตราบเท่าที่ข้อจำกัดที่ว่านี้ยังคงมีอยู่ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนย่อม
อยู่ในฐานะที่จะยืนหยัดขึ้นมาเป็นทางเลือกสำหรับอนาคตการพัฒนาของ
สังคมไทยได้ แน่นนอนความมั่งคั่งและความเป็นไปได้เช่นว่านี้ มิใช่เรื่องง่าย

หากขึ้นอยู่กับเงื่อนไขมากมายหลายประการ ความไม่กระจ่างชัดในเรื่องของ “ชุมชน” คงไม่ได้จำกัดอยู่แต่ในแวดวงเศรษฐศาสตร์นิโคลาสสิกเท่านั้น เราได้พูดกันมามากถึงเรื่องจิตวิญญาณ พลวัต ศักยภาพ ตลอดจนจริยวัตรอันดีงามของชุมชนหมู่บ้าน การกิจอันริบถ้วนขณะนี้อยู่ที่จะต้องร่วมมือร่วมใจกันแปลความหมายของคุณสมบัติและองค์ประกอบอันสร้างสรรค์เหล่านี้ให้ปรากฏเป็นรูปธรรมพอที่จะประยุกต์ใช้ในเชิงนโยบายปฏิบัติได้ ผู้เขียนเองพร้อมด้วยเพื่อน ๆ นักวิชาการหลายคนก็กำลังลงพยายามอยู่ในขณะนี้ในเรื่องปัญหาทิศทางการศึกษาไทย ก็แน่นอน สำหรับผู้ที่สนใจแต่จินตนาการของความดีความงามในชีวิตชุมชนหมู่บ้านจากประสบการณ์เฉพาะตัวก็คงเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่กระแสเศรษฐกิจการเมืองที่เป็นอยู่คงไม่ปล่อยให้เป็นอย่างนั้นตลอดไปเป็นแน่ จะอย่างไรก็ตาม ถ้าเราจะต้องการมุ่งหวังจริงจังให้แนววัฒนธรรมชุมชนเป็นทางเลือกสำหรับสังคมไทยส่วนรวมแล้วก็คงจำเป็นต้องร่วมกันในการแสวงหาในขอบข่ายที่กว้างขวางขึ้น

ที่เห็นกันได้ชัด ๆ ก็คือว่า ชุมชนหมู่บ้านไทยนั้นโดยทั่วไปแล้วไม่ได้ดำรงคงอยู่ตามวิถีทางของตนเองโดยอิสระหากได้รับผลกระทบทางโครงสร้างจากนโยบายของรัฐในกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และมาถูกกระหน่ำซ้ำเติมอย่างหนักในยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม ยังผลให้เกิดการสูญเสียกำลังทรัพยากรทั้งคนและปัญญาความรู้ เป็นการสูญเสียสั่งสมกันมาโดยตลอด ข้อเสนอแนะในที่นี้ ก็คือ ในการพยายามทำความเข้าใจกับความหมายและศักยภาพของชุมชนหมู่บ้านนั้น ทางหนึ่งอาจเริ่มต้นจากด้านลบหรือการสูญเสียทางโครงสร้างที่กำลังจะกล่าวถึงนี้ เพราะในที่สุดแล้ววัฒนธรรมชุมชนมิใช่เพียงจินตนาการหรือภาพวาดบรรจองค์ประกอบรูปธรรมนามธรรมพร้อมด้วยสีล้นเป็นแบบฉบับหรือบรรทัดฐานตายตัว หากแต่หมายถึงกระบวนการของชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าเราจะนิยาม “วัฒนธรรม” กันอย่างวิจิตรพิสดารหรือลึกซึ้งอย่างไรก็ตาม แก่นสารจริง ๆ ของเรื่องทั้งหมดก็คือชีวิตของคนนั่นเอง และทรัพยากรเป็นหัวใจเป็นจิตวิญญาณของชีวิตหรือวัฒนธรรมชุมชน

มองจากแง่กระบวนการของชีวิตคน ขอให้เราพิจารณาเหยื่อนไปในประวัติศาสตร์เล็กน้อยก็พอจะสังเกตเห็นได้ว่า นับตั้งแต่เศรษฐกิจไทย

เปิดศักราชการทำงานซ้ำเพื่อการค้าและการส่งออก การเพิ่มผลผลิตคงได้แต่อาศัยการขยายเนื้อที่ดินด้วยการบุกเบิกหักล้างถางป่าของชาวบ้านเองเป็นหลักใหญ่ มิได้มีการพัฒนาในด้านวิทยาการความรู้ะไรกันจริงจัง การลงทุนพัฒนาโครงสร้างเศรษฐกิจพื้นฐาน อย่างเช่นทางรถไฟ ถนนหนทางและการสื่อสารคมนาคม ก็คงเป็นไปได้ด้วยเหตุผลทางด้านความมั่นคงเหนือสิ่งอื่นใด ที่กล่าวถึงเป้าหมายทางการค้าและการส่งออก ในที่นี้มีได้หมายที่จะได้แย้งหรือปฏิเสธความสำคัญของนโยบายและมาตรการทางเศรษฐกิจเหล่านี้ รวมทั้งการสร้างอุตสาหกรรม ประเด็นอยู่ที่ว่ากระบวนการพัฒนาสิ่งเหล่านี้ควรจะเป็นไปอย่างไรเท่านั้น ซึ่งโดยสาระเป็นปัญหาความหมายของการมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา ในกรณีของชาวไร่ชาวนา ปัจจัยการมีส่วนร่วมคงจำกัดอยู่แต่แรงงานและความรู้ความชำนาญจากประสบการณ์และการเรียนรู้ภายในวงแคบของตนเองเป็นสำคัญ ขาดการพัฒนาส่งเสริมวิทยาการสมัยใหม่ รวมทั้งขาดกำลังทุนและแรงใจที่จะพัฒนางานอาชีพให้ก้าวหน้าเติบโตไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ในสภาพความจำเริญในกระบวนการผลิตและวิธีชีวิตเช่นนี้ย่อมยังผลให้การพัฒนาทางภูมิปัญญาและวิทยาการในชุมชนชนบทต้องหยุดนิ่งหรือชะงักงันไป มาในยุคเร่งรัดพัฒนามีการลงทุนสร้างเขื่อนชลประทานเป็นผลกระตุ้นนำเอาวิทยาการสมัยใหม่มาประยุกต์ใช้ช่วยให้ผลผลิตทางเกษตรเพิ่มสูงขึ้น แต่เขื่อนชลประทานเหล่านี้ก็ครอบคลุมพื้นที่ทางเกษตรเพียงร้อยละ 20 เท่านั้นซึ่งส่วนใหญ่ที่เดียวอยู่ในภาคกลางและมีจุดมุ่งหมายเพื่อผลิตพลังงานไฟฟ้าสำหรับภาคธุรกิจและอุตสาหกรรมด้วยเป็นสำคัญ

ยิ่งไปกว่านั้น ความชะงักงันขาดตอนในพัฒนาการทางภูมิปัญญาและวิทยาการยังถูกตอกย้ำจากการสูญเสียทางด้านการศึกษา ความจริงปัญหาเรื่องการศึกษานี้ได้มีการวิเคราะห์วิจัย และพูดถึงกันอย่างกว้างขวางอยู่ในขณะนี้ จึงจะขอเพียงสรุปสั้น ๆ ณ ที่นี้ กล่าวคือว่า ระบบโรงเรียนที่เริ่มนำเข้ามาใช้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ด้วยเหตุผลของยุคสมัยเพื่อผลิตกำลังคนเข้ารับราชการในยามที่บ้านเมืองกำลังเผชิญกับภัยคุกคามจักรวรรดินิยมตะวันตกนั้น ได้พัฒนาขยายตัวสืบต่อกันมาตามลำดับจนเป็นระบบกลไกทำหน้าที่เลือกสรรคัดกำลังคนขึ้นสู่ตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ในสังคม หรืออีกนัยหนึ่งเป็นแหล่งผลิตกำลังคนระดับนำซึ่งเริ่มจากเป้าหมายเข้ารับราชการเป็น “เจ้าคน

นายคน” และต่อมาในยุคทุนนิยมอุตสาหกรรมก็ขยายขอบข่ายออกไปถึงเป็นแหล่งผลิตกำลังคนในวิชาชีพระดับกลางและระดับสูง ดังนั้น ภาพโครงสร้างการศึกษาจึงปรากฏออกมาในรูปทำนองปิรามิดเป็นบันไดสำหรับ “เรียนหนังสือ” เพื่อไต่เต้าจากชั้นประถม มัธยมขึ้นไปสู่ชั้นอุดมศึกษา โดยธรรมชาติและตรรกะของโครงสร้างการศึกษาเช่นว่านี้เอง การศึกษาระดับมหาวิทยาลัยจึงเป็นตัวกำหนดทิศทางแบบแผนของการ “เรียนหนังสือ” ทุกขั้นตอนเรียกได้ว่า เป็นเป้าหมายสูงสุดของทั้งเยาวชนและพ่อแม่ผู้ปกครองทั้งมวล ทั้งหมดนี้ต้องถือว่าเป็นเรื่องปกติธรรมดาในกรอบความคิดของวัฒนธรรมกระแสหลัก ผู้เขียนไม่สู้แน่ใจว่าจะรวมไปถึงบรรดานักคิดแนววัฒนธรรมชุมชนด้วยหรือไม่เพียงใด แต่ความเป็นจริงของชีวิตในสังคมไทยเป็นอย่างนี้ จะไปคิดหักล้างกันด้วยเหตุผลทางอุดมการณ์ง่าย ๆ คงไม่ได้ จะอย่างไรก็ตาม ผลกระทบสูญเสียต่อชุมชนชนบทมีอยู่อย่างมหาศาลทั้งในด้านทรัพยากรกำลังคนและจิตวิญญาณของความเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตชุมชน ในประการแรกทีเดียว การ “เรียนหนังสือ” หมายถึงความคิดความต้องการ “ย้ายถิ่นฐาน” ออกจากชุมชนท้องถิ่นเพื่อไปสู่ตำแหน่งสังคมหรือ “อนาคต” ที่ดีขึ้น เป็นแต่เฉพาะสำหรับเยาวชนจากชนบทแล้ว โอกาสจริง ๆ นั้น มีอยู่ริบหรี่เต็มทีที่จะเห็นได้ชัดเจนจากสถิติตัวเลขแสดงผลความสำเร็จและความล้มเหลวของการเรียนจากชั้นประถม มัธยมถึงอุดมฯ แน่นนอน ย่อมจะต้องมี “ช้างเผือก” จากชนบทสามารถเล็ดลอดขึ้นไปสู่ความสำเร็จได้ในที่สุด แต่นั่นก็หมายถึงการสูญเสียกำลังสมองของชุมชนชนบท ซึ่งถึงแม้จะจำนวนไม่มาก แต่ในแง่ของศักยภาพกำลังปัญญาความรู้แล้วนับเป็นส่วนอันมีค่ามหาศาล ในประการต่อมา สำหรับคนส่วนใหญ่ ถึงแม้ไม่ประสบผลสำเร็จทางการศึกษา แต่ก็ไม้อาจกลับคืนสู่ถิ่นฐานเดิมเสียแล้วด้วยค่านิยมที่ระบบโรงเรียนปลูกฝังเอาไว้ และถึงอย่างไรก็ไม่อาจมองเห็นช่องทางที่จะใช้วิชาความรู้ “หนังสือ” ให้เป็นประโยชน์สำหรับการทำมาหาเลี้ยงชีพในถิ่นฐานพื้นเพเดิมของตนเองได้ ด้วยเหตุนี้ การศึกษาภาคบังคับจึงเปรียบเสมือนดาบสองคมจากแง่ของปัญหาการพัฒนาทรัพยากรคนเหล่านี้

ข้อสำคัญ ไม่แต่เพียงเป็นการสูญเสียกำลังสมองและกำลังคนหนุ่ม

สาวเท่านั้น แบบแผนพฤติกรรมทางการศึกษาที่กล่าวมายังเป็นตัวสะท้อนถึงความเสี่ยงมลายในจิตวิญญาณของความเป็นชุมชน ซึ่งมีนัยสำคัญยิ่งอีกประการหนึ่ง สำหรับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เพราะควบคู่กันไปกับกระแสค่านิยมทางการศึกษาซึ่งปลูกฝังให้ชาวชนบทหันเหเพียงเบนออกไปจากถิ่นฐานของตนนั่นเอง กระแสวัฒนธรรมปัจเจกนิยมของการแข่งขันช่วงชิงเอาแพ้เอาชนะก็ได้แผ่เข้ามาครอบงำแทนที่ความผูกพันสัมพันธ์ฉันท์มิตรและเครือญาติ ทั้งนี้โดยไม่ต้องพูดถึงผลกระทบจากโครงการและมาตรการทั้งหลายทั้งจากของรัฐและภาคเอกชน ซึ่งก่อให้เกิดการขัดแย้งแบ่งแยกภายในชุมชนท้องถิ่น วัฒนธรรมการขัดแย้งแข่งดีเป็นวิถีชีวิตของชนชั้นกลางในเมืองซึ่งอยู่ภายใต้กำกับของระบบตลาด แต่อย่างน้อยกลุ่มชนในเมืองก็มีโอกาสของทางเข้าถึงแหล่งอำนาจเศรษฐกิจการเมืองที่เหนือกว่าแทบทุกด้านไม่ว่าจะเป็นในเรื่องทุน วิทยาการ รวมทั้งการกำหนดนโยบายของรัฐ มิหนำซ้ำยังได้อาศัยโครงสร้างเศรษฐกิจสังคมพื้นฐานอย่างเช่นทางการศึกษาลิดกำลังคนให้ตามที่ต้องการ ส่วนสำหรับกลุ่มคนหนุ่มสาวจำนวนมากที่ประสบความล้มเหลวทางการศึกษาและช่วยตัวเองไม่ได้ ก็ยังเป็นทรัพยากร แรงงาน ให้อย่างเหลือเฟือไม่ขาดสาย เท่าที่สังเกตดูในการย้ายถิ่นฐานเพื่อหางานทำทั้งที่ถาวรและชั่วคราว กลุ่มชนชาวชนบทเหล่านั้นคงจะนำเอาวัฒนธรรมชุมชนติดตัวมาด้วยโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความผูกพันฉันมิตรและเครือญาติอันเป็นสัญชาตญาณและกลไกส่วนหนึ่งของการปกป้องตนเอง แต่ทว่าในท่ามกลางระบบตลาดอันแปลกแยกในเมือง ความเป็นกลุ่มเป็นก้อนของคนเหล่านี้ก็เปรียบเสมือนเศษไม้ที่ลอยกระจัดกระจายไปตามกระแสน้ำ ย่อมไม่อาจต้านกระแสตลาดของคนในเมืองได้

พูดถึงการย้ายถิ่นฐานตรงนี้แล้ว ทำให้นึกถึงครั้งหนึ่งเมื่อหลายเดือนมาแล้วในการอภิปรายถึงเรื่องปัญหาการศึกษาไทยซึ่งคณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่นจัดขึ้น ผู้เขียนได้ยกประเด็นปัญหาทำนองเดียวกันกับที่กล่าวมาคือการสูญเสียทรัพยากรคนเป็นเหตุให้ต้องขาดกำลังปัจจัยสำคัญในการพัฒนาภาคอีสานเองให้เจริญก้าวหน้าขึ้น เพราะในที่สุดแล้ว ทรัพยากรคนกับพื้นที่เป็นปัจจัยที่แยกกันไม่ออก และต้องยอมรับว่ามีความแตกต่างกันมหาศาลระหว่างคนของท้องถิ่นเองเป็นผู้ทำการพัฒนากับโครงการพัฒนา

ที่มาจากคนภายนอก ซึ่งยอมมุ่งแต่ผลกำไรขาดทุนเป็นหลักใหญ่มิได้คำนึงถึง
พันธะหรือความผูกพันอะไรที่จะช่วยให้ทรัพยากรของชุมชนท้องถิ่นโดยส่วน
รวมได้พัฒนาออกเงยขึ้นมาสะสมเป็นทุนสำหรับรุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป ข้อที่
น่าสนใจและอยากให้มีการวิเคราะห์หรือวินิจฉัยกัน ก็คือ ปฏิกริยาที่ผู้เขียนได้
รับจากนักการศึกษาชั้นผู้ใหญ่ซึ่งมีพื้นเพไปจากอีสานเองได้อภิปรายตอบได้
เป็นทำนองว่าที่ผู้เขียนพูดเช่นนั้น แสดงว่าไม่เข้าใจวัฒนธรรมอีสาน เพราะ
จริง ๆ แล้วคนอีสานชอบออกไปจากถิ่นฐานเป็นการแสวงโชคลาภเพื่อนำกลับ
มาสู่แหล่งถิ่นฐานของตนในวันข้างหน้า แน่นนอนผู้เขียนไม่ได้มีความเข้าใจ
ในวัฒนธรรมอีสาน แต่โดยสามัญสำนึกแล้วไม่แน่ใจจริง ๆ ว่า สำหรับคน
อีสานโดยทั่วไปที่ไม่ได้ประสบความสำเร็จทางการศึกษาและทางราชการนั้น
เขาคิดเช่นนั้นหรือเปล่า ถึงขั้นเป็นวัฒนธรรมคิดและเชื่ออย่างนั้นจริง ๆ แล้ว
อะไรจะเกิดขึ้นกับถิ่นฐานและทรัพยากรแวดล้อมของอีสาน คำถามหลักที่
สำคัญต่ออนาคตของชุมชนท้องถิ่นก็คืออีสานจะพัฒนาได้อย่างไรโดยปราศจาก
ทรัพยากรคนของตนเอง ?

ในกรณีใดก็ตาม ปัญหาไม่ใช่แต่เรื่องความหันเหเบี่ยงเบนของ
คนท้องถิ่นเท่านั้น เศรษฐกิจเงินตรายังถูกผลักดันจากกระแสทุนนิยม
อุตสาหกรรมเข้าไปครอบงำวิถีชีวิตภายในชุมชนท้องถิ่นเองด้วย ความ
จริงได้มีการศึกษาและพูดกันมากพอสมควรถึงวัฒนธรรมบริโภคนิยมความ
ฟุ้งเฟ้อที่แผ่ชานอยู่โดยทั่วไปตามชนบท จึงจะขอเดาวันไม่กล่าวถึงอะไรอีก
เป็นแต่ขอตั้งข้อสังเกตเพิ่มเติมถึงผลกระทบต่อดัชนีชี้วัดหลักของชุมชนท้องถิ่น
เองตั้งแต่ในแวดวงของครอบครัวออกไป ผู้เขียนคงไม่อยู่ในฐานะจะจาะไร
อะไรได้มากในประเด็นข้อนี้ โดยบังเอิญอีกเหมือนกัน มีกรณีตัวอย่างที่เพิ่ง
เกิดขึ้นสด ๆ ร้อน ๆ เมื่อไม่กี่สัปดาห์มานี้เอง ผู้เขียนได้รับฟังข่าวทางวิทยุ
กระจายเสียงรายงานข่าวกรณีพิพาทระหว่างเจ้าอาวาสวัด ๆ หนึ่ง ใน
จังหวัดศรีสะเกษกับชาวบ้าน กล่าวคือว่า ฝ่ายเจ้าอาวาสต้องการจะไล่ที่
โรงเรียนเพื่อสร้างศูนย์การค้า นี่เป็นเรื่องเกิดขึ้นบ่อยครั้งเต็มทีจนแทบ
จะดูเป็นปกติธรรมดาไปเสียแล้ว แต่ที่น่าคิดก็ตรงที่รายงานข่าวบอก
ว่า ทางสมเด็จพระสังฆราชการณตำแหน่งพระสังฆราชเจ้าได้เชิญเจ้าอาวาส
มาวิสาขากันถึง 4 ชั่วโมงเต็ม ในที่สุดก็ได้มีการตั้งประเด็นคำถามถึง

ระหว่างคนกับเงิน ทางเจ้าอาวาสจะเลือกอะไร? คำตอบที่ได้ คือ “ถ้าเลือกได้ก็จะขอเลือกเงิน เพราะถ้าไม่มีเงิน ก็ทำอะไรไม่ได้” เท่าที่นำกรณีเรื่องนี้มาพูดถึง ก็ไม่ได้ตั้งใจมาชี้ผิดชี้ถูกอะไร แม้แต่คนพูดวิทยุเองยังต้องออกตัวว่าของใดมีเคราะห์วิจารณ์อะไรทั้งสิ้น เพราะกลัวตกนรก พฤติกรรมทำที่ของทั้งเจ้าอาวาสและคนพูดวิทยุ รวมทั้งผู้เขียนเอง เป็นสิ่งที่น่าคิดและคงจะบอกระไรหลายอย่าง แต่ที่เห็นกันได้ชัด ๆ ก็คือ ความสัมพันธ์และผูกพันระหว่างพระ/วัดกับชาวบ้านกำลังเสื่อมถอยลงไปตามลำดับเพราะผลกระทบจากแรงพลักดันจากเศรษฐกิจการเมืองภายนอก และนั่นก็หมายถึงว่า องค์ประกอบโครงสร้างของวัฒนธรรมชุมชนเองอยู่ในฐานะค่อนข้างจะคลอนแคลนเอามาก ๆ ในขณะนี้ แล้วจะลุกลามไปกว้างไกลกันขนาดไหนก็สุดที่จะเดาได้ คำอธิบายในสังคมไทยทุกวันนี้ มักจะออกไปในทางที่ว่า ทุกแห่งย่อมมีทั้งคนดีไม่ดีปะปนกันและที่ไม่ดีนั้นเป็นเพียงเรื่องของคนส่วนน้อยซึ่งถ้าลงโทษลงทัณฑ์หรือขจัดออกไปเสีย เรามักไม่ค่อยจะคิดให้เลยไปถึงว่า ปัญหาของคนนั้นเอง กำลังสร้างความเสื่อมเสียให้กับระบบ และข้อสำคัญคนส่วนน้อยที่ว่านั้นก็มักจะเป็นที่ย่ำเกรงของคนส่วนใหญ่เสียด้วยโดยเหตุผลต่าง ๆ นานาที่น่ามาอ้าวกันได้อยู่เสมอ

ประเด็นปัญหาสำหรับนักคิดนักปฏิบัติแนววัฒนธรรมชุมชนมีอยู่ว่าจะคิดอ่านกันอย่างไร? ในสภาพการณ์อันเสื่อมโทรมดังที่สังเกตเห็นกันอยู่ ภารกิจเบื้องต้นแรกก็เห็นจะต้องเป็นเรื่องของการคิดอ่านบูรณะฟื้นฟูกัน ซึ่งตอนนี้เข้าใจว่าเริ่มมีการคิดการพูดกันบ้างแล้ว รวมทั้งผู้เขียนเองที่มองทางออกสำหรับปัญหาการศึกษาไทยในแนวของการฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนชนบท แต่เรื่องก็ไม่ง่ายเลย และเราจะมาหวังคำตอบแบบเป็นสูตรสำเร็จนั้น ไม่ได้แน่ ประเด็นคงไม่ได้อยู่ที่คำถามว่าจะบูรณะฟื้นฟูอะไรกัน? แต่น่าจะเป็นว่าจะทำกันอย่างไร? อย่างน้อยก็ในสภาวะทางปัญญาความรู้ของเราเองในปัจจุบัน ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า เรื่องราวของแนววัฒนธรรมชุมชนนั้นเป็นเรื่องของการแสวงหาร่วมกัน จะแสวงหาร่วมกันอย่างไรนั้น ก่อนอื่นขอให้เรามาลองพิจารณาหัดถึงสภาวะการณ์ทางวัฒนธรรมวิชาการที่เป็นอยู่ในขณะนี้ อาจกล่าวได้ว่า นับตั้งแต่สังคมไทยเข้าสู่ยุคเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยมาจนบัดนี้ บรรดาวิทยาการและการเรียนรู้ของเรายังคงเป็นไปในลักษณะ

ของการลอกเลียนเป็นหลักใหญ่ ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เกินไปตามลักษณะแบบแผนของการพัฒนาประเทศซึ่งอาศัยแบบอย่างของประเทศที่พัฒนาแล้ว ความคิดความพยายามที่จะศึกษาหาความเข้าใจในพื้นฐานทางสังคมวัฒนธรรมไทยจริงๆ นั้น เพิ่งจะมาเริ่มๆ กันเมื่อไม่นานมานี้เอง และที่มาทุ่มเทลงทุนลงแรงทำกันมากมายก็คงเป็นในช่วงสงครามเวียดนามซึ่งดูจะเป็นไปเพื่อเป้าหมายทางยุทธศาสตร์การทหารมากกว่าอะไรอื่น หรือมาในช่วงหลังๆ ที่มีการวิจัยทางเศรษฐกิจกันอย่างเข้มข้น ก็เข้าใจว่าจะมุ่งมองวิเคราะห์เศรษฐกิจไทยโดยอาศัยเศรษฐกิจทุนนิยมอุตสาหกรรมในความใฝ่ฝันของกลุ่มชนชั้นนำใหม่เป็นตัวแปรนำ ถึงตอนนี้ เรากำลึงอยากเป็น “นิคส์” อย่างเกาหลี ได้หวั่น ฯลฯ ก็คงพอคาดหมายได้ว่าจะมีการศึกษาวิจัยสนองความต้องการนี้อย่างแน่นอน เหล่านี้เป็นพัฒนาการของวัฒนธรรมวิชาการกระแสหลักซึ่งมีลักษณะของการพึ่งพิงในทำนองเดียวกันกับเส้นทางการพัฒนาแบบพึ่งพิงของเศรษฐกิจไทยสมัยใหม่

ภาพของวัฒนธรรมวิชาการกระแสหลักคงจะช่วยสะท้อนให้ได้มองเห็นฐานะและบทบาทของแนววัฒนธรรมชุมชนได้ชัดเจนตามสมควร ในทางตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมกระแสหลักอันมุ่งเป็นการครอบงำทำลายดังที่ชี้ให้เห็นในตอนต้นแนววัฒนธรรมชุมชนมุ่งต้านกระแสการครอบงำทำลายนี้และในขณะเดียวกัน มุ่งเสนอแนวทางเลือกการพัฒนาที่เป็นไทพ้นจากการครอบงำทำลายทั้งจากภายนอกและระหว่างกลุ่มชนต่าง ๆ ภายใน โดยนัยนี้แนววัฒนธรรมชุมชนจึงให้ความหมายในเชิงทวนกระแสเพื่อสร้างสรรค์วัฒนธรรมวิชาการใหม่ เป็นวัฒนธรรมวิชาการที่อิงรากฐานของความเป็นจริงของสังคมวัฒนธรรมไทย ซึ่ง “ย่อมเป็นไปได้เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก” ตามคติธรรมแห่งพุทธศาสนา คำถามที่ตามมาก็คือว่า แล้ววัฒนธรรมวิชาการใหม่ที่ว่านี้จะเกิดขึ้นได้อย่างไร ? ในข้อนี้คำตอบน่าจะอยู่ใกล้ ๆ หรือกับตัวเรานี้เอง นั่นก็คือการแสวงหาร่วมกันระหว่างนักวิชาการ นักพัฒนาทั้งในและนอกราชการ และผู้นำชุมชนท้องถิ่นที่ให้ความหวังเช่นนี้ ก็เพราะกลุ่มคนสามหรือสี่กลุ่มที่ระบุถึงนี้ต่างแสดงให้เห็นถึงจิตสำนึกในคุณค่าความหมายของวัฒนธรรมชุมชนซึ่งถึงแม้จะเสื่อมโทรมโดยทั่วไป แต่ก็ยังคงทิ้งร่องรอยพลวัตและศักยภาพให้ปรากฏเป็นชีวิตจริงใน

รูปแบบต่าง ๆ กันไปตามสภาพปัญหาและอัจฉริยภาพของบรรดาผู้นำชุมชนนั้น ๆ เอง ความรู้ความเข้าใจในเรื่องสำคัญเหล่านี้เห็นจะต้องขอยกเป็นความดีของขบวนการนักพัฒนาและองค์กรพัฒนาเอกชนทั้งหลาย จะเรียกว่าเป็นผู้บุกเบิกนำเสนอข้อมูลความรู้ในเรื่องของชุมชนชนบทให้ปรากฏแก่โลกภายนอกก็คงไม่ผิดนัก จริงอยู่เราเคยมีกิจกรรมชนบทกันมาก่อน อย่างเช่น งานค่ายอาสาพัฒนา หรือวางแผนวิจัยภาคสนาม แต่เข้าใจว่าโดยทั่วไปคงมิได้สัมผัสสัมพันธ์เข้าไปในวิถีชีวิตของชาวบ้านอย่างลึกซึ้งดังเช่นกิจกรรมพัฒนาเอกชน ต่อมา ทั้งนี้สังเกตเห็นได้จากลักษณะการนำเสนอความรู้ความเข้าใจ อย่างน้อยก็จากประสบการณ์ส่วนตัวของผู้ได้รับอย่างเช่นผู้เขียนนี้เอง

อย่างไรก็ดี ปัญญาความรู้และอัจฉริยะของชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มพัฒนาเอกชน แม้จะทรงคุณค่าและความหมายอย่างไรก็ตาม ก็คงดำรงอยู่เป็นอยู่อย่างกระจัดกระจายซึ่งเป็นเรื่องช่วยไม่ได้ เมื่อพิจารณาถึงแรงกระแสนการครอบงำทำลายจากเศรษฐกิจการเมืองภายนอกซึ่งแผ่ขยายกว้างขวางขึ้นตามลำดับ มองในอีกแง่หนึ่ง การที่กรณีของวัฒนธรรมชุมชนเหล่านี้ยังสามารถทนกระแสดำรงอยู่ได้ย่อมแสดงว่าจิตวิญญาณและวัฒนธรรมชุมชนนั้นเป็นสิ่งที่มิตัวตนและพลวัตอยู่ตามสมควร แต่เมื่อมองออกไปในอนาคตข้างหน้าเราคงไม่อาจพอใจอยู่กับการปล่อยให้สิ่งอันทรงคุณค่าและความหมายเหล่านี้เป็นเพียงกรณีตัวอย่างกระจัดกระจายอย่างเช่นที่เป็นอยู่ขณะนี้ ในประเด็นจุดนี้ที่การประสานร่วมงานระหว่างปฏิบัติกับวิชาการมีความสำคัญต่อการสร้างสรรค์องค์ความรู้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และนี่คือ จุดเริ่มต้นของกระบวนการแสวงหาที่เป็นไปได้เพื่อนำไปสู่วัฒนธรรมวิชาการใหม่ในที่สุด

“แนววัฒนธรรมชุมชน” กับนโยบายสาธารณะ

แน่นอน หนทางที่วัฒนธรรมวิชาการใหม่จะพัฒนาขึ้นสู่กระแสหลักในฐานะเป็นทางเลือกการพัฒนาที่เหมาะสมและเป็นธรรม คงจะต้องยาวนาน แต่นั่นไม่สำคัญเท่ากับว่า “ขบวนการ” แนววัฒนธรรมชุมชนเองจำเป็นต้องมีความกระฉับกระเฉงเพียงพอในสถานะและเป้าหมายของตนเอง สำหรับในที่นี้โดยอาศัยสมมติฐานของการประสานสังเคราะห์ความรู้ระหว่างชุมชนชาวบ้าน กลุ่มพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ก็จะขอเสนอเป็นข้อสังเกต

บางประการเพื่อประกอบการพิจารณา ในประการแรกทีเดียว การที่เน้นถึงช่องทางความเป็นไปได้ที่วัฒนธรรมวิชาการใหม่จะพัฒนาขึ้นสู่กระแสหลักนั้น ก็ด้วยเหตุผลตั้งที่รู้กันอยู่โดยทั่วไปว่า แบบแผนพฤติกรรมทุนนิยมอุตสาหกรรมนั้นโดยแท้จริงเป็นวัฒนธรรมแปลกปลอมเข้ามาสู่เศรษฐกิจสังคมไทยโดยอาศัยสื่อชักนำของกระแสอำนาจนิยม ซึ่งนับวันย่อมจะเสื่อมถอยลงไปเป็นลำดับตามสภาวะเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ที่น่าสนใจก็คือว่า ทุนนิยมอุตสาหกรรมนั่นเอง มีส่วนสำคัญก่อให้เกิดกระแสการเปลี่ยนแปลงเช่นว่านี้ แนววัฒนธรรมชุมชนจึงเปรียบเสมือนเป็นฐานรองรับกระแสประชาธิปไตย เป็นการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชนหมู่บ้านจากฐานะของ “ผู้ถูกระทำ” ไปสู่ฐานะของ “ผู้กระทำ” กำหนดวิถีชีวิตของตนเองอย่างเป็นอิสระ ประการที่สอง ในขณะที่ทุนนิยมอุตสาหกรรมมุ่งเอาแต่การขยายเติบโตของตนเองเป็นใหญ่ ทั้งนี้ด้วยความหลงเชื่อในพลาณาภาพอันไม่จำกัดของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและอุตสาหกรรมสมัยใหม่นั้นแนววัฒนธรรมชุมชนอุบัติขึ้นในท่ามกลางกระแสความเคลื่อนไหวตื่นตัวระดับสากลเรียกร้องให้มีการทบทวนตรวจสอบความหมายและจุดมุ่งหมายทั้งหมดของการพัฒนา รวมทั้งในเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ประเด็นปัญหานั้นเป็นแก่นสารของขบวนการเรียกร้องนี้ ได้แก่เรื่องของสัมพันธภาพที่เป็นธรรมและถ้อยที่ถ้อยอาศัยซึ่งกันและกันในหมู่คนและกลุ่มชนต่าง ๆ และ ประการสุดท้ายในทางกลับกันจากที่ทุนนิยมอุตสาหกรรมมุ่งเป็นกระแสครอบงำทำลายลงไปสู่ภาคเกษตรและชนบท แนววัฒนธรรมชุมชนเสนอทางเลือกทำหน้าที่เป็นกระแสด้านการครอบงำทำลายและในขณะเดียวกันมุ่งบูรณะฟื้นฟูชุมชนชนบทจากสภาพความตกต่ำเสื่อมโทรมให้ขึ้นสู่ขีดความสามารถพึ่งตนเองในที่สุด

หลักความคิดเรื่องการพึ่งตนเองนี้ได้มีการศึกษาและพูดกันมามาก ผู้เขียนเชื่อว่าโดยส่วนรวมแล้วคงเป็นที่เข้าใจร่วมกันว่า ไม่ใช่เพียงเรื่องของการย้อนกลับไปหาอดีตเท่านั้น แต่ก็แน่นอนในสถานการณ์ครอบงำบูดริตซึ่งสะสมกันมาช้านาน ทางออกที่เห็นกันได้ชัด ๆ ก็คือ อยาที่จะเห็นชุมชนหมู่บ้านได้ปลื้มคนพ้นออกไปจากเศรษฐกิจตลาดในวัฒนธรรมกระแสหลักเพื่อให้มีเวลาและโอกาสบูรณะฟื้นฟูปรับวิถีการดำรงชีวิต

ของตนเองเสียใหม่ แทนที่จะปล่อยให้ต้องเป็นอันพังทลายไปตาม กระแสอาณานิคมโดยไม่หยุดยั้งจากภายนอก ในกรณีเช่นนั้น แนววัฒนธรรมการดำรงชีวิตแบบดั้งเดิมในลักษณะพอกินพอใช้มีความสัมพันธ์กันฉันท์เครือญาติ ก็ดูจะเป็นคำตอบที่ดีที่สุด ดังเช่นที่ปรากฏในกรณี ชุมชนหมู่บ้านหลายต่อหลายกรณีด้วยกันและในลักษณะรูปแบบต่าง ๆ หลากหลายกันในขณะนี้ ซึ่งต้องนับเป็นความสำเร็จในระดับหนึ่ง และซึ่งควรค่าอย่างยิ่งแก่การเก็บเกี่ยวให้บังเกิดความหมายในเชิงวิชาการและนโยบายปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม เมื่อมองให้กว้างไกลและในระยะยาวออกไปแล้ว หลักการพึ่งตนเองคงจำเป็นต้องให้ความหมายในเชิงของการพัฒนาก้าวหน้าต่อไปด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลกสมัยใหม่ ชุมชนชนบทย่อมไม่อาจและก็ไม่จำเป็นต้องหลีกเลี่ยงจากการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ในความเข้าใจพื้น ๆ ของผู้เขียน ไม่จำเป็นเสมอที่จะต้องมีการกลั่นขัดแย้งกันระหว่างภาคสังคมสมัยใหม่กับภาคสังคมประเพณี หรือระหว่างภาคเกษตรกรรมกับภาคอุตสาหกรรม แต่ก็ต้องยอมรับว่ามีความแตกต่างกันอย่างมหาศาลระหว่างการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยหรือการสร้างอุตสาหกรรมในแนวและแบบแผนของการครอบงำบังคับอันเป็นลักษณะของวัฒนธรรมอำนาจนิยม ไม่ใช่เสรีนิยมอย่างที่ยั่งยืนกับการพัฒนาสิ่งเหล่านี้บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรในระดับฐาน

จากข้อพิจารณาดังกล่าว หลักการพึ่งตนเองจึงให้ความหมายในเชิงพลวัตของการพัฒนาก้าวหน้าออกไปข้างหน้า หากแต่อยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมภายในชุมชนอันเปรียบเสมือนภูมิคุ้มกันให้อันที่จะกลั่นกรองเลือกเฟ้นรับนวัตกรรมต่าง ๆ จากภายนอก อย่างมีวิจารณญาณสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน แนวความเข้าใจนี้น่าจะเป็นคำตอบส่วนหนึ่งต่อคำถามที่ว่าความเป็นชุมชนอยู่ที่ตรงไหน ? แนววิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ในกรอบวัฒนธรรมทุนนิยมอุตสาหกรรมไม่อาจมองเห็น “ชุมชน” ก็เนื่องมาจากตรรกะของตนเองที่เชื่อว่า ในเชิงของความรู้และเทคโนโลยีแล้ว ชุมชนหมู่บ้านชนบทมีค่าเท่ากับศูนย์ ว่างเปล่าไม่มีอะไร และเพราะฉะนั้นจึงต้องเริ่มต้นใหม่ด้วยการครอบงำนำเอาของทันสมัยมาสวมใส่ให้ และถ้าจำเป็นก็บังคับ แต่หาได้เฉลียวกันไม่ว่าโดยแท้จริงนั้น

วัฒนธรรมชุมชนนอกจากเป็นแหล่งสร้างจิตสำนึก และความร่วมมือร่วมใจ
ฉันเครือข่ายติดกันแน่นกับปัจเจกนิยมสุดโต่งแก่งแย่งชิงดีกันแล้ว โดย
สารยังเป็นแหล่งและเป็นผลของประสบการณ์ และภูมิปัญญาอันสั่งสมมา
หลายต่อหลายชั่วคน และซึ่งยังความสามัคคีและความสมดุลงภายในชุมชน
รวมทั้งระหว่างชุมชนกับธรรมชาติแวดล้อม

รวมความแล้ว หลักการพึ่งตนเองจึงไม่ใช่เป็นการปิดประตูต่อสังคม
โลกภายนอก ไม่ใช่เป็นจุดจบหรือจุดหมายปลายทางในตัวเอง หากแต่เป็น
เงื่อนไขและมรรคาของการพัฒนาก้าวหน้า โดยนัยนี้ ความเป็นตัวตนของ
วัฒนธรรมชุมชนเองย่อมจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาส่งเสริมด้วยปัจจัยแวด
ล้อมด้านต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น แก่นสารของวัฒนธรรมนั้นอยู่ที่คน
อันเป็นทรัพยากรซึ่งชุมชนชนบทต้องสูญเสียไปอย่างมหาศาลทั้งในด้าน
โครงสร้างกำลังคนและศักยภาพภูมิปัญญา กับในด้านจิตวิญญาณและสถาบัน
ประเพณีภายในชุมชนเอง ทรัพยากรคนและสถาบันเหล่านี้จำเป็นต้องได้รับ
การบูรณะฟื้นฟู โดยเฉพาะด้านการศึกษา ทนและวิทยาการ เพื่อว่าชุมชน
ท้องถิ่นจะสามารถพัฒนาสมรรถนะการผลิตและกำหนดวิถีชีวิตของตน
อย่างรู้เท่าทันต่อสภาวะเป็นไปและการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ประเด็น
ในที่นี้ก็ถือว่า การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนนั้นนอกเหนือไปจาก
ปัญหาความชัดเจนและความเข้าใจร่วมกันระหว่างฝ่ายคิดและฝ่ายปฏิบัติ
แล้ว ยังเป็นปัญหาระดับนโยบายสาธารณะด้วย ความแตกต่างสำคัญอยู่
ตรงที่ว่าในแนววัฒนธรรม ทนนิยมอุตสาหกรรม การวิเคราะห์ปัญหา
และกำหนดแนวนโยบายเป็นการฉายภาพออกมาจากความต้องการเร่ง
การจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นเป้าหมายสูงสุด แม้ในระยะหลัง
มานี้จะมีการพยายามประคับประคองให้มีความสมดุลขึ้นมาบ้างอย่าง
เช่นที่พูดกันถึงการจำเริญเติบโตพร้อมด้วยความเป็นธรรม แต่โดยเนื้อ
แท้ก็เป็นเรื่องของความเป็นธรรมตามที่ฝ่ายผู้ครองกำลังอำนาจกำหนด
ลงมาให้นั่นเอง ในทางตรงกันข้าม โดยนัยของแนววัฒนธรรมชุมชน
การวิเคราะห์ปัญหาและกำหนดแนวนโยบายตั้งอยู่บนรากฐานของการ
กำหนดใจตนเองของชุมชนท้องถิ่นอันเป็นเงื่อนไขของการพัฒนาวัฒน
ธรรมวิชาการใหม่ดังกล่าวข้างต้น พัฒนาการในขณะนี้เท่าที่มองเห็นใน

ช่วงสิบปีที่ผ่านมาได้มีการเคลื่อนไหวตื่นตัวกันกว้างขวางขึ้นตามลำดับ ในด้านของชุมชนท้องถิ่น และกลุ่มนักพัฒนาเอกชน ปัญหาคงอยู่ที่ ทางด้านของนักวิชาการและสถาบันมหาวิทยาลัยในอันที่จะสนองตอบ กระแสการแสวงหาและสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่นี้แทนที่จะยึดติดอยู่ในกรอบวิชาการอันเป็นแบบฉบับของการลอกเลียนและพึ่งพาอยู่ใน ปัจจุบัน

ความลงท้าย

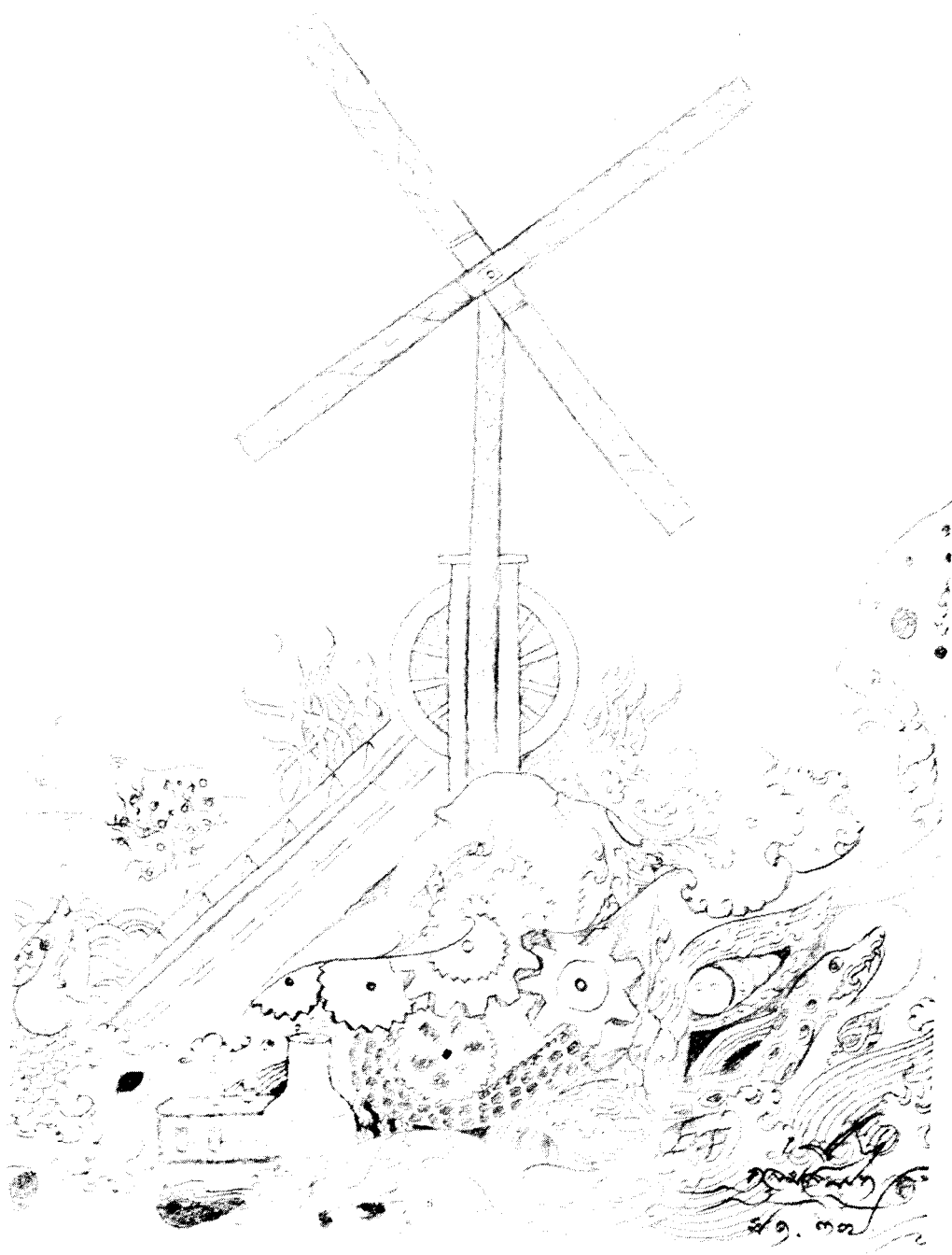
ข้อเขียนนี้คงไม่อาจให้ข้อสรุปหรือคำตอบอะไรได้นัก บางอย่างยัง อาจเกิดจากการขาดความเข้าใจก็ได้ อย่างเช่น ในกรณีตัวอย่างเกี่ยวกับวัฒนธรรมคนชาวอีสานดังที่พูดถึงไว้ข้างต้น แต่จุดใหญ่ใจความในที่นี้ก็มีได้มุ่งที่จะเข้าไปในเรื่องของวัฒนธรรมชุมชนโดยตรงซึ่งผู้เขียนเองขาดความรู้ หากพยายามทำความเข้าใจในเรื่องของกรอบเศรษฐกิจการเมืองและสภาพแวดล้อม ตลอดจนผลกระทบต่อวัฒนธรรมชุมชน ในแง่ในที่ข้อเขียนนี้ต้องแย้งกับภาพ ความเข้าใจของการจัดสัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” ครั้งนี้ ดังที่ชี้แจงไว้ในเอกสารโครงการสัมมนาฯ ว่า “นับตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา แนวคิดในการพัฒนาประเทศที่สำคัญประการหนึ่ง คือการพัฒนา ชนบทให้เติบโต มีความเจริญและพัฒนา แต่เป็นความพยายามที่จะเจริญ และพัฒนาแบบเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ตามการเจริญเติบโต ในเมือง...” (ผู้เขียนเน้นตัวหนาเอง) เพราะเมื่อวิเคราะห์พฤติกรรมเป็นไป ถึงรากแหล่งที่มาทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของทุนนิยมอุตสาหกรรมแล้ว โดยแท้จริงชุมชนภาคเกษตรและชนบทต่างหากที่จะต้องถูกครอบงำทำลายไป เท่าที่จะยังคงมีคุณค่าหลงเหลืออยู่ก็ในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตอาหารและแรงงาน ให้กับการขยายเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและชุมชนเมืองเท่านั้น แต่ถ้า เราจะวิเคราะห์สภาพปัญหาโดยยึดถือตามภาษาทางราชการก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง

ในทางตรงข้าม การพัฒนา “ที่ต้องการเจริญเติบโตในเมือง” นั้น ในตัวเองมิใช่เป็นเรื่องผิด เพราะในที่สุดแล้วในชีวิตที่เป็นจริง เมืองกับ ชนบทย่อมจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยและมีบทบาทเสริมซึ่งกันและกัน ประเด็น อยู่ที่จะต้องไม่ใช่เป็นความสัมพันธ์แบบครอบงำทำลายอย่างที่เป็นอยู่ อัน

ที่จริง ถ้าจะวิเคราะห์กันลงไปให้ลึกซึ้งขึ้นแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าวัฒนธรรม
ครอบงำทำลายนั้นโดยรากฐานเป็นเรื่องของทุนนิยมอุตสาหกรรมขนาดใหญ่
ซึ่งแสดงพลานุภาพออกไปในรูปของจักรวรรดินิยมในอดีต และมาในปัจจุบัน
ในรูปของบรรษัทข้ามชาติ เหตุของการครอบงำทำลายนั้นจริง ๆ แล้วไม่ได้
จำกัดอยู่ที่ชุมชนภาคเกษตรและชนบทเท่านั้น หากยังรวมตลอดไปถึงประกอบ
การขนาดเล็กทั้งหลายซึ่งกระจายอยู่ทั้งในเมืองและชนบท ดังนั้น ในเงื่อนไข
ที่ว่าเศรษฐกิจไทยสามารถปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากวัฒนธรรมของการ
ครอบงำทำลายได้ ทั้งเมืองกับชนบทและอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม ก็จะ
สามารถดำรงคงอยู่และพัฒนาควบคู่เคียงบ่าเคียงไหล่กันได้ ในที่สุด

เศรษฐกิจการเมือง เรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

พิมพ์ครั้งแรกในเอกสารประกอบการแสดงปาฐกถาพิเศษ “ป่วย อัง-
ภากรณ์” ครั้งที่ 2 วันที่ 9 มีนาคม 2532 จัดโดย คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.

เศรษฐกิจการเมืองเรื่อง วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

แด่อาจารย์ป๋วย

นับเป็นเกียรติอย่างสูงที่ได้รับมอบให้มาแสดงปาฐกถาเพื่อเป็นการรำลึกถึงอาจารย์ป๋วย ผู้เป็นที่เคารพยกย่องว่า ถึงพร้อมด้วยคุณงามความดี อาจารย์ป๋วยจัดเป็นบุชณียบุคคลโดยแท้ ไม่มีช่องว่างในความเป็นคนดีกับความเป็นคนไทยที่ดี ตั้งมั่นและประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในหลักของมนุษยธรรมและความถูกต้องด้วยขันติธรรม และอยู่เหนือเกณฑ์วัดความสำเร็จหรือความล้มเหลวในตำแหน่ง ลาภยศ และหน้าที่การงานอันเป็นธรรมดาโลกทั้งหลาย

นอกเหนือไปจากความเป็นสิริมงคลในด้านส่วนตัวของอาจารย์ป๋วยเองแล้ว ถ้าหากคุณงามความดีของท่านจะพึงเป็นแรงบันดาลใจอะไรอยู่บ้างในด้านสังคม นั่นก็คือการแสวงสัจธรรมความถูกต้องในการดำเนินชีวิต ประกอบกิจการงานในหน้าที่ ซึ่งก็เป็นจริยวัตรประจำชีวิตของตัวอาจารย์ป๋วยนั่นเอง บทศึกษาที่จะนำเสนอต่อไปนี้ นับเป็นผลความพยายามส่วนหนึ่ง แม้จะเป็นเพียงส่วนอันน้อยนิดในเชิงคุณค่าทางวิชาการ แต่ก็เกินไปเพื่อ

การแสวงหาความรู้ความเข้าใจตามวิสัยแห่งอัตภาพ ดังคติพุทธธรรมข้อหนึ่งที่ว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรมอันเป็นไปในส่วนแห่งวิชา (วิชา
ภาคียะ) 2 อย่างเหล่านี้คือ สมถะ (ความสงบ) 1 วิปัสสนา (ความ
เห็นแจ้ง) 1 สมถะอันบุคคลเจริญแล้ว ย่อมทำให้จิตใจได้รับการ
อบรม จิตได้รับการอบรมแล้ว ย่อมทำให้ละระคะ (ความกำหนัด
ยินดีหรือความติดอกติดใจ) ได้ วิปัสสนาอันบุคคลเจริญแล้ว ย่อม
ทำให้ละอวิชชา (ความไม่รู้ตามความจริง) ได้

อาร์มภบท

จุดประสงค์หลักของบทศึกษานี้ เป็นการประมวลความรู้ความเข้าใจ
พื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องราวของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ อย่างน้อย
ก็เพื่อแสดงให้เห็นว่า นอกเหนือไปจากด้านของเทคนิควิทยาการอันสลับ
ซับซ้อนและต้องอาศัยความรู้ความชำนาญการโดยเฉพาะแล้ว วิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยียังเป็นประเด็นปัญหาและปรากฏการณ์ที่ต้องการความเข้าใจ
ในด้านของโครงสร้างพื้นฐานและบทบาททางสังคมควบคู่กันไปด้วย ทั้งใน
ระดับการกำหนดนโยบายและวางแผน ในแวดวงวิชาชีพและวิชาการเอง และ
ในหมู่นักวิชาการชนโดยทั่วไป ทุกวันนี้เราต่างได้ยินได้ฟังเสียงกล่าวขวัญ เรียกร้อง
และเร่งรัดให้มีการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกันอย่างหนาหู ทำนอง
เดียวกับที่เราได้เห็นการผลักดันและเร่งรัดการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมตลอด
สามทศวรรษที่ผ่านมา นับตั้งแต่เปิดศักราชการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ
แน่นอน เรื่องของการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีคงจะไม่สะดวกง่าย
เหมือนอย่างในขั้นตอนจัดการธุรกิจอุตสาหกรรมอันเป็นเรื่องเกี่ยวกับการ
ลงทุนซื้อถูกขายแพงเป็นพื้น โดยอาศัยความชำนาญการด้านธุรกิจการเงิน
ซึ่งเศรษฐกิจไทยเราพอมีอยู่เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว ส่วนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
หมายถึงภารกิจของการพัฒนาทรัพยากรทั้งคนและวิทยาการของเราขึ้นไป
อีกขั้นตอนหนึ่ง แต่ทั้งสองขั้นตอนต่างก็อยู่ในกระบวนการกำหนดนโยบาย
และวางแผนพัฒนาที่ต่อเนื่องกันมา กล่าวคือจากธุรกิจอุตสาหกรรมเพื่อทดแทน
การนำเข้าและเพื่อการส่งออกไปสู่การเร่งรัดผลักดันเพื่อให้บรรลุถึงสถานะ
ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ณ จุดนี้ เศรษฐกิจการเมืองไทยจึงเปรียบ

เสมือนเดินทางมาสู่ทางสองแพร่งอีกครั้งหนึ่ง ประเด็นอยู่ตรงที่ว่า เราจะยังคงเดินทางต่อไปในเส้นทางเดิม โดยอาศัยการพึ่งพิงเทคโนโลยีจากภายนอก อย่างเช่นที่เคยเป็นมาโดยตลอด หรือว่าจะเลือกเดินในเส้นทางใหม่เพื่อพึ่งตนเองและความเป็นไทยของตนเอง นัยสำคัญเชิงนโยบายที่ว่านี้คงจะพอจินตนาการกันได้จากถ้อยคำของประธานาธิบดีหญิงคอราซอน อาควิโนแห่งฟิลิปปินส์ ซึ่งเรียกร้องให้บรรดาประเทศกลุ่มอาเซียนช่วยกันพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ขึ้นเพื่อปลดปล่อยภูมิภาคนี้ให้เป็นไทจากการพึ่งพาประเทศมหาเศรษฐีในด้านความชำนาญการอุตสาหกรรม มีความตอนหนึ่งพูดถึงแนวความคิดเก่า ๆ ในการแก้ปัญหาความหิวโหยและความยากจนว่า

“ในความคิดของข้าพเจ้า นั้น (การพึ่งพิงภายนอก) เท่ากับตีค่าตัวเราให้อยู่ในฐานะเป็นประเทศกำลังพัฒนาไปตลอดกาล (รวมทั้งให้) เป็นผู้รับกรรมวิธีและสินค้ามือสองอยู่ร่ำไป (และ) เป็นแหล่งสถานอันโปรดปรานสำหรับถมทิ้งขยะเทคโนโลยีที่ล้าสมัย”

และอีกตอนหนึ่ง กล่าวถึงประเทศที่ไม่ได้ทำการวิจัยและพัฒนาว่า

“ย่อมจะต้องคงอยู่ในความหิวโหยและอ่อนแออยู่ต่อไป และเพราะฉะนั้นจึงย่อมไม่มีความสำคัญทางการเมือง”¹

ข้อที่น่านึกคดียังอยู่ตรงที่ประธานาธิบดีอาควิโนโยงเรื่องของการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ เข้ากับปัญหาความหิวโหยและความยากจน ซึ่งเป็นประเด็นที่ดูจะไม่ได้กล่าวขวัญหรือคิดถึงกันเลยในแวดวงการเมืองและวางแผนพัฒนาของไทย แต่ก็เป็นประเด็นปัญหาสำคัญยิ่งในหลักเงื่อนไขของการพัฒนาไปสู่ขีดความสามารถพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี ซึ่งจะเป็นสาระสำคัญประการหนึ่งของบทศึกษานี้ รวมความแล้วการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ จึงไม่ได้มีความหมายเฉพาะสำหรับ “ภาค” ธุรกิจอุตสาหกรรมใหม่เท่านั้น หากแต่ยังอาจมีบทบาทสำคัญต่อนโยบายและยุทธศาสตร์การแก้ปัญหาความด้อยพัฒนาและความยากจนของภาคเกษตรและชนบทด้วย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่า แนวทางการพัฒนาของไทยเราในอนาคตยังจะคงเป็นไปอย่างแยกส่วนระหว่างภาคเศรษฐกิจสังคมต่าง ๆ อย่างที่เคยเป็นมาตลอดช่วงสามทศวรรษที่แล้วมา หรือว่าจะเป็นไปอย่างสัมพันธ์เสมอมาเสมอไปซึ่งกันและกัน ซึ่งทั้งหมดเป็นเรื่องของจินตนาการและความเที่ยงธรรมของกลุ่มผู้นำทางการเมืองทั้งหลาย

กับทั้งในตัวเองยังจะเป็นข้อพิสูจน์ถึงคุณค่าความหมายของพัฒนาการประชาธิปไตยที่กำลังเป็นอยู่ในขณะนี้ด้วย และในประการสำคัญ ทั้งหมดเหล่านี้จะเป็นตัวกำหนดว่าการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่กำลังเร่งรุด ผลักดันกันอยู่ตอนนี้จะเป็นไปในทิศทางอันพึงปรารถนาหรือไม่ อย่างไร

ผลสืบเนื่องจากการเร่งรัดพัฒนาความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามหลักนโยบายและยุทธศาสตร์พัฒนาแบบไม่สมดุลหรือแยกส่วน ได้มีการศึกษาและพูดกันมานานแล้วถึงปัญหาช่องว่างรายได้ ความยากจนและการไม่มีความเท่าเทียมกัน ตลอดจนปัญหาเรื้อรังทางเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ ที่ตามมาอีกมากมาย จึงจะไม่ขยายความอะไรอีก เพียงแต่จะได้นำไปถ่วงน้ำหนักและผลกระทบต่อสถานะและปัญหาทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอันเป็นประเด็นอยู่ในขอบเขตของบทศึกษานี้โดยตรง สำหรับในขั้นนี้จะต้องชี้แจงเสียก่อนด้วยการที่หยิบยกเอาผลทางด้านลบของการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมก็ดี หรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ก็ดี ขึ้นมาอ้างอิง มิได้หมายความว่าถึงเป็นการต่อต้านหรือปฏิเสธสิ่งเหล่านี้หรือความทันสมัยของสิ่งเหล่านี้ ในทางตรงกันข้าม การอ้างอิงในตอนต้นถึงศักยภาพเชิงนโยบายการพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ ๆ นั้น ก็เป็นเครื่องยืนยันอยู่ในตัวถึงการยอมรับในคุณค่าความสำคัญของเทคโนโลยีอันทันสมัย โดยเฉพาะบทศึกษานี้มีความตระหนักรู้เป็นอย่างดีถึงมิติและทิศทางการเปลี่ยนแปลงระดับสากลอันเกิดแก่กระแสการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ดังที่แอลวิน ทอฟเฟเลอร์ ได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงนัยทางสังคมของกระแสการเปลี่ยนแปลงจากยุคเกษตรกรรมมาสู่ยุคอุตสาหกรรม และมาในปัจจุบันซึ่งเริ่มจากหลังสงครามโลกครั้งที่สองมานี้เอง กำลังย่างเข้าสู่ยุคหลังอุตสาหกรรมหรือที่เรียกขานกันโดยทั่วไปว่ายุคสารสนเทศอันเป็นยุคสมัยของเทคโนโลยีระดับสูง² ปรากฏการณ์เช่นว่านี้ย่อมส่งผลกระทบใหญ่หลวงต่อชีวิตเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมโดยทั่วไป และไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบ จะต้องการหรือไม่ต้องการก็ตามที่ โลกเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของไทยก็ย่อมนับเป็นส่วนหนึ่งในกระแสการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ การตระหนักรู้ย่อมเป็นสิ่งจำเป็นไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ได้หมายความว่าจำเป็นต้องยอมจำนนต่อปัจจัย และผลทางด้านลบของวิทยา-

ศาสตร์และเทคโนโลยีเสมอไปหรือตลอดไป

ประเด็นอยู่ที่ว่า เราจะมองพิเคราะห์ปัญหาการเปลี่ยนแปลงกันด้วยความเข้าใจอย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากแง่มุมของประเทศกำลังพัฒนาอย่างไทยเราซึ่งอยู่ในฐานะเป็น “ผู้มาภายหลัง” และเป็นฝ่ายรับการถ่ายทอดทางเทคโนโลยีจากภายนอก ทำนองเดียวกันกับประเทศกำลังพัฒนาอื่น ๆ ทั้งหมด ในฐานะเช่นนี้และในท่ามกลางกระแสการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกและแข่งขันในตลาดโลก ย่อมเป็นธรรมดาที่จะต้องมีการเรียกร้องต้องการเทคโนโลยีใหม่ ๆ แพง ๆ จากประเทศที่พัฒนาแล้วหน้า จุดสนใจจึงมักทุ่มเทไปในเรื่องประเด็นปัญหาและระบบวิธีการถ่ายทอดเทคโนโลยีกันเป็นหลักใหญ่³ นั่นก็เป็นขั้นตอนหนึ่งอันสำคัญและจำเป็นของการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ว่ากันโดยพื้นฐานจริง ๆ แล้ว เทคนิควิธีการเหล่านี้คงจะตอบคำถามได้แต่เพียงว่าจะได้เทคโนโลยีนั้น ๆ มาด้วยระบบและวิธีการอย่างไร ซึ่งนับเป็นการตัดสินใจเพื่อสนองความต้องการในเชิงผลิตและธุรกิจระดับหนึ่ง แต่ก่อนหน้านั้น เราคงจำเป็นต้องหยุดคิดและมองกันออกไปถึงผลสะท้อนทางสังคมวัฒนธรรมในวงที่กว้างขึ้น เพราะในที่สุดแล้วการถ่ายทอดเทคโนโลยีไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของการส่งออกและนำเข้าวัตถุดิบของสิ่งหนึ่งเท่านั้น หากยังเป็นตัวปัจจัยกำหนดความสัมพันธ์เชิงการผลิตทั้งระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องและภายในระบบเศรษฐกิจสังคมที่รับการถ่ายทอดด้วย ความข้อนี้จะเป็นประเด็นปัญหาสำคัญขึ้นเป็นทวีคูณสำหรับขั้นตอนการพัฒนาขณะนี้ซึ่งเศรษฐกิจไทยกำลังจะเข้าสู่กระบวนการพัฒนากำลังคนทางวิทยาศาสตร์และวิศวกรรมศาสตร์ อันเป็นหัวใจสำคัญของความหวังและภารกิจการพัฒนา “เทคโนโลยีใหม่ ๆ” เพื่อการสร้างสรรคดังกล่าวข้างต้น โดยนัยนี้ประเด็นปัญหาพื้นฐานอันจะเป็นเงื่อนไขของการรับถ่ายทอดเทคโนโลยีอย่างสัมฤทธิ์ผล ก็คงจะขึ้นอยู่กับความกระฉ่งชัดในคำถามที่ว่า เราจะสร้างและพัฒนากำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกันอย่างไร เพื่อตอบสนองปัญหาความต้องการเชิงสังคมและวัฒนธรรม นอกเหนือไปจากทางด้านเศรษฐกิจและเทคนิค

มิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม

ความจริงมีอยู่ว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไม่ได้เพียงแค่หมายถึง การพิสูจน์ทดสอบสร้างทฤษฎีและการประยุกต์ใช้เท่านั้น หากโดยสาระยังเป็น ผลผลิตของแต่ละบริบททางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมอีกด้วย⁴ โดยที่ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่มีแหล่งที่มาจากการยอมรับตะวันตกและ แผลขยายออกไปทั่วโลก การเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมโดยอาศัยพึ่งพิงเทคโนโลยี ตะวันตก จึงเป็นข้อที่จำเป็นต้องมีการประเมินตรวจสอบกันอย่างถี่ถ้วน รอบคอบถึงว่า เรามีความเข้าใจในทางสังคมวัฒนธรรมของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพียงใด และในประการสำคัญ เรารู้จักตัวเราเองเพียงใด เพราะการพัฒนา และเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย ไม่ได้อยู่ที่เพียงเรื่องของการชุบตัวให้ดูเป็น ตะวันตกหรือญี่ปุ่นเท่านั้น แต่จะต้องรู้เท่าทันและรู้จักปรับให้ผสมผสาน กลมกลืนไปกับพื้นฐานของเราเองด้วย หากไม่แล้วก็จะเกิดปัญหาหลักกันขัดแย้ง อันจะนำไปสู่การสูญเสียและแตกแยกภายในสังคมอย่างที่กำลังเป็นปัญหาอยู่ ในสังคมไทยขณะนี้ ในท่ามกลางความ “โชติช่วงชัชวาลย์” ของภาคธุรกิจ อุตสาหกรรม (ไม่ใช่ของเศรษฐกิจไทยโดยรวมดังที่นักวิชาการเศรษฐศาสตร์ มหภาคชอบที่จะสรุปกัน) และถ้าปล่อยให้การณเป็นไปเช่นนั้นโดยไม่มี สิ้นสุดแล้วไซ้ ศักยภาพด้านสร้างสรรค์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ก็จะทำอันตรายสูญเสียไปอย่างน่าเสียดาย รวมทั้งศักยภาพและโอกาสช่องทาง ที่เทคโนโลยีใหม่ ๆ จะพึงได้รับการพัฒนาขึ้นมาตามสภาพความเหมาะสมทาง สังคมวัฒนธรรมของเราเองด้วย อนึ่ง คำว่า “เรา” ในที่นี้ก็คงไม่หมาย จำกัดเพียงภายในแวดวงของชนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดโดยเฉพาะ แม้ว่าเรื่องของ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะฟังดูเหมือนกับว่าเป็นกิจเฉพาะของกลุ่มผู้รู้ ผู้ชำนาญการอยู่ก็ตาม หากแต่จะต้องคำนึงถึงชนส่วนใหญ่ภายในชาติซึ่ง ย่อมจะต้องได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมด้วยอย่าง ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

เพื่อสะดวกแก่ความเข้าใจในมิติทางวัฒนธรรมที่ว่านี้ ก็ขอใช้เวลา สักเล็กน้อยพูดถึงบทบาททางสังคมของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ว่ากันโดย คร่งครัดแล้ว “วิทยาศาสตร์” และ “เทคโนโลยี” ต่างก็มีจุดเน้นและลักษณะ องค์ประกอบที่แตกต่างกันออกไป ที่เห็นได้ชัดก็คือวิทยาศาสตร์มุ่งไปที่การ สร้างทฤษฎี ในขณะที่เทคโนโลยีมุ่งต่อผลการใช้ในทางปฏิบัติตั้งแต่ขั้นตอน

ของการประดิษฐ์คิดค้น การออกแบบ ไปจนถึงขั้นตอนของการผลิต แต่เมื่อพิจารณาไปถึงกระบวนการเชิงประจักษ์ซึ่งทั้งสองมีอยู่ร่วมกันตั้งแต่การสังเกต การทดลอง และทดสอบเพื่อสร้างองค์ความรู้แล้ว วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่างมีส่วนสัมพันธ์ต่อกัน และการคิดค้นความรู้ของทั้งสองมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องอยู่กับปัญหาทางสังคมและวัฒนธรรม พัฒนาการด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกับพัฒนาการด้านสังคมและวัฒนธรรมจึงมีส่วนสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด⁵ ในเรื่องนี้คำว่า “วิทยาศาสตร์” กับ “เทคโนโลยี” จึงจะใช้วิเคราะห์รวมกันไปได้โดยตลอด ในบทศึกษานี้ จึงอยู่ผลการประดิษฐ์คิดค้นทางเทคโนโลยีอย่างเช่นเครื่องจักรไอน้ำซึ่งนำไปสู่ “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” ในประเทศอังกฤษตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ล้วนแต่เป็นกิจกรรมที่มาจากภายนอกแวดวงของวิทยาศาสตร์ แต่กระนั้นก็ตาม ต่อมากิจกรรมทางด้านวิทยาศาสตร์กับทางด้านเทคโนโลยีก็เข้ามาสัมพันธ์เชื่อมโยงกันโดยตรงขึ้นตามลำดับ จนกล่าวได้ว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ทั้งหลายในปัจจุบันล้วนแต่ต้องอาศัยฐานงานคิดค้นทางวิทยาศาสตร์ทั้งสิ้น และในทางกลับกันฐานทางเทคโนโลยีอย่างเช่นเครื่องมืออุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ก็ได้กลายเป็นปัจจัยอันจำเป็นต่อการค้นคิดและทดลองทางวิทยาศาสตร์ รวมความแล้วกิจกรรมการพัฒนาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงเป็นเรื่องใหญ่สลับซับซ้อนและลงทุนสูง ทั้งนี้โดยที่ยังไม่ต้องพูดถึงปัญหายุ่ยากในด้านการพัฒนาสร้างทรัพยากรกำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งนับว่าจะยิ่งสลับซับซ้อนและแพงขึ้นตามลำดับ และทั้งหมดนี้มีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อบรรดาประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายรวมทั้งไทยเรา โดยเฉพาะสำหรับประเทศหรือธุรกิจอุตสาหกรรมที่คิดอ่านอยากจะเร่งรัดพัฒนาให้ทัดเทียมแข่งขันกับประเทศที่พัฒนาแล้วในตลาดโลก

จะอย่างไรก็ตาม แนวโน้มเอียงของผู้นำประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ทีเดียว ถ้าไม่ถึงกับทั้งหมด ต้องการแต่จะจำเริญรอยตามแบบแผนของตะวันตกในการก้าวออกไปจากขั้นตอนเกษตรกรรมไปสู่ขั้นตอนอุตสาหกรรมและหลังอุตสาหกรรม โดยมองกันไปว่า นั่นเป็นเครื่องวัดความทันสมัยและการพัฒนาก้าวหน้า ผู้นำไทยเราก็ควรจะคิดและเชื่อกันจริง ๆ เช่นนั้นถึงกับมีการกล่าวเปรยกันอยู่บ่อย ๆ ว่า บ้านเมืองจะเจริญก้าวหน้าได้ก็ต่อเมื่อสามารถลดอัตราส่วนกำลังคนภาคเกษตรจากร้อยละ 70-80 ในปัจจุบันให้เหลือราวร้อยละ 5-10

ตามแบบฉบับของประเทศที่พัฒนาแล้วทั้งหลาย ดังที่ได้กล่าวเอาไว้ในตอนต้นแล้ว บทศึกษานี้ไม่มีอะไรได้แย้งการพัฒนาอุตสาหกรรม แล้วก็มีความเชื่ออย่างหนักแน่นด้วยว่า อุตสาหกรรมและการพัฒนาก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ตามมาจะเป็นกุญแจไขไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนส่วนใหญ่ได้อย่างแท้จริงในที่สุด แต่ทั้งนี้ก็ต้องถามตัวเราเสียก่อนว่าจะพัฒนาหรือจะเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยกันอย่างไรแน่ ? ต่อคำถามเช่นว่านี้ บทเรียนจากประสบการณ์ของตะวันตกนั้นเองน่าจะให้ความกระจ่างได้เป็นอย่างดี

ได้กล่าวมาแล้วถึงสัมพันธภาพอันใกล้ชิดระหว่างพัฒนาการด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีกับด้านสังคมและวัฒนธรรม ถ้าหากจะนึกย้อนไปในประวัติศาสตร์ “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” สักเล็กน้อย ก็คงจะพอมองกันออกถึงความสัมพันธ์ที่ว่านี้ กับทั้งในขณะเดียวกัน ยังจะช่วยให้ได้นิยามความหมายในอีกมิติหนึ่งของสิ่งที่เรียกผ่าน ๆ กันไปว่าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แน่หนอนถ้าจะว่าโดยกาลเวลาแล้ว โลกปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 ของเราต้องนับว่าห่างไกลทีเดียวจากยุค “เหตุผลนิยม” (Rationalism) และ “รู้แจ้ง” (Enlightenment) ของศตวรรษที่ 17-18 แต่เมื่อพิจารณาถึงกันในเรื่องผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีแล้ว อารยธรรมอุตสาหกรรมอันเป็นผลผลิตของ “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” ก็ยังคงแผ่ครอบคลุมอยู่อย่างมั่นคงจนถึงปัจจุบันนี้ แม้ว่าโลกจะย่างก้าวเข้าสู่ยุคสารสนเทศแล้วก็ตาม⁶ แบบแผนพฤติกรรมการเรียนรู้และเร่งรัดผลักดันการพัฒนาอุตสาหกรรมนับเป็นผลสะท้อนของอารยธรรมอุตสาหกรรม และนี่คืออันสำคัญของเป้าหมายและกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยในหมู่ชนชั้นนำของประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย ประเด็นข้อนี้ยังจะต้องพูดถึงต่อไปอีก ว่ากันโดยเฉพาะถึงแหล่งที่มาของอารยธรรมอุตสาหกรรมตะวันตกเอง อาจจะจับจุดเริ่มต้นกันได้จากกระแสความคิด “เหตุผลนิยม” ซึ่งเชื่อในความเป็นใหญ่ของมนุษย์เหนือธรรมชาติ พัฒนาการก้าวหน้าทางเทคโนโลยีหลัง “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” นับเป็นเครื่องยืนยันความเชื่อเช่นว่านี้ อำนาจให้เกิดกระแสความเชื่อมันอย่างสูงมองโลกในแง่ดีของยุค “รู้แจ้ง” แล้วจากนั้นความคิดความเชื่อเช่นว่านี้ ก็ตามติดมาด้วยกระแสทฤษฎีวิวัฒนาการก้าวหน้าทั้งในด้านชีวภาพและในด้านสังคม รวมความแล้วเป็นยุคสมัยของความเชื่อมั่นและคาดหวัง

อย่างสูงส่งทั้งในด้านการจำเริญเติบโตโดยไม่จำกัดทางวัตถุ และในด้านความก้าวหน้าทางสังคม วัฒนธรรม และศีลธรรมสำหรับมนุษยชาติโดยส่วนรวมทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้เป็นที่คาดหวังกันว่าจะต้องบรรลุผลได้อย่างแน่นอน โดยอาศัยวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และอุตสาหกรรม⁷ และทั้งหมดนี้ดูจะไม่ต่างอะไรนักกับที่คิด ๆ และเชื่อกันอยู่ในหมู่นักวางแผนพัฒนาสมัยนี้ซึ่งอันที่จริงแล้วก็คือการรับถ่ายทอดเทคโนโลยีทางความคิดความเชื่อกันมานั่นเอง อันเป็นต้นตอของบรรดาทฤษฎีวิชาการสมัยใหม่ทั้งหลายในปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม เรื่องไม่ได้จบตรงที่ผลสำเร็จทางเทคโนโลยีอันชวนให้มองโลกอย่างสวยสดงดงามเท่านั้น เพราะแบบแผนและกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนเกษตรกรรมได้เป็นไปโดยยังความแตกสลายล่มจมให้แก่ชีวิตมวลชนในชนบทของตนเอง⁸ และแล้วด้วยความเชื่อมั่นอันเพิ่มทวีขึ้น ผลสำเร็จทางเทคโนโลยีนั้นเองได้พัฒนาแปลกแยกออกไปกลายเป็นปัจจัยแห่งอำนาจครอบงำทำลายแผ่ขยายออกไปทั่วโลก ยิ่งความทุกข์เข็ญและเสื่อมโทรมแก่บรรดาประชาชาติทั้งหลายที่ตกอยู่ภายใต้เอกของจักรวรรดินิยม ดังที่ได้เห็นประจักษ์กันมาเป็นอย่างดีแล้ว ดังนั้น ผลกระทบทางสังคมและศีลธรรมที่เกิดขึ้นจริง ๆ จากผลสำเร็จทางเทคโนโลยีจึงตรงกันข้ามจากที่เคยคาดหวังกันอย่างสวยสดงดงามไว้แต่เดิม ประเด็นที่พึงเน้นกันไว้ ณ ที่นี้ก็คือว่า บรรดาผลเสื่อมเสียทางสังคมและศีลธรรมเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของปัญหาความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน หรือว่าเป็นปัญหาของการนำเอาความรู้เทคนิคใหม่มาใช้ในทางที่ผิดเท่านั้น หากแต่โดยรากฐานเป็นปัญหาอันเนื่องอยู่ในวัฒนธรรมอุตสาหกรรมเอง ในแง่ของประวัติศาสตร์ ลัทธิอุตสาหกรรมนิยมนี้ก่อตัวขึ้นจากการผสมผสานระหว่างวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่กับกระแสทุนนิยมของยุโรป ซึ่งพัฒนาคลี่คลายเป็นลำดับจากยุคศักดินาและทุนนิยมพาณิชย์มาสู่ทุนนิยมอุตสาหกรรม รวมทั้งในรูปของบรรษัทข้ามชาติในปัจจุบัน⁹ แต่กระนั้นในทางที่เป็นจริง ลัทธิอุตสาหกรรมนิยมก็ไม่ได้จำกัดอยู่แต่กับระบบทุนนิยมเท่านั้น แม้ในระบบคอมมิวนิสต์ซึ่งแตกต่างตรงกันข้ามกับทุนนิยมในเชิงของอุดมการณ์ทางสังคมและการเมือง แต่ก็ดูจะมาตรงกันที่ทั้งสองต่างก็เป็นตัวแทนของลัทธิอุตสาหกรรมนิยมอยู่ภายใต้อารยธรรมของกระแสลื่นที่สอง

ในทำนองเดียวกัน¹⁰ จริยอยู่สองระบบเป็นผลของปัจจัยและเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกัน หากแต่โดยพื้นฐานของอุตสาหกรรมการนิยมนิเทศศาสตร์ และเทคโนโลยีภายใต้ทั้งสองระบบได้พัฒนาขึ้นเป็นวัฒนธรรมทางนิเทศศาสตร์ที่เห็นแก่ประโยชน์และบังคับครอบงำถึงตนเองเป็นใหญ่ไม่เฉพาะเหนือวัตถุสิ่งของ แต่ยังเหนือเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเองอีกด้วย ระบบค่านิยมทางวัฒนธรรมเช่นว่านี้แฝงอยู่ด้วยความรู้สึกรุนแรงในการกิจทางประวัติศาสตร์ของตนเองในอันที่จะนำ “ความก้าวหน้า” มาสู่สังคมโลกด้วยพลานุภาพแห่งนิเทศศาสตร์และเทคโนโลยี และถ้าจำเป็นก็ต้องโดยกำลังบังคับ ระบบความคิดความเชื่อที่ว่านี่คงจะเป็นเครื่องอธิบายได้ว่า เพราะเหตุใด “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” และการพัฒนาอุตสาหกรรมต่อ ๆ มา จึงเป็นไปในวิถีทางของความรุนแรงและการครอบงำทำลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งต่อชีวิตของชุมชนเกษตรและชนบท¹¹ รวมทั้งต่อประชาชนดินนอกตะวันตกทั้งหลาย

จากข้อพิจารณาถึงพื้นฐานเป็นมาทางประวัติศาสตร์และปัจจัยแวดล้อมทางวัฒนธรรมดังที่กล่าวมานี้ ขอให้เรามาพิจารณาหัดกันให้ถึงความหมายของนิเทศศาสตร์และเทคโนโลยีในฐานะที่เป็นระบบความรู้และการประยุกต์ใช้ความรู้ ขอเริ่มที่นิเทศศาสตร์ซึ่งถือว่ามีความสำคัญในระดับทฤษฎีความรู้ และในที่นี้นอกเหนือไปจากเป็นที่เข้าใจในแง่ของระเบียบวิธีปฏิบัติการทางนิเทศศาสตร์แล้ว จะขอเสนอให้มองเข้าใจกันในความหมายที่กว้างโดยรวมออกไปถึง “เป็นการแสวงหาอธิบายอันถูกต้องเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงทางกายภาพ”¹² ประเด็นมีอยู่ว่าการแสวงหาความรู้ที่ว่ามีได้จำกัดอยู่แต่ภายในอารยธรรมหรือกลุ่มชนหนึ่งใดโดยเฉพาะ หากแต่ปรากฏมีอยู่โดยทั่วไปในประวัติศาสตร์สังคมมนุษย์ โดยนัยนี้มนุษย์ทุกหมู่เหล่าไม่ว่าน้อยหรือใหญ่ย่อมมีการสร้าง “ภาพแผนที่” เพื่ออธิบายสภาพความเป็นจริงทางกายภาพหรือธรรมชาติชีวิตของตนขึ้น และแน่นอนก่อนยุคสมัยใหม่ “ภาพแผนที่” ทั้งหลายเหล่านี้อาจจะดูค่อนข้างเป็นนามธรรมและสลับซับซ้อนห่างไกลจากความเป็น “ศาสตร์” แต่กระนั้นก็มักจะต้องถูกทดสอบกับสภาวะที่เป็นจริงอยู่เสมอ ๆ ในชีวิตประจำวัน บังเกิดเป็นความรู้หรือการอธิบายอันลึ้มกั่มมาตามลำดับ รวมความก็คือวิทยาศาสตร์ในความหมายที่เป็นการแสวงหาอธิบายอันถูกต้องเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงทางกายภาพไม่ใช่เป็น

เรื่องจำกัดอยู่ในแวดวงของอารยธรรมตะวันตกโดยเฉพาะเท่านั้น หากแต่เป็นปรากฏการณ์ของสังคมมนุษย์โดยทั่วไป¹³ นี่เป็นข้อที่พึงตระหนักกันโดยเฉพาะสำหรับ “นักพัฒนาเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย” ในสังคมนอกตะวันตก ซึ่งยังมักหลงเข้าใจกันอยู่ว่า สังคมของตนเองเป็นที่ว่างเปล่าปราศจากความรู้หรือศักยภาพพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์

จะอย่างไรก็ตาม การพัฒนาเติบโตของวิทยาศาสตร์สมัยใหม่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างแนบแน่นอยู่โดยตรงกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจสังคมของแหล่งภูมิภาควัฒนธรรมยุโรป พัฒนาการเปลี่ยนแปลงออกจากระบบพิวติลมาสู่ยุคสมัยต่าง ๆ คือทุนนิยมพาณิชย์ และทุนนิยมอุตสาหกรรม ตลอดจนบรรษัทข้ามชาติดังกล่าวแล้วนั้น ก็คือตัวสะท้อนถึง “ภาพแผนที่” อธิบายสภาพความเป็นจริงจากแง่มุมของวิทยาศาสตร์ตะวันตกโดยเฉพาะ ประเด็นอยู่ตรงที่ข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ว่า วิทยาศาสตร์ในความหมายกว้าง และโดยรวมที่ว่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นหรือพัฒนาขึ้นมาในสูญญากาศทางสังคม หากแต่เป็นส่วนหนึ่งและเพื่อสนองความต้องการของระบบเศรษฐกิจสังคมหนึ่ง ๆ โดยเฉพาะ ฐานะความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงระหว่างวิทยาศาสตร์ในด้านหนึ่งกับในอีกด้านหนึ่งคือบริบททางสังคมวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการพัฒนาการที่คู่ขนานกันไป โดยนัยนี้เอง ความรู้ทางวิทยาศาสตร์จึงย่อมมีลักษณะสัมพันธ์ไม่เฉพาะแต่ในเชิงที่ยังไม่เป็นความจริงขั้นเบ็ดเสร็จเด็ดขาดเท่านั้น หากยังหมายถึงพัฒนาการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีอยู่อย่างต่อเนื่องตลอดไป เพราะในการแสวงหาอธิบายสภาพความเป็นจริงทางกายภาพนั้น วิทยาศาสตร์ปฏิบัติการอยู่ภายใต้โลกทัศน์เฉพาะอย่างหนึ่ง ซึ่งนอกจากจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอภายในประชาคมนักวิทยาศาสตร์เอง ตามที่โทมัส คูน์ได้ชี้ให้เห็นแล้ว ยังมีปฏิสัมพันธ์อยู่กับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจสังคมภายนอกซึ่งก็ย่อมจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอเช่นกัน ความรู้และทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์จึงเท่ากับเป็นกระบวนการพัฒนาการอันประกอบไปด้วยหลายมิติและผูกพันอยู่กับ “บริบททางสังคมภายในของวิทยาศาสตร์เอง (กับ) บริบททางสังคมภายนอกและวิถีการผลิตซึ่งครอบคลุมอยู่ในสังคม”¹⁴

มิติพัฒนาการและลักษณะความผูกพันดังกล่าวนี้ ย่อมจะเป็นที่เห็นกันได้ชัดยิ่งขึ้นในส่วนที่เกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของเทคโนโลยีในฐานะเป็น

การประยุกต์ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และตามความจริงแล้ว ก้าวออกไปไกลกว่าวิทยาศาสตร์ คือ เกี่ยวข้องไปถึงขั้นตอนการผลิตและความสัมพันธ์ทางสังคมโดยตรง ทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงประกอบกันเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมอยู่ในตัวเอง และทั้งในทางประวัติศาสตร์และในเชิงปรัชญา กล่าวได้ว่า การเกิดขึ้นและพัฒนาการของเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์นับเป็นผลผลิตจากปฏิสัมพันธ์ของพลังเศรษฐกิจสังคม และการเมืองภายนอก¹⁵ ดังนั้น ในฐานะเป็นองค์ความรู้เทคนิคอันมุ่งต่อผลปฏิบัติเทคโนโลยีจึงเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับความตั้งใจและการตัดสินใจตลอดจนการกระทำที่บรรลุความต้องการของมนุษย์ และความตั้งใจ และการตัดสินใจที่ว่านี้ก็ขึ้นอยู่กับ “ภาพแผนที่” สภาพความเป็นจริงในบริบทเศรษฐกิจสังคมของวิทยาศาสตร์ ด้วยเหตุนี้ เทคโนโลยีวิทยาศาสตร์จึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของวิทยาศาสตร์ประยุกต์ หรือว่าตัวจักรกลชิ้นหนึ่ง หรือระบบวิธีการผลิตอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นกลางและอิสระอยู่ในตัวเอง หากแต่ยังประกอบเป็นโครงสร้างบทบาทหน้าที่ที่ตั้งที่ตร.โยธิน กัลดุง อธิบายเกี่ยวกับเทคโนโลยีตะวันตกไว้อย่างกะทัดรัดดังนี้

เทคโนโลยีไม่ใช่เป็นเพียงแบบวิธีการผลิต และเพราะฉะนั้นจึงไม่ใช่จะเป็นกลาง (เทคโนโลยี) ประกอบอยู่ภายในตัวเองด้วย รหัสของโครงสร้างด้านต่าง ๆ คือ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม รวมทั้งในด้านการรับรู้ รหัสด้านเศรษฐกิจซึ่งเนื่องอยู่ในเทคโนโลยีตะวันตก กำหนดให้อุตสาหกรรมทั้งหลายต้องใช้ทุนเข้มข้น การวิจัยระดับเข้มข้น การจัดองค์การเข้มข้น และใช้แรงงานแต่น้อย รหัสด้านสังคมก่อให้เกิด ‘ศูนย์กลาง’ กับ ‘เขตบริวารรอบนอก’ และเพราะฉะนั้น จึงเป็นการคงสภาพโครงสร้างของความไม่เสมอภาคไว้ตลอดไป ในด้านวัฒนธรรม ถือเอาโลกตะวันตกเป็นฝ่ายที่ชะตากรรมลิขิตให้ต้องรับภาระหน้าที่ที่จะหล่อหลอมโลกส่วนอื่น ๆ ทั้งหมดให้เข้ากับแบบของตนเอง ในด้านการรับรู้ก็มองเห็นคนเป็นนายอยู่เหนือธรรมชาติ มองเห็นความสัมพันธ์แบบสูงต่ำและแบบปัจเจกนิยมในหมู่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นเรื่องปกติธรรมดาและเป็นธรรมชาติ รวมทั้ง (มองเห็น) ประวัติศาสตร์ในแง่เป็นขบวนการก้าวหน้าออกไปในเส้นทางอันหนึ่งอันเดียว¹⁶

ผลกระทบต่อวิถีทางพัฒนา

จากลักษณะโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ดังกล่าวมานี้คงจะช่วยให้ได้มองเห็นภาพของกระบวนการพัฒนาเปลี่ยนแปลงหลัง “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” ขอย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า ในแง่ของพัฒนาการทางเทคโนโลยีแล้ว เรายังคงอยู่ภายใต้ยุคสมัยของ “อารยธรรม” อุตสาหกรรมมาโดยตลอด และอีกครั้งหนึ่งเช่นกัน จะต้องแยกแยะกันให้ดีในความหมายของเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพราะเมื่อพิจารณาโดยต่องแท้ถึงมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมแล้ว เทคโนโลยีมิใช่เป็นของสากลและดังนั้นจึงเป็นอิสระและเป็นกลางอย่างที่มีหรือว่าอยากจะเข้าใจกัน จริงอยู่เทคโนโลยีเป็นความรู้ แต่ก็ใช่ว่าเป็นองค์รวมของความรู้สร้างทักษะต่าง ๆ ภายใต้อิทธิพลทางสังคมที่กำหนด โดยนัยนี้ เทคโนโลยีจึงเป็นระบบที่ขึ้นต่อพลังเศรษฐกิจสังคมเฉพาะในยุคสมัยของตนและประกอบขึ้นเป็นอนุระบบของระบบเศรษฐกิจสังคมนั้น ๆ โดยเฉพาะ¹⁷ และทั้งหมดเหล่านี้ก็เป็นผลสืบเนื่องมาจากสิ่งที่เรียกในตอนต้นว่า “ภาพแผนที่” อธิบายความรู้ทางกายภาพซึ่งโดยแท้จริงก็จำกัดอยู่ภายในกรอบทางความคิดความเชื่อของวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยมนั่นเอง การรับถ่ายทอดเทคโนโลยีจึงย่อมหมายถึงการรับถ่ายทอด “เชื้อ” ของระบบและความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมในแบบฉบับของอุตสาหกรรมนิยมด้วยในขณะเดียวกัน

ถึงกระนั้นก็ตาม เราคงไม่อาจปฏิเสธได้ว่าเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ก็เป็นองค์ความรู้สากลในระดับหนึ่ง แต่ก็เพราะเหตุนี้จึงเกิดความไม่มียิ่งกันโดยทั่วไปที่จะยึดถือเอาว่าเป็นคุณค่าสูงสุด เป็นอิสระและเป็นกลางทั้งในทางการเมืองและในเชิงจริยธรรม ในความซับซ้อนระหว่างลักษณะเฉพาะและลักษณะสากลนี้เอง รอเบิร์ต โคเฮน นักฟิสิกส์มีชื่อเสียงได้พยายามชี้ให้ตระหนักถึงสถานภาพที่เป็นจริงของเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ซึ่งไม่ได้ทั้งโอกาสช่องทางสำหรับบางคนบางกลุ่ม และอันตรายสำหรับคนกลุ่มอื่น ๆ ดังเช่นที่ได้เคยเป็นมาแล้วในประสบการณ์ของสังคมตะวันตกเองในอดีต¹⁸ และซึ่งกำลังเกิดขึ้นแก่บรรดาสังคมนอกตะวันตกที่ยึดถือแบบฉบับทำนองเดียวกันในการเร่งรัดพัฒนาความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจและเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย นี่คือการประเดิมปัญหาที่จำเป็นต้องแยกแยะเอาระหว่างด้านที่เป็นโอกาสช่องทาง

และด้านที่เป็นอันตรายของเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ การพูดถึงด้านอันตรายในบทความนี้ไม่ใช่เพื่อโต้แย้งหรือปฏิเสธเทคโนโลยีตะวันตก หากแต่เพื่อให้ได้เข้าใจถึงเงื่อนไขปัจจัยจำกัดของเทคโนโลยีในฐานะเป็น “อนุระบบ” และในประการสำคัญยิ่งกว่านั้น ก็เพื่อให้ได้แนวพิจารณาแสวงหาทางเลือกซึ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่อาจเป็นคุณประโยชน์เพื่อการพัฒนาก้าวหน้าอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากฐานะและแง่มุมของประเทศกำลังพัฒนา “ผู้มาภายหลัง” อย่างเช่นไทยเรา แต่ทั้งนี้เราก็คงจะต้องมีความกระจำจืดร่วมกันพอสมควรในความหมายของ “การพัฒนาก้าวหน้า” เพราะถึงแม้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่จะบังเกิดผลเป็นการปลดปล่อยให้มนุษย์เราเป็นอิสระพ้นจากการครอบงำจำกัดของธรรมชาติ แต่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนั้นก็ถูกนำมาใช้โดยมนุษย์เพื่อครอบงำจำกัดเพื่อนมนุษย์ด้วยกันให้อยู่ภายใต้พลังอำนาจของตน และด้วยเหตุฉะนี้ ชนส่วนใหญ่จึงยังต้องตกอยู่ในความเขลาและด้อยพัฒนา อย่างในทำนองภาษาของนักพัฒนาพูดถึงชนบทไทยว่า “โง่ จน เจ็บ” เพราะเหตุที่ถูกตัดขาดจากโอกาสช่องทางที่จะเข้าถึงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างแท้จริง¹⁹ ผลกระทบของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตะวันตกยังไม่อาจบรรลุถึงความพัฒนาก้าวหน้าอย่างแท้จริงก็ด้วยเหตุที่ว่ายังเป็นไปในลักษณะของการครอบงำจำกัดทั้งคนของตนเองและในสังคมนอกตะวันตก

ดังเป็นที่ทราบกันอยู่โดยทั่วไปแล้ว “ภาพแผนที่” ความรู้ทางกายภาพพร้อมด้วยเทคโนโลยีอันเกิดแต่บริบทเศรษฐกิจสังคมของตะวันตกได้แผ่ขยายครอบงำออกไปสู่โลกสังคมนอกตะวันตก ทั้งนี้เป็นไปตามตรรกะของลัทธิอุตสาหกรรมนิยม กล่าวคือ การแสวงหาวัตถุดิบและขยายตลาดระบบ “ตลาดโลก” ทุกวันนี้ ถ้าจะว่าเป็นมรดกของการแผ่ขยายครอบงำเช่นว่านี้ก็คงจะไม่ผิดนัก ประวัติศาสตร์จักรวรรดินิยมและการล่าอาณานิคมนับเป็นรูปแบบหนึ่งของการใช้กำลังอำนาจตามความเป็นเหตุเป็นผลดังกล่าว แต่ที่สำคัญและสืบทอดไปในพฤติกรรมอันก้าวร้าวรุนแรงก็คือ ความยึดมั่นถือมั่นในพลาณภาพถึงขั้นเป็น “คุณธรรม” ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีรวมทั้งอุตสาหกรรมที่จะเปลี่ยนแปลงโลกไปในทางที่พึงปรารถนา กล่าวคือ ในแบบอย่างของวัฒนธรรมตะวันตกเอง แน่นนอนกระบวนการเปลี่ยนแปลงทั้งมวล

ไม่ใช่เรื่องของการแผ่ขยายครอบงำแต่ด้านเดียว เพราะปรากฏการณ์อันควบคู่กันไปกับการครอบงำนั้น ก็คือ ผลสำเร็จของเทคโนโลยีตะวันตก อย่างน้อยก็ในด้านการเพิ่มผลผลิต ผลสำเร็จเหล่านี้ย่อมเป็นที่ดึงดูดและต้องการของบรรดาประเทศด้อยพัฒนาโดยทั่วไป การแผ่ขยายครอบงำของวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยม จึงเป็นกระบวนการที่เสนอสนองต่อกันเป็นอันดี อย่างน้อยก็ในแวดวงของกลุ่มชนชั้นนำด้วยกัน ทั้งของประเทศผู้ผลิตและของประเทศผู้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยี ในแง่หนึ่งที่สำคัญ กระแสแนวโน้มการพัฒนาโดยทั่วไปจึงนับเป็นผลสะท้อนมาจากพัฒนาการของตะวันตกนั่นเอง²⁰ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกันทั้งระดับระหว่างประเทศและระดับภายในประเทศ ความข้อนี้มีความสำคัญต่อปัญหานโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาอย่างน้อย 2 ประการซึ่งเกี่ยวข้องกัน คือ ประการแรก ในเชิงทฤษฎีการพึ่งพิงซึ่งค่อนข้างเน้นหนักเฉพาะเจาะจงไปที่เงื่อนไขปัจจัยผลักดันและครอบงำจากภายนอก ทั้งที่ในความเป็นจริงนั้นเงื่อนไขปัจจัยภายในก็มีบทบาทสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ในการพิจารณาแนวทางเลือกไปสู่การพัฒนาขีดความสามารถพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และประการที่สอง ในเชิงกรอบโครงสร้างการถ่ายทอดเทคโนโลยี ซึ่งตรงไปเท่าที่ยังไม่ได้รับการแก้ไขก็ย่อมจะเท่ากับเป็นการถ่ายทอดด้านอันตรายเข้ามาสู่ชีวิตเศรษฐกิจสังคมของประเทศผู้รับด้วยในขณะเดียวกัน ในกรณีเช่นนั้นเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์แทนที่จะเป็นคุณ ก็จะถูกกลายเป็นโทษต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมชาติรวมถึงตลอดถึงทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของเราเองในที่สุด

เมื่อตระหนักถึงธรรมชาติและความหมายเชิงโครงสร้างของ “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี” ตะวันตกเช่นนี้แล้ว ปัญหาเรื่องคุณและโทษก็ย่อมจะต้องมองพิเคราะห์กันไปถึงประเด็นเกี่ยวกับเงื่อนไขปัจจัยเชิงเศรษฐกิจการเมืองเป็นพื้นฐาน ไม่ใช่เพียงวัดหรือประเมินเอาจากการใช้หรือโครงการพัฒนาเทคโนโลยีเฉพาะเรื่องเฉพาะรายไปเท่านั้น เราต่างได้ยินได้ฟังกันมากมายถึงเรื่องราวอย่างเช่น สารพิษ สารปรอทจากโรงงานอุตสาหกรรม มลภาวะจากยาฆ่าแมลง ดินเสื่อมเพราะปุ๋ยเคมี อันตรายจากยารักษาโรคที่ยังอยู่ในชั้นทดลอง ผลิตภัณฑ์อาหารที่ขัดต่อหลักโภชนาการ ตลอดจนระบบขนส่งและสื่อมวลชนที่มุ่งเอาแต่แพร่เชื้อวัฒนธรรมบริโภคนิยม เป็นต้น

แต่ทั้งหมดเหล่านี้จริง ๆ แล้วก็ยังเป็นเพียงปลายเหตุ เป็นอาการของปัญหา และปรากฏการณ์ต่าง ๆ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากสมมุติฐานของความขาดขีดความสามารถเชิงพื้นฐานสังคมเป็นส่วนรวมในอันที่จะเลือกกลั่นกรองและปรับ รวมทั้งสร้างสรรค์นวัตกรรมเทคโนโลยีอย่างเหมาะสม ประเด็นขีดความสามารถเชิงพื้นฐานสังคมที่ว่าเป็นหัวใจสำคัญของหลักความคิดและนโยบายเรื่องการพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม นอกเหนือไปจากเกณฑ์วินิจฉัยในแง่ของประเภทและระดับของตัวเครื่องเทคโนโลยีเอง สำหรับที่ว่า “ขีดความสามารถเชิงพื้นฐานสังคม” คืออย่างไรนั้น ก็จะต้องต้นด้วยการพิจารณาถึงผลกระทบจากการแผ่ขยายและครอบงำของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีตะวันตก ทั้งนี้โดยมองจากแง่มุมเชิงโครงสร้างบทบาทหน้าที่ทางสังคมดังกล่าวแล้ว และโดยเชื่อว่าความเข้าใจในผลกระทบเชิงโครงสร้างจะเป็นพื้นฐานสำคัญนำไปสู่แนวทางเลือกเพื่อพัฒนาขีดความสามารถของตนเองและเป็นอิสระทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ผลกระทบที่สมควรกล่าวถึงเป็นเบื้องต้นก็คือในมิติของวัฒนธรรม ดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้แล้วในตอนต้น มนุษย์เราทุกหมู่เหล่าไม่ว่าในหรือนอกตะวันตกต่างย่อมจะต้องมี “ภาพแผนที่” และกระบวนการแสวงหาความรู้หรือสภาพความเป็นจริงทางกายภาพหรือธรรมชาติชีวิตของตน ซึ่งมีส่วนสัมพันธ์อยู่อย่างใกล้ชิดกับระบบเศรษฐกิจสังคมและกรอบวัฒนธรรมตามยุคสมัยต่าง ๆ

ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมก็นับเป็นรูปแบบหนึ่ง ในทำนองเดียวกันก่อนยุคอาณานิคม ผู้คนในภูมิภาคต่าง ๆ นอกตะวันตกไม่จำเป็นเอเชีย แอฟริกา หรืออเมริกา ต่างก็ได้เคยพัฒนาระบบความรู้และการทดสอบสภาพความเป็นจริงทางกายภาพของตนขึ้นจากพื้นฐานความเข้าใจตามสภาวะท้องถิ่น เป็นการแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และวัฒนธรรม อันเป็นลักษณะเฉพาะตัวและแตกต่างหลากหลายออกไป ใกล้ตัวเราเข้ามาในแถบเอเชียใต้และเอเชียตะวันออก ก็ปรากฏร่องรอยให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าในความรู้ด้านต่าง ๆ ตั้งแต่การใช้ตัวหนังสือ คณิตศาสตร์ ดาราศาสตร์ ไปจนถึงในเรื่องชลประทานและเทคโนโลยีอื่น ๆ ทางเกษตร งานช่างและฝีมือนาชนิตนนอกเกษตร รวมทั้งวิศวกรรมโยธา การก่อสร้างบ้านเรือน

การต่อเรือ ตลอดจนการแพทย์ สมุนไพร เป็นอาทิ²¹ อย่างไรก็ตาม มาในยุค
อาณานิคมภายใต้การครอบงำของพลังอำนาจอุตสาหกรรมและเทคโนโลยี
โนโลยีวิทยาศาสตร์ตะวันตก บรรดาประเทศและประชาชาติอาณานิคมหรือ
กึ่งอาณานิคม ต้องถูกชุดรีดใช้เป็นแหล่งบ่อนวัตถุดิบและตลาดรองรับผล
อุตสาหกรรม ข้อที่ควรแก่การสนใจเป็นพิเศษในที่นี้ก็คือชะตากรรมของบรรดา
ค่านิยมประเพณีและมวลระบอบความรู้อันหลากหลายที่เคยได้รับการสร้าง
สรรค์และสั่งสมมาโดยเอกเทศ ก็ต้องชะงักงันหรือเสื่อมสูญไป สิ่งที่เข้ามา
แทนที่ แม้จะเป็นระบบความรู้และเทคโนโลยีที่เป็นศาสตร์ชั้นก้าวหน้าขึ้น
แต่ก็เป็นเพียงเรื่องของการพึ่งพิงและลอกเลียนเป็นหลักใหญ่²² ขาดการ
ใคร่ครวญแสวงหาให้เกิดความเชื่อมโยงสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง
แวดล้อมเศรษฐกิจสังคมที่แท้จริงของท้องถิ่นภูมิภาค บรรดาระบบและกระบวนการ
การเรียนรู้ทั้งหลายถูกแปรสภาพเข้าสู่วัฒนธรรมอาณานิคมของการพึ่งพิง
และลอกเลียน ระบบการศึกษา “สมัยใหม่” ที่เราเคยชินกันอยู่ทุกวันนี้โดย
รากฐานก็เป็นผลสะท้อนของการแผ่ขยายและครอบงำทางวัฒนธรรมเช่นว่านี้
กล่าวคือ มุ่งโดยเฉพาะต่อเป้าหมายในการปลูกฝังอบรมบ่มเพาะชนชั้นนำ
ให้เกิดความทะยานอยากและมุ่งหวังในลักษณะแบบแผนที่สอดคล้องต่อ
วัฒนธรรมตะวันตกซึ่งเป็นวัฒนธรรมต้นแบบ²³ และด้วยเหตุนี้ จึงโน้มเอียง
ที่จะมีช่องว่างทางความรู้และความคิดจากสภาวะวิสัยทางเศรษฐกิจสังคมและ
ชนส่วนใหญ่ของประเทศ ในประการสำคัญ วัฒนธรรมการเรียนรู้และรับรู้
ที่ว่านี้ยังได้ถูกปลูกฝังเข้าไปในระบบการศึกษาชาติซึ่งครอบคลุมประชาชน
พลเมืองโดยทั่วไป ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ยังผลบังเกิดเป็นวัฒนธรรมวิทยาศาสตร์
แบบครอบงำอันมีแหล่งที่มาจากศูนย์อำนาจตะวันตก และซึ่งกลับกลายมาเป็น
ที่ยอมรับในความถูกต้องและชอบธรรมสำหรับสังคมนอกตะวันตก²⁴ แม้ยุค
อาณานิคมทางการเมืองจะผ่านพ้นไป แต่วัฒนธรรมอาณานิคมก็ยังคงดำรงคง
อยู่สืบเนื่องมาในรูปแบบใหม่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงของชนชั้นปกครอง
ใหม่ในประเทศกำลังพัฒนา และก็เพราะการพยายามเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย
ด้วย “ลัทธิเอาอย่าง” นี้เองที่ได้แปรสภาพเศรษฐกิจของประเทศไทยให้กลายเป็น
เป็นเศรษฐกิจพึ่งพิงอยู่รอบนอกขึ้นต่อศูนย์อำนาจในประเทศที่พัฒนา โดย
นัยนี้ การพัฒนาอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์จึงคงดำเนินไปใน

ลักษณะทำนองเดียวกัน เพียงแต่เป็นไปในบริบทเศรษฐกิจการเมืองที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ แทนที่จะเป็นระบบอาณานิคมโดยตรงหรือโดยอ้อม ทุนนิยมอุตสาหกรรมได้พัฒนาแปรสภาพไปเป็นทุนนิยมข้ามชาติโดยมีกลุ่มชนชั้นนำชาติทำหน้าที่สนองเป็นการเชื่อมและรองรับความสัมพันธ์แบบพึ่งพิงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมกับศูนย์อำนาจภายนอก

วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์แบบครอบงำ แต่พึ่งพิงและลอกเลียนดังกล่าวยังส่งผลกระทบอย่างน้อยอีก 2 ประการต่อสภาพความเป็นไปภายในประเทศผู้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยี คือ แนวทางและแบบแผนการพัฒนาประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่ง ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจสังคมที่ตามมา สำหรับในประเด็นเรื่องแนวทางและแบบแผนการพัฒนานั้น จะเป็นที่เห็นได้ชัดถึงลักษณะสัมพันธ์เชื่อมโยงจากระบบความรู้ทางด้านกายภาพซึ่งถ่ายทอดมาสู่ระบบความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์ ในกรอบของความเชื่อมโยงทางปัญญา ความคิดเช่นนี้ สิ่งที่เรียกขานกันว่า “หลักวิชาการ” อย่างเช่น เศรษฐกิจเสรี ระบบตลาดและการแข่งขัน ประสิทธิภาพและการพัฒนาก้าวหน้าจึงจำกัดวงเวียนอยู่ในกระแสอุตสาหกรรมนิยมเป็นหลักยึดเหนี่ยว ซึ่งโดยแท้จริงก็คือเรื่องของอำนาจและประโยชน์สูงสุดของกลุ่มธุรกิจอุตสาหกรรมนั่นเอง ได้ตั้งข้อสังเกตมาแล้วเช่นกัน ถึงแบบแผนและกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมและการเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนเกษตรกรรม ในประวัติศาสตร์ของตะวันตกได้เป็นไปโดยยังความแตกสลายเสื่อมโทรมให้แก่ชีวิตชุมชนชนบท ปรากฏการณ์ครอบงำทำลายเช่นนี้เป็นผลสืบเนื่องจากสิ่งที่ฟริตจอฟ คาปร้า นักวิทยาศาสตร์มีชื่ออีกท่านหนึ่งเรียกว่า “ทัศนะแม่บท” อันเป็นตัวแบบของความคิดความเข้าใจที่มองชีวิตออกไปจากกระแสการปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์และการปฏิบัติอุตสาหกรรม “ก่อให้เกิดทัศนะการมองจักรวาลว่า เป็นระบบเครื่องยนต์กลไกที่ประกอบขึ้นจากองค์ประกอบพื้นฐานทางวัตถุ และให้ทัศนะต่อชีวิตในสังคมว่าคือการต่อสู้เพื่อความอยู่รอด รวมทั้งก่อให้เกิดความเชื่อความศรัทธาในความก้าวหน้าทางวัตถุอย่างไม่มีที่สิ้นสุด โดยอาศัยความเจริญทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี”²⁵ และทัศนะแม่บทเช่นว่านี้เองที่ทำให้ “ภาพแผนที่” ความรู้ความเข้าใจในเอกภพจากแง่ที่เป็นระบบกลไกอย่างหนึ่งซึ่งประกอบด้วยชิ้นส่วนต่าง ๆ แยกออกจากกันได้ โดยนัยนี้ มนุษย์จึงยอมแยก

ตนเองออกจากธรรมชาติแวดล้อม รวมทั้งสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และด้วยพละนาภาพแห่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ย่อมสามารถเอาชนะและควบคุมอยู่เหนือธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้²⁶ รวมความแล้วตามทัศนะแม่บทนี้โลกและสังคมจึงมีไ้ระบบและกระบวนการชีวิตที่สัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หากแต่แยกออกจากกันเป็นส่วน ๆ และต่างย่อมจะต้องแข่งขันช่วงชิงกันตามนัยแห่งกฎธรรมชาติของดาร์วินว่าด้วยความอยู่รอดของผู้แข็งแรงกว่า

ในแนวทางของทัศนะแม่บทที่ว่านี้ จึงคงไม่เป็นที่น่าประหลาดอะไรนักที่การพัฒนาอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ของตะวันตกได้เป็นไปในลักษณะแยกส่วนออกจากชีวิต เศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมภาคอื่น ๆ ทั้งปวงที่ล้าสมัยและอ่อนแอกว่า และในกรอบของความได้เปรียบเสียเปรียบนี้เอง ที่หลักความคิดเรื่องเศรษฐกิจเสรี พลังตลาดและการแข่งขันได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในด้านความรู้ทางสังคมศาสตร์ ซึ่งเป็นตัวกำกับแนวทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจสมัยใหม่ การแผ่ขยายวัฒนธรรมอุตสาหกรรมไปสู่สังคมนอกตะวันตกจึงมีผลเท่ากับพกวาเอาเชื้อของการแบ่งแยกและครอบงำก่อให้เกิดปัญหาหลักกันขัดแย้งระหว่างภาคสมัยใหม่กับภาคประเพณี กล่าวคือระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรกรรม และระหว่างเมืองกับชนบท ดังเช่นที่ได้เห็นประจักษ์กันโดยทั่วไปในปัจจุบัน ในศัพท์ภาษาทางวิชาการ เราจะได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอถึงการแบ่ง “ภาค” เศรษฐกิจสังคมไปในทำนอง “ภาคทางการ” และ “ภาคไม่เป็นทางการ” ความสนใจก็จะโน้มเอียงทุ่มเทโดยเฉพาะไปที่ “ภาคทางการ” หรือธุรกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ในฐานะที่ถือเอาว่าเป็นตัวจักรของการ “พัฒนาก้าวหน้า” และในเชิงวิชาการ ประกอบด้วยตัวแปรที่วัดจำนวนหรือปริมาณซึ่งก็หมายความว่าควบคุมหรือจัดฉากแบบจำลองกันได้ และเพราะฉะนั้นจึงอยู่ในวิสัยที่จะทำการ “วิจัย” เพื่อนำไปสู่ผลลัพธ์ตามที่ต้องการได้ ปัญหาการวิจัยทางสังคมศาสตร์ไม่ใช่แต่จะเกิดจากเพราะพยายามเลียนแบบวิทยาศาสตร์กายภาพเท่านั้น หากยังเป็นปัญหาเกี่ยวข้องอยู่กับแนวโน้มเอียงและกรอบกำหนดทางวัฒนธรรมอยู่ไม่น้อยทีเดียว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงของเศรษฐศาสตร์ซึ่งมีบทบาทสูงในกระบวนการพัฒนา ในแวดวงของนักวางแผนพัฒนาของไทยเราเองยังมีการเินที่นำเสนอใจยิ่งขึ้นไปอีกในเรื่องความหมายของสิ่งที่ใช้อย่างยิ่งถึงว่า “ภาคเอกชน” เพราะ

ตามตรรกะของระบบเศรษฐกิจและตลาดเสรีนั้น ภาคเอกชนจะต้องเข้ามามีบทบาทหลักในกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ในขณะที่บทบาทภาครัฐจะลดลงไปเป็นลำดับ ในช่วงหัวเลี้ยวหัวตอนี้ก็ได้มีการจัดตั้งองค์กรกำหนดนโยบายร่วมกันในรูปของคณะกรรมการระหว่างภาครัฐบาลกับภาคเอกชนขึ้นดังที่ทราบกัน แต่เมื่อพิจารณาดูไปถึงองค์ประกอบตัวแทนของภาคเอกชนจริง ๆ แล้ว ก็คงจำกัดอยู่เพียงภายในวงของธุรกิจอุตสาหกรรมโดยเฉพาะนั่นเอง ที่เป็นเช่นนี้ย่อมจะมีเหตุผลอยู่สำหรับวงการพัฒนาเองซึ่งไม่ยากที่จะเข้าใจ เมื่อพิจารณาไปถึงทัศนะแม่บทของการแยกส่วนพัฒนาดังกล่าวข้างต้น รวมความแล้ว ปัญหาและความต้องการรวมทั้งศักยภาพพัฒนาตนเองของชนส่วนใหญ่จึงเป็นเรื่องที่อยู่นอกขอบข่ายเกือบโดยสิ้นเชิงของการวิเคราะห์วิจัยและโอกาสพัฒนาก้าวหน้า หรือถ้าหากจะได้รับความสนใจขึ้นบ้างก็เพียงจากแง่มุมของปัญหาความมั่นคงอันจำเป็นต่อเสถียรภาพของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเท่านั้น เป็นสำคัญ

ผลกระทบประการสุดท้ายที่สมควรกล่าวถึงในที่นี้ก็ได้แก่ ความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งคงจะพออนุมานกันได้อยู่แล้วพอสมควรจากที่ได้พิจารณาถึงมิติทางวัฒนธรรมและแนวแบบแผนการพัฒนาแบบแยกส่วน เพราะโดยลักษณะโครงสร้างบทบาทหน้าที่ของเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์เอง ซึ่งพัฒนาขึ้นในบริบทเศรษฐกิจสังคมของตะวันตก เทคโนโลยีจึงทำหน้าที่เสมือนหนึ่ง “เชื้อพันธุกรรมทางสังคม” (social gene) อย่างหนึ่ง²⁷ และกิจกรรมที่เรียกกันติดปากว่า “การถ่ายทอดเทคโนโลยี” ย่อมโน้มเอียงเป็นอย่างสูงที่จะบังเกิดผลเท่ากับเป็นการสืบทอดระบบความสัมพันธ์ทางสังคมตามแบบฉบับของบริบทสังคมวัฒนธรรมอันเป็นต้นกำเนิดของเทคโนโลยีนั้น ๆ ด้วยเหตุนี้การแผ่ขยายและถ่ายทอดเทคโนโลยีจึงมักมุ่งเป้าหมายอันจำกัดไปที่ “ภาคธุรกิจอุตสาหกรรม” โดยเฉพาะเป็นหลักใหญ่ ทั้งนี้โดยปราศจากความสัมพันธ์เชื่อมโยงทั้งหน้าและหลังต่อโครงสร้างพื้นฐานทางเทคโนโลยี อยู่ในบริบทสังคมวัฒนธรรมที่รับการถ่ายทอด²⁸ ผลก็คือความทันสมัยจำกดวงอยู่ภายในของธุรกิจส่วนน้อยที่เกี่ยวข้อง เป็นการแยกแยะถีบตัวออกไปในท่ามกลางของชนส่วนใหญ่จำนวนมากมายมมหาศาลซึ่งต้องถูกทิ้งให้ล้าหลังอยู่ในภาคเกษตรและชนบท ณ จุดนี้ ระบบเศรษฐกิจสังคมผู้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยีต้อง

ถูกแบ่งแยกออกจากกันเป็นสองขั้ว คือภาคเมือง/ธุรกิจอุตสาหกรรม และ ภาคเกษตร/ชนบท เส้นทางการพัฒนาต้องย้อนกลับไปสู่วัฏจักรของการเผชิญหน้าระหว่างสองขั้วซึ่งยังผลในทำนองเดียวกันกับในประวัติศาสตร์อารยธรรมของตะวันตก กล่าวคือ การเติบโตรุดหน้าของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมด้านหนึ่ง กับอีกด้านหนึ่ง ความล้าหลัง เสื่อมโทรมและแตกสลายของภาคเกษตรและชนบท ดังเช่นที่เห็นประจักษ์กันในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายทุกวันนี้ แน่แน่นอนในสายตาของบรรดาผู้ที่สืบทอด “ทัศนะแม่บท” ของตะวันตกแล้ว วัฏจักรการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมเช่นว่านี่ถือเป็นเรื่องปกติธรรมดาของชีวิตซึ่งเป็นไปตาม “หลักวิชาการ” ที่พึงคาดหมายกันได้อยู่แล้วทุกประการ หรืออีกนัยหนึ่ง เป็นไปตาม “ภาพแผนที่” สภาพความเป็นจริงตามที่เรารู้มาในบริบทเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของตะวันตกนั่นเอง นัยเชิงความรู้ ความเข้าใจที่สำคัญก็คือว่า เรื่องราวทุกสิ่งทุกอย่างของตะวันตกถือเป็นปรากฏการณ์และความรู้สากล ไม่ใช่เพียงปรากฏการณ์และความรู้เฉพาะที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทเฉพาะของโลกตะวันตกเท่านั้น และเหนือสิ่งอื่นใดยังเป็นองค์ความรู้อันชอบธรรมที่จำเป็นต้องผลักดันให้บังเกิดผลขึ้นด้วยเพื่อเป้าหมายยิ่งใหญ่ของการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย

ข้อแตกต่างสำหรับประเทศกำลังพัฒนาจะมิอยู่แต่เพียงว่า พลาณภาพของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเหนือภาคเกษตรและชนบทไม่อาจเป็นไปได้ถึงขั้นรุนแรงและเบ็ดเสร็จอย่างเช่นในตะวันตก เหตุผลที่เป็นเช่นนี้คงจะมีอยู่หลายประการด้วยกัน เป็นต้นว่า ลักษณะทางวัฒนธรรมทั่วไป รวมทั้งเชื้อชาติและศาสนา หรือว่าสายสัมพันธ์ยึดเหนี่ยวภายในชุมชนหมู่บ้านชนบท ฯลฯ แต่ปัจจัยสำคัญ ๆ ก็เห็นจะอยู่ที่ขีดความสามารถของตัวภาคธุรกิจอุตสาหกรรมนี้เอง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในหมู่ประเทศแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งไทยเราซึ่งเป็นธุรกิจอุตสาหกรรมแบบพึ่งพิงเทคโนโลยีจากภายนอก ในประเทศกำลังพัฒนาเหล่านี้ ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมได้รับการกระตุ้นส่งเสริมให้มีบทบาทหน้าที่เป็นตัวจักรสร้างการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจกิจจริง แต่การพัฒนาอุตสาหกรรมก็กระทำกันและเป็นไปโดยปราศจากสมรรถนะทางเทคโนโลยีของตนเอง และเพราะเหตุนี้ จึงเป็นระบบทุนนิยมที่ขาดประสิทธิภาพต้องอาศัยการพึ่งพิงทางเทคโนโลยีจากภายนอก²⁹ โดยนัยนี้ ภาคธุรกิจ

อุตสาหกรรมสมัยใหม่เองจึงตกอยู่ภายใต้อำนาจครอบงำจากภายนอก และทั้งยังเท่ากับเป็นตัวรองรับเชื่อมโยงไปสู่ความสัมพันธ์เชิงครอบงำทางเศรษฐกิจการเมืองภายในด้วยในขณะเดียวกัน

สู่ทางเลือกเพื่อการพึ่งตนเอง

เป็นที่หวังว่า ทั้งหมดเท่าที่ได้พยายามประมวลมาคงจะช่วยให้ได้ความกระจ่างขึ้นตามสมควรเกี่ยวกับธรรมชาติและบทบาทหน้าที่ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นองค์วิชาความรู้ทั้งสากลและเฉพาะ เป็นทั้งโอกาสช่องทางและอันตรายต่อชีวิตและสังคมได้ ในขณะเดียวกัน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจึงเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อนต้องการความเข้าใจและวิจรณ์ญาณอันกว้างไกลและรอบด้าน ดังที่ร็อบเบิร์ต โคเฮน ได้ให้คำเตือนไว้อย่างน่าฟังจากทัศนะของนักวิทยาศาสตร์ตะวันตกเองว่า :—

...ในความพยายามที่จะเข้าใจถึงผลกระทบทางสังคมและเทคโนโลยี วิทยาศาสตร์ เราจะต้องทำสองอย่างไปด้วยกัน คือข้อแรก คิดกันแบบเหวี่ยงแหให้น้อยลงไปให้มาก ๆ (ดังทำนองที่ขบถกันแต่เพียงว่าเทคโนโลยีเป็นของดี หรือเป็นของชั่วร้าย) และข้อที่สอง คิดอย่างวิจรณ์ตัวเองและตั้งข้อข้องใจสงสัยกันให้มาก ๆ ขึ้น (เพราะวิทยาศาสตร์หยาบยื่นให้ทั้งชีวิตและความตาย) ยิ่งกว่านั้น เราควรจะรับรู้ถึงลักษณะทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับทัศนคติของเราที่มีต่อผลกระทบทางสังคมและความเป็นมนุษย์ของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีภายในศตวรรษของเราด้วย (กล่าวคือว่า) ทัศนคติที่มีต่อเทคโนโลยีย่อมจะแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับว่าเป็นเทคโนโลยีของใคร เป็นความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเฉพาะอะไรที่เราใช้ประเมิณกัน หรือว่าเป็นมนุษยชาติส่วนไหนที่กำลังพูดถึง หรือมีตัวแทนเป็นปากเสียงให้ (รวมทั้งขึ้นอยู่กับว่า) เป็นเรื่องของชนชั้นใด เชื้อชาติใด เผ่าชนใด ชนรุ่นไหน เพศใด และแหล่งวัฒนธรรมใดที่ผู้ประเมินยืนหยัดอยู่...³⁰

ถ้อยคำเหล่านี้ล้วนแต่กลั่นออกมาจากสามัญสำนึกอันหาได้ยากยิ่งในหมู่นักวิทยาศาสตร์ชั้นนำของตะวันตก คงจะมีส่วนทำให้เราโดยเฉพาะอย่างยิ่งบรรดา

นักวิชาการทั้งสายวิทยาศาสตร์กายภาพและสายสังคมศาสตร์รวมทั้งนักวางแผนพัฒนา ได้ตระหนักและหยุดคิดตามตัวเองกันบ้างว่า จริง ๆ แล้ว เรากำลังทำอะไรกันอยู่ เรากำลังทำการเกี่ยวข้องอยู่กับเรื่องอันเป็นคุณและโทษต่อใครหรือกลุ่มชนใดกันแน่ ต่อชนส่วนน้อยหรือต่อชนส่วนใหญ่ แล้วถ้าจะมุ่งต่อประโยชน์สุขของส่วนรวมแล้วจะพึงทำอย่างไรกัน

อีกครั้งหนึ่ง จะต้องย้ำไว้ ณ ที่นี้ว่า บรรดาข้อคิดข้อสังเกตถึงลักษณะโครงสร้างของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ตามที่กล่าวมานั้น ไม่จำเป็นต้องหมายถึงเป็นการแอนตี้ตะวันตกหรือว่าต่อต้านอะไรก็ตามที่เกี่ยวข้องกับความรู้และการประยุกต์ใช้ความรู้วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งก็ไม่ควรจะหมายความว่าความเลวเกิดไปถึงว่าจะย้อนกลับไปสู่วิถีชีวิตแบบเก่าพันออกไปจากชีวิตความเป็นไปของโลกยุคปัจจุบัน แน่หนอนสิ่งเหล่านี้ย่อมเป็นเรื่องของสิทธิและการตัดสินใจของแต่ละบุคคล แต่ทว่าในขณะเดียวกัน การตัดสินใจไปในทางลบต่อวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีสมัยใหม่นั้นเองก็จะเท่ากับเป็นการลดทอนศักยภาพทางวัฒนธรรมและความสร้างสรรค์ของสังคมเราเองในอันที่จะพัฒนาก้าวหน้า ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อว่าเราจะได้มีโอกาสหาช่องทางสร้างเสริมคุณภาพชีวิตด้วยความเป็นอิสระและสร้างสรรค์ยิ่ง ๆ ขึ้นตามความเหมาะสม นอกจากนั้น คงจะเป็นที่ยอมรับกันอยู่ว่าชีวิตในโลกปัจจุบันนั้นนับว่าจะต้องมีการพึ่งพาอาศัยต่อกันและปฏิสัมพันธ์จะยิ่งทวีความเข้มข้นขึ้นตามลำดับในความสัมพันธ์ทั้งภายในและระหว่างชาติ ในส่วนของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ก็จะดำรงคงอยู่และพัฒนาก้าวหน้าต่อไปในฐานะเป็นองค์วิชาความรู้ของมวลมนุษย์เป็นส่วนรวม ไม่ว่าเราจะชอบหรือไม่ชอบอย่างไรก็ตาม ในประการสำคัญ เป็นองค์ความรู้ที่ผู้คนแม้ในประเทศด้อยพัฒนาพอจะมีโอกาสของทางเข้าถึงและนำมาประยุกต์ใช้ในทางสร้างสรรค์เป็นคุณประโยชน์ได้ นี่เป็นความจริงด้านหนึ่งของชีวิตที่ไม่อาจมองข้ามไปได้โดยปราศจากผลเสียต่อชีวิตสังคมของเราเองในที่สุด

ประเด็นคำถามหลักมีอยู่ว่า วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่สร้างสรรค์ปลอดจากอิทธิพลครอบงำ จะได้รับการส่งเสริมและพัฒนาขึ้นได้อย่างไรเพื่อให้เป็นการส่งเสริมความก้าวหน้าของชีวิตมนุษย์และสังคมอย่างแท้จริง ข้อนี้หมายถึงว่าจำเป็นต้องแสวงหาหนทางและวิธีการให้เทคโนโลยีวิทยาศาสตร์

สมัยใหม่ได้ใช้ไปในทางที่ไม่ใช่เพื่อการครอบงำทำลายอย่างที่เป็นอยู่ หากแต่ในฐานะที่เป็นเครื่องมือปลดปล่อยและแปรเปลี่ยนพลังงานการผลิตทั้งหมดให้เข้าสู่วิถีและกระบวนการพัฒนาเติบโตที่สมดุลและพึ่งตนเองได้ ความคิดเรื่องการพึ่งตนเองนี้ได้มีการพูดกันมากในช่วงสิบปีมานี้ โดยหลักทั่วไปก็เป็นที่รับฟังกันได้แทบทุกฝ่าย รวมทั้งในวงการวางแผนพัฒนาของไทยเรา แต่ครั้งเมื่อมาถึงขั้นปฏิบัติจริง ๆ ไม่ว่าจะเป็นในระดับการกำหนดนโยบายสาธารณะหรือในระดับการกำหนดกรอบความคิดและวิธีการศึกษาวิจัย หลักการพึ่งตนเองก็มักจะไปตกอยู่ภายใต้แรงชักจูงของวัฒนธรรมชนชั้นนำนิยมซึ่งกำลังก่อตัวขึ้นในอีกรูปแบบหนึ่ง คือ วิชาชีพนิยม ยิ่งมาในยุคสมัยที่ต้องรณรงค์กันในเรื่องพัฒนากำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างที่ได้อินได้ฟังก่อนอยู่เสมอขณะนี้ ถึงขั้นทำการสำรวจเสาะหานักวิทยาศาสตร์และวิศวกรไทยมือดี ๆ ที่ไปทำมาหากินอยู่ในสหรัฐอเมริกาอย่างที่เกาหลีเคยทำมาก่อนแล้ว แรงกดดันของ “วิชาชีพนิยม” ย่อมจะหนักขึ้นเป็นทวีคูณ และภายใต้แรงจูงใจของทั้งชาตินิยมและวิชาชีพนิยมประกอบกันนี้เอง หลักการพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็จะมีแนวโน้มเอียงเป็นอย่างมากที่สุดที่จะถูกแปลความหมายออกไปในทางที่ต้องให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ที่ทันสมัยที่สุดก้าวหน้าที่สุดเพื่ออำนาจและเกียรติภูมิของชาติและวิชาชีพของตนเอง ด้วยกรอบความคิดเช่นว่านี้ จุดสนใจก็จะพุ่งเป้าไปโดยเฉพาะแต่ในเรื่องของเทคโนโลยีขั้นสูง การวิจัยและพัฒนาและกำลังคนระดับสูง การฝึกเทคนิคและทักษะระดับสูงและอะไร ๆ ระดับสูงเหล่านี้จะเป็นที่ยึดถือเป็นคุณค่าเป็นเป้าหมายในตัวของมันเอง อย่างดีก็อาจวางเป้าให้ได้มีส่วนสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงตลาดผู้ผลิตในวงจรกิจกรรมอุตสาหกรรมขึ้นซึ่งก็คงเวียนว่ายอยู่ในวงอันจำกัด แต่ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ ในที่สุดแล้ว ก็ไม่ได้ต่างอะไรไปจากการสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมแบบครอบงำและพึ่งพิงอยู่นั่นเอง เพราะแม้ว่าจะจะเป็นอิสระขึ้นบ้างจากอิทธิพลบังคับภายนอก แต่ก็เท่ากับเป็นการพัฒนาแบบแยกส่วนออกไปจากโครงสร้างพื้นฐานภายใน

ได้กล่าวมาแล้วถึงการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีว่าเป็นปัญหาเกี่ยวกับเงื่อนไขปัจจัยทั้งภายนอกและภายใน หลักพึ่งตนเองก็คงเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ กล่าวคือเป็นแนวทางเลือกของสังคมเปิดและก้าวหน้า

โดยนัยที่กล่าวถึงข้างต้น แต่ทว่าในขณะเดียวกันเป็นวิถีทางพัฒนาที่แตกต่างกันตรงกันข้ามออกไปจากวิถีทางของการครอบงำและพึงพิงอันเป็นมาตลอดสองสามศตวรรษที่ผ่านมา แอลวิน ทอฟเฟเลอร์ กล่าวถึงวิถีทางครอบงำอันรุนแรงในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสังคมของตะวันตก³¹ แต่นั่นก็เป็นเพียงเรื่องประสบการณ์เฉพาะภายในกรอบวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนิยมของตะวันตก หากใช่เป็นกฎพัฒนาการสากลที่จำเป็นต้องบังเกิดขึ้นทั่วโลกแต่อย่างใดไม่ ในทำนองเดียวกันกับการปฏิวัติคอมมิวนิสต์ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นปรากฏการณ์สากลตามแนวทางการทำนายของสำนักมาร์กซิสต์ เพราะในที่สุดแล้วทั้งหมดเป็นประเด็นปัญหาที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขและเงื่อนไขปัจจัยภายในของแต่ละสังคมด้วย ประกอบกัน การแผ่ขยายครอบงำของทุนนิยมอุตสาหกรรม รวมทั้งอุตสาหกรรมนิยมในรูปแบบของสังคมนิยมเท่าที่เป็นมาก็โดยอาศัยเงื่อนไขปัจจัยภายในอันจำเป็นการสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกิดจากแรงจูงใจและบันดาลใจในหมู่ชนชั้นนำของประเทศนอกตะวันตกเองที่ต้องการผลักดันการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยโดยอาศัยการเจริญรอยแบบอย่างตะวันตก ผลก็คือ ความสัมพันธ์เชิงครอบงำและพึงพิงดังที่เห็นกันอยู่ อย่างไรก็ตาม นั่นเป็นบทเรียนของอดีตซึ่งถึงแม้จะยังคงทรงอิทธิพลใหญ่ยิ่งในปัจจุบัน แต่ก็อาจใช้เป็นประโยชน์ช่วยให้แนวทางการพัฒนาที่พึงปรารถนาในอนาคต

ในทางตรงกันข้ามจากวิถีพัฒนาแบบครอบงำและพึงพิงซึ่งเป็นไปโดยเงื่อนไขปัจจัยภายนอกเป็นตัวกำหนดและกำกับให้การพัฒนาทุกหนทุกแห่งดำเนินไปในเส้นทางเดียวกัน ดังที่ ดร.โยฮัน กัลตุงได้ให้ทรรศนะขยายไว้ในตอนต้นถึง“รหัส”ความหมายของการรับถ่ายทอดเทคโนโลยีตะวันตก วิถีทางพัฒนาพึ่งตนเองต้องอาศัยเงื่อนไขปัจจัยภายในเป็นตัวกำหนดและยอมเป็นไปในลักษณะที่แตกต่างหลากหลายกันออกไปตามบริบทเฉพาะทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง แทนที่อารยธรรมอุตสาหกรรมนิยมซึ่งถูกกำหนดบังคับให้ต้องยึดถือกันเป็นแนวทางสากลแบบเดียวกันไปหมด วิถีทางพึ่งตนเองให้การยอมรับนับถือเต็มที่ถึงลักษณะความแตกต่างหลากหลายของบรรดาระบบวัฒนธรรมและค่านิยมทั้งหลาย โดยนัยนี้ หลักการพึ่งตนเองจึงเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวข้องอยู่โดยตรงกับค่านิยมและพลวัตทางวัฒนธรรม ซึ่งอำนวยให้พัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็น

ไปในลักษณะตอบสนองและสัมพันธ์ต่อการพัฒนาก้าวหน้าของชีวิตมนุษย์ และสังคมโดยแท้จริง³² การยอมรับนับถือในความหลากหลายและพลวัตทางวัฒนธรรมนี้เองที่จะเป็นหลัก “ประกันให้ได้มีการสืบต่อ การตอบโต้และ เสรีภาพแสดงออกอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและดังนั้น จึงเท่ากับสร้างเงื่อนไข ให้เกิดหลักความคิดแบบประชาธิปไตยอย่างแท้จริงเกี่ยวกับชีวิตประชาคม”³³ แน่นนอน การยอมรับนับถือในความหลากหลายซึ่งโดยสาระย่อมหมายถึงค่านิยม และพลวัตทางวัฒนธรรมในสังคมนอกตะวันตกดังกล่าวนี้นี้ไม่ใช่เรื่องของความ เพ้อฝันหรือเป็นเพียงความว่างเปล่า แต่เป็นแนวความคิดความเชื่อที่อิงอยู่โดย สภาวะวิสัยอยู่กับพื้นฐานองค์ความรู้อันผ่านการทดสอบเชิงประจักษ์และสั่งสม มาเป็นเวลาช้านานของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ดังเช่นในสังคมไทยเราเอง ขณะนี้ ก็ได้มีการศึกษาและกล่าวขวัญกันกว้างขวางขึ้นตามลำดับถึงสิ่งที่เรียกกันว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” หรือ “ภูมิปัญญาพื้นบ้าน” อันแนบเนื่องอยู่ในวัฒนธรรม ประเพณีของสังคมไทย ภูมิปัญญาเหล่านี้ี่เองที่ประกอบเป็นองค์ความรู้ให้ “ภาพแผนที่” สภาพความเป็นจริงทั้งทางกายภาพและชีวิตสังคม อันเป็นผล จากการแสวงความรู้และการอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์ตามความหมายโดยทั่วไป ดังกล่าวในตอนต้นของบทศึกษานี้ หากแต่ว่าการแสวงความรู้ที่ว่านี้ต้อง ชะงักงันหรือเสื่อมสูญไปในวิถีและกระบวนการพัฒนาอุตสาหกรรมภายใต้ การครอบงำบังคับตลอดมาจนถึงปัจจุบัน

เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาหิโนเชิงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ทำนองเดียวกับที่กล่าวมาแล้ว ความเป็นไปได้ของการพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี โดยรากฐานจึงเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวข้องกับอิสรภาพและ ความสร้างสรรค์ทางวัฒนธรรมซึ่งต้องเสื่อมสูญไปภายใต้แอกของอารยธรรม อุตสาหกรรมนิยม นี่ก็อีกเช่นเดียวกัน ทั้งระบบทุนนิยมและระบบคอมมิวนิสต์ ต่างสร้างปมปัญหาขึ้นเหมือนกัน ทั่วกัน อังเดร ซาคารอฟ นักฟิสิกส์มีชื่อของ สหภาพโซเวียตได้วิพากษ์วิจารณ์ไว้อย่างเปิดเผยและกล้าหาญถึงการสูญเสีย ทางจิตวิญญาณของชุมชนชนบทเพราะเหตุจากระบบบังคับบารวมในสหภาพ โซเวียต แต่ในขณะเดียวกัน ซาคารอฟ ก็ยังฝากความหวังไว้ในทำนองเดียว กันกับที่เรากำลังพูดกันถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นว่าจิตวิญญาณซึ่งเคยมีมาแต่ก่อน และให้ความหมายอันเป็นแก่นสารภายในของชีวิตจะได้รับการฟื้นฟูกลับคืน

มาเมื่อสภาวะเงื่อนไขที่อำนวยเหมาะสมเกิดขึ้น³⁴ นั่นเป็นสิ่งที่ชาครอฟตั้งความหวังไว้เมื่อสิบกว่าปีมาแล้ว ระบบ “การคิดแนวใหม่” ในยุค “เปเรส-ทรอยกา” ปัจจุบัน³⁵ จะให้คำตอบได้หรือไม่เพียงใด เป็นข้อที่ควรแก่การติดตามกันต่อไป จะอย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า โลกยุคปัจจุบันได้คลี่คลายบรรยากาศตึงเครียดของการเผชิญหน้าทางการเมืองและทางการทหารลงไปเป็นอย่างมากแล้วอย่างที่ทราบ ๆ กัน รวมทั้งสภาวะเงื่อนไขภายในของประเทศต่าง ๆ ทั้งหมดเหล่านี้ จะโดยความประจวบหรืออย่างไรก็ตาม นับเป็นกระแสการเปลี่ยนแปลงอันสะท้อนถึงพลวัตทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นในภูมิภาคต่าง ๆ ของโลกซึ่งยังสามารถดำรงคงอยู่และดำรงต่อสู้เพื่อความเป็นไทยของตนเอง และซึ่งอารยธรรมอุตสาหกรรมนิยมในแบบฉบับของการครอบงำบังคับทั้งภายใต้ทุนนิยมและคอมมิวนิสต์ไม่สามารถให้คำตอบได้

ย้อนกลับมาพิจารณาถึงปัญหาพัฒนาการพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จุดเริ่มต้นก็เห็นจะอยู่ที่ภาคเกษตรและชนบทของเรานี้เอง ซึ่งได้ถูกละเลยและกดขี่ขูดรีดมาเป็นเวลาช้านานเต็มที่แล้ว แนวความคิดนี้น่าจะสอดคล้องอย่างยิ่งกับเรื่องของประเทศกำลังพัฒนาซึ่งมีพื้นฐานอยู่ที่เกษตรกรรมอย่างเช่นของไทยเรา ความจริงมีอยู่ว่า ไม่มีสังคมเกษตรใดในโลกนี้ที่ดำรงอยู่และเป็นมาโดยปราศจากความรู้และการประดิษฐ์คิดค้นทางเทคนิค สังคมเหล่านี้ มีวิธีการตามประเพณีของตนเองที่จะเรียนรู้และที่จะทำการดัดแปลงรวมทั้งนวัตกรรมทางเทคโนโลยี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ชุมชนภูมิภาคต่าง ๆ มีการติดต่อสัมพันธ์และเรียนรู้ระหว่างกันอยู่เสมอ ในประการสำคัญ บรรดาค่านิยมและเทคโนโลยีทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้มิได้มีอยู่ในสูญญากาศ หากก่อตัวขึ้นจากรากฐานของภูมิปัญญาภายในและกระบวนการเรียนรู้ของท้องถิ่นนั้น ๆ เอง ซึ่งสะสมพอกพูนมานับหลายชั่วคน องค์ความรู้เหล่านี้อาจดูไม่เป็น “วิทยาศาสตร์” แต่ทว่ามีส่วนสัมพันธ์โดยตรงต่อความต้องการอันจำเป็นจริง ๆ รวมทั้งสภาพเงื่อนไขการจัดตั้งและธรรมชาติแวดล้อมของคนในชุมชนนั้น ๆ³⁶ และข้อที่สำคัญเหนือสิ่งอื่นใด ก็คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ว่าเป็นการแสดงออกซึ่งเจตจำนงอันเสรีและด้วยความเป็นเหตุเป็นผลของตนเอง ไม่ใช่ถูกคิดและกระทำแทนโดยการครอบงำบังคับจากภายนอก ยิ่งกว่านั้น แม้จะติดอยู่ในประเพณี แต่โดยวิถีของชาวไร่ชาวนาเอง ก็พิสูจน์ให้เป็น

ประจักษ์มาแล้วว่า พร้อมจะสนองตอบรับเทคโนโลยีทันสมัยจากภายนอก ถ้าเชื่อแน่ว่าเป็นประโยชน์เหมาะสมจริง ๆ ในทางปฏิบัติ³⁷ ทั้งหมดนี้ชี้ให้เห็นอย่างชัดแจ้งถึงคุณค่าและพลวัตของความรู้และความสร้างสรรค์ในประเพณีชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนชนบท เพียงแต่ว่า ภายใต้โครงสร้างเศรษฐกิจสังคมแบบแยกสองข้างดังที่เป็นอยู่ ชุมชนชนบทต่างถูกทอดทิ้งให้ต้องล่าหลังและไม่ได้รับโอกาสช่องทางที่จะใช้ประโยชน์จากวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่เท่าที่ตนเอง ผู้คนในชุมชนเหล่านี้ไม่ได้ “โง่ จน เจ็บ” อยู่ในวิสัยธรรมดาที่จะต้องเป็นไปเช่นนั้นตลอดไป หากขึ้นอยู่กับสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลง และวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีนับเป็นเงื่อนไขปัจจัยรากฐานสำคัญประการหนึ่ง

ถึงตรงนี้ก็จะพอมองเห็นภาพความสัมพันธ์ของสองชั่วเศรษฐกิจสังคม ซึ่งถูกแบ่งภาคกันมาโดยตลอด คือ ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่กับภาคเกษตรและชนบทในวัฒนธรรมประเพณี คำว่า “วัฒนธรรมประเพณี” นี้ ถ้าเราจะให้ความเข้าใจในเชิงเป็นพลวัตขึ้น ก็จะช่วยให้มองประเด็นปัญหาร่วมกันได้ชัดเจนขึ้นเป็นเงาตามตัว ปัญหาของคน “มีการศึกษา” ในประเทศด้อยพัฒนา ก็คือ พวกเขาแต่ความตื่นฝังเข้ามาไว้ในหัวสมองเสียจนเห็นประเพณีเป็นปฏิปักษ์ต่อเรื่องสมัยใหม่ ในแวดวง “นักบริหารการศึกษา” ของไทยเราเอง เวลาเอ่ยถึงประวัติศาสตร์การศึกษาไทย ก็แบ่งแยกกันไว้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดระหว่างระบบการศึกษา “แผนโบราณ” กับ “แผนสมัยใหม่” จากนั้นก็พรรณากันแต่ของใหม่ ๆ ซึ่งล้วนเป็นผลมาจากการเล่าเรียนและ “ฝึกอบรมดูงาน” จากต่างประเทศแทบทั้งสิ้น ระบบและกระบวนการเรียนรู้ของชนชั้นนำไปทำนองเดียวกันนี้ทั่วทุกสาขาวิชาการ จะมาตื่นตัวเรื่องของไทย ๆ จริงจังขึ้นมาบ้างก็ไม่กี่ปีมานี้เอง แล้วก็ยังทำกันอย่างขาดความเข้าใจเสียอีกด้วย ! อย่างไรก็ตาม รวมความแล้ว ในแทบทุกเรื่อง เราไม่เคยมีการศึกษาลำรวจตรวจสอบกันถึงพื้นฐานภูมิปัญญาที่สังคมและบรรพชนของเราได้เคยสั่งสมไว้แต่ดั้งเดิม ทั้งนี้ไม่ใช่เพื่ออนุรักษ์หรือเพียงเพื่อสนองความใคร่รู้ใคร่เห็นของนักท่องเที่ยวน หากแต่เพื่อการพัฒนาตามกระแสความเจริญก้าวหน้าของความรู้สมัยใหม่

ในประการสำคัญที่มักมองข้ามกันไปในเรื่องวัฒนธรรมประเพณี

ก็คือ ในข้อที่ว่าป็นพลวัตทางวัฒนธรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง
ในแง่นี้ จะเห็นได้ว่าความหมายและขอบเขตของชีวิตและเศรษฐกิจสังคมใน
วัฒนธรรมประเพณี จึงไม่ได้จำกัดอยู่แต่ที่ภาคเกษตรและชนบทเท่านั้น
แน่นอนภายในชุมชนชนบทเอง นอกไปจากการทำมาหากินเลี้ยงชีพทางการ
เกษตรแล้ว ก็ย่อมต้องมีกิจกรรมนอกเกษตรอีกมากมายหลายอย่างตามความ
จำเป็นและระสนิยม ไม่ว่าจะเป็นงานช่างฝีมือ ช่างไม้ ช่างเหล็ก งานศิลป-
หัตถกรรม ตลอดจนอุตสาหกรรมครัวเรือนเหล่านี้ เป็นต้น แต่วัฒนธรรม
ประเพณีทำนองเดียวกันยังเป็นที่ไปในระบบชีวิตและเศรษฐกิจสังคมในเมือง
ด้วยอย่างเช่นที่เราเห็น ๆ กันในกรุงเทพฯ นี้เอง ก็จะมีธุรกิจอุตสาหกรรมเล็ก ๆ
ย่อย ๆ ตามตึกแถว หรือแม้ข้างถนนหนทางมากมายกลาดเกลื่อนโดยทั่วไปซึ่ง
ล้วนแล้วแต่เป็นผลของความวิริยะอุตสาหะชวนชวายเป็นรู้ดีแต่ปลงความรู้
เทคนิคต่าง ๆ ให้ได้ใช้เป็นประโยชน์สนองความต้องการของตลาด ทั้งนี้โดย
ไม่ต้องอาศัยการส่งเสริมการลงทุนหรือว่าสิทธิประโยชน์ใด ๆ จากรัฐทั้งสิ้น
ขอให้รัฐบาลทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยไปเท่านั้นก็เพียงพอแล้วสำหรับ
กลุ่มชนเหล่านี้ อย่างนี้มิใช่หรือจึงจะได้ชื่อว่าเป็นระบบเศรษฐกิจและตลาด
เสรีโดยแท้จริง ? แต่ข้อที่สำคัญต่อการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็คือ
คุณสมบัติเชิงการดัดแปลงและสร้างสรรค์ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความพยายาม
พึ่งตนเอง ความซื่อสัตย์จริงก็เป็นที่ยืนยันอยู่แล้วจากผลการสำรวจวิจัยของ
ทางสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย เมื่อเร็ว ๆ มา
นี้เอง ได้ประเด็นสำคัญซึ่งสมควรนำมาอ้างอิงเป็นหลักฐานไว้ในที่นี้

มูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดขีดความสามารถในการพึ่งตนเองได้นั้น
เกิดจากอุตสาหกรรมที่มักจะมีระดับเทคโนโลยีต่ำหรือค่อนข้างต่ำ
ประการหนึ่ง และเกิดจากอุตสาหกรรมที่มักจะมีระดับเทคโนโลยีที่
มีขนาดเล็กอีกประการหนึ่ง รวมทั้งเป็นอุตสาหกรรมที่มีพื้นฐาน
หรืออิงพื้นฐานของเทคโนโลยีพื้นฐานอยู่ด้วย ตลอดจนเป็น
อุตสาหกรรมที่ผ่านการถ่ายทอดเทคโนโลยีมาเป็นเวลานาน...

ส่วนมูลเหตุที่ก่อให้เกิดการพึ่งพาต่างประเทศนั้น ด้านเหตุสำคัญ
ที่ทำให้เกิดการพึ่งพามักจะเกิดจากด้านจักรกลและอะไหล่เป็นหลัก
ส่วนด้านความรู้ในกระบวนการของจักรกลและด้านความรู้ต่อ

กระบวนการผลิตรวมนั้น นักอุตสาหกรรมในหลายกรณีมีเพียงแต่จะพึ่งตนเองได้เท่านั้น ยังสามารถพัฒนากระบวนการงานต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขภายในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย การพึ่งพาต่างประเทศนอกจากจะมีจุดหนักในด้านจักรกลและอะไหล่แล้ว กรณีการพึ่งพายังมักเกิดจากอุตสาหกรรมที่มีระดับเทคโนโลยีสูงและมักจะเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ประเภทร่วมลงทุนระหว่างชาวไทยกับชาวต่างประเทศที่มีสัญญาหรือพันธะผูกพันในการณีของการใช้จักรกลอะไหล่ รวมทั้งพันธะด้านการใช้ผู้เชี่ยวชาญ³⁸

ข้อมูลที่พบนี้มีนัยสำคัญอย่างยิ่งทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพต่อแนวความคิดอ่าน และแนวทางพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นที่น่ายินดีและน่าชื่นชมว่า ในวงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทย อย่างน้อยก็มีอยู่ส่วนหนึ่งที่พยายามและสามารถมองและวินิจฉัยสภาพปัญหาอย่างเป็นสภาวะวิสัย สอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมภายในสังคมของตนเอง และเท่าที่ทราบ สถาบันวิจัยของทางราชการแห่งเดียวกันนี้ยังได้ลงมือทำการศึกษาลงไปถึงสภาพปัญหาของชนบทอีกด้วยภายใต้โครงการ“การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจในชนบท” ซึ่งบทบาทความสำคัญของเทคโนโลยีประกอบเป็นด้านหนึ่งควบคู่กันไปกับเงื่อนไขปัจจัยด้านอื่น ๆ อันได้แก่เรื่องของคน(จิตใจ) สังคมและทรัพยากร เศรษฐกิจ-ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนนโยบายและโครงการพัฒนาชนบท³⁹ แน่นนอน งานศึกษาวิจัยเหล่านี้ยังคงจะต้องมีการปรับให้เกิดการสัมพันธ์เชื่อมโยงตลอดจนในระดับวิธีปฏิบัติการ แต่ต้องนับได้ว่าเป็นการเริ่มต้นที่ถูกต้องเหมาะสม โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่ได้เพียงแต่มองไปที่ตัวสภาพปัญหาเท่านั้น หากยังมองประเด็นปัญหาเรื่องการพึ่งตนเองออกไปสู่ประเด็นการพัฒนาก้าวหน้าทางเทคโนโลยีด้วยในขณะเดียวกัน ดังที่รายงานวิจัยของสถาบันวิจัยดังกล่าว ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ถึงว่า “เมื่ออุตสาหกรรมขนาดใหญ่ยังต้องพึ่งพาต่างประเทศมาก มีผลทำให้โรงงานขนาดเล็กและขนาดกลางไม่สามารถพัฒนาขีดความสามารถขึ้นมาได้เนื่องจากไม่สามารถจะแข่งขันกับอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ได้...”⁴⁰

ตรรกะเชิงนโยบายที่ตามมาจากผลการสำรวจวิจัยดังกล่าวนี้ ก็คงเป็นดังข้อเสนอแนะส่วนหนึ่งนอกเหนือไปจากการส่งเสริมอุตสาหกรรมวิสาหกิจ

เพื่อลดภาวะการพึ่งพาทางเทคโนโลยีด้านจักรกลและอะไหล่ กล่าวคือ :

- ข. ควรมุ่งเน้นอุตสาหกรรมขนาดย่อมและเล็กที่มีระดับเทคโนโลยีไม่สูงนัก และมีลักษณะเป็นการลงทุนภายในมากกว่าอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ที่มีระดับเทคโนโลยีสูงและเป็นการร่วมทุนกับคนต่างชาติ
- ค. ควรเน้นอุตสาหกรรมที่คนไทยมีพื้นฐานความรู้มาก่อน โดยพื้นฐานความรู้นั้น อาจเกิดจากอุตสาหกรรมพื้นบ้าน หรืออุตสาหกรรมที่ผ่านการถ่ายทอดทางเทคโนโลยีมาเป็นเวลานานพอสมควร⁴¹

แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นสภาพปัญหาและข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่ยังถึงทั้งหมดนี้ ก็คงเป็นแต่เพียงเรื่องของผลงานศึกษาวิจัย จะบังเกิดผลจริงหรือไม่เพียงใดในระดับการกำหนดนโยบายของรัฐนั้น ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง แต่ที่ยังนึกคิดว่านั่นก็คือ ปัญหาเชิงเศรษฐกิจการเมืองในข้อที่ว่าจะสามารถดันแรงกระแสนของอุตสาหกรรมทั้งใหญ่น้อยที่ร่วมลงทุนและอาศัยเทคโนโลยีของต่างประเทศได้อย่างไร อนึ่งขอให้สังเกตด้วยว่าในวงการวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีไทย โดยปกติแล้วจะไม่ค่อยได้มีปัญหาคัดแย้งอะไรให้ปรากฏต่อสาธารณชนนัก นอกจากเรื่องกระทบกระทั่งปลุกย้อยอันเป็นธรรมดาภายในวงราชการโดยทั่วไป แต่มาในช่วงหลังที่มีการไหลบ่าการลงทุนและขยายตัวของอุตสาหกรรมจากต่างประเทศนี้ ก็เกิดกระแสความเคลื่อนไหวระดับการเมืองที่จะผลักดันให้ “ภาคเอกชน” เข้ามามีบทบาทชี้แนะแนวการพัฒนาทางเทคโนโลยีขึ้น การเข้ามามีส่วนร่วมของ “ภาคเอกชน” ในตัวเอง คงไม่ใช่สิ่งผิดแปลกอะไร แต่ก็จะต้องเกิดประเด็นคำถามตามมาอีกว่าความหมายของขอบข่ายของ “ภาคเอกชน” จะเอากันอย่างไร ? แล้วแนวทางพัฒนาเทคโนโลยีจะมุ่ง “เน้นอุตสาหกรรมที่คนไทยมีพื้นฐานความรู้มาก่อน” หรือว่าเพียงแค่ตอบสนองการนำเข้าเทคโนโลยีจากต่างประเทศอย่างเช่นที่ทำกันตลอดมาซึ่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อปัญหาดุลการค้าของประเทศ ?⁴² และถ้าเป็นเช่นนั้นก็ย่อมเท่ากับเป็นการตอกย้ำการครอบงำของธุรกิจอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ซึ่งเป็นอยู่แล้วในระบบเศรษฐกิจไทยขณะนี้⁴³ กระแสความเคลื่อนไหวทางเศรษฐกิจการเมืองที่ว่านี้ จึงไม่ใช่เพียงเรื่องกระทบกระทั่งภายในวงราชการอย่างธรรมดา ๗ หากแต่ยังจะมีนัยสำคัญยิ่งต่อทิศทางการพัฒนาเทคโนโลยีของไทยในอนาคตด้วย

อย่างไรก็ตาม ดังที่รายงานวิจัยดังกล่าวได้ชี้เป็นนัยให้เห็น ในที่สุดแล้ว ไม่ได้มีการขัดแย้งกันระหว่างเทคโนโลยีที่พัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณี กับเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ ทั้งสองเป็นองค์ประกอบจำเป็นต่อวิถีทางพัฒนาทั้งตนเองและก้าวหน้า ทั้งนี้เพราะในด้านหนึ่งเราย่อมไม่อาจพัฒนาอุตสาหกรรมโดยอาศัยแต่เทคโนโลยีจากแหล่งภายนอกไปได้ตลอดกาลโดยไม่สูญเสียความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบในบั้นปลาย จริงอยู่ อาจเป็นการตอบสนองผลประโยชน์เฉพาะหน้าอย่างเช่นอุตสาหกรรมส่งออกซึ่งกำลังโหมเร่งผลิติดันกันอยู่ขณะนี้แต่ในระยะยาวแล้ว จะยังความตกต่ำแก่ทรัพยากรคนของชาติเป็นส่วนรวม ในอีกด้านหนึ่ง เราก็ไม่อาจนิ่งนอนใจอยู่กับความรู้เทคโนโลยีอันจำกัดของเราเองในท่ามกลางการพัฒนาอุตสาหกรรมของวิชาความรู้อันเป็นคุณประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ ในระหว่างวิถีทางสองขั้วนี้ ทางเลือกอันสมเหตุสมผลที่สุด ก็คือ วิถีทางพัฒนาที่ตั้งมั่นอยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาของเราเองเป็นหลัก และโดยนัยนี้เองที่ “เทคโนโลยีพื้นบ้าน” กับ “เทคโนโลยีวิทยาศาสตร์สมัยใหม่” ย่อมจะมีส่วนส่งเสริมต่อกันได้เป็นอย่างดี ไม่ใช่เป็นไปในลักษณะครอบงำทำลายอย่างเช่นที่เป็นอยู่

หลักการพึ่งตนเองนี้ กล่าวง่าย ๆ ก็คือการพัฒนาอย่างรู้จักตนเองนี่เอง ในการนี้ก่อนอื่นที่เดียว เราจำเป็นต้องแสวงหาความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่เรามีอยู่เป็นพื้นฐานให้ต้องแท้ตามสมควร เท่าที่สังเกตดูงานสำรวจของทั้งทางราชการและสถาบันวิชาการมักมุ่งไปที่ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมที่เป็นใน “ภาคทางการ” เป็นหลักใหญ่ หรือในด้านการสำรวจประเมินกำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็มุ่งกันที่ระดับสูง ๆ เพื่อรองรับเทคโนโลยีของต่างประเทศ ขาดความสนใจจริงจังในทรัพยากรนอกภาคทางการ ซึ่งมีอยู่โดยทั่วไปตามเมืองและชนบทดังกล่าวมาแล้ว สิ่งที่ถูกกละเลยเหล่านี้ต่างหากที่จำเป็นต้องได้รับการสนใจสำรวจตรวจสอบและประเมินอย่างละเอียดถี่ถ้วน แม้จะค่อนข้างยุ่งยากสำหรับทักษะการวิจัยอันทันสมัยอยู่บ้างก็ตาม ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เพื่อให้ได้ภาพของฐานะความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบโดยส่วนรวมของประเทศ ทั้งในด้านทรัพยากรมนุษย์และธรรมชาติ ตลอดจนลักษณะคุณสมบัติทางสังคมวัฒนธรรมและการจัดองค์การทั้งในภาคเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม แต่ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ ในที่สุดแล้ว เงื่อนไขปัจจัยอันสำคัญที่สุด

ก็มาตกอยู่ที่ประเด็นปัญหาการพัฒนาทรัพยากรคนนี่เอง แม้การพัฒนาเทคโนโลยีจะดูเหมือนเป็นเรื่องทางกายภาพและวัตถุ แต่การพัฒนาเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีนั้น โดยสาระย่อมหมายถึงการดัดแปลงและแปรเปลี่ยนรูปโฉมของพลังการผลิตในสังคมซึ่งนับเป็นเรื่องของคนทั้งสิ้น ประเด็นอยู่ที่ว่าเรามองทรัพยากรคนกันอย่างไร ? ตามหลักการและจุดมุ่งหมายของการพึ่งตนเอง การพัฒนาเติบโตมุ่งให้เป็นไปโดยส่วนรวมและสมดุล ไม่ใช่โดยแยกส่วนอย่างเช่นที่ยึดถือกันในทุกวันนี้ แม้ในระยะหลัง ๆ มา นี้ จะเกิดมีแนวความคิดทางวิชาการอย่างทำนอง “Growth with Equity” โดยเน้นไปในด้านปัญหาการกระจายรายได้ขึ้น แต่ก็ยังเป็นเพียงเพื่อแก้ปัญหาล้มเหลวของการพัฒนาแบบแยกส่วนเท่านั้นเอง หลักความคิดพื้นฐานก็ยังคงเป็นเช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง กล่าวคือ ตัวจักรการพัฒนาเติบโตเป็นเรื่องบทบาทหน้าที่โดยเฉพาะของ “ภาค” ธุรกิจอุตสาหกรรม ทรัพยากรคนใน “ภาค” เกษตรและชนบท เป็นเพียงแรงงานอันนับเป็นปัจจัยการผลิตส่วนหนึ่งที่รวมอยู่ในต้นทุนการผลิต และตามหลักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ การผลิตที่มีประสิทธิภาพ ก็คือ สามารถผลิตด้วยต้นทุนต่ำสุดให้ได้ผลผลิตสูงสุดเพื่อผลกำไรสูงสุด “ภาพแผนที่” ของความรู้ทางวิทยาศาสตร์กายภาพและสังคมคงวุ่นเวียนอยู่เช่นนี้เป็นวัฏจักร และทั้งหมดนี้นำไปสู่ความเป็นจริงที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบครอบงำ ความเหลื่อมล้ำต่ำสูง และความยากจน

ในทางตรงกันข้าม หลักการพึ่งตนเองตั้งมั่นอยู่ในทัศนคติให้การรับรู้ถึงศักยภาพของกลุ่มชนภาคเกษตรและชนบทในอันที่จะสร้างสรรค์สามารถพึ่งตนเอง และพัฒนาตนเองได้เช่นเดียวกันกับมนุษย์ส่วนอื่น ๆ ที่ได้รับโอกาสรวมทั้งสามารถเป็นได้ทั้งผู้ผลิตที่ดีมีคุณภาพและผู้บริโภคที่มีเหตุผลผลประโยชน์ของตนเอง วิถีทางพัฒนาพึ่งตนเองจึงมีจุดเริ่มต้นตรงที่ฐานะคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์นี้เอง นี่ไม่ใช่เป็นเรื่องของหลักอุดมการณ์สูงส่งอะไรอย่างที่มีมักจะคิดและเข้าใจกัน เราเพียงแต่ตัดความคิดความเชื่อด้านการแบ่งแยกออกไปเสีย แล้วใช้โยนิโสมนสิการ คือ ไตรตรองโดยแยบคายถึงความเป็นมนุษย์ร่วมโลกกัน ก็จะได้ “ภาพแผนที่” ของความรู้วิทยาศาสตร์ทั้งกายภาพและสังคมที่กว้างขวาง รอบด้าน และชัดเจนขึ้น บทบาทของพุทธศาสนาในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังจะได้พูดถึงต่อไปอีก สำหรับใน

ขั้นนี้ ก็จะขอสะสางประเด็นที่ยังเหลืออยู่ คือ ความหมายเชิงปฏิบัติของการพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และเงื่อนไขสำหรับความเป็นไปได้จากสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

บนพื้นฐานของคุณค่าและศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ดังกล่าวข้างต้น คำนิยามจากโครงการวิจัยหนึ่งของมหาวิทยาลัยสหประชาชาติคงพอจะนำมาปรับใช้ได้ในที่นี้ กล่าวคือ หมายความว่า “สมรรถนะของสังคมโดยรวมในอันที่จะนวัตกรรมและดัดแปลงปรับเทคโนโลยีที่มีอยู่และที่เกิดขึ้นใหม่”⁴⁴ จุดที่น่าสนใจก็คือว่า นิยามอันให้ความหมายกว้างและเป็นกลาง ๆ ที่ว่าเป็นแนวเสนอขึ้นมาจากแง่มุมประสบการณ์ทางประวัติศาสตร์การพัฒนาของญี่ปุ่นซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วถึงความสำเร็จทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยี ประเด็นไม่ได้อยู่ที่ว่าเราจะเจริญรอยตามญี่ปุ่นอย่างไร เพราะนั่นก็เท่ากับเป็นวิธีคิดแบบเดียวกับที่เคยมีมากับยุโรปและโลกตะวันตก และตอนนี้ยังมาตื่นเรื่อง “สี่เสือเอเชีย” คือ เกาหลีใต้ ไต้หวัน ฮองกง และสิงคโปร์กันอีก ทั้งที่เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์และปัจจัยอื่น ๆ แตกต่างห่างไกลอย่างไม่อาจเปรียบเทียบกันได้ แสดงให้เห็นถึงคุณภาพของความเป็นผู้นำของเราขณะนี้ซึ่งดูจะยึดติดอยู่แต่ในความโลภ ความร่ำรวยเป็นเครื่องชี้นำวิถีทางเดินของประเทศชาติ ประสบการณ์ของประเทศเหล่านี้เป็นประโยชน์สำหรับการเรียนรู้อย่างแนบนอน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับว่าเราเรียนรู้อะไรพอที่จะปรับให้สอดคล้องกับสถานะเงื่อนไขของความได้เปรียบเสียเปรียบของสังคมเราเอง เท่าที่หยิบยกเอากรณีตัวอย่างของญี่ปุ่นขึ้นมา ก็ด้วยประเด็นหลักการซึ่งน่าจะต้องคำนึงถึงและยึดมั่นกันในฐานะเป็น “ผู้มาภายหลัง” ในพัฒนาการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี หลักการที่ว่านี้ก็คือการพัฒนามาบนพื้นฐานของการรู้จักตนเองและแสวงโอกาสใช้ประโยชน์จากคลังความรู้อันมหาศาลทางวิทยาศาสตร์ในแนวความคิดจากประสบการณ์ของญี่ปุ่นที่ว่า

...ในทัศนะของเรา ประเด็นปัญหาสำคัญยิ่งของการพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เกิดขึ้นจากปัญหาที่ว่า ชาติหนึ่ง ๆ จะสามารถหรือไม่ที่จะรับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างสัมฤทธิ์ผล เพื่อพัฒนาประเพณีโดยส่วนรวมโดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของตนเอง⁴⁵

ถ้อยคำเหล่านี้จะเป็นข้อคิดที่ดีโดยเฉพาะสำหรับบรรดาผู้ที่มองเห็นการพัฒนาเป็นเพียงเรื่องธุรกิจที่จำเป็นต้องเร่งรีบและฉวยโอกาส กฎเกณฑ์การทำธุรกิจ “ภาคเอกชน” คงจะต้องเป็นเช่นนั้น เพราะต้องอยู่ในสนามของการแข่งขันช่วงชิงกันแบบปัจเจกนิยม ตัวใครตัวมัน แต่จะนำมาใช้กับการพัฒนาประเทศซึ่งเป็นเรื่องของการอยู่ร่วมกันโดยไม่สร้างปัญหาการสูญเสียต่อส่วนรวมนั้น เห็นจะเป็นไปไม่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมกำลังพัฒนาที่ยังมีช่องว่างมากมายระหว่างกลุ่มชนส่วนน้อยกับกลุ่มชนส่วนใหญ่ ปัญหาร้ายแรงที่ตามมาก็เป็นสิ่งที่เห็นประจักษ์กันอยู่แล้ว ลัทธิปัจเจกนิยมและระบบการแข่งขันหรือตลาดเสรี ย่อมไม่อาจใช้ได้โดยสมบูรณ์กับสังคมที่ยังเต็มไปด้วยช่องว่าง แม้ประเทศที่พัฒนาแล้วและเพียบพร้อมไปด้วยกำลังเศรษฐกิจและเทคโนโลยี กับทั้งเป็นผู้ซึ่งเทศนาหลักเศรษฐกิจเสรี แต่ครั้นเมื่อต้องเผชิญกับประเทศคู่แข่งที่เหนือชั้นเข้า ก็ต้องหันเข้าหาระบบวิธีการปกป้องคุ้มครองและกีดกัน อันเป็นปกติวิสัยของรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตยที่จำเป็นต้องปกป้องคุ้มครองคนของตนเองไว้ก่อน อย่างน้อยก็จนกว่าจะเติบโตกล้าแข็งพอที่จะเข้าสู่สนามการแข่งขันได้ หลักการพึ่งตนเองก็งานเองเดียวกันนั้นเอง ไม่ใช่เป็นการปิดประตูหรือหันหลังให้การพัฒนาเปลี่ยนแปลงรวมทั้งการแข่งขันในเชิงสร้างสรรค์ซึ่งจะต้องมีมาอย่างไม่ว่าจะหลีกเลี่ยงได้ หากแต่หมายถึงเป็นการเตรียมปูพื้นฐานสมรรถนะของชนส่วนใหญ่สำหรับความสร้างสรรค์และพัฒนาก้าวหน้าต่อไปในอนาคต ด้วยเหตุฉะนั้น หลักการพึ่งตนเอง จึงมองประเด็นปัญหาการพัฒนาอย่างเป็นบูรณาการ ไม่แยกเขา แยกเรา หากแต่มุ่งสร้างเสริม “สมรรถของสังคมโดยรวม” ทางเทคโนโลยีโดยอาศัยเกณฑ์ปฏิบัติขั้นพื้นฐานอย่างน้อย 3 ประการซึ่งเกี่ยวข้องต่อกันดังต่อไปนี้ คือ :⁴⁶

- (1) โดยการใช้ประโยชน์สูงสุดจากทรัพยากรท้องถิ่น และสนองความต้องการจำเป็นพื้นฐาน
- (2) โดยการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ และกำลังคนของท้องถิ่น และ
- (3) โดยการพัฒนาสถาบัน และการมีส่วนร่วมของชุมชนระดับฐานในวิถีการพัฒนาในระดับชาติ

เกณฑ์ปฏิบัติ 3 ประการนี้ ยังคงต้องอาศัยมาตรการเชิงนโยบายอื่น ๆ ประกอบตามความจำเป็นและเหมาะสมดังที่จะกล่าวถึงในอันดับต่อไป แต่

ก่อนอื่น ขอย้ำความเข้าใจว่า หลักปฏิบัติทั้งหมดเหล่านี้ ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของการกระจายความรู้หรือทักษะการใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ ลงไปสู่ชุมชนท้องถิ่นอย่างทำนองที่นิยมปฏิบัติต่อกันอยู่ทุกวันนี้ แต่โดยสาระแล้ว หมายถึงเป็นการกระตุ้นส่งเสริมและฟื้นฟูกระบวนการเรียนรู้ขึ้นภายในชุมชนท้องถิ่นเองเป็นสำคัญ ผู้เขียนจงใจใช้คำว่า “ฟื้นฟู” ในที่นี้ก็โดยอาศัยหลักความจริงที่ว่าชุมชนท้องถิ่นชนบทมิได้เป็นชุมชนที่ว่างเปล่าปราศจากความรู้และภูมิปัญญา รวมทั้งพัฒนาการทางเทคโนโลยีของตนเอง เป็นแต่ว่าคุณสมบัติสร้างสรรค์เหล่านี้เป็นอันต้องถูกกลืนจนทำลายลงไปตามลำดับในวิถีทางพัฒนาแบบแยกส่วนดังกล่าวแล้ว ในประการสำคัญ ความรู้และสมรรถนะเชิงเทคโนโลยีที่ว่านี้ยังมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่โดยตรงกับความรู้ในสภาวะทั้งทางกายภาพและสังคมของท้องถิ่นและชุมชนนั้น ๆ ด้วย แม้อาจจะยังไม่กว้างขวางและทัดเทียมพัฒนาการรุดหน้าของความรู้สากลก็ตาม แต่ก็ก็เป็นผลจากประสบการณ์และภูมิปัญญาซึ่งผ่านการทดสอบเชิงประจักษ์มาแล้ว รวมทั้งความสมดุลในธรรมชาติแวดล้อม ทั้งหมดเหล่านี้เป็นองค์ความรู้บนพื้นฐานของวัฒนธรรมประเพณีซึ่งทรงคุณค่าอย่างสูงต่อการเรียนรู้และรองรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีสมัยใหม่จากภายนอก เปรียบเสมือนเป็นฐานปรการของเอกลักษณ์และเพื่อพัฒนาการไปสู่เป้าหมายของการพึ่งตนเอง แทนที่จะปล่อยให้ประชาชาติทั้งมวลต้องตกอยู่ภายใต้กระแสครอบงำและพึ่งพิงโดยอาศัยผ่านช่องทางของ “ภาคเอกชน” ส่วนน้อยอย่างที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

รวมความแล้ว ในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ ฐานดั้งเดิมของการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองก็อยู่ที่ชุมชนท้องถิ่นชนบทอันกว้างใหญ่ไพศาลนั่นเอง ซึ่งจำเป็นต้องได้รับการฟื้นฟูสมรรถนะและศักยภาพภูมิปัญญาขึ้นสู่บทบาทเป็นตัวจักรเพื่อการพัฒนาเติบโตควบคู่กันไปกับนวัตกรกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ในกรอบ “ภาพแผนที่” ความรู้ในสภาพความเป็นจริงโดยรวมและเป็นบูรณาการแทนที่ความรู้แบบแยกส่วนเช่นว่านี้ วิถีทางพัฒนาที่ย่อมจะดำเนินไปด้วยความประสานสอดคล้องระหว่างอุตสาหกรรมกับเกษตรกรรม ระหว่างเมืองกับชนบท และในที่สุดระหว่างความรู้และเทคโนโลยีสมัยใหม่จากโลกภายนอกกับของพื้นบ้าน โดยนัยนี้ การถ่ายทอดเทคโนโลยีย่อมไม่อาจจำกัดเจาะจงเฉพาะผลได้ผลเสียในส่วนของธุรกิจอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องเท่านั้น หากยังต้องคำนึง

ถึงเกณฑ์ความประสานสอดคล้องภายในชีวิตเศรษฐกิจโดยส่วนรวมด้วย

จะอย่างไรก็ตาม ในทำนองเดียวกันกับที่วิถีทางพัฒนาแบบครอบงำ และพึงพึงเป็นมาด้วยอาศัยการกำหนดนโยบาย ยุทธศาสตร์และการวางแผนพัฒนาของรัฐ วิถีทางพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองก็ย่อมต้องอาศัยมาตรการเชิงนโยบายและการวางแผนกำหนดอันดับความสำคัญก่อนหลังของภาครัฐด้วยเช่นกัน ข้อเสนอแนะนี้ไม่ใช่เป็นการส่งเสริมให้รัฐเข้ามาแทรกแซงหรือสวมบทบาททางเศรษฐกิจ หากแต่มุ่งให้อำนาจรัฐทำหน้าที่สร้างเงื่อนไขอำนวยให้ชุมชนท้องถิ่นชนบทสามารถพัฒนาตนเองได้ ซึ่งก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับที่รัฐได้ปฏิบัติแก่ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมาแล้วตลอดสามทศวรรษที่ผ่านมาแล้วนั่นเอง มาบัดนี้ ฐานะพลังเศรษฐกิจของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมได้พัฒนาเติบโตขึ้นจนสามารถยืนอยู่บนขาของตนเองได้เป็นอย่างดี เสียงเรียกร้องให้รัฐลดบทบาททางเศรษฐกิจเพื่อให้ “ภาคเอกชน” เข้าสวมบทบาทในสาธารณูปการต่าง ๆ รวมทั้งให้มีการแปรรูปรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ ให้เป็นของเอกชนดำเนินการ ล้วนแต่เป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นว่า “ภาคเอกชน” ในปัจจุบันนี้อยู่ในฐานะพร้อมที่จะเป็นหลักของตนเองในขั้นตอนการพัฒนาต่อไป จึงถือได้ว่าถึงเวลาอันสมควรแล้วที่รัฐทั้งฝ่ายการเมืองและราชการประจำจะหันมาทุ่มเทความสนใจและจัดสรรทรัพยากรของประเทศชาติให้กับเรื่องของชุมชนท้องถิ่นชนบทอย่างจริงจัง หนทางความเป็นไปได้สำหรับชุมชนชนบทจะบรรลุถึงขีดความสามารถในการพัฒนาตนเอง ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยหลักอันจำเป็นต้องได้รับการกระตุ้นส่งเสริมจากรัฐ 3 ประการ กล่าวคือ โครงสร้างทรัพยากรคน เงื่อนไขเชิงเศรษฐกิจการเมือง และการกำหนดเป้าหมายพัฒนาหลัก ซึ่งข้อเสนอเป็นข้อคิดเพียงสังเขป ในที่นี้

ในประการแรกเกี่ยวกับโครงสร้างทรัพยากรคน ในทางทฤษฎีและปฏิบัติตามที่ยึดถือกันอยู่รวมทั้งเรื่องของการพัฒนาชนบทเอง เป็นการกำหนดวิถีทางมุ่งโดยเฉพาะไปที่การจำเริญเติบโตในระดับยอดของปิรามิดสังคม โดยมีสมมติฐานความเข้าใจว่าผลพวงจากการเติบโตทางเศรษฐกิจนั้นจะกระจายไหลลงสู่กลุ่มชนส่วนใหญ่ในระดับต่าง ๆ จนถึงระดับฐาน ผลที่เกิดขึ้นจริง ๆ เป็นอย่างไรนั้นก็เป็นที่ประจักษ์เห็นกันอยู่แล้ว นโยบายและความพยายามในเรื่องกระจายรายได้ต้องเป็นหมั่นและลุ่มหลวอย่างช่วยไม่ได้ トラบเท่าที่

วิถีทางพัฒนาจำกัดอยู่ภายในกรอบอันคับแคบที่ว่านี้ เพราะจริง ๆ แล้ว เรื่องของรายได้หรือผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้นั้นเป็นเพียงผล ไม่ใช่ตัวเหตุ ประเด็นปัญหาที่แท้จริงอยู่ที่เรื่องของขีดความสามารถทางเทคโนโลยีและการผลิตภายในชุมชนชนบทเองเป็นหลักใหญ่ แต่โดยที่นโยบายของรัฐมุ่งให้คุณค่าความสำคัญโดยเฉพาะไปที่ “ภาค” ธุรกิจอุตสาหกรรม ระบบการศึกษาชาติจึงมุ่งแต่ผลิตกำลังคนเพื่อสนองความต้องการทางเศรษฐกิจสังคมในวงแคบ เรื่องปัญหาการศึกษานี้ เรามักจะวงสนใจกันแต่ปัญหาเรื่องคนเรียนหนังสือแล้วไม่มีงานทำ แล้วเราก็ตัดต้นเอาแต่ขยาย “ภาค” ธุรกิจอุตสาหกรรมกันไปเรื่อย ๆ เพื่อแก้ปัญหาคคนว่างงาน แต่ถ้าพิจารณาให้ถี่ถ้วนแล้ว ก็จะเห็นได้ว่าระบบการศึกษาซึ่งมุ่งผลิตกำลังคนของชาติไปสู่จุดเดียวนั้น นอกจากจะก่อให้เกิดปัญหาคนไม่มีงานทำแล้ว ยังเท่ากับเป็นการรีดเอาทรัพยากรคนและศักยภาพเชิงภูมิปัญญาอันจำกัดอยู่แล้วให้ออกไปจากชุมชนท้องถิ่นชนบท นับเป็นการสูญเสียทรัพยากรอันมีค่ายิ่งต่อการพัฒนาขีดความสามารถทางเทคโนโลยีและการผลิต กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความยากจนของชนบทไทย โดยรากฐานแล้ว ก็คือจนคนนี่เอง ปัญหาการพัฒนาทรัพยากรคน เป็นเรื่องเกี่ยวข้องถึงมาตรการนโยบายหลาย ๆ ด้านประกอบกัน อย่างเช่นในด้านประชากร สาธารณสุขและโภชนาการ เป็นต้น แต่ด้านที่จะเป็นกุญแจดอกสำคัญไขไปสู่การแก้ปัญหาขั้นรากฐานนั้น ก็ได้แก่การศึกษา แน่นนอน ในสภาพความสับสนเฉพาะหน้าก็ย่อมจำเป็นต้องอาศัยมาตรการเสริมและดัดแปลงแก้ไขผสมผสานกันไประหว่างการศึกษาทางการและส่วนที่ไม่เป็นทางการหรือนอก “ระบบโรงเรียน” ตลอดจนการฝึกอบรมอาชีพและทักษะต่าง ๆ ตามที่จำเป็นและเหมาะสม⁴⁷ แต่ปัญหาการศึกษาหลักระยะยาวอยู่ที่ประเด็นปัญหาที่ว่า จะทำอย่างไรเพื่อปรับระบบการศึกษา ให้เข้าสู่หลักการดั้งเดิมและบทบาทหน้าที่ที่เป็นสื่อประสานและฝึกอบรมคนให้สามารถพึ่งและพัฒนาตนเองได้

ประการที่สองเกี่ยวกับเงื่อนไขเชิงเศรษฐกิจการเมือง หมายถึงหลักการและคุณสมบัติขั้นมูลฐานสำหรับการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองทางเทคโนโลยี กล่าวคือ ความเป็นอิสระในกระบวนการตัดสินใจและกำหนดนโยบาย จริงอยู่ยุคของอาณานิคมทางการเมืองได้ผ่านพ้นไป แต่ทว่าระบบอาณานิคมทางเศรษฐกิจรวมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยียังคงดำรงอยู่ในรูปของการครอบงำ

และฟังฟังดังกล่าวนั้น โดยที่สภาวะการฟังฟังและด้อยพัฒนาได้สะสมเป็น เวลาช้านาน คุณสมบัติของความเป็นอิสระที่จะตัดสินใจและกำหนดนโยบายของ ตนเองซึ่งต้องเสื่อมสูญไป⁴⁸ จึงเป็นปัญหาของการบูรณะฟื้นฟูทำนองเดียวกัน กับในเรื่องพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ กล่าวคือ เป็นการบูรณะฟื้นฟูในด้านสภาพ จิตวิญญาณโดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นนำและมีการศึกษาและในด้านวัตถุปัจจัย จากความเคยชินต่อกระแสการกดดันการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยจากภายนอก เราคงต้องมาไตร่ตรองทบทวนกันถึงความหมายของอำนาจอธิปไตยแห่งชาติ ถ้ากรณีของญี่ปุ่นจะเป็นแบบอย่างที่เราสร้างสรรค์ ก็เห็นจะอยู่ที่เรื่องของจิตวิญญาณ ของผู้นำนั่นเอง ซึ่งเป็นที่ตระหนักรู้กันอย่างชัดเจนมาตั้งแต่สมัยจักรพรรดิ เมจิ⁴⁹ เงื่อนไขปัจจัยของความเป็นอิสระอันเป็นแก่นสารของการพึ่งตนเองนี้ อาจมองกันได้ในจุดต่าง ๆ ตามสภาพปัญหาของแต่ละสังคมแต่ละประเทศ อย่างเช่นในรายงานศึกษาวิจัยภายใต้โครงการ “การพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ” ซึ่งอ้างถึงในบทความนี้ กรณีของ ฟิลิปปินส์จะเน้นถึงอิทธิพลครอบงำและความคลุมเครือของบรรษัทข้ามชาติโดยอาศัย กลุ่มชนชั้นนำและการฉ้อราษฎร์บังหลวงภายในชาติเอง หรือกรณีของจีนก็ ทำนองเดียวกัน ถือว่าการปฏิวัติสถาปนาระบอบสังคมนิยมเป็นเงื่อนไขให้ ความเป็นอิสระตัดสินใจและกำหนดนโยบายเป็นไปไม่ได้ ที่น่าสนใจยิ่งขึ้นไปอีก เห็นจะได้แก่กรณีของอินเดียซึ่งมองจากประสบการณ์ของตนเองว่า การสะสม และก่อตั้งทุนภายในประเทศเป็นเงื่อนไขจำเป็นต่อการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ และเทคโนโลยี และข้อนี้ก็จะรับกับประสบการณ์ของญี่ปุ่นซึ่งพัฒนาก้าวหน้า มาด้วยความสำเร็จงดงามโดยไม่ต้องพึ่งทุนต่างประเทศ หากแต่อาศัยผลจาก การออมและการลงทุนภายในประเทศเองเป็นหลัก⁵⁰

ประการสุดท้ายเรื่องเป้าหมายพัฒนาหลักซึ่งควรแก่การเน้นโดย เฉพาะในที่นี้ก็คือ การพัฒนาเกษตรกรรม⁵¹ ข้อนี้ย่อมเป็นที่เห็นกันได้ชัด อยู่ในตัวเอง โดยพื้นฐานของบรรดาประเทศกำลังพัฒนาโดยทั่วไปเป็นสังคม เกษตร และในประการสำคัญยังเป็นแหล่งทรัพยากรหลักของประเทศทั้งใน ด้านกำลังคนอันรวมถึงภูมิปัญญาและในด้านธรรมชาติแวดล้อม ประเด็นที่ จำเป็นต้องย้ำกันไว้ คงมีแต่เพียงว่านโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาซึ่งเน้น การเกษตรนั้น ไม่ได้หมายความว่าชุมชนท้องถิ่นชนบทจะต้องจำกัดตนเองแต่ใน

เรื่องของเกษตรกรรมโดยเฉพาะ โดยอาศัยการพัฒนาก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เศรษฐกิจของชนบทก็อาจสามารถพัฒนาตนเองไปสู่อุตสาหกรรมหรือแม้ในแวดวงของเกษตรกรรมเองก็อาจใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีที่คิดค้นกันขึ้นใหม่ ๆ ได้ อย่างเช่นสื่อสารสนเทศ หรือในด้านเทคโนโลยีชีวภาพ เป็นต้น ข้อควรสังเกตก็คือความหมายของการพัฒนาอุตสาหกรรมซึ่งตามที่ปฏิบัติกันยึดถือเป็นเรื่องที่แยกตัวออกไปต่างหาก ยังความชะงักงันและเสื่อมโทรมให้กับภาคเกษตรและชนบทในทำนองเดียวกันกับที่ปฏิบัติกันมาแล้วในประวัติศาสตร์ของตะวันตกอันเป็นต้นแบบ วิธีทางเลือกใหม่คือการพัฒนาพึ่งตนเองเป็นการประสานการพัฒนาอุตสาหกรรมควบคู่กันไปกับการพัฒนาก้าวหน้าด้านเกษตรกรรม ทั้งสองต่างมีส่วนสัมพันธ์เชื่อมโยงและเสริมซึ่งกันและกันดังกล่าวข้างต้น และไม่ต้องสงสัยเลยว่าเป้าหมายหลักที่ว่านี้จะมิมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการกำหนดทิศทางและแบบแผนของการพัฒนารวมทั้งรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีด้วยในที่สุด กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นวิธีทางสร้างพื้นฐานเพื่อพัฒนาจากฐานขึ้นไป แทนที่จะเป็นจากยอดลงสู่ล่าง เพราะโดยพื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมที่เป็นจริงในประเทศกำลังพัฒนาแล้ว การพัฒนาเกษตรกรรมให้ทันสมัย เป็นเรื่องของความสมเหตุสมผลอยู่ในตัวเอง ในฐานะที่เป็นแหล่งสำคัญของการผลิตอาหาร การมีงานทำและที่สำคัญต่อการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมเองในระยะยาวก็คือ ยังจะเป็นแหล่งตลาดภายในรองรับผลผลิตอุตสาหกรรมเป็นอย่างดีด้วยต่อไปในอนาคต⁵²

สังคมไทยกับวิทยาศาสตร์เชิงพุทธ

บทศึกษานี้ ได้พยายามทำความเข้าใจถึงมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ และผลกระทบต่องานพัฒนาของบรรดาสังคมนอกตะวันตกผู้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยี พร้อมทั้งเสนอแนวทางการเลือกเพื่อความเป็นอิสระและพึ่งตนเอง ในการนี้ ศัพท์บางคำบางวลีก็ได้รับการพิเคราะห์และขยายความหมายความเข้าใจให้สัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพพื้นฐานที่เป็นจริงในระบบเศรษฐกิจสังคมของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายรวมทั้งไทยเรา เริ่มกันตั้งแต่คำว่า “เทคโนโลยี” เองทีเดียวซึ่งจำเป็นต้องให้เป็นที่ยอมรับกันในฐานะเป็นระบบและกระบวนการเรียนรู้โดยรวมนั้น

ระบบเศรษฐกิจสังคมใหญ่ กล่าวคือ มีขอบเขตและพลวัตกว้างใหญ่นอกเหนือขึ้นไปจากที่สื่อความหมายในระดับจุลภาคถึง “วิทยาการที่นำมาใช้ในการผลิตและแจกจ่ายสินค้าและบริการ”⁵³ รวมทั้งนอกเหนือขึ้นไปจากที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 ได้เน้นไว้โดยเฉพาะถึงอุตสาหกรรมส่งออกซึ่งเป็นตัวกำหนดให้ “แผนพัฒนากำลังคนด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะต้องสนอง และรองรับในรูปแบบเดียวกัน”⁵⁴ ทั้งนี้ทั้งนั้นขึ้นอยู่กับว่าเราในสังคมไทยจะมองประเด็นปัญหากันอย่างไร ความตื่นตัวตระหนักในคุณค่าความสำคัญของการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นับเป็นนิมิตหมายที่ดีแน่นอน แต่ก่อนอื่นจำเป็นต้องพิจารณาหัตถเหตุให้ชัดเจนตามสมควร หาไม่แล้ว ประเทศชาติก็จะต้องถลาลึกเข้าไปในวิธีทางอันเป็นผลลบต่อส่วนรวมยิ่งขึ้นไปอีก แนวโน้มเอียงของทางราชการไทยเราดูจะจับประเด็นกันที่ปลายเหตุ อย่างเช่นดูกันแต่ที่ภาพการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเศรษฐกิจไทยซึ่ง “ได้มีการเคลื่อนย้ายจากการผลิตในภาคเกษตรกรรมมาสู่การผลิตในภาคอุตสาหกรรมและภาคการบริการอื่น ๆ มากขึ้น...ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจดังกล่าว ทำให้ประเทศไทยต้องปรับตัวในการนำเอาเทคโนโลยีเข้าช่วยในการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทยมากขึ้น ตั้งแต่แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 (2525-2529) เป็นต้นมา ได้เห็นทิศทางการพัฒนาอุตสาหกรรมสมัยใหม่ที่มีความซับซ้อนยิ่งขึ้น เช่น โครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออก นับเป็นแหล่งอุตสาหกรรมใหม่ ที่ต้องใช้กำลังคนทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีเป็นจำนวนมาก...”⁵⁵

ประเด็นเรื่องนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยมุ่งเน้นเฉพาะเจาะจงกันที่อุตสาหกรรมส่งออกก็ดี หรือโครงการพัฒนาชายฝั่งทะเลตะวันออกก็ดี เป็นเรื่องที่ได้มีการอภิปรายถึงผลได้ผลเสียกันอย่างกว้างขวางแล้ว และทั้งไม่อยู่ในขอบข่ายโดยตรงของบทศึกษานี้ก็จะผ่านไป ข้อที่สมควรหยิบยกขึ้นพิจารณากัน ณ ที่นี้ต่อจากเรื่อง ความหมายและขอบเขตของคำว่า “เทคโนโลยี” ก็คือเรื่องของ “กำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี” ซึ่งไม่แต่จะส่งผลไปถึงประเด็นปัญหาเกี่ยวกับนโยบายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตลอดจนความหมายของการถ่ายทอดเทคโนโลยีเท่านั้น หากยังจะมีผลกระทบอย่างสำคัญยิ่งต่อพัฒนาการของระบบความรู้และกระบวนการเรียนรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วย

ทั้งทางด้านกายภาพและทางด้านสังคม ในเชิงหลักทฤษฎีได้มีผู้รู้เกี่ยวกับเทคนิคการถ่ายทอดเทคโนโลยีให้แนวทัศนะไว้อย่างถูกต้องอยู่แล้วว่าหมายถึง “การดัดแปลงและแก้ไขเทคโนโลยีต่างประเทศให้มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม...(รวมทั้ง) คำนึงถึงผลประโยชน์ของสังคมส่วนใหญ่”⁵⁶ แต่ปัญหาใหญ่อยู่ตรงที่ว่าเงื่อนไขของความเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและประโยชน์ของสังคมส่วนใหญ่จะเป็นไปได้อย่างไร ในเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างดูจะเป็นเรื่องเฉพาะกิจไปเสียหมดตั้งแต่ความหมายของเทคโนโลยี การถ่ายทอดเทคโนโลยีและแผนพัฒนากำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมตลอดไปถึงความหมายของการพึ่งตนเอง ลำพังเพียงแต่ผลิตและ “สนับสนุนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีภายในประเทศให้เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาและบริหารประเทศ”⁵⁷ นั้น ในตัวเองย่อมไม่อาจลดบันดาลให้เกิดการพึ่งตนเองขึ้นมาได้ เพราะในข้อแรก เป็นเพียงการสร้างกำลังคนทางวิชาชีพขึ้นนำโดยปราศจากฐานของ “สมรรถนะของสังคมโดยรวม” ดังกล่าวข้างต้น ข้อที่สองในเมื่อขาดฐานสมรรถนะของสังคมโดยรวมเสียแล้ว ย่อมไม่มีทางนวัตกรรมเทคโนโลยีใด ๆ ที่เป็นของตนเองอย่างแท้จริง เพราะขาดผู้ใช้ภายในประเทศ อย่างดีก็เป็นเพียงแต่ได้มีกำลังคนพอที่จะรับการลงทุนและดำเนินการธุรกิจอุตสาหกรรมซึ่งกำลังเป็นที่คึกโครมกันอยู่ขณะนี้ และข้อที่สามซึ่งสำคัญยิ่งยวดต่ออนาคตของระบบความรู้และวัฒนธรรมการเรียนรู้ในสังคมไทย ก็คือ สิ่งที่เราเรียกกันว่า “ความรู้ความสามารถทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี” จะเป็นแต่เพียงองค์ความรู้แบบอาณานิคมทางปัญญาและลอกเลียนมากกว่าอะไรทั้งสิ้น ผู้เขียนเองได้แต่ภาวนาให้ข้อประหม่นและคาดการณ์เหล่านี้ผิดพลาดไปเสีย แต่ดูจากสภาพการณ์ที่กำลังเป็นไปแล้ว เป็นการยากยิ่งที่จะสรุปเป็นอย่างอื่นได้ เพราะในที่สุดแล้วก็ยังเป็นเพียงเรื่องของความต้องการและจินตนาการซึ่งถูกกำหนดขึ้นจากเงื่อนไข ปัจจัยภายนอกนั้นเอง ไม่ใช่ว่ากำหนดขึ้นจากฐานทรัพยากรและศักยภาพพร้อมทั้งความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบภายในซึ่งจะเป็นเงื่อนไขนำไปสู่วิถีทางพัฒนาพึ่งตนเองอย่างแท้จริง

ฐานทรัพยากรและศักยภาพภายในที่ว่านี้ได้สาธยายไว้ส่วนหนึ่งแล้วในตอนต้นซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องของวัฒนธรรมอันเป็นองค์ประกอบที่จำเป็น แต่

ในส่วนอันเป็นรากฐานของความเป็นไปทั้งปวงก็ได้แก่ตัวระบบและวัฒนธรรม การเรียนรู้ว่าจะยังคงเดินไปในวิถีทางของการลอกเลียนและพึ่งพิง หรือว่าจะเลือกทางเดินที่เป็นตัวของตัวเองเพื่อจะได้สามารถ “รับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างสัมฤทธิ์ผลเพื่อพัฒนาประเพณีโดยส่วนรวมโดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของตนเอง” ดังเช่นในกรณีตัวอย่างความสำเร็จของชาติญี่ปุ่น สำหรับการลอกเลียนและพึ่งพิง ไม่จำเป็นต้องพูดอะไรอีก เพราะมีต้นแบบสะดวกดีอยู่แล้ว แต่ถ้าจะต้องการให้การพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นจุดหมายปลายทางกันอย่างจริงจังแล้ว ก็จำเป็นต้องทำการทบทวนตรวจสอบสถานะความรู้ที่เป็นอยู่อย่างถี่ถ้วนรอบด้าน ไม่ใช่เพื่อปฏิเสธหรือหันหลังให้กับหลักวิชาความรู้ด้านที่เป็นสากล หากเพื่อพัฒนาและสร้างกรอบอ้างอิงที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพชีวิตของสังคมเรา ความเป็นไปได้ของการถ่ายทอดและนวัตกรรมเทคโนโลยีที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงประโยชน์ของสังคมส่วนใหญ่ ขึ้นอยู่กับกรอบอ้างอิงอันสอดคล้องเช่นว่านี้เป็นสำคัญ บนพื้นฐานของเกณฑ์ความเข้าใจร่วมกันที่ว่านี้ ประเด็นปัญหาถกเถียงกันที่ว่าเทคโนโลยีที่ต้องการถ่ายทอดควรจะเป็นระดับใช้ทุนเข้มข้นหรือว่าแรงงานเข้มข้น หรือเกณฑ์ความจำเป็นเหมาะสมอื่นใด ก็คงจะค่อยคลี่คลายไปได้ตามสมควร พร้อมด้วยกระบวนการตัดสินใจใหม่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมที่กว้างขวางขึ้นตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นขึ้นไปจนถึงองค์การอำนาจรัฐที่เกี่ยวข้อง

ได้กล่าวมาแล้วถึงว่าในวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนมนุษย์ทุกชนแห่งย่อมจะต้องมีระบบและกระบวนการเรียนรู้บังเกิดเป็นประสบการณ์และภูมิปัญญาอันสั่งสมกันมาตามลำดับ นอกเหนือไปจากเทคนิควิธีการต่าง ๆ ในการผลิตและดำรงชีวิตแล้ว ชุมทรัพย์ทางภูมิปัญญาซึ่งควรต้องนึกถึงกันเป็นเบื้องต้นในวัฒนธรรมประเพณีของไทย ก็คือ พุทธศาสนา ซึ่งจะขอเสนอข้อคิดเป็นประเด็นสุดท้ายของบทศึกษานี้ อีกครั้งหนึ่ง จะต้องขอย้ำว่าการเอ่ยอ้างถึงพุทธศาสนาในที่นี้ไม่ได้หมายถึงเป็นการหมิ่นคุณค่าความสำคัญของศาสนาอื่น ๆ หรือว่าให้เป็นเรื่องงูใจทางชาตินิยมอันดับแรก รวมทั้งไม่ได้เป็นการนำเสนอในฐานะผู้เข้าของในหลักธรรมคำสั่งสอนของพุทธศาสนา หากแต่เป็นการเสนอความเข้าใจถึงพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นระบบความรู้และกระบวนการเรียนรู้ส่วนหนึ่งในอารยธรรมของภูมิภาคเอเชีย ความเป็น

จริงทางประวัติศาสตร์มีอยู่ว่า ก่อนเข้าสู่ยุคอาณานิคม ภูมิภาคเอเชียเองก็เป็นแหล่งชุมทรัพย์ทางปัญญาความรู้ซึ่งก่อตัวขึ้นอย่างเป็นกิจจะลักษณะเกี่ยวกับธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางกายภาพ องค์ความรู้ที่ว่ำนี้นี้ยังเป็นผลของความรู้ันเกิดจากการติดต่อสัมพันธ์กับแหล่งอารยธรรมภายนอกภูมิภาค อย่างเช่น กรีก อาหรับ เปอร์เซีย เป็นอาทิ หลักความคิดเกี่ยวกับความรู้ทางกายภาพเหล่านี้ได้พัฒนาผสมผสานเข้าไปในระบบศาสนาและปรัชญาต่าง ๆ รวมถึงพุทธศาสนาด้วย⁵⁸ การผสมผสานเกื้อกูลกันระหว่างแหล่งความรู้ทางโลกกับศาสนาเป็นเรื่องปกติธรรมดาแม้ในยุคสมัยใหม่ ดังจะเห็นได้จากบทบาทของคริสต์ศาสนิกายโปรเตสแตนท์ในพัฒนาการของระบบทุนนิยมและอุตสาหกรรมนิยมของตะวันตกดังที่ได้กล่าวถึงข้างต้น⁵⁹ ความแตกต่างอยู่ที่ว่าพุทธศาสนาไม่ได้มองโลกอย่างแบ่งแยกออกเป็นเสี่ยง ๆ หรือว่ามองเห็นคนเป็นเพียงอะตอมหรือปัจเจกซึ่งวัดคุณค่ากันที่ผลแห่งประสิทธิภาพความสามารถและความสำเร็จเฉพาะตัว หากแต่พุทธศาสนาเห็นโลกและชีวิตอย่างเป็นเอกภาพและบูรณาการ⁶⁰ ซึ่งประกอบเป็นคุณค่าทั้งภายในคนและสัมพันธ์ภายนอกระหว่างคนกับคน รวมทั้งระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

โดยนัยนี้ นอกเหนือไปจากในฐานะเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนกำหนดเกณฑ์วินิจฉัยคุณค่าเชิงสังคมและจริยธรรมแล้ว⁶¹ พุทธศาสนาจึงเป็นแหล่งทฤษฎีความรู้อันสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับเกณฑ์คุณค่าความเป็นมนุษย์และชีวิตรวมในสังคม และดังนั้นจึงแตกต่างห่างไกลจากทฤษฎีความรู้ภายใต้อารยธรรมตะวันตกสมัยใหม่ซึ่งปฏิเสธเกณฑ์คุณค่าที่ว่ำนี้นี้ ทุกวันนี้ในสังคมไทยเราเอง จะได้ยินได้ฟังเสียงแซ่ซ้องกันอยู่เสมอกับการคิดค้นหรือวิจัยความรู้เชิง “ศาสตร์” ที่เป็นอิสระหรือปลอดจากเกณฑ์คุณค่า แสดงให้เห็นถึงเชื้อพันธุกรรม (gene) ของภูมิปัญญาตะวันตกซึ่งแพร่ระบาดอย่างกว้างขวางล้อมรอบตัวเรา จริงอยู่หลักการเรื่องศักดิ์ศรีและสิทธิเสรีภาพของมนุษย์เป็นที่รับรู้กันในอารยธรรมตะวันตก แต่อย่างตีกี้ให้ความหมายแต่เพียงเรื่องของ การทำอะไรก็ได้ตามที่ต้องการและพอใจตามสัญชาตญาณของ “การอยู่รอดของผู้แข็งแรงกว่า” ผลที่ตามมาคือ หลักการสิทธิเสรีภาพได้ถูกนำมาใช้และเป็นไปโดยการลิดรอนทำลายสิทธิเสรีภาพของชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภายใต้ระบบเศรษฐกิจและตลาดเสรี⁶² จุดบอดที่อยู่ตรงที่มองเห็นเพียงแค่

คุณค่าในจุดเล็ก ๆ ของสังคม แต่ทว่าทรงพละนาถาพยิ่งใหญ่ด้วยกำลังทุนกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี อันนำมาซึ่งอำนาจครอบงำเหนือชนส่วนใหญ่ ซึ่งด้อยพัฒนาและยากจน และนี่ก็คือสภาพปัญหาของเศรษฐกิจสังคมไทย ภายใต้ระบบความรู้อัน “ทันสมัย” แบบตะวันตก

เพื่อความกระจ่างชัดถึงความหมายของความรู้ในคติธรรมพุทธศาสนา ขอให้พิเคราะห์อรรถธิบายจากพระศรีวิสุทธิโมลี (ประยูรธ ปยุตโต ปัจจุบัน พระเทพเวที) ดังต่อไปนี้

ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือสังขธรรมส่วนหนึ่งกับจริยธรรมส่วนหนึ่ง แล้วกำหนดความหมายขึ้นใช้ในที่นี้โดยเฉพาะ โดยกำหนดให้สังขธรรมเป็นส่วนแสดงสภาวะหรือรูปลักษณะตัวจริง และให้จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติปฏิบัติทั้งหมด ก็จะเห็นว่าสังขธรรมในพุทธศาสนา ย่อมหมายถึงคำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลาย หรือธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมดาของสิ่งทั้งหลายหรือกฎธรรมชาตินั่นเอง ส่วนจริยธรรมก็หมายถึงการถือเอาประโยชน์จากความรู้ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้จักกฎธรรมชาติแล้วนำมาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์อีกนัยหนึ่ง สังขธรรมคือธรรมชาติและกฎธรรมดา จริยธรรมคือความรู้ในการประยุกต์สังขธรรม...⁶³

จะเห็นได้ว่าในพุทธศาสนาไม่มีช่องว่างระหว่างความรู้และเกณฑ์คุณค่าเชิงปฏิบัติทั้งสองด้านของพุทธธรรมดังกล่าวนี้รวมสรุปอยู่ในคำสอนของพุทธศาสนาว่าด้วยอริยสัจ 4 อันแสดงถึงการศึกษาคิดค้นเข้าไปถึงสถานการณ์เชิงประจักษ์ของมนุษย์และการแก้ไขปัญหาคือ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ และในที่สุดแนวทางหรือมรรคเพื่อนำไปสู่การดับทุกข์อันได้แก่อริยมรรค 8 คือ เจริญชอบ, กระทำชอบ, เลี่ยงชั้พชอบ, พยายามชอบ, ตั้งสติชอบ, ตั้งใจมั่นชอบ, เห็นชอบ, ดำริชอบ อริยสัจและอริยมรรคทั้งหมดเหล่านี้โดยรากฐานเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการประพฤติปฏิบัติของมนุษย์ และเมื่อรวมไปถึงหลักคำสอนว่าด้วยไตรสิกขา 3 ประการ คือ การปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญา ตามลำดับแล้ว ก็ประกอบเป็นกรอบอ้างอิง ที่แต่ละคนใช้ดำเนินชีวิตประกอบกิจการงานของตนไปสู่เป้าหมายสูงสุดอันได้แก่การรู้จักตนเองอย่างแท้จริง

ถ้าเราจะไม่พะวงติดอยู่กับเรื่องของข้อประพจน์ปฏิบัติปลีกย่อยกันจนเกินไปแล้วก็จะมองเห็นนัยสำคัญเชิงทฤษฎีความรู้ที่มองทะลุถึงสัมพันธภาพระหว่างคุณค่าด้านภายในคือจิตใจ กับคุณค่าด้านภายนอกคือการกระทำ เป็นการชี้แนวทางเพื่อแสวงหาและพัฒนาความคิดจิตใจหรืออีกนัยหนึ่งพัฒนากลไกควบคุมตนเองภายใน⁶⁴ และทั้งหมดนี้ตั้งอยู่บนรากฐานของความรู้ใน “ธรรมชาติและความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย” โดยนัยนี้ ความรู้กับคุณธรรมจึงเป็นของคู่กันและไม่อาจแยกออกจากกันในวัฒนธรรมประเพณีของพุทธศาสนา ข้อที่พึงย้ำและตระหนักกันไว้ก็คือว่า หลักธรรมคำสอนในพุทธศาสนามีสูตรสำเร็จหรือองค์ความรู้อันสำเร็จรูปในตัวเอง หากเป็นเครื่องชี้แนวทางเพื่อการแสวงหาและพัฒนาองค์ความรู้ที่สามารถมองเห็นมนุษยชาติโดยรวม ไม่ใช่แบ่งแยก และในที่สุดสามารถสังเคราะห์ประสานความรู้วิทยาศาสตร์ทั้งด้านกายภาพและด้านสังคมเพื่อเกื้อกูลและประโยชน์ของชนส่วนใหญ่⁶⁵

ในประการสำคัญ ถ้าเราจะไม่ยึดติดอยู่กับอัตตาทันจนเกินไปแล้ว ก็ย่อมจะมองเห็นถึงพลวัตและพลังภูมิปัญญาอันแนบเนื่องอยู่ในพุทธศาสนา ซึ่งจะช่วยให้เราสามารถมองออกไปในอนาคตของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงได้อย่างมั่นใจและเป็นตัวของตัวเอง เพราะจากหลักความคิดและปฏิบัติที่ใช้ในการพิเคราะห์ปัญหาของคนและสังคมดังกล่าว ก็ได้ปรากฏให้เห็นเป็นทฤษฎีความรู้อันเด่นชัดในวัฒนธรรมประเพณีของเราเองซึ่งอาจใช้เป็นพื้นฐานและกรอบอ้างอิงในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ได้อย่างสอดคล้องและเหมาะสม เราพูดกันไว้มากว่า พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติและเป็นวิทยาศาสตร์ ปัญหาติดอยู่ตรงที่ว่า เราเองมีทัศนคติทำอย่างไรเป็นวิทยาศาสตร์ต่อพุทธศาสนาของเราเพียงใด แต่การณจะเป็นอย่างไรก็ตาม อย่างน้อยพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่เสนอแนวทางเลือกให้กับเรา กล่าวคือเป็นทางที่ต้องแสวงหาและเลือกเอาระหว่างความรู้แบบเป็นองค์รวม หรือความรู้แบบแยกและจำกัดส่วน ซึ่งเป็นทางสองแพร่งในกระแสความคิดทางวิทยาศาสตร์ยุคปัจจุบันนี้ทั้งทางด้านกายภาพและด้านสังคม กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการแสวงหาและเลือกเอาระหว่างวิทยาศาสตร์ในแบบให้คุณค่าความเป็นมนุษย์หรือวิทยาศาสตร์ในแบบเป็นอิสระปลอดจากเกณฑ์คุณค่า แบบแรกให้ความ

สำคัญต่อมนุษย์เหนือวัตถุ ส่วนแบบหลังเชิดชูวัตถุขึ้นเหนือมนุษย์และแสดงออกในรูปแบบต่าง ๆ ในเชิงวิชาการ เป็นต้นว่า เศรษฐกิจตลาดเสรี อัตราการขยายอุตสาหกรรม อัตราการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ระดับรายได้เฉลี่ยต่อหัว การปรับโครงสร้างกำลังคน การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตลอดจนการกระจายรายได้ และการแก้ปัญหาความยากจน ฯลฯ และทั้งหมดนี้ประกอบขึ้นเป็นวัฒนธรรมเสรีนิยมในเชิงอุดมการณ์ แต่ทว่าสรุปผลเป็นการครอบงำและพึงพิงในทางปฏิบัติ

ความคิดทฤษฎีผลได้ผลเสียและปัญหาต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องที่มนุษย์เป็นผู้สร้างและเป็นผู้กระทำ การตัดสินใจจะเปลี่ยนแปลงหรือไม่ประการใดก็ย่อมเป็นเรื่องอยู่ในวิจารณ์ญาณของมนุษย์ ในทำนองเดียวกัน ในโลกตะวันตกเองในท่ามกลางความสำเร็จและความมั่งคั่งสมบูรณ์ก็ยังคงเกิดกระแสตื่นตัวต่อปัญหาตึงเครียดอันเกิดแต่ความลึกลับขัดแย้งกันระหว่างระบบเศรษฐกิจตลาดกับคุณภาพชีวิตสังคม และนั่นหมายถึงผลกระทบต่ออิสรภาพของคนซึ่งต้องสูญเสียไปพร้อม ๆ กับความเสื่อมในชีวิตรสังคมนายได้ การคุกคามและครอบงำของพลังผูกขาดทางเศรษฐกิจซึ่งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นอาวุธสำคัญส่วนหนึ่ง คำตอบที่เห็นได้ ก็คือการค้นพบชีวิตรสังคมนิยมสำหรับอิสรภาพของคน ทั้งนี้โดยการแสวงหาจากภูมิปัญญาในวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของตะวันออกเองเพื่อมองออกไปข้างหน้าอย่างสมดุลขึ้น^{๑๖} การแสวงหาจึงนับเป็นปรากฏการณ์ที่มีอยู่โดยทั่วไปตามวิสัยแห่งพลวัติของมนุษย์ ในสังคมไทยเรา เป็นที่ประจักษ์ชัดแล้วว่าพุทธศาสนาสามารถอำนวยแหล่งชี้แนะความรู้ความเข้าใจอันอุดมสมบูรณ์ ปัญหาที่เหลือก็คงเป็นเรื่องของคำถามที่ว่า สังคมไทยยังคงมีพลวัตที่จะตระหนักรับรู้เพียงใดในสภาพปัญหาและแนวทางเลือกที่มีอยู่

ส่งท้าย : อนาคตสังคมไทย

ในการนำเสนอบทศึกษานี้ คงเป็นที่สังเกตได้ว่าไม่ได้เจาะจงอยู่ที่เรื่องของเมืองไทยเราโดยเฉพาะ หากแต่ร่วมพิจารณาไปในบริบทของประเทศด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนาโดยทั่วไป โดยเริ่มจากวิเคราะห์ถึงมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม รวมทั้งผลกระทบของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัย

ใหม่ต่อวิถีทางพัฒนาของสังคมนอกตะวันตกทั้งหลายซึ่งตกอยู่ภายใต้ระบบการครอบงำและพึ่งพิง มาถึงประเด็นทางเลือกเพื่อการพัฒนาพึ่งตนเองก็อาศัยหลักพิจารณาในระดับกว้างในทำนองเดียวกันโดยคำนึงลักษณะพื้นฐานของความเป็นสังคมเกษตรซึ่งมีร่วม ๆ กันอยู่ ตลอดจนสภาพปัญหาความยากจนและด้อยพัฒนา ในประการสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด บทศึกษานี้พยายามชี้ให้เห็นถึงความเป็นจริงในด้านโครงสร้างบทบาทหน้าที่ทางสังคมของเทคโนโลยีวิทยาศาสตร์ในข้อที่ว่าเป็นผลผลิตจากบริบทเศรษฐกิจสังคมเฉพาะของตะวันตกซึ่งมุ่งพัฒนาก้าวหน้าในเชิงของการแสวงความเป็นใหญ่และครอบงำเหนือธรรมชาติและมนุษย์ ไม่ใช่เป็นความรู้หรือภูมิปัญญาอันเป็นสากลอย่างที่มีเกียรติถ้อยกัน ดังนั้น ควบคู่กันไปกับการแสวงทางเลือกเพื่อการพัฒนา จึงจำเป็นต้องมีการสำรวจตรวจสอบสภาวะทางความรู้และภูมิปัญญาภายในสังคมวัฒนธรรมของเราเอง เพื่อแสวงรู้ทางในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์รวมทั้งกำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของแต่ละสังคม ในการนี้ขอช่วยการพิจารณาที่จำกัดวงมาที่สังคมไทยโดยตรงขึ้น กล่าวคือ เรื่องของพุทธศาสนาซึ่งเป็นแหล่งทฤษฎีความรู้และชี้แนะแนวทางพัฒนาวิทยาศาสตร์ที่สร้างสรรค์ต่อคุณค่าของชีวิตมนุษย์และสังคมแต่กระนั้น ก็ยังคงพยายามจับประเด็นเรื่องพุทธศาสนานับถืออยู่ในวัฒนธรรมประเพณีของไทยให้กว้างออกไปในระดับของอารยธรรมภูมิภาคเอเชียในฐานะเป็นแหล่งรวมความรู้จากแหล่งอารยธรรมต่าง ๆ ในอดีต

แนวการพิจารณาในภาพกว้างทั้งหมดนี้ไม่ใช่เพียงเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาเชิงเปรียบเทียบทางวิชาการเท่านั้น หากแต่ยังมีนัยสำคัญอย่างยิ่งต่อนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยต่อไปในอนาคตด้วย เราพูดกันมากมาถึงเรื่องการถ่ายทอดเทคโนโลยี แต่ก็มีมักจะมุ่งกันแต่ในด้านถ่ายทอดเทคโนโลยีจากประเทศที่พัฒนาก้าวหน้า เรื่องของเรื่องก็เพื่อให้โอกาสตักตวงความรู้และเทคโนโลยีสูง ๆ ส่าสุดให้มากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้ นี่พอเข้าใจกันได้ แต่ก็มีแง่ที่พึงต้องระมัดระวังถึงด้านอันตรายจากการรับถ่ายทอดเทคโนโลยีสูง ๆ ทุนเข้มข้นและวิจัยเข้มข้นดังที่นักฟิสิกส์ ดร.โคเฮน และนักสังคมศาสตร์ ดร.กัลตุง ได้เตือนเอาไว้จะอย่างไรก็ตาม ข้อที่สำคัญกว่านั้น ก็คือโอกาสและประโยชน์อันมหาศาล

ที่พึงจะได้รับจากการร่วมมือถ่ายทอดทั้งเทคโนโลยีและประสบการณ์ในหมู่ประเทศกำลังพัฒนากันเอง ซึ่งต่างก็อยู่ในกระแสความตื่นตัวและเคลื่อนไหวด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ในประการสำคัญต่างย่อมอยู่ในสภาวะได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบที่แตกต่างหลากหลายกันไป ซึ่งสามารถนำมาประมวลเปลี่ยนแปลงประสานและสังเคราะห์ให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาความต้องการของแต่ละสังคมได้ดีกว่าที่จะมุ่งรับถ่ายทอดสำเร็จรูปเอาจากประเทศพัฒนาแล้วแต่ฝ่ายเดียว ในด้านการวิจัยและพัฒนา รวมทั้งการพัฒนากำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็เช่นเดียวกัน น่าที่จะเป็นโครงการและกิจกรรมที่อำนวยความสะดวกต่อการร่วมมือและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันภายในภูมิภาคให้กว้างขวางขึ้นตามลำดับ ถ้าเป็นไปได้เช่นนั้น การพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างประเทศก็จะสามารถเป็นไปในเชิงสร้างสรรค์และสมดุลขึ้น และเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาพึ่งตนเองอย่างแท้จริง

ประการสุดท้ายที่น่าสนใจ ก็คือ ภาพความน่าจะเป็นของอนาคตสังคมไทยซึ่งย่อมขึ้นอยู่กับว่าเราจะตัดสินใจกันอย่างไร ระหว่างวิถีทางพัฒนาตามที่เป็นอยู่กับวิถีทางพัฒนาสู่การพึ่งตนเองบนพื้นฐานการวิเคราะห์ดังที่กล่าวมาข้างต้น คงพอจะเปรียบเทียบได้โดยจะขอเริ่มจากตัวโครงสร้างสามเหลี่ยมปริมาตรทางการศึกษาที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เราจะเห็นว่าเด็กไทยในวัยเรียนต่างมีโอกาสเข้าเรียนชั้นประถมซึ่งเป็นภาคบังคับ 6 ปีเกือบเต็มอัตรา ร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่ครั้นเมื่อพ้นระดับประถมขึ้นไปชั้นมัธยมต้นก็จะลดลงไปเหลือเพียงราวร้อยละ 40 ชั้นมัธยมปลายเหลือร้อยละ 30 และสืบลงไปเป็นลำดับในชั้นอาชีวและอุดมศึกษา ความหมายในแง่ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ก็คือว่า ระบบการศึกษาของเราทำหน้าที่แต่เฉพาะกิจ ในด้านผลิตกำลังคนบ่มให้กับราชการและต่อมาก็ขยายออกไปถึงภาคธุรกิจอุตสาหกรรม แต่ไม่ได้ทำหน้าที่หลักฝึกให้คนเรียนรู้เพื่อพึ่งและพัฒนาตนเอง พุดง่าย ๆ ระบบการศึกษามุ่งให้คนได้แต่ได้แต่ได้ขึ้นไปในอาชีพรับข้าราชการหรือไม่ก็รับจ้างงานธุรกิจเอกชนเป็นหลัก ผลก็คือ คนส่วนใหญ่หลายสิบเปอร์เซ็นต์ที่ได้ได้ขึ้นไปไม่ได้ เพราะจำนวนที่นั่งโรงเรียนหรือในมหาวิทยาลัยจำกัดก็ดี หรือเพราะตลาดจ้างงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนมีอยู่จำกัดก็ดี คนเหล่านี้ต้องเคັงคว้างช่วยตัวเองไม่ได้ จะกลับสู่อาชีพทองไร่ทองน้าอันเป็น

ถิ่นฐานเดิมของตนเองก็ไม่ได้แน่ เพราะการเล่าเรียนไม่ได้สอนให้เป็นเช่นนั้น หนทางเดียวที่เหลืออยู่ก็คือ ต้องป่ายหน้าเข้าเมืองหางานทำซึ่งก็จำกัดเกิดภาวะคนล้นงาน การกดอัตราค่าจ้าง เป็นวัฏจักรเช่นนี้มาโดยตลอดอันก่อให้เกิดภาวะความด้อยพัฒนาและความยากจนโดยเฉพาะในภาคเกษตรและชนบท โดยผลของวิถีทางพัฒนาแยกส่วนเช่นนี้เองจึงเกิดปัญหาช่องว่างภายในโครงสร้างสามเหลี่ยมปิรามิดดังกล่าวโดยกลุ่มชนส่วนน้อยในระดับยอดปิรามิดเป็นฝ่ายครอบงำนั่งทับอยู่เหนือชนส่วนใหญ่ในระดับฐาน นัยเกี่ยวกับการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ก็คือว่า ด้านนโยบายการพัฒนายังคงมุ่งแยกส่วนที่ภาคเศรษฐกิจสังคมระดับยอดอยู่เช่นเดิมแล้ว ไม่ว่าจะเป็นในด้านการถ่ายทอดเทคโนโลยีหรือในด้านการผลิตกำลังคนทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีก็ตาม ผลก็จะเท่ากับยิ่งตอกย้ำช่องว่าง ความด้อยพัฒนาและความยากจนรวมทั้งการครอบงำให้เลวร้ายลงไปอีกทวีคูณ ทั้งหมดนี้หมายถึงการสูญเสียและสูญเสียทรัพยากรทั้งคน และวัฒนธรรมอันมีคุณค่าต่อการพัฒนาก้าวหน้าอย่างสมดุล

นั่นเป็นภาพอนาคตที่จะสืบเนื่องต่อไปจากที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน อีกภาพหนึ่งได้แก่ทางเลือกพึ่งตนเอง ตามนัยที่กล่าวมา ภายในโครงสร้างสามเหลี่ยมปิรามิดเดียวกันนี้เองแทนที่การพัฒนาแยกส่วนระหว่างระดับยอดและระดับฐาน ทั้งสองภาคเศรษฐกิจสังคม คือภาคธุรกิจอุตสาหกรรมกับภาคเกษตร หรือเมืองกับชนบทจำเป็นต้องได้รับการปรับให้มีส่วนค้าจุนและเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เปรียบเสมือนเป็นขาที่ยับรจบกันที่ยอดแล้วกางออกลงสู่พื้นซึ่งหมายถึงว่าทั้งสองขาต่างจะต้องมีบทบาทหน้าที่เป็นตัวจักรให้เกิดการพัฒนาเติบโตไปด้วยกัน แม้จะหนักเบาต่างกันก็ตาม ขาด้านธุรกิจอุตสาหกรรมจะทำหน้าที่ให้เสมือนหนึ่งหน้าด่านหรือเรดาร์จับภาพการพัฒนาก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในขณะเดียวกับที่ขาด้านเกษตรและชนบทก็จะทำหน้าที่สะท้อนภาพความเป็นจริงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนสภาพแวดล้อมช่วยให้การรับถ่ายทอดและพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีโดยรวมของประเทศเป็นไปอย่างสอดคล้องและเหมาะสม ในประการสำคัญ ทั้งสองขาของตัวจักรการพัฒนาที่จะสัมพันธ์เชื่อมโยงถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ซึ่งกันและกันที่เส้นฐานของสาม-

เหลื่อมอันหมายถึงเป็นสื่อการไหลเวียนของความรู้ให้เกิดเอกภาพระหว่าง
ตัวจักรการพัฒนาทั้งสอง โดยนัยนี้ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
ก็จะสามารถเป็นไปบนพื้นฐานของระบบความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่
ครอบคลุมทรัพยากรของชาติโดยรวมอย่างทั่วถึงทั้งในด้านทรัพยากรมนุษย์
และธรรมชาติแวดล้อม กับทั้งเป็นบูรณาการเชื่อมโยงระหว่างกระแสความรู้
สมัยใหม่กับฐานวัฒนธรรมประเพณีภายในสังคมไทยของเราเองด้วย

ในที่สุดแล้ว เรื่องของการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็น
ปัญหาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ถ้าจะมีข้อสรุปอะไรได้จากบทศึกษานี้
ก็จะเห็นได้แก่ข้อคิดสั้น ๆ ที่ว่าหัวใจสำคัญของการพัฒนานั้นก็คือคุณค่าความ
เป็นมนุษย์ โดยนัยนี้ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จึงไม่บังควร
ที่จะปล่อยให้เป็นเรื่องของ “สงครามยืดเยื้อระหว่างฝ่ายปกป้องเกษตรกรรม
แห่งอดีต กับฝ่ายอุตสาหกรรมแห่งอนาคต” ดังที่แอลวิน ทอฟเฟเลอร์ได้
สาธยายไว้ในประวัติศาสตร์ของตะวันตก⁶⁷ เพราะโดยแท้จริงแล้ว ทั้งสอง
ต่างก็ต้องมีอยู่และเป็นอยู่ควบคู่กันไปในกระแสนการเปลี่ยนแปลงทั้ง
ปัจจุบันและอนาคต

แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย : บทวิเคราะห์เบื้องต้น

พิมพ์ครั้งแรกใน เสน่ห์ จามริก, แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย: บทวิเคราะห์เบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2533.

บทวิเคราะห์นี้ พร้อมด้วยเอกสารประกอบอีก 6 เล่ม เป็นผลจากการดำเนินงานโครงการ “ศึกษาแนวทางสำหรับการพัฒนาการศึกษาในอนาคต” (มีนาคม 2531-มิถุนายน 2532) แนวคิดที่ปรากฏในบทวิเคราะห์นี้ มีอิทธิพลอย่างมากต่อการจัดทำเอกสาร “แนวทางการพัฒนาการศึกษาในอนาคต” ซึ่งได้ใช้เป็นเอกสารที่ให้แนวคิดหลักในการวางแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ (เริ่มต้นร่างแผน ตุลาคม 2532 ประกาศใช้ มีนาคม 2535).

แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย : บทวิเคราะห์เบื้องต้น

ความนำ : กรอบการวิเคราะห์

ในการพิจารณาการศึกษาแนวทางการศึกษาไปในทิศทางที่พึงประสงค์ตามที่ได้รับมอบหมายนี้ มีประเด็นของหลักการที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจและรับรู้ร่วมกันอย่างน้อย 2 ประการ ซึ่งเกี่ยวข้องกันคือ ประการแรกเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของการศึกษาเอง และ ประการที่สองเกี่ยวกับสัมพันธ์ภาพระหว่างเศรษฐกิจกับการศึกษา

สำหรับประเด็นเรื่องสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของการศึกษานั้น หลักการเป็นที่ประจักษ์ชัดเจนอยู่ในตัวแล้วว่า เจตนารมณ์ของการศึกษามีอยู่เพื่อการพัฒนาคน ดังนั้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม การศึกษาจึงเป็นภารกิจทางสังคม ที่มีบทบาทหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องของทรัพยากรคนในสังคม ปัญหาที่มีอยู่ต่อไปว่า “ทรัพยากรคน” อันเป็นเป้าหมายของการศึกษา จะเป็นที่เข้าใจกันอย่างไร และในขอบเขตเช่นใด รวมทั้งข้อที่ว่า อะไรคือสิ่งที่การศึกษาพึงประสงค์ให้ทรัพยากรคนของชาติบรรลุถึง

จากแง่มุมของเจตนารมณ์เพื่อการพัฒนาคน สมมติฐานหลักของการศึกษาย่อมมีอยู่ว่า “ทรัพยากรคน” พึ่งต้องเป็นที่เข้าใจกันในความหมายโดยส่วนรวมไม่ใช่เพียงโดยแยกส่วน ดังที่ท่านเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี นักการศึกษาคนสำคัญของไทยเราเอง เคยให้ข้อสังเกตไว้เมื่อ 70 ปี มาแล้วว่า :-

การจัดการศึกษาเฉพาะสำหรับหมู่คณะ ถึงจะจัดให้สูงสุดเพียงใด ก็ไม่ใช่ว่ากำลังอันแท้จริงของชาติ บรรวณึ่ง กวีผู้ขึ้นชื่อได้กล่าวไว้ว่า ‘อย่าเพียรสร้างแต่ยักษ์และเทวดาเลย จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเถิด’ อันนี้เป็นคติสำหรับการศึกษานี้ ซึ่งต้องผันแปรไปเป็นการศึกษาสำหรับชาติ...เมื่อฐานะแห่งชาติหรือคนทั้งหมดได้เขยิบขึ้นสูงแล้ว ย่อมมีกำลังที่จะต่อสู้กับชาติอื่น ๆ ได้ทุกวิถีทาง...¹

จากเกณฑ์ความเข้าใจถึงสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของการศึกษาดังกล่าวนี้อเอง ลักษณะความสัมพันธ์ของเศรษฐกิจกับการศึกษาจึงน่าจะเป็นที่ชัดเจนกันได้ และตามความเป็นจริงแล้ว นับเป็นองค์ประกอบอันหนึ่งอันเดียวกันเปรียบเสมือนเหรียญด้านหัวกับด้านก้อย กล่าวคือด้านหนึ่งบอกถึงสถานะทางปัญญาความรู้ของทรัพยากรคน อันหมายถึง “คนทั้งหมด” ภายในชาติ กับอีกด้านหนึ่งเป็นตัวบ่งบอกถึงสถานะทางเศรษฐกิจ หรือ “ฐานะแห่งชาติ” โดยส่วนรวม พิจารณาจากแง่มุมของการศึกษา การพัฒนาทรัพยากรคนกับการพัฒนาเศรษฐกิจนับเป็นกระบวนการอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะในที่สุดแล้ว โดยนัยทางเศรษฐกิจสังคม การศึกษาเท่ากับเป็นกระบวนการสร้างและสะสมทุนทางปัญญาความรู้และทักษะ ซึ่งจะเป็บบ่อเกิดของทุนและวิทยาการตลอดจนวัตถุปัจจัยอื่น ๆ ทั้งหลาย องค์ประกอบด้านวัตถุปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้ อาจนำมาใช้เป็นเครื่องมือหรือตัวบ่งชี้ฐานะทางเศรษฐกิจของประเทศชาติได้ในระดับหนึ่ง แต่ทั้งนี้ก็จะต้องไม่ลืมว่าบรรดาองค์ประกอบด้านวัตถุปัจจัยเช่นว่านี้เอง เป็นเพียงผลอันเนื่องมาจากกำลังทุนทางปัญญาความรู้เป็นรากฐาน ด้วยเหตุนี้ กำลังฐานะทางเศรษฐกิจที่แท้จริงจึงขึ้นอยู่กับกำลังทรัพยากรคนทั้งมวล ซึ่งเป็นแหล่งสร้างและสะสมกำลังทุนทางปัญญาความรู้ภายในชาติ

ดังนั้น โดยบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาคน การศึกษาจึงเป็นภารกิจ เกี่ยวข้องอย่างสำคัญต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ ทั้งนี้ไม่ว่าจะมองกันในส่วนของ บัณฑิตบุคคล หรือในระดับเศรษฐกิจชาติ และอันที่จริงแล้วทั้งสองระดับ คือ บัณฑิตบุคคลและสังคมส่วนรวมต่างมีส่วนสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อกัน โดยนัยของ แนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์สำนักคลาสสิกที่ว่า ผลประโยชน์ของชาติ เป็นผลรวมมาจากผลประโยชน์ส่วนบุคคล เราก็อาจกล่าวได้ในทำนอง เดียวกันว่า กำลังฐานะทางเศรษฐกิจของชาติ เป็นผลรวมมาจากกำลังฐานะ ของคนภายในชาติ ในเมื่อการศึกษามีความหมายความสำคัญถึงเช่นนี้ คำถาม ที่ตามมาก็คือว่า โอกาสทางการศึกษาที่เป็นอยู่ได้เปิดให้กับบัณฑิตบุคคลและ กลุ่มชน อย่างทั่วถึงและสอดคล้อง ต่อการพัฒนาศักยภาพทางภูมิปัญญาของเขา หรือไม่ อย่างไร ทั้งนี้เพื่อว่า การศึกษาจะได้ทำหน้าที่ในการพัฒนาคนให้เป็น “กำลังอันแท้จริงของชาติ” และสามารถ “มีกำลังที่จะแข่งขันต่อสู้กับชาติอื่น ๆ ได้ทุกระดับอาชีพ” สืบไป รวมความแล้วเศรษฐกิจของชาติจะดีขึ้นหรือเลวลง ไม่ใช่จะมาวัดกันที่ระดับฐานะรายได้หรือวัตถุปัจจัยต่าง ๆ ภายนอก หาก จะต้องดูกันที่ทรัพยากรคนทั้งหมด ซึ่งเป็นตัวจักรของการพัฒนาที่แท้จริง

ต่อประเด็นคำถามหลักเกี่ยวกับเป้าหมายของการศึกษา และความ สัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจกับทรัพยากรคนดังกล่าวนี้ หลักและแนวปรัชญา การศึกษาของไทยเราดูจะมีคำตอบให้เป็นทุนเดิมอยู่แล้ว อย่างน้อยก็ในระดับ ของทฤษฎีหรืออุดมการณ์ ดังจะเห็นได้ในประการแรก จากบรรดาโครงการ และแผนการศึกษาชาติ ซึ่งต่างประกาศหลักการทำนองเดียวกันไว้ว่า “ให้ พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาตามควรแก่อัตภาพ” โดยนัยนี้ กลุ่มเป้าหมาย ของการศึกษาจึงย่อมหมายความว่าถึงทรัพยากรคนโดยส่วนรวมของชาติ ไม่ใช่ จะมามุ่งหรือจำกัดกันอยู่ที่กลุ่มชนหรืออาชีพหนึ่งใดโดยเฉพาะ ยิ่งไปกว่านั้น ควบคู่กันไปกับหลัก “การศึกษาตามควรแก่อัตภาพ” ก็ยังมีการพูดการเขียนกัน กว้างขวางในแวดวงนักการศึกษาถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษาเพื่อให้ “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” หลักปรัชญาการศึกษาที่ว่านี้เป็นสิ่งที่ถูกต้องและ เหมาะสมอย่างแน่นอน ปัญหาจริง ๆ คงอยู่ที่ว่าในภาคปฏิบัติเราจะยึดถือ เกณฑ์อะไรมาเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเหมาะสมความควรแก่อัตภาพของคน รวมทั้ง จะอาศัยพื้นฐานอะไร และอย่างไรเป็นเกณฑ์ชี้หนำในการกำหนดหลักสูตร

และกระบวนการเรียนรู้ให้ได้สามารถ “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น”

ในประการสำคัญ หลักปรัชญาการพัฒนาคนด้วยการศึกษาตามควร แก่อัตภาพ ก็ไม่ใช่หมายความว่า จะมองชีวิตและฐานะปัญญาความรู้ของคน ในลักษณะหยุดนิ่งหรือย่ำอยู่กับที่ หากจะต้องมุ่งให้เกิดการพัฒนาก้าวหน้า ตามวิสัยที่พึงมีพึงเป็นด้วยในขณะเดียวกัน โดยนัยนี้ ระบบการศึกษาจึง เท่ากับเป็นกลไกเปิดประตูโอกาสให้ทรัพยากรคนทั้งมวลภายในชาติได้เรียนรู้ ในวิชาการทั้งที่สะสมสืบทอดกันมาและตามกระแสการพัฒนาลเปลี่ยนแปลง ของโลกสมัยใหม่ โดยอาศัยหลักความเข้าใจที่ว่า คนเป็นปัจเจกที่แท้จริง ในการพัฒนา และโดยพื้นฐานของพลวัตทางการศึกษาให้คนสามารถ “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” นี้เอง ทรัพยากรคนของชาติก็จะได้มีกำลังปัญญา ความรู้เพียงพอในอันที่จะสร้างและพัฒนางานอาชีพและคุณภาพชีวิตของ ตนเองตามอัตภาพ หรืออีกนัยหนึ่งอยู่ในฐานะสามารถพึ่งตนเองได้บนพื้นฐาน แห่งกำลังศักยภาพความรู้ความสามารถของตนเอง

เป็นที่แน่นอนว่า ศักยภาพทางปัญญาความรู้คนย่อมมีอยู่ และ แตกต่างลดหลั่นกันไปตามธรรมชาติ แต่ในท่ามกลางความแตกต่างหลากหลาย นี้เอง การศึกษาเรียนรู้และ “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” และ “ตาม อัตภาพ” ย่อมจะมีนัยสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาและสร้างสรรค์วิชาความรู้ใน ลักษณะที่เป็นอิสระ เป็นตัวของตัวเอง ซึ่งในที่สุดแล้วก็จะประกอบกันขึ้นเป็น ทรัพยากรปัญญาความรู้ของชาติเป็นส่วนรวม และนั่นก็คือเป้าหมายของ การพัฒนาดังที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเคยตั้งความหวังไว้ว่า “เมื่อฐานะ แห่งชาติหรือคนทั้งหมดได้เขยิบขึ้นสูงแล้ว ย่อมมีกำลังที่จะแข่งขันต่อสู้กับ ชาติอื่น ๆ ได้ทุกวิถีทางอาชีพ”

นัยของระบบการศึกษาที่มีต่อการพัฒนาและสร้างสรรค์วิชาความรู้ อย่างเป็นตัวของตัวเองดังกล่าวนี้ ย่อมจะมีความสำคัญยิ่งขึ้นเป็นทวีคูณ ในยุค ของการพัฒนาก้าวหน้าและตื่นตัวในด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีดังที่ กล่าวขวัญถึงกันอย่างกว้างขวางในทุกวันนี้ คงไม่เป็นการผิดแปลกอะไรนัก ที่เราจะมองไปที่แบบอย่างของประเทศที่พัฒนารุดหน้าทั้งในโลกตะวันตก และในภาคพื้นเอเชียของเราเอง แต่ก็ยังมีแง่ที่เราจะต้องถามกับตัวเองอยู่ ดังทำนองรายงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของ

ญี่ปุ่นได้ตั้งเป็นประเด็นคำถามเอาไว้ว่า “ประเด็นปัญหาสำคัญของการพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เกิดขึ้นจากปัญหาที่ว่าชาติหนึ่ง ๆ จะสามารถหรือไม่ที่จะรับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่อย่างสัมฤทธิ์ผล เพื่อพัฒนาประเพณีโดยส่วนรวม โดยไม่สูญเสียเอกลักษณ์ของตนเอง”² โดยนัยนี้เองในยุคของการเร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีซึ่งสืบทอดมาจากยุคของการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ระบบการศึกษาไทยจึงเป็นเสมือนอย่างเข้าสู่ทางสองแพร่งอีกวาระหนึ่ง คำถามมีอยู่ว่า เราจะเลือกเดินในวิถีหรือทิศทางใด กล่าวคือ ระหว่างทางของการพึ่งพิงและลอกเลียนทางวิชาความรู้ดังเช่นที่เป็นอยู่ หรือว่าการพัฒนาไปสู่ความเป็นอิสระสามารถพึ่งตนเอง ซึ่งต่างก็จะเป็นเงื่อนไขที่แตกต่างกันไป ต่อแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจภายในชาติ รวมทั้งฐานะความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการเมืองกับโลกภายนอกด้วยในที่สุด

ข้อพิจารณาต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้มีนัยสำคัญอย่างสูงต่อหลักความคิดความเข้าใจในหลักการและระบบการจัดการศึกษา ซึ่งใช้เป็นที่ยึดอิงกันอยู่เสมอ ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องเกี่ยวกับโอกาสทางการศึกษา หรือว่าความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาก็ดี ตลอดจนความเป็นธรรมทางการศึกษา ในการพิจารณาแสวงหาแนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย หลักการที่ว่านี้ จึงย่อมมีส่วนจะต้องได้รับการพิเคราะห์ตรวจสอบไปด้วยอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ทั้งนี้ทั้งนั้น ก็เพื่อให้ได้ความชัดเจน และบังเกิดผลจริงจิ่งในทางปฏิบัติบนพื้นฐานของบทบาทหน้าที่ซึ่งระบบการศึกษาพึงจะต้องมีอยู่เพื่อการพัฒนาทรัพยากรคนดังกล่าวข้างต้น

ระบบและสภาพปัญหาที่เป็นอยู่

บนพื้นฐานแห่งหลักการและวัตถุประสงค์ของการศึกษาเอง ดังที่กล่าวมากระบบการศึกษาที่เป็นอยู่สมควรที่จะได้รับการหยิบยกขึ้นมาพิจารณากันเป็นเบื้องต้นดังเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่เป็นผลต่อเนื่องมาจาก “ระบบโรงเรียน” ซึ่งทางราชการนำเข้ามาใช้เมื่อกว่าร้อยปีมาแล้วและเป็นการเปลี่ยนแปลงจากการศึกษา “แผนโบราณ” มาสู่การจัดการศึกษาแบบสมัยใหม่ แน่นนอน การปฏิรูปเปลี่ยนแปลงนี้ย่อมมีเหตุผลตาม

ความจำเป็นของบ้านเมืองที่จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และการศึกษานับเป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญยิ่ง

อย่างไรก็ตาม พิจารณาจากแง่ของการพัฒนา ก็มีข้อสังเกตอย่างน้อย 2 ประการ ที่ควรกล่าวถึงในที่นี้ กล่าวคือ ในประการแรก “ระบบโรงเรียน” อันเป็นการจัดการศึกษาแบบทันสมัยนี้เป็นการแยกตัวออกจากการเล่าเรียนแบบ “แผนโบราณ” ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติกันมาแต่เดิม ซึ่ง “อาศัยฝากลูกหลานให้เรียนหนังสือและฝึกอบรมอยู่กับพระตามวัดเป็นพื้น และถ้าจะเรียนความรู้สำหรับประกอบอาชีพก็ฝึกหัดทำงานไปตามพื้นตระกูลของแต่ละคนเป็นเกณฑ์”³ จุดสำคัญอยู่ตรงที่ว่าการศึกษาที่มองกันว่าเป็น “แผนโบราณ” นั้น เป็นการผสมผสานกันไปทั้งในโรงเรียนวัด และกระบวนการเรียนรู้ “สำหรับประกอบอาชีพ” ภายนอกโรงเรียน การแยกตัวของระบบโรงเรียนสมัยใหม่ จึงยังผลให้ระบบการศึกษาไทยละเลยกิจกรรมและ กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ภายนอกโรงเรียน เพราะมุ่งแต่ “วิชาที่สอนมี ภาษาไทย ภาษาต่างประเทศ และวิชาอื่น ๆ ที่ไม่เคยมีสอนในโรงเรียนแผนโบราณ”⁴ โดยนัยนี้ระบบการศึกษสมัยใหม่จึงกลายเป็นแยกส่วนออกจากชีวิตและสภาพความเป็นจริงนอกโรงเรียน และในขณะเดียวกัน บรรดาวิชาความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ทั้งหลายของชุมชนชาวบ้านถูกจัดอยู่นอกกระบวนการทำนุบำรุงและพัฒนาให้ทันสมัย หลักความเข้าใจถึงความหมายและขอบข่ายของการศึกษาในจุดนี้เป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง ดังที่กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ได้ทรงกล่าวถึงการเล่าเรียน “แผนโบราณ” ไว้อย่างน่าคิดว่า “ความรู้ที่กุสบุตรจะพึงได้ย่อมมีอยู่ ๗ หย่อน ๗ ตามความรู้ของครูผู้สอนและฝึกหัด แต่อย่างไรก็ยังคงจัดว่าเป็นการศึกษาอยู่นั่นเอง”⁵

ประการที่สอง นอกจากจะเป็นการแยกตัวจากวิชาความรู้และกระบวนการเรียนรู้ภายนอก “ระบบ” โรงเรียนแล้ว ระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ยังมีลักษณะเป็นการเฉพาะกิจ กล่าวคือมุ่งในด้านของการผลิตกำลังคนเป็นหลัก เริ่มต้นด้วยการผลิตกำลังคนเข้ารับราชการ แล้วต่อ ๆ มา ก็ขยายวงออกไปตามสาขาวิชาชีพต่าง ๆ ทั้งในภาคราชการและภาคธุรกิจเอกชน ข้อนี้ก็ในทำนองเดียวกันกับการสร้างระบบโรงเรียนเพื่อเล่าเรียนวิชาความรู้สมัยใหม่ บทบาทหน้าที่ของการศึกษาในการผลิตกำลังคนโดยหลักการแล้วไม่ใช่สิ่งผิดแปลกอะไร

และยังต้องนับว่าเป็นความจำเป็นไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเมื่อประเทศชาติจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และเศรษฐกิจได้ขยายตัวเติบโตขึ้นตามลำดับ จำเป็นต้องอาศัยกำลังคนชั้นนำ และผู้ชำนาญการเฉพาะด้านเป็นฐานรองรับ แต่อย่างไรก็ตาม ปัญหาและผลอันไม่พึงปรารถนาเกิดขึ้นก็เพราะเหตุที่ว่า การผลิตกำลังคนสนองความต้องการของภาคเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ได้กลายเป็นบทบาทและเป้าหมายหลักแต่ด้านเดียวของระบบการศึกษา และในประการสำคัญได้กลายมาเป็นค่านิยมครอบงำที่ประชาชนคนไทยต่างพากันมุ่งอาศัยใช้ระบบการศึกษาเป็นบันไดไต่เต้าฐานะทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ผลก็คือการศึกษามีคุณค่าเป็นแต่เพียงเรื่องของการแข่งขันเอาแพ้เอาชนะ ดังเป็นที่กล่าวขวัญกันถึงว่า เป็นระบบแพ้คัดออก แทนที่จะเป็นเรื่องของกระบวนการเรียนรู้และสร้างสรรค์องค์วิชาความรู้ตามอัตภาพของ “พลเมืองทุกคน” ซึ่งโดยหลักการเป็นบทบาทหน้าที่โดยตรงของการศึกษา

สถานการณ์และบทบาทของระบบการศึกษาไทยตามที่ได้พัฒนามาจนถึงปัจจุบันจึงเป็นไปดังที่ รายงานการวิจัยประสิทธิภาพโรงเรียนประถมศึกษา : ความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา เมื่อปี พ.ศ. 2517 บรรยายไว้อย่างชัดเจนว่า :-

...ได้มีการยอมรับกันมากขึ้นทุกทีว่า โรงเรียนนั้นมีหน้าที่รับใช้สังคม ทั้งนี้ไม่เพียงแต่เป็นสถาบันการศึกษาเท่านั้นแต่ยังเป็นกลไกอันหนึ่งที่ทำหน้าที่เลือกสรรและรับรองบุคคลเพื่อบรรจุเข้าสู่ระดับชั้นของตำแหน่งต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง การได้รับการศึกษาสูงย่อมหมายถึงการมีโอกาที่จะได้งานทำที่ดีกว่า มีเกียรติสูงกว่า และมีอิทธิพลทางการเมืองมากกว่าอีกด้วย กล่าวโดยย่อแล้วโรงเรียนมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดการเลือกวิถีชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะโรงเรียนประถมศึกษาในประเทศไทยมีบทบาทอย่างสำคัญในเรื่องนี้เป็นพิเศษ เพราะ 3 ใน 5 ของนักเรียนที่จบชั้นประถมปีที่ 4 ได้ออกจากระบบโรงเรียนไปโดยไม่เรียนต่อ ผลก็คือวิถีชีวิตในอนาคตของเด็ก ๆ เหล่านี้ได้ถูกขีดเส้นตายไว้เสียแต่ต้นมือ⁶

ข้อสรุปที่ว่านี้ สะท้อนให้เห็นชัดเจนถึงฐานะและบทบาทของระบบการศึกษาในปัจจุบัน ผลสืบเนื่องจากการที่มุ่งแต่ทำหน้าที่เป็นกลไกเลือกสรรคัดคนขึ้นสู่สถานะทางสังคม และตำแหน่งการงานสูง ๆ ขึ้นไปตามลำดับขั้น เช่นนี้นอกจากทำให้การศึกษามีลักษณะเป็นการเฉพาะกิจดังกล่าวแล้ว ยังเป็นการสร้างเงื่อนไขจำกัดให้กับระบบการศึกษาเองอย่างน้อย 2 ประการ กล่าวคือ ประการแรก จำกัดในขอบเขตปริมาณของการเติบโตขยายตัว ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 1 แสดงอัตราร้อยละของจำนวนนักเรียนนักศึกษาต่อประชากรในวัยเรียนโดยจำแนกตามระดับการศึกษาในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ระหว่างปี พ.ศ. 2519-2529 เริ่มต้นจากระดับประถมซึ่งเป็นการศึกษามาศดบังคับ และถือกันว่าเป็นสิทธิทางสังคมอย่างหนึ่ง ก็พอจะกล่าวได้ว่า บรรลุผลสำเร็จโดยอัตราการขยายตัวเป็นไปจนถึงจุดอิ่มตัวสามารถสนองบริการกันได้เต็มที่เต็มหน่วย แต่ครั้งเมื่อพ้นระดับประถมขึ้นไป อัตราจำนวนนักเรียนจะลดฮวบทันที และสับตัวลงไปอย่างรวดเร็วตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นขึ้นไปเป็นลำดับจนถึงระดับอุดมศึกษา ข้อพึงสังเกตก็คือว่า การขยายตัวตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาขึ้นไปเป็นไปอย่างเชื่องช้า ทั้งนี้ด้วยเหตุจากปัญหาจำกัดจำเขี่ยทางด้านกำลังงบประมาณและทรัพยากร รวมทั้งปัญหาดำเนินงานรองรับผู้สำเร็จการศึกษา มีอยู่อย่างจำกัดทั้งในภาคราชการและภาคเอกชน สำหรับปัญหาคนจบการศึกษาแล้วไม่มีงานทำนี้ไม่ใช่เพิ่งจะเกิดขึ้นในสมัยปัจจุบัน แม้ในสมัยก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ก็เคยเกิดปัญหาการผลิตกำลังคนเกินกว่าที่ทางราชการจะสามารถรองรับได้มาแล้ว และเมื่อไม่นานมานี้เองที่มีการวางแผนกำลังคนเพื่อกำหนดแผนการศึกษาชาติ ปัญหาคนล้นงานก็อุบัติขึ้นในทำนองเดียวกัน ดังเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไป

ในประการที่สอง นอกเหนือไปจากเงื่อนไขจำกัดขอบเขตปริมาณผลผลิตทางการขยายตัวแล้ว บทบาทในการผลิตกำลังคนยังมุ่งจำกัดเฉพาะในด้านตลาดจ้างงาน เป็นสำคัญ ซึ่งในบริบทของเศรษฐกิจสังคม และวัฒนธรรมไทย ต้องนับว่าเป็นเพียงส่วนน้อยของงานอาชีพ ของประชาชนคนไทยโดยส่วนรวม การจัดการศึกษาโดยอาศัยอิงอยู่กับแผนกำลังคนเป็นพื้นฐาน มีความหมายเท่ากับฝากความหวังของเยาวชนของชาติไว้กับภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ตามความนิยมโน้มเอียงของบรรดานักวางแผนพัฒนา

**ตารางที่ 1 อัตราร้อยละของจำนวนนักเรียนต่อประชากรแต่ละกลุ่มอายุในวัยเรียน
จำแนกตามระดับการศึกษา ปีการศึกษา 2519-2529**

ปี ระดับการศึกษา	2519	2520	2521	2522	2523	2524	2525	2526	2527	2528	2529
ก่อนประถมศึกษา	5.6	5.9	7.0	7.9	8.6	9.2	11.0	12.6	14.1	17.8	26.5
ประถมศึกษา	84.5	83.7	92.8	96.7	98.1	96.6	99.2	97.6	97.0	96.0	95.4
มัธยมศึกษาตอนต้น	31.3	31.3	29.3	28.9	29.4	31.1	32.0	33.2	35.2	35.2	34.5
มัธยมศึกษาตอนปลาย	14.1	15.7	20.0	17.2	18.4	20.5	26.6	26.0	25.8	25.2	24.6
อุดมศึกษา	2.7	3.5	3.3	3.6	3.6	4.4	4.6	5.3	5.4	5.2	4.4
									(15.0)	(14.6)	(13.8)

หมายเหตุ 1. อัตราร้อยละ อุดมศึกษา ไม่รวมสถาบันไม่จำกัด้รับ

2. ตัวเลขในวงเล็บ รวมสถาบันจำกัด้รับ และไม่จำกัด้รับ ทั้งของรัฐฯ และเอกชน

ที่มา : 1. 2519-2524 สถิติการศึกษา ฉบับปีการศึกษา 2525 สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ

2. 2525-2529 สารสนเทศสำคัญ 2525-2529 กองสารสนเทศ สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ

เศรษฐกิจขณะนี้ ซึ่งเป็นการสวนทางและผืนสภาพพื้นฐานความเป็นจริงของเศรษฐกิจสังคมโดยรวม ถ้าจะพิเคราะห์ดูสถิติตัวเลขเปรียบเทียบสัดส่วนการจ้างงานกับการทำงานของตนเอง ดังที่ปรากฏในตารางที่ 2 ก็จะได้ชัด เพราะในที่สุดแล้ว การจ้างงานทั้งในภาคราชการและภาคเอกชน ซึ่งระบบการศึกษาพยายามรับใช้สนองความต้องการอยู่จนถึงบัดนี้ร่วมกันแล้วขยายเพิ่มจากอัตราจำนวนร้อยละ 20 ในปี พ.ศ. 2521 ขึ้นมาร้อยละ 26 เท่านั้น ในปี พ.ศ. 2529 ของกำลังคนทำงานทั้งหมดของประเทศ ในขณะที่มีคนทำงานอาชีพของตนเองรวมด้วยแรงงานในครอบครัวถึงกว่าร้อยละ 73 ในปี พ.ศ. 2529 ลดลงมาร้อยละ 79 ในปี 2521 ที่เป็นเช่นนี้ก็ไม่ใช่เรื่องผิดแปลกอะไร เพราะตามสภาพความเป็นจริงแล้ว เศรษฐกิจสังคมของไทยเราเป็นสังคมเกษตรอยู่โดยพื้นฐาน และคนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพของตนเองเป็นอิสระ แต่กระนั้น ระบบการศึกษากลับถูกยึดติดอยู่กับเรื่องของตลาด “จ้างงาน” ประหนึ่งว่าเป็นงานอาชีพโดยส่วนรวมของประเทศ การที่ระบบการศึกษามุ่งแต่ผลิตกำลังคนให้กับภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่นั้น ผลที่ตามมาก็คือ ภาคเกษตรและชนบท ซึ่งประกอบเป็นกำลังคนส่วนใหญ่ของประเทศ ต้องถูกทอดทิ้ง ขาดการพัฒนาทางวิชาความรู้อย่างที่ควรจะเป็นตามความเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าของโลกสมัยใหม่ และนี่คือสมุฏฐานของปัญหาความยากจนและด้อยพัฒนาของชนบทไทยในปัจจุบัน

ความสูญเสียและสูญเสียเปล่าทางการศึกษา

บนพื้นฐานของหลักการที่ว่า การศึกษามีอยู่และเป็นไปเพื่อพัฒนาทรัพยากรคนทั้งมวลของประเทศ ถ้าเราจะพิเคราะห์ดูจากสถิติตัวเลขอัตราร้อยละของจำนวนนักเรียนต่อประชากรวัยเรียน จำแนกตามระดับการศึกษา ในปีล่าสุด พ.ศ. 2529 ก็จะได้แผนภาพโครงสร้างพีรามิดการศึกษา ดังนี้

ตารางที่ 2 เปรียบเทียบการจ้างงานกับการทำงานรูปแบบอื่น ๆ (พ.ศ. 2526-2529)

	จำนวน (หน่วยพันคน)			ร้อยละของแรงงานทั้งหมด		
	2521	2526	2529	2521	2526	2529
ลูกจ้างรัฐฯ	1,020	1,781	1,651.5	4.7	7.1	6.5
ลูกจ้างเอกชน	3,291	4,470	4,938.3	15.2	17.8	19.4
นายจ้าง	283	253	266.5	1.3	1.0	1.0
ทำงานของตนเอง	6,546	7,456	7,844.5	30.2	29.6	30.8
แรงงานในครอบครัว	10,528	11,222	10,787.2	48.6	44.6	42.3
รวม	21,668	25,183	25,488.4	100.0	100.0	100.0

ที่มา : รายงานผลการสำรวจแรงงาน ที่ว่าราชอาณาจักร (รอบที่ 2) พ.ศ. 2527, 2528, 2529
สำนักงานสถิติแห่งชาติ ตารางที่ 7

แผนภาพ อัตราส่วนร้อยละของจำนวนนักเรียนต่อประชากรกลุ่มอายุ ปี 2529

อุดมศึกษา		13.8		18-23
มัธยมปลาย		24.5		15-17
มัธยมต้น		34.5		12-14
ประถมศึกษา		95.3		6-11
ก่อนประถมศึกษา		26.5		3-5

อัตราร้อยละที่ปรากฏในแผนภาพ เป็นผลสืบเนื่องมาจากการขยายการศึกษา ซึ่งมีช่องว่างลักลั่นกันอย่างมากระหว่างระดับการศึกษาต่าง ๆ ในระดับประถม ตามตารางที่ 1 อัตราการขยายตัวจากร้อยละ 84.5 ในปี พ.ศ. 2519 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 96.4 ในปี 2529 แต่จากนั้นไป การขยายตัวก็จะลดลงอย่างรวดเร็ว คือระดับมัธยมตอนต้นเพิ่มจากร้อยละ 31.3 เป็น 34.5 ในช่วงทศวรรษเดียวกัน ระดับมัธยมตอนปลายเพิ่มจากร้อยละ 14.1 ขึ้นเป็นร้อยละ 24.6 และระดับอุดมศึกษาจากร้อยละ 2.7 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 4-5 สำหรับระดับอุดมศึกษานั้น ในช่วงหลัง ๆ ได้แรงหนุนจากมหาวิทยาลัยเปิดสามารถรับนักศึกษาเข้าโดยไม่จำกัดจำนวน สถิติตัวเลขจึงทวีคูณขึ้นถึงร้อยละ 13.8 ในปี 2529

ภายใต้โครงสร้างพีรามิดการศึกษาเช่นว่านี้เองที่แนวทางและแบบแผนการจัดการศึกษาได้ดำเนินตลอดมา จุดเริ่มต้นก็มาจากระบบโรงเรียนสมัยใหม่ ดังกล่าวข้างต้น แนวนโยบายหลักที่สืบทอดกันมาคงมุ่งกันที่เป้าหมายการเพิ่มขยายจำนวนนักเรียนนักศึกษาในระดับต่าง ๆ สำหรับระดับประถมอันเป็นการศึกษาภาคบังคับนั้น ถือกันว่าบรรลุผลเต็มตามเป้าหมายแล้ว (อย่างน้อยก็ในเชิงปริมาณ แต่ที่น่าคิดก็คือว่ายังคงต้องมีการเร่งรณรงค์การรู้หนังสือตามการชี้ชวนขององค์การยูเนสโกอยู่จนถึงทุกวันนี้ !) ในโครงสร้างพีรามิดนี้เป็นที่เห็นได้ชัดว่า ระดับมัธยมศึกษาเป็นด่านสกัดกันสำคัญต่อสิ่งที่เรียกขาน

กันว่า “โอกาสทางการศึกษา” กล่าวคือ โอกาสช่องทางที่เยาวชนของชาติจะได้เล่าเรียนได้เต้าขึ้นไปในระดับสูง ๆ ขึ้นตามลำดับ ซึ่งในตัวเองเท่ากับเป็นโอกาสหรือบันไดสำหรับไต่เต้าขึ้นไปสู่ “ระดับชั้นของตำแหน่งต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง” ดังที่ชี้ให้เห็นใน รายงานการวิจัย ประสิทธิภาพโรงเรียนประถมศึกษา : ความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา ดังกล่าวแล้ว เมื่อระดับมัธยมศึกษามีความหมายสำคัญถึงเช่นนี้ รวมทั้งเหตุผลในเชิงการพัฒนาเศรษฐกิจดังที่จะได้กล่าวถึงต่อไป เป้าหมายการขยายการศึกษาจึงมุ่งไปที่ระดับมัธยมกันเป็นหลักใหญ่ และทุก ๆ ปี แผนจัดการศึกษาก็จะได้แต่ขี้ออกมาถึงเป้าหมายอัตราจำนวนนักเรียนที่ต้องการจะเพิ่มขยายขึ้น เทคนิควิธีการที่จะปฏิบัติให้ลุล่วงไปตามแผนเป้าหมายที่ว่านี้ ก็ไม่ได้มีอะไรมากไปกว่าการเพิ่มครู โรงเรียน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ รวมทั้งงบประมาณแผ่นดิน เวียนว่ายอยู่เช่นนั้นเป็นวัฏจักร ในช่วงหลัง ๆ มานี้ เริ่มมีการตื่นตัวพยายามไปในด้านแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนทั้งในระบบและนอกโรงเรียน แสดงให้เห็นถึงว่า เริ่มเกิดความตื่นตัวและสำนึกในสภาพปัญหาของว่างลักลั่นระหว่างหลักสูตรการเรียนการสอนกับสภาพชีวิตที่เป็นจริงของท้องถิ่น โดยเฉพาะในชนบท แต่ความพยายามแก้ไขปรับปรุงเหล่านี้ แม้จะเกิดจากความจริงจึงมุ่งมันอย่างไรก็ตาม ก็ยังคงต้องเป็นไปภายในกรอบเงื่อนไขอันจำกัดของโครงสร้างพีรามิดการศึกษาหรือระบบโรงเรียนตามที่เป็นอยู่ จึงไม่อาจสัมฤทธิ์ผลได้อย่างแท้จริง ประเด็นข้อนี้ยังจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไปเช่นกัน

ทั้งหมดนี้เป็นลักษณะแบบแผนการทำงานของระบบและกลไกจัดการศึกษาในปัจจุบัน ซึ่งเมื่อมองจากแง่ของการผลิตกำลังคนชั้นนำในสาขาวิชาชีพต่าง ๆ แล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่า ประสบผลสำเร็จพอสมควรทีเดียว และสามารถตอบสนองความต้องการของประเทศในการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยและพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมได้ในระดับหนึ่ง แต่ถึงกระนั้นก็มีข้อจำกัดอยู่ในตัวเองในแง่ของการสร้างสรรค์พื้นฐานภูมิปัญญาเพื่อพัฒนาวิชาความรู้สาขาต่าง ๆ รวมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีซึ่งเป็นที่กล่าวขวัญกันอยู่ในทุกวันนี้ด้วย ข้อนี้ก็อีกเช่นกัน จำเป็นจะต้องอยู่ในความตระหนักรู้เสมอในการพิจารณาแสวงหาแนวทางพัฒนาการศึกษาในอนาคต ว่ากันเฉพาะถึงสภาพ

ปัญหาที่เป็นอยู่ภายใต้กรอบโครงสร้างพหุภาคีการศึกษาที่ว่านี้ ถ้าหากจะมองกันให้พ้นออกไปจากเป้าหมายเฉพาะกิจเพื่อผลิตกำลังคน กล่าวคือ โดยคำนึงถึงทรัพยากรคนโดยส่วนรวมของประเทศแล้ว ก็จะได้เห็นได้ชัดแจ้งว่า ได้ก่อให้เกิดความสูญเสียและสูญเสียเปล่าอย่างมหาศาล โดยเฉพาะอย่างยิ่ง :-

(1) ก่อนอื่น ขอให้พิจารณาอัตราการร้อยละของประชากรในวัยเรียนจากแผนภาพที่อ้างถึงข้างต้น ข้อสรุปที่เห็น ๆ กันอย่างชัดเจนก็คือว่า หลังจากที่ผ่านมาผ่านแผนพัฒนามาถึง 3 ทศวรรษแล้ว จนบัดนี้ เยาวชนของชาติเพียงร้อยละ 34.5 เท่านั้นที่ได้รับโอกาสเข้าเรียนในระดับมัธยม ซึ่งหมายความว่าเยาวชนส่วนที่เหลือนอกนั้นถึงเกือบสองในสามต้องหลุดพ้นออกไปจากระบบโรงเรียนอันเป็นแกนสำคัญของการศึกษาโดยสิ้นเชิง คำถามมีอยู่ว่าอะไรเกิดขึ้นกับทรัพยากรคนอันมหาศาลเหล่านี้ คำตอบพอจะอนุมานได้ชัดแจ้งจากข้อวินิจฉัยของนักเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับการวางแผนกำลังคนว่า :-

“กำลังคนที่เป็นที่ต้องการทางเศรษฐกิจ มักจะตกอยู่ในผู้ที่จบมัธยมศึกษาตอนปลาย อาชีวศึกษา หรือมหาวิทยาลัย แผนกำลังคนที่ต้องแปลมาเป็นแผนการศึกษา จึงควรมุ่งการศึกษาระดับเหล่านี้”⁷

ความหมายของวลีที่ว่า “กำลังคนที่เป็นที่ต้องการทางเศรษฐกิจ” ในที่นี้ก็คือตลาดจ้างงานนั่นเอง นี่ก็พื้นฐานความเข้าใจและความเชื่อทางวิชาการเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปในปัจจุบันนี้ที่มองเห็น “เศรษฐกิจ” ของชาติเพียงในกรอบเช่นนั้น แต่ถ้าจะสมมติเอาว่าตลาด “จ้างงาน” มีความหมายความสำคัญต่อเศรษฐกิจของชาติถึงเช่นนั้น ก็ต้องนับว่าระบบการศึกษาชาติเป็นความล้มเหลวอย่างไม่มีทางแก้ไขอะไรได้ เพราะนอกจากทรัพยากรคนถึงสองในสามต้องหลุดออกไปจากระบบการศึกษาแล้ว จากหนึ่งในสามที่ผ่านพ้นระดับประถมขึ้นมาได้ ก็มีเพียงร้อยละ 24.5 เท่านั้นที่มีโอกาสขึ้นมาถึงระดับมัธยมศึกษา และเพียงร้อยละ 13.8 ถึงระดับอุดมศึกษา อัตราจำนวนมากมายของบรรดาคนที่ขาดโอกาสทางการศึกษาเช่นว่านี้มีความหมายเท่ากับว่า ระบบการศึกษาไทยได้ปล่อยปละละเลยให้ชนส่วนใหญ่ของประเทศตกอยู่ในสภาพด้อยพัฒนา และเพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นที่ต้องการหรือไร้ความหมายทางเศรษฐกิจตามนัยของวิชาการเศรษฐศาสตร์ ส่วนที่ถือว่าเป็นความล้มเหลวอย่างไม่มีทางแก้ไขได้ก็เนื่องมาจากว่าแนวการจัดการศึกษาเพื่อผลิตกำลังคน

แบบเฉพาะกิจนี้ เป็นเรื่องที่ยื่นอยู่กับการเพิ่มขยายอัตราจำนวนเป็นหลักใหญ่ แต่กำลังงบประมาณและทรัพยากรของประเทศย่อมมีอยู่อย่างจำกัด ดังที่ได้ ประจักษ์เห็นกันมาแล้วจากอัตราการศึกษาที่เป็นมาจนถึงปัจจุบัน

(2) หลักการ เป้าหมายและโครงสร้างการศึกษาอันจำกัดเพื่อผลิดกำลังคนแบบเฉพาะกิจ ย่อมบังเกิดผลเท่ากับบังคับให้ต้องมีการแข่งขันชิงชัยกันอย่างสุดเหวี่ยงทุกประตูที่จะเปิดช่องทางให้ ไม่ว่าจะเป็นด้วยการทุ่มเทลงเสีย ลูกหลานให้ได้เข้าโรงเรียนดีเด่นที่สุด หรือด้วยวิธีการกวาดวิชา เรียนพิเศษ และอื่น ๆ รวมทั้งยอมเสียเงินทองเป็นค่ากินเปล่า หรือบริจาคบำรุงโรงเรียน พฤติการณ์เหล่านี้นับวันจะขยายวงและทวีความเข้มข้นขึ้นเป็นลำดับ ผลสำเร็จทางการศึกษาแต่ละชั้นแต่ละตอน จึงเป็นเสมือนหนึ่งการเข้าสู่เส้นชัยของการแข่งขัน ดังที่นักการศึกษาชั้นนำท่านหนึ่งใช้คำเรียกอย่างแยบยลว่าเป็น “การศึกษาของผู้ชนะ”⁸ ในสภาพบรรยากาศทางการศึกษาแบบนี้ จึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจว่าการสอบ “ไล่” โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับมัธยมตอนปลาย และตอนจะขึ้นสู่ระดับอุดมศึกษาจึงเป็นการทุ่มเทลงทุนลงรอนกันอย่างสุดเหวี่ยงตามกำลังฐานะของแต่ละคน แต่ละครอบครัว และตรงนี้เองที่กำลัง ฐานะทางเศรษฐกิจจะเป็นตัวกำหนดโอกาสทางการศึกษาโดยนัยนี้ โอกาสทางการศึกษาจึงเป็นเรื่องขึ้นอยู่กับฐานะเศรษฐกิจและครอบครัวมากกว่า ระดับสติปัญญาความสามารถของคน นับเป็นการสูญเสียกำลังทรัพยากรของชาติที่สำคัญยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อคำนึงถึงอนาคตของชาติโดยส่วนรวมที่จะต้อง มีการแข่งขันในเชิงสติปัญญาความรู้ยิ่ง ๆ ขึ้น ตามลำดับในความสัมพันธ์กับโลกภายนอก

(3) ในอีกด้านหนึ่งของระบบ “การศึกษาของผู้ชนะ” ก็ย่อมหมายความว่า ในตัวเองจะต้องมีผู้แพ้ ซึ่งมีอัตราจำนวนมหาศาล ดังที่โครงสร้างพีรามิด การศึกษาแสดงให้เห็น แล้วจริง ๆ ก็เป็นเช่นนั้น ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของ จิตวิทยาหรือโอกาสในชีวิตอนาคตก็ตาม ในประการสำคัญ ผลสะท้อนจาก ความเป็นผู้แพ้ทางการศึกษานี้ ไม่ใช่จะมีต่อฐานะตัวบุคคลและครอบครัว ของเยาวชนเหล่านั้นเท่านั้น หากแต่ยังบังเกิดผลสูญเสียกำลังคนของประชาคม ภาคชนบทโดยส่วนรวมด้วยในขณะเดียวกัน ทั้งนี้เพราะโดยผลสืบเนื่องของ แผนการพัฒนาที่ขาดความสมดุลทางเศรษฐกิจและการศึกษา อัตราส่วน

จำนวนมหาศาลของเยาวชนที่ต้องประสบกับความพ่ายแพ้ ไม่อาจไต่เต้าขึ้นไปสู่ระดับการศึกษา “ที่เป็นที่ต้องการทางเศรษฐกิจ” ได้นั้น ย่อมหนีไม่พ้นที่จะต้องตกแก่ บรรดาเยาวชนลูกหลานของมวลเกษตรกรทั้งหลายนั่นเอง ปัญหาความขัดสนยากจนอันแผ่ซ่านอยู่ทั่วไปในชนบทที่กล่าวขวัญกันอยู่ทุกวันนี้ นั้นมักจะมองกันแต่ในด้านฐานะรายได้ อันเป็นเพียงปลายเหตุ และการแก้ปัญหา ก็เพียงอาศัยวิธีการง่าย ๆ ฟื้นฟู ด้วยการจัดเงินทองกัน หรือโครงการสร้างงานชั่วคราวชั่วคราวเข้าไป เพื่อเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า แต่ถ้าจะพิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปให้ลึกซึ้งแล้ว ปัญหาความขัดสนยากจนของชนบทนั้น โดยสมบูรณ์ก็คือความขาดแคลนกำลังคนและวิทยาการนั่นเอง ความแร้นแค้นในภาคเกษตรและชนบทบังคับให้มวลเกษตรกรจำต้องละทิ้งฐานบ้านช่องเพื่อหางานทำในเมือง โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ บรรดาลูกหลานเกษตรกรเอง โดยที่มองไม่เห็นอนาคตอะไรในชีวิตในท้องถิ่นของตนเอง ก็ต้องพยายามดิ้นรนเล่าเรียนเพื่อไต่เต้าสร้างฐานะของตนตามแนวค่านิยมที่ยึดถือกัน หรืออย่างน้อยที่สุด ก็เพื่อหนีให้พ้นไปจากสภาพความด้อยพัฒนา และความยากจนอันครอบคลุมอยู่โดยทั่วไป ทั้ง ๆ ที่ตามความเป็นจริงแล้ว เยาวชนเหล่านี้เกือบทั้งหมด จะต้องกลายเป็น “ผู้แพ้” ไปในที่สุด เพราะแทบจะไม่ได้ผลตอบแทนอะไรเลยจากการศึกษา

(4) การศึกษาภาคบังคับถือกันว่าบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายในการดึงเอาเยาวชนของชาติเข้าสู่ระบบโรงเรียน แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นระบบการศึกษาที่มุ่งให้คนได้แต่ไต่เต้าขึ้นไปในอาชีพรับราชการ หรือไม่ก็รับจ้างงานธุรกิจเอกชนเป็นหลัก ผลก็คือ เมื่อเยาวชนถึงสองในสามไม่มีโอกาสผ่านพ้นขั้นระดับมัธยมหรือผ่านขึ้นไปได้บ้างแต่ก็ต้องออกไปจาก “ระบบ” อีกเป็นจำนวนมากมาย จากระดับมัธยมต้นขึ้นไปสู่ระดับมัธยมปลายและระดับอุดมศึกษา รวมทั้งที่จบการศึกษาแล้วไม่มีงานให้ทำ คนอันเป็นทรัพยากรของชาติเหล่านี้จึงต้องเค็งคว้างช่วยตัวเองไม่ได้ สำหรับลูกหลานเกษตรกรจะหวนกลับสู่อาชีพท้องไร่ท้องนาอันเป็นถิ่นฐานเดิมของตนก็ไม่ได้อีกเพราะการเล่าเรียนไม่ได้สอนให้เป็นเช่นนั้น หนทางเดียวที่เหลืออยู่ก็คือ จำต้องพายหน้าเข้าเมืองเพื่อหางานทำซึ่งก็มียู่อำกัด เกิดภาวะคนล้นตลาดจ้างงานการกดอัตรากำลังและในที่สุด ความยากจนข้นแค้นในเมืองอันเป็นวัฏจักร

ควบคู่กันไปกับปัญหาภาวะความด้อยพัฒนา และความยากจนขาดแคลน
ในภาคเกษตรและชนบท

ความไขว่เขวทางวิชาการและแนวจัดการศึกษา

สภาพปัญหาความสูญเสียและสูญเสียเปล่าที่กล่าวมาข้างต้น เป็นผล
สืบเนื่องมาจากแนวทางและแบบแผนจัดการศึกษาโดยยึดแผนการผลิตกำลัง
คนเฉพาะกิจเป็นหลักใหญ่ และจริง ๆ แล้วดูจะถือกันเป็นความสำคัญสูงสุด
ซึ่งจำต้องย้าไว้ ณ ที่นี้ว่า เป็นข้อผิดพลาดจากสภาพความเป็นจริงของชีวิต
เศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมไทย เป้าหมายการผลิตกำลังคนแบบเฉพาะกิจ
อย่างเช่นที่ปฏิบัติกันนั้น ในตัวเองมิใช่เป็นของผิดแปลก แต่ความผิดพลาด
และความเสียหายเกิดขึ้นถ้าหากใช้อยึดมั่นถือมั่นกันถึงขั้นเป็นหลักการสูงสุด
และครอบงำระบบการศึกษาทั้งหมดของประเทศ และเพราะฉะนั้นจึงเป็นตัว
ก้ำกึ่งกับแผนการศึกษาชาติให้มุ่งอยู่แต่ “กำลังคนที่เป็นที่ต้องการทางเศรษฐกิจ”
เฉพาะในวงแคบ ประเด็นอยู่ตรงที่ว่าเรากำลังพูดถึงความ “ต้องการทาง
เศรษฐกิจ” โดยส่วนรวมหรือว่าเฉพาะของกลุ่มชนเพียงส่วนน้อย แน่หนอน
ถ้าจะเลือกมุ่งเอาเฉพาะแต่ความต้องการของทางราชการและภาคเศรษฐกิจ
สมัยใหม่แล้ว ข้อวินิจฉัยและสรุปทำนองที่ว่า “แผนกำลังคนที่ต้องแปลมาเป็น
แผนการศึกษา” จึงควรมุ่งการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย อาชีวศึกษา
หรือมหาวิทยาลัยนั้น ก็อาจจะพอรับฟังกันได้บ้าง แต่นั่นจะหมายความว่า
เกินเลยไปถึงว่า บรรดาผู้คนที่ระดับการศึกษาต่ำโดยเฉพาะในภาคเกษตร
และชนบทจะปราศจากความหมายหรือความต้องการทางเศรษฐกิจของชาติ
โดยส่วนรวมกระนั้นหรือ และถ้าเป็นเช่นนั้นแล้วใช่หรือ เศรษฐกิจจะหมายถึง
อะไรกันแน่ ? และเป้าหมายของการศึกษาอยู่ที่ตรงไหน : ทรัพยากรคนของ
ชาติโดยส่วนรวม หรือว่าเพียงกำลังคนเฉพาะส่วน ?

ทั้งหมดนี้สะท้อนถึงความไขว่เขวสับสนในเรื่องของเศรษฐกิจ กำลัง
คนและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งล้วนนำไปสู่ความไขว่เขวสับสนใน
แวดวงการศึกษา แต่กระนั้นก็ดูจะมีอิทธิพลอย่างสูงต่อแนวนโยบายพัฒนา
การศึกษาไทยจนถึงทุกวันนี้ จึงสมควรนำกรณีตัวอย่างเท่าที่พบได้มาอ้างถึง
ในที่นี้ ทั้งนี้เพื่อประกอบความเข้าใจถึงแนวทางเลือกอันพึงปรารถนาต่อไป

ในประการแรก ขอให้พิจารณาแนวความคิดความเข้าใจเกี่ยวกับ
ประถมศึกษาจากทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์ ต่อไปนี้ :-

...แนวโน้มของอัตราผลตอบแทนในชั้น (ประถมศึกษา) นี้ลดลง
เร็วมาก และเร็วที่สุดในบรรดาการศึกษาชั้นต่าง ๆ ...คุณสมบัติทาง
การศึกษาสำหรับการเข้าทำงานจึงมักจะสูงด้วย และจะยิ่งสูงมากขึ้น
ในอนาคต ทำให้ตลาดแรงงานของผู้ที่จบแค่ชั้นประถมศึกษา
ค่อนข้างแคบ และยิ่งเมื่อประเทศชาติเข้าใจถึงภาวะของการได้รับ
ประถมศึกษาถ้วนทั่วทุกคนเท่าไร อัตราผลตอบแทนของการศึกษา
ชั้นนี้ก็จะยิ่งลดลงมากเท่านั้น และอาจจะเป็นศูนย์...จากอัตราผล
ตอบแทนนี้ เราไม่อาจสรุปได้ว่า การลงทุนในการศึกษาชั้นนี้ต่อไป
ในอนาคตจะเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำเนื่องจากเราต้องยอมรับว่า การให้
การศึกษาชั้นประถมโดยทั่วถ้วน ยังเป็นสิ่งที่ควรทำอย่างยิ่งด้วย
เหตุผลทางด้านสังคม และอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เหตุผลทางเศรษฐศาสตร์⁹

นัยจากแนวโน้มวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์ที่อ้างถึงข้างต้นนี้ก็คือว่า
“ตลาดจ้างงาน” ของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ถือเป็นตัวกำหนดระดับการศึกษา
“ที่เป็นที่ต้องการทางเศรษฐกิจ” ซึ่งสูงขึ้นไปจากระดับประถม ส่วนสำหรับ
ประถมศึกษาเองนั้นโดยที่เป็นเรื่องตอบสนองความต้องการทางสังคม ก็จัด
กันไปด้วยเหตุผลที่ไม่ใช่เรื่องของเศรษฐกิจ และเพราะฉะนั้นจึงมีข้อสงสัย
ในทำนองว่า “ถึงแม้ว่าจะก่อให้เกิดผลดีในด้านการให้การศึกษาแก่ส่วนรวม
ให้มากที่สุด แต่ก็ให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจเนื่องจากการศึกษาที่ให้มากเกินไป
สอดคล้องกับการทำงานหรือ ประเภทงานที่มีในตลาด...”¹⁰ โดยนัยนี้เอง
ประถมศึกษาอันเป็นการศึกษาภาคบังคับมาเป็นเวลาช้านาน จึงกลับกลาย
มาเป็นดาบสองคมสำหรับทวยราษฎร์ซึ่งถูกเกณฑ์ให้เข้าสู่ “ระบบ” การศึกษา
สมัยใหม่ แต่แล้วกลับถูกทอดทิ้งให้อยู่ในฐานะเป็นเพียงทรัพยากรมนุษย์ที่
“ก่อให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจ” เพราะเหตุที่ได้รับการศึกษาไม่สอดคล้องกับ
“ประเภทงานที่มีในตลาด”

คงจะเป็นด้วยแนวความคิดความเข้าใจใน “เหตุผลทางเศรษฐศาสตร์”
อันคับแคบเช่นนี้เอง ที่ความหมายความสำคัญทางเศรษฐกิจของประถมศึกษา
จึงมักจะถูกลืมมองข้ามกันไปภายในแวดวงการศึกษาเอง ดังเช่นทัศนะที่ว่า

“นโยบายการส่งเสริมการศึกษาภาคบังคับจนไม่มีเงินงบประมาณเหลือเพียงพอที่จะส่งเสริมการศึกษาในระดับสูงขึ้นไป ทำให้ประเทศขาดแคลนกำลังคนในระดับกลาง และระดับสูง”¹¹ หรือบ้างก็เห็นว่า รัฐบาลควรต้องเพิ่มงบประมาณการศึกษา “เพื่อให้มีงบประมาณใช้เพื่อการศึกษาในระดับสูงกว่าชั้นประถมศึกษามากขึ้น”¹²

รวมความแล้ว ทั้งในแง่ของนักเศรษฐศาสตร์และของนักการศึกษาเอง ล้วนแต่เอนเอียงไปในแนวความคิดความเชื่อร่วมกันว่า ระดับการศึกษาขั้นสูงเพื่อผลิตกำลังคนระดับกลางและระดับสูงตามความต้องการของตลาดจ้างงานเท่านั้นที่ให้ความหมายความสำคัญทางเศรษฐกิจ ส่วนประถมศึกษาคงมีอยู่และเป็นไปเพื่อเหตุผลทางสังคมอื่น ๆ อันไม่เกี่ยวกับเศรษฐกิจ ความคิดความเข้าใจทำนองนี้อาจจะมีเหตุผลอ้างอิงกันอย่างไรก็ตาม แต่ก็ย่อมไม่อาจปฏิเสธสภาพความเป็นจริงไปได้ว่า ในที่สุดแล้ว ประถมศึกษาเป็นแหล่งรวมทรัพยากรคนถึงสองในสามที่ไม่สามารถผ่านขึ้นไปสู่ระดับมัธยมในแต่ละปีการศึกษา ไม่มีเหตุผลอันใดเลยที่จะปล่อยให้ต้องสูญเสียและสูญเปล่าไปอย่างเช่นที่เป็นมาจนถึงปัจจุบันนี้

ประการต่อมา แม้ในช่วงหลัง ๆ มา นี้ จะเริ่มมีการวิเคราะห์วิจัยเกี่ยวกับนโยบายพัฒนาการศึกษา โดยพิจารณาไปในแง่ของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ขึ้นมาบ้าง ซึ่งนับเป็นพัฒนาการก้าวหน้าไปขั้นหนึ่ง แต่ถึงกระนั้น ก็ยังคงยึดติดอยู่กับกรอบความคิดของการผลิตกำลังคนเฉพาะกิจ กล่าวคือจำกัดอยู่ภายใต้โครงสร้างพหุมิติการศึกษาดังกล่าวข้างต้น การพิจารณาจากแง่ของปัญหาทรัพยากรมนุษย์ดูจะช่วยให้มองภาพเศรษฐกิจรวมชัดเจนขึ้นครอบคลุมทั้งภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วยให้มองเห็นถึงความหมาย ความสำคัญเชิงเศรษฐกิจของกำลังคนระดับประถมศึกษา ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในอาชีพเกษตรกรรมและจำเป็นต้องมีการปรับระดับทักษะและการศึกษาให้สูงขึ้นตามสภาพการพัฒนาเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีภายในภาคเกษตรเอง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยังเป็นเรื่องของ การพิจารณาแบบแยกส่วนระหว่างภาคเศรษฐกิจทั้งสองอยู่นั่นเอง แนวความคิดแบบแยกภาคเศรษฐกิจมีนัยสำคัญทางการศึกษาซึ่งจะได้กล่าวถึงในตอนต่อไป สำหรับในที่นี้ขอตั้งข้อสังเกตไว้แต่เพียงว่า ในสภาวะของวิชาการ

ทางเศรษฐศาสตร์ขณะนี้เท่าที่เกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น ถึงแม้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจ จะเป็นที่ยอมรับกันทั้งในภาคอุตสาหกรรมและภาคเกษตรกรรม รวมทั้งความจำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาระดับความรู้และขยายการศึกษาในหมู่ผู้ใช้แรงงานให้สูงขึ้นสู่ระดับมัธยม อันเป็นระดับการศึกษาที่ถือว่าช่วยให้ใช้ฝีมือได้คุณภาพดีขึ้น แต่จุดเน้นหนักของการศึกษาวิจัยทางเศรษฐศาสตร์การศึกษาก็คงมุ่งไปที่เป้าหมายของการผลิต บ่อนกำลังคนให้กับภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่เป็นหลักใหญ่ทั้งนี้ด้วยเหตุผลที่ว่า “อุปทานด้านคนงานอัตราค่าจ้างต่ำแต่ฝึกใช้งานได้ดี นับเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญยิ่งของความสำเร็จในปัจจุบันของประเทศไทย มันช่วยให้บรรดาอุตสาหกรรมไทยผลิตสินค้าคุณภาพดีสามารถแข่งขันได้ในตลาดโลก”¹³

นั่นก็คือ หลักการและเป้าหมายทางการศึกษา ภายใต้กระแสของการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกตามแบบฉบับของประเทศอุตสาหกรรมใหม่ทั้งหลาย ซึ่งพยายามพัฒนาให้เศรษฐกิจเติบโตขึ้นมาได้อย่างรวดเร็ว โดยอาศัยการส่งออกผลิตภัณฑ์ที่ใช้แรงงานก็มีฝีมือเป็นปัจจัยหลัก โดยนโยบายนี้ บทบาทของการศึกษาที่เป็นทางการ กล่าวคือระบบโรงเรียน จึงอยู่ที่การผลิตคนงานซึ่งใช้ฝีมือได้ดีเพื่อสนองความต้องการของอุตสาหกรรมสมัยใหม่ เป็นสำคัญ ประเด็นปัญหาที่มีอยู่ว่า ประถมศึกษา (แม้คุณภาพดี) จะเป็นการเพียงพอหรือไม่ คำตอบที่ได้ก็คือ จำเป็นต้องมีการขยายอัตราจำนวนนักเรียนจากระดับประถมขึ้นสู่ระดับมัธยมให้มากขึ้น ในฐานะที่มัธยมศึกษา (รวมทั้งอุดมศึกษา) เป็นระดับของการคัดระดับสติปัญญาของคน การที่มีเยาวชนจำนวนมหาศาลถึงสองในสามต้องหมดโอกาสที่จะผ่านขึ้นสู่ระดับมัธยม จึงมีผลเท่ากับเป็นการตัดโอกาสของระบบการศึกษาที่เป็นทางการเองในอันที่จะได้สติปัญญาดี ๆ เข้ามาช่วยให้ระบบการผลิตกำลังคนแข็งแกร่งมีประสิทธิภาพขึ้น

ถึงตรงนี้ก็คงพอจะเห็นได้ว่า ประเด็นปัญหาเรื่องการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ค่อย ๆ จักถ่วงแคลงไปเป็นลำดับ เหลือส่วนที่เป็นแก่นสารจริง ๆ ก็คือเป้าหมายหลักของการผลิตและพัฒนาากำลังคนสนองความต้องการของภาคอุตสาหกรรมสมัยใหม่ ประเด็นปัญหาเรื่องความเป็นธรรมสำหรับโอกาสทางการศึกษาของมวลเยาวชน โดยเฉพาะจากชนบท ก็ยังคงจำกัดอยู่ในกรอบโครงสร้างพหุมิติจากฐานประถมขึ้นสู่ระดับมัธยมและอุดมศึกษาดังเช่นที่

เป็นอยู่ นโยบายพัฒนาการศึกษาเพื่อตอบสนองปัญหาการศึกษาและแรงงานที่มีคุณภาพใช้ฝึกงานได้ดีขึ้น ก็คงอยู่ที่การขยายการศึกษาระดับมัธยมดังเช่นที่เคยกระทำกันอยู่แล้วแต่อดีต การขยายการศึกษามาศึกษาบังคับออกไปเป็น 9 ปี ก็ดูจะอยู่ในกระแสดวงความคิดทำนองเดียวกัน ถ้าเป็นเช่นนั้น ข้อเสนอเชิงนโยบายเรียกร้องให้ขยายโอกาสทางการศึกษาที่สูงกว่าระดับประถมขึ้นไป ก็คงไม่ได้มุ่งให้ภาคเกษตรและชนบทได้กระตือรือร้นมาอย่างจริงจัง ทั้ง ๆ ที่มองเห็นกันอยู่แล้วถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างของเกษตรกรรมเอง เพราะในที่สุดแล้ว จุดมุ่งหมายส่วนหนึ่งของการเร่งรัดพัฒนาไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมก็คือ ระบบการศึกษาทั้งระดับประถมและมัธยมที่เอื้ออำนวยต่อ “ความสามารถฝึกแรงงานให้ใช้ได้ และการเปลี่ยนแปลงกำลังแรงงานจากภาคเกษตรให้เข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม และบริการต่าง ๆ” ¹⁴ และโดยนัยของกรอบโครงสร้างอันจำกัดแค่นี้เอง “ตลาดจ้างงาน” จึงจะยังคงเป็นตัวกำหนดแนวทางจัดการศึกษาดังเช่นที่เคยเป็นมา ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญ

ทางเลือกเพื่อ “ยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกัน”

ปัญหาสองแนวทาง

คำกล่าวของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่อ้างถึงข้างต้นเป็นเครื่องสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาการศึกษาของไทย ซึ่งลักลั่นขัดแย้งกันอยู่ระหว่างสองแนวทางกล่าวคือ แนว “จัดการศึกษาเฉพาะสำหรับหมู่คณะ” หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการ “สร้างแต่ยักษ์และเทวดา” กับอีกแนวทางหนึ่งเพื่อ “พยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกัน” โดยพื้นฐานทางประวัติศาสตร์ ระบบการศึกษาไทยสมัยใหม่แยกตัวออกไปจากการศึกษา “แผนโบราณ” โดยทำหน้าที่ตามแนวทางแรกเป็นกลไก “เลือกสรรและรับรองบุคคลเพื่อบรรจุเข้าสู่ระดับชั้นของตำแหน่งต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจสังคม และการเมือง” ดังกล่าวมาข้างต้น ในแนวทางของการมุ่งแต่สร้างหรือผลิตกำลังคนระดับนำนี้ ก็เป็นที่เห็นกันมาแล้วเช่นกันว่าได้ก่อให้เกิดความสูญเสียและสูญเสียเปล่าอย่างมหาศาลแก่ทรัพยากรคนของชาติ และยิ่งไปกว่านั้น ยังเป็นผลให้การศึกษาระดับอุดม

รวมทั้งสถานภาพทางสังคมกลายเป็นตัวกำหนดแบบแผนและเนื้อหาสาระของหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับประถมและมัธยมศึกษาขึ้นไปตามลำดับ ทุกกระตือรือร้นการศึกษาประกอบเป็นส่วนยึดโยงกันภายในโครงสร้างพีรามิด “โอกาสทางการศึกษา” ย่อมหมายถึง ช่องทางที่จะได้เข้าขึ้นไปสู่สถานภาพที่สูงขึ้นในสังคม หรือมิฉะนั้น ก็ต้องตกเป็นผู้พ่ายแพ้ไปในชีวิตสังคม

กลุ่มและชุมชนเป้าหมาย

ตามแนวทางจัดการศึกษาที่เป็นอยู่ ประสบการณ์ได้ชี้ให้เห็นอย่างแจ่มชัดแล้วว่าโอกาสทางการศึกษาเช่นว่านั้นจำกัดอยู่ที่กลุ่มชนส่วนน้อย ส่วนลูกหลานของกลุ่มชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในภาคเกษตรและชนบท ซึ่งเรียกกันตามภาษาทางเศรษฐศาสตร์ว่า “ภาค (เศรษฐกิจสังคม) ที่ไม่เป็นทางการ” กลุ่มเยาวชนส่วนใหญ่เหล่านี้ต้องพลาดโอกาสของทางไปก็เพราะเหตุฐานะทางเศรษฐกิจ รวมทั้งพื้นเพของครอบครัวไม่เอื้ออำนวย ในขณะที่เดียวกันก็มีครอบครัวใน “ภาคที่ไม่เป็นทางการ” จำนวนไม่น้อย ไม่ต้องการลงทุนส่งลูกหลานให้เล่าเรียนเกินไปจากระดับประถมซึ่งเป็นภาคบังคับ เพราะตระหนักเห็นอยู่ว่าไม่ได้สอดคล้องหรือคุ้มค่ากับผลตอบแทนอันพึงมีพึงได้ต่อพื้นฐานงานอาชีพของตนเอง¹⁵ สรุปรวมความแล้วทรัพยากรคนส่วนใหญ่ที่เดียว ไม่ได้รับประโยชน์อย่างจริงจังจากระบบการศึกษาที่เป็นอยู่ เนื่องจากเป็นระบบที่จำกัด ทางเลือกของชีวิต อยู่ที่ตลาดจ้างงานเป็นหลักใหญ่ ทั้ง ๆ ที่โดยพื้นฐานที่เป็นจริงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมประชาชนคนไทยส่วนใหญ่มีพื้นฐานงานอาชีพและการดำรงชีวิตที่เป็นของตนเอง ซึ่งอาศัยความรู้และประสบการณ์ที่ถ่ายทอดสั่งสมกันมาเป็นเวลาช้านาน พิจารณาในแง่นี้ ความสูญเสียและสูญเสียเปล่าทางการศึกษา จึงไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของกลุ่มคนจำนวนมากมายที่พลาดโอกาสไม่สามารถได้เข้าขึ้นสู่ระดับการศึกษาสูง ๆ เท่านั้น หากยังหมายถึง การสูญเสียภูมิปัญญาความรู้อันสะสมเป็นมรดกตกทอดของสังคมวัฒนธรรมไทย อีกด้วยในขณะเดียวกัน

จากข้อพิจารณาต่าง ๆ ที่กล่าวมา คงเป็นที่เห็นร่วมกันได้ว่าระบบการศึกษาไทยจำเป็นต้องขยายขอบเขตความเข้าใจและเป้าหมายให้กว้างขวาง

ออกไปจากเรื่องของการผลิตกำลังคนเพื่อสนองความต้องการของตลาดจ้างงาน
ทั้งนี้เพื่อเปิดช่องทางเลือกงานอาชีพและวิถีชีวิตของประชาชนคนไทยทั้งหลาย
ซึ่งมีอยู่แตกต่างกันออกไปตามพื้นฐานศักยภาพของตน โดยนัยนี้
หลักการเกี่ยวกับโอกาสและความเป็นธรรมทางการศึกษาที่จะต้องมีการขยาย
ขยายกว้างขวางขึ้นและอย่างเป็นพลวัตขึ้น กล่าวคือ ไม่จำกัดอยู่แต่ภายในกรอบ
ของพหุมิติการศึกษาแบบสู่ทางเดียวจากระดับประถมขึ้นสู่ระดับมัธยมและ
ระดับอุดมศึกษาที่เป็นอยู่ หากแต่จะต้องสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่ที่พื้นฐานแวดล้อม
และศักยภาพอันหลากหลายของคนเป็นสำคัญ

โดยหลักการเพื่อให้การศึกษาได้เปิดโอกาสและทางเลือกของชีวิต
ที่หลากหลายขึ้นตามพันธะหน้าที่ในการพัฒนาทรัพยากรคนอย่างแท้จริง
ก็ย่อมจะต้องมีการพัฒนาขยายกลุ่มเป้าหมายออกไปในลักษณะและแนวทาง
ต่อไปนี้ :-

(1) ในสภาพการณ์ของความไม่สมดุล และลักษณะปัญหาของว่าง
ทางสังคม วัฒนธรรมดังที่เป็นอยู่ นโยบายและแผนพัฒนาการศึกษาจำเป็นต้อง
มุ่งไปสู่ทรัพยากรคนในระดับพื้นฐานเป็นหลัก แน่นนอน ทรัพยากรคน
ในระดับพื้นฐานที่ว่านี้ ส่วนใหญ่ก็คงตกอยู่ในภาคเกษตรและชนบทนั่นเอง
เท่าที่ผ่านมา กลุ่มทรัพยากรคนเหล่านี้มักจะถูกตีค่ากันจากเกณฑ์ความต้องการ
ของตลาดจ้างงานภายนอกดังที่ได้เห็นกันมาแล้ว หลักความคิดความเข้าใจ
เช่นนี้ จำเป็นจะต้องมีการปรับเปลี่ยนกันให้ตรงต่อสภาพความเป็นจริง
อย่างน้อยก็ในแวดวงการศึกษาซึ่งมีพันธะหน้าที่โดยตรงต่อการพัฒนาทรัพยากร
คน เพราะในที่สุดแล้วทรัพยากรคนเหล่านี้มีคุณค่าอย่างอเนกอนันต์ ทั้งต่อ
งานอาชีพของตนเอง คือ เกษตรกรรม และต่อเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ
นอกจากนี้แล้วก็ไมอาจปฏิเสธได้ว่า ภาคเกษตรกรรมได้มีส่วนช่วยเหลือ
อย่างสำคัญต่อการพัฒนาภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมาแต่ต้น เป็นแต่ต้องกลับ
ถูกทิ้งให้ด้อยพัฒนาล้าหลังมาโดยตลอด เพราะฉะนั้น ไม่ว่าจะพิจารณาจาก
แง่มุมใดก็ตาม ความหมายความสำคัญทางเศรษฐกิจของกลุ่มคนเหล่านี้จึง
ไมอาจมองข้ามหรือละเลยกันไปได้ ในแนวทางพัฒนาการศึกษาที่ถูกต้อง
จึงต้องถือว่าเป็นขุมกำลังทรัพยากรที่ทรงคุณค่าต่อเศรษฐกิจในพื้นที่งาน
อาชีพและการดำรงชีวิตของตนเอง ไม่ใช่เป็นเพียงแหล่งบ่อนกำลังคนหรือ

แรงงานให้กับภายนอกเท่านั้น

(2) ในขณะเดียวกันเมื่อพูดถึงถึงบทบาทของการศึกษาในการพัฒนาทรัพยากรคน ก็คงจะต้องคำนึงถึงพื้นฐานแวดล้อมของคนควบคู่กันไปด้วย ตรงนี้เองที่ศักยภาพทางการพัฒนาการศึกษาของภาคเกษตรและชนบทจะปรากฏให้เห็นเพราะชีวิตคนเราไม่ได้อยู่ในสุญญากาศ หากแต่เกิดมาและดำเนินชีวิตอยู่ในครอบครัวและชุมชน รวมทั้งในท่ามกลางของทรัพยากรและธรรมชาติแวดล้อม ในประการสำคัญที่จำเป็นต้องย้ำไว้ ณ ที่นี้ก็คือว่า ในพื้นฐานแวดล้อมที่ว่านี้ ไม่ได้ว่างเปล่าในเรื่องของความรู้และวิทยาการของตนเอง หากโดยแท้จริงแล้ว ยังเป็นแหล่งของกระบวนการเรียนรู้และภูมิปัญญา ซึ่งสะสมพอกพูนกันมาแต่อดีต และทั้งหมดประกอบเป็นองค์ความรู้อันทรงคุณค่า ไม่แต่เพียงต่อการดำรงชีวิตของครอบครัวและชุมชนเท่านั้น หากแต่ในหลาย ๆ กรณีทีเดียว ยังมีศักยภาพเป็นพื้นฐานการพัฒนาวิชาความรู้ให้เติบโตก้าวหน้าต่อไปได้ รวมทั้งในเรื่องของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งกำลังเป็นที่เรียกร้องกันอยู่ในขณะนี้ ปัญหาอยู่ที่ว่า เราจะสามารถเล็งเห็นถึงคุณค่าและศักยภาพการพัฒนาที่มีอยู่เป็นอยู่ในพื้นฐานสังคมวัฒนธรรมของเราเองหรือไม่เท่านั้น

(3) การมุ่งเป้าหมายการศึกษาไปสู่ทรัพยากรคนในระดับพื้นฐาน หมายความว่าไปถึงว่า หลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนจะต้องสัมพันธ์สอดคล้องต่อพื้นฐานแวดล้อม และปัญหาความต้องการในวิถีชีวิตของกลุ่มคนเหล่านั้นในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ดังที่รายงานการศึกษา สภาพหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ได้ชี้ให้เห็น ก็ได้มีการคิดและเคลื่อนไหวกันมากพอสมควรภายในวงราชการฝ่ายการศึกษาเองในเรื่องการปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตรและวิธีการเรียนการสอนทั้งระดับประถมและมัธยมให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่นกล่าวคือ เป็นการเน้นให้ความรู้และทักษะพื้นฐานในการประกอบอาชีพ และการดำรงชีวิต ตลอดจนหลักการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นก็ได้มีการคิดอ่านกันกว้างขวางขึ้น ทั้งหมดนี้ต้องนับว่าเป็นการริเริ่มที่พัฒนาก้าวหน้าในระดับหนึ่ง แต่ก็คงมีลักษณะแบ่งแยกกระจัดกระจายอยู่ตามสภาพโครงสร้างการจัดและบริหารการศึกษาที่เป็นอยู่ กล่าวคือ แบ่งแยกกันทั้งในส่วนองระดับประถมกับมัธยมและในส่วนอง

ระบบในโรงเรียนกับนอกโรงเรียน ในส่วนหลังนี้ ข้อสังเกตที่ตามมาก็คือว่า ยังต้องมีการจัดหลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียน เพื่อให้มีศักดิ์และสิทธิเทียบเท่ากับหลักสูตรการศึกษาในระบบโรงเรียน แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของค่านิยมครอบงำอันแนบเนื่องอยู่ในโครงสร้างระบบโรงเรียน ซึ่งทำหน้าที่เป็นเพียงกลไกคัดคนขึ้นสู่ระดับการศึกษาสูง ๆ ขึ้นไปเท่านั้น ดังเช่นที่ยึดถือปฏิบัติกันมาโดยตลอด และถ้าเป็นเช่นนั้น ก็จะเท่ากับเป็นผลลบถ่วงหลักการและวัตถุประสงค์ในการปรับปรุงเนื้อหาหลักสูตรและการเรียนการสอนให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของท้องถิ่นไปด้วยในที่สุด

(4) ก่อนที่จะพิจารณาไปถึงประเด็นปัญหาเรื่องการจัดระบบโรงเรียนให้สอดคล้องกับกลุ่มและชุมชนเป้าหมายดังกล่าวข้างต้น ก็มีข้ออันควรย้าไว้ ณ ที่นี้ก่อนว่า การกำหนดนโยบายและแผนการศึกษาเพื่อมุ่งเป้าหมายหลักไปที่ทรัพยากรคนระดับพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคเกษตรและชนบทนั้น ไม่ได้หมายความว่า จะเป็นการตัดขาดออกไปจากกระแสริวิชาความรู้สมัยใหม่และการพัฒนาเปลี่ยนแปลงของโลกภายนอก ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้อยู่ในตัวเอง หรือถ้าจะมีการพยายามทำเช่นนั้นจริง ๆ ก็เท่ากับเป็นการพิพากษาให้คนและชุมชนท้องถิ่นนั้น ๆ ก้าวไปสู่ความเสื่อมโทรมและดับสูญไปในที่สุด ประเด็นจึงไม่ใช่เป็นการแบ่งแยกหรือแยกส่วนเช่นนั้น ในทางตรงกันข้าม แนวพัฒนาการศึกษาที่พึงประสงค์ในที่นี้ตระหนักถึงความจำเป็นที่กระแสความรู้และวิทยาการทั้งสองกระแสหลักคือทางภาคสมัยใหม่และภาคประเพณีจะต้องมีการประสานสัมพันธ์กัน เพื่อว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการศึกษา รวมถึงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จะได้สามารถดำเนินในวิถีทางไปสู่ความเป็นตัวของตัวเอง และความสามารถพึ่งตนเองได้ในระยะยาวเท่าที่เป็นอยู่ กระแสเศรษฐกิจและวิทยาการพัฒนาไปในลักษณะแบ่งแยกและเป็นปฏิปักษ์ระหว่างกันก่อให้เกิดปัญหาช่องว่างถักถักและความไม่เป็นธรรมตลอดจนปัญหาบ่อนทำลายทางสังคมอันเป็นการที่ตามมา การพัฒนาทางการศึกษาของทรัพยากรคนระดับพื้นฐานจึงเป็นความจำเป็นเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนชนบทที่ต้องสูญเสียไปในกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมา และเพื่อว่าเศรษฐกิจสังคมไทยจะได้สามารถพัฒนาก้าวหน้าไปอย่างมีประสิทธิภาพและสมดุลในที่สุด

ระบบโรงเรียนชุมชน

จากข้อพิจารณาถึงกลุ่มและชุมชนเป้าหมายทางการศึกษาที่กล่าวมาข้างต้น ประเด็นที่จำเป็นต้องพยายามทำความเข้าใจกันเป็นอันดับต่อไป ก็ได้แก่ตัวระบบโรงเรียนเองซึ่งเรียกได้ว่าเป็นแก่นของปัญหาทั้งปวงทางการศึกษาตามแนวทางที่ยึดถือปฏิบัติกันมาจนถึงบัดนี้ ดังที่ชี้ให้เห็นในตอนต้น ระบบโรงเรียนตั้งแต่ระดับประถมขึ้นไป แทบไม่ได้ให้ความหมายอะไรมากไปกว่าทำหน้าที่เป็นด่านสกัดและคัดเด็กให้มุ่งไต่เต้าขึ้นสู่ระดับการศึกษาสูง ๆ ไปตามลำดับ ภายใต้โครงสร้างพหุมิติการศึกษาเช่นว่านี้ ระบบและกระบวนการเรียนรู้ ถูกกำหนดให้เป็นไปในสู่ทางเดียวโดยตลอด กล่าวคือ สู่ทางเข้าสู่ตลาดจ้างงานภายนอกชุมชน ผลกระทบต่อแนวพัฒนาการศึกษาก็เป็นไปในทิศทางดังเช่นที่มีการตั้งข้อสังเกตกันไว้ว่า :-

...ทำให้การพัฒนาการศึกษามีส่วนเชื่อมโยงเกือบโดยสิ้นเชิงอยู่กับภาคเศรษฐกิจ 'สมัยใหม่' ที่ใช้เงินทุนสูงภายในระบบเศรษฐกิจของชาติ ส่วนบรรดาภาค (เศรษฐกิจ) ประเพณีทั้งหลายที่มีผลิตภาพต่ำและอิงอยู่กับทรัพยากรและทักษะแบบพื้นบ้านแท้ ๆ กลับถูกมองข้ามละเลยกันไปเสียเป็นส่วนใหญ่ในกระแสพัฒนาการศึกษาสำคัญ ๆ¹⁶

ความจริง ข้อสังเกตทำนองนี้ไม่ใช่ของใหม่อะไร อย่างน้อยเมื่อกว่า 80 ปีก่อน กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสก็ได้ทรงมองเห็นและถวายความเห็นถึงคุณค่าทางการศึกษาของบรรดาความรู้และทักษะประสบการณ์แบบพื้นบ้านทั้งหลาย ซึ่งถูกตัดออกไปจากระบบโรงเรียนสมัยใหม่

ในสภาพความเป็นจริงของเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมไทย โอกาสและความเป็นธรรมทางการศึกษา จึงไม่ใช่จะยึดถือเอาแต่ตลาดจ้างงานและตำแหน่งสถานภาพทางสังคมชั้นสูงเป็นที่ตั้ง หากแต่เป็นเรื่องที่จะต้องขึ้นอยู่กับพื้นฐานของคนและกลุ่มชนซึ่งมีอยู่แตกต่างกันไปตามสภาพพื้นฐานแวดล้อม โดยนัยนี้ แนวทางพัฒนาการศึกษาที่พึงประสงค์ จึงอยู่ที่จะต้องจัดให้ระบบโรงเรียนเป็นแหล่งสร้างและพัฒนากระบวนการเรียนรู้ที่สัมพันธ์สอดคล้องต่อพื้นฐานและปัญหาความต้องการของคนและชุมชนนั้น ๆ เป็นหลัก นั่นก็คือหลักการของระบบโรงเรียนชุมชน เราได้พูดกัน

มามากในเรื่อง “การศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม” ตั้งแต่ครั้งเกิด “โครงการปฏิรูปการศึกษา” เมื่อปลายปี พ.ศ. 2517 และมาในปัจจุบันในการเคลื่อนไหวคิดอ่านภายในแวดวงราชการฝ่ายการศึกษาเองในเรื่องแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอนก็มีการยั่วยุกันมากเช่นกันถึงปัญหาเรื่องการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น แต่หลักการและจุดมุ่งหมายทางการศึกษาเหล่านี้ย่อมไม่อาจบังเกิดผลในทางปฏิบัติได้ถ้าหากปราศจากเสียซึ่งระบบโรงเรียนที่เป็นตัวสานและกระตุ้นส่งเสริม และกระบวนการเรียนรู้จากพื้นฐานของชุมชนอย่างจริงจัง

แนวการพัฒนาให้เกิดระบบโรงเรียนชุมชน อาจพิจารณาได้จากองค์ประกอบหลักการดังต่อไปนี้ :-

(1) การเชื่อมต่อนอกโรงเรียน ในประการแรกทีเดียวจะต้องไม่มีการแบ่งขาดตัดตอนกันระหว่างกระบวนการเรียนรู้ในชั้นเรียนกับวิถีชีวิตของชุมชน หากจะต้องให้เป็นการเสริมและสนองตอบซึ่งกันและกัน หลักสูตรการศึกษานอกโรงเรียนที่นำมาใช้ปฏิบัติในปัจจุบันถือได้ว่าเป็นคุณประโยชน์ในสภาพการณ์ ซึ่งระบบโรงเรียนมีช่องว่างห่างไกลกับสภาพความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชน แต่ในขณะเดียวกัน ก็ยังต้องจัดให้บางส่วนได้มีศักดิ์และสิทธิเทียบเท่ากับหลักสูตรการศึกษาในระบบโรงเรียน รวมทั้งอีกบางส่วนเป็นการเปิดโอกาสให้เรียนจบมัธยมศึกษาตอนปลายได้เร็วขึ้น เหล่านี้แสดงถึงความพยายามที่จะใช้ระบบการศึกษานอกโรงเรียนช่วยขยายโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียน แต่ในขณะเดียวกันก็เท่ากับเป็นการผลักดันให้ระบบการศึกษานอกโรงเรียนเองต้องเปี่ยงเบนออกไปจากเป้าหมายของการสนองความต้องการด้านอาชีพและการดำรงชีวิตในชุมชนท้องถิ่นในทางตรงกันข้าม โดยหลักการของระบบโรงเรียนชุมชน ทั้งระบบในและนอกโรงเรียน จำเป็นจะต้องมีการคิดอ่านจัดให้สัมพันธ์เชื่อมโยงประกอบเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน และสอดคล้องกับสภาพ ปัญหาความต้องการ และศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก

ลักษณะความเชื่อมโยงของชีวิตในและนอกโรงเรียนที่ว่านี้ นอกจากจะมีนัยสำคัญต่อการจัดหลักสูตรการเรียนการสอนและโครงสร้างจัดการศึกษาดังที่จะกล่าวถึงต่อไปแล้ว ยังมีข้อที่พึงพิจารณากันโดยเฉพาะก็คือ ในเรื่อง

สถานะของครูอันเป็นหัวใจของระบบการศึกษา ประเด็นหลักการอยู่ที่ว่าจะจัดการศึกษาอย่างไรให้ครูได้เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชุมชน ไม่จำกัดบทบาทหน้าที่อยู่แต่ในชั้นหรือเวลาเรียนเท่านั้น หากแต่พึงเป็นผู้เข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในกระบวนการดำเนินชีวิตของชุมชนอย่างแท้จริง ในฐานะเช่นนั้น การเรียนการสอนจะให้ความหมายและคุณค่าต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตภายนอกโรงเรียนประกอบกันไปในวงจรชีวิตร่วมกัน ความสัมพันธ์ระหว่างครู/โรงเรียน กับนักเรียนและพ่อแม่ผู้ปกครองก็จะเป็นไปอย่างใกล้ชิดและต่อเนื่อง ในประการสำคัญ ครูยังจะทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญาอีกส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของชุมชนนั้น ๆ ด้วยในขณะเดียวกัน

(2) **เขตจัดการศึกษากับความหลากหลายของชุมชนท้องถิ่น** เป็นที่แน่นอนว่าในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาชาติ บรรดาระบบโรงเรียนชุมชนทั้งหลายย่อมจะต้องมีหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอยู่ในส่วนหนึ่งที่สำคัญ แต่ทั้งนี้ก็ไม่ได้ขัดกับหลักการที่จะจัดการศึกษาให้สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นเจตนารมณ์ของทางราชการฝ่ายการศึกษาอยู่แล้ว ในด้านการแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ข้อพิจารณาต่อไปที่ยังต้องคำนึงถึงกันก็คือ ปัญหาการกำหนดแบ่งเขตจัดการศึกษา ดังที่รายงานการศึกษาลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นเพื่อจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับความต้องการของประชากรได้ชี้ให้เห็นตามแนวปฏิบัติที่ยึดถือกันมา การกำหนดแบ่งเขตการศึกษาออกเป็นภาคต่าง ๆ ก็คงเป็นไปตามเจตนารมณ์ทำนองเดียวกันกับการแบ่งเขตการปกครองของกระทรวงมหาดไทยนั่นเอง กล่าวคือ เพื่อความสะดวกในการสั่งการจากราชการบริหารส่วนกลางไปยังส่วนภูมิภาคเป็นประการสำคัญ มากกว่าเพื่อที่จะจัดการศึกษาให้สัมพันธ์สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตของคนในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ เขตหรือภาคการศึกษาจึงมีความหมายเพียงให้เกิดความแน่ชัดในขอบเขตพื้นที่รับผิดชอบและสะดวกต่อการปฏิบัติงานของผู้ตรวจราชการกระทรวงศึกษาธิการมากกว่าอะไรอื่นทั้งสิ้น จริงอยู่ เคยมีการดำริภายในกระทรวงศึกษาธิการเอง เล็งเห็นความจำเป็นในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์และอาชีพของราษฎร แต่แล้วก็ต้องจำนนต่อกระแสของการรวมศูนย์อำนาจภายใต้โครงสร้างระบบบริหาร

ราชการที่เป็นอยู่

ดังนั้น ปัญหาการจัดการศึกษาให้สัมพันธ์สอดคล้องกับความต้องการ และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นตามหลักความคิดของระบบโรงเรียนชุมชน จึงเป็นเรื่องเกี่ยวข้องอยู่กับปัญหาโครงสร้างระบบราชการบริหาร ในจุดนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า ความโน้มเอียงของนักศึกษาไทยโดยทั่วไป มักจะห่วงใยกันเป็นพิเศษในปัญหาการขาด “เอกภาพ” ในการบริหารการศึกษา ชาวครว ความเคลื่อนไหวของบรรดานักการศึกษาชั้นนำของทางราชการในขณะนี้ ก็ดูจะมุ่งเน้นถึงประเด็นเรื่องนี้โดยเฉพาะ นัยว่าถึงกับเกิดความคิดเสนอให้รวมกิจกรรมการศึกษา *ทุกระดับและทั่วทั้งประเทศ* เข้ามาอยู่ภายใต้กระทรวงเดียวกัน ยิ่งกว่านั้น เท่าที่เข้าใจ กระแสทางฝ่ายการเมืองก็ดูจะคล้อยตามอยู่ด้วย ความกังวลห่วงใยในปัญหาเรื่องเอกภาพทางการศึกษานี้พอเป็นที่เข้าใจและน่าเห็นใจอยู่ เมื่อคำนึงถึงสภาพความกระจัดกระจายทางการบริหาร ในปัจจุบันซึ่งการศึกษาระดับชั้นต่าง ๆ ต้องถูกแยกย้ายสังกัดต่างกรมต่างกระทรวงกัน เป็นเหตุให้ทั้งหลักสูตรและการเรียนการสอน ตลอดจนการทดสอบต้องถูกหักออกเป็นชิ้น ๆ ขาดการประสานเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ระบบการศึกษาไทยจึงตกอยู่ในภาวะระส่ำระสายอยู่ทุกวันนี้ ความคิดอ่านที่จะแก้ไขปัญหาคความกระจัดกระจายแตกแยกทางการศึกษาย่อมเป็นสิ่งจำเป็น แต่ในขณะเดียวกัน ความเป็นเอกภาพภายใต้โครงสร้างพิรามิดการศึกษา อย่างที่เป็นอยู่ก็ขัดแย้งอย่างเห็นได้ชัด ต่อหลักการและเจตนารมณ์ที่จะจัดการศึกษาให้สัมพันธ์สอดคล้องกับความต้องการและวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งย่อมมีความแตกต่างหลากหลายกันออกไป ดังที่รายงานการศึกษา ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นฯ แสดงให้เห็น

ได้กล่าวมาแล้วถึงว่า ระบบจัดการศึกษาโดยกำหนดเป้าหมายผลิตร กำลังคนไปในสู่ทางเดียวกันหมดทั้งประเทศ ก่อให้เกิดความสูญเสียและสูญเสียเปล่าเพียงใด ทางเลือกที่เป็นไปได้และสอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงของชีวิตและสังคมไทย ก็คือ ปรับขยายทิศทางการศึกษาให้สัมพันธ์กับสภาพพื้นฐานแวดล้อมและศักยภาพของชุมชนท้องถิ่นดังกล่าวมาข้างต้น โดยนัยนี้ โครงสร้างการศึกษาที่ยึดติดอยู่กับความเป็นหนึ่งหรือสู่ทางเดียวของการแพ้นะ ก็จำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนเปิดช่องทางโอกาสการเรียนรู้ที่หลากหลายขึ้น

รายงานการศึกษาลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นฯ แสดงให้เห็นถึงตัวแปรทั้งที่
รวมและแตกต่างกันของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่สภาพทางภูมิศาสตร์
ทรัพยากรธรรมชาติ อาชีพ ขนบธรรมเนียม ภาษา และศาสนา ตลอดจน
สภาพการป่วยไข้ และโรคต่าง ๆ ของประชากร ตัวแปรเหล่านี้ล้วนประกอบ
เป็นองค์ความรู้อันจำเป็นและควรค่าแก่การเรียนรู้ของคนในชุมชนท้องถิ่น
ทั้งสิ้น ปัญหามีอยู่ว่า จะนำเนื้อหาสาระเหล่านี้เข้าสู่หลักสูตรและกระบวนการ
การเรียนรู้กันอย่างไร ประเด็นสำคัญในที่นี้ก็คือว่า พื้นฐานแวดล้อมและ
ศักยภาพอันหลากหลายของชุมชนท้องถิ่นนี้เอง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง *ทรัพยากร
คนในพื้นที่จะเป็นตัวกำหนดเอกภาพ* ที่แท้จริงทางการศึกษาการกำหนด
แบ่งเขตหรือภาคการศึกษาจึงไม่ควรจะให้ความหมายแต่เพียงเพื่อจุดประสงค์
ในการบังคับบัญชาสั่งการเท่านั้น หากแต่พึงเป็นไปเพื่ออำนวยความสะดวกให้
องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นได้รับการฟื้นฟูพัฒนาเป็นกระบวนการเรียนรู้
อย่างเป็นระบบขึ้น ในลักษณะเช่นนี้ ระบบโรงเรียนหรือการเรียนรู้ก็จะ
ประสานสัมพันธ์ไปด้วยกันกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่นโดยไม่จำเป็นต้อง
ต้องการแบ่งแยกระหว่างระบบในและนอก “โรงเรียน” อีกต่อไป

แน่นอน ในท่ามกลางหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย
นี้ย่อมจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการประสานสัมพันธ์กันอยู่ ในขณะที่ต่างก็
ประกอบเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาชาติ แต่ในระดับมหภาคนี้เอกภาพทาง
การศึกษาก็คงเป็นเรื่องของการประสานและส่งเสริมระดับนโยบายมากกว่า
อะไรอื่น นอกเหนือไปจากนั้นแล้วเพื่อให้การศึกษาเป็นไปอย่างมีคุณภาพ
และประสิทธิภาพ อำนาจและความรับผิดชอบจัดการศึกษานับตั้งแต่เรื่อง
หลักสูตรและการเรียนการสอนลงไปก็ต้องปล่อยให้เขตหรือภาคการศึกษาและ
ชุมชนท้องถิ่นเป็นหลักสำคัญที่จะจัดการดูแลและดำเนินการ หลักการมีอยู่ว่า
จะต้องให้สถาบันการศึกษาตั้งแต่ระดับโรงเรียน วิทยาลัย ขึ้นไปจนถึงอุดมศึกษา
เป็นเรื่องของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง แต่
หลักการที่ว่านี้จะเป็นไปได้ก็จะต้องขึ้นอยู่กับเงื่อนไขจัดการศึกษาอีกอย่างน้อย
4 ประการ กล่าวคือ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น การศึกษาครบวงจร การ
ศึกษาต่อเนื่อง และบทบาทพัฒนาท้องถิ่นของอุดมศึกษา ซึ่งจะได้พิจารณาถึง
ต่อไปตามลำดับ

(3) ภูมิปัญญากับการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ในความพยายามปรับปรุงหลักสูตรให้สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น ทางราชการการศึกษายังได้คำนึงถึงหลักการสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ จะเป็นด้วยเงื่อนไขจำกัดทางด้านโครงสร้างบริหารการศึกษาหรือด้วยเหตุผลอื่นใดก็ตาม ทางราชการยังคงยึดถือกระบวนการดำเนินการออกไปจากส่วนกลางลงสู่ส่วนภูมิภาคนั้นเอง กล่าวคือ ทางจังหวัดนำเอาแผนการสอนของกรมวิชาการกระทรวงศึกษาธิการมาใช้ปรับร่วมกับศึกษาธิการเขต แล้วมอบให้โรงเรียนนำไปปรับปรุงเพิ่มเติม จริงอยู่ ทางจังหวัดส่วนใหญ่จะมีการพัฒนาครูผู้บริหาร ศึกษานิเทศก์ เพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น ตลอดจนมีการผลิตสื่อการเรียนที่เหมาะสม มีการจัดตั้งศูนย์วิชาการและกลุ่มโรงเรียนเพื่อเป็นแกนนำในการปรับหลักสูตรให้เหมาะสมกับท้องถิ่น แต่ทั้งหมดนี้ก็เป็นเรื่องดำเนินการในหมู่พนักงานการศึกษาฝ่ายราชการเสียเป็นส่วนใหญ่ ขาดการมีส่วนร่วมอย่างเป็นกิจลักษณะของชุมชนท้องถิ่น หลักสูตรที่ได้อาจจัดว่าดีในแง่ของหลักเจตนาที่มุ่งพัฒนาเด็กโดยคำนึงสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไป แต่ผลในทางปฏิบัติก็เป็นดังที่รายงานการศึกษาสภาพหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน ได้ตั้งข้อสังเกตไว้ กล่าวคือ :-

“...ยังมีปัญหาในการจัดการเรียนการสอนให้เป็นไปตามหลักการของหลักสูตร และยังขาดการสร้างแรงจูงใจให้เด็กเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และเห็นช่องทางที่จะใช้ชีวิตในชุมชนอย่างเป็นสุข และเป็นประโยชน์”

ข้อสังเกตนี้นับเป็นประเด็นสำคัญอย่างยิ่ง แน่นนอน การที่จะสร้างแรงจูงใจให้คนเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และมีช่องทางประกอบสัมมาอาชีพเพื่อดำรงชีวิตในชุมชนท้องถิ่นอย่างเป็นสุขและเป็นประโยชน์นั้น ย่อมจะต้องอาศัยปัจจัยและการพัฒนาด้านต่าง ๆ ประกอบกันอย่างเป็นบูรณาการ การศึกษาและหลักสูตรการเรียนการสอนนับเป็นส่วนหนึ่งของหลักการและเป้าหมายของการพัฒนาขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นโดยส่วนรวม โดยนัยนี้ การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น จึงไม่ใช่แต่เพียงมีตัวแทนเข้าไปมีบทบาทร่วมในการกำหนดเนื้อหาสาระของหลักสูตรและการเรียนการสอนที่กำหนดมาจากส่วนกลางเท่านั้น หากแต่โดยสาระหมายถึงการนำ องค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่น นั้น ๆ เองเข้าไปประกอบเป็นฐานของการกำหนดหลักสูตร

และการเรียนการสอนในแนวทางของระบบโรงเรียนชุมชนนี้ หลักสูตรและการเรียนการสอนวิชาความรู้สมัยใหม่ย่อมจะต้องมีบทบาทสำคัญอยู่อย่างแน่นอน แต่ทว่าจะเป็นไปเพื่อเสริมสมรรถนะทางการคิดวิเคราะห์และทักษะสำหรับการประกอบสัมมาอาชีพและดำรงชีวิตซึ่งประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ มีพื้นฐานความรู้เป็นทุนเดิมอยู่แล้วในกรอบชุมชนท้องถิ่นของตนเอง ไม่ใช่เพียงแค่มุ่งไปในแนวความต้องการที่กำหนดมาจากตลาดจ้างงานภายนอก

ได้ตั้งข้อสังเกตมาแล้วในตอนก่อนถึงข้อที่ว่า ชุมชนชนบทไทยซึ่งถูกทอดทิ้งให้ต้องด้อยพัฒนาล้าหลังในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการศึกษาที่ผ่านมา นั้น โดยแท้จริงไม่ได้ว่างเปล่าในภูมิปัญญาความรู้ของตนเอง ทั้งนี้ทั้งนั้น ขึ้นอยู่กับว่าสิ่งที่เรียกกันว่า “ความรู้” จะเป็นที่เข้าใจในความหมายกว้างแคบกันอย่างไร ระบบโรงเรียนสมัยใหม่ต้องกลับกลายเป็นความแปลกแยกและบั่นทอน “แรงจูงใจให้เด็กเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และเห็นช่องทางที่จะใช้ชีวิตในชุมชนอย่างเป็นสุขและเป็นประโยชน์” ดังเช่นที่รู้เห็นกันอยู่โดยทั่วไปนั้น ไม่ใช่เพียงเพราะสาเหตุที่ตัวเนื้อหาสาระของบรรดาวิชาความรู้สมัยใหม่ทั้งหลาย หากแต่เป็นเพราะว่าระบบโรงเรียนสมัยใหม่ละเลยตัดขาดออกไปจากพื้นเพของภูมิปัญญาความรู้ที่เคยมีมาเป็นมาแต่เดิม นับเป็นการสูญเสียและสูญเสียไปอีกด้านหนึ่งที่สำคัญยิ่งทางการศึกษา ความคิดใด ๆ ที่จะจัดการศึกษาให้สัมพันธ์สอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น ดังที่ทางราชการฝ่ายการศึกษาได้ตั้งเจตนารมณ์ไว้ จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบพื้นฐานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นอันแนบเนื่องอยู่ในวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นควบคู่ไปด้วยในขณะเดียวกัน แต่โดยที่ถูกละเลยทอดทิ้งกันมานานในระบบการเรียนรูสมัยใหม่ เรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงกลายเป็นเรื่องเร้นลับยากที่จะมองเห็นและเข้าใจในคุณค่าทางการศึกษา รายงานการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น นับเป็นความพยายามเบื้องต้นส่วนหนึ่งในอีกหลาย ๆ ส่วนด้วยกันที่จะเสาะแสวงและคิดค้นภูมิปัญญาความรู้อันล้ำสมและถ่ายทอดสืบต่อกันมาในสังคมประเพณีอย่างเช่นของไทยเรา ข้อที่น่าสังเกตในขั้นนี้ก็ถือว่า ความพยายามเสาะแสวงคิดค้นในเรื่องของภูมิปัญญาท้องถิ่น นับเป็นปรากฏการณ์ทางปัญญาความคิดทั้งในหมู่ผู้นำชุมชนท้องถิ่นเองและองค์พัฒนาเอกชน ซึ่งขยายตัวกว้างขวางขึ้นตามลำดับในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา

โดยมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน กล่าวคือ การพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเอง ความเคลื่อนไหวทางความคิดและกิจกรรมอาจดูกระจัดกระจาย แต่ก็ปรากฏเป็นรูปเป็นร่างให้แนวทางการพัฒนาที่ชัดเจนพอสำหรับการประยุกต์ใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของการจัดการศึกษา

ข้อที่พึงเป็นที่เข้าใจในเบื้องต้นก็คือ ลักษณะความเป็นองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเอง นอกเหนือไปจากระบบความรู้สมัยใหม่ที่เรารู้จักกันดี อบรมให้รับรู้เคยชินกันมา ในแง่นี้ ประเด็นพิจารณาในเรื่องความหมายของ “วิทยาศาสตร์” อาจช่วยให้ความกระจ่างขึ้น กล่าวคือว่า นอกเหนือไปจากความหมายในแง่ที่เป็นระบบคิด และวิธีปฏิบัติการทดลองทดสอบเชิงศาสตร์แล้ว วิทยาศาสตร์ยังให้ความหมายกว้างอันสะท้อนถึงพลวัตในกระบวนการหรือวิถีชีวิตของสังคมมนุษย์นั้นก็คือหมายรวมไปถึง “การแสวงการอธิบายอันถูกต้องเกี่ยวกับสภาพความเป็นจริงทางกายภาพของคนและชุมชน” ¹⁷ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างกรอบ “ภาพแผนที่” ของธรรมชาติและชีวิตของคนเรา ประเด็นมีอยู่ว่า การแสวงความรู้ที่ว่านี้มิได้จำกัดอยู่แต่ในอารยธรรมหรือกลุ่มชนหนึ่งใด โดยเฉพาะ หากแต่เป็นปรากฏการณ์ของชีวิตสังคมมนุษย์โดยทั่วไป โดยนัยนี้มนุษย์ทุกหมู่เหล่าย่อมมีการสร้าง “ภาพแผนที่” เพื่ออธิบายสภาพความเป็นจริงทางกายภาพหรือธรรมชาติชีวิตของตนขึ้น และแน่นอน ในสังคมประเพณี “ภาพแผนที่” หรือองค์ความรู้เหล่านี้อาจดูค่อนข้างเป็นนามธรรมและเร้นลับห่างไกลจากลักษณะความเป็น “ศาสตร์” สมัยใหม่ แต่กระนั้นก็ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า เป็นองค์ความรู้ที่ได้ผ่านการทดสอบเชิงประจักษ์ในสภาวะปัญหาที่เป็นจริงอยู่เสมอ ๆ ในชีวิตประจำวัน จนบังเกิดเป็นความรู้หรือการอธิบายอันสั่งสมสืบทอดกันมาตามลำดับ

สิ่งที่เรียกว่า “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ก็เป็นภาพสะท้อนของความเป็นพลวัตในวิถีชีวิตประเพณีของสังคมไทยในทำนองเดียวกัน ดังที่รายงานการศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นชี้ให้เห็น กล่าวคือเป็นผลอันเกิดจากปฏิสัมพันธ์ของความคิดกับโลกแวดล้อมอันหลากหลาย และเป็นการผสมผสานกันระหว่างสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรและธรรมชาติแวดล้อม ศาสนาและกระบวนการทางสังคม ทั้งหมดประกอบเป็นองค์ความรู้อันเป็นวัฒนธรรมการเรียนรู้จากประสบการณ์ซึ่งสั่งสมถ่ายทอดสืบต่อกันมา และเกี่ยวข้องอยู่อย่างรอบด้าน

ของวิถีการดำรงชีวิต นับตั้งแต่การประกอบอาชีพ การผลิต การบริโภค ศิลปวัฒนธรรม การปลูกสร้างที่อยู่อาศัย การสาธารณสุขและรักษาสีงแวดล้อม ตลอดจนการป้องกันตนเอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นของไทยได้ถูกทอดทิ้งละเลยกัน มาช้านาน แต่กระนั้นก็ยังปรากฏให้เห็นกันอยู่ทั้งในเชิงที่เป็นพลวัตและศักยภาพของชุมชนชนบทไทย กล่าวคือมีทั้งส่วนประสบการณ์ความรู้ความสามารถที่สืบทอดกันมา พร้อมทั้งยังมีการพัฒนาขึ้นตามสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป กับในอีกส่วนหนึ่งเป็นความพยายามยื่นหยัดเพื่อดำรงการพึ่งตนเองต่อแรงกระแสดการกดดันและขยายตัวทางเศรษฐกิจการเมืองจากโลกภายนอก และทั้งหมดเหล่านี้เป็นไปภายในกรอบทรัพยากรอันจำกัดจำเขี่ยจากผลของกระบวนการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างไม่สมดุลที่เป็นมาโดยตลอด

รวมความแล้ว ความสำนึกรับรู้ในคุณค่าทางการศึกษาของภูมิปัญญาท้องถิ่นนับเป็นเงื่อนไขเบื้องต้นที่จะส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นเพื่อนำไปสู่กระบวนการปรับหลักสูตรการเรียนการสอนให้สัมพันธ์สอดคล้องต่อวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริง ภารกิจขั้นต่อไปก็จะต้องเป็นเรื่องของการเสาะแสวงและคิดค้นให้เกิดความเข้าใจในลักษณะความเป็นองค์ความรู้ของภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งย่อมมีอยู่แตกต่างหลากหลายกันออกไปดังกล่าวมาข้างต้น ประเด็นไม่ใช่อยู่ว่าเพียงแต่นำเอาทักษะในการประกอบอาชีพหรือกิจกรรมเฉพาะด้านมาบรรจุแทรกเป็นรายวิชาเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอน ทักษะหรือกิจกรรมเหล่านี้แม้จะทรงคุณค่าความสำคัญอยู่ในตัวเอง แต่ก็เพียงในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนท้องถิ่น และโดยแท้จริงแล้ว เป็นผลอันเกิดแต่ระบบความคิดและความรอบรู้โดยรวมของชุมชนชาวบ้าน จุดสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นอยู่ที่ตรงนี้ ไม่ได้อยู่ที่ว่าอะไรเป็นอะไร หรือว่าจะทำอะไร หากแต่เป็นเรื่องของอะไรเป็นเหตุ อะไรเป็นผล ซึ่งต่างประกอบเป็นกระบวนการทางปัญญาความคิดเพื่อแสวงหาองค์ความรู้หรืออีกนัยหนึ่งเป็นการอธิบายสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติชีวิต และต่างก็มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงเป็นเหตุเป็นผลต่อกัน แสดงให้เห็นถึงกระแสการสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างธรรมชาติ จิตใจและพฤติกรรม สังคม องค์กร และวัฒนธรรมชุมชน เศรษฐกิจ เทคโนโลยี การผลิต และในที่สุดการพึ่งตนเองในประการสำคัญ องค์ความรู้ที่ว่านี้ ก็มีใช่ว่าเรื่องทีเลื่อนลอยอยู่ในจินตนาการ

คิดฝัน หากแต่ยังปรากฏให้เห็นเป็นตัวตนเป็นแหล่งทรัพยากรภูมิปัญญา ทั้งในระดับสถาบัน อย่างเช่น วัด ครอบครัวและในระดับบุคคล อย่างเช่น พระ ปราชญ์ชาวบ้าน ครูชุมชน ผู้นำชุมชน และนักเทคนิควิทยาพื้นบ้าน อย่างเช่น หมอสมุนไพรพื้นบ้าน นักเกษตรผสมผสาน เป็นต้น ทั้งหลาย ทั้งปวงเหล่านี้ล้วนประกอบเป็นทรัพยากรทางการศึกษา ที่จำเป็นจะต้อง ได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้เข้ามามีส่วนร่วมเป็นตัวจักรสำคัญของการจัดการ ศึกษา ทั้งนี้เพื่อว่าระบบโรงเรียนชุมชนจะได้ตอบสนองปัญหาความต้องการ การศึกษาของชุมชนท้องถิ่นไม่แต่เพียงในระดับ “รู้จักทำ” ในสิ่งที่สืบทอด กันมาแต่อดีตเท่านั้น หากแต่ให้ได้เรียนรู้ถึงความเป็นเหตุเป็นผลในสิ่งที่ ทำตามหลักปรัชญาการศึกษามุ่งให้ “รู้จักคิด รู้จักทำ รู้จักแก้ปัญหา” ด้วยใน กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

(4) การศึกษาควรบวจจร โดยที่ประกอบเป็นองค์ความรู้ในเชิงของ ความเป็นเหตุเป็นผลนี้เอง ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงไม่เพียงแต่อำนวยความสะดวก อันสอดคล้องกลมกลืนในกรอบของวิถีชีวิตที่เคยเป็นมาเท่านั้น หากยังช่วยให้ สามารถปรับตัวขึ้นหดยดอย่างสัมฤทธิ์ผลต่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากแรงกระแสดันทางเศรษฐกิจการเมืองภายนอก ดังเช่น ที่ชุมชนชนบทไทยกำลังประสบอยู่ในปัจจุบันนี้ กรณีตัวอย่างของปราชญ์ ชาวบ้าน พระ ครูชุมชน และกิจกรรมที่หยิบยกขึ้นมาแสดงให้เห็นในรายงาน การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นเพียงส่วนน้อยจากที่มีอยู่โดยทั่วไป ซึ่ง ล้วนเป็นเครื่องยืนยันถึงศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะรับรององค์ความรู้ ต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ดังนั้น การที่ นำเอาระบบโรงเรียนสมัยใหม่เข้ามาประยุกต์ใช้ในสังคมประเพณีอย่างเช่น ของไทยเรา จึงไม่ได้หมายความว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจะสูญเสียความสัมพันธ ์สอดคล้องต่อปัญหาความต้องการของชีวิตชุมชนท้องถิ่น แม้ในสภาพแวดล้อม ที่เปลี่ยนแปลงไป และทั้งก็ไม่ได้หมายความว่า ภูมิปัญญาความรู้ที่สะสม สืบทอดกันมาแต่อดีตจะไม่สามารถปรับให้สอดคล้องกลมกลืนต่อสภาพแวดล้อม ใหม่และวิชาความรู้สมัยใหม่ได้ ในทางตรงกันข้าม ดังที่กรณีตัวอย่างการ พัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของประเทศญี่ปุ่นได้ชี้ให้เห็น (บันทึก เชียงอรต หมายเลข 2) องค์ความรู้ที่เคยมีมาเป็นมาในประเพณี นอกจาก

จะเป็นเครื่องช่วยเชื่อมโยงให้สังคมวัฒนธรรมได้พัฒนาก้าวหน้าไปอย่างต่อเนื่องและมั่นคงแล้ว ยังเป็นฐานอันจำเป็นและสำคัญต่อการพัฒนาขีดความสามารถพึ่งตนเองของประเทศชาติโดยรวมด้วย ไม่ว่าจะเป็นทางด้านเศรษฐกิจ หรือทางปัญญาความรู้ รวมทั้งในเรื่องของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ได้วิเคราะห์ไว้ในตอนต้นถึงทรัพยากรคนที่ต้องสูญเสียและสูญเสียไปไปในโครงสร้างระบบโรงเรียนที่เป็นอยู่ ซึ่งส่วนใหญ่ที่เสียตกอยู่ในชุมชนชนบทระบบโรงเรียนชุมชนที่เสนอเป็นแนวทางเลือกออกไปจากความเสี่ยงและสูญเสียเหล่านี้ พร้อมทั้งเปิดช่องทางให้ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศได้รับโอกาสทางการศึกษาอย่างทั่วถึงตามควรแก่ศักยภาพ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งบนพื้นฐานของวิชาความรู้และการเรียนการสอนอันสอดคล้องกับวิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นซึ่งแต่ละคนประกอบเป็นส่วนหนึ่ง หลัก “ความเป็นธรรม” และ “ความเสมอภาคทางการศึกษา” ตามความเข้าใจอันไขว่ไขว่กันในปัจจุบันยึดถือเอาเป้าหมายการผลิตกำลังคนตามความต้องการของตลาดจ้างงานภายนอกเป็นที่ตั้ง และเพราะฉะนั้นในตัวเอง จึงเท่ากับเป็นการบั่นทอนทั้งโอกาสและศักยภาพของทรัพยากรคนส่วนใหญ่ของประเทศ นั่นก็คือโอกาสและศักยภาพที่ทรัพยากรคนเหล่านั้นจะมีบทบาทเป็นกำลังในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเองขึ้นมา แทนที่จะต้องทิ้งถิ่นฐานของตนออกไปหางานทำในที่อื่น ตรงนี้เองที่แนวทางเลือกทางการศึกษาก็จะมีนัยสำคัญยิ่งต่อแนวนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจและการกระจายรายได้ ในสภาพความด้อยพัฒนาและความยากจนที่ปกคลุมชุมชนชนบทไทยโดยทั่วไปในปัจจุบัน ย่อมเป็นธรรมดาอยู่เองที่ผู้คนที่ต้องถูกบีบบังคับโดยสถานการณ์ให้จำต้องต่อสู้ดิ้นรนทั้งอาชีพ เกษตรกรรมออกไปหางานทำหารายได้เพื่อความอยู่รอด ผลที่ตามมาก็คือ ความสูญเสียทางด้านทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม นับตั้งแต่ชีวิตครอบครัวต้องแตกแยก ที่ทำกินรวมทั้งชีวิตชุมชนขาดการใส่ใจพัฒนา และในประการสำคัญ กำลังคนเหล่านั้นเองไม่ได้มีโอกาสได้รับการฝึกฝนเรียนรู้ที่สอดคล้องกับศักยภาพความรู้ความสามารถของตน แต่แล้วแนววิเคราะห์เชิงนโยบายทางเศรษฐศาสตร์กลับดูจะเป็นเรื่องปล่อยตามเลยกันไป พร้อมด้วยข้อสรุปง่าย ๆ ว่า การเคลื่อนย้ายของแรงงานออกจากภาคเกษตรกรรมเป็นสิ่งจำเป็น

และพึงปรารถนา เพื่อยกระดับรายได้และผ่อนคลายความยากจนในชนบท ! ¹⁸

ในทางตรงกันข้าม แนวทางเลือกสำหรับระบบโรงเรียนชุมชนมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อให้ศักยภาพของชุมชนชนบทได้รับการฟื้นฟูขึ้นทั้งในด้านทรัพยากรคนและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งทั้งหมดจะนำไปสู่การแก้ปัญหาความยากจนและการกระจายรายได้ หากแต่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเองเป็นหลัก

บนพื้นฐานของแนวทางพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนนี้เองที่ขอบข่ายการจัดการศึกษาจะต้องได้รับการพิจารณา ในประการแรก เป้าหมายฟื้นฟูชนบทหมายความว่า การศึกษาเรียนรู้จะไม่จำกัดอยู่เพียงระดับชั้นประถม อันที่จริงแล้ว การแบ่งแยกระดับชั้นเรียนเช่นที่เป็นอยู่จะสอดคล้องหรือไม่อย่างไรกับเจตนารมณ์ของระบบโรงเรียนชุมชนนั้น เป็นเรื่องที่จะต้องมีการศึกษาวิจัยถึงขั้นปฏิบัติกันต่อไป การอ้างอิงถึงระดับชั้นในที่นี้ ก็เพียงเพื่อเป็นแนวเปรียบเทียบกันอย่างคร่าว ๆ เท่านั้น เพราะตามความเข้าใจในวงการศึกษโดยทั่วไปมักจะเพ่งเล็งเอาว่า ประถมศึกษาเป็นการปูพื้นฐานสำหรับเรียนต่อในระดับสูง ๆ ขึ้นไปตามลำดับ คนที่พลาดโอกาสขึ้นไปเรียนต่อได้ ก็เป็นอันจบความหวังในชีวิตของตนที่ตรงนั้น หรือว่ามาในระยะหลัง ๆ ที่เริ่มให้ความสำคัญคิดอ่านแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรการเรียนการสอนขึ้นเพื่อให้ “สอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่น” แต่ก็ยังคงยึดติดอยู่กับโครงสร้างเนื้อหาหลักสูตรที่เป็นอยู่ เท่าที่ทำกันก็เพียงปรับปรุงต่อเติมสัดส่วนให้ครบถ้วนขึ้นตามที่เห็นว่าพอจะตอบสนองความต้องการในด้านประกอบอาชีพได้ ซึ่งโดยสรุปแล้วก็ไม่ได้ให้คำตอบต่อปัญหาความต้องการทางการศึกษาของชุมชนชนบทอย่างจริงจัง จุดเน้นในที่นี้ไม่ใช่เพียงเรื่องของปัจเจกบุคคลที่จะพึงได้รับการศึกษาในระดับใดเท่านั้น ซึ่งก็คงจะต้องว่ากันเป็นเรื่องเป็นรายไป แต่ประเด็นจริง ๆ เป็นปัญหาเกี่ยวข้องกับการสร้างทรัพยากรกำลังคนระดับต่าง ๆ ตามสภาพความต้องการทาง เศรษฐกิจและสังคมโดยรวมของชุมชนนั้น ๆ เอง

นัยสำคัญประการที่สองของแนวนโยบายจัดการศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนชนบท จึงเป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับขอบข่ายกิจกรรม เศรษฐกิจสังคมของชุมชนท้องถิ่นตามแนวทางที่ยึดถือกันมาจนบัดนี้ การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยและสร้างอุตสาหกรรมได้กระทำกันมาในลักษณะ

แยกส่วนออกไปจากพื้นฐานทางเกษตร ระบบโรงเรียนสมัยใหม่ได้แต่ขยายตัวออกเพื่อตอบสนองความต้องการด้านนี้เป็นสำคัญ แล้วก็ครอบงำยึดเยี่ยกลงไปสู่มวลชนภาคเกษตรและชนบท ในลักษณะเช่นนี้ ชุมชนชนบทจึงตกอยู่ในฐานะเป็นเพียงแหล่งบ่อนความต้องการกำลังคน ซึ่งโดยส่วนใหญ่ที่เดียวกลายเป็นแรงงานประเภทไร้ฝีมือ ทั้งนี้ด้วยเหตุความพ่ายแพ้ทางการศึกษาดังกล่าวข้างต้น ที่น่าคิดก็คือว่า ในวัฏจักรของระบบการศึกษาเพื่อผลิตกำลังคนนี้เอง แนวความคิดได้ถูกตีความออกไปเป็นทฤษฎีทางวิชาการและนโยบายรัฐ ที่มองเห็นแนวทางพัฒนาบ้านเมืองแต่เพียงในแง่ของการเปลี่ยนถ่ายกำลังแรงงานจากภาคเกษตรให้เข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและบริการ และเพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องให้มีการขยายการศึกษาออกไปตามความต้องการของตลาดจ้างงานภายนอก¹⁹ ความคิดเรื่องขยายการศึกษาภาคบังคับจาก 6 ปี เป็น 9 ปี ก็ดูจะวนเวียนอยู่จุดมุ่งหมายอันคับแคบที่ว่านี้ ในทางตรงกันข้าม เป้าหมายของการพัฒนาการศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนชนบทตามที่เสนอมาเป็นลำดับในที่นี้ นอกจากจะมุ่งจัดการศึกษาเพื่อกระตุ้นส่งเสริมเกษตรกรรมอันเป็นอาชีพพื้นฐานของประชาชนคนไทยส่วนใหญ่แล้ว ยังมุ่งเปิดโอกาสช่องทางที่ชุมชนชนบทเองจะได้รับการพัฒนาเติบโตใหญ่ออกไปในด้านธุรกิจและอุตสาหกรรมด้วย เพราะฉะนั้นความคิดเรื่องการจัดการศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนชนบท จึงไม่ได้ขัดอะไรโดยหลักการต่อเป้าหมายการสร้างและพัฒนาอุตสาหกรรมซึ่งไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ในการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ ความแตกต่างอยู่ที่ว่า แทนที่กิจกรรมสมัยใหม่เหล่านี้จะพัฒนาขึ้นโดยอาศัยแต่เพียงการขยายตัวและลงทุนครอบงำมาจากภายนอกดังเช่นที่เป็นกระแสแนวโน้มและยึดถือกันเป็นนโยบายปฏิบัติอยู่ขณะนี้ ชุมชนชนบทเองจำเป็นต้องได้รับการส่งเสริมให้มีกำลังทุนวิทยาการและการศึกษาเพื่อให้สามารถพัฒนาอาชีพและวิถีชีวิตของตนให้ทันสมัยขึ้นได้ การศึกษาจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในข้อนี้ แต่ทั้งนี้ก็คงจะขึ้นอยู่กับทัศนคติของบรรดาผู้นำในสังคมไทยเองว่าจะมีศรัทธาในประชาชนของตนเองหรือไม่เพียงใด อย่างเช่นที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเคยตั้งความหวังถึงว่า “...คนไทยทั้งหมดดีพอที่จะดัดแปลงแก้ไขให้ทันสมัยและทันสมัยได้”²⁰

นัยประการต่อมาจากศักยภาพในการพัฒนาของชุมชนชนบท ก็คือ

ขอช่วยความต้องการทางการศึกษาของประชากรชุมชนชนบทเอง ในสายตาของทั้งนักวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและนักการศึกษา ชุมชนชนบทกับประถมศึกษาจะเป็นของคู่บุญกันอยู่เสมอมา ในระยะหลัง ๆ นับตั้งแต่มีโครงการปฏิรูปการศึกษาเมื่อปลายปี พ.ศ. 2517 สภาพปัญหาความต้องการของชุมชนชนบทเริ่มเป็นที่สนใจรับรู้กันขึ้นบ้าง ก็เกิดความคิดในการปรับปรุงระบบชั้นเรียนระดับประถม มัธยมให้ “เรียนจบในตัวเอง” ขึ้น รวมทั้งปรับหลักสูตรการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น แต่ทั้งหมดเหล่านี้ก็ยังคงเป็นไปภายใต้โครงสร้างพีรามิด ซึ่งการศึกษาระดับต่าง ๆ ทำหน้าที่เป็นบันไดรับช่วงต่อ ๆ กันไปเพื่อสนองความต้องการกำลังคนของภาคเศรษฐกิจสังคมภายนอกเป็นหลักใหญ่ มิได้มุ่งให้บังเกิดผลเพื่อฟื้นฟูและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง โอกาสความเป็นไปได้ที่ชุมชนท้องถิ่นจะสามารถฟื้นฟูสมรรถนะของตนขึ้นมาได้หมายถึงว่า จะต้องจัดให้การศึกษาทุกระดับตั้งแต่ประถม มัธยม อาชีว และอุดมศึกษา รวมทั้งการวิจัยและพัฒนาได้ประสานเชื่อมโยงเป็นองค์ประกอบการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเป็นการสนอง ความต้องการอย่างครบวงจรต่อชีวิตทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนชนบท ในลักษณะเช่นนี้ ถ้ามองจากแง่ของปัจเจกบุคคลก็จะต้องมีความแตกต่างลึกสั้นกันไปตามระดับสติปัญญาความสามารถของบุคคลเป็นเรื่องเป็นรายไป หากแต่ว่าทุกระดับการศึกษาจะมีทิศทางและเนื้อหาสาระที่สอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงของชีวิตภายในชุมชนท้องถิ่น ตลอดจนในความสัมพันธ์อันจะพึงมีพึงเป็นต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองภายนอกโดยนัยนี้ความหมายและเนื้อหาสาระของระบบโรงเรียนก็ย่อมจะต้องเปลี่ยนแปลงไป รวมทั้งฐานะบทบาทของสถาบันการศึกษาระดับอาชีวและอุดมศึกษาก็จะต้องปรับเปลี่ยนทิศทางและพัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานความต้องการของชุมชนท้องถิ่นอย่างแท้จริงด้วย

(5) การศึกษาต่อเนื่อง ถัดลงไปจากอาชีวและอุดมศึกษา ระบบโรงเรียนชุมชนก็จะทำหน้าที่เป็นฐานรองรับการศึกษาของประชากรส่วนใหญ่ ถ้าจะเทียบเคียงดูตามสถิติการศึกษาภายใต้โครงสร้างพีรามิดก็คงจะได้แก่ประชากรวัยเรียนที่ต้องประสบกับความพ่ายแพ้ไม่สามารถขึ้นสู่ระดับมัธยมได้นั่นเอง ซึ่งคิดเป็นสัดส่วนราวร้อยละ 60-70 ทรัพยากรคนเหล่านี้ต้อง

กลายเป็นแรงงานไร้ฝีมือและเริ่มไม่เป็นที่ต้องการ “ทางเศรษฐกิจ” ของตลาดจ้างงานภายนอกดังกล่าวข้างต้น แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าเขาเหล่านี้จะต้องเป็นแรงงานไร้ฝีมือหรือหมดความหมายสำหรับชีวิตเศรษฐกิจภายในชุมชนท้องถิ่นของตนเอง เป็นแต่เพียงว่าระบบการศึกษาที่ได้รับไม่สอดคล้องกับพื้นฐานของครอบครัว อาชีพ และวิถีการดำรงชีวิตในท้องถิ่นเท่านั้น ระบบโรงเรียนชุมชนที่เสนอนับเป็นแนวความพยายามส่วนหนึ่งที่จะแก้ไขจุดบอดทางการศึกษาให้ทรัพยากรคนจำนวนมหาศาลที่ว่าเป็นคุณค่ามีความหมายต่อชีวิตของตนเอง และต่อการพัฒนาก้าวหน้าของอาชีพครอบครัว และในที่สุดของชุมชนท้องถิ่นเป็นส่วนรวม

ตามหลักการและจุดมุ่งหมายดังกล่าวมานี้ ระบบโรงเรียนชุมชนจึงไม่ใช่แหล่งสำหรับให้คนมาประกวดประชันหรือช่วงชิงเอาแพ้เอาชนะกัน อย่างเช่นที่ประเพณีปฏิบัติกันในปัจจุบันนี้ หากแต่เป็นแหล่งที่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ต่างมาใช้บริการเพื่อจะเรียนรู้ในสิ่งที่ตนสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการพัฒนางานอาชีพและคุณภาพชีวิตของตน โดยนัยนี้ การจัดระบบโรงเรียนโดยแยกระบบการเรียนรู้ในโรงเรียนออกจากระบบชีวิตนอกโรงเรียนก็ดี หรือโดยแบ่งระดับการศึกษาเพื่อคัดกำลังคนขึ้นสู่ระดับสูง ๆ ขึ้นไปก็ดี จึงค่อนข้างจะไม่สอดคล้องกับลักษณะความเป็นโรงเรียนชุมชนอย่างยิ่ง เพราะโดยหลักการของระบบโรงเรียนชุมชนแล้ว พื้นฐานและความต้องการของผู้เรียนเองจะเป็นเป้าหมายหลักของการศึกษา กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ คนและชุมชนนั่นเองจะเป็นตัวตั้งของระบบการศึกษา การจัดจึงจำเป็นต้องให้มีความยืดหยุ่นและคล่องตัวในระดับหนึ่งพอที่ผู้เรียนจะตัดสินใจเลือกและกำหนดทิศทางชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสม ในประการสำคัญ โอกาสทางการศึกษาจะไม่เป็นเรื่องของระบบ “แพ็คต็อก” หากแต่จะเป็นเรื่องของโอกาสที่จะได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตามระดับการพัฒนาของตนเอง ในแง่นี้ ระบบโรงเรียนแบบประสม (Comprehensive School) ของประเทศสวีเดน ซึ่งรายงานการศึกษาการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนทางการศึกษา อ้างอิงถึงดูจะเป็นกรณีตัวอย่างได้ในแบบหนึ่ง ความสำเร็จของการจัดโรงเรียนแบบประสมนับเป็นปัจจัยสำคัญช่วยให้โรงเรียนได้คุณภาพทัดเทียมกันทั้งในเมืองและในชนบท และข้อนี้มีความสำคัญต่อปัญหาเรื่องการลงทุนทางการศึกษาซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

แต่มีประเด็นสำคัญซึ่งสมควรย้ำไว้ในที่นี้ก็คือว่า เป็นระบบการศึกษาที่มุ่งเน้นเรื่องการเรียนเป็นหลักใหญ่ ไม่ใช่เรื่องการสอน แล้วก็เป็นระบบการศึกษาแบบหมุนเวียน (Revolving Education) คนต้องการจะเข้าเรียนเมื่อไรก็ทำได้ เป็นการเรียนรู้อต่อเนื่องกันไปตามความประสงค์ของผู้เรียนเอง ระบบการเรียนรู้อจึงผสมผสานเป็นกระบวนการเดียวกันไปทั้งในและนอกโรงเรียน²¹

แน่นอน ระบบจัดการศึกษาทำนองดังกล่าวนี้ ไม่ใช่เรื่องง่าย ระบบโรงเรียนมัธยมประสมที่นำเข้ามาทดลองประยุกต์ใช้ในประเทศไทยก็ต้องประสบกับความล้มเหลวมาแล้ว เพราะเหตุจากค่านิยมครอบงำในสังคมวัฒนธรรมไทย แต่นั่นก็เป็นเรื่องของระดับมัธยมตอนปลายในเมืองหลวงซึ่งอยู่ในท่ามกลางของอิทธิพล ค่านิยม และวัฒนธรรมที่ปลูกฝังให้คนนิยมเล่าเรียนสูง ๆ เพื่อเป็นเจ้าคนนายคนเป็นหลักใหญ่²² สภาพการณ์แตกต่างกันในเรื่องของการศึกษาสำหรับประชากรในชุมชนชนบท ซึ่งก็แทบไม่มีโอกาสอยู่แล้วที่จะได้ “บันไดดาราร” ขึ้นไปเช่นนั้น และมาในบัดนี้ ประสบการณ์ที่ผ่านมาก็ชี้ให้เห็นชัดเจนว่า ความคิดที่จะเล่าเรียนขึ้นไปสูง ๆ ให้ได้ตำแหน่งงานและฐานะทางสังคมสูง ๆ นั้น เป็นเพียงเรื่องความใฝ่ฝันอันเลื่อนลอยโดยเฉพาะสำหรับคนส่วนใหญ่ สิ่งที่จะหวังและควรที่จะหวังให้เห็นผลได้ในทางปฏิบัติ ก็คือ การเรียนรู้ที่สามารถนำมาใช้งานสำหรับสร้างฐานะของตนเองและครอบครัวได้โดยไม่จำเป็นต้องดิ้นรนทั้งถิ่นฐานออกไปแย่งตำแหน่งงานภายนอกท้องถิ่นอันมีอยู่อย่างจำกัด จากประสบการณ์กรณีศึกษาถึงภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งมีกรณีตัวอย่างให้เห็นระดับความสามารถพึ่งตนเองตั้งแต่ชั้นพอมือพอกินไปจนถึงการเกษตรแบบผสมผสานสร้างฐานะความสัมพันธที่ทัดเทียมขึ้นด้านการตลาด อนึ่ง การที่เน้นถึงเป้าหมายทางการศึกษาเพื่อฟื้นฟูศักยภาพและช่องทางพึ่งตนเองในชุมชนท้องถิ่นนี้ ไม่ได้หมายความว่าเราจะปฏิเสธความจำเป็นและความสำคัญของการเคลื่อนย้ายประชากรระหว่างภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งก็นับเป็นพลวัตทางสังคมวัฒนธรรมส่วนหนึ่ง แต่ก็ต้องยอมรับกันว่า การย้ายถิ่นฐานที่กำลังเป็นไปในปัจจุบันนี้มีสาเหตุมาจากความยากจนบีบคั้นให้จำต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด และระบบการศึกษาไม่ได้เปิดทางเลือกให้กับเขา ปัญหาสำคัญต่อมาก็คือ ชุมชนท้องถิ่นต้องขาดทรัพยากรคนของตนเองที่จะเป็นกำลังหลักในการพัฒนา ก็เพราะเหตุที่ระบบ

การศึกษาเดียวกันนี้เองไม่อำนวยความสะดวกให้เป็นเช่นนั้น รวมความแล้วระบบการศึกษาหรือโรงเรียนชุมชนไม่ใช่เพื่อปิดหูปิดตา หรือปิดประตูแยกตนเองออกจากโลกภายนอก หากเพื่อให้ประชากรของชุมชนท้องถิ่นได้มีโอกาสเลือก และกำหนดวิถีชีวิตของตนเอง แทนที่จะต้องมาถูกบีบคั้นให้จำต้องก้าวเข้าสู่วิถีทางซึ่งปราศจากอนาคตอย่างที่กำลังเป็นอยู่

ระบบโรงเรียนชุมชนและการศึกษาต่อเนื่อง หมายความว่า เป็นบริการการศึกษาที่ออกไปสู่ประชาชนผู้ใฝ่เรียน แทนที่ประชาชนจะเป็นฝ่ายเข้ามาสู่การศึกษาเพื่อรับการคัดเลือกให้ขึ้นไปสู่ระดับการศึกษาและสถานะสังคมสูง ๆ ขึ้นตามลำดับ โดยนัยนี้ ระบบโรงเรียนจึงทำหน้าที่เสมือนหนึ่งเป็นศูนย์วิชาการให้แก่ชุมชนท้องถิ่น ประชาชนทั้งเด็กและผู้ใหญ่จะเกิดความรักและใฝ่เรียนในเรื่องที่ให้ความหมายต่อการดำรงชีวิตของตนเองอย่างแท้จริง เป็นการสานเชื่อมโยงการเรียนรู้ทั้งในและนอกโรงเรียนให้ผสมผสานกลมกลืนกันไป นั่นก็คือ เป็น “การสร้างแรงจูงใจให้เด็กเห็นความสำคัญของท้องถิ่น และเห็นช่องทางที่จะใช้ชีวิตในชุมชนอย่างมีความสุข และเป็นประโยชน์” ดังที่รายงานการศึกษาสภาพหลักสูตรและการเรียนการสอนได้ตั้งความหวังเอาไว้ อีกประการหนึ่ง โดยที่เป็นเรื่องของการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ก็จะต้องไม่มีสิ่งกีดขวางระหว่างระดับประถมศึกษามัธยมศึกษาจัดระดับความรู้ในเรื่องต่าง ๆ อาจจำเป็นตามสภาพความเหมาะสมทางสติปัญญาและประสบการณ์ของผู้เรียน แต่ต้องไม่ใช่เป็นการขีดคั่นขีดขวางการเรียนรู้ต่อตามความต้องการเพื่อปรับปรุงพัฒนาคุณภาพอาชีพการงานของแต่ละคน และโดยนัยนี้เช่นกัน ความจำเป็นต้องมีการศึกษาภาคบังคับก็ดูจะหมดไป รวมทั้งไม่ต้องมาคิดแบ่งแยกกันว่าการศึกษาอะไรส่วนไหนเป็นไปเพื่อเหตุผลทางสังคม และอะไรส่วนไหนเพื่อเหตุผลทางเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นเรื่องของความเข้าใจที่ผิวเผิน เพราะในที่สุดแล้วเหตุผลทั้งสองด้านต่างก็เป็นเรื่องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันทั้งสิ้น การเกณฑ์ให้คนเข้ารับการศึกษภาคบังคับโดยไม่คำนึงถึงการพัฒนาการเรียนรู้ให้เกิดทักษะและขีดความสามารถทางเศรษฐกิจในระดับหนึ่งที่น่าเป็นภัยย่อมจะเกิดผลกระทบในทางลบต่อด้านสังคมและการเมืองอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้เช่นกัน ด้วยเหตุฉะนี้ การเรียนรู้เพื่อให้ “คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น” จึงเป็นหลักการและเป้าหมายอันจำเป็นสำหรับทุกระดับการศึกษา สำหรับทุกสาขา

อาชีพ และในทุกภาคเศรษฐกิจสังคม ไม่ใช่จะมาคิดอบรมบ่มเพาะกันเฉพาะที่ระดับประถมตอนปลาย หรือระดับมัธยม หรือว่าเฉพาะสำหรับให้ “ฝึกใช้งานได้” ในตลาดจ้างงานสมัยใหม่เท่านั้น

ประเด็นที่เหลือต่อไปในเรื่องของโรงเรียนชุมชนในฐานะเป็นแหล่งการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ก็ได้แก่ปัญหาที่ว่าเราจะมีทรัพยากรวิชาการเพียงพอหรือไม่อย่างไรสำหรับการนี้ เป็นที่เห็นได้ว่า ก่อนอื่นทีเดียว โครงสร้างจัดการศึกษาในลักษณะรวมศูนย์อำนาจ รวมทั้งการผลิต และฝึกอบรมครูย่อมจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพความจำเป็นของระบบโรงเรียนชุมชน เหล่านี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อนและซับซ้อนควรแก่การศึกษาวิจัยถึงขั้นปฏิบัติการกันต่อไป สำหรับในขั้นนี้ใครตั้งข้อสังเกตไว้แต่เพียงว่า ทรัพยากรวิชาการอันจำเป็นในการพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชน และศูนย์วิชาการของชุมชนท้องถิ่นนั้น ไม่ใช่ที่จะมาคิดอ่านสร้างกันขึ้นมาใหม่ หรือทดลองทดสอบกันออกไปจากส่วนกลาง หากเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องเปิดโอกาสช่องทางให้พัฒนาขึ้นมาจากพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นเป็นหลัก แล้วถ้าหากจะพิเคราะห์กันดูให้ดีก็จะได้เห็นได้ไม่ยากนักว่า โดยแท้จริง ตามท้องที่ชุมชนชนบทโดยทั่วไปในปัจจุบันนี้ เรามีทรัพยากรวิชาการอยู่ค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ทีเดียว จุดสำคัญอยู่ที่ว่าจะจัดอย่างไรให้เกิดคุณประโยชน์ต่อชีวิตและสังคมท้องถิ่นอย่างแท้จริงเท่านั้น ทรัพยากรวิชาการที่ว่ามีทั้งในส่วนของภูมิปัญญาท้องถิ่นดั้งที่อ้างถึงในตอนก่อน และในส่วนที่เป็นสถาบันวิชาการสมัยใหม่ ซึ่งในการสำรวจเบื้องต้นตามรายงานการศึกษาศักยภาพของสถาบันการศึกษาที่มีอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ ปรากฏมีอยู่ในรูปแบบต่าง ๆ มากมายหลายด้านด้วยกัน กล่าวคือนอกเหนือไปจากหน่วยงานที่จัดการศึกษาโดยตรงของกระทรวงศึกษาธิการเอง ทั้งฝ่ายในและนอกกระบวนการโรงเรียนแล้ว เรายังมีหน่วยงานต่าง ๆ ที่ให้บริการความรู้แก่ชุมชนท้องถิ่นของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ของกระทรวงมหาดไทย ของกระทรวงสาธารณสุข ของกระทรวงอุตสาหกรรม และของกระทรวงพาณิชย์ ตลอดจนหน่วยงานของเอกชนทั้งที่เป็นอาสาพัฒนาและที่หวังผลกำไร ในการพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนนั้นไม่เพียงแต่ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นจำเป็นต้องได้รับการฟื้นฟูและเผยแพร่เท่านั้น หากองค์ความรู้ทั้งสองส่วน กล่าวคือ ทั้งที่มีในพื้นฐานประเพณีและสมัยใหม่ จะต้องได้รับการ

ผสมผสานสังเคราะห์ให้สอดคล้องต่อพื้นฐานความต้องการของวิถีชีวิตชุมชน และในประการสำคัญ โดยที่วิถีชีวิตชุมชนท้องถิ่นเองไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง องค์ความรู้ทั้งหลายก็ย่อมจะต้องมีการพัฒนาก้าวหน้าไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลง อันจะพึงมีมาด้วยเช่นเดียวกัน กล่าวโดยสรุปก็คือว่า การเรียนการสอนของระบบโรงเรียนชุมชนและศูนย์วิชาการของชุมชนท้องถิ่นจะต้องไม่ซ้ำซากจำเจอยู่กับวิชาความรู้ที่รับถ่ายทอดกันมาเท่านั้น หากยังจำเป็นต้องอาศัยการสังเคราะห์และประยุกต์องค์ความรู้ใหม่ ๆ ให้เทียบทันกันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกในกระบวนการเรียนรู้อันเดียวกันนั้น และตรงนี้เองที่ระบบอาชีวและอุดมศึกษาจะมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนในระยะยาว ซึ่งมีประเด็นสำคัญที่จะได้กล่าวถึงต่อไป

ว่ากันโดยเฉพาะถึงปัญหาการจัดทรัพยากรวิชาการในภูมิภาคให้บังเกิดผลสามารถใช้เป็นทรัพยากรการศึกษาของชุมชนท้องถิ่น จากรายงานการศึกษาศักยภาพของสถาบันการศึกษาที่มีอยู่ในภูมิภาคต่าง ๆ คงพอจะมองเห็นกันได้ว่า เป็นเรื่องที่ทำได้ยากยิ่ง ถ้าไม่ถึงกับเป็นไปไม่ได้ทีเดียว ภายใต้โครงสร้างจัดการศึกษาและการบริหารราชการที่เป็นอยู่ในระดับบุคลากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งครูประถมซึ่งมีจำนวนนับแสน ต่างเห็นต้องกันว่า โรงเรียนกับชุมชนควรมีความสัมพันธ์กัน แต่ตัวครูเองก็มีข้อจำกัดทางความรู้ในอาชีพของชาวบ้าน รวมทั้งไม่ใช่คนท้องถิ่นด้วย ในระดับมัธยม ก็พยายามส่งเสริมให้เกิดโรงเรียนชุมชนโดยตั้งเป็น “โรงเรียนมัธยมเพื่อการพัฒนาชนบท” ขึ้นพร้อมด้วยบุคลากรที่มีความรู้วิชาชีพต่าง ๆ แต่ก็เป็นเพียงจำนวนน้อยนิด เพราะโรงเรียนมัธยมเกือบทั้งหมดยังคงมุ่งทำหน้าที่คัดคนขึ้นสู่การศึกษาระดับสูงดังกล่าวมาแล้ว หรือว่าในระดับอาชีวเราก็มีวิทยาลัยเกษตรกรรมและสถาบันเทคโนโลยีภาคเกษตร ซึ่งมีกิจกรรมการศึกษาใกล้เคียงกับอาชีพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน รวมทั้งมีบุคลากรวิชาการที่เหมาะสมขึ้น แต่สถาบันเหล่านี้ก็มีความสัมพันธ์กับชุมชนน้อยมาก และแม้จะมีโครงการเกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบทในรูปของโครงการอบรมความรู้ อาชีพ และเป็นแหล่งบริการพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ใหม่ ๆ แต่ก็ต้องถูกจำกัดด้านงบประมาณและสามารถบริการได้เฉพาะหมู่บ้านเป้าหมายสองสามแห่งเท่านั้น ในส่วนของหน่วยราชการ กระทรวงต่าง ๆ ที่บริการความรู้กับชุมชนต่างก็คงปฏิบัติงาน

ภายในขอบเขตหน้าที่รับผิดชอบของตนไปโดยไม่ได้มีการประสานงานกันอย่างจริงจัง และเพราะฉะนั้นต่างจึงมีขีดจำกัดในการเข้าถึงชาวบ้าน ความจริงแล้วสภาพการณ์และข้อจำกัดเหล่านี้ก็มีมาช้านานเป็นที่รู้เห็นกันคืออยู่ รวมทั้งความสูญเสียและสูญเสียเปล่าอันเป็นผลตามมา จึงน่าจะถึงเวลาเสียทีที่จะมาร่วมกันคิดอ่านแก้ไขจัดปัญหาและจุดบอดเหล่านี้ แนวทางหนึ่งที่จะเห็นได้เมื่อมองจากแง่ของการศึกษาและการพัฒนาทรัพยากรคน ก็คือ ปรับประสานกำลังทรัพยากรทั้งหลายเหล่านี้ ทั้งที่เป็นทางราชการและภาคเอกชน ให้เข้ามีส่วนร่วมในกระบวนการปรับประสานนี้ ครูและสถาบันครูย่อมจะต้องเป็นแกนสำคัญที่เชื่อมโยงองค์ความรู้และการเรียนรู้ระหว่างภูมิปัญญาพื้นฐานของชุมชนท้องถิ่นกับแหล่งหรือสถาบันความรู้สาขาอาชีพต่าง ๆ เงื่อนไขสำคัญมีอยู่เพียงว่า ครูและโรงเรียนจำเป็นต้องประกอบเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เพื่อการศึกษาของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน และไม่แต่ผู้เรียนเท่านั้นที่จะพึงมีโอกาสเข้ารับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตามความจำเป็นและต้องการในอาชีพและการดำรงชีวิตของตนในชุมชน บรรดาครูเองก็จำเป็นต้องมีการฝึกอบรมความรู้อย่างต่อเนื่องเพื่อจะจะสามารถตอบสนองความต้องการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่นด้วยในขณะเดียวกัน

(๕) อุดมศึกษากับบทบาทพัฒนาท้องถิ่น อย่างน้อยก็ในส่วนของการศึกษาชุมชนท้องถิ่น การปรับเปลี่ยนโครงสร้างจัดการศึกษายังหมายความว่าระบบการจัดระดับประถมมัธยมเช่นที่เป็นอยู่คงจะต้องมีการปรับเปลี่ยนไปด้วยเช่นกัน เพราะมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างออกไปจากเพื่อคัดคนขึ้นสู่ระดับการศึกษาและตำแหน่งงานสูง ๆ แล้วส่วนจะจัดชั้นจัดระดับกันอย่างไรเพื่อให้สอดคล้องต่อการพัฒนาอาชีพและคุณภาพชีวิตของชุมชนท้องถิ่นนั้น ก็เป็นข้อที่คงจะต้องทำการศึกษาวิจัยเชิงปฏิบัติการกันต่อไป รวมทั้งเรื่องของการผลิตและอบรมครูจากสถาบันวิชาการและแหล่งบริการความรู้เฉพาะด้านต่าง ๆ ในภูมิภาคดังที่ได้กล่าวมาแล้ว โรงเรียนชุมชนและศูนย์บริการวิชาการของชุมชนท้องถิ่น ไม่อาจดำรงฐานะความเป็นสถาบันการศึกษาอยู่โดดเดี่ยวโดยปราศจากแหล่งสร้างและพัฒนาบุคลากรและองค์ความรู้ใหม่ ๆ ในแง่ระบบและสถาบันอาชีพและอุดมศึกษาจำเป็นต้องได้รับการประเมินอย่างถูกต้องต่อเป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรคนในชุมชนท้องถิ่น ด้วยเหตุนี้เอง

รายงานการศึกษาบทบาทของสถาบันอุดมศึกษาต่อชุมชนท้องถิ่นจึงได้ตั้งเป็นโจทย์ขึ้นในเบื้องต้นว่า สถาบันอุดมศึกษาไทยเท่าที่เป็นอยู่ได้ส่งเสริมและสร้างสรรค์ความรู้ที่เกี่ยวกับชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะชนบทไว้หรือไม่ อย่างไร และได้เผยแพร่ความรู้ข่าวสารไปถึงชนบทยังไง คำตอบที่ได้ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงช่องว่างอันกว้างใหญ่ในระบบการเรียนรู้และการสร้างสรรค์องค์ความรู้ ซึ่งจะมีนัยและผลกระทบสำคัญไม่แต่เพียงในด้านการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น หากยังรวมถึงอนาคตของการพัฒนาประเทศโดยรวมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคของการเร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่

การที่เน้นถึงอุดมศึกษาโดยเฉพาะในที่นี้ ไม่ได้หมายความว่าละเลยหรือมองข้ามคุณค่าความสำคัญของอาชีวศึกษา ตรงกันข้าม ในแนวความคิดเรื่องการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นนี้ อาชีวศึกษาไม่ได้มีความหมายเพียงเพื่อรองรับนักเรียนนักศึกษาที่ไม่สามารถเข้าสู่การศึกษาสายสามัญและขึ้นถึงอุดมศึกษาเท่านั้นอย่างเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ หากแต่พึงถือว่าเป็นการศึกษาส่วนที่เป็นกุญแจสำคัญที่จะทำหน้าที่ถ่ายทอดประยุกต์ความรู้และทักษะระดับสูง ซึ่งจำเป็นต่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าต่อการพัฒนาประเทศโดยรวม โดยนัยนี้ อาชีวศึกษาจึงเปรียบเสมือนปัจจัยเชื่อมโยงการเรียนรู้ระหว่างอุดมศึกษาซึ่งสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่ ๆ กับโรงเรียนชุมชนและศูนย์วิชาการชุมชนซึ่งให้บริการการเรียนการสอนโดยตรงต่อชุมชนท้องถิ่น ทั้งหมดประกอบเป็นระบบการเรียนรู้ครบวงจรดังที่กล่าวไว้ในตอนต้น และในวงจรการเรียนรู้นี้ อุดมศึกษาควรจะเป็นตัวกำหนดสำคัญอย่างสูงต่ออนาคตความสำเร็จและความล้มเหลวของระบบการศึกษาชาติทั้งมวล การทดลองใช้ระบบโรงเรียนมัธยมประสมที่เคยล้มเหลวมาสาเหตุใหญ่ก็เพราะอุดมศึกษานี้เองที่ทำหน้าที่ประหนึ่งเป็นตัวกำหนดจุดหมายปลายทางของการศึกษา เป็นผลให้ “...นักเรียนทุกคนต่างมุ่งหน้าเรียนมัธยมศึกษาสายสามัญ เกิดความรังเกียจในการเรียนในการอาชีพว่าเป็นโรงเรียนสำหรับคนด้อยปัญญา และด้อยทุนทรัพย์”²³

แต่ในขณะเดียวกัน อุดมศึกษาเองก็เป็นผลของกระแสการพัฒนาแบบไม่สมดุล สภาวะทางความรู้ของสถาบันอุดมศึกษาต่าง ๆ รวมทั้งที่จัดตั้งขึ้นในส่วนภูมิภาคในยุคเร่งรัดพัฒนาภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพล

สฤณี ธนะรัชต์ นับเป็นสภาพสะท้อนอย่างดีของกระแสเศรษฐกิจการเมือง
ที่วุ่นวายด้วยเหตุฉะนี้ จึงไม่น่าประหลาดใจอะไรที่รายงานการศึกษาบทบาท
ของสถาบันอุดมศึกษาต่อชุมชนท้องถิ่น จะตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นถึงสภาวะ
ทางการวิจัยและการเรียนการสอนอันเป็นบทบาทหน้าที่หลักของมหาวิทยาลัย
ว่า ไม่ได้มุ่งไปสู่การพัฒนาชนบทอันเป็นสังคมวัฒนธรรมพื้นฐานของไทย
และจากการสำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวกับชนบทก็พบว่า ส่วนหนึ่งของงานวิจัย
เหล่านี้ไม่เกี่ยวกับชุมชนชนบทโดยตรง หากแต่เป็นการวิจัยเกี่ยวกับกิจกรรม
ทางเศรษฐกิจสังคมของภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ซึ่งไปตั้งอยู่ในส่วนภูมิภาค
เท่านั้น หรือส่วนหนึ่งที่เป็นงานศึกษาวิจัยเพื่อตอบสนองสิ่งที่เรียกว่า “นโยบาย
การพัฒนาชนบท” ของภาคราชการและธุรกิจอุตสาหกรรมก็เป็นไปในแนวทาง
ที่มุ่งให้บทบาทของชนบทเป็นตัวเสริมการพัฒนาในเมืองเสียมากกว่าที่จะให้
เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนาของภาคเศรษฐกิจสังคมในเมืองและใน
ชนบท ข้อที่น่าสังเกตอย่างยิ่งก็คือ การวิจัยในลักษณะที่มุ่งให้เป็นการเรียนรู้
จากชุมชนชนบทมีจำนวนน้อยมาก อันหมายถึงว่าการวิจัยส่วนใหญ่ที่เดียว
ก็เป็นไปตามกระแสหลักที่มองปัญหาการพัฒนาชนบทจากแง่มุมของทางราชการ
และธุรกิจอุตสาหกรรม ซึ่งแตกต่างตรงกันข้ามจากแง่มุมของแนวทางพัฒนา
เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนชนบท เมื่อสรุปรวมความแล้ว อาจกล่าวได้ว่า
ในสภาวะของสถาบันอุดมศึกษาไทยเท่าที่เป็นอยู่ขณะนี้ แนวทางและแบบแผน
ของการวิจัยไม่ได้มีการสั่งสมและสร้างสรรค์ความรู้ที่เกี่ยวกับชนบทไทยอย่าง
จริงจัง และสภาวะการวิจัยเช่นนี้ก็ย่อมส่งผลกระทบต่อไปถึงสภาวะทางการเรียน
การสอนด้วยอย่างช่วยไม่ได้ เพราะเมื่อปราศจากสิ่งซึ่งการสั่งสมและสร้างสรรค์
ความรู้จากการศึกษาวิจัยเสียแล้ว ก็ย่อมไม่มีความรู้อะไรที่จะถ่ายทอดและ
สร้างสรรค์ในหลักสูตรและกระบวนการเรียนการสอน และจริง ๆ แล้ว ยกเว้น
สำหรับบางคณะ บางสาขาวิชา อย่างเช่นทางด้านเกษตรศาสตร์ ซึ่งเป็นเรื่อง
เกี่ยวข้องในลักษณะเนื้อหาของวิชาชีพอยู่โดยตรง หลักสูตรและการเรียน
การสอนโดยทั่วไปในมหาวิทยาลัยไทยไม่ได้ถือชนบทเป็นมิติสำคัญด้านหนึ่ง
ของการสร้างสรรค์และถ่ายทอดความรู้

ในประการสำคัญที่ไม่อาจมองข้ามกันก็คือว่า สภาวะทางความรู้
ดังกล่าวนี้ยังเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงสถานภาพทางภูมิปัญญาของระบบอุดมศึกษาไทย

โดยส่วนรวมด้วยในขณะเดียวกัน เพราะไม่เพียงยังผลให้เกิดช่องว่างในระบบ การเรียนรู้และสร้างสรรค์ความรู้ขึ้นภายในสังคมวัฒนธรรมไทยเท่านั้น หาก ยังเป็นภาพสะท้อนถึงสภาวะการพึ่งพาและความเป็นอาณานิคมทางภูมิปัญญา ต่อกระแสเศรษฐกิจการเมืองภายนอก ทั้งนี้ทั้งนั้นก็เป็ผลสืบเนื่องมาจาก แนวความคิดความเชื่อที่ต้องการให้บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยด้วยวิธี การเอาแบบอย่างของต่างประเทศ โดยไม่ต้องคำนึงถึงพื้นฐานภูมิปัญญาและ ศักยภาพสร้างสรรค์ของตนเอง ระบบการศึกษาจึงกลายเป็นแหล่งและกระบวน การผลิต “กำลังคน” ขึ้นมาของประเทศที่ได้แต่มองออกไปที่วิชาความรู้ภายนอก เป็นเกณฑ์วัดระดับการพัฒนาก้าวหน้า ในแวดวงวิชาการและวิชาชีพชั้นสูง และมหาวิทยาลัยทั้งหลาย สิ่งที่ย้ำอิงกันถึง “ความเป็นเลิศทางวิชาการ” ก็ไม่ได้มีความหมายอะไรมากไปกว่าความพยายามสามารถวิ่งตามให้ทันโลก ให้ทันสิ่งใหม่ ๆ ทั้งหลายทั้งปวงที่บรรดาอารยประเทศสามารถประดิษฐ์คิดค้น มาได้และเราสามารถซื้อหามาได้ เป้าหมายและภารกิจทางการศึกษาคงมี เพียงแต่ผลิตกำลังคนที่สามารถเรียนรู้ ทำความรู้จัก และใช้ปฏิบัติได้เท่านั้น ก็ถือว่าบรรลุถึงจุดสุดยอดทางภูมิปัญญาของเราแล้ว ดูไม่มีความจำเป็นอันใด ที่จะต้องสั่งสมและสร้างสรรค์ความรู้อะไรของเราเอง การถ่ายทอดการเรียน การสอนเพียงแต่อาศัยอ้างอิงตำหรับตำราและประสบการณ์ของต่างประเทศ ก็ถือได้ว่าเป็นการเพียงพอแล้ว การเข้าถึงแหล่งความรู้ของต่างประเทศจึงนับ เป็นเป้าหมายสูงสุดของอุดมศึกษา และข้อนี้เป็นเครื่องช่วยอธิบายให้เข้าใจ ได้ว่า สภาพการศึกษาวิจัยและการเรียนการสอนจะเป็นไปในลักษณะอย่างไร ในแวดวงมหาวิทยาลัยไทย

แน่นอน การลอกเลียนและพึ่งพากันทางวิชาการความรู้นั้น ใน ตัวเองไม่ใช่ของผิดแปลกอะไรนัก เพราะเรื่องของความรู้ในส่วนหนึ่งที่สำคัญ เป็นเรื่องของหลักการสากลควรค่าแก่การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันได้ แต่ กระนั้นก็ตามในอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน ความรู้ยังเป็น เรื่องของประสบการณ์เฉพาะสำหรับบริบทสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง ๆ และ เพราะฉะนั้น บรรดาองค์ความรู้ทั้งหลายจึงย่อมประกอบผสมผสานกันไป ทั้งสองส่วนนี้เป็นเรื่องที่จะต้องตระหนักและรู้จักแยกแยะกันถึงความเหมาะสม หรือไม่เหมาะสมตามสภาพบริบทสังคมที่เกี่ยวข้อง ยิ่งกว่านั้น ความรู้หลาย ๆ

อย่าง โดยเฉพาะที่เป็นทางเทคนิค ยังอาจแอบแฝงไว้ด้วยผลกระทบต่อด้านลบต่อชีวิตและสังคมอย่างอนเออนันต์ และดังนั้น ย่อมจำเป็นต้องได้รับการประเมินตรวจสอบกันอย่างถ่องแท้ตามสมควร รวมความแล้วการลอกเลียนและพึ่งพากันทางวิชาความรู้เป็นเรื่องที่มีขีดจำกัดอยู่ในตัวเอง ถ้าหากปราศจากหรือละเลยเสียซึ่งคุณค่าของภูมิปัญญาอันเป็นพื้นฐานที่แต่ละสังคมวัฒนธรรมได้สร้างสรรค์และสั่งสมสืบทอดกันมาช้านานแล้วไซ้ การลอกเลียนและพึ่งพาก็กลายเป็นจุดจบอยู่ในตัวของมันเอง ในสภาพการณ์เช่นนั้น ประเทศชาติก็จะขาดทิศทางอันสอดคล้องเหมาะสมในการพัฒนา เพราะเหตุที่ต้องตกไปอยู่ภายใต้กำหนดอาณัติของกระแสเศรษฐกิจการเมืองภายนอกดังเช่นที่กำลังเป็นอยู่ในทุกวันนี้

ระบบอุดมศึกษาไทยก่อตัวขึ้นมาในสภาพช่องว่างทางภูมิปัญญา ดังกล่าว รวมตลอดถึงบรรดามหาวิทยาลัยภูมิภาคที่จัดตั้งขึ้นในช่วงสองสามทศวรรษที่ผ่านมา ระบบการเรียนรู้จึงค่อนข้างลอยตัวออกไปโดยอาศัยองค์ความรู้ที่มีมาแต่บริบทสังคมวัฒนธรรมภายนอกเป็นพื้น ผลที่ได้รับจึงเท่ากับการผลิตกำลังคนระดับวิชาการและวิชาชีพชั้นสูงที่แปลกแยกออกไปจากพื้นฐานสังคม วัฒนธรรมของตนเอง และในประการสำคัญ ขาดความสัมพันธ์ต่อทรัพยากรคนส่วนใหญ่ของประเทศ นี่คือปมปัญหารากฐานของอุดมศึกษาไทยซึ่งก่อตัวขึ้นมาในลักษณะเป็นการจำลองภาพมหาวิทยาลัยของโลกตะวันตก โดยเฉพาะยุโรป จริงอยู่ ว่ากันโดยหลักการแล้วบทบาทหน้าที่ของมหาวิทยาลัยย่อมมีระบุตรงกันทุกแห่ง กล่าวคือการสอนและการวิจัย แต่ความแตกต่างสำคัญอยู่ที่ว่า มหาวิทยาลัยจะพึงมีส่วนร่วมที่จะตอบสนอง ปัญหาความต้องการของชุมชน เพียงใด ในที่นี้จะขอยกกรณีตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็นประเด็นชัดเจนขึ้น ในกรณีมหาวิทยาลัยในยุโรปบทบาทหน้าที่หลักก็คือการสอนและผลิตกำลังคนระดับสูงอย่างที่คุ้น ๆ กันโดยทั่วไปแวดวงมหาวิทยาลัยไทย เมื่อแรกเริ่มก่อตั้งมหาวิทยาลัยสังคมยุโรปก็คงอยู่ในสภาพของสังคมเกษตรซึ่งหมายความว่าในทำนองเดียวกันถึงว่า มีประชาชนพลเมืองเพียงส่วนน้อยที่รู้หนังสือและมีโอกาสเข้ารับการศึกษาในมหาวิทยาลัยกำลังคนวิชาชีพและวิชาการระดับสูงเหล่านี้ รวมทั้งพวกช่างและพ่อค้าพาณิชย์ที่ผ่านการฝึกฝนจากสมาคมอาชีพต่าง ๆ ประกอบเป็นกลุ่มชนชั้นนำ มีฐานะอภิสิทธิ์เหนือกว่า

กลุ่มชาวนบทส่วนใหญ่ รวมความแล้ว ระบบมหาวิทยาลัยในยุโรปแทบจะไม่ได้มีบทบาทอะไรในการพัฒนากำลังคนส่วนใหญ่ในภาคเกษตรและชนบท ซึ่งเมื่อพิจารณาโดยเปรียบเทียบแล้ว จะเห็นได้ว่าต่างจากมหาวิทยาลัยภายใต้ระบบ Land-grant ของสหรัฐอเมริกา ในระบบที่ว่ามีกฎหมายออกมารองรับให้มีการยกที่ดินของรัฐให้กับมหาวิทยาลัยหรือวิทยาลัย เพื่อทำการสอนและพัฒนาส่งเสริมวิชาชีพสาขาต่าง ๆ รวมทั้งการเกษตร วิศวกรรม และคหกรรมศาสตร์ ตลอดจนจัดการฝึกฝนอบรมครูทั้งระดับประถมและมัธยม ประเด็นมีอยู่ว่า บรรดามหาวิทยาลัยและวิทยาลัยในระบบ Land-grant ที่ว่านี้ นอกจากจะทำหน้าที่สอนตามหลักสูตรปริญญาแล้วยังมีบทบาทสำคัญในการฝึกฝนและบริการ ช่วยให้เกษตรกรสามารถพัฒนาปรับปรุงพืชพันธุ์ของตน รวมทั้งจัดโครงการศึกษาผู้ใหญ่ให้กับพวกช่างเทคนิคทั้งด้านเกษตรและอุตสาหกรรม จริงอยู่ ระบบมหาวิทยาลัย Land-grant มีเจตนารมณ์เพื่อเตรียมทรัพยากรคนในชุมชนชนบทสำหรับพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม แต่ก็จัดการศึกษาลงไปสัมผัสสัมพันธ์โดยตรงกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ขั้นพื้นฐานของชาวบ้านส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ในภาคเกษตร ไม่ได้จำกัดตนอยู่แต่เรื่องของการสอนและผลิตกำลังคนกำลังสูงตามแบบอย่างของระบบมหาวิทยาลัยในยุโรป²⁴

แน่นอน ระบบการศึกษาโดยเฉพาะอุดมศึกษาในแต่ละสังคมวัฒนธรรมย่อมมีเหตุผลของตนเอง แบบอย่างของต่างประเทศที่พัฒนาแล้วอาจช่วยเป็นเครื่องนำทางได้ในระดับหนึ่ง แต่โดยรากฐานแล้ว แต่ละสังคมจำเป็นต้องแสวงหาและกำหนดทิศทางที่เป็นตัวของตัวเอง ระบบอุดมศึกษาไทยได้ทำหน้าที่สอนและผลิตกำลังคนทางวิชาการและวิชาชีพระดับสูงมาช้านานเพื่อสนองความต้องการของตลาดจ้างงานในภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ผลปรากฏให้ได้เห็นกันแจ้งชัดอยู่ว่าเกิดเป็นช่องว่างและการสูญเสียทางภูมิปัญญาภายใน พร้อมทั้งการพึ่งพาและความเป็นอาณานิคมทางภูมิปัญญา ซึ่งส่งผลกระทบไปสู่ฐานะความเป็นเบี้ยล่างทางเศรษฐกิจการเมืองภายนอก ดังนั้นเพื่อแก้ไขสภาพการณ์อันไม่พึงประสงค์เช่นว่านี้ นอกเหนือไปจากการพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนแล้ว อุดมศึกษาจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนทิศทางจากที่เคยมุ่งแต่ลอกเลียนและพึ่งพาวิชาความรู้จากภายนอกมาสู่การเรียนรู้จัก

คุณค่าในภูมิปัญญาและสังคมวัฒนธรรมของตนเอง พร้อมทั้งการพัฒนาทางวิชาการที่ตั้งอยู่บนรากฐานของการพึ่งตนเองเป็นหลัก การพัฒนาท้องถิ่น และการพึ่งตนเอง นับเป็นการพัฒนาวิชาการที่มีส่วนสัมพันธ์ต่อกัน เปรียบเสมือนด้านหัวและด้านท้ายของเหรียญ ความข้อนี้มีความสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับบรรดามหาวิทยาลัยและสถาบันอุดมศึกษาอื่น ๆ ในส่วนภูมิภาค ทั้งที่มีอยู่และที่จะก่อตั้งขึ้นมาใหม่ สำหรับมหาวิทยาลัยในกรุงเทพฯ โดยประวัติศาสตร์และสภาพแวดล้อม อาจมีความผูกพันอยู่กับกระแสภูมิปัญญา และเศรษฐกิจการเมืองภายนอกจนเกินกว่าที่จะสามารถมองเห็นภาพภูมิปัญญาในสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนได้อย่างถ่องแท้ มหาวิทยาลัยและวิทยาลัย ส่วนภูมิภาคน่าจะได้เปรียบตรงที่ตั้งอยู่ในสภาพแวดล้อมที่สัมผัสสัมพันธ์อยู่กับชุมชนท้องถิ่นโดยตรง แม้การเรียนการสอนและการวิจัยจะยังคงค่อนข้างมีช่องว่างต่อสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น ดังที่รายงานการศึกษามหาวิทยาลัยของสถาบันอุดมศึกษาต่อชุมชนท้องถิ่นชี้ให้เห็น แต่ก็ต้องนับว่ามีศักยภาพที่พอเห็นได้อย่างเป็นรูปธรรมในอันที่จะพัฒนาไปสู่เป้าหมายทางการศึกษา เพื่อสนองปัญหาความต้องการของชุมชนท้องถิ่นในที่สุด

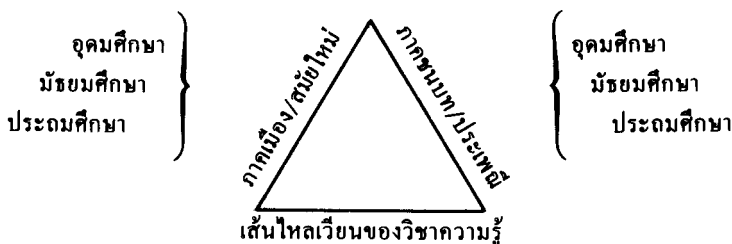
มักจะมีผู้ตั้งคำถามกันอยู่เสมอ ๆ ว่า ถ้าเราจะหันเหทิศทางการศึกษา โดยเฉพาะอุดมศึกษาให้หวนกลับมามุ่งฟื้นฟูภูมิปัญญาไทยและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นแล้ว จะมีกลายเป็นการถอยหลังเข้าคลองไปกระนั้นหรือ ? แล้วเราจะวิ่งทันการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ได้อย่างไร ? ข้อที่พึงตระหนักกันในเบื้องต้นก็คือสถานะความเป็นจริงที่ว่า แท้ที่เป็นอยู่ในทุกวันนี้ เราคงได้แต่วิ่งตามหลังคนอื่นเขาอยู่ตลอดเวลา อาจจะรวดเร็วใช้การได้สำหรับเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของกลุ่มคนกระเจกนิดเดียว แต่ก็จะต้องตกอยู่ในฐานะของการลอกเลียนและพึ่งพาอยู่ภายใต้อำนาจกำหนดและชี้นำจากภายนอกโดยไม่รู้จักสิ้น ความเป็นจริงอีกข้อหนึ่งในแวดวงอุดมศึกษาไทยก็คือว่า เวลาที่พูดกันถึงความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อการพัฒนาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีซึ่งกำลังเป็นที่กล่าวขวัญเรียกร้องกันอย่างกว้างขวางขณะนี้ ก็ไม่ได้มีความหมายทางการศึกษาอะไรนอกเหนือไปจากการผลิตกำลังคนเพื่อปฏิบัติการใช้เครื่องมืออุปกรณ์สมัยใหม่เป็นการตอบสนองความต้องการของการลงทุนทางอุตสาหกรรมที่ขยายตัวขึ้นเท่านั้น

ไม่ได้มีปรัชญาหรือความมุ่งหมายถึงขั้นสร้างทรัพยากรกำลังคนทางวิชาการ
ที่ทรงภูมิปัญญา สามารถทำการศึกษาวิจัยและพัฒนาคิดค้นองค์ความรู้ใหม่ ๆ
ทั้งในเชิงทฤษฎีและเชิงประยุกต์ เพราะถึงอย่างไร ชีตความสามารถเช่นนี้
ก็เป็นไปไม่ได้โดยปราศจากรากฐานภูมิปัญญาในสังคมวัฒนธรรมของ
ตนเอง แต่ที่สำคัญ ในระบบการศึกษาที่เปิดโอกาสเฉพาะกลุ่มคนกระจุกเล็ก ๆ
ได้เล่าเรียนรับใช้ตลาดจ้างงานภายนอกนี้เอง คนส่วนใหญ่ของประเทศ
ถูกทอดทิ้งให้ต้องด้อยพัฒนาล้าหลัง และแบกภาระของความเสียเปรียบ
ทั้งหลายทั้งปวงในความสัมพันธ์ต่อโลกภายนอกทั้งในเชิงภูมิปัญญาและ
เศรษฐกิจการเมืองอันเป็นผลตามมา ยิ่งบ้านเมืองกำลังเข้าสู่ยุคของการพัฒนา
เชิงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การมุ่งเอาแต่วิ่งให้ตามทันโลกโดยปราศจาก
รากฐานภูมิปัญญาของตนเองความเสียเปรียบก็จะเป็นทวีคูณ เพราะในที่สุด
แล้ว รากฐานภูมิปัญญาที่วางขึ้นขึ้นอยู่กับคุณภาพทรัพยากรคนส่วนใหญ่ของ
ประเทศ อันประกอบเป็นเป้าหมายหลักทางการศึกษาของระบบโรงเรียน
ชุมชน รวมทั้งอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นดังกล่าวข้างต้น

จะอย่างไรก็ตาม แนวการพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนก็ดี และ
การจัดอุดมศึกษาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นก็ดี ไม่ได้หมายความว่าเพียงเพื่อ
หวนกลับไปสู่อุดมศึกษา หากหมายถึงการรู้จักพื้นฐานภูมิปัญญาของตนเองและ
สามารถเลือกสรรวิชาความรู้เสียใหม่ และเพื่อสังเคราะห์ให้เกิดองค์ความรู้
อันสอดคล้องต่อสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนท้องถิ่นในสภาวะ
แวดล้อมอันเปลี่ยนแปลงของโลกยุคปัจจุบัน การสังเคราะห์และสร้างสรรค์
องค์ความรู้ใหม่ ๆ นี้เองคือบทบาทหน้าที่หลัก ซึ่งสถาบันอุดมศึกษาทั้งหลาย
ของไทยพึงส่งเสริมให้เกิดและพัฒนาก้าวหน้าขึ้นในระบบและกระบวนการเรียน
การสอนและการวิจัยของตน ข้อที่ควรย้ำไว้ ณ ที่นี้ ก็คือ ในกระบวนการ
พัฒนาทางวิชาการและวิชาชีพนี้ กระแสความรู้ทั้งด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น
และทางด้านวิชาความรู้สมัยใหม่จะต้องได้รับการพัฒนาส่งเสริมควบคู่ไปด้วยกัน
ไม่ใช่หันหลังหรือแปลกแยกออกจากกันดังเช่นที่เป็นอยู่ ถ้าจะเปรียบเทียบ
สภาพโครงสร้างสามเหลี่ยมพีรามิด ก็จะทำให้เห็นว่า ในโครงสร้างการศึกษาปัจจุบัน
ทรัพยากรคนพร้อมด้วยภูมิปัญญาอันสั่งสมมาในวัฒนธรรมประเพณีต้องถูก
ทอดทิ้งให้อยู่ในระดับล่าง หลุดพ้นออกไปจากกระบวนการเรียนรู้จากระดับ

ประถมขึ้นสู่ระดับมัธยมและอุดมศึกษาตามลำดับ ในทางตรงกันข้ามใน
 แนวทางเลือกใหม่ เพื่อ “ยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกัน” องค์ความรู้ใน
 กระแสประเพณีและกระแสสมัยใหม่จะได้รับการพัฒนาปรับให้มีส่วนค่าจน
 และเกื้อหนุนต่อกัน เปรียบเสมือนหนึ่งประกอบเป็นชาวยังอิงบรรจบกันที่ยอด
 แล้วกางออกลงสู่ฐานดังแสดงในแผนภาพ ซึ่งหมายถึงว่า ทั้งสองด้านต่างจะต้อง
 มีบทบาทหน้าที่ประกอบเป็นองค์ความรู้ให้พัฒนาก้าวหน้าไปด้วยกัน ใน
 ประการสำคัญ ทั้งสองด้านของภูมิปัญญาความรู้ก็จะสัมพันธ์เชื่อมโยงถ่ายทอด
 ความรู้และประสบการณ์ระหว่างกันที่เส้นฐานของสามเหลี่ยมพีรามิด ซึ่ง
 หมายถึงเป็นสื่อเชื่อมการไหลเวียนของกระแสภูมิปัญญาให้เกิดการสังเคราะห์
 เป็นองค์ความรู้วิชาการวิชาชีพอันสอดคล้องต่อสภาพความเป็นจริงของเศรษฐกิจ
 สังคมไทย หรือถ้าจะมองจากแง่ของการพัฒนาทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
 ที่กำลังเน้นกันเป็นพิเศษในขณะนี้ แนวทางการพัฒนาก็จะพึงเป็นไปบน
 พื้นฐานของความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบของสถาบันการศึกษาไทย อันได้แก่
 การพัฒนาระบบความรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่ครอบคลุมทรัพยากรของชาติ
 โดยรอบอย่างทั่วถึง ทั้งในด้านทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรธรรมชาติ
 แวดล้อม กับทั้งเป็นบูรณาการเชื่อมโยงระหว่างกระแสความรู้สมัยใหม่กับ
 ฐานความรู้ในวัฒนธรรมประเพณีภายในสังคมไทยด้วยในทำนองเดียวกัน

แผนภาพ โครงสร้างการศึกษาที่ควรจะเป็น

การจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนทางการศึกษา

แน่นอน ในระบบการศึกษา รวมทั้งอุดมศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน ท้องถิ่นตามที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ บทบาทหน้าที่ในการผลิตกำลังคนทางวิชาการ และวิชาชีพพระดับสูงก็ย่อมจะต้องมีอยู่ควบคู่กันไป ทั้งในส่วนที่สนองความต้องการทางการศึกษาและการพัฒนาของชุมชนท้องถิ่น และในส่วนที่เกี่ยวกับความต้องการของตลาดจ้างงานในภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ ตรงนี้เป็นประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนทางการศึกษา ซึ่งมีข้อที่สมควรนำมาพิจารณาในที่นี้ 2 ประการ คือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจ ประการหนึ่ง และอีกประการหนึ่ง เรื่องปัญหาความเป็นธรรมทางการศึกษา

สำหรับในเรื่องของยุทธศาสตร์การพัฒนานั้น เริ่มเป็นที่ตระหนักกันบ้างแล้วว่า การเร่งรัดอัตราการขยายตัวเติบโตทางเศรษฐกิจได้ก่อให้เกิดผลกระทบในทางลบมากมายหลายประการ ตั้งแต่ปัญหาช่องว่างรายได้ ความยากจน และการไม่มียานพาหนะ ตลอดจนปัญหาอื่นๆ อีกมากมาย ทางสังคม มาในช่วงหลัง ๆ นี้ จึงได้มีการพูดกันมากขึ้นตามลำดับรวมทั้งในแวดวงกรวางแผนพัฒนาเอง ถึงความจำเป็นต่องานในด้านกระจายรายได้เพื่อแก้ไขความไม่สมดุลของระบบเศรษฐกิจภายในชาติ เป้าหมายการกระจายรายได้ที่ย่อมจะต้องอาศัยมาตรการทางเศรษฐกิจสังคมหลาย ๆ ด้านประกอบกัน แต่ประเด็นที่จำเป็นต้องให้เป็นที่ยึดเหนี่ยวกัน ก็คือ ในเรื่องของหลักความคิดและนโยบายเกี่ยวกับการกระจายรายได้เอง เพราะถ้าพิจารณาเพียงอย่างเดียวยุทธศาสตร์แล้ว “รายได้” เป็นเพียงเรื่องของผล ไม่ใช่เหตุหรือสมมุติฐานที่แท้จริงของปัญหา ช่องว่างและความไม่สมดุลในชีวิตเศรษฐกิจสังคม การที่จะเข้าใจถึงเหตุปัจจัยที่ว่านี้ ก็โดยมองไปที่ทรัพยากรคนของประเทศเป็นหลักซึ่งอยู่ในบทบาทหน้าที่โดยตรงของการศึกษาและนักการศึกษา เพราะในที่สุดแล้วตัวคนนั่นเองเป็นตัวจักรสำคัญในการผลิตก่อให้เกิดรายได้และการเติบโตทางเศรษฐกิจส่วนรวม แต่ในขณะที่เดียวกันขีดความสามารถผลิตของคนก็ย่อมต้องอาศัยเหตุปัจจัยในด้านทุน วิทยาการและอื่น ๆ ตามความจำเป็นของเศรษฐกิจสมัยใหม่ ดังนั้น รากฐานของการกระจายรายได้จึงอยู่ที่การกระจายขีดความสามารถผลิตให้กว้างขวาง ไม่ใช่มีความหมายเพียงแต่กระจายหรือเฉลี่ยตัวเม็ดเงินรายได้ออกไปเท่านั้น ยุทธศาสตร์การพัฒนาเท่าที่ยึดถือปฏิบัติกันมา

เป็นการเลือกปฏิบัติโดยการพัฒนาแบบแยกภาคแยกส่วนกัน ระหว่างภาคธุรกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่ฝ่ายหนึ่ง กับภาคเกษตรและชนบทอีกฝ่ายหนึ่ง ทั้งนี้โดยอาศัยสมมติฐานทางวิชาการง่าย ๆ สะดวก ๆ ว่า ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมสมัยใหม่เท่านั้นที่เป็นตัวจักรบันดาลให้เกิดการขยายตัวเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศโดยส่วนรวม และเพราะฉะนั้น จึงควรต้องทุ่มเททรัพยากรพัฒนาส่วนใหญ่ของประเทศให้กับภาคธุรกิจอุตสาหกรรมนี้โดยเฉพาะ โดยคาดหวังว่าความมั่งคั่งรายได้ของกลุ่มคนกระจุกส่วนน้อยชนิดนี้จะกระจายไหลลงสู่คนส่วนใหญ่ อย่างไรก็ตาม การณีก็กลับเป็นไปในทางตรงกันข้ามจากที่คาดหวังดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้ว ประเด็นอยู่ตรงที่ว่า การกระจายรายได้เป็นสิ่งที่ย่อมไม่อาจบังเกิดผลเป็นความจริงขึ้นมาได้โดยปราศจากการกระจายขีดความสามารถผลิตไปสู่ประชากรส่วนใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในชุมชนชนบท ซึ่งต้องสูญเสียทรัพยากรอันจำเป็นต่อการพัฒนามาโดยตลอด ดังที่กล่าวมาแล้ว สมมุติฐานของช่องว่างและความไม่สมดุลอยู่ที่ตรงนี้ และการศึกษาในแนวทางของระบบโรงเรียนชุมชนจะมีบทบาทสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งในอันที่จะผดุงและฟื้นฟูศักยภาพของชุมชนชนบทให้มีส่วนร่วมในกระแสการพัฒนาของโลกสมัยใหม่

ข้อพิจารณาอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับปัญหาการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนทางการศึกษา ได้แก่ เรื่องของความเป็นธรรมทางการศึกษา ประเด็นมีอยู่ว่า เมื่อคำนึงถึงบทบาทหน้าที่หลักของการศึกษาเพื่อการพัฒนาทรัพยากรคนและแนวทางการพัฒนาอันพึงประสงค์ดังกล่าวมาแต่ต้นแล้ว หลักการเกี่ยวกับความเป็นธรรมก็ดี หรือความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาก็ดี จำเป็นต้องได้รับการทบทวนตรวจสอบกันเสียใหม่ เพราะดังที่รายงานการศึกษาการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนทางการศึกษา ได้แสดงให้เห็นถึงสภาพความลักลั่นขัดแย้งภายในโครงสร้างการศึกษาที่เป็นอยู่เอง กล่าวคือ ในทางด้านหนึ่ง โดยที่เป็นระบบคิดและผลิตกำลังคนระดับสูง จึงเป็นระบบที่อำนวยการโอกาสและช่องทางสำหรับเยาวชนส่วนน้อยที่พ่อแม่หรือผู้ปกครองฐานะดีไม่ว่าจะเป็นในทางรายได้ หรือพื้นฐานการศึกษาก็ตาม และในประการสำคัญ เป็นระบบที่ให้ผลตอบแทนสูงสำหรับผู้ที่ยืนถึงระดับอุดมศึกษา สำหรับเยาวชนส่วนใหญ่โดยเฉพาะในชนบทนั้นแทบไม่ต้องพูดถึง

เนื่องจากพ่อแม่มักไม่นิยมลงทุนส่งบุตรหลานเรียนต่ออยู่แล้ว แม้ในระดับมัธยม โดยสรุป เป็นระบบที่ทำหน้าที่ให้บริการการศึกษากับคนส่วนน้อย ฐานะดี และให้ประโยชน์ตอบแทนสูง แต่ทว่าในอีกทางด้านหนึ่ง เมื่อพิจารณาไปถึงต้นทุนด้านอุปทานของการศึกษาโดยเฉพาะระดับอุดมศึกษา อันเป็นจุดหมายปลายทาง ก็จะได้เห็นว่า การลงทุนใช้จ่ายเป็นค่าเล่าเรียน และอุปกรณ์การศึกษาในมหาวิทยาลัยของรัฐ กลับอยู่ในอัตราต่ำเป็นพิเศษ กล่าวคือคิดเฉลี่ยไม่เกินร้อยละ 6 ของรายได้ของพ่อแม่หรือผู้ปกครอง และตกเพียงร้อยละ 7 ของงบดำเนินการของมหาวิทยาลัยทั้งหมดนี้เป็นผลเท่ากับว่า รัฐฯ ต้องใช้จ่ายเป็นการอุดหนุนการศึกษาของกลุ่มคนเหล่านี้อย่างมหาศาล ทั้ง ๆ ที่มีฐานะเศรษฐกิจดีกว่าประชากรทั่วไปอย่างมาก และเพราะสภาพความล้าหลังที่ว่านี้เอง จึงได้มีเสียงเรียกร้องให้เพิ่มอัตราค่าเล่าเรียนให้สอดคล้องและเหมาะสมกับฐานะความเป็นจริงขึ้น

จะอย่างไรก็ตาม ปัญหาเรื่องความเป็นธรรมและความเสมอภาค ในโอกาสทางการศึกษาย่อมไม่อาจจัดการให้สำเร็จลุล่วงไปได้ภายใต้โครงสร้างการศึกษาที่เป็นอยู่ ความพยายามแก้ไขปรับปรุงหลักสูตรระดับประถมมัธยมศึกษา กิตติ หรือการขยายการศึกษาภาคบังคับก็ดี นับเป็นเพียงมาตรการเฉพาะหน้าที่ รังแต่จะชะลอปัญหาให้ยุ่งยากสะสมพอกพูนและสลับซับซ้อนขึ้นเท่านั้น ทางออกที่สมเหตุสมผลและสอดคล้องกับปัญหาความต้องการของชีวิตคนส่วนใหญ่ ก็คือ การพัฒนาไปสู่ระบบโรงเรียนชุมชนดังบรรยายมาในตอนก่อน ในขณะที่เดียวกันกับที่อาจต้องคงระบบการศึกษาแบบผลิตกำลังคนระดับสูงสนองความต้องการของตลาดจ้างงานภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่ไว้ เพื่อว่ากระแสเศรษฐกิจการเมืองและการศึกษาทั้งสองจะสานกลมกลืนเข้าด้วยกันในวันหนึ่งข้างหน้า ในภาพแนวทางพัฒนาที่ว่านี้นอกเหนือไปจากการปรับโครงสร้างจัดการศึกษาให้ชุมชนท้องถิ่นได้มีบทบาทอย่างจริงจังแล้ว กล่าวโดยเฉพาะถึงการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนทางการศึกษาสำหรับในขั้นนี้ พอดีสรุปได้เป็นหลักการกว้าง ๆ ดังนี้ :-

(1) การลงทุนภาคธุรกิจเอกชน เป็นเรื่องของระบบการศึกษาเพื่อผลิตกำลังคนบ่อนตลาดจ้างงาน ซึ่งเป็นที่รู้จักมักคุ้นกันดีอยู่แล้ว เป็นแต่เพียงว่าเมื่อเศรษฐกิจขยายตัวเติบโตและทวีความสลับซับซ้อนขึ้น

และในประการสำคัญ ภาคธุรกิจเอกชนเข้ามามีบทบาททางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางขึ้น ซึ่งหมายความว่า การศึกษาได้แปรสภาพจากโอกาสเชิงสิทธิมาเป็นโอกาสเชิงพาณิชย์ขึ้นตามลำดับ และโดยนัยนี้ผลตอบแทนของการศึกษาก็จะมีลักษณะเป็นส่วนบุคคลโดยตรงขึ้นเช่นกัน การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการเพิ่มอัตราค่าเล่าเรียนโดยรากฐานเป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมนี้ ในขณะเดียวกัน ปัญหาประสิทธิภาพของการจัดการศึกษาก็ย่อมเกิดขึ้นตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ปัญหาข้อที่ว่า จะสามารถตอบสนองความต้องการของ “ตลาด” จ้างงานได้อย่างมีประสิทธิภาพเพียงใด แนวโน้มที่เห็นได้ก็คือ กลไกตลาดจะเข้ามามีบทบาทกว้างขวางขึ้นตามลำดับ และในจุดนี้เองที่ฐานะและบทบาทของสถาบันการศึกษาของรัฐ โดยเฉพาะระดับอุดมศึกษาเริ่มเป็นที่เคลือบคลุม เพราะไม่แต่อัตราค่าเล่าเรียนเท่านั้นที่จะต้องปรับเพิ่มให้สูงขึ้น หากยังจำเป็นต้องมีการพัฒนาแก้ไขเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างและระบบบริหารจัดการให้เกิดความคล่องตัวในเชิงธุรกิจให้สอดคล้องกับเงื่อนไขและพลวัตของระบบตลาดด้วย ซึ่งมีทางเป็นไปได้ยากยิ่งในฐานะเป็นหน่วยงานของรัฐฯ

ในกรณีใดก็ตาม สถาบันการศึกษาของรัฐฯ ย่อมไม่อาจสนองความต้องการของตลาดงานได้อย่างเพียงพอ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ปริมาณหรือคุณภาพ นับเป็นข้อดีที่สถาบันการศึกษาเอกชนของไทยได้เกิดขึ้นและพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามสมควรในทุกระดับการศึกษา และในประการสำคัญเป็นที่ยอมรับของวงการตลาดจ้างงานโดยทั่วไป จึงน่าจะถึงเวลาแล้วที่ธุรกิจเอกชนจะได้รับการส่งเสริมสนับสนุนให้เข้ามาแบ่งเบาภาระการจัดการศึกษาในด้านผลิตกำลังคน ในบางด้านบางสาขาวิชาการ รัฐฯ อาจจะยังจำเป็นต้องสงวนไว้ด้วยเหตุผลอื่น ๆ นอกเหนือไปจากปัญหาความต้องการของตลาด แต่โดยหลักนโยบาย บทบาทหน้าที่จัดการศึกษาเพื่อสนองความต้องการของตลาดจ้างงานควรจะอยู่ที่ภาคเอกชนเป็นหลัก บทบาทในส่วนของรัฐฯ ก็ยังคงมีอยู่ในด้านการควบคุมเชิงคุณภาพเป็นสำคัญ และจะลดบทบาทด้านจัดการลงไปเป็นลำดับ ทั้งนี้ทั้งนั้น เพื่อว่ารัฐฯ จะได้สามารถผ่อนปรนภาระในส่วนที่ภาคเอกชนสามารถลงทุนดำเนินการ และนำทรัพยากรอันจำกัดไปลงทุนจัดการศึกษาในส่วนที่มีความสำคัญ และจำเป็นต่อสังคมส่วนอื่น ๆ ต่อไป

(2) การลงทุนภาครัฐฯ จากสภาพปัญหาและนโยบายอันพึงประสงค์ตามที่กล่าวมา สังคมส่วนที่รัฐฯ พึงจัดสรรทรัพยากรลงทุนทางการศึกษาให้ โดยเฉพาะก็คือ การพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนสำหรับภาคชนบท และแน่นอน รัฐฯ คงจำเป็นต้องให้การอุดหนุนส่งเสริมโดยตรงอย่างต่อเนื่องไปจนถึงจุดที่ฐานะเศรษฐกิจสังคมของชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองได้ ในข้อนี้มีคำถามน่าสนใจว่า ถ้าหากจะให้รัฐฯ เข้าไปส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนาชนบทแล้ว จะมีขัดกับหลักการและเป้าหมายการพึ่งตนเองหรือท้อหรือ เพราะจะเป็นผลทำให้ชาวชนบทเองเคยชินแต่กับการอุ้มชูช่วยเหลือของรัฐฯ โดยไม่รู้จบสิ้น ประเด็นคำถามทำนองนี้ ความจริงก็มีคำตอบอยู่แล้วในกรณีที่รัฐฯ เข้ามาสบทบทุนส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมไทย ตลอดช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา เริ่มกันตั้งแต่การสร้างบริการเศรษฐกิจพื้นฐาน การส่งเสริมการลงทุน การให้อภิสิทธิ์ ภาษี และผลประโยชน์ต่าง ๆ รวมทั้งทรัพยากรส่วนเกินจากภาคเกษตรและชนบท และจนบัดนี้ ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมก็ยังได้รับการอุ้มส่งเสริมจากรัฐฯ อยู่เพื่อให้ขยายกิจการออกไปสู่ชนบท ดังนั้น บทบาทการส่งเสริมของรัฐฯ ในเรื่องการศึกษาของชุมชนท้องถิ่นจึงไม่ใช่เรื่องที่ผิดแปลกเป็นพิเศษอะไร หากเป็นเรื่องจำเป็นรีบด่วนเพื่อพัฒนาส่งเสริมให้ทรัพยากรคนและชุมชนชนบทได้สามารถฟื้นตัวขึ้นเป็นฐานกำลังของประเทศและพลวัตของการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงในบั้นปลาย

แล้วก็ในทำนองเดียวกันกับการส่งเสริมภาคธุรกิจเอกชน การลงทุนของรัฐฯ ในการศึกษาเพื่อพัฒนาท้องถิ่น ก็ย่อมต้องเป็นไปเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นเองได้พัฒนาขีดความสามารถจัดการศึกษาของตน จุดใหญ่ใจความจึงไม่ใช่เรื่องที่รัฐฯ จะกำหนดเลือกให้ความสำคัญสูงต่ำ หรือก่อนหลังสำหรับสาขาวิชาชีพใดโดยเฉพาะหรือว่าสำหรับระดับประถม มัธยม อาชีวหรืออุดมศึกษา หากแต่โดยสาระเป็นเรื่องของการส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดระบบและกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ให้สอดคล้องต่อปัญหาและความต้องการของชีวิตในชุมชนชนบท จากนั้นก็เป็นเรื่องอยู่ในการตัดสินใจเลือกของชุมชนท้องถิ่นเองที่จะมุ่งเน้นในสิ่งที่เห็นว่าเป็นประโยชน์ที่สุดตามสภาพทรัพยากรแวดล้อมของตนแน่นอน รัฐฯ ย่อมมีบทบาทสำคัญที่จะประสานในระดับ

นโยบายและชี้แนะตามกำลังความรู้ความชำนาญที่มีอยู่ ทั้งนี้เพื่อให้การใช้ทรัพยากรได้เป็นไปอย่างประหยัดและมีประสิทธิภาพ แต่ในที่สุดแล้วอำนาจหน้าที่จัดการศึกษาเป็นเรื่องอยู่ในขอบข่ายความรับผิดชอบของชุมชนท้องถิ่น

(3) การวิจัยและพัฒนา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงสถานะทางความรู้และภูมิปัญญาในแวดวงการศึกษานี้ของไทยเรา ในส่วนของภาคเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ เราตกอยู่ในฐานะเป็นผู้ลอกเลียนและพึ่งพากันเป็นหลักใหญ่ ในขณะที่ในส่วนของประเทศเกษตรและชนบท ศักยภาพทางภูมิปัญญาที่เคยสร้างสรรค์สั่งสมกันมาต้องขาดการพัฒนาส่งเสริมด้วยเหตุจากยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่ไม่สมดุล สภาพการณ์เช่นนี้ย่อมไม่อาจปล่อยให้ไปต่อไปได้ โดยปราศจากการสูญเสียอันใหญ่หลวงต่อประเทศชาติในอนาคต ดังนั้น ควบคู่กันไปกับการพัฒนาระบบโรงเรียนชุมชนและศูนย์วิชาการของชุมชนท้องถิ่น การลงทุนของรัฐฯ ในด้านการวิจัยและพัฒนาจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เป็นผลเท่ากับการลงทุนทางภูมิปัญญาสำหรับอนาคต เท่ากับเป็นการสร้างกำลังทรัพยากรคนทางวิชาการและวิชาชีพระดับสูง ไม่ใช่เพียงเพื่อออกไปรับใช้ในตลาดจ้างงานทางธุรกิจอุตสาหกรรมเท่านั้น หากแต่เพื่อประกอบเป็นสมบัติทางภูมิปัญญาของประเทศชาติโดยส่วนรวม การที่เน้นถึงความสัมพันธ์ต่อเนื่องระหว่างการพัฒนาโรงเรียนชุมชนกับการลงทุนเพื่อการวิจัยและพัฒนาโดยเฉพาะในที่นี้ ก็เพราะเป็นความเป็นไปได้ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของฐานะความได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบ ไม่ว่าจะมองกันในแง่ของภูมิปัญญาหรือทรัพยากรแวดล้อมที่ปรากฏอยู่ในท้องถิ่นเอง องค์ความรู้ใหม่ ๆ จะสามารถพัฒนาองเงยขึ้นมาได้อีกวาระหนึ่งในสังคมวัฒนธรรมไทย ก็โดยอาศัยพื้นฐานทรัพยากรที่ว่าเป็นสำคัญ พร้อมด้วยการลงทุนอย่างจริงจังของรัฐฯ และการประสานใช้ประโยชน์จากความรู้สมัยใหม่อย่างฉลาดเท่าทัน

ในขณะเดียวกัน การศึกษาวิจัยเพื่อสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่ ๆ ก็คงไม่ใช่จุดจบอยู่ในตัวเอง หากยังต้องมุ่งต่อการประยุกต์ใช้เป็นคุณประโยชน์ต่อสาธารณชนด้วย ณ จุดนี้ ในสภาพของการขยายตัวทางเศรษฐกิจ กลไกตลาดย่อมจะเข้ามามีบทบาทในการชี้แนะแนวทางการวิจัยและพัฒนา เพราะในที่สุดแล้วบรรดาผู้ใช้ผลผลิตจากความรู้นั้น ๆ เองจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดการวิจัยและพัฒนาในระดับสูง ๆ ขึ้นไป เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

ทั้งนี้หมายความว่า ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชนต่างย่อมมีบทบาททั้งในการลงทุนและส่งเสริมการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาด้วยกัน ในสภาพของเศรษฐกิจสังคมไทย บทบาทหน้าที่คงจะเป็นไปในลักษณะที่ว่า รัฐ จะมุ่งเน้นหนักไปในด้านของการฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยประสานสังเคราะห์กับกระแสความรู้สากล สำหรับการวิจัยและพัฒนา ในส่วนของภาคธุรกิจเอกชน ก็จะมีการสัมพันธ์กับทิศทางความต้องการของตลาดในวงกว้างทั้งภายในและภายนอก โดยนัยนี้ ภารกิจทางการศึกษา ทางด้านการวิจัยและการพัฒนาการของภาครัฐ และภาคเอกชน อันหมายถึง กระแสภูมิปัญญาความรู้จากภาคประเพณีและภาคสมัยใหม่ ก็จะประสานสัมพันธ์และสอดคล้องซึ่งกันและกันไม่ใช่เป็นปฏิปักษ์หรือแปลกแยกต่อกัน ดังเช่นที่กำลังเป็นอยู่

เป็นที่แน่นอนว่า หลักการกว้าง ๆ ดังกล่าวมาข้างต้นนี้ ย่อมจะต้องอาศัยนโยบายและมาตรการส่งเสริมในหลาย ๆ ด้านด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในด้านการเงิน การคลัง ซึ่งจะเป็นตัวกำหนดสำคัญต่อแนวทางและแบบแผนการจัดสรรทรัพยากรเพื่อการลงทุนทางการศึกษา และก็น่าจะแน่นอนอีกเช่นกัน การเปลี่ยนแปลงย่อมจะมีผลกระทบอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางต่อโครงสร้าง จัดการศึกษาที่เป็นอยู่ แต่ผลกระทบที่ว่านี้คงจะบรรเทาเบาบางลงไป ถ้าหาก มองและเข้าใจแนวการเปลี่ยนแปลงนี้ไม่ใช่ในเชิงของการเปลี่ยนอย่างฉับพลัน ทันใด หากแต่เป็นในความหมายของกระบวนการพัฒนาไปสู่เป้าหมาย อันพึงประสงค์เพื่อพัฒนาคนอันเป็นทรัพยากรของชาติ ปัญหาอยู่ที่จะต้องมีความเห็นพ้องต้องกันในจุดหมายปลายทางของการศึกษา และกำหนดแนวทาง และขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาไปสู่จุดหมายปลายทางที่ว่านั้น

สรุป

บทวิเคราะห์ว่าด้วยแนวทางพัฒนาการศึกษาข้างต้นนี้ยึดถือคุณค่าของมนุษย์เป็นที่ตั้ง ไม่ใช่ถือเอาตลาดจ้างงาน หรือการเติบโตของภาคเศรษฐกิจ หนึ่งใดเป็นที่ตั้ง และเพราะฉะนั้น “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์” จึงไม่ใช่มีความหมายเพียงดึงเอากำลังคนออกจากภาคเกษตรและชนบท เพื่อไปสู่ชีวิตที่ถือเอาว่าดีกว่าในภาคเมืองและธุรกิจ เพราะสำหรับคนส่วนใหญ่แล้ว

นั้นเป็นการดิ้นรนต่อสู้ของคนที่ยากไร้และไม่มีทางเลือก แต่การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่แท้จริง ย่อมหมายถึงการพัฒนาคนควบคู่ไปด้วยกันกับสภาพแวดล้อมของคน ทั้งในทางกายภาพ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งประกอบขึ้นเป็นชุมชนท้องถิ่น บทวิเคราะห์นี้มุ่งเน้นถึงการศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชนท้องถิ่นโดยเฉพาะก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ทรัพยากรคนเหล่านี้อันประกอบเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศถูกละเลยมาโดยตลอดในกระบวนการพัฒนาเปลี่ยนแปลง ข้อเสนอให้จัดการศึกษาในแนวระบบโรงเรียนชุมชนมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพของชุมชนในท้องถิ่น และเพื่อว่าทรัพยากรคนในชุมชนท้องถิ่นนั้นเองจะได้มีทางเลือกชีวิตซึ่งตนเองเป็นผู้กำหนด

หลักความคิดอันสืบเนื่องมาจากหลักการคุณค่าของมนุษย์มีอยู่ว่า การพัฒนาเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยจะเป็นสิ่งที่มีคุณค่าก็ต่อเมื่อหมายถึงการพัฒนาที่กระจายครอบคลุมประชาชนคนไทยอย่างทั่วถึง ไม่ใช่พัฒนากันอย่างแบ่งภาค และจำกัดอยู่ในส่วนหนึ่งส่วนใดโดยเฉพาะ ซึ่งรังแต่จะสร้างความแตกแยกและแปลกแยกขึ้นอย่างไม่มีวันจบสิ้นภายในสังคมวัฒนธรรมไทย และยิ่งกว่านั้น ยังก่อให้เกิดการสูญเสียและสูญเสียในทรัพยากรคนและภูมิปัญญาสร้างสรรค์ไปอย่างน่าเสียดาย แนวทางพัฒนาการศึกษาที่ถูกต้องจะต้องมุ่งฟื้นฟูศักยภาพเหล่านี้ขึ้นมาให้เป็นคุณประโยชน์ต่อภารกิจการพัฒนาประเทศ

เป้าหมายของการพัฒนาทรัพยากรคนซึ่งต่างจากเป้าหมายการคิดกำลังคนเข้าสู่ตลาดจ้างงานหมายความว่า การศึกษาไม่ใช่เป็นเพียงเวทีที่คนทั้งหลายต่างขึ้นมาประลองกำลังเอาแพ้เอาชนะกัน หากแต่จะทำหน้าที่เป็นบริการออกไปสู่ประชาชน กล่าวคือไม่ใช่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาและถูกกำหนดให้ต้องเรียนรู้แบบเดียวกันตามที่ตลาดจ้างงานต้องการ หากแต่หมายถึงการจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนอย่างสอดคล้องต่อพื้นฐานและวิถีชีวิตของคนในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งย่อมมีความแตกต่างหลากหลายกันไปตามสภาพแวดล้อม

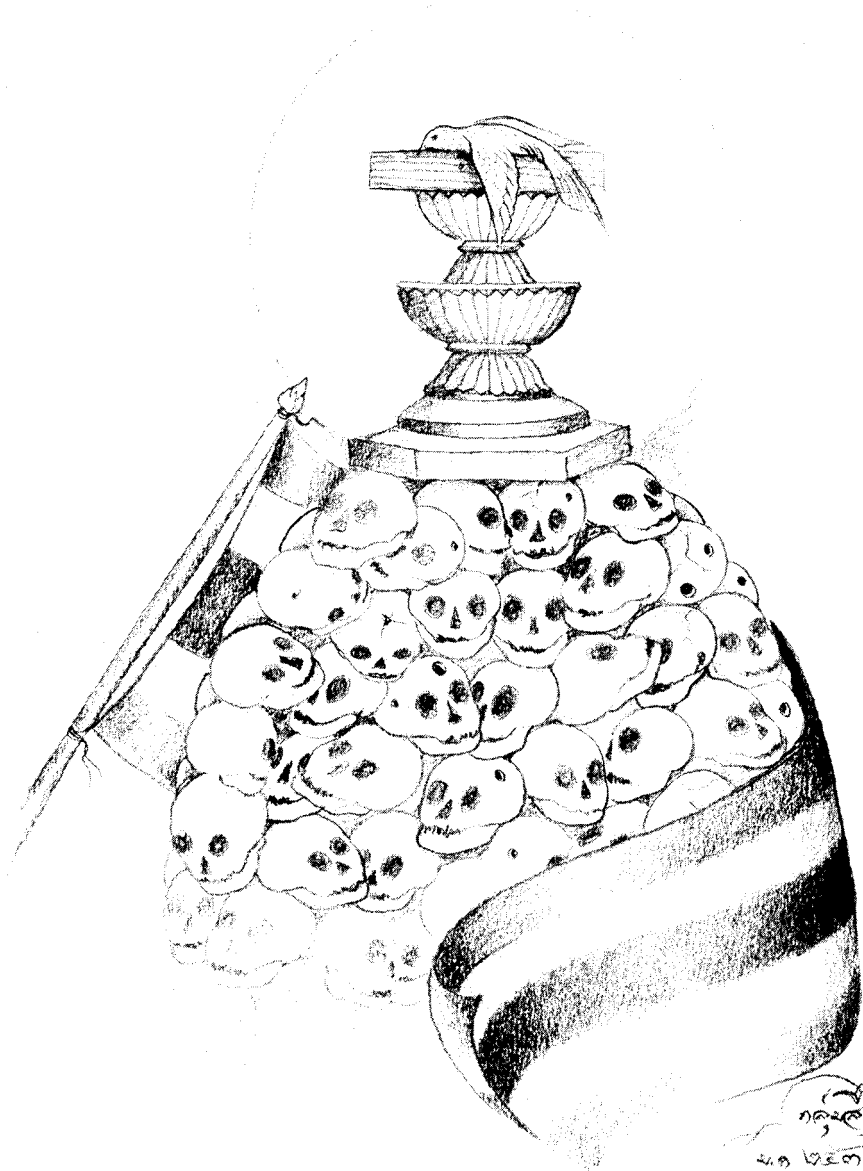
ประการสุดท้าย ในช่วงหลัง ๆ มา นี้ ได้มีการกล่าวขวัญกันมากถึงปัญหาด้านจริยธรรมและคุณธรรม ซึ่งมักมีความเห็นกันว่า สมควรจะได้บรรจุ

วิชาความรู้ในเรื่องนี้ไว้ในหลักสูตรการศึกษาทุกระดับ เพื่อว่าจะได้สามารถผลิตคนทั้งเก่งและดีไปด้วยกัน บทวิเคราะห์นี้ไม่ได้พูดถึงประเด็นเช่นว่านี้โดยตรง แต่ก็มีนัยสำคัญอยู่ว่า เรื่องของคุณธรรมความดีนั้น จริงอยู่อาจเรียนกันได้สอนกันได้ในส่วนหนึ่ง แต่ทว่า โดยรากฐานแล้วเป็นปัญหาของการเรียนรู้จักตนเองและโลกชีวิต การเสนอแนวทางพัฒนาการศึกษาตามที่บรรยายมาทั้งหมดโดยสาระก็คือ การกลับคืนสู่พื้นฐานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของเราเพื่อว่าจะได้รู้จักตนเองและโลกอย่างเท่าทันขึ้น ประเด็นจริง ๆ อยู่ที่ว่า เราจะมองหรือเข้าใจการศึกษาอย่างมีรากมีแก่น หรือว่าจะเป็นเพียงในแง่ของเทคนิคและวิธีการปลุกย่อยเท่านั้น

รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชน ในประเทศไทย

ปาฐกถาเนื่องในการประชุมทางวิชาการว่าด้วย 60 ปีประชาธิปไตย
ระหว่างวันที่ 22-23 มิถุนายน 2535 ณ หอประชุมเล็ก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิมพ์ครั้งแรกใน เสน่ห์ จามริก. *รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย
และ 60 ปีประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,
2535.

ကောင်းကင်
သို့ လမ်း
သို့ လမ်း

รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชน ในประเทศไทย

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ

นับเป็นเกียรติและความภาคภูมิใจอย่างสูง ที่ได้มีโอกาสร่วมรำลึก “60 ปีประชาธิปไตย” ซึ่งเป็นเสมือนหนึ่งจุดรวมจิตใจและความมานะพยายามของประชาชนคนไทยทั้งมวล ในอันที่จะปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระ ปลอดจากการปกครองที่ใช้อำนาจโดยพลการ ก่อความไม่เป็นธรรม และความเดือดร้อนทุกข์เข็ญแก่ประชาชนโดยทั่วไป ในประการสำคัญ “60 ปีประชาธิปไตย” ยังเป็นเครื่องแสดงถึงพลังและศักยภาพอันสร้างสรรค์ของประชาชนคนธรรมดาสามัญ ในอันที่จะบากบั่นแสวงหาวิถีชีวิตแห่งเกียรติ และศักดิ์ศรีเยี่ยงเสรีชนผู้เป็นอารยะทั้งหลาย โดยนัยนี้ “60 ปีประชาธิปไตย” จึงย่อมควรค่าแก่การรำลึกและจรรโลงเพื่อการเรียนรู้ร่วมกัน และก้าวเดินต่อไปอย่างมีสติและด้วยความมุ่งมั่น

ขอเน้นถึง “ประชาชนคนธรรมดาสามัญ” ตรงนี้ เพราะโดยเนื้อหาสาระแล้ว ประชาธิปไตยเป็นเรื่องที่จะต้องอยู่ในจิตสำนึกรับผิดชอบ

ของประชาชนคนธรรมดาสามัญโดยทั่วไป และเป็นเรื่องที่มีสิทธิ์ของกลุ่มชนต่าง ๆ พึ่งต้องถูกจัดไปทุกรูปแบบ พร้อมกันนี้ขอแสดงความยินดีต่อเด็กเยาวชนที่ได้รับรางวัลแสดงผลงานทั้งภาพ เรียงความ และบทกลอน ในหัวข้อ “ฉันรักประชาธิปไตย” ซึ่งจะเป็นกำลังทรัพยากรสำคัญของพัฒนาการประชาธิปไตยของเราสืบไป

ขอแสดงความชื่นชมยินดีต่อประชาคมวิชาการ และองค์กรเอกชนที่ได้ช่วยกันคิดอ่านริเริ่มจัดโครงการ “60 ปีประชาธิปไตย” นี้ขึ้น อันเท่ากับเป็นการเชิดชูจิตวิญญาณแห่งเสรีภาพ ความเสมอภาคและภราดรภาพให้ยืนยงสถาพรอยู่คู่ประชาชนคนไทยสืบไป แม้ว่าจะต้องประสบกับอุปสรรคขวางกั้นอย่างไรก็ตาม กับทั้งขอเชิญชวนท่านผู้มีเกียรติผู้มีใจรักความถูกต้องเป็นธรรมทั้งหลาย ได้โปรดร่วมกันตั้งจิตมั่นและศรัทธาแน่วแน่ในอันที่จะยืนหยัดพิทักษ์รักษาและพัฒนาประชาธิปไตยของเราให้เจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อชีวิตและสังคมที่เป็นอิสระเสรี เป็นธรรม และมีสันติสุข

อันว่าชีวิตอันสันตินั้น ย่อมเป็นที่พึงปรารถนาของทุกคน แต่ลำพังสันติภาพหรือที่มักพูดถึงกันในแวดวงราชการว่า “ความสงบเรียบร้อย” หรือ “ความมั่นคงแห่งชาติ” นั้น จัง จารึก รุสโซ ปราชญ์ฝรั่งเศสได้เคยเตือนเอาไว้เมื่อกว่าสองร้อยปีมาแล้วว่า คนเราอาจจะมีสันติภาพได้ แม้ในคุกตารางจุดสำคัญอยู่ตรงที่ว่า เราผู้เป็นมนุษย์และรักที่จะเรียกตนเองว่าสัตว์อันประเสริฐนั้น เราจะเลือกวิถีการดำรงชีวิตอย่างไร ไกล่ลวคือ ระหว่างวิถีชีวิตแห่งเสรีชน หรือว่า วิถีชีวิตเยี่ยงนักโทษหรือเชลย!

ปัญหาเงื่อนไขหรือเงื่อนไขปัจจัยของพัฒนาการประชาธิปไตย

ณ บัดนี้ เมื่อเราทั้งหลายได้พากันเดินทางมาถึงวาระครบรอบ “60 ปี ประชาธิปไตย” ซึ่งเริ่มต้นกันตั้งแต่ “การเปลี่ยนแปลงการปกครอง” 24 มิถุนายน 2475 โดยปราศจากการสูญเสียชีวิตเลือดเนื้อ มาจนถึง “พฤษภาทมิฬ” ซึ่งเพิ่งจะผ่านไปสด ๆ ร้อน ๆ และยังคงความสดสยงและสะเทือนใจแก่เราทั้งหลาย ช่วง 60 ปี อาจจะได้ยาวนานอะไรสักสำหรับชีวิตสังคมมนุษย์ แต่ก็ไม่ใช่เป็นข้อที่จะทำให้เราต้องพากันปลงใจ

ปล่อยให้ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นไปตามยถากรรม อย่างที่มักจะมีคนที่ตั้งตนเป็นผู้รู้ ชอบกล่าวอ้างกันอยู่เสมอว่า ประชาธิปไตยเป็นเรื่องที่ต้องอาศัยใช้เวลานานเป็นร้อย ๆ ปี ทั้งนี้โดยชี้ไปที่ประเทศอังกฤษ ซึ่งถือเป็นแม่บทของระบอบประชาธิปไตย โดยมีพัฒนาการประชาธิปไตยมาตั้งแต่เมื่อพระเจ้าจอห์น ถูกบรรดาขุนนางอังกฤษเองบังคับให้พระราชทานรัฐธรรมนูญ ที่เรียกว่า แมกนา คาร์ตา เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน ค.ศ. 1215 คือเกือบ 800 ปีมาแล้ว นับเป็นการบัญญัติหลักประกันสิทธิเสรีภาพ ทั้งส่วนบุคคลและทางการเมืองขึ้นเป็นครั้งแรก แล้วก็ตามมาด้วยพัฒนาการต่อ ๆ มาตามลำดับ หลักการเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนจะมีนัยสำคัญยิ่งต่อปัญหาพัฒนาการประชาธิปไตย ดังที่จะได้พูดถึงต่อไป

ประเด็นข้อคิดในแง่ของเงื่อนไข เวลา ย่อมจะมีส่วนของความเป็นจริง อยู่แน่นอน และหลายสิ่งหลายอย่างในชีวิตของคนเราและสังคมเป็นเรื่องที่กาลเวลาอาจมีส่วนช่วยแก้ไขหรือคลี่คลายได้ไม่ต้องสงสัย เพราะพัฒนาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง ไม่ใช่เรื่องที่จะทำกันได้อย่างฉับพลันทันใด หรืออย่างที่ใจเรานึกอยากจะให้เป็น ประวัติศาสตร์การปฏิวัติทั้งหลายในโลกเป็นบทเรียนให้เห็นกันได้เป็นอย่างดีอยู่แล้ว ประเด็นสำคัญอยู่ที่จะต้องช่วยกันพยายามทำความเข้าใจถึงกระแสการเปลี่ยนแปลง แล้วก็ช่วยกันแก้ไขปรับปรุงเป็นการประคับประคองให้การเปลี่ยนแปลงได้เป็นไปอย่างสันติ ไม่ใช่จะเอาแต่ยึดติดอยู่ในอำนาจและผลประโยชน์ ดังนั้นตั้งตาขัดขวางสกัดกั้นการเปลี่ยนแปลง ซึ่งในที่สุดแล้วก็รังแต่จะพากันหนุนนำไปสู่การรุนแรงและสูญเสีย คุณค่าของประชาธิปไตยอยู่ที่ตรงนี้ด้วย กล่าวคือ นอกเหนือไปจากเอื้ออำนวยต่อวิถีการดำรงชีวิตร่วมกันในสังคมอย่างมีเกียรติและศักดิ์ศรี ให้ความเคารพนับถือซึ่งกันและกันแล้ว ยังจะเป็นพลวัตกระตุ้นให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าอย่างเป็นธรรมและสันติ ปัญหาเรื่องการพัฒนาเปลี่ยนแปลงนี้ก็เช่นเดียวกัน เป็นเรื่องที่เราทั้งหลายจำเป็นจะต้องช่วยกันติดตามควบคุมดูแลกันให้ดี ถ้าจะให้พัฒนาการประชาธิปไตยของไทยเราได้เป็นไปเพื่อสันติสุข และประโยชน์ส่วนรวมอย่างแท้จริง

โดยสรุปแล้วเงื่อนไขเวลาอาจเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งของพัฒนาการประชาธิปไตย แต่ก็ไม่ใช่จะถึงกับเป็นเงื่อนไขเด็ดขาดปล่อยให้เป็นเรื่องของ

ร้อยปีพันปีอย่างที่ขอบพูด ๆ กัน เพราะทุกสิ่งทุกอย่างขึ้นอยู่กับสัมพันธภาพ และปฏิสัมพันธ์ภายในสังคมของเราแทบทั้งสิ้น สิ่งเหล่านี้เราผู้เป็นมนุษย์ เป็นผู้กำหนดขึ้นมาเอง และเพราะฉะนั้นจึงย่อมจะอยู่ในวิสัยที่เราจะทำการ แก้ไขเปลี่ยนแปลง ข้อสำคัญเราจะต้องพยายามเรียนรู้และเข้าใจถึงเงื่อนไข ปัจจัยหรือเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งก็คงจะมีอยู่มากมายหลายประการด้วยกัน พันวิสัยที่คน ๆ เดียวหรือกลุ่มเดียวจะมองเห็นได้อย่างทะลุปรุโปร่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของประชาธิปไตยนี้ จะปล่อยให้คน ๆ เดียว หรือกลุ่มเดียว คิดให้หรือจัดการให้มันไม่ได้แน่นอน ประสบการณ์ที่ผ่านมา ๆ มาสอนให้เรา ได้เรียนรู้ว่าเราต้องคิดพึ่งตัวเราเองเป็นหลัก “พฤษภามหาวิปโยค” แม้จะ ยังความหุดหู่เศร้าหมองในจิตใจของเราทั้งหลาย และยากยิ่งแก่การลืมเลือน หรือให้อภัย แต่อย่างน้อยเท่าที่ได้สดับตรับฟัง เราก็ได้บางสิ่งบางอย่างมา ซึ่งก็คงไม่อาจทดแทนการสูญเสียและความรู้สึกเจ็บช้ำผิดหวังของประชาชน คนไทยทั้งมวลได้ แต่ก็เชื่อว่าเป็นบางสิ่งบางอย่างที่ในตัวเองจะเป็นเงื่อนไข ปัจจัยสำคัญยิ่งต่อพัฒนาการประชาธิปไตย นั่นก็คือ ความรู้สึกร่วมในหมู่ คนที่เกี่ยวข้องหรือรู้เห็นเหตุการณ์ “พฤษภามหาวิปโยค” ที่ว่า ต่อไปนี้ “ประชาชนจะต้องพึ่งตนเอง”!

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ณ จุดที่ครบวาระ “60 ปีประชาธิปไตย” ตรงนี้ ถ้าเราจะเรียนรู้อะไรบ้างจากประสบการณ์ประชาธิปไตยของอังกฤษ ก็คงจะอยู่ตรงที่จิตวิญญาณของการพึ่งตนเอง อันเป็นที่มาของรัฐธรรมนูญ เพื่อเป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนนี้เอง ระยะเวลา 7-800 ปี ของประชาธิปไตยอังกฤษไม่ใช่มีความหมายเป็นเพียงห้วงเวลาของการนับ อายุราชการให้ฟังดูขลังหรือแก่กล้า แล้วก็ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือทำมาหากินของนักวิชาการและนักการเมืองไทยเท่านั้น หากแต่หมายถึงเป็นกระบวนการก่อร่างสร้างเงื่อนไขปัจจัยเพื่อค้ำจุนสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตยให้ยืนยง สถาพรมาจนถึงทุกวันนี้

หลัง “พฤษภามหาวิปโยค” ได้มีการกล่าวขวัญกันมากถึงปัญหา การฟื้นฟูกำลังขวัญและจิตใจของประชาชน การฟื้นฟูเศรษฐกิจและภาพพจน์ ของประเทศ ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่ควรต้องกระทำอย่างยิ่ง แต่ในขณะเดียวกัน เราก็จะต้องไม่หลงลืมภารกิจและพันธะหลักในอันที่จะระดมกำลังความคิด

และการกระทำให้เกิดการก่อร่างสร้างเงื่อนไขปัจจัยเพื่อความสถิตสถาพรของประชาธิปไตยไทยในทำนองเดียวกัน หากไม่แล้ว การสูญเสียอันมีมานับแต่ 14 ตุลาคม 2516 จนถึง “พฤษภาทมิฬ” ครั้งล่าสุดนี้ ก็จะกลายเป็นความสูญเสียเปล่า สังคมการเมืองไทยก็จะคงตกอยู่ในวงจรอุบาทว์ของการปฏิวัติรัฐประหาร และการใช้กำลังอำนาจและความรุนแรงเป็นใหญ่อย่างเช่นที่เป็นอยู่และต่อ ๆ ไปในอนาคต

ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น เงื่อนไขปัจจัยเช่นนี้ เป็นภารกิจของประชาชนคนไทยทุกหมู่เหล่าจะต้องร่วมกันเรียนรู้และจัดการ สำหรับในที่นี้ จะขอเสนอประเด็นปัญหา 4 เรื่องใหญ่ ๆ ให้พิจารณากัน คือ :

สถานภาพรัฐธรรมนูญไทย

กฎนิติธรรมในกระแสตุลาการและนิติศาสตร์ไทย

กระแสนั้นกลางและสิทธิในการพัฒนาของประชาชน และ

กระบวนการรัฐสภา

ทั้ง 4 ประเด็นเหล่านี้ ความจริงแล้วเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน อย่างน้อยก็ในฐานะที่ต้องมีส่วนเกี่ยวข้องต่อการค้าทุน หรือสิทธิรอนระบบรัฐธรรมนูญ และสิทธิเสรีภาพของประชาชน สองปัญหาแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักการและหลักปฏิบัติทางนิติศาสตร์ซึ่งประกอบเป็นโครงสร้างพื้นฐานของระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย สองปัญหาหลังก็เกี่ยวกับความเป็นไปด้านสภาพแวดล้อมเศรษฐกิจการเมือง ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อพัฒนาการประชาธิปไตย

ในที่นี้จะขอนำเสนอ 2 ประเด็นแรก ส่วน 2 ประเด็นหลังจะนำเสนอในวันที่ 24 มิถุนายน นี้

สถานภาพรัฐธรรมนูญไทย

ในช่วง 60 ปีประชาธิปไตย เราได้ผ่านการปฏิวัติรัฐประหารมาถึง 9 ครั้ง เป็นเหตุให้ต้องล้มล้างเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญกันใหม่ จนถึงบัดนี้เรามีรัฐธรรมนูญถึง 15 ฉบับ รวมทั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2534 ฉบับที่กำลังเป็นปัญหาอยู่ในขณะนี้ เรามีรัฐบาลมาแล้ว

ถึง 50 ชุด รวมทั้งรัฐบาลอาหรับที่ บันยารชุน 2 นี้ ก็นับเป็นชุดที่ 51 และในจำนวนนี้ เราได้รัฐบาลที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งเพียง 11 ชุด อยู่ในตำแหน่งรวมเวลากันแล้วไม่ถึง 7 ปี ในช่วงเวลา 60 ปีประชาธิปไตย

เรื่องของอำนาจและอิทธิพลของสถาบันทหารในชีวิตการเมืองไทย เป็นเรื่องที่ทราบและกล่าวกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้ว จะของดเว้นไม่กล่าวซ้ำอะไรอีกโดยไม่จำเป็นต่อการวิเคราะห์แสงความเข้าใจในที่นี้ การเรียกร้องขอให้สถาบันทหารยุติการแทรกแซงในทางการเมือง ก็เป็นสิ่งที่ควรต้องกระทำกันไปอย่างต่อเนื่อง ประเด็นที่อยากจะเสนอให้คิดกันตรงนี้ ก็คือว่า นอกเหนือไปจากความหวังที่จะให้ฝ่ายสถาบันทหารถอนตัวออกจากอำนาจการเมืองแล้ว เราคงจะต้องพยายามมองไปที่ปัจจัยประกอบทางเศรษฐกิจ สังคมและสถาบันด้านอื่น ๆ ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่า เรื่องของการเมืองนั้นย่อมเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับโครงสร้างสัมพันธภาพทางอำนาจอยู่เสมอ สถาบันทหารเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะเป็นส่วนที่ทรงอำนาจอิทธิพลเหนือส่วนอื่น ๆ และสามารถใช้อำนาจผลการและความรุนแรงเป็นคำตอบปัญหาการเมืองของชาติอยู่เสมอ แต่ถึงอย่างไร ทั้งหมดย่อมขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์ภายในโครงสร้างสัมพันธภาพทางอำนาจ ซึ่งอาจมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงได้เป็นธรรมดา และอันที่จริงแล้ว ก็ได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงขึ้นแล้วจากผลของการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา ก่อให้เกิดกลุ่มชนใหม่ ๆ ในชีวิตเศรษฐกิจการเมืองของไทย ซึ่งอาจเรียกรวม ๆ กันไปว่าชนชั้นกลาง สิ่งที่เกิดขึ้นตามมากับชนกลุ่มใหม่เหล่านี้ ก็คือจิตสำนึกและความตื่นตัวในเรื่องของสิทธิเสรีภาพ อันเป็นธรรมชาติชีวิตของกลุ่มคนที่ต้องต่อสู้ก่อร่างสร้างฐานะของตนเองในสังคม จริงอยู่บางส่วนของคนกลุ่มที่ว่านี้มุ่งที่จะแสวงหาลิทธิโดยอาศัยสายสัมพันธ์ทางอำนาจฝ่ายราชการ แล้วก็ยึดติดอยู่กับระบอบอำนาจนิยม แต่โดยทั่วไปแล้ว แนวโน้มของกลุ่มชนชั้นกลางมักจะกระเจิดไปในแนวทางของสิทธิเสรีภาพ ซึ่งนับเป็นกระแสการเปลี่ยนแปลงที่กำลังก่อตัวกว้างขวางขึ้นตามลำดับในชีวิตเศรษฐกิจการเมืองของไทย และนี่เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมเศรษฐกิจการเมืองที่จะต้องนำมาพิจารณากันในโอกาสต่อไป

เหตุการณ์มหาวิปโยคที่อุบัติขึ้นถึงสามครั้งสามคราในระยะเวลาไม่ถึง 20 ปี คือ 14 ตุลาคม 2516, 6 ตุลาคม 2519 และ 17-20 พฤษภาคม 2535 เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงสภาพความลึกลับขัดแย้งภายในเศรษฐกิจการเมืองไทย ถ้าหากจะมองกันแต่ด้านเดียว คำตอบก็คงจะเป็นว่าสถาบันทหารควรจะต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมใหม่ แต่ถ้ามองที่เคราะห์ร้ายให้รอบด้านจริง ๆ แล้ว พลังในส่วนของประเทศชนย่อมจะต้องมีบทบาทสำคัญที่จะเสริมสร้างให้การปรับตัวเกิดขึ้น และเป็นไปอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง กระแสการเปลี่ยนแปลงจากพลังประชาชนนี้เอง จะเป็นปัจจัยสำคัญยิ่งต่อการเสริมสร้างฐานะความศักดิ์สิทธิ์และความยืนยงสถาพรของรัฐธรรมนูญ อันถือเป็นกฎหมายสูงสุดหรือที่เรียกว่า “แม่บท” ของบรรดากฎหมายอื่น ๆ ทั้งปวงของประเทศ

รัฐธรรมนูญจะดำรงรักษาไว้ซึ่งฐานะความศักดิ์สิทธิ์และยืนยงสถาพรในฐานะกฎหมายสูงสุดของชาติ ย่อมจะต้องขึ้นอยู่กับกรปฏิรูปเปลี่ยนแปลงอย่างน้อยใน 2 ประการ คือ

1. ต้องจัดการให้รัฐธรรมนูญเป็นของประชาชน แทนที่จะเป็นเรื่องกำหนดหรือกำกับมาจากเบื้องบน และ

2. ต้องปลดปล่อยให้หลักการนิติธรรมและอำนาจฝ่ายตุลาการเป็นอิสระจากอาณัติของเผด็จการทหาร

ทั้ง 2 ประการมีข้อที่จะต้องอธิบายพอเป็นสังเขปในที่นี้ อย่างน้อยเพื่อให้เป็นที่เข้าใจร่วมกันถึงสภาวะการณ์ที่เป็นอยู่ ประเด็นอยู่ที่ว่าจะทำอย่างไรให้โครงสร้างพื้นฐานหลักทั้งสองนี้ได้พัฒนาออกไปจากที่กำลังอยู่ในสภาวะจำยอมต่อกระแสอำนาจนิยมและเผด็จการ ไปสู่ฐานะอิสระและสนองตอบกระแสนิติเสรีภาพของประชาชน

สำหรับในประการแรก เกี่ยวกับหลักการที่ว่ารัฐธรรมนูญต้องเป็นของประชาชนนั้น ขอยกเอาถ้อยคำของศาสตราจารย์ เอ.วี. ไดเชย์ ผู้เชี่ยวชาญรัฐธรรมนูญของอังกฤษ มาให้พิจารณากันเป็นข้อเปรียบเทียบ :

...กฎหมายรัฐธรรมนูญของอังกฤษครอบคลุมไว้ด้วยกฎนิติธรรมบนพื้นฐานที่ว่า บรรดาหลักการทั่วไปของรัฐธรรมนูญ (อาทิเช่น สิทธิในเสรีภาพส่วนบุคคลที่ดี หรือว่าสิทธิในการชุมนุมสาธารณะ

ก็ดี) สำหรับเราแล้ว นับเป็นผลอันเกิดมาจากบรรดาคำพิพากษาของศาลยุติธรรม ซึ่งกำหนดสิทธิส่วนบุคคลในพรรคคดีต่าง ๆ ที่นำขึ้นสู่ศาล แต่ส่วนสำหรับรัฐธรรมนูญต่างประเทศเป็นจำนวนมากหลักประกัน (ตามที่เป็นอยู่) ที่ให้ไว้แก่สิทธิของคนทั้งหลาย นับเป็นผล...อันเกิดมาจากหลักการทั่วไปของรัฐธรรมนูญ

กล่าวอีกนัยหนึ่ง ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญเสรีนิยมอย่างเช่นของอังกฤษ สิทธิเสรีภาพของประชาชนถือเป็นแหล่งที่มา และเป็นตัวกำหนดหลักการรัฐธรรมนูญ โดยมีอำนาจฝ่ายตุลาการ คือศาลยุติธรรมธรรมดา ๆ ไม่ใช่ศาลพิเศษหรือศาลทหารเป็นผู้ปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพ ในขณะที่ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญอำนาจนิยม อย่างเช่นของไทยที่มีกษัตริย์โดยตลอด สิทธิเสรีภาพถูกกำหนดอยู่ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งกำหนดมาจากอำนาจเบ็ดเสร็จ และเพราะฉะนั้นสิทธิเสรีภาพของประชาชนทุกเรื่องจึงถูกกำกับไว้ด้วยข้อความทำนองที่ว่า “ทั้งนี้ย่อมเป็นไปตามบทบัญญัติแห่งกฎหมาย” อยู่เสมอ ซึ่งก็หมายความว่า สิทธิเสรีภาพของประชาชนอาจถูกกำหนดเงื่อนไขหรือจำกัดอย่างไรก็ได้ด้วยกฎหมายอื่น ๆ ซึ่งโดยหลักการถือว่ามิศักดิ์และสิทธิต่ำกว่ารัฐธรรมนูญ และก็โดยนัยนี้เอง สถานภาพของรัฐธรรมนูญที่ทางทฤษฎีถือว่าเป็นแม่บทหรือบ่อเกิดของกฎหมายอื่น ๆ จึงต้องกลายเป็นหมันไปในทางปฏิบัติ

ผลที่ตามมาก็คือ บรรดาสิทธิเสรีภาพที่บัญญัติไว้ในกฎหมายรัฐธรรมนูญ ไม่ว่าจะเป็นเปิดตำราเขียนกันให้สละสลวย หรือครบถ้วนอย่างไรก็ตาม จึงไม่อาจได้รับการปกป้องคุ้มครองอย่างจริงจัง เพราะอาจมีการออกกฎหมายมากำหนดเงื่อนไขหรือจำกัดอย่างไรก็ได้ดังกล่าวแล้ว สุดแต่ความต้องการของผู้ครองอำนาจทั้งฝ่ายบริหารและฝ่ายนิติบัญญัติ ครั้นจะไปหวังให้ฝ่ายบริหารหรือฝ่ายนิติบัญญัติฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดมาช่วยถ่วงดุลปกป้องมิให้อีกฝ่ายหนึ่งล่วงละเมิดและลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชน ก็คงจะยากยิ่งในระบอบรัฐสภาของเรา ซึ่งอำนาจบริหารกับอำนาจนิติบัญญัติมักจะต้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่แล้ว ยังเหลืออยู่แต่อำนาจฝ่ายตุลาการ ซึ่งพอจะให้ความหวังอยู่บ้าง หากแต่โดยหลักปฏิบัติทางนิติศาสตร์ของไทย ศาลยุติธรรมเองก็มีพันธะที่จะต้องบังคับใช้กฎหมายที่ออกมาอย่างถูกต้องตาม

กระบวนการที่กำหนดไว้ เท่ากับเป็นการปิดช่องทางที่ศาลยุติธรรมจะทำการวินิจฉัยในเนื้อหาสาระของกฎหมายเพื่อเจตนารมณ์ในการปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชน ประสพการณ์ที่ผ่านมา ชี้ให้เห็นชัดเจนว่า ลำพังการมีรัฐธรรมนูญและบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิเสรีภาพไว้ ก็ไม่ใช่จะเป็นหลักประกันปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนเสมอไป ถ้าหากปราศจากเสียงเจตนารมณ์แห่งสิทธิเสรีภาพและประชาธิปไตย ถ้าหากเราจะลองสำรวจดูกลุ่มบุคคลที่มีส่วนในการร่างและจัดทำรัฐธรรมนูญมาโดยลำดับแล้ว ก็เห็นถึงสภาพความเป็นจริงในข้อนี้

ไม่เพียงแต่ข้อจำกัดในเชิงวิธีพิจารณาความเท่านั้น ฐานะบทบาทของศาลยุติธรรมไทยยังถูกรองรับไว้ด้วยกระแสตุลาการและนิติศาสตร์ที่สยบฐานะศักดิ์ศรีของตนเองต่ออำนาจเผด็จการ เรื่องนี้เป็นปัญหามานักใหญ่อิ่งในระบอบรัฐธรรมนูญของไทยเรา และมักจะถูกมองข้ามกันไปทั้งในแวดวงวิชาชีพตุลาการ และวิชาการนิติศาสตร์ รัฐศาสตร์ คำถามมีอยู่ว่า จะปลดปล่อยให้อำนาจฝ่ายตุลาการเป็นอิสระจากเผด็จการกันอย่างไร เพราะหาไม่แล้ว ศาลและกระบวนการยุติธรรมเองจะกลายเป็นฐานรองรับความชอบธรรมของการใช้อำนาจเผด็จการ ไม่ว่าจะเป็นการล้มล้างรัฐธรรมนูญ หรือลิดรอนทำลายสิทธิเสรีภาพของประชาชน ปัญหาข้อนี้จะขอนำไปขยายความให้ชัดเจนขึ้นในประเด็นเรื่องกฎนิติธรรมในกระแสตุลาการและนิติศาสตร์ไทยต่อไป

โดยสรุปประเด็นเกี่ยวกับสภาพของรัฐธรรมนูญไทยเรา ก็อยู่ที่ว่า เรายังไม่เคยได้รัฐธรรมนูญที่เป็นของประชาชนอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความหมายที่ยึดถือสิทธิเสรีภาพของประชาชนเป็นที่ตั้ง ไม่ใช่ยึดถืออำนาจรัฐเป็นที่ตั้งคอยกำกับควบคุมสิทธิเสรีภาพอย่างที่เป็นอยู่ ลำพังเพียงแต่บรรจุบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิเสรีภาพไว้ ไม่ได้ช่วยให้เป็นหลักประกันที่จะปกป้องคุ้มครองอะไรที่จริงจัง ทั้งนี้ด้วยเหตุข้อจำกัดและการสยบต่ออำนาจดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เหตุการณ์มหาวิปโยคที่ผ่านมา น่าจะเป็นบทเรียนให้เราทั้งหลายได้ตระหนักกันเสียที่ว่า อันว่ารัฐธรรมนูญนั้น มิใช่จะมีความหมายเป็นเพียงเอกสารรวบรวมบทบัญญัติต่าง ๆ ไว้เท่านั้น หากโดยสาระหมายถึงจิตวิญญาณ หรือเจตนารมณ์ของระบอบการเมืองการปกครองหนึ่ง ๆ

อย่างเช่นที่เรียกร้องให้แก้ไขรัฐธรรมนูญบางมาตรากันในตอนนี้ อาจช่วยให้เราบรรลุเป้าหมายบางอย่างที่ดูว่าเป็นประชาธิปไตยขึ้น แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงรัฐธรรมนูญโดยส่วนรวมไว้ ก็มีผลเท่ากับเป็นการสืบทอดจิตวิญญาณหรือเจตนารมณ์ของ “สภารักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ” (รสช.) ไว้ ก็เป็นข้อที่น่าคิดว่า ระบอบรัฐธรรมนูญอันแผ่ไพศาลด้วยจิตวิญญาณเผด็จการทั้งฝ่ายสถาบันทหารและทางด้านรัฐสภาจะสอดคล้องกับกระแสประชาธิปไตยใหม่ได้อย่างไร

ด้วยเหตุที่รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันอยู่ภายใต้กระแสอำนาจนิยมและสืบทอดจิตวิญญาณ หรือเจตนารมณ์ของเผด็จการทหาร ระบอบการเมืองที่กำลังเป็นอยู่และที่จะเป็นไป จึงเต็มไปด้วยปัญหาหลักกันขัดแย้งนานัปการ รวมทั้งยังอาจเป็นช่องทางนำไปสู่เผด็จการได้ จึงสมควรยกเลิกไปเสีย แล้วจัดทำรัฐธรรมนูญขึ้นมาใหม่ โดยประขามติเพื่อที่เราจะได้มีรัฐธรรมนูญที่เป็นของประชาชนเสียที ในวาระโอกาส “60 ปีประชาธิปไตย” นี้

กฎนิติธรรมในกระแสตุลาการและนิติศาสตร์ไทย

เงื่อนไขปัจจัยสำคัญยิ่งประการต่อมา ก็ได้แก่ หลักการและหลักปฏิบัติที่เรียกว่า “กฎนิติธรรม” ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่า หมายถึง ระบอบการปกครองภายใต้กฎหมาย ไม่ใช่ภายใต้อำนาจพลการ หรือตามอารมณ์กิเลส โลภ โกรธ หลงของคน แล้ว “กฎหมาย” ในที่นี้ก็ไม่ใช่ว่าจะเป็นกฎหมาย หรือข้อบังคับอะไรก็ได้ที่มีผู้บัญญัติกำหนดขึ้นมาเท่านั้น หากยังหมายถึง กฎหมายที่ตั้งอยู่บนรากฐานของธรรมศาสตร์หรือความถูกต้องเป็นธรรม ซึ่งจะต้องอยู่เหนือพลังอำนาจแห่งอธรรม

คุณภาพความถูกต้องเป็นธรรมของกฎหมายบ้านเมืองนับเป็นเงื่อนไขจำเป็นยิ่งต่อความเป็นไปได้และความยั่งยืนของระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย และโดยนัยนี้เอง ที่อำนาจฝ่ายตุลาการและความรู้ความเข้าใจเชิงนิติศาสตร์จึงมีความสำคัญอย่างสูงต่อการถ่วงดุลอำนาจอธรรม อันอาจจะมามีอายุเสมอในสังคมมนุษย์เรา

ที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า กระแสตุลาการและนิติศาสตร์ไทยถูกครอบงำและสยบต่ออำนาจเผด็จการนั้น ความจริงก็ไม่ถูกต้องทั้งหมดนัก ภายในแวดวงตุลาการเองก็ได้มีความพยายามทวนกระแสอยู่ ดังจะเห็นได้จากการแสดงความคิดเห็นในหน้าวารสาร *บทบัญญัติ* ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2505 เมื่อ 20 ปีก่อน ในช่วงที่อยู่ภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังนี้ :

กล่าวโดยทั่วไป รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็น “กฎหมายของกฎหมาย” รัฐธรรมนูญของทุกประเทศจึงมีบทบัญญัติว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของบุคคล อันเป็นเรื่องสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งด้วย โดยรัฐธรรมนูญทำหน้าที่เป็นหลักประกันสิทธิเสรีภาพเหล่านี้ กฎหมายใดจะจำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคลโดยกฎหมายซึ่งรัฐธรรมนูญนานาประเทศให้อำนาจไว้ ได้แก่เรื่องอันอาจกระทบกระเทือนความมั่นคงของประเทศ กฎหมายซึ่งจำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคลนอกเหนือจากที่รัฐธรรมนูญให้อำนาจยอมเป็นโมฆะ แม้กระนั้นก็ดี ปัญหาที่ว่าเรื่องใดกระทบกระเทือนความมั่นคงของประเทศหรือไม่ ก็เป็นปัญหาที่ศาลสูงสุดของประเทศ หรือตุลาการรัฐธรรมนูญต้องวินิจฉัยเสมอ

ที่ดูว่าเป็นทัศนะทวนกระแส ก็จากที่พยายามเชิดชูหลักการสิทธิเสรีภาพของบุคคลไว้เหนือกฎหมายที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ พร้อมทั้งยืนยันหลักการให้ “ศาลสูงสุด” เป็นผู้วินิจฉัยปัญหา หากแต่ว่าเรายังไม่มี “ศาลสูงสุด” หรืออำนาจตุลาการวินิจฉัยประเด็นปัญหาโดยอิสระตามหลักการแห่งนิติธรรมได้อย่างแท้จริง เพราะในปีเดียวกันนั้นเอง ก็ได้มีคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 1662/2505 ให้การรับรองการยึดอำนาจของคณะปฏิวัติในปี พ.ศ. 2501 และเพราะฉะนั้น ในฐานะที่เป็นผู้ใช้อำนาจปกครองบ้านเมือง “ข้อความใดที่หัวหน้าคณะปฏิวัติสั่งบังคับ ประชาชนที่ต้องถือว่าเป็นกฎหมาย” ทั้งนี้ตามนัยคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 45/2490 ซึ่งออกมาให้การรับรองฐานะทางกฎหมายของอำนาจคณะรัฐประหารในปี พ.ศ. 2490

รวมความแล้ว “ศาลสูงสุด” ของไทยไม่มีความจำเป็นอันใดที่จะต้องวินิจฉัยว่า คำสั่งอันมีสถานะเท่ากับเป็นกฎหมายของคณะปฏิวัติรัฐประ-

หาร ซึ่งจำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคล จะเป็นโมฆะหรือไม่ เพราะอำนาจของ คณะปฏิวัติรัฐประหารเป็นเรื่องที่ชอบด้วยกฎหมายเสียแล้ว จากผลของการ ยึดอำนาจปกครองประเทศได้เป็นผลสำเร็จ กระแสความคิดทางนิติศาสตร์ เช่นว่านี้ จะมีแหล่งอ้างอิงเชิงทฤษฎีหรือวิชาการอย่างไรก็ตาม เป็นที่น่า สงเกตว่า เป็นแนวความคิดความเชื่อที่ดูจะตรงและสอดคล้องคล้อยตามเข้า กันเป็นอย่างดีกับแนวความต้องการของคณะรัฐประหารปี 2490 ซึ่งได้ ชี้นำไว้ในแถลงการณ์ฉบับหนึ่งมีใจความว่า

...การกระทำรัฐประหารนั้น ในขั้นแรกเป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญ และกฎหมายที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน แต่เมื่อได้กระทำรัฐประหารสำเร็จ จน...ได้เข้าครองอำนาจอันแท้จริงในรัฐแล้ว ผู้กระทำรัฐประหาร ก็เป็นรัฐอธิปัตย์มีอำนาจเล็กล้นรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่ใช้อยู่ ได้และอาจออกรัฐธรรมนูญและกฎหมายใหม่ได้ บรรดาการกระทำ ที่ได้เป็นการละเมิดรัฐธรรมนูญและกฎหมายที่ใช้อยู่เดิม ย่อม ไม่เป็นการละเมิดต่อไป

ถึงตรงนี้กฎเกณฑ์ที่ว่าอะไรชอบหรือไม่ชอบด้วยกฎหมาย อะไร ชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม เริ่มจะเป็นที่สับสนขึ้น คำแถลงการณ์ของฝ่าย คณะปฏิวัติรัฐประหารที่ย้ำความชอบธรรมของการยึดอำนาจนั้นพอจะเป็น ที่เข้าใจได้ แต่การลงทุนของฝ่ายตุลาการนำเอาคำวินิจฉัยศาลฎีกามาใช้เป็น เครื่องรองรับให้เกิดความชอบด้วยกฎหมายนั้น ยากที่จะเข้าใจ โดยเฉพาะ อย่างยิ่ง เมื่อมองจากแง่มุมของสิทธิเสรีภาพอย่างไรก็ตาม ข้อข้อใจนี้ก็ได้รับการ อรรถาธิบายที่น่าสนใจจากนักนิติศาสตร์อาวุโสอีกท่านหนึ่ง ดังนี้ :

ตามหลักนิติศาสตร์ดังกล่าว คณะปฏิวัติจึงเป็น “รัฐอธิปัตย์” ซึ่ง มีอำนาจสูงสุดในประเทศ ในฐานะนักนิติศาสตร์จะทำประการใด หากท่านดำรงอยู่ในฐานะประธานศาลฎีกา เป็นนายกสมาคม ทนายความแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นที่ยอมรับว่า บุคคลดังกล่าว เป็นผู้ทรงคุณวุฒิในด้านกฎหมาย จะให้ทำสิ่งที่เข้าแบบ “น้ำเชี่ยว ขวางเรือ” หรือจะทำงานลู่ตามลมเช่นต้นอ้อไม่อาจหาญสู้พายุร้าย เช่น ต้นไทร ก็เป็นการด่วนเกินไปที่จะวินิจฉัย เช่นนั้น ไซ้แต่สถาบันตุลาการจำต้อง “ลู่ตามลม” ในสถานการณ์ปฏิวัติ

รัฐประหารเท่านั้น แม้เมื่อสถานการณ์กลับคืนเข้าสู่ระบอบรัฐธรรมนูญและ มีบทบัญญัติให้หลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนไว้ ในตำรากฎหมาย รัฐธรรมนูญของอาจารย์มหาวิทยาลัยเก่าแก่ของไทยแห่งหนึ่งก็ยังคงยืนยัน ความชอบด้วยกฎหมายของคำสั่งหรือประกาศของคณะปฏิวัติไว้ เพราะถือเอา ว่ามีศักดิ์เป็นกฎหมาย และดังนั้นจึง “ยังคงใช้บังคับได้ ‘เสมอไป’ จนกว่า จะมีกฎหมายที่มีศักดิ์เท่ากันหรือสูงกว่ามาเปลี่ยนแปลงแก้ไข ทั้งนี้แม้คณะ ปฏิวัติจะสลายตัวไปแล้วก็ตาม...”

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นชัดเจนถึงสภาวะความคลอนแคลน ของระบอบรัฐธรรมนูญและกฎนิติธรรมแบบไทย ๆ จากปากคำของบรรดา ตุลาการและนักนิติศาสตร์ไทยเองโดยตรง ซึ่งเมื่อสรุปรวมความแล้วชวนให้ เกิดคำถามมากมาย และคำตอบก็พอจะอนุมานได้จากข้อสรุปในบทบัญญัติย ฉบับเดียวกันกับที่อ้างถึงข้างต้น กล่าวคือ :

...ปัญหาที่น่าพิจารณาคือ ธรรมนูญการปกครองที่ดี ประเพณีการ ปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยที่ดีส่งเสริมนิติธรรม วินัยในด้านให้ความคุ้มครองสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลประการใด หรือหาไม่...

เมื่อหวนมาพิจารณารัฐธรรมนูญของประเทศไทยอีกครั้งจะเห็น ได้ว่าแทนที่รัฐธรรมนูญจะเป็นหลักประกันในเรื่องสิทธิเสรีภาพ ของบุคคลกลับเป็นเรื่องที่รัฐธรรมนูญปฏิเสธไม่ยอมรับไว้ในเรื่องนี้ โดยสิ้นเชิง และกลับส่งเสริมกฎหมายที่จำกัดสิทธิเสรีภาพของบุคคล ไม่ว่าจะจำกัดแค่ไหนเพียงใดก็ตาม...

ความจริงแล้ว แนวการวินิจฉัยทางนิติศาสตร์ในเรื่องการปฏิวัติ รัฐประหารที่ยึดถือกันในกระแสนตุลาการของไทยในปัจจุบันนี้ ก็หาใช่เป็น สัจธรรมที่แน่นอนตายตัวอะไรเลย หากแต่เป็นเรื่องของวิถีทางที่เราเองจะ เลือกเดินเป็นสำคัญ ในแวดวงนิติศาสตร์เองก็มีการเสนอทางเลือกเอาไว้ อย่างเช่น ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช พูดถึงคำสั่งต่าง ๆ ของผู้ก่อการปฏิวัติรัฐ- ประหารว่า “...เมื่อไปรับเข้าว่าเป็นกฎหมายแล้ว แม้จะอยู่ในลักษณะเป็น กฎหมายจำยอมปกติ ก็ไม่มีทางจะล้มเลิกได้ นอกจากออกกฎหมายยกเลิก มีอยู่อีกทางเดียว คือ คำสั่งนั้น ๆ ขัดต่อรัฐธรรมนูญต้องหมดฤทธิ์ไปเองตาม

รัฐธรรมนูญ” ซึ่งย่อมหมายความว่า รัฐธรรมนูญจะต้องได้รับการเชิดชูสถานะเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ กล่าวคือมีศักดิ์ทางกฎหมายให้ผลเป็นการเลิกล้างคำสั่งของคณะปฏิวัติรัฐประหารโดยอัตโนมัติ เพื่อว่าสิทธิเสรีภาพของประชาชนจะได้รับการปกป้องคุ้มครองและส่งเสริมอย่างแท้จริง ภายใต้ระบอบรัฐธรรมนูญ แล้วถ้าในวงการตุลาการและนิติศาสตร์ไทยจะมองกันในเรื่องนี้อย่างเที่ยงธรรมแล้ว ระบบกฎหมายไทยของเราก็จะต้องรกรุงรังไปด้วยคำสั่งหรือประกาศที่ขัดต่อหลักนิติธรรมอย่างเช่นทุกวันนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า แม้รัฐบาลและรัฐสภาที่มาจากการเลือกตั้งเอง ก็ยังไม่เห็นเดือดร้อนที่จะแก้ไขปัญหาในข้อนี้แต่ประการใด

กล่าวโดยเฉพาะถึงทัศนะที่ของฝ่ายตุลาการ ขอเสนอเป็นหลักการ ณ ที่นี้ว่า เมื่อใดที่เกิดการปฏิวัติรัฐประหาร เมื่อนั้นกระบวนการยุติธรรมย่อมยุติลง และฝ่ายตุลาการทุกระดับย่อมยุติภารกิจของตนจนกว่าจะมีการฟื้นฟูระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยขึ้นมาใหม่

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ในวาระ 60 ปีประชาธิปไตย ซึ่งผ่านการสูญเสียและเสียสละชีวิตเลือดเนื้อของประชาชนคนไทยมามากมาย จึงน่าจะถึงเวลาแล้ว ที่เราทั้งหลายทุกกลุ่มเหล่า จะพึงทำการทบทวนสำรวจตรวจสอบตัวเราเองด้วยใจที่เที่ยงธรรม เพราะว่าโดยหลักการที่ถูกต้องแล้ว อำนาจอของคณะปฏิวัติรัฐประหารไม่พึงเป็นที่ยอมรับเลยในระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย จุดที่พยายามเข้ามาโดยเฉพาะในที่นี้ก็คือ เรื่องของสถาบันรัฐธรรมนูญ และตุลาการ ซึ่งต้องตกอยู่ภายใต้ กระแสอำนาจนิยมตลอดมา อนาคตของการเปลี่ยนแปลงคงจะต้องขึ้นอยู่กับว่าสถาบันที่ว่าจะสามารถปรับเปลี่ยนไปสู่กระแสสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้หรือไม่ อย่างไร โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับสถาบันตุลาการซึ่งมีสถานะทางราชการที่อยู่นอกเหนือกฎแห่งความรับผิดชอบต่อมหาชน ด้วยภูมิความรู้และสติปัญญาอันจำกัดของผู้พูด จึงไม่อาจมีข้อเสนอแนะอะไรได้ ณ ที่นี้ หากจะขอจบการนำเสนอด้วยข้อสังเกตและสังวรณของศาสตราจารย์ริชาร์ด คล็อด (Richard P. Claude) จากงานเขียนเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนเปรียบเทียบ ดังนี้ :

...ก่อนการเคลื่อนไหวใด ๆ ไปสู่พัฒนาการสิทธิมนุษยชน กรอบของระบบกฎหมายที่ใช้กัน จะต้องได้รับการสถาปนาขึ้นอย่างมั่นคง

เสียก่อน ในที่ใด ความมั่นคงของระบบกฎหมายมิได้มีอยู่ ในที่นั้น
เงื่อนไขของความรุนแรงก็จะแผ่ขยายไปทั่ว ซึ่งผลที่กำลังก็จะเป็น
เครื่องหนุนให้อำนาจกลายเป็นธรรมขึ้นมา...ในที่ใดกฎหมายและ
สิทธิอำนาจของผู้พิทักษ์กฎหมายสิ้นสุดลง ในที่นั้น ไม่ว่าความ
มั่นคงหรือเสรีภาพก็ย่อมเป็นไปไม่ได้

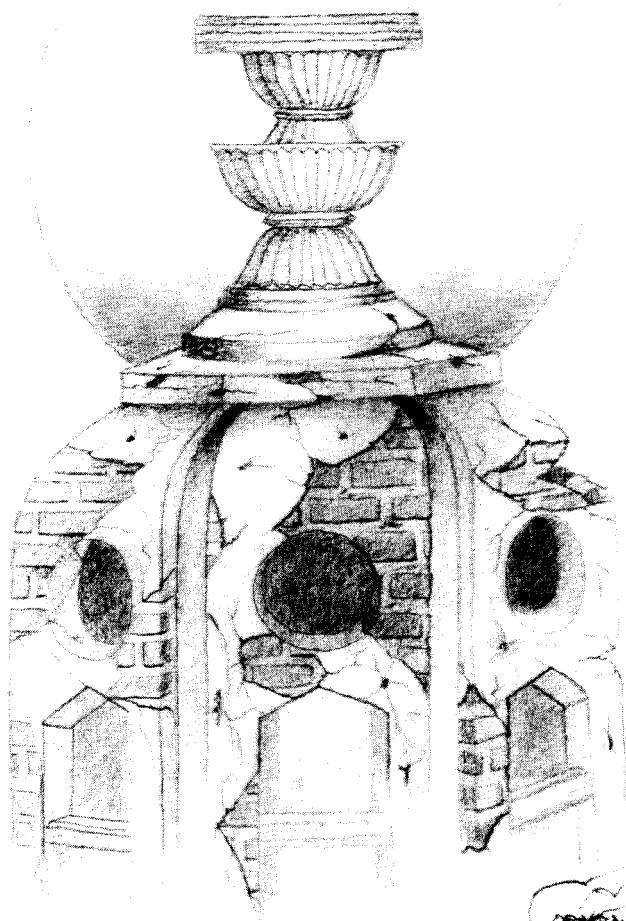
ในสภาพการณ์ที่ยังมีผู้ถือกำลังอำนาจเป็นใหญ่ เราอาจต้องยอม
จำนนอย่างที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช กล่าวถึงอย่างตรงไปตรงมาว่า “ข้อเท็จ
จริงเป็นที่ยอมรับกันด้วยความสนใจว่า เมื่อใดมีผู้จับอาวุธขึ้นก่อการปฏิวัติ
รัฐประหารจนยึดอำนาจไว้ได้ อำนาจนั้นเป็นอำนาจปกครองบ้านเมือง ใคร
ฝ่าฝืนจะโดนลูกตะกั่ว นอกจากนั้นภาวฉันทกฎหมายยังมีมาแต่สมัยกรุงโรม
ว่า ...เมื่อใดเสียงป็นดัง เมื่อนั้น กฎหมายหมดเสียง...” แต่ก็ไม่มีเหตุผลอันใด
เลยที่จะต้องจำนนถึงกับยอมรับเอาการใช้กำลังอาวุธละเมิดฝ่าฝืนกฎหมายเข้า
มาเป็นส่วนหนึ่งและเป็นใหญ่เสียด้วยในระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม
ของประเทศ เมื่อใดเสียงป็นดังขึ้น เมื่อนั้นระบบกฎหมายและกระบวนการ
ยุติธรรมย่อมจะยุติลงได้โดยไม่ต้องถึงกับ “สู่ตามลม” เข้าไปร่วมเกี่ยวข้องกับ
การบังคับใช้อำนาจเผด็จการเสียเอง ซึ่งเท่ากับเป็นการดูหมิ่นเหยียดหยาม
วิชาชีพของตนเองไปอย่างช่วยไม่ได้ เรื่องอย่างนี้นับเป็นตัวอย่างหนึ่งที่แสดง
ให้เห็นว่า จิตสำนึก ค่านิยม กับวิชาชีพวิชาการเป็นเรื่องที่แยกกันไม่ออก
จริง ๆ

ระบอบรัฐธรรมนูญของไทยเป็นมาภายใต้กระแสอำนาจนิยมตั้งแต่
ต้นจนถึงปัจจุบัน กระแสสิทธิเสรีภาพของประชาชนเริ่มก่อตัวขึ้นมาและ
แสดงออกผ่านทางขบวนการ 14 ตุลาคม 16 ถึง “พฤษภาทมิฬ”
35 ณ จุด “60 ปีประชาธิปไตย” นี้เอง จึงนับเป็นหัวงหัวเลี้ยวหัวต่อของ
สังคมการเมืองไทย เป็นวัฏจักรการเปลี่ยนแปลงที่ไม่อาจปล่อยให้ดูเป็น
เพียงเรื่องเทคนิคซึ่งต้องอาศัยพระเอกขี่ม้าขาว หรือ ผู้เชี่ยวชาญเข้ามาทำ
การแก้ไข หากแต่เป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับความเข้าใจและตระหนักรับรู้ของชน
ทุกหมู่เหล่าในสังคม

๑๐ ปีประชาธิปไตยไทย

ปาฐกถาประจำปีเนื่องในการสัมมนา “๑๐ ปีประชาธิปไตย : สิทธิ เสรี
ประชาธิปไตย” ระหว่างวันที่ 24-28 มิถุนายน 2535 ณ หอประชุมเล็ก มหา-
วิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พิมพ์ครั้งแรกใน เสน่ห์ จามริก รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย
และ ๑๐ ปีประชาธิปไตยไทย. กรุงเทพมหานคร : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา,
2535.

REKHA
20. 6. 20

60 ปีประชาธิปไตยไทย

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ

ขอแสดงความชื่นชมยินดีอีกครั้งหนึ่งต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์ ที่ริเริ่มจัด “โครงการ 60 ปีประชาธิปไตย” นี้ขึ้น ณ
โอกาสนี้ ขอเชิญชวนท่านผู้มีเกียรติได้ร่วมกันจัดจัตถ์รำลึกถึงวันที่ 24
มิถุนายน อันเป็นวันเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ 60 ปีล่วงมาแล้ว และ
ได้เคยถือเป็นวันชาติ อันเป็นสัญลักษณ์ของกระแสนิติ เสรีภาพในช่วง
หนึ่งของประวัติศาสตร์ 60 ปี ประชาธิปไตยไทย กับทั้งขอแสดงความ
ขอบคุณเป็นอย่างสูง ที่กรุณาให้เกียรติมาร่วมรำลึกในวาระสัมมนา “60 ปี
ประชาธิปไตย : สิทธิ เสรี ประชาไทย” นี้ อีกคำรบหนึ่ง อันถือเป็นการ
ต่อเนื่องจากที่ประชาคมวิชาการและองค์กรเอกชนอื่น ๆ ได้ร่วมกันกระทำ
กันไปครั้งหนึ่งแล้ว เมื่อวันที่ 22-23 มิถุนายนนี้เอง ณ สถานที่เดียวกันนี้

เพราะฉะนั้นการนำเสนอในครั้งนี้จะสานต่อกันไปจากที่ได้นำเสนอไว้คราวก่อน ภายใต้หัวข้อเรื่อง “รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย”

ข้อคิดเบื้องต้น

แต่ก่อนอื่นใครขอทบทวนความเข้าใจกันสักเล็กน้อยถึงสิ่งต่าง ๆ ที่ผ่านไปในช่วง 60 ปีที่ผ่านมา เพื่อว่าจะได้ช่วยกันมองออกไปในอนาคตอย่างชัดเจนขึ้น การที่เรามาร่วมรำลึก “60 ปีประชาธิปไตย” นั้น ย่อมเป็นการแสดงความหมายของประชาธิปไตยอยู่ในตัวเอง ซึ่งจะต้องจดจำและยึดถือเป็นบทเรียนให้ตลอดไป สิ่งแรกทีเดียวที่เรารู้ก็คือว่า ประชาธิปไตยไม่ใช่เป็นเพียงรูปแบบ หรือสูตรสำเร็จ หากแต่เป็นเรื่องของ กระบวนการ กระบวนการอะไร ? ขอเสนอในที่นี้ตามที่ได้กล่าวถึงไว้เมื่อคราวที่แล้ว คือหมายถึงกระบวนการก่อร่างสร้างสิ่งที่ขอเรียกว่า **เจอนิจจย** ซึ่งอยู่ล้อมรอบและมีผลกระทบต่อนิเวศ สังคมและตัวเราอย่างลึกซึ้ง และซึ่งประชาชนคนไทยเอง จะต้องพยายามแสวงความเข้าใจให้ต้องแท้ตามสมควร จะไปคอยแต่อาศัยนักวิชาการหรือผู้เชี่ยวชาญนั้นไม่ได้แน่ อันที่จริงแล้วการที่เมืองไทยของเราต้องประสบปัญหายุ่งยากนานัปการ และประชาธิปไตยต้องมีอันเป็นไป ส่วนหนึ่งที่สำคัญก็เพราะนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญทั้งหลายนี้เอง ด้วยเหตุนี้ในการอภิปรายเกี่ยวกับปัญหาการฟื้นฟูประเทศชาติภายหลังเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่เสาร์ที่ 13 มิถุนายนที่ผ่านมา เมื่อมีผู้ฟังท่านหนึ่งลุกขึ้นมาเรียกร้องขอให้ครูบาอาจารย์มหาวิทยาลัยช่วยกันออกไปเผยแพร่สอนประชาธิปไตย จึงได้รับทักท้วงเอาไว้ว่า ขอย่าให้เชื่อถืออาจารย์มหาวิทยาลัยกันนัก เพราะอาจารย์มหาวิทยาลัยนั้น นอกจากจะยึดติดอยู่กับรูปแบบหรือสูตรสำเร็จแล้ว ดูจะถนัดที่จะให้คำปรึกษาแนะนำกับฝ่ายอำนาจเสียมากกว่าจะไปสนใจไยดีกับทางด้านสิทธิเสรีภาพของประชาชน ซึ่งไม่ได้ช่วยให้ใครได้ดิบได้ดีอะไรขึ้นมา ที่หยิบยกเอาปัญหาการวิชาการขึ้นมาพูดถึงนี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องขวนขวายเลย หากเป็นข้อที่สถาบันและประชาคมวิชาการด้วยกันจะต้องร่วมกันจัดการดูแลกันให้เข้มงวดขึ้นกว่าที่เคยเป็นมา ประชาคมธรรมศาสตร์ควรค่าแก่ความภาคภูมิใจ ก็อยู่ตรงที่พอจะคุยได้ว่าไม่ใช่เป็นแหล่งผลิตหรือขึ้นชมนักวิชาการขายตัว แม้ค่อนข้าง

จะอ่อนด้อยอยู่ในด้านสมบัติพิสดาน และความนิยมชมชอบของฝ่ายธรรม และผู้เอาเปรียบสังคม

จากความหมายของประชาธิปไตยที่เป็นกระบวนการก่อร่างสร้างตัว ก็มาถึงเรื่องของรัฐธรรมนูญ เป็นที่สังเกตว่า กระแสเรียกร้องประชาธิปไตย มักจะเริ่มต้นกันด้วยการเรียกร้องรัฐธรรมนูญ รวมทั้งเมื่อคราวเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” นี้เอง เสียงมหาชนเรียกร้อง “นายกรัฐมนตรีต้องมาจากการเลือกตั้ง” ก็ไม่ต่างอะไรไปจากขบวนการเรียกร้องรัฐธรรมนูญครั้งก่อน ๆ แต่น่าเสียดายที่พากันไปยึดติดอยู่กับหนังสือที่ว่า “ต้องมาจากการเลือกตั้ง” เสียหมด จิตวิญญาณหรือเจตนารมณ์ สิทธิเสรีภาพของประชาชน จึงเป็นอันต้องถูกกลบเกลื่อนไป และกลับเข้าไปสู่กับดักของรูปแบบสูตรสำเร็จที่กำหนดตั้งเป็นกลไกอำนาจเอาไว้แล้วในร่างทรงของรัฐสภา พรรคการเมือง และการเลือกตั้ง เรากระทำการเสมือนหนึ่งว่าปัญหาที่เกิดกับสิทธิเสรีภาพของประชาชนและประชาธิปไตยนั้น มาจากฝ่ายผู้นำทหารแต่ด้านเดียว กระแสเรียกร้องประชาธิปไตย จึงต้องประสบกับทางตันอีกวาระหนึ่ง เมื่อจำต้องปฏิเสธตัวบุคคลที่มาจากการเลือกตั้ง และพากันเรียกร้องหา “คนกลาง” ซึ่งก็ยุติลงไปได้ด้วย “นายกฯ พระราชทาน” อย่างที่เห็น ๆ กันอยู่

ความจริงมีอยู่ว่า การมีรัฐธรรมนูญ ไม่ได้หมายถึงว่าจะได้เป็นประชาธิปไตยเสมอไป แล้วความเป็นประชาธิปไตยก็ไม่ได้จะดูกันแต่ที่ตัวบทบัญญัติมาตราต่าง ๆ ของกฎหมายรัฐธรรมนูญเท่านั้น หากเป็นเรื่องของจิตวิญญาณ หรือเจตนารมณ์โดยรวมของระบอบการปกครองนั้น ๆ ว่า ยึดถือ หลักการสิทธิเสรีภาพ ของประชาชน หรือว่า หลักการอำนาจนิยม ซึ่งเป็นกระแสหลักครอบงำชีวิตสังคมการเมืองไทยมาโดยตลอด การที่ยกเอาหลักการสิทธิเสรีภาพของประชาชนขึ้นมาในวาระ 60 ปีประชาธิปไตยนี้ ไม่ใช่จะนำเอาเรื่องของความผันลม ๆ แล้ง ๆ มาพูดกัน หากเป็นเพราะว่า อย่างน้อยในช่วงยี่สิบปีเศษที่ผ่านมากระแสพลังประชาชนโดยเฉพาะชนชั้นกลางได้ก่อตัวขึ้นมาและขยายตัวกว้างขวางออกไปเป็นลำดับ จากกระแสพลังประชาชนช่วง “14 ตุลาคม” 2516 มาสู่ “พฤษภาทมิฬ” 2535 นี้ เป็นสัญญาณบ่งบอกถึงการขยายตัวเติบโตของกลุ่มชนชั้นกลางอย่างชัดเจน ไม่แต่ในด้านปริมาณจำนวนและความหลากหลายเท่านั้น หาก

ยังบังคับซึ่งการพัฒนาเปลี่ยนแปลงทางจิตสำนึกร่วมในอันที่จะยืนหยัดในความเป็นอิสระเสรี ซึ่งถ่ายทอดจากกระแสเศรษฐกิจมาสู่กระแสการเมือง กระแสพลังชนชั้นกลางยิ่งเพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณเมื่อเศรษฐกิจ สังคมไทยพัฒนาเข้าสู่ยุคข่าวสารข้อมูลอย่างรวดเร็วในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา ในช่วง “14 ตุลาคม” 2516 ยังเป็นเวลาของการขัดแย้งเผชิญหน้าทางอุดมการณ์ระหว่างค่ายทุนนิยมกับค่ายคอมมิวนิสต์ ดังนั้น จึงไม่เป็นที่ประหลาดใจอะไรนักที่พลังชนชั้นกลาง ซึ่งอยู่ในฐานะกึ่งดิวยุติจากผลพวงของความจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ จะพากันสลายตัวออกไปจากเวทีการขัดแย้งทางการเมือง ครั้นมาถึงช่วงทศวรรษ พ.ศ. 2520 และ 2530 เมื่อระบอบเผด็จการคอมมิวนิสต์เสื่อมสลายและถูกโค่นล้มไป จึงยอมเป็นธรรมชาติอีกเช่นเดียวกันที่พลังชนชั้นกลางจะหวนกลับมามีบทบาททางการเมืองอีกวาระหนึ่ง และพร้อมที่จะเป็นพลังสำคัญในกระแสการพัฒนาเปลี่ยนแปลงอันจะมีมาต่อ ๆ ไป เรื่องของชนชั้นกลางนี้ยังจะได้ขยายความกันต่อไปอีกในตอนหลัง

ในสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมืองที่พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปนี้ “60 ปีประชาธิปไตย” จึงนับเป็นวาระของการทบทวนตรวจสอบถึงกระบวนการก่อร่างสร้างตัวเท่าที่ได้ผ่านพ้นไป และเพื่อแสวงแนวทางที่จะพึงก้าวเดินต่อไปในอนาคต โดยที่การปฏิวัติรัฐประหารเป็นต้นเหตุใหญ่ก่อวงจรรูบาทวให้กับระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย จึงเป็นธรรมชาติอยู่เองที่กระแสเรียกร้องต่อต้านของมหาชนจะมุ่งไปที่สถาบันทหารเป็นสำคัญ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่พึงต้องกระทำอย่างแน่นอน แต่ถ้าเราจะมองและเข้าใจประชาธิปไตยกันอย่างเป็น “กระบวนการ” ก่อร่างสร้างตัวจริง ๆ แทนที่จะยึดติดอยู่กับรูปแบบที่เป็นสูตรสำเร็จอย่างเช่นที่ทำกันมาโดยตลอด แม้กระทั่งในห้วงวิกฤตพฤษภาคม เราก็จำเป็นจะต้องเปิดโลกทัศน์ประชาธิปไตยของเราให้กว้างและไกลออกไป การก่อร่างสร้างประชาธิปไตยก็เปรียบเสมือนการปลูกสร้างบ้านเรือนที่เราจะอยู่อาศัยภายใต้ร่มไม้ชายคาเดียวกัน และดำรงชีวิตร่วมกันอย่างมีเกียรติมีศักดิ์ศรี ให้ความเคารพในสิทธิของกันและกัน ความจำเป็นที่เราจะต้องระวังระไวคอยป้องกันมิให้คนเถื่อนอันธพาลมาชมเหม่งแกรื้อถอนบ้านเรือนของเรา นั้น ย่อมเป็นที่ยอมรับกันโดยไม่ต้องสงสัย แต่ในขณะเดียวกัน สิ่งที่สำคัญที่จะต้องคำนึงถึงไม่น้อยไปกว่ากัน ก็คือ

เงื่อนไขปัจจัยในการปลูกสร้าง ทั้งในด้านของตัวโครงสร้างพื้นฐาน และใน
ด้านสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง

โดยนัยนี้เอง การนำเสนอ “รัฐธรรมนูญและสิทธิมนุษยชนใน
ประเทศไทย” เมื่อวันก่อน 22 มิถุนายน จึงได้หยิบยกเอาประเด็นปัญหา
4 เรื่องใหญ่ ๆ ให้ช่วยกันพิจารณา ทั้งนี้โดยขอให้เป็นที่เข้าใจด้วยว่ายังอาจ
มีประเด็นปัญหาสำคัญอื่น ๆ อีกมากมาย ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกระทบต่อการ
ค้าทุนหรือสิทธิรณระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยและสิทธิเสรีภาพของ
ประชาชน ซึ่งล้วนเป็นเรื่องที่ประชาชนคนไทยทั้งมวลพึงต้องถือเป็นภาระ
หน้าที่ของตนเองที่จะให้ความสนใจ 4 ประเด็นปัญหาที่นำเสนอได้แก่

สภาพาพรรัฐธรรมนูญไทย

กฎนิติธรรมในกระแสดตุลาการ และนิติศาสตร์ไทย

กระแสนชนชั้นกลาง และสิทธิในการพัฒนาของประชาชน

กระบวนการรัฐสภา

สองประเด็นแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับหลักการและหลักปฏิบัติทางกฎหมายซึ่งมี
ความสำคัญเสมือนหนึ่งโครงสร้างพื้นฐานของระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตย
ส่วนสองประเด็นหลังเป็นเรื่องเกี่ยวกับพลวัตของสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ
การเมือง ซึ่งกำลังพัฒนาเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังกล่าวมาข้างต้น

ปัญหาโครงสร้างพื้นฐาน

สำหรับเรื่องของโครงสร้างพื้นฐาน เป็นประเด็นที่ได้นำเสนอไป
แล้วเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน ที่ผ่านมานี้ ภายใต้หัวข้อเรื่อง “รัฐธรรมนูญ
และสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย” จึงเพียงจะสรุปสาระสำคัญพอเป็นเกณฑ์
ให้เป็นการต่อเนื่องกัน พร้อมกับข้อสังเกตเพิ่มเติมเชิงประวัติศาสตร์ให้ได้
เห็นถึงพัฒนาการและผลกระทบของเผด็จการทหารในช่วงเวลา 60 ปีที่
ผ่านมา

ช่วงเวลา “60 ปีประชาธิปไตย” ของไทย อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วง
เวลาของระบอบรัฐธรรมนูญที่อิงและยึดติดอยู่กับกระแสหลักการอำนาจนิยม
โดยตลอด ทั้งนี้โดยอนุมานได้จากประสบการณ์ที่เราได้ผ่านการปฏิวัติรัฐ-
ประหารล้มล้างรัฐธรรมนูญกันมาแล้วถึง 9 ครั้ง ถึงบัดนี้ เรามีรัฐธรรมนูญ

ถึง 15 ฉบับ มีรัฐบาลรวม 51 ชุด และในจำนวนนี้ เราได้รัฐบาลที่นายกรัฐมนตรีมาจากการเลือกตั้งเพียง 11 ชุด อยู่ในตำแหน่งไม่ถึง 7 ปี ในช่วงระยะเวลา 60 ปีที่ผ่านมา ดังที่ได้ตั้งข้อสังเกตในตอนต้นมาแล้ว ลำพังเพียงการมีรัฐธรรมนูญไม่ได้หมายความว่าบ้านเมืองจะเป็นประชาธิปไตย ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าระบอบรัฐธรรมนูญนั้น ๆ ยึดถือเจตนารมณ์อย่างไร ไหน กล่าวคือ สิทธิเสรีภาพหรืออำนาจนิยม ? และเจตนารมณ์ที่ว่านี้ก็ไม่ใช่ว่าจะสำเร็จลุล่วงในการปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้เพียงเพราะด้วยการจัดแบ่งแยกอำนาจออกเป็นฝ่ายบริหาร นิติบัญญัติ และตุลาการอย่างที่มองเตสกีเออ ปราชญ์ฝรั่งเศสเสนอแนะไว้ และซึ่งนำมาประยุกต์ใช้กันเป็นหลักสากล รวมทั้งในระบอบรัฐธรรมนูญและรัฐสภาของไทยเรา ซึ่งก็ไม่ได้เป็นหลักประกันไม่ให้เกิดเผด็จการขึ้นทั้งทางด้านทหารและด้านรัฐสภาเอง

โดยแท้จริงแล้ว จิตวิญญาณ หรือเจตนารมณ์และระบอบรัฐธรรมนูญ เป็นเรื่องขึ้นอยู่กับโครงสร้างสัมพันธ์ภาพทางอำนาจ ซึ่งเป็นตัวกำหนดให้เกิดกระแสอำนาจนิยม หรือกระแสสิทธิเสรีภาพของประชาชน ตราบเท่าที่สังคมการเมืองไทยยังอยู่ภายใต้กระแสอำนาจนิยม ตราบนั้นไม่ว่าจะกำหนดให้มีกฎหมายรัฐธรรมนูญและจัดกลไกรัฐอย่างไร รัฐธรรมนูญและกลไกรัฐก็ย่อมจะมีฐานะบทบาทเป็นเครื่องรับใช้ฝ่ายอำนาจเหนืออธิปไตยของปวงชนอยู่นั่นเอง ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ความคิดที่ให้มีรัฐธรรมนูญเพื่อสนองอำนาจรัฐก็เคยมีมา อย่างเช่น “ร่างพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยราชประเพณีกรุงสยาม” ในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ดี หรือว่า ร่างเค้าโครงรัฐธรรมนูญของพระยาภิรมย์ภักดี (พรานซิส บี.แซร์) ในสมัยรัชกาลที่ 7 ก็ดี เหล่านี้ก็ไม่ใช่ว่าเรื่องแปลกประหลาดอะไรสำหรับในยุคนั้นสมัยนั้น ซึ่งกระแสการเมืองเป็นที่ชัดเจนอยู่ในตัว แต่เมื่อล่วงมาถึง “ยุคประชาธิปไตย” หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 24 มิถุนายน 2475 ซึ่งมีการประกาศหลักประกันสิทธิเสรีภาพของประชาชนไว้ในรัฐธรรมนูญ เราจะได้เห็นการเปลี่ยนแปลงพลิกกระแสหลักการกันชัดเจนในช่วงรัฐประหารพฤศจิกายน 2490 คือ เพียง 15 ปีเศษ หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 และต่อมาในช่วงการปฏิบัติของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตุลาคม 2501 และ

แล้วเผด็จการทหารก็ตั้งเค้า และสถาปนาตนเองขึ้นเป็นใหญ่เหนือกฎหมาย รัฐธรรมนูญตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

ทั้งนี้มิได้หมายความว่า ระบอบรัฐธรรมนูญในยุคของคณะปฏิวัติ มิถุนายน 2475 จะได้เชิดชูหลักการสิทธิเสรีภาพของประชาชนกันอย่างจริงจังอะไร ทั้งรัฐธรรมนูญและกลไกรัฐสภาคงตกอยู่ภายใต้กระแสอำนาจนิยม ใช้ช่องว่างออกกฎหมายใช้อำนาจพลการรุนแรงต่อศัตรูทางการเมือง อย่างเช่น พระราชบัญญัติจัดตั้งศาลพิเศษ และพระราชบัญญัติป้องกันรักษา รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2476 แต่ถึงกระนั้นอย่างน้อยกลุ่มอำนาจ 2475 ก็ยังคงกระทำการโดยอาศัยกรอบและรูปแบบของระบอบรัฐสภาเป็นหลักอยู่ในการต่อสู้ทางการเมือง มาในยุคของคณะรัฐประหาร 2490 และคณะปฏิวัติ 2501 ทศนคติและท่าทีต่อหลักการและปัญหาความชอบธรรมได้เปลี่ยนไปเกือบโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ มาถึงตรงนี้ การกระทำปฏิวัติรัฐประหารล้มล้างรัฐธรรมนูญ และกฎหมายต่าง ๆ ในตัวเองถือเป็นความชอบธรรม และในฐานะรัฐอธิปไตย ที่ตั้งตนเองขึ้นมาย่อมมีอำนาจออกกฎหมายรัฐธรรมนูญ และกฎหมายอื่น ๆ ได้ โดยสรุปก็คือ การใช้อำนาจและรุนแรงนั้นเองเป็นแหล่งที่มาและฐานที่ตั้งของความชอบธรรมหรืออีกนัยหนึ่งอำนาจเป็นธรรม

การยืนยันฐานะความชอบธรรมของฝ่ายผู้ใช้กำลังอำนาจเอง อาจเป็นที่เข้าใจกันได้จากแง่ของความต้องการอำนาจและผลประโยชน์ส่วนตน แต่ที่ย้ำแะไปยิ่งกว่านั้น ก็คือว่า การประกาศสถาปนาอำนาจเป็นธรรมนี้ ได้รับการสนองตอบจากระบบและกระบวนการยุติธรรมเอง ถึงขั้นมีคำพิพากษาศาลฎีกาที่ 45/2496 และที่ 1662/2505 ออกมารับรองฐานะความชอบธรรมของหัวหน้าคณะปฏิวัติในการใช้อำนาจปกครองบ้านเมือง รวมทั้ง “ข้อความใดที่หัวหน้าคณะปฏิวัติสั่งบังคับประชาชน ก็ต้องถือว่าเป็นกฎหมาย” และตรงนี้เอง เมื่อยอมรับว่าคำสั่งหรือประกาศของผู้ก่อการปฏิวัติมีสถานะเป็นกฎหมายเสียแล้วตรรกของสถาบันตุลาการและกระแสนิติศาสตร์ไทย ก็พร้อมที่จะยืนยันอย่างแข็งขันต่อไปว่า คำสั่งหรือประกาศนั้นย่อมจะยังคงใช้บังคับได้ “เสมอไป” จนกว่าจะมีกฎหมายที่มีศักดิ์เท่ากันหรือสูงกว่ามาเปลี่ยนแปลงแก้ไข ทั้งนี้แม้ว่าคณะปฏิวัติจะสลายตัวไปแล้ว

ก็ตาม

โดยนัยยะทางนิติศาสตร์แบบอำนาจนิยมที่ว่านี้ ในทางปฏิบัติเมื่อสถานการณ์กลับคืนสู่สภาวะปกติมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและบัญญัติว่าด้วยสิทธิเสรีภาพของประชาชน トラบเท่าที่ยังไม่ได้มีการออกพระราชบัญญัติยกเลิกหรือเปลี่ยนแปลงแก้ไข คำสั่งหรือประกาศคณะปฏิวัติซึ่งลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนก็ยังคงถือว่าใช้บังคับเป็นกฎหมายอยู่เช่นเดิม ก็แปลว่า รัฐธรรมนูญมีศักดิ์ไม่เท่าเทียม หรือต่ำกว่าคำสั่งหรือประกาศคณะปฏิวัติกระนั้นหรือ ?

ผลที่ตามมาก็คือ トラบใดที่กระแสดตุลาการและวิชาการนิติศาสตร์ยังคงอยู่ในสภาวะจำนนต่ออำนาจเป็นธรรมอยู่เช่นนี้ トラบนั้นระบบกฎหมายไทยย่อมจะต้องตกอยู่ในสภาพล้าหลังสับสน และขาดความมั่นคงต่อหลักความถูกต้องเป็นธรรม และトラบนั้น ระบอบรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยก็ย่อมปราศจากโครงสร้างพื้นฐานสำคัญที่จะปกป้องคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้อย่างแท้จริง ข้อที่พึงต้องสำเนียงกันก็คือว่า ประชาธิปไตยนั้น มิใช่เป็นเพียงระบอบการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนเท่านั้น หากยังหมายถึงการปกครองด้วยกฎหมาย ซึ่งยึดถือกฎนิติธรรม คือความถูกต้องเป็นธรรมเป็นหลักด้วย

ปัญหากระแสนั้นกลางและสิทธิในการพัฒนาของประชาชน

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ไม่แต่เจอนบัจจยในดำนโครงสร้างพื้นฐานของระบอบรัฐธรรมนูญเท่านั้นที่ตกอยู่ในภาวะจำยอมต่ออำนาจปฏิวัติรัฐประหาร และเผด็จการ ในดำนสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมืองอันเป็นพลวัตของการพัฒนาเปลี่ยนแปลงก็ยังคงถูกรวงกรอบไว้ด้วยกระแสดำนาจนิยมในทำนองเดียวกัน สำหรับในที่นี้ จะขอกล่าวถึงเพียงสองเจอนบัจจยที่เกี่ยวข้อง คือกระแสนั้นกลาง และกระบวนการรัฐสภา

ในช่วงก่อตัวขบวนการนักรักษาประชาชน 14 ตุลาคม 2516 เรื่องของชนชั้นกลางเริ่มเป็นที่กล่าวขวัญกันพอสมควร และมาเป็นที่ตั้งความหวังกันอย่างกว้างขวางและจริงจั่งขึ้นอีก 20 ปีเศษต่อมา จากปรากฏการณ์ “พฤษภาทมิฬ” ภาพลักษณ์ของชนชั้นกลางเป็นที่ประทับใจของคน

โดยทั่วไป โดยเฉพาะตามหน้าหนังสือพิมพ์ และสื่อมวลชนต่าง ๆ คือเป็นภาพของกลุ่มคนที่หลากหลาย มีฐานะทางเศรษฐกิจพอประมาณ แต่งเนื้อแต่งตัวดี สุภาพ พุดจาดี และที่พูดถึงกันมากก็เรื่องโทรทัศน์มือถือ ซึ่งปรากฏให้เห็นกลาดเกลื่อนในที่ชุมนุมประทั่วคราวนี้ แสดงให้เห็นถึงความปราดเปรียวว่องไวทันสมัยของสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร และที่สำคัญก็คือ เขาจึงเอาใจตามแบบฉบับของคนทำงานในแวดวงธุรกิจเอกชน ซึ่งโดยปกติแล้วก็ไม่ได้แสดงความสนใจในเรื่องการบ้านการเมืองอะไรนัก แต่เมื่อมาประสบพบกับเหตุการณ์อันไร้สัจธรรม สลับปรับจากคนระดับผู้นำของประเทศเข้าอย่างโจ่งแจ้งซ้ำแล้วซ้ำเล่า ก็ออกมาแสดงตนประทั่วต่อต้านอย่างพร้อมเพรียงและมีระเบียบวินัยด้วยวิธีของอหิงสา แล้วในที่สุด กลุ่มชนเหล่านี้ก็แสดงให้เห็นว่าสามารถเป็นพลังที่ปลุกจิตสำนึกทางการเมืองระดับยังเผด็จการได้ตามสมควร นำเสียดยาที่ผู้นำทหารและเม้านักการเมืองเอง หลาย ๆ คนกลับมองพลังสร้างสรรค์เหล่านี้ในด้านลบและทำลาย พร้อมทั้งยังส่ำทับตามมาด้วยว่า ถ้าจะใช้กำลังปราบกันจริง ๆ ก็จะมีล้มตายกันมากกว่านี้ แล้วก็จะต้องชนะด้วย! ซึ่งก็อาจจะจริง แต่ปัญหามีอยู่ว่า เรากำลังพูดกันถึงการปกครองประเทศ หรือการยึดครองประเทศกันแน่?

เรื่องของชนชั้นกลางนี้ ท่านทั้งหลายคงจะประหลาดใจที่จะกล่าวว่าจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดูจะเป็นผู้นำไทยคนแรก que คิดและตั้งใจจะสร้างให้เกิดขึ้นเป็นกำลังในการพัฒนาเศรษฐกิจภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” ของตน เข้าใจว่าหลวงวิจิตรวาทการ ปลัดบัญชาการสำนักนายกรัฐมนตรีสมัยนั้นจะเป็นผู้อยู่เบื้องหลังความคิดนี้ เพราะดูใช้ถ้อยคำที่คล้องจองกับปราชญ์ศรีโตเติล ซึ่งเคยอ้างถึงไว้เมื่อกว่าสองพันปีมาแล้ว จอมพลสฤษดิ์ พูดถึงชนชั้นกลางในสุนทรพจน์ครบรอบปีที่ 2 แห่งการปฏิวัติ เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2503 ดังนี้ :

...วิธีที่ดีที่สุดสำหรับสร้างชาติ สร้างประชาคมให้มีหลักฐานมั่นคง เป็นการสร้างชนชั้นกลางให้มีจำนวนมากกว่าชนชั้นอื่น อันเป็นยอดปรารถนา...เป็นระบอบที่พยายามสร้างชนชั้นกลาง โดยมีจุดหมายปลายทางที่จะให้ประเทศของเรามีชนชั้นกลางมาก...เพราะข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่า เราสามารถสร้างชนชั้นกลางขึ้นมาได้มากเพียงใด

ก็เป็นการสร้างสังคมใหม่สำหรับประเทศและเป็นสังคมที่ผาสุกมาก
เพียงนั้น แผนผังและโครงการเศรษฐกิจที่ทำมาแล้ว ก็มุ่งไปสู่
จุดมุ่งหมายอันนี้

แล้วยังกล่าวต่อไปอย่างน่าสนใจว่า :

...ข้าพเจ้าต้องขอทำความเข้าใจ...ว่า ระบบบปฏิวัติไม่สามารถจะ
ทำให้ใครเป็นเศรษฐีมั่งคั่งมหาศาลขึ้นมาในวันในพรุ่ง เพราะเป็น
ระบบที่ปราบคอรัปชั่น...ไม่ยอมให้ใครได้ लाभจากการวิ่งเต้น
ให้สินบนน้ำใจเพื่อขอลิทธิเรื่องนั้นขอสัมปทานเรื่องนี้...การ
สร้างตัวสร้าง ความมั่งคั่ง...ที่จะได้แต่ด้วยการประกอบสัมมาชีพ
ด้วยวิชาการ ด้วยความรู้ความชำนาญ ความซื่อสัตย์และ
ความซื่อสัตย์...

เชื่อแน่ว่าหาก ถ้าทำอย่างที่เราว่าไว้ในตอนท้ายนี้ ปานนี้สถาบัน
ทหารของเราก็คงจะเต็มเปี่ยมไปด้วยเกียรติภูมิศักดิ์ศรียิ่งใหญ่ และที่สำคัญ
ยิ่งขึ้นไปอีกคือ จะยืนยันเป็น “หลักชัยประชาธิปไตย” ของไทยเราในฐานะ
สถาบันหนึ่งของชาติ ไม่ต้องแปรปรวนไปตามอารมณ์ขึ้น ๆ ลง ๆ ตามกระแส
อำนาจและผลประโยชน์ในวงแคบ

ขอทำความเข้าใจเกี่ยวกับชนชั้นกลางต่อไปอีกสักเล็กน้อย และ
หวังว่าท่านผู้มีเกียรติทั้งหลาย จะไม่เห็นเป็นเรื่องทฤษฎีวิชาการจนเกินไป
เพราะมีประเด็นที่จำเป็นต้องทำความเข้าใจจริง ๆ ในฐานะที่ชนชั้นกลาง
กำลังเป็นที่กล่าวขวัญและคาดหวังกันมากในขณะนี้ต่อบทบาทที่พึงมีต่อพัฒนา
การประชาธิปไตย

เมื่อพูดถึงชนชั้นกลาง ก็หมายความว่าในตัวเองถึงว่า มีชนชั้น
อื่นในระดับขั้นที่เหนือกว่าและต่ำกว่าเป็นข้อเปรียบเทียบ ว่ากันโดยลักษณะ
เฉพาะของชนชั้นกลาง ก็ได้มีผู้พยายามศึกษาคิดค้นหาเกณฑ์กำหนด
วัดกันมากมายพอสมควร ถึงกับเคยมีการประชุมระหว่างประเทศพูดกันถึง
เรื่องนี้โดยเฉพาะ แต่ก็ยังคงไม่ลงตัวหาเกณฑ์แน่นอนที่เดี่ยวนักไม่ได้ ทั้งนี้
เพราะความหลากหลายอันเป็นผลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคม
สมัยใหม่ เกณฑ์พิจารณาจึงต้องอาศัยปัจจัยหลาย ๆ ด้านประกอบกัน อย่าง
เช่น ระดับรายได้ ประเภทอาชีพ ลักษณะแบบแผนการใช้จ่าย การแต่งกาย

และลักษณะแบบแผนการดำรงชีวิตด้านอื่น ๆ ตลอดจนทำเลที่อยู่อาศัย เหล่านี้เป็นต้น และเมื่อพิจารณาโดยรอบด้านแล้ว ก็พอจะทราบถึงกลุ่มคนที่จัดเข้าอยู่ในประเภทของชนชั้นกลางได้ ดังที่มีผู้เสนอแนะในการประชุมระหว่างประเทศดังกล่าวเฉพาะอย่างยิ่งได้แก่ (ก) เจ้าของกรรมสิทธิ์ พ่อค้ารายย่อย นักธุรกิจ ผู้จัดการ ผู้อำนวยการ นักบริหาร ช่างเทคนิค ทั้งในทางการเกษตร พาณิชย และอุตสาหกรรม (ข) บุคคลในงานอาชีพอิสระ เช่น ครู อาจารย์ แพทย์ นักกฎหมาย ทนายความ นักเขียน ศิลปิน ฯลฯ และ (ค) ข้าราชการ รวมทั้งนายทหารชั้นสัญญาบัตร

จะเห็นได้ว่า ชนชั้นกลางมีความหมายครอบคลุมถึงคนหลายประเภท ทั้งในทางนอกระบบราชการ มีฐานะและบทบาทหน้าที่ปฏิบัติในกิจกรรมเกือบทุกแขนงทุกด้านของชีวิตเศรษฐกิจสังคมสมัยใหม่ กลุ่มคนเหล่านี้อาจมีความแตกต่างหลากหลายกันไปตามลักษณะงานอาชีพรายได้ เกียรติ และสถานะทางสังคมด้านอื่น ๆ แต่ทั้งหมดต่างมีคุณสมบัติเด่นชัดร่วมกันอยู่ประการหนึ่ง คือ เป็นคนทำงาน งานและความก้าวหน้าจึงเป็นวิถีชีวิตของชนชั้นกลาง บทบาทการงานและความขวนขวายมานะอุตสาหะเพื่อแสวงความก้าวหน้าในชีวิต จึงเป็นลักษณะร่วมของชนชั้นกลาง และในความแตกต่างหลากหลายของกลุ่มชนเหล่านี้ ต่างก็มีส่วนร่วมร่วมสร้างสรรค์ให้กับชีวิตส่วนรวมของสังคม

ถ้าจะมองกันเพียงแค่นี้ เป้าหมายนโยบายสร้างชนชั้นกลางภายใต้ “ระบอบปฎิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ก็นับว่าถูกต้องเหมาะสมด้วยประการทั้งปวง แต่ทั้งหมดนี้ก็ไม่ใช่อุตสาหกรรมสำเร็จตายตัว ทำนองเดียวกันกับเรื่องของประชาธิปไตยและรัฐธรรมนูญ เราอาจนิยามความหมาย หรือจัดประเภทของชนชั้นกลางให้ได้เป็นรูปธรรมอย่างไรก็ตาม แต่คุณสมบัติของ “การประกอบสัมมาอาชีพด้วยความขยันหมั่นเพียรและความซื่อสัตย์” นั้น เป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งอาจผันแปรไปได้ดังที่ ดร.เกรย์สัน ได้ตั้งข้อสังเกตในงานเขียนเรื่อง วิฤติของชนชั้นกลาง เป็นเวลานานมาแล้วว่า ชนชั้นกลางนั้นได้แก่

บุคคลผู้ซึ่งอาจอยู่ ณ ที่ใดในสังคมตั้งแต่ต่ำสุดจนถึงยอดสุด คุณลักษณะมูลฐานซึ่งแสดงว่า คน ๆ หนึ่งเป็นสมาชิกของชนชั้นกลาง

นั่น มิใช่อยู่ในฐานะของเขาในโครงสร้างลำดับชั้นของสังคม หากแต่อยู่ที่ทัศนคติของเขาต่อสังคมมากกว่าอะไรอื่น ถ้าเขามุ่งมั่นที่จะก้าวไปสู่ฐานะที่ดีขึ้นในวงสังคม เขาผู้นั้นก็นับเป็นชนชั้นกลาง เขาเป็นผู้สร้างผลงานเป็นผู้เปลี่ยนแปลงเป็นผู้จัดระเบียบใหม่...แต่เมื่อใด เขายูติที่จะแสวงฐานะที่ดีขึ้น และคอยมุ่งมั่นแต่จะดำรงฐานะที่มีอยู่ เมื่อนั้นเขาก็ไม่ใช่สมาชิกของชนชั้นกลางอีกต่อไป เพราะเขาได้กลับกลายไปพะวงอยู่กับอภิสิทธิ์และข้อจำกัดหวงห้ามมากกว่าการเปลี่ยนแปลง

คนเรา เมื่อไปยึดติดอยู่กับระบบอภิสิทธิ์เสียแล้ว จะคิดจะทำอะไรก็ยอมคำนึงถึงแต่อำนาจและผลประโยชน์เป็นใหญ่ อยู่เหนือความถูกต้องเป็นธรรมเสมอ ประสพการณ์แบบนี้ก็ได้แก่เรื่องของกลุ่มนายทุนธุรกิจอุตสาหกรรมในสังคมตะวันตกเอง เมื่อตอนแรกเริ่มก็ได้ชื่อว่าเป็นกลุ่มชนที่ต่อสู้เรียกร้องความเป็นอิสระเสรีในการประกอบกิจการทางธุรกิจการค้าของตน จนบังเกิดผลผลักดันให้สังคมตะวันตกสามารถหลุดพ้นไปจากระบอบศักดินา เกิดการปฏิรูปทางการเมืองไปในทิศทางเป็นประชาธิปไตยขึ้นตามลำดับ แต่ครั้งเมื่อขึ้นมาสู่ฐานะอำนาจเข้าเอง จิตวิญญาณของสิทธิเสรีภาพก็กลับกลายไปเป็นอำนาจนิยมที่แฝงอยู่ในรูปแบบของระบอบประชาธิปไตยที่สถาปนาขึ้นขึ้นมา และก็เพราะความเป็นอำนาจนิยมสกัดกั้นการเปลี่ยนแปลงนี้เองที่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาเป็นขบวนการสังคมนิยมขึ้น ซึ่งก็ถูกแปลงไปเป็นเผด็จการเบ็ดเสร็จคอมมิวนิสต์ในที่สุด การล่มสลายของเผด็จการเบ็ดเสร็จคอมมิวนิสต์เมื่อเร็ว ๆ นี้ มักจะถูกแปลความหมายไปในแง่ที่เป็นชัยชนะของฝ่ายทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย แต่ที่แท้แล้วไม่ใช่เช่นนั้นเลย มันเป็นการล่มสลายของระบอบเผด็จการเบ็ดเสร็จซึ่งผินธรรมชาติดูความรักอิสระเสรีของมนุษย์เราต่างหาก ในระบอบที่เรียกตนเองว่า เสรีประชาธิปไตยนั้น โดยแท้จริงแล้วค่อนข้างจะเข้าไปในแนวของกระแสอำนาจนิยมมากกว่าอะไรอื่น อย่างที่สันตปาปา จอห์น พอล ได้ให้ข้อสังเกตในเรื่องนี้ว่า :

...เป็นเรื่องยอมรับไม่ได้ที่จะพูดว่า การพ่ายแพ้ของระบบที่เรียกว่า “สังคมนิยมแท้” ทำให้เหลือระบบทุนนิยมอยู่อย่างเดียวที่จะเป็นตัวแบบของการจัดองค์การทางเศรษฐกิจ การเรียกร้องบางอย่างซึ่ง

เกิดขึ้นในสังคม (ประชาธิปไตย) บางครั้งก็ไม่ได้รับการพิจารณา
กันตามกฎหมายของความเป็นธรรม และศีลธรรม หากแต่จะเป็น
ไปบนพื้นฐานของอำนาจทางการเมืองเลือกตั้ง หรือการเงินของกลุ่มที่
สนับสนุนเสียมากกว่า

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ ที่กล่าวมานี้เป็นเรื่องธรรมชาติของชนชั้น
กลาง ที่เราจำเป็นต้องเริ่มทำความเข้าใจเสียแต่บัดนี้ ขอให้เราลองย้อน
กลับมาดูพัฒนาการบทบาทของชนชั้นกลางไทยกันบ้างโดยย่อในเรื่องนี้ อาจ
ทำความเข้าใจได้พอสมควรจากที่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
ทรงกล่าวไว้ในการประชุมกรรมการองคมนตรี เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ.
2470 เพียง 5 ปีเศษก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง มิถุนายน 2475 :

...รูปการปกครองอย่างที่ดีนั้น ก็คือที่เหมาะสมที่สุดสำหรับบ้านเมือง
โดยกาละ ถึงแม้ว่าในเวลานี้ ยังจำเป็นต้องให้เป็นอย่าง liberal
อย่างยิ่ง จึงจะทรงตัวอยู่ได้ แต่วันล่วงไป ก็จะมีมีคนที่ได้การศึกษา
มีความรู้มากขึ้นจะต้องคิดการไว้เตรียมรับ emancipation (ผู้
เขียน : คือ การปลดปล่อยให้เป็นอิสระ) ซึ่งจะเกิดขึ้นโดย
ลำดับ

การศึกษาสมัยใหม่จึงนับเป็นปัจจัยรากฐานส่วนหนึ่งของการก่อตัว
ทัศนคติชนชั้นกลางตามนัยที่ ดร.เกรย์สัน ได้ตั้งข้อสังเกตเอาไว้ แล้วก็โดย
อาศัยโอกาสทางการศึกษาสมัยใหม่ที่เริ่มมีขึ้นในตอนต้นรัชกาลที่ 5 นี้เอง
ที่กระตุ้นให้เกิดความเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิเสรีทางการเมืองขึ้น ชนชั้น
กลางกลุ่มแรกก็มาจากภายในระบอบราชการนั่นเอง ไล่มาตั้งแต่คำกราบบังคม
ทูลของกลุ่มเจ้านายและข้าราชการถวายความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการ
แผ่นดิน ร.ศ. 103 คือ ในปี พ.ศ. 2428 แล้วก็กฎ ร.ศ. 130 จนถึงการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองมิถุนายน 2475 จากนั้น การเมืองไทยก็ตกอยู่
ภายใต้เผด็จการทหารเป็นลำดับมา จะมีช่วงเวลาน้อยอยู่บ้างเล็กน้อยก็ใน
ตอนก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุด เพราะเหตุความพลุ่งพล่า
ของฝ่ายอักษะซึ่งเผด็จการทหารของไทยเข้าร่วมรบด้วยในสงครามโลกครั้งที่
สอง ผลที่ตามมาก็คือสถาบันทหารซึ่งเริ่มต้นด้วยการเรียกร้องสิทธิเสรีทาง
การเมืองเพื่อความเจริญก้าวหน้าของบ้านเมือง ก็สามารถสถาปนาตนเอง

ชั้นสูงสุดสถานะของกลุ่มอภิสิทธิ์ชนผูกขาดอำนาจการเมือง จวบจนถึงทุกวันนี้
ที่ว่ามานี้คือ กรอบโครงสร้างอำนาจนิยม ที่ประกอบเป็นฐานการ
สร้างชนชั้นกลางทั้งภายในและภายนอกกระบวนราชการในสมัย “ระบอบ
ปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ดังกล่าวข้างต้น ภายในระบอบราชการก็มีการ
จัดตั้งหน่วยงานราชการใหม่ ๆ ทำหน้าที่วางแผนและบริหารการพัฒนา
เศรษฐกิจ จัดระเบียบการเงิน การคลัง ส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชน ขยาย
การศึกษาเพื่อผลิตกำลังคนสำหรับการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรม ฯลฯ โดย
นัยนี้ ราชการไทยจึงเปลี่ยนโฉมหน้าไปจากบทบาทบำบัดทุกข์บำรุงสุขของ
ประชาชนพลเมือง มาสู่บทบาทหน้าที่เป็นตัวจักรกลที่จะผนวกกระบวนเศรษฐกิจ
ไทยให้สอดคล้องเข้ากับเศรษฐกิจโลกไม่ว่าจะเป็นในด้านการค้า การเงิน
การคลัง และธุรกิจการเกษตร และอุตสาหกรรม และทั้งหมดนี้เป็นไปโดย
อาศัยการเชื่อมโยงของชนชั้นนำใหม่ในระบอบราชการ ที่มักจะเรียกรวม ๆ
กันว่ากลุ่มเทคโนโลยี หรือขุนนางวิชาการ ส่วนสำหรับภายนอกกระบวน
ราชการ นอกเหนือไปจากนโยบายและมาตรการส่งเสริมการลงทุน อัน
อำนวยการอภิสิทธิ์ชนำหน้าการให้แก่ฝ่ายธุรกิจเอกชนแล้ว ทางราชการยังกำหนด
แนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนา ตลอดจนใช้นโยบายการเงินการคลัง
และจัดสรรทรัพยากรโดยมุ่งเพื่อพัฒนาการจำเรียดเติบโตของภาคธุรกิจอุต
สาหกรรมเป็นหลักใหญ่ ในขณะที่เดียวกันกับที่ภาคเกษตรและชนบท นอก
จากไม่ได้รับการเหลียวแลใส่ใจพัฒนาจากรัฐแล้ว ยังต้องถูกดึงทรัพยากร
และผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ออกไปให้กับกลุ่มชนชั้นกลางในเมือง

ปัญหาการพัฒนาที่ขาดความสมดุล และผลที่ตามมา อย่างเช่น
ความยากจน การล่มสลายของชุมชนชนบท การโยกย้ายถิ่นฐาน ฯลฯ เหล่า
นี้ เป็นที่รู้เห็นกันดีอยู่โดยทั่วไปแล้ว จะไม่ขอกล่าวถึงอีกในที่นี้ หากจะขอ
เสริมอีกประเด็นเดียวเกี่ยวกับปัญหาเรื่อง สิทธิ เสรีภาพ ซึ่งรัฐให้การปฏิบัติ
ที่ลักลั่นแตกต่างกันโดยสิ้นเชิง กล่าวคือ ในขณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ คือ
ชาวไร่ชาวนา และผู้ใช้แรงงาน ต้องถูกจำกัดสิทธิเสรีภาพในการ
รวมตัวจัดตั้งกลุ่มหรือสมาคมด้วย “ระบอบปฏิวัติ” แต่ในด้านธุรกิจอุต
สาหกรรมกลับได้รับการส่งเสริมอย่างแข็งขันจนสามารถพัฒนาขึ้นมาเป็น
สามสมาคมยักษ์ใหญ่ในปัจจุบัน ได้แก่ สภาหอการค้าแห่งประเทศไทย

สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย และสมาคมธนาคารไทย ดังเป็นที่รู้จักกันดี ไม่ต้องสงสัยเลยว่า นโยบายรัฐบาลแบบเลือกที่รักมักที่ชังเช่นนี้ ย่อมจะมีผลกระทบอย่างสำคัญยิ่งต่อพัฒนาการทางการเมืองของกลุ่มชนต่าง ๆ ภายในชาติ และต่อพัฒนาการประชาธิปไตยด้วยเป็นส่วนรวม

รวมความก็คือ *ชนชั้นกลางของไทยก่อกำเนิดขึ้นมาและขยายตัวโดยอาศัยอภิสิทธิ์ภายในระบอบเผด็จการทหาร และค่อย ๆ พัฒนาตนเองจากฐานกำลังทางเศรษฐกิจขึ้นสู่กระแสอำนาจทางการเมืองมาโดยลำดับ* ขบวนการ 14 ตุลาคม 16 และ “พฤษภาทวิภโยค” เป็นเครื่องสะท้อนถึงปรากฏการณ์เปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ ในขณะที่เดียวกับที่กลุ่มชนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะภาคเกษตรและชนบทต้องถูกลิดรอนสิทธิในทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งประกอบเป็นอีกด้านหนึ่งของสิทธิมนุษยชน ความจริงมีอยู่ว่า *สิทธิเสรีภาพทางการเมือง หรืออีกนัยหนึ่ง สิทธิที่จะมีส่วนร่วมตัดสินใจและกำหนดนโยบายของประเทศนั้น ย่อมไม่อาจเป็นไปได้โดยปราศจากฐานกำลังทางเศรษฐกิจ* การที่ชนชั้นกลางสามารถพัฒนาตนเองขึ้นสู่ฐานะอำนาจทางการเมืองได้นั้น ก็โดยอาศัยฐานกำลังทางเศรษฐกิจนี้เอง ในแง่นี้ ประสพการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองของสังคมตะวันตกก็คงเป็นไปทำนองเดียวกันกับในสังคมไทย ดังนั้น การลิดรอนสิทธิทางเศรษฐกิจ จึงย่อมบังเกิดผลเป็นการบั่นทอนทำลายสิทธิทางการเมืองไปด้วยในขณะเดียวกัน ทฤษฎีและนโยบายแบบนี้โอคาสลิสึกที่ว่าเฉพาะภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเท่านั้น ที่จะทำหน้าที่เป็นตัวจักรกลก่อให้เกิดการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และอาจแก้ไขความยากจนและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ ด้วยวิธีการกระจายรายได้นั้น ในตัวเองก็คือ การลิดรอนทำลายสิทธิมนุษยชนนั่นเอง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิทธิของบุคคลที่จะพัฒนาตนเอง เพราะสิทธิในการพัฒนาตนเองย่อมไม่อาจเป็นไปได้ ถ้าหากปราศจากเสียงปัจจัยผลิต อันได้แก่ ทุน วิทยาการ และทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเช่น ที่ดิน แหล่งน้ำ ฯลฯ ซึ่งภาคเกษตรชนบทได้ถูกลิดรอนไปในกระบวนการพัฒนาที่ผ่านมาโดยตลอด

ตรงนี้เองที่เป็นข้อจำกัดบทบาทของชนชั้นกลางในการพัฒนาประชาธิปไตย อันหมายถึง อธิปไตยและสิทธิปกครองตนเองของประชาชน สิทธิปกครองตนเอง ย่อมต้องประกอบไปด้วยทั้งด้านสิทธิทางการเมืองและ

ด้านสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ประเด็นอยู่ที่ว่า “60 ปี ประชาธิปไตย” จะเดินต่อไปในวิถีทางของอำนาจนิยมอันเป็นบ่อเกิดของระบอบอภิสิทธิ์ชนกลุ่มน้อยเหนือชนส่วนใหญ่ หรือจะสามารถเลือกวิถีทางตามกระแสสิทธิเสรีภาพ ทั้งนี้ทั้งนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับจิตสำนึกที่ชนชั้นกลางจะวินิจฉัยบทบาทของตนเองที่แสดงออกมาตั้งแต่ครั้ง 14 ตุลาคม 16 จนถึง “พฤษภาทมิฬ” ที่เพิ่งจะผ่านมานี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สำหรับกลุ่มธุรกิจการเงินและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ซึ่งขยายตัวเติบโตมาโดยอาศัยอภิสิทธิ์จากเผด็จการทหารมาตั้งแต่ต้นดังกล่ามาแล้ว

ปัญหากระบวนการรัฐสภา

ประเด็นต่อมาที่จะพิจารณาเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมือง ก็คือ สถาบันรัฐสภา อันเป็นรูปแบบที่ “60 ปีประชาธิปไตย” ของไทยเรายึดถืออยู่ และเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์อยู่กับปรากฏการณ์เกี่ยวกับชนชั้นกลาง เพราะฉะนั้น จึงเป็นการสมควรจะวิเคราะห์ติดต่อควบคู่ไปด้วยกัน แต่ในการทบทวนประเมินกระบวนการรัฐสภาเท่าที่เป็นมา รวมทั้งเพื่อที่จะมองออกไปในอนาคตนั้น เราคงจะต้องชัดเจนกันในหลักการเบื้องต้นเสียก่อนว่าในระบอบประชาธิปไตยนั้น อธิปไตยและสิทธิในการปกครองตนเองของประชาชนจะต้องได้รับการเคารพนับถืออยู่เสมอ การเลือกตั้งและการจัดองค์กรและกลไกต่าง ๆ เพื่อให้ใช้อำนาจหน้าที่แทนประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวรัฐสภาและสมาชิกรัฐสภา มิได้หมายความว่าประชาชนได้มอบความไว้วางใจให้โดยเด็ดขาด หรือว่าได้สูญเสียอธิปไตยและสิทธิปกครองตนเองไปให้แก่สถาบันผู้แทน ดังนั้น การปฏิบัติหน้าที่ของรัฐสภาย่อมจะต้องอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของประชาชนอยู่ตลอดเวลา และโดยนัยนี้ การแสดงความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์ หรือแม้กระทั่งการชุมนุมและเคลื่อนไหวของมหาชนเพื่อเรียกร้อง หรือคัดค้าน ย่อมเป็นสิทธิอันชอบธรรมและพึงต้องได้รับการปกป้องคุ้มครอง

อันที่จริงแล้ว กระแสมติมหาชนนั่นเอง นอกจากจะช่วยเป็นภาพสะท้อนและแนวทางให้สถาบันผู้แทนได้ทำหน้าที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์

อันชอบของประชาชนแล้ว ยังจะเป็นฐานพลังรองรับสถานะอำนาจและภูมิคุ้มกันให้กับสถาบันผู้แทนเองในอันที่จะต่อต้านภัยคุกคามจากการปฏิวัติรัฐประหาร ตราบใดที่สถาบันผู้แทนไม่ละเลยหรือทอดทิ้งประชาชน ตราบนั้นก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ หรือยากยิ่งที่จะเกิดการแทรกแซงหรือล้มล้างจากพลังอำนาจและอิทธิพลอันมิชอบ น่าเสียดายที่บรรดานักการเมืองอาชีพของเราส่วนใหญ่ที่เดียวมิได้คิดเห็นเช่นนั้น การได้รับเลือกตั้งหลายครั้งดูประหนึ่งจะเป็นการขึ้นจุดสุดยอดในชีวิตการเมือง การได้รับเลือกตั้งวาระหลายสมัยในตัวเองกลายเป็นเครื่องวัดความอาวุโสทางการเมือง และระดับสติปัญญาในการบริหารประเทศ ผลก็คือ การแสดงความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์ และกระแสดิมมหาชนนอกรัฐสภามักจะถูกมองว่าเป็นการทำทลายอำนาจความชอบธรรมของรัฐสภาและสมาชิกสภา แล้วก็ในหลายต่อหลายกรณีถูกกล่าวหาว่าผิดกฎหมาย! เพราะเหตุจากช่องว่างในกระบวนการความคิดความเชื่อเช่นว่านี้เองที่ยังผลให้สถาบันผู้แทนไทยขาดความหนักแน่นมั่นคงในอันที่จะทำหน้าที่เป็นหูเป็นตาและเป็นปากเสียงให้กับประชาชนได้อย่างแท้จริง วิกฤตทางการเมืองในห้วงเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” นั้นนับเป็นอุทาหรณ์อย่างดีที่สุดที่ก่อให้เกิดความอับจนทั้งในปัญญา และความเป็นผู้นำ ซึ่งไม่อาจหามาได้แม้กระทั่งจากสมาชิกสภาผู้แทนจำนวนถึง 360 คน!

ที่กล่าวเช่นนั้น ก็หวังว่าคงจะไม่ถูกท่านประธานรัฐสภาบังคับให้ถอนคำพูดเป็นแน่ เป็นที่น่าเสียดายว่า ในการประชุมรัฐสภาเมื่อคืนวันที่ 22 มิถุนายน ที่ผ่านมา ส.ส.อภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ต้องถูกบังคับให้ถอนคำพูดเพียงเพราะเหตุอุปการความจริงที่ว่า สภาผู้แทนฯ ชุดนี้ตกต่ำ การพูดความจริงกลายเป็นการสบประมาทสถาบันรัฐสภาไปเสียแล้ว ประหนึ่งว่าสถาบันรัฐสภาเป็นอิสระ ไม่มีความจำเป็นต้องสนใจใต้อะไรกับจิตใจ ความรู้สึกของมหาชนที่อยู่กรัฐสภา อันที่จริงถ้าจะพูดกันให้ถูกต้องจริง ๆ แล้ว ไม่ใช่สถาบันรัฐสภาหรอกที่ตกต่ำ แต่พฤติกรรมและการกระทำของสมาชิกรัฐสภาต่างหากที่ตกต่ำ สถาบันรัฐสภาเป็นที่สำหรับพูดความจริง และกระทำการแก้ไขปัญหาเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ใครก็ตามที่ขาดความกล้าหาญและรับผิดชอบพอที่จะยอมรับความจริงสมควรถูกขจัดให้ออกไปเสียจากสถาบันรัฐสภา

เมื่อไม่กี่วันมานี้ นายธนาคารใหญ่ท่านหนึ่งพูดถึงปัจจัยบันทอน การพัฒนาเศรษฐกิจไว้ว่า เกิดจากคอร์ปชั่น เติบโตทางการเมือง และการผูกขาดทางเศรษฐกิจ เหตุหรือปัจจัย 3 ประการที่ว่านี้ น่าจะเป็นเรื่องอธิบายได้ ในทำนองเดียวกัน สำหรับปัญหาความล้มเหลวทางการเมือง รัฐสภา ในประสบการณ์ของผู้พูดเอง ก็ได้เคยพบเห็นกับตัวเองมาแล้ว แม้ นักการเมืองระดับรัฐมนตรีที่ว่าภาพพจน์ดีที่สุดในยุคสมัยที่สุด ก็ไม่วายที่จะทำตนผูกขาดการตัดสินใจในเรื่องที่ถือเอาเองว่าเป็นเรื่องอยู่ในการกำกับดูแลของพรรคของตนโดยเฉพาะ คนอื่นไม่เกี่ยว แล้วก็ไม่ได้คิดอ่านแก้ไขอะไรเลย นอกจากแอบอิงอบอุ่นอยู่กับฝ่ายข้าราชการประจำ อันเป็นวิธีการทำงานที่ปลอดภัยที่สุด และในขณะเดียวกันก็ยังรักษามลประโยชน์ของพรรคไปด้วย

ลักษณะอุปนิสัยใจคอและการประพฤติส่วนตัว ไม่ว่าจะเป็นเรื่องคอร์ปชั่นก็ดี หรือความหึงผยองในอำนาจก็ดี คงจะไม่มีใครช่วยอะไรได้ นอกจากตัวของตัวเอง แต่นอกเหนือไปจากเรื่องของคนและผลประโยชน์เฉพาะตนแล้วเราคงจะต้องมองประเด็นให้กว้างออกไปถึงเงื่อนไขปัจจัยที่เป็นอุปสรรคขัดขวางกระบวนการรัฐสภา เพื่อเป็นแนวทางแก้ไขและเชื่อมโยงการใช้อำนาจหน้าที่ของสถาบันผู้แทนให้เป็นไปสอดคล้องต่อเจตนารมณ์ของประชาชนอย่างแท้จริง สำหรับในที่นี้ขอเสนอ 3 ประเด็นเพื่อพิจารณากัน คือ ระบบรวมศูนย์อำนาจ กระบวนการตัดสินใจกำหนดแนวนโยบายสาธารณะ และระบบพรรคและการเลือกตั้งซึ่งล้วนแต่จำเป็นจะต้องได้รับการแก้ไข

ในประการแรก เกี่ยวกับระบบรวมศูนย์อำนาจ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ประชาธิปไตยเป็นเรื่องของอธิปไตยและสิทธิของประชาชนใน อันที่จะปกครองหรือกำหนดใจของตนเอง แต่การใช้สิทธิปกครองตนเองย่อมไม่อาจสัมฤทธิ์ผลหรือยืนยงสถาพรได้ โดยปราศจากพื้นฐานการปกครองตนเองของชุมชนท้องถิ่น และตามความจริงแล้ว กระบวนการประชาธิปไตยจำเป็นต้องเริ่มขึ้นจากฐานของท้องถิ่น ประสบการณ์ของสังคมตะวันตกก็เป็นเช่นนั้น ที่กล่าวเช่นนี้ ก็มีได้หมายจะนำเอาตัวอย่างของตะวันตกมาเป็นต้นแบบอ้างอิงอะไร หากแต่ประสงค์ที่จะให้เราได้พิจารณาหาคู่มือที่พื้นฐาน

สังคมวัฒนธรรมของเราเองเป็นหลัก จะเห็นได้ว่าโดยพื้นฐานเป็นมาทางประวัติศาสตร์เราก็ได้มีธรรมเนียมประเพณีการปกครองตนเองของชุมชนท้องถิ่นอยู่แล้วในระดับหนึ่ง อย่างเช่น การเลือกตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หากแต่ตลอด “60 ปีประชาธิปไตย” ของเรา เราปล่อยให้กระแสนานาจนิยมรวบรัดเอากะบวนการประชาธิปไตยเช่นนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของระบบราชการ แทนที่จะพยายามผลักดันพัฒนาไปในทิศทางที่เป็นอิสระเสรีขึ้น ผลก็คือ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และผู้นำท้องถิ่นอื่น ๆ ต้องกลายเป็นเพียงเครื่องมือของการเมืองอำนาจนิยมระดับชาติ แสดงให้เห็นถึงว่า “60 ปีประชาธิปไตย” ยังไม่อาจหลุดพ้นไปจากอิทธิพลต่อต้านเก่า ๆ รัฐประหารและเหตุการณ์นองเลือด 6 ตุลาคม 2519 คงจะเป็นสัญญาณบอกเหตุที่ค่อนข้างชัดเจน กล่าวคือ เป็นปฏิบัติการยึดอำนาจล้มล้างรัฐธรรมนูญประชาธิปไตยฉบับปี พ.ศ. 2517 ซึ่งบัญญัติบทเฉพาะกาลไว้มีกำหนด 2 ปีก่อนที่จะให้มีการเลือกตั้งตำแหน่งต่าง ๆ ในท้องถิ่น นับตั้งแต่ตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด และนายอำเภอลงไป และวันที่ 6 ตุลาคม 2519 เป็นวันสุดท้ายของบทเฉพาะกาลนี้พอดี!

จะอย่างไรก็ตาม เราไม่อาจปฏิเสธได้ว่า การกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น เพื่อส่งเสริมการใช้สิทธิปกครองตนเอง เป็นเงื่อนไขจำเป็นต่อระบอบประชาธิปไตย ยิ่งไปกว่านั้นในสถานการณ์ซึ่งการเมืองยังหมิ่นเหม่ต่อการใช้กำลังอาวุธล้มล้างทำลายอย่างเช่นที่เป็นอยู่ การกระจายอำนาจจึงเท่ากับเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ในกรุงเทพมหานครที่มีการชุมนุมเคลื่อนไหวแสดงมติมหาชนกันอย่างกว้างขวางและด้วยจิตสำนึกรับผิดชอบนั้น มิใช่เพียงเพราะอาศัยสื่อมวลชนหนังสือพิมพ์และเครื่องมือสื่อสารทันสมัยเท่านั้น หากเป็นเพราะคนกรุงเทพฯ ได้ผ่านการทดสอบใช้สิทธิออกเสียงเลือกตั้งมากแล้วในช่วงระยะเวลาไม่นานนัก

ประการที่สอง เรื่องกระบวนการตัดสินใจกำหนดนโยบายสาธารณะนี้ก็อีกเช่นกัน เป็นกระบวนการที่ตกอยู่ภายใต้กระแสนานาจนิยมมาโดยตลอด เฉพาะอย่างยิ่ง นับตั้งแต่สมัย “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น คือการจัดตั้งหน่วยงานราชการใหม่ ๆ ในสมัยนั้น ให้ทำหน้าที่วางแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งการ

บริหารจัดการระเบียบการเงินการคลังและการศึกษาเพื่อใช้เป็นตัวจักรกล ผนวกเศรษฐกิจไทยให้สอดคล้องเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก คือทุนนิยมอุตสาหกรรม ซึ่งรวมความแล้วเป็นการกำหนดกรอบคูลมนนโยบายสาธารณะทั้งหมดของประเทศไว้ล่วงหน้าตายตัว และผูกพันอำนาจผลประโยชน์รวมทั้งการจ้ดสรรทรัพยากรไปในแนวทางเพื่อการขยายตัวเติบโตของภาคธุรกิจอุตสาหกรรมโดยเฉพาะ

ในสภาวะการณ์เช่นนี้ กลุ่มชนส่วนใหญ่ของประเทศ โดยเฉพาะในภาคเกษตรและชนบทจึงต้องถูกปิดช่องทางที่จะใช้สิทธิและโอกาสในการพัฒนาตนเอง และทรัพยากรทั้งกำลังคนและธรรมชาติต้องถูกตีค่าลงไปเป็นเพียงปัจจัยผลิตสนองความต้องการแสวงผลกำไรสูงสุดสำหรับภาคธุรกิจอุตสาหกรรม ในส่วนของสถาบันผู้แทนเล่า ก็คงได้แต่คล้อยตามไปกับนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาระแสหลัก บ้างก็พลอยเห็นเป็นของดีงามในตัวเองที่จะผลักดันให้ธุรกิจอุตสาหกรรมขยายครอบคลุมไปถึงภาคเกษตรและชนบท โดยไม่ต้องคำนึงว่าอะไรจะเกิดขึ้นกับผู้คนและชุมชน ซึ่งเลือกตั้งตนขึ้นมา ในการเลือกตั้งทั่วไปล่าสุดที่เพิ่งผ่านไปนี้เอง ยังมีผู้นำระดับหัวหน้าพรรคบางคนถึงกับคุยว่า ในบ้านเมืองนี้ไม่มีควมจำเป็นอันใดที่พรรคการเมืองและนักการเมืองอาชีพจะต้องมาคิดวางแผนนโยบายอะไรให้ยุ่งยาก เพราะได้มีหน่วยราชการ อย่างเช่นสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คิดทำให้เสร็จเรียบร้อยหมดแล้ว สิ่งที่บ้านเมืองต้องการจริง ๆ ก็คือ เลือกตั้งคนดีมีศีลสัตย์เข้าไปบริหารประเทศให้เป็นไปตามที่ทางราชการได้กำหนดไว้แล้วเท่านั้น

นี่คือช่องว่างอีกด้านหนึ่งในกระบวนการรัฐสภาของไทยเรา ซึ่งมองเห็นนโยบายสาธารณะเป็นเพียงปัญหาเทคนิค และเพราะฉะนั้นจึงเป็นเพียงธุระของคนกลางที่เป็น “มืออาชีพ” ที่จะจัดการ “60 ปีประชาธิปไตย” จึงไม่แต่เพียง 60 ปีของการยอมจำนนของฝ่ายตุลาการต่อเผด็จการทหารเท่านั้น ในทางฝ่ายนักการเมืองเองก็ต้องยอมจำนนต่อระบบราชการประจำในเรื่องนโยบายสาธารณะ ในทำนองเดียวกันและก็ด้วยเหตุนี้เอง ชีวิตการเมืองในระบอบรัฐสภาของไทยเราจึงเป็นการเมืองที่ไร้ความคิดอ่านในเรื่องนโยบาย หรือถ้าจะมีการเอ่ยอ้างถึงนโยบายกันบ้าง ก็เป็น

เพียงคำแถลงเลื่อนลอย แทบจะไม่ได้สะท้อนสภาพปัญหาความต้องการและศักยภาพของประชาชนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง

ประการสุดท้าย ที่จำเป็นจะต้องพิจารณาแก้ไขกันก็ได้แก่ ระบบพรรคและการเลือกตั้ง ความจริงแล้วในยุคแรก ๆ ที่ยังไม่มีกฎหมายพรรคการเมือง ถึงแม้สถาบันสภาผู้แทนราษฎรจะตกอยู่ภายใต้กระแสที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือให้กับฝ่ายบริหารอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ไม่ได้มีกฎหมายมาบังคับให้ต้องยึดติดอยู่กับกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดโดยเฉพาะ บรรดาสมาชิกสภาฯ ยังมีความเป็นปัจเจกบุคคล สร้างความสัมพันธ์และรู้จักมักคุ้นเป็นส่วนตัวโดยตรงกับประชาชนผู้เลือกตั้ง และเพราะฉะนั้นจึงสามารถทำงานการเมืองเป็นหูเป็นตาและปากเสียง สนองตอบปัญหาความต้องการของประชาชนในท้องถิ่นได้ดีตามสมควร แล้วก็ดูที่ทำท่าว่าจะค่อย ๆ พัฒนาก้าวหน้าไปด้วยดีตามสมควร ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สองภายใต้รัฐธรรมนูญปี พ.ศ. 2489 แต่ในการพัฒนาการต่อ ๆ มา โดยเฉพาะหลังรัฐประหาร 2490 และการปฏิวัติของกลุ่มจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี 2501 ระบบพรรคกลายเป็นเรื่องของการบังคับตามกฎหมาย ถึงขั้นที่ผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งจะต้องสังกัดพรรคการเมืองและพรรคการเมืองที่จะมีสิทธิส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งได้ ก็ต้องส่งไม่ต่ำกว่าจำนวนและเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนดไว้ ภายใต้ระบบพรรคเช่นนี้จึงเป็นการลดรอนสิทธิและโอกาสที่ใครต่อใครต้องการจะเลือกลงสมัครอิสระ รวมทั้งประชาชนผู้เลือกตั้งเอง ก็ต้องถูกลิดรอนสิทธิที่จะเลือกคนที่ไม่สังกัดพรรคในทำนองเดียวกัน

ที่กล่าวมานี้ ไม่ใช่หมายความว่าไม่ควรมีระบบพรรค ความจริงการรวมกลุ่มจัดตั้งพรรคนั้นเป็นวิถีธรรมชาติของคนเราอยู่แล้ว ยิ่งสำหรับนักการเมืองย่อมมีสัญชาตญาณอยู่เองที่จะรวมตัวกันเป็นกลุ่มเป็นพรรค แต่ประเด็นอยู่ที่ว่า ระบบพรรคที่เป็นประชาธิปไตย พึ่งเป็นเรื่องจะก่อตัวขึ้นมาจากฐานของประชาชนในท้องถิ่นโดยธรรมชาติ ไม่ใช่มากระเกณฑ์บังคับกัน ซึ่งโดยแท้จริงแล้ว ก็เป็นเรื่องจัดตั้งขึ้นเพื่อรับใช้อำนาจนั่นเอง ระบบพรรคในปัจจุบันจึงเป็นระบบและโครงสร้างที่ก่อกำเนิดขึ้นมาจากกระแสอำนาจนิยม แทนที่จะเป็นพรรคของประชาชนอย่างแท้จริง และด้วยเหตุนี้ในวิกฤตรัฐสภาหลังเหตุการณ์ “พฤษภาทมิฬ” จึงได้มีการเสนอแนะ

ให้บรรดาสมาชิกผู้แทนราษฎรร่วมมือกันสลายระบบพรรคลงไปเสียทีเพื่อจะได้ร่วมกันหยุดยั้งเล่ห์เหลี่ยมผู้ฉ้อราษฎร์บังหลวงคนใหม่ที่มาจากการเลือกตั้ง และในที่สุด เพื่อที่จะได้พร้อมใจกันยุบสภา เป็นการคืนอธิปไตยและสิทธิปกครองตนเองสู่ประชาชนอีกระหน่ง แต่ก็น่าเสียใจอีกเช่นกันที่เราไม่มีนักการเมืองอาชีพที่พอจะมองอะไรให้พ้นออกไปจากปัญหาความอื้ออืดและผลประโยชน์เฉพาะหน้าเฉพาะตนได้ เราจึงไม่อาจฟันฝ่าให้พัฒนาการประชาธิปไตยของเราได้ขึ้นสู่กระแสสิทธิเสรีภาพได้อย่างจริงจังจนถึงบัดนี้

ส่งท้าย

ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ เท่าที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้น เป็นความพยายามที่จะทำความเข้าใจกับตัวเราทั้งหลายผู้เป็นเจ้าของอธิปไตย ในรอบ 60 ปีที่ผ่านมา เราได้เห็นพัฒนาการมาโดยลำดับ ช่วง 15 ปีแรกเป็นการเริ่มต้นของการสถาปนาระบอบรัฐธรรมนูญ หากแต่โดยพื้นฐานของโครงสร้างสัมพันธภาพทางอำนาจ กลไกรัฐสภาพอยู่ภายใต้อิทธิพลของเผด็จการทหาร ผลของสงครามโลกครั้งที่สอง เปิดโอกาสให้ผู้นำทางการเมืองฝ่ายพลเรือนได้ใช้ความพยายามอีกระหน่ง ในอันที่จะพัฒนาประชาธิปไตยไทยให้ก้าวหน้าไปอีกขั้นตอนหนึ่ง ภายใต้รัฐธรรมนูญฉบับปี 2489 แต่ก็ต้องถูกเลิกล้มไปด้วย รัฐประหาร พฤศจิกายน 2490 ช่วงสิบปีเศษต่อจากนั้นเป็นช่วงเวลาของการปรับตัวของกลุ่มอำนาจทางทหารใหม่ การปฏิวัติตุลาคม 2501 ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นการเปิดศักราชใหม่ของเผด็จการทหาร โดยการรับเอานโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจตามนโยบายเสนอแนะของธนาคารโลก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาเพื่อสถาปนา “ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศใหม่” หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และโดยนัยนี้ภาคธุรกิจเอกชนและชนชั้นกลางได้ก่อตัวเติบโตขึ้นเป็นลำดับ ในขณะเดียวกันกับที่ ระบอบเผด็จการทหารและระบอบรัฐธรรมนูญภายใต้กระแสอำนาจนิยมไม่อาจปรับตัวตามกระแสการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคม สภาวะความถกกันขัดแย้ง กระตุ้นให้เกิดกระแสสิทธิเสรีภาพ ซึ่งแสดงออกทางขบวนการนักศึกษาประชาชน 14 ตุลาคม

2516 และพฤษภาคม 2535 นี้ ไม่ต้องสงสัยเลยว่ากระแสสิทธิเสรีภาพ ทั้งสองครั้งสำคัญนี้ได้ปรากฏบทบาทที่โดดเด่นขึ้นเป็นลำดับของกลุ่มชน ชั้นกลาง

โดยนัยนี้ ทศนะท่าที่ของชนชั้นกลางต่อปัญหาพัฒนาการประชาธิปไตย จึงกำลังเป็นโจทย์สำคัญสำหรับแนวทางที่เศรษฐกิจการเมืองไทย จะก้าวเดินต่อไปในอนาคต ทศนะท่าที่ของกลุ่มชนชั้นกลางย่อมมีความแตกต่างหลากหลายกันออกไป แต่ดูจะมีจุดร่วมกันตรงที่ต่างเกิดจิตสำนึก ที่เห็นความจำเป็นจะต้องเข้ามามีบทบาททางการเมืองโดยตรงและเปิดเผยขึ้น กล่าวโดยเฉพาะในด้านแวดวงธุรกิจการเมืองขนาดใหญ่ กำลังมีดำริถึงขั้น ตั้งมูลนิธิหรือกองทุนเพื่อสนับสนุนนักการเมืองหรือพรรคการเมืองที่มีคุณภาพ ซึ่งก็นับเป็นความคิดริเริ่มที่ดีอยู่ แต่ปัญหาอยู่ที่ว่า เราจะวัดคุณภาพนักการเมืองกันด้วยอะไร ? ถ้าหากจะวัดกันเพียงด้วยเกณฑ์ความต้องการที่จะให้นักการเมืองและสถาบันรัฐสภาเสนอสนองต่อนโยบายเศรษฐกิจอันสอดคล้อง เฉพาะต่ออำนาจและผลประโยชน์ด้านธุรกิจแล้ว ก็เกรงว่าแนวความคิดริเริ่ม ที่ว่านี้ จะไม่ต่างอะไรนักจากกระแสนโยบายนิยมที่เรากำลังปฏิเสธต่อต้านกัน อยู่ จะต่างกันก็ตรงที่ปรับเปลี่ยนจากกระแสสิทธิพลทางราชการมาสู่กระแสนโยบายเงินเท่านั้น ซึ่งในที่สุด ก็จะถูกบดด้วยคอร์ปชั่นและเผด็จการทางการเมือง รวมทั้งการผูกขาดเศรษฐกิจดังที่กำลังวิตกห่วงใยกันอยู่ ทางเลือกที่ สร้างสรรค์น่าจะมีอยู่ในวิถีทางของประชาธิปไตย กล่าวคือ ร่วมมือร่วมใจ กันปรับเปลี่ยนทิศทางนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจให้เกิดความสมดุล และ ยกฐานะและขีดความสามารถของประชาชนส่วนใหญ่ทั้งในเมืองและชนบท เพื่อว่าประชาชนเองจะได้อย่างเลือกใช้สิทธิเลือกตั้งผู้แทนที่ดี มีคุณภาพและเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

“60 ปี ประชาธิปไตย” จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นพัฒนาการผ่าน จากช่วงเผด็จการทหารมาสู่กระแสชนชั้นกลางนอกกระบวนการ กลุ่มชน ชั้นกลางเองเป็นแบบอย่างของธรรมชาติมนุษย์ที่ดีนั้นต่อสู้เพื่อความเป็น อิสระเสรี กลุ่มชนอื่น ๆ ส่วนใหญ่ในสังคมก็คงไม่ได้แตกต่างอะไรนักในข้อนี้ อนาคตและความเป็นไปได้ที่สังคมไทยจะสามารถพัฒนาไปในกระแสสิทธิ เสรีภาพโดยสันติหรือไม่ และอย่างไรรัน จึงเป็นเรื่องที่ขึ้นอยู่กับทัศนคติ

และการตัดสินใจของกลุ่มชนชั้นกลางเองว่าจะเลือกยึดมั่นถือมั่นอยู่กับระบบ
และแนวทางอภิสิทธิ์ หรือว่าวิถีทางพัฒนาก้าวหน้าไปสู่กระแสสิทธิเสรีภาพ
และระบอบประชาธิปไตยของประชาชนโดยประชาชน และเพื่อประชาชน
ในที่สุด

ศตวรรษแห่งการปฏิรูป ร.๕

เอกสารประกอบการบรรยายนำเนื่องในการประชุมวิชาการประจำปี 2535 เรื่อง “100 ปี แห่งการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : พัฒนาการและผลกระทบต่อสังคมไทย” วันที่ 20-21 กรกฎาคม 2535 ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศตวรรษแห่งการปฏิรูป ร. ๕

ท่านอธิการบดี เพื่อนคณาจารย์ ท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ

ขอขอบพระคุณจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้เกียรติได้มาร่วมการประชุมวิชาการประจำปี พ.ศ. 2535 นี้ อันเป็นวโรกาสเฉลิมฉลองครบรอบร้อยปีแห่งการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับทั้งขอแสดงความชื่นชมยินดีต่อทางมหาวิทยาลัยและเพื่อนคณาจารย์ ที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ได้มีการศึกษาวิจัยกันถึงประเด็นเรื่อง “พัฒนาการและผลกระทบต่องสังคมไทย” ขึ้น เพื่อนำเสนอให้เกิดเนื้อหาสาระทางปัญญาความคิดในวโรกาสเฉลิมฉลองนี้ ในส่วนของผู้พูดเองในฐานะที่ถือตนเป็นมิตรและส่วนหนึ่งของประชาคมวิชาการเสมอมา ย่อมรู้สึกเป็นเกียรติและยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะได้มีส่วนร่วมเสวนาเพื่อช่วยกันแสวงหาความรู้ความเข้าใจในสภาพปัญหาของประเทศชาติอันเป็นที่รักและหวงแหนของเราทุกคน

ในท่ามกลางบรรยากาศอันรวนระส่ำระสายทางศีลธรรมและ
หลักการ และในท่ามกลางของกระแสเศรษฐกิจการเมืองที่ถูกครอบงำไปด้วย
ระบบอำนาจอันโหดเหี้ยมและเลื่อมทราวม เห็นแก่ผลประโยชน์เพียงชั่วครู่
ชั่วยามอย่างที่เห็น ๆ กันอยู่ที่นี่ ก็ใครขอให้เราทั้งหลายในประชาคมวิชาการ
ได้ร่วมใจกันฟื้นฟูสร้างความเชื่อมั่นศรัทธาในความเที่ยงธรรมและพลวัต
ทางวิชาการขึ้น ทั้งในโอกาสเฉลิมฉลองอันยิ่งใหญ่ และที่จะพึงกระทำกัน
ต่อไป อันจะเป็นส่วนสำคัญช่วยประคับประคองให้บ้านเมืองได้สามารถ
พัฒนาไปในแนวทางของหลักความเป็นจริง ความเป็นเหตุเป็นผล และความ
ถูกต้องเป็นธรรม เพื่อประโยชน์สุขอันยั่งยืนต่อส่วนรวมอย่างแท้จริงในที่สุด

เรื่องราวเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการบันทึกและศึกษาวิจัยกันไว้มากมาย
จนอาจกล่าวได้อย่างเต็มปากว่าไม่มีอะไรที่ต้องสงสัยในคุณค่าความสำคัญ
ของผลงานปฏิรูปเปลี่ยนแปลงในครั้งนั้น แล้วก็ไม่มีความสงสัยเลยใน
พระบารมีและอัจฉริยภาพส่วนพระองค์ท่านในการทรงดำเนินงานปฏิรูปด้าน
ต่าง ๆ อย่างสุขุมคัมภีรภาพและสัมฤทธิ์ผล โครงการวิจัยและประชุมวิชาการ
ที่จัดให้มีขึ้นเนื่องในวาระครบรอบปีแห่งการปฏิรูปการปกครอง โดยเน้น
ถึงประเด็น “พัฒนาการและผลกระทบต่องสังคมไทย” ในคราวนี้ เข้าใจว่าคง
มุ่งจะให้เป็นส่วนเสริมขยายต่อออกไปจากเนื้อหาพระราชกรณียกิจที่ได้ทรง
ปฏิบัติไว้ในรัชสมัยของพระองค์ท่าน แน่นนอนเหลือเกินว่า การปฏิรูปเปลี่ยน
แปลงยิ่งใหญ่ถึงขั้นเป็นการปฏิวัติ หรือ “พลิกแผ่นดิน” ดังที่พระบาทสมเด็จพระ
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 ได้ทรงว่าไว้ นั่นย่อมจะส่งผลกระทบสืบ
เนื่องอันยาวนานนับศตวรรษ ดังที่การนำเสนอผลงานวิจัยด้านต่าง ๆ คง
จะได้ชี้ให้เห็นกันอย่างละเอียดพิศดารในวาระประชุมต่อไป หลังจากนี้
สำหรับในที่นี้ ใครขอเสนอแง่มุมให้เพื่อน ๆ นักประวัติศาสตร์และท่านผู้
มีเกียรติได้ลองพิจารณาใคร่ครวญกันดู ทั้งนี้โดยหวังว่าอาจจะได้ประเด็น
บางอย่างที่สำคัญและควรค่าแก่การคิดอ่านทำการศึกษาวิจัยสานต่อกันไป
ในวันข้างหน้า เพียงแต่ว่าด้วยความรู้อันค่อนข้างจำกัดของผู้พูด แง่มุมที่เสนอ
จึงค่อนข้างจะเป็นไปในลักษณะของการตั้งโจทย์หรือคำถามเสียมากกว่าที่
จะเป็นการให้คำอธิบายหรือคำตอบ

จะมอง “ร้อยปีแห่งการปฏิรูป” กันอย่างไร ?

ดังเป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า โลกมนุษย์เราในช่วงกว่าสองศตวรรษที่ผ่านมา ได้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่และรวดเร็ว ทั้งนี้โดยผลของ “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” ในโลกตะวันตก และจากนั้นอำนาจและอิทธิพลของการค้าและอุตสาหกรรม รวมทั้งเทคโนโลยีสมัยใหม่ ก็ได้แผ่ขยายออกไปทั่วโลก รวมความแล้วการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยและการพัฒนาอุตสาหกรรม เกิดเป็นปรากฏการณ์ร่วมของสังคมมนุษย์เกือบทุกหนทุกแห่งในโลก และส่งผลกระทบอย่างมหาศาลต่อชีวิตมนุษย์ทุกด้านไม่ว่าจะเป็นในทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรม รวมถึงโลกทัศน์และภูมิปัญญา สังคมไทยเรานับเป็นส่วนหนึ่งที่ตกอยู่ภายใต้กระแสการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงที่ว่านี้ การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยและการพัฒนาอุตสาหกรรมจึงเป็นกระแสพาของการเปลี่ยนแปลงที่เข้าสู่สังคมไทย และภูมิภาคย่านนี้ของโลกอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ประเด็นคงอยู่ที่ว่า จะตั้งรับกระแสการจู่โจมจากภายนอกเช่นนี้ ให้เกิดเป็นคุณค่าต่อชีวิตความเป็นอยู่ภายในได้อย่างไรเท่านั้น รวมทั้งที่เป็นนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศที่จะต้องเรียนรู้กันให้ดีจากหัวเวลา “ร้อยปีแห่งการปฏิรูป” อันเป็นสารสำคัญของการประชุมวิชาการนี้

แต่ก่อนอื่นที่เดียว พึงต้องเป็นที่เข้าใจร่วมกันว่า มาตรการปฏิรูปครั้งใหญ่ด้วยการตั้งกระทรวงใหม่ 12 กระทรวงในปี พ.ศ. 2435 ตาม “พระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน” นั้น ไม่ใช่จะมีความหมายเป็นเพียงจุดเริ่มต้น หรือแม้บทสรุปของภารกิจการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงโดยรวมของสังคมไทย นั่นก็คือว่า พระบรมราชาธิบายและมาตรการปฏิรูปในปี พ.ศ. 2435 และทั้งที่ทรงกระทำมาก่อนหน้าเพื่อฟื้นฟูพระราชอำนาจทั้งในด้านการเงินการคลังก็ดี ด้านกำลังคนก็ดี และด้านสถาบันการเมืองและราชการก็ดี ทั้งหมดเหล่านี้ต่างประกอบกันเป็นเอกภาพของเป้าหมายในอันที่จะตั้งรับกระแสการกดดันการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก คือมหาอำนาจอุตสาหกรรมตะวันตก และเมื่อมองไปจากแง่มุมของกระแสโลกที่ว่านี้แล้ว การปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงน่าจะเป็นที่เข้าใจชัดเจนขึ้นในฐานะเป็น “กระบวนการ” ส่วนหนึ่ง

ในกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก อันมีมาแต่ “การปฏิวัติอุตสาหกรรม” ซึ่งอุบัติขึ้นในโลกตะวันตกช่วงศตวรรษก่อนหน้านั้น ข้อที่พึงตระหนักกันก็คือ สภาพความเป็นจริงที่ว่า กระแสการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยอันอาศัยแหล่งที่มาทางวัฒนธรรมอันหนึ่งอันเดียวกันนี้เอง ยังคงยืนยันเป็นกระแสพลังหลักทางเศรษฐกิจการเมืองของโลกยุคปัจจุบัน หากแต่ได้ปรับเปลี่ยนรูปโฉมจากลัทธิจักรวรรดินิยมแห่งคริสต์ศตวรรษที่ 19 มาสู่ภาพลักษณ์ที่ใช้เรียกขานกันว่า “ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศใหม่” ภายหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

ประเด็นมืออยู่ว่า โดยนัยที่เป็น “กระบวนการ” ตอบโต้และปรับตัวต่อกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมซึ่งสืบทอดมาตลอดยุคอุตสาหกรรมเองและจนถึงเข้าสู่ยุคข้อมูลข่าวสารในปัจจุบันนี้นั้น “ร้อยปีแห่งการปฏิรูป” ย่อมมีมิติของเวลาเชื่อมโยง ทั้งสถานะที่เป็นไปก่อนหน้านั้นและที่พัฒนาการต่อ ๆ มา ภายหลัง แล้วเมื่อพิจารณาเหตุจากกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมอันเป็นกรอบใหญ่แล้วพระบรมราชาบายและมาตรการปฏิรูปต่าง ๆ จึงเปรียบเสมือนภารกิจการปฏิรูปที่ยังไม่เสร็จสิ้น และเป็นเรื่องที่ต้องจำเป็นต้องเรียนรู้ ทำความเข้าใจกันจากกรอบอ้างอิงที่กว้างไกลออกไปจากเรื่องของจักรวรรดินิยมยุคคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นเพียงฉากหนึ่งในช่วงเวลาเวลาหนึ่งของพัฒนาการวัฒนธรรมอุตสาหกรรม สังคมไทยจำต้องเผชิญกับการคุกคามทางวัฒนธรรมที่ว่านี้มาตั้งแต่เริ่มแรก ความสำเร็จในการฟื้นฟูพระราชอำนาจและสถาปนารัฐประชาชาติอันเป็นเป้าหมายของการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อาจเป็นคำตอบต่อการคุกคามและระรานทางการทหารของจักรวรรดินิยมในยุคนั้นสมัยนั้น แต่ก็ยังไม่อาจสกัดกั้นการทะลุทะลวงทางวัฒนธรรม “ด้านลบ” ของตะวันตก อันเป็นองค์ประกอบสำคัญต่อการขยายอำนาจเศรษฐกิจ การเมืองของมหาอำนาจอุตสาหกรรม

วัฒนธรรมด้านลบที่ว่านี้ไม่ใช่เพียงแต่จะส่งผลกระทบต่อสังคมประเทศ “ด้อยพัฒนา” อันเป็นเป้าหมายของการระรานและแผ่อำนาจของมหาอำนาจอุตสาหกรรมเท่านั้น แม้ภายในสังคมตะวันตกอันเป็นแหล่งกำเนิดของกระแสการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยเอง วัฒนธรรมอุตสาหกรรมก็ได้สร้างต้นแบบของความแบ่งแยกและปฏิบัติขึ้นมาแล้ว ทั้งระหว่างคนต่อคนกันเองในสังคม และระหว่างคนต่อธรรมชาติ แล้วก็จำลองภาพวิถีชีวิตของการแบ่ง

แยกและขัดแย้งในทำนองเดียวกันออกไปสู่บรรดาสังคมประเทศด้อยพัฒนา
ทั้งหลาย รวมทั้งสังคมไทยเรา ทั้งนี้เพราะโดยธรรมชาติของกระแสวัฒนธรรม
วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ว่านี้ ชีวิตเศรษฐกิจสังคมต้องถูกแบ่ง
ภาคเป็นส่วนส่วนออกจากกันโดยชัดเจนระหว่างภาคอุตสาหกรรมและภาค
เกษตรกรรม แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีความสัมพันธ์ต่อกันอยู่ โดยถือเอา
ภาคอุตสาหกรรมเป็นใหญ่เหนือภาคเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ ในฐานะที่เป็น
ฝ่ายครอบครองทุนและเทคโนโลยีสมัยใหม่ และดังนั้นจึงทำหน้าที่เป็นตัว
จักรพัฒนาการจำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ส่วนสังคมส่วนอื่น ๆ รวมทั้ง
ธรรมชาติจะต้องทำหน้าที่รองรับเป็นปัจจัยผลิตรองรับหนุนช่วยให้ภาค
อุตสาหกรรมได้เก็บเกี่ยวผลกำไรสูงสุด ซึ่งจะใช้เป็นเกณฑ์วัดอัตราขยายตัว
เติบโตทางเศรษฐกิจตามหลักทฤษฎีเศรษฐศาสตร์สำนักนีโอคลาสสิก โดยนัยนี้
เอง คนโดยเฉพาะกลุ่มคนส่วนใหญ่ที่อยู่นอกแวดวงกลุ่มทุนรวมทั้งทรัพยากร
ธรรมชาติ จึงถูกตีค่าลงเป็นเพียงสินค้า คือ หน่วยแรงงาน หรือวัตถุดิบที่ใช้
ซื้อขายกันได้ตามกลไกตลาดเช่นเดียวกับสินค้าอื่น ๆ และในประการสำคัญเป็น
ปัจจัยรองรับสำหรับการแสวงผลกำไรสูงสุดของภาคอุตสาหกรรมดังกล่าวแล้ว

ที่กล่าวมาโดยสังเขปนี้ ก็คือ วัฒนธรรมการเรียนรู้ที่แทรกซ้อนเข้า
มาในกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย เป็นที่เห็นได้ว่าการบวนการ
ปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คงจะมุ่งต่อเป้าหมาย
อันจำกัดในการเผชิญหน้าจักรวรรดินิยมตะวันตก กล่าวคือ อธิปไตย
และความอยู่รอดของชาติ และในขณะเดียวกันก็เป็นความพยายามปรับตัว
เรียนรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการพัฒนาก้าวหน้าของบ้านเมือง ข้อนี้ย่อม
จะเป็นที่เข้าใจกันดีอยู่แล้ว ข้อที่น่าคิดกันต่อไปก็คือว่า สังคมไทยจะมีคำตอบ
อย่างไรกับการทะลุทะลวงทางวัฒนธรรมด้านลบดังกล่าว เป็นที่แน่นอนว่า
พระบรมราชาบายและผลงานปฏิรูปเมื่อศตวรรษที่แล้วย่อมไม่อาจทำหน้าที่
เป็นเสมือนสูตรสำเร็จ สามารถตอบและขจัดปัญหาบ้านเมืองไปได้ทุกแห่งทุก
มุมและตลอดกาล เพราะในที่สุดแล้วการปฏิรูปการปกครองในครั้งนั้นคง
ทำหน้าที่เป็นกระบวนการส่วนหนึ่งในกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลก ดัง
ที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น และถึงอย่างไรก็ตาม โดยสถานการณ์ รวมทั้งสภาวะ
ทางความรู้และวิชาการเองในยุคนั้นสมัยนั้น ปัญหาระยะยาวอันสืบเนื่องอยู่

ในมิติวัฒนธรรมอุตสาหกรรมดูจะยังไม่ปรากฏเด่นชัดเท่าใด จนกระทั่งถึงช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่สอง

จะศึกษาถึง “พัฒนาการและผลกระทบ” กันอย่างไร

โดยอาศัยการมองจากภาพกว้างของกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรม การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยของสังคมไทย จึงอาจจัดเข้าอยู่ในข่ายของการเปลี่ยนแปลงอันมีมาจากการกดดันด้านภายนอก แล้วความจริงก็ดูจะเป็นเช่นนั้นตลอดช่วงประวัติศาสตร์ “ร้อยปีแห่งการปฏิรูป” พิจารณาในแง่นี้ เราอาจแบ่งช่วงการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ ๆ ซึ่งต่างมีสมมุติฐานที่มาร่วมกัน คือ กระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรม หากแต่ในบริบททางเศรษฐกิจการเมืองที่ต่างยุคต่างสมัยกัน การปฏิรูปเปลี่ยนแปลง 2 ช่วงใหญ่ ๆ ที่ว่านี้ได้แก่ช่วงการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้รับผลกระทบจากการเปิดประเทศ โดยผลของสนธิสัญญาเบาริงตอนปลายรัชกาลที่ 4 และช่วงที่สองเป็นไปภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” ซึ่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ สถาปนาขึ้นในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2501 อันเป็นจุดเริ่มต้นของการวางแผนเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตาม “ข้อเสนอแนะ” ของธนาคารโลก กล่าวคือ ลดบทบาทของรัฐในด้านเศรษฐกิจให้เหลือเพียงบริการโครงสร้างเศรษฐกิจพื้นฐาน เพื่ออำนวยความสะดวกการลงทุนและประกอบการของภาคเอกชน

พึงเป็นที่เข้าใจด้วยว่า “ข้อเสนอแนะ” ของธนาคารโลกที่ว่านี้นั้น โดยแท้จริงก็คือ จุดเริ่มต้นของการกดดันจากกระแสเศรษฐกิจการเมืองของมหาอำนาจอุตสาหกรรมเพื่อสถาปนา “ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศใหม่” ดังกล่าวข้างต้นนั่นเอง ธนาคารโลกเป็นเพียงหนึ่งในสามสถาบันเศรษฐกิจระหว่างประเทศ ซึ่งได้รับการจัดตั้งโดยมีเป้าหมายในอันที่จะทำการหล่อหลอมเศรษฐกิจประเทศด้อยพัฒนา และกำลังพัฒนาทั้งหลายให้ผนวกเข้ากับระบบเศรษฐกิจโลก สำหรับบทบาทหน้าที่ของธนาคารโลกคงมุ่งไปในด้านกำหนดแนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจตามกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมดังกล่าวแล้ว ส่วนอีกสองสถาบันเศรษฐกิจระหว่าง

ประเทศ คือ กองทุนการเงินระหว่างประเทศ (IMF) และข้อตกลงทั่วไปว่าด้วยการค้าและภาษี (GATT) ก็มีบทบาทที่แบ่งงานกันออกไปในด้านการเงิน การคลัง และการค้าตามลำดับ และทั้งหมดประกอบกันทำหน้าที่เป็นกลไกอันมีเป้าหมายร่วมกันในการสร้างเสริม “ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศใหม่” ขึ้น หลังจากที่ต้องผ่านมรสุมสงครามโลกถึงสองครั้งสองครา ในช่วงระยะเวลาเพียง 25 ปีเศษ เพราะเหตุปัญหาวิกฤตและขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจอุตสาหกรรมด้วยกันเอง

โดยหลักการแล้ว “ระเบียบเศรษฐกิจระหว่างประเทศใหม่” น่าจะบังเกิดผลดีต่อมนุษยชาติ ไม่ว่าจะเป็นในแง่ของการพัฒนาก้าวหน้าและคุณภาพชีวิต หรือว่าในแง่ของความเป็นสันติสุขของประชาคมนานาชาติ ถ้าหากว่าระเบียบเศรษฐกิจที่ว่านี้จะไม่ต้องถูกจำกัด และกำกับอยู่ภายในกรอบของกระแสนิยมธรรมอุตสาหกรรม อันมุ่งแต่อำนาจและผลประโยชน์ของ “ภาคอุตสาหกรรม” เป็นใหญ่เหนือชนส่วนอื่น ๆ ในสังคมดังที่กล่าวมา

กระแสดันจากพลังเศรษฐกิจโลกที่วุ่น คือ ตัวกำหนดแนวทางและแบบแผนการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของไทย ในช่วงสามทศวรรษที่ผ่านมา ผลกระทบจากการเร่งรัดอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความยากจนและความล่มสลายของชนบท ช่องว่างรายได้ ฯลฯ เหล่านี้ได้มีการศึกษาเป็นที่รู้เห็นกันอย่างกว้างขวางอยู่แล้ว จะไม่ขอขยายความอะไรอีก หากเพียงจะชวนความสนใจของเพื่อน ๆ คณาจารย์และท่านผู้มีเกียรติทั้งหลายกลับมาที่เรื่องของวัฒนธรรมการเรียนรู้ ซึ่งเป็นประเด็นหลักของการนำเสนอในที่นี้ และซึ่งจะเป็นตัวกำกับเป้าหมายและแบบแผนการปฏิรูประบบราชการภายใต้ “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นั่นก็คือ การสถาปนากลไกและบุคลากรขึ้นใหม่ภายในโครงสร้างรวมศูนย์อำนาจเดิมอันมีมาแต่ครั้งการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เพื่อให้ทำหน้าที่บริหารราชการอำนาจส่งเสริมต่อ “ภาคเศรษฐกิจสมัยใหม่” โดยเฉพาะกลไกราชการที่วุ่น ที่เป็นหลัก ๆ ก็ได้แก่สภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ คณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน สำนักงบประมาณ และธนาคารแห่งประเทศไทย หน่วยราชการเหล่านี้เป็นแหล่งรวมของบุคลากรกำลังคนกลุ่มใหม่ รวมทั้งที่กระจายตัวสอดแทรกอยู่ตาม

กระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักเรียกกันรวม ๆ ไปว่า กลุ่มเทคโนโลยี หรือ ขุนนางนักวิชาการ ความหมายก็คือว่า เป็นกลุ่มบุคลากรที่ได้ผ่านการร่ำเรียน และฝึกฝนกันมาในระดับปริญญาชั้นสูง มีความรู้เข้าใจของใน เรื่องการจัดการเศรษฐกิจให้เป็นไปตามกระแสเศรษฐกิจโลก อันนับเป็น วัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่ เป็นที่เห็นได้ว่าโครงการช่วยเหลือและทุนการศึกษาจากต่างประเทศ ย่อมจะมีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งต่อการสร้างและพัฒนา วัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่นี้

ด้วยเหตุฉะนี้เอง เศรษฐกิจสังคมไทยจึงต้องถูกแบ่งแยกออกเป็น ภาค ๆ จากกัน คือ ภาคอุตสาหกรรม/ภาคเกษตร ภาคเมือง/ภาคชนบท หรือภาคทางการ/ภาคไม่ทางการ ทิศนะตามแบบฉบับการเรียนรู้ของกลุ่ม ขุนนางนักวิชาการเหล่านี้ ก็คือยึดถือภาคหนึ่ง คือ ภาคอุตสาหกรรมที่เป็น ทางการ ขึ้นเป็นใหญ่เหนือภาคอื่น ๆ นี่เป็นแนวทางและกรอบนโยบายและ ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ได้รับการตัดสินใจกำหนดไว้แล้วจากมหาอำนาจภายนอก และถือว่าอยู่นอกเหนือการตั้งคำถามหรือวินิจฉัยตรวจสอบใดๆ กระบวนการเรียนรู้ที่เหลืออยู่ซึ่งเป็นที่ยกย่องเชิดชูกันเป็นความเชี่ยวชาญ หรือที่มานิยมเรียกกันในยุครัฐบาลอานันท์ ปันยารชุนว่า “มืออาชีพ” ก็คือเรื่องของ เทคนิควิธีการ ในอันที่จะบริหารจัดการเศรษฐกิจของชาติให้ประสานสอดคล้องกับกระแสมหาอำนาจอุตสาหกรรม และทุกสิ่งทุกอย่างภายในชาติจะต้อง จัดการให้อยู่ภายใต้กำกับของกระแสโลกที่วุ่น ผลก็คือ วัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่ ยึดถือเอาเป้าหมายที่กำหนดมาจากภายนอกเป็นสรณะ และในขณะที่เดียวกันก็ติดขัดเกือบโดยสิ้นเชิงจากพื้นฐานและศักยภาพอันมีอยู่ในสังคม วัฒนธรรมไทยเอง ในอันที่จะพึงมีบทบาทส่วนร่วมสำคัญในกระบวนการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย

ข้อที่มักใช้อ้างกันอยู่เสมอจะเป็นว่า วัฒนธรรมการเรียนรู้สมัยใหม่ดังกล่าวนี้ เป็นเรื่องของความเป็นกลาง ไม่เกี่ยวกับการตัดสินใจทางการเมือง เพราะฉะนั้นจึงมีค่าควรแก่การยอมรับนับถือ แต่ตามความจริงแล้ว คงไม่ยากที่จะมองเห็นกันได้ชัดเจนอยู่ในตัวเองว่า การตัดสินใจทางการเมือง ได้กระทำกันไว้แล้ว และก็เป็นที่ยอมรับสนับสนุนกันภายในโครงสร้างวัฒนธรรมอุตสาหกรรม หลักวิชาการที่ว่า ภาคอุตสาหกรรมเป็นตัวจักรของการ

จำเริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ย่อมให้ความหมายอยู่ในตัวเองว่า ภาคเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ จะต้องอยู่ในฐานะที่ด้อยและรองรับการขยายตัวเติบโตของภาคอุตสาหกรรม และทั้งหมดนี้เป็นการสรุปตัดสินใจในเชิงของการแจกแจงอำนาจและผลประโยชน์ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาทางการเมืองทั้งสิ้น โดยนัยนี้เอง กลุ่มเทคโนโลยี หรือขุนนางนักวิชาการ จึงนับว่ามีความเป็นนักการเมืองอย่างเต็มตัว ไม่ว่าจะโดยตั้งใจหรือไม่ก็ตาม และไม่ว่าจะพยายามเสนอตัวเองเป็นนักวิชาการอย่างไรก็ตาม ความแตกต่างระหว่างนักการเมืองกับนักวิชาการ อยู่ที่ว่าจะมองเห็นเรื่องของอำนาจและผลประโยชน์กว้างแคบและเที่ยงธรรมเพียงใดเท่านั้น

แต่นั่นก็ไม่สำคัญเท่ากับว่า วัฒนธรรมการเรียนรู้และทัศนคติที่หล่อหลอมขึ้นมาดังกล่าว กำลังส่งผลกระทบอย่างสำคัญต่อสถานะของอำนาจรัฐไทยในสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจการเมือง ทั้งภายนอกและภายใน และนี่เป็นอีกข้อหนึ่งที่ยากจะฝากให้เพื่อน ๆ คณาจารย์และท่านผู้มีเกียรติได้ลองคิดใคร่ครวญกัน ในโอกาสครบรอบร้อยปีแห่งการปฏิรูปนี้

ในประการแรก สำหรับด้านสัมพันธภาพภายนอก ก็เห็นจะเป็นประเด็นปัญหาบ่อนก้นเรือเอกราชและอธิปไตยนั่นเอง ซึ่งเป็นเป้าหมายหลักของการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงเมื่อร้อยปีก่อน เป็นที่ทราบกันดีว่าในครั้งนั้น แม้เราจะรอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมอย่างที่ประเทศเพื่อนบ้านต้องประสบกัน หากโดยพฤตินัย เราก็ต้องสูญเสียเอกราชอธิปไตยในทางศาลและเศรษฐกิจ ทำนองเดียวกันกับประเทศทั้งหลายในโลก ซึ่งตกอยู่ภายใต้กระแสอำนาจเศรษฐกิจการเมืองเดียวกัน เพราะต่างก็เป็นเป้าของการจู่โจมเพื่อเปิดตลาดและแหล่งวัตถุดิบสำหรับการขยายตัวเติบโตของมหาอำนาจอุตสาหกรรมตะวันตกด้วยกัน แต่ถึงกระนั้นก็ตามโดยสถานะของระบอบราชการไทยในกระแสชาตินิยมอำนาจรัฐยังทำหน้าที่ปกป้องอธิปไตยของชาติไว้ได้ในระดับหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นในด้านทรัพยากรธรรมชาติ หรือในด้านสิทธิประโยชน์ของประชาชนพลเมือง โดยเฉพาะในระดับท้องถิ่น ดังที่จะได้กล่าวถึงอีกต่อไป แต่ครั้นมาถึงยุคพัฒนาภายใต้เผด็จการทหารยุคใหม่ กล่าวคือจากรัฐประหาร 2490 และ “ปฏิวัติ” 2501 ซึ่งรับเอาวัฒนธรรมการเรียนรู้อันแปลกแยก พร้อมทั้งสถาปนาชนชั้นนำใหม่ขึ้น ทั้งภายนอกและภายในระบอบราชการ อำนาจอ

จึงเอนเอียงไปในทางประสานอำนาจและผลประโยชน์ต่อพลังเศรษฐกิจการเมืองภายนอกเป็นหลักใหญ่ มากกว่าที่จะทำหน้าที่ปกป้องทรัพยากรและสิทธิประโยชน์ภายในอย่างเช่นที่เคยเป็นมาในอดีต กระแสประชาธิปไตยภายใต้ระบอบรัฐสภาไม่ได้ช่วยอะไรนัก เพราะการตัดสินใจกำหนดนโยบายและการวางแผนพัฒนาตลอดจนภารกิจการบริหารจัดการ ทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องอยู่ในอำนาจหน้าที่ภายในระบอบราชการทั้งสิ้น ภายใต้การนำของกลุ่มขุนนางข้าราชการ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าระบบชนชั้นนำภายใต้กระแสอำนาจนิยมเช่นนี้ย่อมจะก่อให้เกิดแบบแผนการบริหารจัดการที่เต็มไปด้วยคอร์รัปชันและการกอบโกยแสวงประโยชน์ส่วนตนอย่างกว้างขวาง ทั้งในและนอกกระบวนราชการดังเป็นที่ทราบกันดีอยู่

สำหรับในประการที่สอง ด้านสัมพันธภาพภายใน และชนวนอาการผิดตัวอย่างเป็นรูปธรรมมาเล่าสู่กันตามที่ได้มาจากประสบการณ์ทำงานและศึกษาวิจัยร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรชาวบ้านในช่วงสองสามปีนี้เอง คือในเรื่องเกี่ยวกับป่าชุมชนและการพัฒนาชนบท ประเด็นที่หยิบยกขึ้นมาวิเคราะห์กับส่วนหนึ่งก็เป็นเรื่องเกี่ยวข้องทั้งในด้านปัญหาบริหารจัดการทรัพยากรป่า และในด้านการปกครองท้องถิ่น ซึ่งเป็นผลจากการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอเรียนย้ำว่า กรณีศึกษาที่นำมาพูดถึงนี้เป็นเพียงกรณีหนึ่ง แต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงอะไรหลายอย่างที่ผิดเพี้ยนความเป็นจริงในบ้านเมืองของเรา และคงจะมีอีกหลายเรื่องหลายกรณีเพื่อน ๆ นักวิชาการอาจช่วยกันทำการศึกษาวิจัยให้เป็นที่ชัดเจนกันเสียที เพื่อที่เราจะได้ก้าวเดินต่อไปข้างหน้าด้วยความมั่นใจบนพื้นฐานของความเที่ยงธรรมทางวิชาการที่แท้จริง

ปัญหาจัดการทรัพยากรป่าดูจะเป็นตัวอย่างเด่นชัดที่สุดในเรื่องวัฒนธรรมการเรียนรู้ ก็เพราะเป็นเพียงผลสืบเนื่องมาจากความต้องการทรัพยากรไม้เพื่อตอบสนองอุตสาหกรรมเป็นหลัก อธิบดีกรมป่าไม้คนแรกก็เป็นชาวอังกฤษ ย่อมไม่อาจมองเห็นคุณค่าของป่าเมืองไทยเกินไปกว่าที่เรียนรู้จากป่าในบ้านเมืองของเขาได้ ความจริงมีอยู่ว่าป่าเมืองไทยเป็นป่าเขตร้อน ซึ่งมีอยู่ไม่ถึงร้อยละ 7 ของพื้นที่ดินในโลก แต่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรชีวภาพอันหลากหลายกว่าครึ่งที่มีอยู่ในโลก และความหลากหลาย

หลายทางชีวภาพที่ว่านี้ จะเป็นศักยภาพอย่างสูงต่อการพัฒนาอุตสาหกรรม อย่างยั่งยืนต่อไปในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นในด้านอาหาร หรือหยาภยาประเภท ต่าง ๆ แต่ทว่า องค์ความรู้และกระบวนการเรียนรู้ด้านวิทยาศาสตร์ของไทย กลับต้องไปแอบอิงอยู่กับทางตะวันตก ซึ่งทรัพยากรป่าแถบหนาวของเขาคงมี แต่ไม่เป็นหลักสำคัญ จากการเรียนรู้ที่ขาดความรู้จักตนเองนี้เองที่หล่อหลอม ความคิดบริหารจัดการทรัพยากรป่าไปในเรื่องของอุตสาหกรรมการทำไม้ ผลก็คือ เราปล่อยให้เกิดสัมปทานอุตสาหกรรมทำไม้กันอย่างฟุ่มเฟือย เป็น การทำลายทรัพยากรอันมีค่าของชาติไปอย่างมหาศาล ทั้งนี้โดยไม่ต้องไปพูด กันถึงผลเสียเนกอนันต์ที่เกิดขึ้นจากคอร์รัปชัน และทุจริตต่าง ๆ ในวง ราชการป่า “ไม้” ของไทย เพราะเหตุด้านวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่ลอกเลียน และไขว่เขวผิดเพี้ยนไปจากความเป็นจริงนี้เอง ที่เปิดช่องทางให้เกิดการ สูญเสียและทุจริตอย่างรู้เห็นกันดีอยู่โดยทั่วไป

ถึงตรงนี้ ก็จะเห็นความแตกต่างระหว่างช่วงการปฏิรูปในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และในช่วง “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ และนี่ก็เป็นข้อสรุปจากงานศึกษาค้นคว้าร่วมกัน กับเพื่อนอาจารย์ด้านนิติศาสตร์ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนี้เอง กล่าวคือ ในช่วงแรกของการปฏิรูปการปกครองนั้น แม้จะมุ่งเป็นการกระชับการรวม ศูนย์อำนาจ โดยทรงตั้งกรมป่าไม้ขึ้นในปี พ.ศ. 2439 และออกพระราชบัญญัติ ประกาศรักษาป่าไม้ ร.ศ. 116 เพื่อโอนสิทธิการจัดการนำไม้สักเมืองเหนือ มาขึ้นกับราชธานี แต่ในขณะเดียวกันก็ยังคงทรงให้การยอมรับสิทธิของชุมชน ท้องถิ่นในทรัพยากร ทั้งที่ดินและป่า จะมีกเว้นก็เฉพาะไม้สักซึ่งเป็นแหล่ง รายได้หลักส่วนหนึ่งของประเทศ ดังจะเห็นได้จากการตราข้อบังคับการหวง ห้ามที่ดิน ร.ศ. 117 และพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 127 ให้ราษฎร ขอจับจองที่ดินได้ ถ้าได้ทำประโยชน์ในที่ดินแล้วก็จะออกไปเหยียบย่ำ เพื่อ นำไปออกโฉนดเป็นกรรมสิทธิ์ได้ในภายหลัง

ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ทั้งหลักกฎหมายและประเพณีปฏิบัติจากการ ปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นเครื่องแสดงถึงพระอัจฉริยภาพและพระบรม ราโชบายให้การยอมรับนับถือในสภาพความเป็นจริงแห่งวิถีชีวิตของประชาชน คนไทย ที่สืบต่อเนื่องกันมาช้านาน และที่น่าสนใจและประทับใจยิ่งขึ้นไป

อีกก็คือว่า พระอัจฉริยภาพและพระบรมราโชบายทำนองเดียวกันนี้เอง ยังจะมาปรากฏรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันอีก ดังที่ทรงมีพระบรมราโชวาทเกี่ยวกับปัญหาเรื่องป่าสงวนไว้ว่า :

ในป่าสงวนซึ่งทางราชการได้ขีดไว้ว่าเป็นป่าสงวนหรือป่าจำแนก แต่ที่เราขีดเส้นไว้ ประชาชนก็มีอยู่ในนั้นแล้ว เราจะเอากฎหมายป่าสงวนไปบังคับคนที่อยู่ในป่าที่ยังไม่ได้สงวน แล้วเพิ่งไปสงวนทีหลังโดยขีดเส้นบนเศษกระดาษก็ชอบกลอยู่ แต่มีปัญหาเกิดขึ้นที่เมื่อขีดเส้นแล้ว ประชาชนที่อยู่ในนั้นกลายเป็นผู้ฝ่าฝืนกฎหมายโดยชอบธรรม แต่ว่าถ้าตามธรรมชาติ ใครเป็นผู้ทำผิดกฎหมายก็ผู้ที่ขีดเส้นนั่นเอง เพราะว่าบุคคลที่อยู่ในป่านั้นเขาอยู่ก่อน เขามีสิทธิในทางเป็นมนุษย์ หมายความว่า ทางราชการบุกรุกบุคคลไม่ใช่บุคคลบุกรุกกฎหมายบ้านเมือง

เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดความแตกต่างขึ้นเช่นนี้ ก็สืบเนื่องมาจากแรงกดดันของกระแสวัฒนธรรมอุตสาหกรรมนั่นเอง เมื่อมาถึงช่วง “ระบอบปฏิวัติ” ของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งถูกกดดันให้ทำการเร่งรัดพัฒนาอุตสาหกรรม และส่งเสริมการลงทุนภาคเอกชน รัฐถือเป็นภาระหน้าที่ไม่เพียงแต่สร้างเสริมบริการโครงสร้างเศรษฐกิจพื้นฐาน อย่างเช่น ถนนหนทาง โทรคมนาคม ฯลฯ เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การประกอบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคเอกชนเท่านั้น หากยังขยายภาระหน้าที่ทำนองเดียวกันไปถึงการจัดแหล่งวัตถุดิบสนองการขยายเติบโตของอุตสาหกรรมอีกหลาย ๆ ประเภท นั่นก็คือ การออกกฎหมายป่าสงวนแห่งชาติในปี พ.ศ. 2507 เป็นการตีตราประชาชนพลเมืองที่ดำรงชีวิตอยู่ในเขตป่าสงวนให้กลายเป็นผู้บุกรุก เป็นผู้กระทำผิดกฎหมาย และเพราะฉะนั้นจึงจะต้องขจัดให้ออกไปเสีย แล้วจากนั้น เมื่อภาคธุรกิจอุตสาหกรรมเติบโตใหญ่ขึ้น พร้อมทั้งพรรคการเมืองได้รับการพัฒนาเชื่อมโยงไปกับเป้าหมายและผลประโยชน์เชิงธุรกิจขึ้น ก็มีการประกาศใช้ “นโยบายป่าไม้แห่งชาติ” ขึ้นต่อมาในปี พ.ศ. 2528 โดยมีหลักการรองรับให้ได้มี “ป่าเศรษฐกิจ” หรือ “สวนป่า” ปลูกไม้โตเร็วอย่างเช่นยูคาลิปตัส เพื่อสนองความต้องการของอุตสาหกรรมต่อเนื่องอย่างเช่นอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ และในประการสำคัญเท่ากับเป็นการให้การยอมรับในคุณค่าของ

การพัฒนา “สวนป่า” ที่ว่านี้เทียบเท่ากับเป็นการขยายพื้นที่ป่าโดยทั่วไป ให้ได้ขนาดตามที่ตั้งเป้าหมายไว้คือร้อยละ 40 ของพื้นที่ของประเทศ

โดยนัยของวัฒนธรรมการเรียนรู้ ก็คือ เรากำลังนำเอาเรื่องของป่า “ไม้” เมืองหนาวมายึดถือเป็นเกณฑ์และเป้าหมายในการบริหารจัดการป่าเมืองร้อนของไทยเรา และคอร์ปชั่นทางวิชาการนี้เอง ที่เป็นสมุฏฐานนำไปสู่คอร์ปชั่น ในระบบอำนาจรัฐและการบริหารจัดการทรัพยากรอันมีค่ายิ่งของประเทศ ตลอดจนทัศนคติและการปฏิบัติต่อประชาชนพลเมืองของตนเอง

สงท้าย : จะช่วยกันมองหนทางข้างหน้ากันอย่างไร ?

เพื่อน ๆ คณาจารย์และท่านผู้มีเกียรติที่เคารพ “ร้อยปีแห่งการปฏิรูป” นับเป็นห้วงเวลาอันยาวนาน เป็นห้วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงที่มีนัยทางประวัติศาสตร์ทั้งในแง่ของความยืนยงต่อเนื่องและความหักเห ทั้งหมดเป็นกระแสการเปลี่ยนแปลงระดับโลก กล่าวคือ ประการแรก เป็นความยืนยงต่อเนื่องในเชิงของวัฒนธรรมการเรียนรู้อันมีมาแต่ “ปฏิวัติอุตสาหกรรม” ในโลกตะวันตกเมื่อกว่าสองศตวรรษก่อน และประการที่สอง เป็นความหักเหในเชิงของปฏิกิริยาตอบโต้ของอำนาจรัฐไทย สงครามโลกครั้งที่สองจะเป็นจุดแบ่งของความหักเหเช่นว่านี้ กล่าวคือ หักเหออกไปจากกระแสชาตินิยม อันเป็นอาวุธตอบโต้จักรวรรดินิยมตะวันตกผู้เป็นมหาอำนาจอุตสาหกรรม ไทยเกือบจะเป็นชาติเดียวในโลกที่รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคม ทั้งนี้ด้วยพระปรีชาสามารถของกษัตริย์และปัจจัยแวดล้อม และนี่เป็นนัยสำคัญของการปฏิรูปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยการสถาปนารัฐประชาชาตินำการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย

เรื่องของประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย น่าจะได้มีการศึกษาวิจัยกันให้ละเอียดลึกซึ้งต่อไปอีก หัวข้อ “พัฒนาการและผลกระทบต่องสังคมไทย” ที่กำหนดขึ้นสำหรับการประชุมวิชาการคราวนี้ จะเป็นการตั้งโจทย์ที่อำนวยการเปิดประเด็นขยายขอบข่ายความรู้ความเข้าใจของเราได้อีกมากมาย จุดใหญ่ใจความคงจะอยู่ที่หลักและกรอบทางความคิดที่จะช่วยจับประเด็นของ “ร้อยปีแห่งการปฏิรูป” อย่างเป็นพลวัตพอที่จะก้าวให้พ้นออกไปจาก

เรื่องของเฉพาะกิจหรือเทคนิคเฉพาะด้าน เพราะในที่สุดแล้วพระบรมราชาบายและมาตรการปฏิรูปด้านต่าง ๆ ต่างก็ประกอบกันเป็นเอกภาพในเป้าหมายอันมุ่งต่อกระแสกดดันการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก คือจักรวรรดินิยมตะวันตกดังกล่าวข้างต้น

จุดหักเหในเชิงปฏิกริยาตอบโต้ของอำนาจรัฐไทย ก็คงมุ่งต่อกระแสกดดันการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกในทำนองเดียวกัน หากแต่ปรากฏในรูปของลัทธิธนาชาตินิยมขึ้นมาแทนที่จักรวรรดินิยมในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง หลังสงครามโลกครั้งที่สอง กระแสชาตินิยมอันเป็นผลพวง ยังผลให้เกิดกระแสประชาธิปไตยและการก่อตั้งองค์การสหประชาชาติ ให้การยอมรับนับถือในลัทธิอธิปไตยแห่งชาติทั้งหลายในโลก รวมทั้งสิทธิมนุษยชน แต่ทว่าในขณะเดียวกัน มหาอำนาจอุตสาหกรรมก็สถาปนาสถาบันเศรษฐกิจการเงินระหว่างประเทศขึ้น ให้ทำหน้าที่กำกับควบคุมการพัฒนาเศรษฐกิจของบรรดาประเทศ “ด้อยพัฒนา” ทั้งหลายหลังสงครามให้เป็นไปตามแนวทางและกรอบของ “ระเบียบโลก” ที่กำหนดไว้ ทั้งนี้ในนามของหลักเศรษฐกิจและการค้า “เสรี” ซึ่งใช้เป็นข้ออ้างเก่าแก่ดั้งเดิมมาตั้งแต่ครั้งสนธิสัญญาเบาริ่งในปี พ.ศ. 2398 หากเป็นในบริบทเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงไป และด้วยอาศัยใช้ระบบการศึกษาที่มีอยู่เป็นเครื่องมือผลิต “กำลังคน” ขึ้นนำของชาติให้ทำหน้าที่บริหารจัดการเศรษฐกิจของชาติตามแนวนโยบายและยุทธศาสตร์การพัฒนาที่กำหนด

ในสภาวะอาณานิคมทางปัญญาความคิดและวิชาการเช่นว่านี้ จึงไม่เป็นที่น่าประหลาดใจอะไรที่หลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้สมัยปัจจุบันโดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับอุดมศึกษา จึงมุ่งเน้นกันตรงที่เรื่องของ “บริหารจัดการ” โดยเฉพาะ “มีอาชีพ” กำลังเป็นที่กล่าวขวัญ และหมายป้องกันในทุกวันนี้ ทั้งในแวดวงราชการและธุรกิจเอกชน แล้วก็กำลังจะสืบคลานเข้าสู่แวดวงเวทีการเมืองรัฐสภา ทั้งหมดนี้ดูว่าจะจะเป็นไปเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการเศรษฐกิจ ซึ่งต้องนับว่าเป็นสิ่งที่ดีและพึงปรารถนา แต่ทั้งหมดนี้ก็ดูจะหมายความว่า เรากำลังจะมีแต่กำลังคน “ผู้มีการศึกษา” ที่เอาแต่บริหารจัดการฝ่ายเดียว โดยไม่จำเป็นต้องใช้สติปัญญาความรู้คิดอ่านในระดับนโยบายอันสอดคล้องต่อสภาพปัญหา และศักยภาพของประชาชน

คนไทยส่วนใหญ่เลย เพราะได้มีการสรุปเอาไว้เสียแล้วว่า ทุกสิ่งทุกอย่างย่อมจะต้องลงตัวอยู่ในตัวเองภายใต้กลไกตลาด “เสรี” ทั้งนี้ตามภาคทฤษฎีและปฏิบัติที่เรียนรู้มาจากตะวันตก แล้วอะไรก็ตามที่เป็นของตะวันตก ก็มักเป็นที่ชื่นชอบสรุปเอาว่าเป็นหลักความรู้สากลและยึดมั่นกันตลอดกาล โดยไม่จำเป็นต้องตั้งข้อกังขาอะไรทั้งสิ้น !

ผลก็คือเราสามารถพ้นจากความเป็นอาณานิคมทางกฎหมายและการเมืองในช่วงการปฏิรูปรัชกาลที่ 5 แต่ก็ต้องมาตกอยู่ภายใต้ความเป็นอาณานิคมทางปัญญาในยุคเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจ และนี่คือวิกฤตความเป็นผู้นำในสังคมไทยในยุคปัจจุบัน เป็นวิกฤตอันเกิดแต่วัฒนธรรมการเรียนรู้และระบบการศึกษาที่สร้างระบบชนชั้นนำในแบบฉบับของความชื่นชมภักดีต่อเป้าหมายและความต้องการภายนอกเป็นใหญ่จะเป็นด้วยความเกรงกลัว บารมีฝรั่ง หรือผลประโยชน์ส่วนตน หรือความเชื่อจริงจังอะไรก็เหลือที่จะเดาได้ แต่ผลที่กระทบต่อสังคมไทยก็คือเกิดช่องว่างระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ซึ่งนับวันจะยิ่งห่างไกลออกจากกันขึ้นตามลำดับ แล้วอีกด้วยเหตุช่องว่างเช่นว่านี้เองที่ประชาชนส่วนใหญ่ในภาคเกษตรชนบทต้องถูกปฏิเสธสิทธิที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาและที่จะพัฒนาตนเอง รวมทั้งสิทธิในที่ทำกินและในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแวดล้อมอันเป็นปัจจัยพื้นฐานจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของตน และซึ่งเป็นสิทธิที่เคยได้รับการยอมรับและปกป้องคุ้มครองในยุคการปฏิรูปรัชกาลที่ 5 หากแต่กลับต้องมาถูกกลืนรอนไปภายใต้ระบอบอำนาจรัฐใหม่ ซึ่งค่อย ๆ ก่อตัวขึ้นจากการร่วมพลังทางราชการและฝ่ายธุรกิจเอกชนตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 คือภายใต้รัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2521

ในสภาพการณ์ของช่องว่างและการกลืนรอนสิทธิขั้นพื้นฐานดังกล่าว จึงย่อมไม่เป็นที่น่าประหลาดใจเช่นเดียวกัน ที่เราจะได้ยินได้ฟังถึงปัญหาขัดแย้งกระทบกระทั่งถึงขั้นใช้กำลังรุนแรงกันอยู่เป็นประจำตามท้องที่ชนบท ไม่ว่าจะเป็นในปัญหาเรื่องป่า ที่ดิน หรือแหล่งน้ำ เป็นปัญหาขัดแย้งรุนแรงระหว่างด้านชนชั้นนำยุคใหม่ที่มองเห็นทุกสิ่งทุกอย่างเป็นแหล่งผลประโยชน์เชิงธุรกิจการค้ากับด้านวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นชนบทที่สืบเนื่องกันมาช้านาน ประเด็นคงไม่ใช่ว่าธุรกิจการค้าเป็นสิ่งเลวร้ายอยู่ในตัวเอง หากแต่ที่เกิดเป็น

ปัญหาร้ายแรงถึงขั้นวิกฤตขึ้น ก็เพราะเราปล่อยให้กันไปแบบแผนที่เป็น การลิดรอนทำลายสิทธิ และประโยชน์อันพึงมีพึงได้ของชนส่วนใหญ่ใน บ้านเมือง

แน่นอนสภาพการณ์ที่เป็นมาทั้งหมดนี้ เป็นเรื่องของอำนาจและ ผลประโยชน์ ข้อนี้เป็นที่เห็นกันได้อยู่แล้ว แต่ประเด็นที่พยายามเน้นมา โดยตลอด ณ ที่นี้ ในฐานะที่ร่วมอยู่ในประชาคมวิชาการด้วยกัน ก็อยาก จะขอให้ช่วยกันวิเคราะห์สืบสาวราวเรื่องไปถึงเหตุต้นตอของปัญหาจริง ๆ นั้น ก็คือปัญหาของวัฒนธรรมการเรียนรู้ ซึ่งย่อมเป็นบทบาทของเราทั้งหลาย อยู่เองโดยพันธะหน้าที่ ที่พึงจะต้องทำการศึกษาวิจัยหาความชัดเจนกัน ใน สภาพการณ์ที่เป็นอยู่ จะไปหวังการริเริ่มสร้างสรรค์อะไรจากแฉวงราชการ หรือการเมืองที่เดียวนัก คงเป็นการยากยิ่ง เพราะได้กลายเป็นระบบที่ถูก จำจงเข้าไปในวัฒนธรรมการเรียนรู้ที่แยกตนเองออกไปจากภาวะความเป็น จริงในสังคมวัฒนธรรมไทยดังที่กล่าวมา การกิจเชิงปัญญาความคิดที่ว่านี้ เชื่อเหลือเกินว่าไม่พ้นวิสัยที่จะฟันฝ่าให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ถ้าเราเพียงแต่จะ พยายามตั้งมั่นยืนอยู่กับความเป็นอิสระและความเที่ยงธรรมทางวิชาการให้ ได้มองเห็นคุณค่าและประโยชน์อันกว้างไกลไพศาล ทั้งนี้ไม่ใช่เพื่อย้อนกลับ ไปสู่อดีต หากเพื่อที่สังคมไทยจะพัฒนาก้าวหน้าไปอย่างสมดุลและพร้อมเพรียง และเพื่อว่า “ร้อยปีแห่งการปฏิรูป” จะได้สานต่อไปในหนทางสู่เป้าหมายแห่ง สิทธิอธิปไตยของประชาชนภายในชาติอย่างแท้จริงในที่สุด ไม่ว่าเราจะต้อง เกี่ยวข้องอยู่ในสังคมนานาชาติอย่างกว้างขวางเพียงใดก็ตาม

เชิงอรรถ - บรรณานุกรม

เชิงอรรถ - บรรณานุกรม

รัฐศาสตร์: ปรัชญา VS พฤติกรรมศึกษา?

1. สำหรับวิวัฒนาการของการศึกษารัฐศาสตร์ งานเขียนที่ไถ่ภาพพจน์ของปัญหาอย่างกะทัดรัด สมดุล กว้างขวางพอที่จะติดตามกันได้ดีที่สุดเห็นจะได้แก่ W.J.M. Mackenzie, *Politics and Social Science* (Baltimore, Maryland : Penguin Books, 1967).

2. W.J.M. Mackenzie, แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 67-70.

3. Joseph S. Murphy, *Political Theory : A Conceptual Analysis*, (Illinois : The Dorsey Press, 1968), Chapter 7, "On Social and Political Inquiry" หน้า 257.

4. Eugene F. Miller, อ้างแล้ว, หน้า 796-817. ต่อจากบทความของ Miller ในวารสารเล่มเดียวกันนี้ยังบรรจุบทความอีกรวม 3 บท และคำตอบของ Miller เอง หน้า 818-873 ซึ่งประกอบกันให้แง่คิดอย่างกว้างขวางและน่าสนใจเกี่ยวกับปัญหาเรื่องวิธีการหรือพื้นฐานความรู้ แนวคิดเห็นในเรื่องนี้ผู้เขียนขอขยอกจากบทความที่อ้างถึงนี้เป็นสำคัญ.

5. E.F. Miller แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 798.

6. E.F. Miller แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 800-801.

7. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 807.

8. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 806-811.

9. Hwa Yol Jung, "*The Political Relevance of Existential Phenomenology*," อ้างถึงใน Miller แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 813-814.

10. Miller แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 816.

11. Miller แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 817.

12. Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, (London : George Allen and Unwin Ltd., 1957), หน้า 10.

13. ซึ่งผู้เขียนจำต้องอ้างอิงถึงอารยธรรมของตะวันตกเป็นสำคัญ ในที่นี้ด้วยเหตุผลเฉพาะในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างปรัชญาสังคมกับวิทยาศาสตร์.

14. อ้างอิงบทความของ Miller แหล่งเดียวกัน หน้า 808-809.
15. ทั้ง ๆ ที่ความรู้ในสภาวะเป็นจริงโดยอาศัยวิทยาศาสตร์ อาจไขว้เขวขาดความเป็นหลักเป็นฐานจริงจัง แต่ข้อขาดตกบกพร่องทำนองเดียวกัน ก็ปรากฏมีอยู่ไม่น้อยในวงการพฤติกรรมศึกษา ประเด็นในที่นี้อยู่ที่ความสำคัญของวิทยาศาสตร์ ในสายตาของทั้งพฤติกรรมศึกษาและปรัชญาการเมือง.
16. David Easton, *The Political System*, (New York : Alfred A. Knopf, 1968), Chapter 10, "Decline to historicism," หน้า 234-237.
17. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน Chapter 9, หน้า 219-232.
18. J.P. Nettl, "Strategies in the Study of Political Development." ใน Colin Leys (ed.), *Politics and Change in Developing Countries*, (Cambridge : The Cambridge University Press, 1969), หน้า 13-14.
19. Aristotle, *Politics* ในฉบับแปลของ Sir Ernest Barker, *The Politics of Aristotle*, (Oxford : The Clarendon Press, 1952), Book 11, หน้า 39.

การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคมน

1. วันมหาปิติ วารสาร อ.ม.ร. ฉบับพิเศษ 14 ตุลาคม, (กรุงเทพฯ : 2516), หน้า 13.
2. Stewart Meachum, "The Ten Days that Shock Thailand", *International Affairs : Report from Quaker Worker*, Vol. II No. 6 (November 1973) หน้า 5-8.
3. วันมหาปิติ หน้า 17-156.
4. กล่าวคือ สิทธิเสรีภาพตามสัญญาประชาคมวางแผนในธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งไม่สู้จะตรงกับเรื่องสิทธิเสรีภาพแบบทางการที่บรรดาผู้มีอำนาจและนักวิชาการทั้งหลายอยากจะเข้าใจ อย่างเช่นการเลือกตั้งผู้แทน การตั้งพรรคการเมือง (แบบในอังกฤษ ฝรั่งเศส ฯลฯ) หลักความคิดที่ว่า "คนเกิดมาเป็นเสรี" มิใช่เป็นเพียงหลักการเพื่อผืนทางปรัชญาลอย ๆ หากยังบังถึงความเป็นจริงทางสังคมวิทยา ข้อนี้เป็นเรื่องยากที่จะเข้าใจสำหรับผู้นิยมเผด็จการไม่ว่าจะฝ่ายขวาหรือซ้าย ฟาสซิสต์หรือคอมมิวนิสต์.
5. ซึ่งก็เป็นลักษณะธรรมชาติของชีวิตการเมืองโดยทั่วไป โปรดดู Gerhard Lenski, *Power and Privilege : A Theory of Social Stratification*, (Mc Graw-Hill, Inc, 1966), หน้า 5-17 อธิบายปัญหาได้แย่งระหว่าง Conservative

Thesis และ Radical Antithesis.

6. อากุม สุวรรณพ “ความสามัคคีของชนในชาติจะเกิดขึ้นได้อย่างไร” *ประชาธิปไตย* (5 มีนาคม 2517), หน้า 5.

7. พ.ต.ต. อนันต์ เสนาจันทร์, ร.ต.อ. มนัส สัตยารักษ์, ร.ต.อ. วราสิทธิ์ สมุน : *อ.ต.ร. อันตราย*, (กรุงเทพฯ, 2517), หน้า 335.

8. Joan Vincent, “Anthropology and Political Development” ใน Colin Leys (ed.), *Politics and Change in Developing Countries : Studies in the Theory and Practice of Development*, (Cambridge : The Cambridge University Press, 1969), หน้า 36-37 ซึ่งตั้งข้อสังเกตในทางทฤษฎีเกี่ยวกับพัฒนาการทางการเมืองในความหมายที่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง ความหมายและความสำคัญของปฏิวัติเดือนตุลาคมในการประเมินของผู้เขียนมีรูปในแง่นี้.

9. ที่กล่าวมานี้หมายถึงระบบการซึ่งบังคับให้ทัศนคติและการประพฤติปฏิบัติมีแนวโน้มที่จะเป็นไปเช่นนั้น ในหมู่ข้าราชการเองย่อมจะต้องมีบุคคลที่มั่นคงในหลักการของวิชาชีพอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย ตามความจริงแล้ว ในระยะหลังเห็นได้ว่าเริ่มมีบุคคลประเภทนี้ยื่นหยัดสิทธิเสียงเป็นกลุ่มเป็นก้อนขึ้นมาบ้างแล้ว ดังที่เคยตั้งข้อสังเกตไว้ ไพรคดู Saneh Chamarik, “Questions of Stability and Security in Thailand”, *Trends in Thailand*, (Singapore : Singapore University Press, 1973), หน้า 98.

10. ในประเด็นนี้ ผู้เขียนเคยตั้งข้อสังเกตเปรียบเทียบกับระบบราชการของจีนก่อนหน้าปฏิวัติก๊กมินตั๋ง ปี 2454 ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มชน “นักวิชาการ” และซึ่งแยกตัวจากชีวิตของมวลชน ทำนองเดียวกันกับระบบราชการไทยปัจจุบัน ไพรคดู เสนห์ จามริก, “การเปลี่ยนแปลงและอนาคตของสังคมไทย”, *เอกลักษณ์ของสังคมไทยในอนาคต*. (กรุงเทพฯ : สมาคมอนุรักษศิลปกรรมและสิ่งแวดล้อม, 2515), หน้า 112-114.

เกี่ยวกับเรื่องทางด้านของจีน ไพรคดู Han Suyin, *China in The Year 2000*, (Penguin Books, 1967) หน้า 21-22

11. ข้อนี้ได้หยิบยกมาพูดกันปรากฏใน “การเมืองไทย บทสนทนากับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 1 เล่มที่ 3 (เมษายน 2515) : หน้า 23-28.

12. Seymour Marlin Lipset, *Political man*, (New York : Doubleday, 1960), หน้า 72-92.

13. ผู้เขียนเคยทักเอาไว้ว่า “...ถ้าการเปลี่ยนแปลงหรือ...การปฏิวัติ

จะมีขึ้นในสังคมในอนาคตแล้ว...ส่วนที่จะถูกโจมตีมากและเป็นเป้าที่เด่นชัดก็คือระบบราชการ..." โปรดดู "การเปลี่ยนแปลงและอนาคตของสังคมไทย" ในหนังสือที่อ้างถึง หน้า 113.

14. ดูเฉพาะอย่างยิ่ง Fred W. Riggs, *Thailand : The Modernization of a Bureaucratic Polity*, (Honolulu : East-West Center Press, 1966), บทที่ 9 "Politics, Administration, and High Finance" หน้า 242-300.

นอกจากนี้ระหว่างรณรงค์หาเสียงเลือกตั้งเมื่อปี 2512 ผู้สมัครฝ่ายพรรคประชาธิปัตย์ได้นำเอาทะเบียนรายชื่อมาตีแผ่พาดพิงบรรดาข้าราชการ นักการเมืองสำคัญ รวมทั้งวงศ์วานญาติที่เป็นกรรมการและถือหุ้นตามบริษัท ธนาคารต่าง ๆ เป็นข่าวเกรียวกราวในหน้าหนังสือพิมพ์ในตอนนั้น

15. ผลของการเลือกตั้งเดือนกุมภาพันธ์ 2512 พรรคสหประชาไทยของฝ่ายรัฐบาลได้คะแนนเสียงเพียง 75 ในจำนวนทั้งหมด 219 ที่นั่ง ตัวเลขนี้น่าจะเป็นปรอทวัดระดับความนิยมในระบบอบถนอม-ประกาศได้เป็นอย่างดีในสังคมภายนอกวงการราชการ.

16. จอมพลถนอม กิตติขจร, พลเอกประภาส จารุเสถียร (ยศขณะนั้น) พลเอกกฤษณ์ สีวะรา, พลอากาศเอกทวี จุลละทรัพย์, พลตำรวจเอกประเสริฐ รุจิรวงศ์, นายพจน์ สารสิน.

17. ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร มาตรา 17 "ในระหว่างที่ใช้ธรรมนูญการปกครองนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อประโยชน์ในการป้องกัน ระวังหรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความมั่นคงของราชอาณาจักร ราชบัลลังก์ เศรษฐกิจของประเทศ หรือราชการแผ่นดิน หรือการกระทำอันเป็นการก่อกวนหรือคุกคามความสงบเรียบร้อยหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน หรือการกระทำอันเป็นการทำลายทรัพยากรของประเทศ หรือเป็นการบั่นทอนสุขภาพอนามัยของประชาชน ทั้งนี้ไม่ว่าการกระทำจะเกิดขึ้นก่อนหรือหลังวันประกาศธรรมนูญการปกครองนี้ และไม่ว่าจะเกิดขึ้นภายในหรือภายนอกราชอาณาจักร ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการหรือกระทำการใด ๆ ได้ และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นนั้นรวมถึงการปฏิบัติตามคำสั่งดังกล่าว เป็นคำสั่งหรือการกระทำหรือการปฏิบัติที่ชอบด้วยกฎหมาย

"เมื่อนายกรัฐมนตรีได้สั่งการหรือกระทำการใดไปตามความในวรรคหนึ่งแล้ว ให้นายกรัฐมนตรีแจ้งให้สภานิติบัญญัติแห่งชาติทราบ"

18. คำอภิปรายกรณีเรื่องบ้านนาทราย และสภาพบรรยากาศในสภานิติ

บัญญัติแห่งชาติเมื่อวันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2517 ยังคงสะท้อนให้เห็นทัศนคติ
ทำนองเดียวกันนี้.

โปรดดู *ประชาธิปไตย* (27 กุมภาพันธ์ 2517) คอลัมน์ “สภากันดั่ง-ดั่ง-”
หน้า 4 และ 5 มีนาคม 2517 คอลัมน์ “เวทีประชาธิปไตย” หน้า 5.

19. พ.ต.ท. อนันต์ เสนาจันทร์ กับคณะ, *คับเทวดา*, (กรุงเทพฯ, 2516),
บทที่ 3 หน้า 33-48.

20. ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช วิเคราะห์ฐานะของรัฐบาลประหนึ่งบอก
เหตุร้ายไว้ดังนี้ “...ไม่ว่าจะได้อำนาจปกครองมาด้วยทางใดทางหนึ่ง ผู้ปกครอง
ประเทศจะต้องมีสิ่งหนึ่ง ซึ่งฝรั่งเรียกว่า Moral Authority จึงจะปกครองประเทศ
ต่อไปได้ (คือ) ...วุฒิในทางศีลธรรม หมายถึงผู้ปกครองมีศีลธรรมในตนเอง
และใช้อำนาจปกครองด้วยศีลธรรม พร้อมกันนั้นก็ต้องดูแลให้ผู้ที่อยู่ใต้การ
ปกครองมีศีลธรรมในความสัมพันธ์ และปฏิบัติต่อกันและกันด้วย

“รัฐบาลใดที่ขาดวุฒิในทางศีลธรรมเสียแล้ว รัฐบาลนั้นก็ไม่สามารถ
จะเป็นรัฐบาลต่อไป ถึงแม้ว่าจะยังรักษาอำนาจการปกครองของตนไว้ได้ด้วย
กำลังคนและกำลังอาวุธ ผู้ปกครองประเทศนี้ ก็จะเป็นคนละฝ่ายกับประชาชน
มีผลประโยชน์ซึ่งแตกต่างไปจากผลประโยชน์ของประชาชน และคนที่มีผล
ประโยชน์แตกต่างไปจากผลประโยชน์ของประชาชนนั้นไม่ใช่ผู้ที่ลักษณะเป็น
รัฐบาลอย่างแน่นอน” “เหตุที่เกิดขึ้นครั้งนี้เกิดขึ้นในป่า ซึ่งชาวกะเหรี่ยงเรียกว่า
เซชะไว แปลว่า เสี่ยงสวรรค์ คราวนี้ก็เห็นจะต้องทดสอบกันให้รู้แน่เสียที่ว่า
ในเมืองไทยของเรานั้น อะไรคือเสี่ยงสวรรค์” (*สยามรัฐ*, 3 พฤษภาคม 2516
หน้า 5).

21. หนังสือชมรมคนรุ่นใหม่ ชื่อ “มหาวิทยาลัยที่ยังไม่มีคำตอบ”
ข้อความที่เป็นชนวนให้เกิดเรื่อง เป็นการแสดงความรู้สึกต่อฐานะของระบอบ
ทหารไว้อย่างน่าสนใจดังนี้

สภาสัตว์ป่าแห่งทุ่งใหญ่

มีมติให้ต่ออายุสัตว์ป่าอีก 1 ปี

เนื่องจากสถานการณ์ภายในและภายนอก

เป็นที่ไม่น่าไว้วางใจ

(*คับเทวดา* หน้า 63).

22. จากบันทึกรายงานการประชุมกระทรวงครั้งที่ 8 ตุลาคม 2516
๗ ห้องประชุมกระทรวงมหาดไทย โปรดดูใน *วันหาปิติ*, หน้า 253-58.

ข้อนี้พึงสังเกตอย่างยิ่ง ในที่ประชุมนี้ ซึ่งประกอบไปด้วยข้าราชการ

เจ้าหน้าที่ในระดับรัฐมนตรี ปลัดกระทรวง อธิบดี ผู้บัญชาการตำรวจ เลขาธิการรัฐมนตรี ไม่ปรากฏมีรายงานการอภิปรายอะไรในเรื่องคอขาดบาดตายเช่นนี้เลยที่ประชุมได้แต่รับทราบ.

23. ก่อนหน้าการจับกุมกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญ 11 คน เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พันเอกณรงค์ กิตติขจร กล่าวอ้างอยู่ก่อนแล้วว่า มีอาจารย์มหาวิทยาลัยและนักการเมืองจะขอให้บัณฑิตศึกษาเดินขบวน และยังกำกับด้วยว่า “...หากมีการเดินขบวนแล้ว ไม่ผิดกฎหมายอีก ผมก็จะนำทหารมาเดินขบวนบ้าง เพราะทหารก็ไม่อยากจะไปรบเหมือนกัน...” (วันทาปิต, หน้า 20).

24. นายกรัฐมนตรีสัญญา ธรรมศักดิ์ “...เมื่อก่อนนี้ผมไม่เคยนึกเลยถึงความทุกข์ยากของราษฎรนั้นจะมีมากมายถึงเพียงนี้ ผมได้ประจักษ์ต่อเมื่อได้เข้ามารับผิดชอบในการบริหารประเทศชาติแล้ว จึงเห็นว่าเป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะช่วยให้ราษฎรเหล่านั้นมีความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยเฉพาะช่องว่างระหว่างคนมั่งมีกับคนจนนั้นมีอยู่มาก ขอให้ทางลดช่องว่างดังกล่าวนี้ลง ด้วยการสนับสนุนให้คนจนมีความเป็นอยู่ดีขึ้นตามอัธยาศัย ยิ่งทำได้มากและรวดเร็วเท่าไร ประเทศชาติก็จะเจริญก้าวหน้าขึ้นเท่านั้น...” (จากคำสารภาพของ ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี นายสัญญา ธรรมศักดิ์, วารสาร สิทธิเสรีภาพ ปีที่ 1 ฉบับที่ 1 มีนาคม 2517 ด้านปกหลังด้านใน).

25. จริยอยู่ ระบบราชการไทยเปิดประตูให้โดยไม่มีขีดชั้นในเรื่องชั้นวรรณะ แต่เมื่อไปถึงระดับหนึ่งแล้ว ข้อคำนึงถึงในด้านเหตุผลทางการเมืองกลายเป็นปัจจัยกำหนดสำคัญ แนวโน้มเช่นนี้เริ่มกลายเป็นแบบแผนแน่วแน่ขึ้นในยุคระบอบทหาร โดยระบบการตั้งตำแหน่งรัฐมนตรีจากข้าราชการประจำซึ่งดูเป็นการเลื่อนตำแหน่งไปในตัว

ในกรณีใดก็ตาม ระบบและกระบวนการปลูกฝังแนวความนึกคิด และทัศนคติภายในระบบราชการย่อมมีอิทธิพลอย่างสูงต่อราชการโดยทั่วไป.

26. โปรดดูข้อสังเกตทางทฤษฎีใน Chalmers Johnson, *Revolutionary Change*, (Boston : Little Brown and Company, 1966), หน้า 10-12, และ Joan Vincent “Anthropology and Political Development”, Colin Leys. (ed.) *Politics and Change in Development Countries*, (Cambridge : The Cambridge University Press, 1969), หน้า 37-38, 40-41.

27. อย่างเช่นใน “การเมืองไทย : บทสนทนากับ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช” *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 3 เล่มที่ 3 (เมษายน 2515) : 35-39.

28. คือ “หมายถึงพระเจ้าอยู่หัวกับประชาชนอาศัยซึ่งกันและกัน”

(ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช) โปรดดู *วารสารธรรมศาสตร์* ฉบับที่อ้างอิง หน้า 39 และบทสนทนาต่อ ๆ ไป หน้า 39-45 และ *Bangkok Post* 28 มกราคม 1974.
29. *Chalmers Johnson*, หนังสืออ้างแล้วอ้างอิง, หน้า 56-57.

พุทธศาสนากันสิทธิมนุษยชน

1. Soedjatmoko, "Development and freedom," *Ishizaku Memorial Lectures*, 1979.
2. *Perspectives*, (Colombo : Hansa Publishers Ltd., 1976), หน้า 10.
3. อ้างใน T.B. Bottomore, *Elites and Society*, (New York : Basic Books, 1964), หน้า 34.
4. Found Ajami, "Human Rights and World Order Politics," *World Order Moded Project*, Occasional Paper Number-Four, (New York : Institute of World Order Inc., 1978), หน้า 2-4.
5. *The Wisdom of Buddhism*, edited by Christmas Humphrey, (London : Curzon Press Ltd., 1960), 2nd edition, 1979, Introduction หน้า 21.
6. Christmas Humphery, *Buddhism*, (Penguin Books, 1951), 3rd edition reprinted, 1969, หน้า 80.
7. สำหรับการศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องความก้าวหน้าดู W.F. Wertheim, *Evolution and Revolution : The Rising Wave of Emancipation*, (Penguin Books, 1974), Part one, หน้า 17-120 ; และสำหรับบทบาทของคริสต์ศาสนาในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ดู R.H. Tawney, *Religion and the Rise of Capitalism*, (Penguin Books, 1926), reprinted 1948.
8. H.V. Guenther, *Buddhist Philosophy in Theory and Practice*, (Penguin Books, 1972), หน้า 49-50.
9. พระศรีวิสุทธิโมลี, "พุทธธรรม," ใน *วรรณไวทยากร, ขุมนุมบทความทางวิชาการ โครงการตำราทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 2514, หน้า 187.
10. Hajime Nakamura, "The Basic Teachings of Buddhism," ใน Heinrich Dumoujlin (ed.), *The Cultural, Political, and Religious Significance in the Modern World*, (New York : Collier Books, 1976), หน้า 3 และ 8.
11. W.F. Wertheim, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 7, หน้า 47 ดูเพิ่มเติมหน้า 35-48 เกี่ยวกับเกณฑ์วัดความก้าวหน้าและหลักการหลุดพ้น.

12. Hobbes, *Leviathan*, 1651, reprinted by Oxford University Press, 1962, หน้า 96.

13. Locke, *Two Treatises of Civil Government*, 1689, reprinted by J.M. Dent Son Ltd., 1953, หน้า 119 และ 129-141.

14. Rousseau, "The Social Contract", 1762, translated by Gerare Hopkings, in *Social Contract : Locke, Hume, Rousseau, The World Classics*, (Oxford University Press, 1948), หน้า 240.

15. Hajime Nakamura, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 10, หน้า 8 ; และดูประกอบพระศรีวิสุทธิโมลี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 9, หน้า 13-18 และ 31-32.

16. Fouad Ajami, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 4, หน้า 5.

17. Hajime Nakamura, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 10, หน้า 11.

18. พระศรีวิสุทธิโมลี, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 9, หน้า 24-25, 49 และ 195.

19. Plato, *The Republic*, translated by F.W. Conford, (Oxford University Press, 1951), หน้า 121-122.

จากหลักการแบ่งขีดกันธรรมชาติของมนุษย์เช่นว่านี้เอง ในหนังสือเรื่อง *Laws* ภายหลังต่อมาเพลโตเสนอให้จัดตั้งองค์กรรัฐขึ้นเรียกว่า "คณะมนตรียามวิกาล" (Nocturnal Council) ซึ่งจะทำหน้าที่ตรวจตราควบคุมการประพฤติปฏิบัติของราษฎรให้อยู่ในกรอบโดยเคร่งครัด (John Bowle, *Western Political Thought*, (London : Jonathan Cape, 1954), หน้า 57-58.)

ที่น่าสนใจเป็นพิเศษสำหรับในที่นี้ก็คือว่า ในวงการพุทธศาสนาของไทยก็เริ่มมีการเสนอแนะแนวการจัดระบบการปกครองไปในทำนองคล้ายคลึงกันดังตัวอย่างปาฐกถาธรรมซึ่งแสดงทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทยตอนหนึ่งที่ว่า

"...ขอให้ธรรมะกลับมาเร็ว ๆ เกิด คือ พระเจ้ากลับมา มีพระเจ้า มีธรรมะแล้ว นายทุนบูดริคก็เกิดขึ้นในโลกไม่ได้ คนมั่งมีจะกลายเป็นเศรษฐีบุญญา...คอมมิวนิสต์ก็ไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ หรือเกิดขึ้นแล้วก็ตายไปเอง เมื่อเป็นดังนี้ปัญหาก็ไม่มี ปัญหาไม่มี เพราะว่าไม่มีใครช่วยให้ใครรู้จักพระเจ้า มีแต่ช่วยกันและกันให้เกิดกิเลส แล้วจึงมีกิเลสเต็มโลก ไม่มีธรรมะมาเป็นดวงวิญญาณแห่งประชาธิปไตย ...ธรรมกถาที่แสดงมาโดยลำดับก็เพื่อประโยชน์อย่างเดียวคือ เพื่อธรรมะกลับมาก่อนแต่โลกจะวินาศ...เอาพระเจ้ากลับมาเพื่อเอาธรรมะกลับมา ธรรมะใน 4 ความหมาย คือ ธรรมชาติ คือ กฎธรรมชาติ คือหน้าที่ตามกฎหมาย

ของธรรมชาติคือผลที่เกิดตามกฎธรรมชาติมาเป็นใหญ่ มาจากประชาธิปไตย เมื่อเราจะได้รับผลอย่างไร อย่างน้อยก็ทำให้ต้องแปลงคำว่า ประชาธิปไตยกันเสียใหม่ หยัดแปลว่าประชาชนเป็นใหญ่อย่างหลับลูบลาคา จะมาแปลกันเสียใหม่ ว่า ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่กว่าสิ่งใด...ให้ประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่กว่าสิ่งใดแล้วนั้นแหละ คือตัวประชาธิปไตยที่แท้จริง อาดมาขอยุติการแสดง ปาฐกถาธรรมในวันนี้ด้วยการแสดงความหวังว่า เราควรจะมีตำรวจศีลธรรมแบบของพระเจ้าอโศกมหาราช จะมีได้หรือไม่ ขอให้ช่วยกันคิดดู ถ้ามีไม่ได้ ก็เพราะว่าเราสนใจธรรมะกันน้อยเกินไป ถ้าเราสนใจธรรมะกันให้มากเหมือนกับที่เราสนใจประโยชน์แล้วมันก็ไม่ยากเลยในการที่ระบบธรรมะจะกลับมาถึง ขนาดที่ว่าเราจะมีตำรวจศีลธรรมแบบของพระเจ้าอโศกที่สามารถเข้าไปตรวจได้ถึงในครัว ในห้องน้ำวามันสะอาดหรือไม่ ใครปฏิบัติผิดหลัก...ก็จะได้แก้ไขว่ากล่าวตักเตือนที่ตำรวจศีลธรรมช่วยให้ธรรมะกลับมาโดยเร็ว ธรรมะกลับมาแล้วก็มีธรรมะนั้นแหละเป็นดวงวิญญาณของประชาธิปไตยทั้งของประเทศไทยและของโลก ทั้งสิ้นเป็นที่แน่นอน...”

(พุทธทาสภิกขุ, ปาฐกถาธรรมเรื่อง “ธรรมะในฐานะดวงวิญญาณแห่งประชาธิปไตย” ทางวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย เข้าวันอาทิตย์ที่ 16 กุมภาพันธ์ 2523 ตัวเน้นโดยผู้เขียนเอง).

20. H.D. Lewis and R.L. Slater, *The Study of Religions : Meeting Points and Major Issues*, (Penguin Books, 1966), หน้า 67-69 และ 75 ; Ruth-Inge Heinze, *The Role of the Sangha in Modern Thailand*, (Taipei : The Orient Cultural Service, 1977), หน้า 42 และ 48.

21. มหาปรีณิพพานสูตร คัดแปลจาก *The Wisdom of Buddhism*, อังแล้วเชิงอรรถที่ 5, หน้า 93-94.

22. พระศรีวิสุทธิโมลี, อังแล้วเชิงอรรถที่ 9, หน้า 11 และดูประกอบ หน้า 94-95.

23. Ruth-Inge Heinze, อังแล้วเชิงอรรถที่ 20, หน้า 41.

24. H.V. Guenther, อังแล้วเชิงอรรถที่ 8, หน้า 42 และ 175-176.

สำหรับบรรดาธิบายที่ดีเยี่ยมเกี่ยวกับหลักไตรสิกขา ดูเพิ่มเติม พระศรีวิสุทธิโมลี, อังแล้วเชิงอรรถที่ 9, หน้า 125-205.

25. H.V. Guenther, อังแล้วเชิงอรรถที่ 8, หน้า 49.

26. คัดจาก พระศรีวิสุทธิโมลี, อังแล้วเชิงอรรถที่ 9, หน้า 192.

27. คัดแปลจาก *The Wisdom of Buddhism*, อังแล้วเชิงอรรถที่ 5,

หน้า 20-21.

28. มหาวรรค สังคยุตตนิภาย อ้างใน พระศรีวิสุทธิโมลี, อ้างแล้ว
เชิงอรรถที่ 9, หน้า 187.

29. H.V. Guenther, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 8, หน้า 50.

30. เอนนิบาตคัมภีร์อิติวุตตกะ อ้างในพระธรรมเทศนาตอนหนึ่ง.

31. Hajime Nakamura, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 10, หน้า 26 ; H.D.
Lewis and R.L. Slater, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 20, หน้า 171-175.

32. คัดแปลจาก *The Wisdom of Buddhism*, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 5,
หน้า 82.

33. Masao Abe, "Sovereignty Rests with Mankind," บทความซึ่ง
ยังไม่ได้ตีพิมพ์, หน้า 2-3.

34. Charles F. Keyes, "Buddhist Economics in Practice," *Visakha
Puja*, Annual Publication of The Buddhist Association of Thailand , B.E.
2522, หน้า 19.

35. C.G. Weeramantry, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 2, หน้า 10-11.

36. *International Conference of Scientists and Religious Leaders :
Proceedings*, (Tokyo : Kyo Bun Kwan, 1979), หน้า 1.

จุดเน้นทำนองเดียวกันถึงความสำคัญของการศึกษาใน Gotemba De-
claration ซึ่งรับรองในที่ประชุม The First Pacific Regional Conference of
Amnesty International, Tozonso, Japan, 2-5 June, 1976 ; ปฏิญญาซึ่งรับรอง
ในที่ประชุม Seminar of Human Rights Workings Groups, Asia Forum for
Human Rights, Hong Kong, 23-30 April, 1978.

37. Joseph M. Kitagawa, "Religion as a Principle of Integration
and Cooperation for a Global Community", *International Conference of
Scientists and Religious Leaders*, อ้างแล้วเชิงอรรถที่ 36, หน้า 84-85.

สังคมศาสตร์นอกสังคมตะวันตก

1. อ้างถึงใน Eugene F. Miller, "Positivism, Historicism, and
Political Inquiry", *The American Polican Science Review*, Vol. LXVI, No.3,
(September, 1972) : 797.

2. แหล่งอ้างอิงเดียวกันหน้า 815.

3. Stephen Cotgrave, *The Science of Society : An Introduction to Sociology*, (London : George Allen & Unwin, 1979), Preface, หน้า 8.

4. Meller, อ้างแล้ว หน้า 809.

5. อ้างใน Miller, แหล่งอ้างอิงเดียวกัน.

6. ตามที่อธิบายและอ้างใน Miller, แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 812-814.

7. Donald G. MacRae, "Adam Ferguson", in Timothy Raison, ed., *The Founding Fathers of Social Science*, (Penguin Books), 1969, หน้า 12-13 ; โปรดดูประกอบ Miller, แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 797.

8. C.G. Weeramantry, *Equality and Freedom : Some Third World Perspectives*, (Colombo : Hansa Publishers Limited, 1976), หน้า 13.

9. Chatthip Nartsupha, "Economic Discipline in Thailand" and Likit Dhiravakin, "The State of Knowledge of Political Science", in *State of Social Sciences in Thailand*, (Bangkok : The Social Science Association of Thailand, 1974), หน้า 22-23 และ 68-69 ตามลำดับ

10. Cotgrave อ้างแล้วหน้า 43.

11. ตามที่อ้างใน Cotgrave, แหล่งอ้างอิงเดียวกัน.

12. Miller, อ้างแล้วหน้า 861.

13. ตัวอย่างเช่น Benedict Anderson, "Studies of the Thai State", paper submitted to the conference on The State of Thai Studies, Chicago, March 30, 1978 ; นิธิ เอียวศรีวงศ์, "ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารอยุธยา", สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย กุมภาพันธ์ 2521.

14. Bertrand Russell, *Principles of Social Reconstruction*, (London : George Allen & Unwin Ltd., 1916), reprinted, 1954, หน้า 103.

15. J. Robert Oppenheimer, "Science and the human community", 1959, cited in *Higher Education and Development in Southeast Asia*, (UNESCO and the International Association of Universities, 1967), Vol. I หน้า 258.

16. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 95-97.

17. J.P. Nettl, "Strategies in the Study of Political Development", in Colin Leys (ed.) *Politics and Change in Developing Countries*,

(Cambridge : The Cambridge University Press, 1969), หน้า 13.

18. *Higher Education and Development in Southeast Asia*, อังแล้ว, หน้า 207.

19. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน หน้า 220-221. โปรดดูประกอบ Anderson, อังแล้ว หน้า 58-59 ; Immanuel Wallerstein, "Some reflections on history, the social sciences, and politics", in *The Capitalist World-Economy*, (Cambridge : The Cambridge University Press, 1980), หน้า xi.

ข้อคิดบางประการว่าด้วยการปกป้อง และส่งเสริมสิทธิมนุษยชน

1. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสาร ร.7 รล 6/3 เรื่องพระราชบัญญัติองคมนตรี "รายงานการประชุมคณะกรรมการองคมนตรี" 11 เมษายน 2470, หน้า 3.

2. W.F. Werheim, *Evolution and Revolution : The Rising Wave of Emancipation*, (Penguin Books, 1974), pp. 35-48.

3. *Newsweek* (June 30, 1980), p 52. ดูข้อวิจารณ์ทำนองเดียวกัน ใน C.G. Weeramantry, *Equality and Freedom : Some Third World Perspectives* (Colombo : Hansa Publishers Limited, 1976), pp. 67-68.

4. Gerhard E. Lenki, *Power and Privilege : A Theory of Social Stratification*, (New York : McGraw Hill, 1966), pp. 5-14.

5. Address in *The Rule of Law in a Free Society*, A Report of the International Congress of Jurists, (New Delhi, 1959), pp. 51.

6. โปรดดูบทความ "พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน" ในหนังสือเล่มนี้ ; Adamantia Pollis and Peter Schwab, "Human Rights : A Western construct with Limited Applicability", in Pollis and Schwab (ed,) *Human Rights: Cultural and Ideological Perspective*, (London : Praeger Publishers, 1979).

7. Weeramantry, อังแล้ว, หน้า 13, ดูเพิ่มเติม Pollis and Schwab, อังแล้ว, หน้า 2-3.

8. A.V. Dicey, *Law of the Constitution*, Ninth Edition (London :

Macmillan and Co. Limited, reprinted 1952), pp. 195-196.

9. อ้างใน Pollis and Schwab, อ้างแล้ว, หน้า 3.

10. Lawrence Ward Beer (ed.), *constitutionalism in Asia : Asian Views of the American Influence*, (Berkeley : University of California Press, 1979), pp. 15-16.

11. สำหรับข้อวิจารณ์รัฐที่มีระบบพรรคเดียว ดูตัวอย่าง เช่น Conway W. Henderson, "Underdevelopment and Political Rights : A Revisionist Challenge" *Government and Opposition*, Volume 12, Number 3 (Summer 1977), : 276-292.

12. ดูตัวอย่างใน Tun Mohamed Suffina bin Hsshim, "The Malaysia Constitution and United States Consitution", และ Enrique M. Fernando "The American Impact on the Philippine Legal System", ใน L.W. Beer (ed.) แหล่งอ้างเดียวกัน หน้า 128-139. และ 140-178. ตามลำดับ.

13. Maurice Cranston, *Human Rights Today*, (London : Ampersand Books, 1965), pp. 36-42.

14. Weeramantry, อ้างแล้ว หน้า 10.

15. Fouad Ajami, "Human Rights and World Order Politics". World Order Model Project, Occasional Paper Number Four, (New York : Institute of World Order Inc., 1978), pp. 2-4.

16. Robert A. Kocis, "Reason Development, and the conflicts of Human Ends : Sir Isaiah Berlin's Vision of Politics", *The American Political Science Review*, Vol 74 No. 1 (March 1980) : 45.

17. แหล่งอ้างเดียวกัน, หน้า 41.

18. แหล่งอ้างเดียวกัน, หน้า 51.

19. แหล่งอ้างเดียวกัน.

20. Cranston, อ้างแล้ว หน้า 38 ; "พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน" ในเล่มนี้.

21. ดูตัวอย่างเช่น "พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน" ในเล่มนี้.

22. Richard P. Claude, "The Classical Model of Human Rights Development", in Claude (ed.), *Comparative Human Rights*, (the John Hopkins University Press, 1979), pp. 7-8.

23. Dicey, อ้างแล้ว หน้า 184.

24. Joseph Raz, "The Rule of Law and Its Virtue", *The Law Quarterly Review*, Vol. 93 (April 1977) : 196.
25. Dankwart A. Rustow, "Transitions to Democracy", *Comparative Politics*, 2 (April 1970) : 337-364.
26. Robert A Dahl, *Polyarchy : Participation and Opposition*, (New Haven : Yale University Press, 1971), ch. 3, pp. 33-47.
27. Pollis and Schwab อ้างแล้ว, หน้า 16.
28. J.F. Goldthorpe, *The Sociology of the Third World : Disparity and Involvement*, (Cambridge : Cambridge University Press, 1975 ; reprinted 1979), p. 1.
29. World Association of World Federalists, "Deslaration from the WAWF Conference on Human Rights." Copenhagen, 17-18 February, 1978.
30. *Newsweek* (July 14, 1980), p. 60.

ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมืองไทย

1. ตัวอย่างเช่นกรณีนายบุญชู โรจนเสถียร อดีตรองนายกรัฐมนตรี กล่าวถึงการกำหนดอัตราราคาน้ำมันว่า เป็นการดึงการเมืองออกไปจากการตัดสินใจทางเศรษฐกิจในประเทศไทย โปรดดู "จดหมายถึงบรรณาธิการ" *The Nation Review* (17 April 1981) : 2.
2. "สาส์นของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ นายกรัฐมนตรี แก่พี่น้องประชาชน เนื่องในวาระดิถีขึ้นปีใหม่ พ.ศ. 2524" (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, 2523).
3. Lawrence D. Stifel, "Problems and Prospects for the Economy of Siam", *Solidarity*, Vol. 5. No. 4 (April 1970) : 13, 19.
4. เสนาะ อุณาภูล, "นโยบายและการวางแผนพัฒนาระดับชาติ", รายงานการสัมมนาเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมในประเทศไทย, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2517), หน้า 29.
5. Jayanta K. Ray, *Portraits of Thai Politics*, (New Delhi : Orient Longman 1972), p. 14.
6. Donald E. Neuchterlein, *Thailand and the Struggle for Southeast*

Asia, (New York : Cornell University Press), pp. 133-135.

7. สุเทพ สิงหนชัย, “กฎอัยการศึก”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหา-
บัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521, หน้า 17-21.

8. ธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2502 มาตรา 17 ซึ่ง
บัญญัติว่า

“ในระหว่างที่ใช้ธรรมนูญนี้ ในกรณีที่นายกรัฐมนตรีเห็นสมควรเพื่อ
ประโยชน์ในการระงับ หรือปราบปรามการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลายความ
มั่นคงของราชอาณาจักรหรือราชบัลลังก์ หรือการกระทำอันเป็นการบ่อนทำลาย
ก่อกวน หรือคุกคามความสงบที่เกิดขึ้นภายในหรือมาจากภายนอกราชอาณาจักร
ให้นายกรัฐมนตรีโดยมติของคณะรัฐมนตรีมีอำนาจสั่งการหรือกระทำการใด ๆ ได้
และให้ถือว่าคำสั่งหรือการกระทำเช่นนั้นเป็นคำสั่งหรือการกระทำที่ชอบด้วย
กฎหมาย”

บทบัญญัติที่คล้ายคลึงกันก็บรรจุไว้ใน “ธรรมนูญการปกครองราช-
อาณาจักร” ซึ่งกำหนดขึ้นภายหลังการรัฐประหารในปี 2514, 2519 และ 2520.

9. Jayanta K. Ray, เรื่องเดียวกัน, หน้า 214-216.

10. IBRD, *A Public development Program for Thailand*, Report
of a Mission organized by the International Bank for Reconstruction and
Development, (Baltimore : Johns Hopkins Press, 1956), pp. 20-21.

11. James C. Ingram, *Economic Change in Thailand, 1850-1970*
(California : Stanford University Press, 1971), p. 231.

12. Fred W. Riggs, *Thailand : The Modernization of a Bureaucratic
Polity*, (Honolulu : East-West Center, 1966), pp. 242-300.

13. อำนวย วีรวรรณ, “กลยุทธ์แห่งการพัฒนาเศรษฐกิจ” ใน อมร
รักษาสัตย์ และชัชติยา กรรณสูตร, บก., *ทฤษฎีและแนวทางการพัฒนา
ประเทศ*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2515),
หน้า 355.

14. เรื่องเดียวกัน, หน้า 347-348.

15. เรื่องเดียวกัน, หน้า 356.

16. Jayanta K. Ray, *Portraits of Thai Politics*, หน้า 37.

17. Montri Chenvidyakarn, “Political Control and Economic
Influence : A Study of Trade Association in Thailand” Ph.D. Dissertation,
Department of Political Science, University of Chicago, 1979, pp. 15-22 ;

Norman Jacobs, *Modernization Without development : Thailand as an Asian Case Study*, (New York : Praeger Publishers, 1971), p. 4

18. David E. Apter, "The Passing of Development Studies - Over the Shoulder with a Backward Glance". *Government and Opposition*, Vol. 15, No. 3/4 (Summer/Autumn, 1980) : 272.

19. Montri Chenvidyakarn, เรื่องเดียวกัน, หน้า 21-22.

20. Majid Tehranian, "The Curse of Modernity : The Dialectics of Modernization and Communication", *International Social Science Journal UNESCO*, Vol. XXXII, No., 3 (1980) : 256.

21. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2520-2524*, หน้า 31-32.

22. วีรพงษ์ รามางกูร, "การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทย จากแผนพัฒนาที่หนึ่งถึงสี่" *วารสารวิจัยสภาวะแวดล้อม* ปีที่ 2 ฉบับที่ 1 (2523) : 24-27.

23. การลงทุนทางอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ และภาคกลางมีมูลค่าเพิ่มขึ้นจาก 78.8% ในปี 2515 เป็น 82.7% ในปี 2519 ในขณะที่มูลค่าลดลงในภูมิภาคอื่น ๆ โปรดดู ณรงค์ชัย อัครเศรณี, "การส่งเสริมการลงทุนและพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทย" เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "การวิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันและนโยบายเศรษฐกิจในประเทศไทย", จัดโดยคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่างวันที่ 13-14 กุมภาพันธ์ 2521, หน้า 11, 17.

24. Oey Astra Meesook, "A Study of Disparities in Income and Social Services Across Provinces in Thailand" *Research Report Series No. 7* Faculty of Economics, Thammasat University, 1978, pp. 81-82.

25. เรื่องเดียวกัน, หน้า 90.

26. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, *การประเมินผลแผนพัฒนาฉบับที่สี่*, เอกสารโรเนียว 2523, หน้า 37.

27. IBRD, เรื่องเดียวกัน, หน้า 11-12.

28. ไชยสิทธิ์ บัณฑิตวิทยารักษ์, "ความยากจนในชนบทอีสาน," *ชนบทไทย* 2523, (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2523), หน้า 37.

29. IBRD, เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

30. ตามคำกล่าวของรัฐมนตรีผู้หนึ่งในการประชุมกับกลุ่มอธิการบดีไม่กี่วันหลังจากที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกยึดและเผาโดยกลุ่มนักเรียนอาชีวศึกษา ขวัญจิต เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม 2518.

31. Lawrence D. Stifel, "Problems and Prospects for the Economy of Siam", หน้า 13.

32. Dudley Seers, "The Meaning of Development with a Postscript" in David Lehmann, ed., *Development Theory : Four Critical Studies*, (London : Frank Cass, 1979), p. 25.

33. เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

34. อภิชาติ จำรัสสุทธิรงค์, "ปัญหาการกระจายและการย้ายถิ่นของประชากรในประเทศไทยในทศวรรษ 1980" เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง "ประเทศไทยในทศวรรษ 1980" จัดโดยสมาคมนักวิจัยแห่งประเทศไทย, ระหว่างวันที่ 15-17 มิถุนายน 2522, หน้า 3-5, และตารางที่ 3.

35. Norman Jacobs, เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

36. เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

37. IBRD, เรื่องเดียวกัน, หน้า 35-36.

38. เสนาะ อุณาภูล, เรื่องเดียวกัน, หน้า 68-69.

39. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจ..., หน้า 98.

40. Oey Meesok, เรื่องเดียวกัน, หน้า 1-2.

41. เรื่องเดียวกัน, หน้า 13-14, 28, 81-82.

42. เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-30.

43. J.P. Nettl, "Strategies in the Study of Political Development", in Colin Leys, ed., *Politics and Change in Developing Countries* (Cambridge : the Cambridge University Press, 1969), p. 23.

44. IBRD, เรื่องเดียวกัน, หน้า 37-38.

45. ที่ว่านโยบายแรงงานราคาถูกยังเป็นที่ยึดถือกันอยู่ทั่วไปนั้นสะท้อนให้เห็นได้จากการให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์เมื่อเร็ว ๆ นี้ของรัฐมนตรีคนสำคัญ ๆ เช่น นายบุญชู โรจนเสถียร รองนายกรัฐมนตรีฝ่ายเศรษฐกิจ และ ดร. อำนวย วีรวรรณ รัฐมนตรีการคลัง ดังมีข้อความดังนี้

ถาม บรรษัทข้ามชาติแสดงความสนใจในนโยบาย (เรื่องบรรษัทรวมไทย) ที่ท่านได้ประกาศออกไปแล้วบ้างหรือไม่ ?

ตอบ ผมได้ยืนยันว่าพวกเขากำลังจะมากัน ผมต้องการจะปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานฝ่ายเอกชนอย่างรีบด่วน เนื่องจากกรุงเทพฯ ยังไม่เป็นสถานที่ที่บรรษัทข้ามชาติต้องการจะเข้ามาทำธุรกิจ ช่องก่งก็เป็นทีแออัดและแพงเกินไป กรุงเทพฯ อาจจะแทนที่ช่องก่งได้ ถ้าเราสามารถขยายโครงสร้างพื้นฐานขึ้น

ถาม ดังนั้น ท่านคงจะพยายามฉวยโอกาสจากแนวโน้มในหมู่บริษัทต่างชาติที่ต้องการใช้แรงงาน และกำลังผลจากแหล่งที่ค่าลงทุนสูง เช่น ใต้หวัน เกาหลีใต้ ช่องก่ง และสิงคโปร์มายังแหล่งค่าลงทุนต่ำ ไช้หรือไม่

ตอบ ถูกต้อง

จาก *Far Eastern Economic Review* (May 23-29, 1980), p. 42.

และตามการให้สัมภาษณ์ของ ดร. อำนวย วีรวรรณ “เรากำลังส่งเสริมการสร้างอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกมานานแล้ว...เป็นนโยบายที่สอดคล้องกับความเชื่อของเราที่ว่า นี่ก็คือวิธีที่เราจะต้องวางแผนโครงการพัฒนาอุตสาหกรรมของเรา...(และ) หาช่องทางการลงทุนใหม่ ๆ สำหรับอุตสาหกรรมส่งออก ซึ่งเป็นด้านที่เรามีข้อได้เปรียบเป็นต้นว่า ในเรื่องแรงงาน และทรัพยากรธรรมชาติ” แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 46.

46. เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, “วิเคราะห์ลักษณะความเป็นเจ้าของธุรกิจขนาดใหญ่ในประเทศไทย”, รายงานวิจัยเสนอต่อสถาบันไทยคดีศึกษาและคณะเศรษฐศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524, หน้า 59-60 และตารางที่ 4.2, 4.3, หน้า 78-80.

47. IBRD, เรื่องเดียวกัน, หน้า 34-35.

48. สุนทรพจน์ของนายบุญกุล ประจวบเหมาะ ผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย ในงานเลี้ยงประจำปีของสมาคมธนาคารไทย เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2524 (*The Nation Review*, February 19, 1981).

49. เกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม, เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

50. Dudley Seers, เรื่องเดียวกัน, หน้า 9.

51. IBRD, เรื่องเดียวกัน, หน้า 86, 114-119, 121-122; ECAFE, *Economic and Social Survey of Asia and the Pacific 1974* (Bangkok : ECAFE, 1975), p. 184 ; ปรีชา เปี่ยมพงษ์สานต์ และศรีนชา นูนาค, “การวางแผนพัฒนาภูมิภาคเพื่อการกระจายรายได้” 2520, หน้า 91-94 ; คณะที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี, รายงานเกี่ยวกับนโยบายพัฒนาชนบท, เอกสารโรเนียว, (10 ตุลาคม 2523), หน้า 17-19.

52. Likhit Dhiravegin, "The Thai Legislators : A Study of Their Sociological Attributes" Unpublished paper, undated. p. 8-9.

53. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, รายงานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาระดับอุดมศึกษาในประเทศไทย, สำนักนายกรัฐมนตรี, 2522, หน้า 125.

54. Likhit Dhiravegin, เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แนวความคิดในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ภาษาไทย

อมร รัชสาสัย และชัชติยา กรรณสูต (บรรณาธิการ). *ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ*. สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์ พ.ศ. 2515. *ก้าวต่อไปของการพัฒนา*. บทความประกอบการสัมมนาประจำปี 2538 สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย. ธันวาคม 2528.

ภาษาอังกฤษ

Norman T. Uphoff and Warren F. Ilchman, ed., *The Political Economy of Development*, University of California Press, Berkeley : 1972.

Dudley Seers. "The Meaning of Development with a Postscript" ใน David Lehmann, ed., *Development Theory : Four Critical Studies*, London : Frank Cass, 1979.

Christer Gunnarsson. "Development Theory and Third World Industrialisation", *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 15, No. 2, 1985.

Geoff Hodgson, *The Democratic Economy : A New Look at Planning, Market and Power*, Penguin Books, 1984.

R.S. Milne. "Technocrats and Politics in the ASEAN Countries", *Pacific Affairs*, Vol. 55, No. 3, 1982.

Michio Nagai, ed. *Development in the Non-Western World*, The United Nations University, 1984.

B.J. Terwiel, ed., *Development Issues in Thailand*, Centre for Southeast Asian Studies, Gaya, Bihar, India, 1984.

เศรษฐกิจการเมืองเรื่องวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

1. *The Nation*, January 31 1989 หน้า 4 (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง).
2. Alvin Toffler, *The Third Wave*, (Bantam Book, 1981), หน้า 13-14.
3. สำหรับงานศึกษาสำรวจเรื่องเกี่ยวกับการถ่ายทอดเทคโนโลยี โปรดดู สมบูรณ์ ศิริประชัย “การถ่ายทอดเทคโนโลยีจากต่างประเทศเข้าสู่ประเทศไทย” เอกสารวิชาการหมายเลข 55 สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2528 และมิ่งสรรพ สันติกาญจน์ “วิวัฒนาการแนวความคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดเทคโนโลยีมายังประเทศด้อยพัฒนา” ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ และ นิพนธ์ พัวพงศกร (บรรณาธิการ) *เศรษฐกิจไทย : บนเส้นทางแห่งสันติประชาธรรม คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์* มีนาคม 2531.
4. Susantha Goonatilake, *Aborted Discovery : Science & Creativity in The Third World*, (London : Zed Books Ltd., 1984), Ch. 4 “The Social Context of Science”, หน้า 66-76.
5. Friedrich Rapp, “Philosophy of Technology”, *Contemporary Philosophy : A New Survey*, (The Hague/Boston/London : Marinus Nijhoff Publishers, 1982), Vol. 22 หน้า 376-378 และ W.F. Wertheim, *Evolution and Revolution : The Rising Wave of Emancipation*, (Penguin Books, 1974), หน้า 36.
6. Toffler, อ้างแล้ว.
7. Rapp : อ้างแล้ว หน้า 361 และ Celso Furtado, “Development”, *International Social Science Journal*, Vol. xxvii, No. 4, 1977 หน้า 828-829.
8. Karl Polanyi, *The Great Transformation : The Political and Economic Origins of Our time*, (Boston : Beacon Press, 1957), หน้า 33-42. Robert S. Cohen, “Science and technology in Global Perspective”, *International Social Science Journal*, Vol. xxxiv, No. 1, 1982 หน้า 62.
9. Goonatilake อ้างแล้ว และ Polanyi แหล่งอ้างอิงเดียวกัน.
10. Toffler, อ้างแล้ว, หน้า 99-102.
11. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 23-25.
12. Goonatilake, อ้างแล้ว, หน้า 1.
13. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน.
14. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 80-81 (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง).

15. Cohen, อ้างแล้ว.
16. Johan Galtung, "The North/South Debate : Technology, Basic Human Needs and The New International Order", *Working Paper Number 12*, World Order Models Project, (New York : Institute for World Order Inc., 1980), หน้า 4. (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง).
17. Goonatilake อ้างแล้ว, หน้า 121.
18. Cohen อ้างแล้ว, หน้า 83.
19. Wertheim อ้างแล้ว หน้า 40-43 ที่ใช้คำ "เวลาและด้อยพัฒนา" ในที่นี้เป็นในเชิงเปรียบเทียบด้านโอกาสการเรียนรู้ใหม่ ๆ เท่านั้น ไม่ใช่เป็นการสรุปเอาว่าเป็นเช่นนั้นโดยธรรมชาติหรือในสภาพแวดล้อมของตน.
20. A. Rahman, "The Interaction between Science, Technology and Society : Historical and Comparative Perspective", *International Social Science Journal*, Vol. xxxiii, No. 3, 1981, หน้า 508-518.
21. Goonatilake อ้างแล้ว หน้า 3-12 สำหรับกรณีของชุมชนภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โปรดดูตัวอย่างเช่น Roger Posadas and Celso Roque, *Toward a Scientific and Technological Self-Reliance for The Philippines*, 1987 หน้า 25-26 และ Thamrong Prempridi, et. al., *Self-Reliance in Science and Technology National Development : Case Study of Thailand*, 1987 หน้า 10-11 งานศึกษาทั้งสองนี้เป็นรายงานวิจัยซึ่งยังไม่ได้ตีพิมพ์ภายใต้โครงการวิจัยเรื่อง "Self-Reliance in Science and Technology for National Development".
22. Goonatilake, แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 91-114.
23. Rahman, อ้างแล้ว, หน้า 520.
24. Goonatilake, อ้างแล้ว.
25. ฟริตจีฟ กาลปรั้า *จุดเปลี่ยนแห่งศตวรรษ : หักคะแนนบทเพื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมใหม่* (แปลโดย พระประชา ปสนุนธมโม, พระไพศาล วิสาโล, สันติสุข โสภณสิริ, รสนา โตสิตระกูล) สำนักพิมพ์โกลสมิททอง และเทียนวรรณ พ.ศ. 2529 เล่ม 1 หน้า 17-18.
26. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 33-34.
27. Goonatilake, อ้างแล้ว, หน้า 122.
28. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 120.
29. Yoshihara Kunio, *The Rise of Ersatz Capitalism in South-East Asia*, (Singapore : Oxford University Press, 1988), หน้า 99-120.

30. Cohen, อ้างแล้ว, หน้า 63 (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง).
31. Toffler, อ้างแล้ว, หน้า 23-25.
32. Paul-Henry Chombart de Lauwe, "Technological Domination and Cultural Dynamism", *International Social Science Journal*, Vol. xxviii, No. 1, 1986, หน้า 105-109.
33. แหล่งเดียวกัน, หน้า 107 (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง).
34. อ้างถึงใน Donald Wilhelm, *Creative Alternatives to Communism : Guidelines for Tomorrow's World*, (London : The Macmillan Press Ltd., 1977), หน้า 84.
35. จากข้อหนังสือ Mikhail Gorbachev, *Perestroika : New Thinking for Our Country and The World*, (New York : Harper & Row, 1987).
36. Goonatilake, อ้างแล้ว, หน้า 114-116.
37. ตัวอย่างเช่น Thamrong Prempridi, et. al., อ้างแล้ว หน้า 86-90.
38. รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาขีดความสามารถทางเทคโนโลยีของอุตสาหกรรมไทย โดยสถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ธันวาคม 2529 เล่ม 3 สรุปและข้อเสนอแนะ หน้า 2-3 (ตัวหนาเน้นโดยผู้เขียนเอง).
39. ดังปรากฏเป็นรายงานการวิจัยชิ้นตอนที่ 1 "การกำหนดรูปแบบขั้นต้น" สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย มิถุนายน 2530.
40. รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาขีดความสามารถทางเทคโนโลยีของอุตสาหกรรมไทย 2529 อ้างแล้ว หน้า 4 (ตัวหนาเน้นโดยผู้เขียนเอง).
41. แหล่งอ้างเดียวกัน, หน้า 5.
42. ปราณี ทินกร "เส้นทางการพัฒนาอุตสาหกรรมในประเทศไทย" ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ และ นิพนธ์ พัวพงศกร (บรรณาธิการ) : *เศรษฐกิจไทย : บนเส้นทางแห่งสันติประชาธรรม*, คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พ.ศ. 2531, หน้า 221.
43. สุวินัย ภรณวลัย "ทฤษฎีนโยบายอุตสาหกรรมกับองค์กรอุตสาหกรรมในประเทศไทย" ใน รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ และ นิพนธ์ พัวพงศกร (บรรณาธิการ) แหล่งอ้างเดียวกัน หน้า 260-264.
44. "Report on the Workshop on Self-Reliance in Science and Technology", The United Nations University, Tokyo, 31 October - 2 November 1984, หน้า 9 เป็นการประชุมปฏิบัติการเตรียมงานวิจัยภายใต้โครงการของมหาวิทยาลัยสหประชาชาติ เรื่อง "การพึ่งตนเองทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี"

เพื่อการพัฒนาประเทศ” ประกอบด้วยคณะวิจัยจาก 6 ประเทศในภูมิภาคเอเชีย คือ ญี่ปุ่น เกาหลี จีน อินเดีย ฟิลิปปินส์ และไทย ซึ่งร่วมดำเนินการศึกษาระหว่างปี ค.ศ. 1985-1987.

45. Toshio Shishido, et. al., “Self-Reliance in Science and Technology in National Development”, Research Report Submitted to The United Nations University, Tokyo, 1986 หน้า 1 (คัดแปลและตัวหนาเน้นโดยผู้เขียนเอง).

46. Dieter Ernst, “Technology Policy for Self-Reliance : Some Major Issues”, *International Social Science Journal*, Vol xxxiii, No. 3, 1981, หน้า 467-471.

47. ตัวอย่างเช่น William E. James, Seiji Naya, and Gerald M. Meier, *Asian Development : Economic Success and Policy Lessons*, (International Center for Economic Growth, 1987), หน้า 213-221.

48. Ernst, อ้างแล้ว, หน้า 467.

49. Takeshi Hayashi, *Project on Technology Transfer, Transformation, and Development : The Japanese Experience*, (The United Nations University, 1984) หน้า 467.

50. รายงานวิจัยต่าง ๆ ภายใต้โครงการ “Self-Reliance in Science and Technology for National Development”, The United Nations University, 1987.

51. Ernst, อ้างแล้ว, หน้า 469.

52. Christer Gunnarsson, “Development Theory and Third World Industrialization”, *Journal of Contemporary Asia*, Vol 5, No. 2, 1985, หน้า 198-200.

53. มิ่งสรรพ สันติกาญจน์, อ้างแล้ว, หน้า 383.

54. เอกสารแสดงสถานภาพทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของประเทศไทย กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และพลังงาน ธันวาคม 2530, หน้า 46.

55. แหล่งอ้างอิงเดียวกัน, หน้า 41-42.

56. มิ่งสรรพ สันติกาญจน์, อ้างแล้ว, หน้า 385-386.

57. เอกสารแสดงสถานภาพทางด้านวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยีของประเทศไทย. อ้างแล้ว, หน้า 43.

58. Goonatilake, อ้างแล้ว, หน้า 3-21.

59. สำหรับบทบาทของคริสต์ศาสนิกนิกายโปรเตสแตนต์ในการ

เปลี่ยนแปลงทางสังคม โปรตุเกส R.H. Tawney, *Religion and The Rise of Capitalism*, (Penguin Book, 1948.)

60. Goonatilake, อ้างแล้ว, หน้า 15.

61. พระศรีวิสุทธิโมลี (ประยูทธ ปยุตโต เลื่อนสมณศักดิ์ เป็นพระราชมณเฑียรวิสุทธิคุณ) : “พุทธธรรม” ใน *วรรณไวทยากร ชุมนุมบทความวิชาการ โครงการดำรงศาสตรและมนุษยศาสตร์ พ.ศ. 2514* หน้า 187.

62. Karl Polanyi, อ้างแล้ว, หน้า 256-257.

63. พระศรีวิสุทธิโมลี, อ้างแล้ว, หน้า 11.

64. Ruth-Inge Heinze, *The Role of The Sangha in Modern Thailand*, Taipei, (The Orient Cultural Service, 1977), หน้า 41-46.

65. ตามหลักธรรมข้อที่ว่า :-

“ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนดี เมื่อเกิดมาในสกุลย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เสมือนหนึ่งเมฆฝนใหญ่ เมื่อทำให้ข้าวกล้าสมบูรณ์ก็ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก”

- ปัญจนินบาต อังคุตตรนิกาย.

66. Karl Polanyi, อ้างแล้ว, หน้า 249-258.

67. Toffler, อ้างแล้ว, หน้า 23.

แนวทางการพัฒนาการศึกษาไทย :

บทวิเคราะห์เบื้องต้น

1. *กองจดหมายเหตุแห่งชาติ* เอกสาร ร. 8 ศธ 42/13 การประชุมอุปราชและสมุหเทศาภิบาล พ.ศ. 2462 หน้า 5-6.

2. Toshio Shishido, “Self-Reliance in Science and Technology”, รายงานวิจัยเสนอต่อมหาวิทยาลัยสหประชาชาติ 1986, หน้า 1 (คัดแปลและเน้นตัวเอนโดยผู้เขียน).

3. *กองจดหมายเหตุแห่งชาติ* เอกสาร ร. 5 ศ. 2/5 หนังสือกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ถวายความเห็นเรื่องการศึกษา ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ. 124.

4. *ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ 2435-2507* พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบรอบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง 1 เมษายน 2507 หน้า 178-179.

5. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ เอกสาร ร. 5 ศ. 2/5 อ้างแล้ว.

6. รายงานการวิจัยประสิทธิภาพโรงเรียนประถมศึกษา : ความเสมอภาคของโอกาสทางการศึกษา สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 2517 หน้า 1.

7. ศุภชัย พานิชภักดิ์ : “ความต้องการกำลังคนและการวางแผนการศึกษา” วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ ปีที่ 12 ฉบับที่ 4 (เมษายน-พฤษภาคม 2521) หน้า 11.

8. เอกวิทย์ ณ ถลาง : รายการสนทนา “หาแนวทางอันอาจนำไปสู่การปฏิรูปการศึกษาไทยในอนาคต” 13-14 ธันวาคม 2529 ณ บ้านพักทัพพญา มาบตาพุด จังหวัดระยอง.

9. ศุภชัย พานิชภักดิ์ : อัตราผลตอบแทนที่เปลี่ยนแปลงในการลงทุนศึกษา” ใน ณรงค์ชัย อัครเศรณี-รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์ (บรรณาธิการ) : รักเมืองไทย รวมบทความวิชาการทางเศรษฐศาสตร์ เพื่อเป็นเกียรติแก่ศาสตราจารย์ ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ในโอกาสอายุครบ 60 ปี กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ พ.ศ. 2519 หน้า 214 (ตัวหนาเน้นโดยผู้เขียนเอง).

10. ศุภชัย พานิชภักดิ์ 2521 อ้างแล้ว น. 9 (เน้นตัวเอนโดยผู้เขียน).

11. ก่อ สวัสดิ์พานิชย์ : “การศึกษาของประเทศไทย” วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ ปีที่ 3 ฉบับที่ 9 (เมษายน 2512) หน้า 12-13.

12. รุ่ง แก้วแดง : “การลงทุนเพื่อการศึกษาของประเทศไทย” วารสารสภาการศึกษาแห่งชาติ ปีที่ 4 ฉบับที่ 8 (มีนาคม 2513) หน้า 57.

13. Charles N. Myers and Chalongsob Sussangkarn, “Economic Transformation and Flexibility of the Education System”, Workshop on Human Resource Problems and Policies, February 24-25, 1989, สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย หน้า 1 (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง) และโปรดพิจารณากรอบการวิเคราะห์รวมหน้า 1-9.

14. แหล่งอ้างอิงกัน หน้า 22-23 (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง).

15. Sirilaksana Chutitilul Khoman, “Equity Concerns is The Development of Human Resources in Thailand with Particular Reference to Education”, Workshop on Human Resource Problems and Policies แหล่งอ้างอิงกัน หน้า 7-10.

ในทางตรงกันข้าม ถ้าถูกหลอกลวงเกษตรกรคนใด ครอบครัวใด หรือจากชุมชนใดเกิดสามารถได้โอกาสเล็ดลอดหลุดขึ้นไปสู่ระดับการศึกษาชั้นสูง ๆ ได้ก็นับเป็นเรื่องโชคลาภของแต่ละบุคคลไป พูดได้ในแง่ที่ว่า ระบบการศึกษา

เปิดโอกาสให้ทวยราษฎร์อย่างทั่วหน้าโดยไม่จำกัดชั้นวรรณะ แต่ทว่าเมื่อเกิด
โชควาสนาเช่นนั้นขึ้น “ช้างเผือก” ที่ได้รับการเลือกสรรนั้นก็จะต้องเป็นอัน
หลุดลอยออกไปจากชีวิตเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนชนบท
ตลอดไป นับเป็นการสูญเสียกำลังระดับสมองส่วนหนึ่งที่สำคัญยิ่ง

อนึ่ง บรรดาโครงการของมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ที่เริ่มใช้ปฏิบัติกันแพร่หลาย
อยู่ในขณะนี้ คือ การรับนิสิตนักศึกษาเข้าเป็นกรณีพิเศษโดยคัดเลือกจากนักเรียน
เรียนดีหรือยากจน แม้จะเป็นด้วยเหตุผลเจตนาอย่างไรก็ตาม ถ้าหากไม่กระทำกัน
อย่างถี่ถ้วนรอบคอบแล้ว ย่อมจะบังเกิดผลเป็นการพรากกำลังสมองที่ยังพอจะมี
อยู่ให้ออกไปจากชุมชนชนบทอีกในทำนองเดียวกัน.

16. *Education in Asia and Oceania : Progress and Prospects*,
Fourth Regional Conference of Ministers of Education and those Responsible
for Economic Planning in Asia and Oceania, Colombo, 24 July - 1 August
1978 หน้า 40 (คัดแปลโดยผู้เขียนเอง).

17. Susantha Goonatilake, *Aborted Discovery : Science & Creativity
in The Third World*, (London : Zed Books Ltd., 1984), หน้า 1.

18. ตัวอย่างเช่น Chalongsob Sussangkarn, et-al, "The Long-Term
View on Growth and Income Distribution", 1988 TDRI Year-End Conference,
December 1988, หน้า 48.

19. บันทึกเชิงอรรถ หมายเลข 13 และ 14.

20. แหล่งอ้างอิงเกี่ยวกับบันทึกเชิงอรรถ หมายเลข 1.

21. คำอภิปราย ดร. ก่อ สวัสดิ์พาณิชย์ กลุ่ม 8 เรื่อง "การลงทุน
ทางการศึกษา" การสัมมนา "แนวทางสำหรับการพัฒนาการศึกษาในอนาคต"
จัดโดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ 3-5 มีนาคม 2532 โรงแรม
หาดทรายทอง พัทยา.

22. เสน่ห์ จามริก : *การเมืองกับการศึกษาของไทย* สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2523 หน้า 64-65.

23. สุทธิ เหล่าสุนทร : "การศึกษาเพื่ออาชีพในโรงเรียนมัธยม"
เอกสารการวิจัยประกอบวิชาสังคมกับจิตวิทยา เสนอต่อ ว.ป.อ. พ.ศ. 2509-2510
หน้า 21.

24. F. Cyril James, "A note on the nature and functions of the
university", *Higher Education and Development in Southeast Asia*, Volume 1,

UNESCO and The International Association of Universities, 1967 หน้า
495-498.

ภาคผนวก
ประวัติและผลงาน ศ.เสน่ห์ จามริก

ประวัติและผลงาน ศ.เสน่ห์ จามริก

ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก เกิดเมื่อ พ.ศ. 2470 สำเร็จการศึกษา
ธรรมศาสตร์บัณฑิต จากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และ
Bachelor of Arts จากมหาวิทยาลัยแมนเชสเตอร์ ประเทศอังกฤษ เคยรับราชการ
ที่กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์ และกรมการเมือง กระทรวงการต่าง
ประเทศ จากนั้นในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503-2530 ได้โอนมารับราชการเป็น
อาจารย์ประจำคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ในปี 2516-2517 เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ, ในปี 2518-2519
เป็นรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี
(พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ (1)) ในปี 2523-2524 และเป็นประธาน
คณะทำงานนโยบายพัฒนาชนบท, ในช่วงปี 2524-2528 เป็นผู้อำนวยการสถาบัน
ไทยคดีศึกษา และได้รับเลือกตั้งเป็นนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
ในปี 2527-2530 เป็นผู้ประสานงานโครงการวิจัยเรื่อง “Self-Reliance in Science
and Technology for National Development” ของมหาวิทยาลัยสหประชาชาติ

ในปัจจุบัน ยังคงดำรงตำแหน่งประธานมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์
และมนุษยศาสตร์, ประธานมูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา,
และประธานสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา

ผลงาน (คัดสรร)

- 1) ปัญหาและอนาคตของเมืองไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมสังคม-
ศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519.
- 2) การเมืองกับการศึกษาของไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการ
การศึกษาแห่งชาติ, 2526.
- 3) การเมืองไทยกับการพัฒนาการรัฐธรรมนูญ. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.
- 4) ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา. (บรรณาธิการร่วมกับ
ยศ สันตสมบัติ) กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538.

5) *Democracy and Development : A Cultural Perspective*. Bangkok : Local Development Institute, 1993.

6) "Question of Stability and Security in Thailand," in M. Rajaretnam and Lim So Jeand (ed.) *Trend in Thailand*. Singapore : Singapore University Press, 1973.

7) "บทบาทของวิชามนุษยศาสตร์ต่อสังคมและมนุษยชาติ," *วารสารมนุษยศาสตร์* ปีที่ 11, ฉบับที่ 2 (มกราคม - มิถุนายน 2526), หน้า 22-30.

8) "แนวทางการศึกษาเรื่องพัฒนาการสิทธิมนุษยชนในประเทศไทย," *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 12, ฉบับที่ 3 (กันยายน 2526), หน้า 5-13.

9) "สู่ลัทธิภูมิภาคนิยมเชิงบวกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้," *วารสารธรรมศาสตร์* ปีที่ 14, ฉบับที่ 2 (มิถุนายน 2528), หน้า 39-53.

10) "Education and Economic Development : Barrier to Human Development" บทความเสนอต่อที่ประชุม Australian National University, 6 November 1991-10 November 1991.

11) "หลักการสิทธิ เสรีภาพ หลังปฏิวัติตุลาคม 2516" ปาฐกถาประจำปีมูลนิธิโกมล คีมทอง, 2516.

12) "รัฐศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ" ปาฐกถาในการสัมมนาเรื่อง "รัฐศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ" จัดโดยคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง 8-9 ธันวาคม 2528 ใน เอกสารสรุปผลการประชุมทางวิชาการเรื่อง *รัฐศาสตร์กับการพัฒนาประเทศ*.

13) "แนวทางการวิจัยสังคมศาสตร์ไทย" ปาฐกถาในการประชุมสมัชชาวิชาการสังคมศาสตร์เพื่อการวิจัย ประจำปี 2528, สถาบันวิจัยสังคม, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 29 กรกฎาคม 2528, ใน *วารสารวิจัยสังคม*, ปีที่ 6 ฉบับที่ 1 (มกราคม-มิถุนายน 2526), หน้า 1-8.

14) "ปัญหาการบริหารมหาวิทยาลัย ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย" การบรรยายในการประชุมสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง "แนวคิดและการปฏิบัติในการบริหารการศึกษาของมหาวิทยาลัยไทย" ใน *วารสารครุศาสตร์* ปีที่ 12 ฉบับที่ 4 (เมษายน - มิถุนายน 2527), หน้า 7-27.

15) "ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น" ปาฐกถาในการสัมมนาเรื่อง "ทฤษฎีและวิธีการศึกษาเรื่องท้องถิ่น" จัดโดยสมาคมประวัติศาสตร์และสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 5 ธันวาคม 2528 ใน *ทิศทางแผนแม่บทการพัฒนาลังคมเพื่อการพึ่งตนเองกับงานพัฒนาภาคเอกชน*, โครงการศึกษาทางเลือก

การพัฒนา, 2528, หน้า 53-63.

16) “บทบาทของคนรุ่นใหม่ในวงวิชาการไทย” ปาฐกถาำในการสัมมนาเรื่อง “บทบาทของคนรุ่นใหม่ในวงวิชาการไทย,” จัดโดย สถาบันปรีดี พนมยงค์, 2 สิงหาคม 2529 ในเอกสารสรุปการสัมมนาบทบาทคนรุ่นใหม่ในวงวิชาการไทย, หน้า 5-14.

17) “ประเด็นที่ท้าทายขบวนการพัฒนา และวิชาการเพื่อการพัฒนาในปัจจุบัน” ปาฐกถาำในการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “การวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อการพัฒนาชนบท : สรุปบทเรียน สถานภาพ และทิศทางร่วม” 1 กุมภาพันธ์ 2529, ใน ทางเลือกการพัฒนา, ปีที่ 4, ฉบับที่ 4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2529), หน้า 1-7.

หมายเหตุ : บทความและบทปาฐกถาอื่น ๆ บางส่วนได้รวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้ และผลงานลำดับที่ 1) และ 5) แล้ว

หนังสือจากโครงการจัดพิมพ์ “คบไฟ” ที่วางตลาดแล้ว

1. คอร์รัปชัน	95 บาท
รวมเรื่องไทยและเทศและทฤษฎีการคอร์รัปชัน	
สิทธิพันธุ์ พุทธหุน	แปล
ชัยอนันต์ สมุทวณิช	บรรณาธิการ
2. วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี	38 บาท
พอล ฟายเออราเบนด์	เขียน
วีระ สมบูรณ์	แปล
3. สภาวะโลกวิกฤต	ปอนด์ 95 บาท
พิชิต ลิขิตกิจสมบูรณ์	แปล ปรีฟ 70 บาท
4. เพื่อชีวิตที่จำพราว	25 บาท
อ.ธนพรรณ สิทธิสุนทร	แปล
5. เอดส์มหันตภัยโลก	42 บาท
นายแพทย์บรรลุ ศิริพานิช	
นายแพทย์ประยูร ภูนาส	เรียบเรียง
6. แบล็ค แอลค์ พุด	95 บาท
พจนา จันทรสันติ	แปล
7. สภาวะโลกวิกฤต II	68 บาท
รศ.วราพร สุรวดี	แปล
รศ.ปราณี ธนะชานันท์	บรรณาธิการ
8. ระเบียบสังคม-ระบบศึกษา	70 บาท
เบอร์ทรันด์ รัสเซลล์	เขียน
อ.สุวรรณ สถาอานันท์	แปล
9. บนเส้นทางสีเงิน	58 บาท
อ.ธนพรรณ สิทธิสุนทร	บรรณาธิการ

10. วอลเคน	ปกแข็ง 240 บาท
เฮนรี เดวิด ธอโร	เขียน ปกอ่อน 180 บาท
สุริยฉัตร ชัยมงคล	แปล
พจนา จันทรสันติ	บรรณาธิการ
11. กว่าจะเป็นอเมริกัน	120 บาท
อ.วิภาวรรณ ตูยานนท์	บรรณาธิการ
12. เส้นทางมหาอำนาจ	120 บาท
เอกสารค่านโยบายต่างประเทศอเมริกาต่อเอเชีย	
วริยา ศ.ชินวรรณโณ	แปล
วิลเลียม แบรดลีย์	บรรณาธิการ
จูลีฟ ชินวรรณโณ	บรรณาธิการแปล
13. สมุดวาดภาพสัตว์เพื่อเยาวชนคนรักสัตว์	35 บาท
อ.ชนพรรณ สิทธิสุนทร	บรรณาธิการ
14. เศรษฐศาสตร์ทรัพยากรธรรมชาติ	65 บาท
ธีโอดอร์ พานาโยโต	บรรณาธิการ
คุณหญิงสุชาวัลย์ เสถียรไทย	บรรณาธิการแปล
อ.เรณู สุขารมณ์	บรรณาธิการแปล
15. โลกวิกฤต	65 บาท
รศ.ปาริชาติ สุขุม	บรรณาธิการ
16. ป่าเขตร้อน	80 บาท
อาทร เดชะธาดา	บรรณาธิการ
อรวรรณ กุฑาเจริญ	เรียบเรียง
17. ก่อนโลกจะดับ	58 บาท
รังรอง	เรียบเรียง
18. ลมหายใจของเกลียวคลื่น	65 บาท
พจนา จันทรสันติ	เขียน
19. กุศโลบายชายข้าว	65 บาท
ธีโอดอร์ พานาโยโต	บรรณาธิการ
รศ.วราพร สุรวดี	บรรณาธิการแปล

ดร.อุดม เกิดพิบูลย์	แปล	
20. สมองเลียม โรคหรือวัย		50 บาท
ศ.นพ.กัมมันต์ พันธุมจินดา	บรรณาธิการวิชาการ	
21. บันทึกการเดินทาง : มุ่งสู่ความขาวของหิมะ		65 บาท
พจนา จันทรสันติ	เขียน	
22. ว่าด้วยโลกศตวรรษที่ 21 I		80 บาท
อุทัย วงศ์ไวยสวรรณ	เรียบเรียง	
23. หมอกับคนไข้		40 บาท
นพ.บรรลु ศิริพานิช	เขียน	
24. หอมกลิ่นไพรพฤกษ์		55 บาท
พจนา จันทรสันติ	เขียน	
25. ว่าด้วยโลกศตวรรษที่ 21 II		80 บาท
อุทัย วงศ์ไวยสวรรณ	เรียบเรียง	
26. ความเรียงสี่ชิ้นของเฮนรี เดวิด ธอโร		75 บาท
พจนา จันทรสันติ	แปล	
วีระ สมบูรณ์	บรรณาธิการ	
27. หน้ากระดานเรียง (1)		
มองการเปลี่ยนแปลงของสังคมผ่านภาษาไทย		110 บาท
ล้อม เพ็งแก้ว	เขียน	
28. ปรัชญาอภิมุขย์		105 บาท
สุวินัย ภรณวลัย	เขียน	
29. เลือกตั้งวิกฤต : ปัญหาและทางออก		140 บาท
สมบัติ จันทรวงศ์	เขียน	
30. อนิจลักษณะเศรษฐกิจไทย		130 บาท
รังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	เขียน	
31. ความหลากหลายทางชีวภาพ :		
มิติทางสังคมและนิเวศ		78 บาท
ยศ สันตสมบัติ		
วิฑูรย์ ปัญญากุล	เรียบเรียง	

32. การปราบปรามการร่ำรวยผิดปกติในวงราชการไทย 80 บาท
ประสิทธิ์ ดำรงชัย เขียน
33. เพื่อนนักวิทยาศาสตร์รุ่นใหม่ 85 บาท
ผศ.ดร.พงษ์จันทร์ จันทยศ เรียบเรียง
ดร.ชัยวัฒน์ คุประตกุล บรรณาธิการ
34. แลลดคล้ายมังกร :
รวมข้อเขียนว่าด้วยความเป็นจีนในสยาม 85 บาท
เกษียร เตชะพีระ เขียน
35. โบราณว่าไว้ ผู้ใหญ่สอนมา 50 บาท
ชมรมที่ปรึกษาอาวุโส เขียน
36. สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา 200 บาท
เสน่ห์ จามริก เขียน

หนังสืออันดับต่อไปของโครงการ จัดพิมพ์คบไฟ

37. ฐานันดรที่สี่ : จากระบบโลกถึงรัฐไทย
บุญรักษ์ บุญญะเขตมณฑา เขียน
38. ผู้หญิงกับอำนาจที่จะแปรเปลี่ยน
กอบกุล อิงคุทานนท์ บรรณาธิการ
39. คู่มือกฎหมายสำหรับผู้หญิง
วิระดา สมสวัสดิ์ บรรณาธิการ
40. อนาคตอันเก่าแก่ : บทเรียนจากวิถีชีวิตธรรมชาติ
แห่งดินแดนอันน้อย
เฮเลนา นอร์เบิร์ก-ฮ็อคซ์ เขียน
พจนา จันทรสันติ แปล
41. วอลเดน (พิมพ์ครั้งที่ 2)
เฮนรี เดวิด ธอโร เขียน
สุริยฉัตร ชัยมงคล แปล
พจนา จันทรสันติ บรรณาธิการ

หนังสือจากสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาที่จัดพิมพ์แล้ว

1. แนวทางพัฒนาการศึกษาของไทย	45	บาท
เสน่ห์ จามริก	เขียน	
2. จุดเปลี่ยนงานพัฒนาชนบท	45	บาท
เอนก นากะบุตร	เขียน	
3. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ทำกินในเขตป่า (พิมพ์ครั้งที่ 2)	150	บาท
เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง	บรรณาธิการ	
4. แม่หญิงสียายตัว (พิมพ์ครั้งที่ 2)	120	บาท
ยศ สันตสมบัติ	เขียน	
5. เวทีชาวบ้าน'34 (พิมพ์ครั้งที่ 2)	75	บาท
วิฑูรย์ ปัญญากุล	บรรณาธิการ	
6. ป่าที่ดินและคจก. ทางออกที่เป็นธรรม	75	บาท
สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา	เรียบเรียง	
7. ป่าชุมชนอีสานกับคจก.	10	บาท
มงคล ด้านธานินทร์	เขียน	
8. 60 ปีประชาธิปไตยไทย (พิมพ์ครั้งที่ 2)	20	บาท
เสน่ห์ จามริก	เขียน	
9. ก่อนโลกจะดับ (พิมพ์ครั้งที่ 2)	85	บาท
รังรอง	แปลงเป็นไทย	
10. Experience of Hope	100	บาท
Vitoon Panyakul	บรรณาธิการ	
11. ตำนานประชาชนสู่ศตวรรษที่ 21	80	บาท
วิฑูรย์ ปัญญากุล	บรรณาธิการ	
12. ป่าชุมชนในประเทศไทย : แนวทางการพัฒนา (3 เล่ม)	279	บาท
เสน่ห์ จามริก และ ยศ สันตสมบัติ	บรรณาธิการ	
13. ความไร้ระเบียบของโลก ทางเลือกในทศวรรษ 1990	20	บาท
เดชา ตั้งสีฟ้า	เรียบเรียง	
14. วิพากษ์แผนแม่บทป่าไม้	78	บาท

วิจิตรย์ ปัญญากุล	แปล	
15. สิทธิชุมชน : การกระจายอำนาจจัดการทรัพยากร วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์	บรรณาธิการ	196 บาท
15. ความหลากหลายทางชีวภาพ มิติทางสังคมและนิเวศ ยศ สันตสมบัติ และวิจิตรย์ ปัญญากุล	ร้อยเรียงเป็นไทย	78 บาท
16. ความหลากหลายทางชีวภาพ กับการพัฒนาอย่างยั่งยืน วิวัฒน์ คติธรรมนิศย์	บรรณาธิการ	90 บาท
17. คน กับ ดิน น้ำ ป่า เอนก นากะบุตร	เขียน	78 บาท
18. พุทธศาสนากับการเหยียดวรรณะชาติ กรรณิการ์ พรหมเสาร์	บรรณาธิการ	55 บาท
19. Democracy and Development : A Cultural Perspective Saneh Chamarik	เขียน	250 บาท
20. สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา เสนห์ จามริก	เขียน	200 บาท

“สังคมไทยกับการพัฒนาที่ก่อปัญหา” เป็นหนังสือรวมบทความ
ข้อเขียนต่างๆ ที่พยายามวิเคราะห์ประเด็นปัญหาจากมิติต่างๆ
หลากหลาย แต่ทั้งหมดต่างอยู่ในเจตนารมณ์ร่วมในการพยายาม
สำรวจ ตรวจสอบกระบวนทัศน์ (Paradigm) หรือรากความคิดอัน
เป็นต้นตอของการกระทำของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นในระดับวิชาการ
หรือระดับการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนา

เสน่ห์ จามริก ได้เรียนรู้และสำรวจตรวจสอบและทำความเข้าใจกับ
“หลักความคิดเชิงคุณภาพ” กระทั่งตระหนักแน่ชัดถึง
ความเป็นเอกภาพของมวลวิชาความรู้แขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นใน
ด้านการเมือง สังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ การศึกษา ศาสนา
ตลอดจนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และได้ถ่ายทอดออกมาเป็น
บทความต่างๆ อาทิ :

- ❖ สังคมศาสตร์ไทยจะไปทางไหน?
- ❖ ศตวรรษแห่งการปฏิรูป ร.5
- ❖ การเมืองไทยกับปฏิวัติตุลาคม
- ❖ ปัญหาการพัฒนาในสภาพการเมืองไทย
- ❖ แนวทางการพัฒนาการศึกษาของไทย
- ❖ เศรษฐกิจการเมืองเรื่องวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี
- ❖ พุทธศาสนากับสิทธิมนุษยชน ฯลฯ

